

ZALAI MŰZEUM

EMLÉKKONFERENCIA KISFALUDI STROBL ZSIGMOND
SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

19

RÉGÉSZETI ÉS NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

2010

ZALAEGERSZEG

ZALAI MÚZEUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

19

2010
ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala megye múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala County

Sorozatszerkesztő:
VÁNDOR LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság:
HAVASI BÁLINT, KOSTYÁL LÁSZLÓ, SZÁRAZ CSILLA, VÁNDOR LÁSZLÓ

Kötetszerkesztők:
KOSTYÁL LÁSZLÓ, STRAUB PÉTER

Nyomdai előkészítés:
MEZEI ANITA

Borító:
KOSTYÁL LÁSZLÓ, MEZEI ANITA

A kiadvány megjelenését támogatta:

Borító: Kisfaludi Strobl Zsigmond a „Vénusz születése” c. szobrával, 1970 körül. Archív fotó (GM)
Hátsó borító: Üvegkancsó, Nagykanizsa, Inkey kápolna. Római temető II. 1. sz. sír

Kiadja
a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága,
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.
Telefon: 36 (92) 314-537
E-mail: muzeum@zmmi.hu
Felelős kiadó: Kostyál László
HU-ISSN: 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK:

VÁNDOR LÁSZLÓ:	Elköszönő beköszöntő.....	5
----------------	---------------------------	---

A Kisfaludi Strobl Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából, a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2009. november 3-án rendezett emlékkonferencia előadásai

KOSTYÁL LÁSZLÓ:	Világhír vagy hír a világban? Kisfaludi Strobl Zsigmond külföldön.....	9
NAGY ILDIKÓ:	Kisfaludi Strobl Zsigmond önéletírása mint művészettörténeti forrás.....	17
WEHNER TIBOR:	„E szobrokon sokat és nagy szeretettel dolgoztam.” Kisfaludi Strobl Zsigmond hősi emlékművei.....	23
PÓTÓ JÁNOS:	Epizódok a magyarországi politikai emlékművek történetéből.....	33
BERECZKY LÓRÁND:	Kisfaludi Strobl Zsigmond és a politika az 1950-es és 1960-as években.....	45
KERNY TERÉZIA:	Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent Imre-szoborcsoportja.....	49
BOROS GÉZA:	A Felszabadulási emlékmű metamorfózisai.....	59
TÓTH ANTAL:	Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrai a Magyar Nemzet Galériában.....	69
TÓTH SÁNDOR:	Kisfaludi Strobl Zsigmond a tanítvány szemével.....	73
BASICS BEATRIX:	A művész és a minták – Kisfaludi Strobl Zsigmond.....	77
BORBÉLY LÁSZLÓ:	Kisfaludi Strobl Zsigmond – a kiállításrendező szemével.....	83
JURECKÓ LÁSZLÓ:	Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotásai a műkereskedelemben.....	87

Régészeti és néprajzi tanulmányok

P. BARNA JUDIT:	Sormás-Török-földek. Településtörténeti áttekintés II. A késő neolitikum.....	93
SZÁRAZ CSILLA:	Késő vaskori áldozati gödrök Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy lelőhelyen.....	117
REDŐ FERENC:	Lakóházak Sallában.....	139
EKE ISTVÁN - HORVÁTH LÁSZLÓ:	Késő római temetők Nagykanizsán (Anyagközlés).	155
VÖRÖS ISTVÁN:	A nagykanizsai római kori ló- és kutyasír archaeozoológiai vizsgálata.....	229
ÁRKAI PÉTER - SAJÓ CSANÁD:	Római kori üvegedényekben talált szerves anyagok vizsgálata.....	235
MERCZI MÓNICA - TÓTH GÁBOR:	Újabb adatok a Nyugat-Dunántúl késő római kori népességének embertanához (Nagykanizsa Inkey-kápolna és Palin lelőhelyek, 3-4. század).	239
BERDÁN ZSUZSANNA:	Krisna-hívők Somogyban Értekezés Krisna-völgy társadalmi és gazdasági életéről.....	255

Elköszönő beköszöntő

Majd negyed évszázada, 1987-ben reményteli vállalkozásként indult a Zalai Múzeum (Közlemények Zala megye múzeumaiból) sorozata, az akkorra kiteljesedő megyei múzeumi szervezet tudományos tevékenysége bemutatására. Az első szám előszavában Németh József megyei múzeumigazgató azon bizakodásának adott hangot, hogy az új kezdeményezés nem jut elődjei, a csupán egy-egy számot megért korábbi próbálkozások sorsára. Várakozásai valóra váltak, a sorozat 2011-ben a 19. köteténél tart, s a Zalai Múzeum nem csak országosan, hanem nemzetközileg is ismert, rangos kiadvány lett.

A zalai múzeumok fejlődését, szakmai kapcsolatainak bővülését nyomon kísérhetjük a kötetekből, s a lapokat forgató olvasó megismerheti annak az egyre jobban kiteljesedő szakmai munkának az eredményeit, melyek ez alatt a majd negyedszázad alatt születtek. A megyében alkotók mellett az itt publikáló jeles magyar és külföldi szakemberek növekvő száma is jelzi a sorozat rangját, melynek kötetei már Európán túli könyvtárak polcain is megtalálhatók.

Az elsősorban a megyét érintő témák mellett olyan nagyszabású archeológiai kutatások eredményeiről is itt olvashatunk, mint a Kis-Balaton, a Hahóti-medence és a Kerka-völgy mikrorégiós kutatása, a határokon átnyúló régiós programok, avagy nemzetközi régészeti konferenciák anyaga.

Az alapító szerkesztőbizottság jeles tagjai ma már nyugállományban vannak, munkásságuk előtt a Zalai Múzeum külön kötetel tiszteleg (Németh József: 13. sz., Müller Róbert: 14. sz., Horváth László: 15. sz. kötet). Most eljött az ideje annak is, hogy az, aki az alapításnál bábáskodott, s a sorozatnak a kezdetektől szerkesztője volt, szintén kövesse őket.

A megjelent 19 kötet bizonyossága az eltelt évtizedek eredményeinek, s az aktív munkától búcsúzó szerkesztőnek reményeit másként kell megfogalmaznia, mint az a kezdetekkor történt. Őszintén remélem, hogy a múzeumi szervezet és kutatógárdája megmarad a jelen nehéz gazdasági körülményei között is, s továbbviszi a Zalai Múzeumot, megőrizve és tovább növelve annak elismertségét.

Zalaegerszeg, 2011. február 20.

Vándor László

A Kisfaludi Strobl Zsigmond születésének
125. évfordulója alkalmából,
a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban
2009. november 3-án rendezett
emlékkonferencia előadásai

Kostyál László:

Világhír vagy hír a világban?

Kisfaludi Strobl Zsigmond külföldön

Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884-1975) kétségkívül a 20. századi magyar szobrászat egyik legtermékenyebb, itthon és külföldön legismertebb alakja. A sajtóban megjelent méltatások olykor egyenesen a „világhírű” jelzővel illették, az avatottabb szerzők inkább a „nemzetközileg is ismert” formulát használták vele kapcsolatban. Ehhez mindenekelőtt a köztudatba leginkább bekerült külföldi szereplései szolgáltak alapul: az 1929-es barcelonai és az 1937-es párizsi világiállítás aranyérme, az 1930-as években a londoni felső tízezer portrészobrászaként elért tekintély, az 50-es és 60-as években a Szovjetunióban tett látogatások és az ott szerzett elismerések, esetleg a Sukarno indonéz elnök által 1960 körül, több részletben megrendelt szobor sorozat. Ami ezen túl terjedt, a korabeli sajtótudósítások ellenére mára nagyrészt feledésbe merült. Az életpálya és az életmű módszeres feltáráshoz azonban éppen ez az egyik legfontosabb terület, hiszen a fehér foltok kiszínezésén túl művei külföldi fogadtatásának kiértékelése is nagy jelentőséggel bír.

A vizsgálódást három párhuzamos szálon érdemes elvégezni. Számba kell venni egyrészt a külföldi kiállítási szerepléseket, másrészt a külföldi sajtóban megjelent híradásokat, harmadszorban pedig fel kell térképezni a határainkon kívül köztérre vagy közgyűjteményekbe, sőt, lehetőség szerint a magángyűjteményekbe került alkotásokat is. Különösen az utóbbiakról azonban keveset tudunk, és miután a művész kevésbé tartotta magát konzekvensen az „eredetinek” mondható alkotások limitált számához – lord Rothermere álló portréja például a megrendelő kérésére tizenkét példányban készült¹ –, későbbi sorsuk gyakorlatilag nyomon követhetetlen.

A művész első külföldi szerepléséről 1911-ben tudósított a sajtó², ekkor a római nemzetközi kiállításon szereplő magyar művészek között volt olvasható a neve. A fiatal, még kevésbé ismert Strobl ebben az évben költözött a kapuit megnyitó Százados úti művész-

telepre, és ekkortól vett rész a Kecskeméti Művésztelep munkájában is. Ebben az esztendőben készítette el a *Finálé* című szobrát, amelynek révén egy évvel később elnyerte a báró Rudics József által létrehozott alapítvány díját, s ezzel magára irányította a szakma figyelmét is. 1912-ben a *Mosó leány (Mosónő)* c. szobrával már részt vett a Velencei Biennálén. 1912 és 1913 nyarán a Julien Akadémia nyári kurzusait látogatta Párizsban, itteni szobrászi tevékenysége azonban nem ismert. Induló nemzetközi karrierjét azután a világháború megtörte, s az csak a húszas évek elejétől bontakozhatott ki.

1921-ben Amszterdamban és Hágában rendeztek kiállítást magyar művészek munkáiból, egy másikat pedig Stockholmban, mindkettőt Kisfaludi Strobl részvételével. 1923-ban a dániai Christiániában megrendezett 7. Magyar Reprezentatív Kiállításon hat munkájával szerepelt,³ egy évvel később – főiskolai tanárnak történő, év eleji meghívását követően – Bécsben, a 9., hasonló néven rendezett tárlaton négy plasztikával.⁴ 1925-ben a Szinyei Társaság – melynek a művész alapító tagja volt – a londoni Royal Academy of Arts termeiben rendezett tárlatot, amelyet utóbb Bradfordban is bemutattak. Ennek kapcsán a Drawing and Design (London) júniusi számában a jó nevű kritikus, Kineton Parkes Strobl négy aktszobrát (*Gyík, Fürdőző nő, Guguló asszony, Fürdő után*) méltatta meleg hangon, röviden vázolván a szobrász pályaképét is.⁵ Ugyancsak kedvező kritikákat kapott francia és holland lapokban a Szinyei Társaság 1926-os brüsszeli kiállítása kapcsán.⁶ A szobrász pályája szempontjából különösen nagy jelentőségűnek bizonyult ugyanennek az évnek nyarán Parkes írása a Studio c. londoni folyóiratban. Cikkében Közép-Európa fiatal szobrászait mutatta be,⁷ a magyarok közül Páztort, Sidlót, Luxot és Kisfaludi Stroblt emelte ki. Utóbbi *Reggel* című szobrát egy egész oldalon reprodukálta. Ez keltette fel William Randolph Hearst amerikai sajtómogul figyelmét, aminek eredmé-

nyeképpen levélben fordult a művészhez, és a szobrot életnagyságú márvány változatban megrendelte. Az ismert történet szerint Strobl az 1928. évi Kossuth-zarándoklat alkalmával maga vitte a szobrot (mely Hearst halála után Marion Davies tulajdonába került) New Yorkba, ahol önálló kiállítást is rendezett,⁸ és három szobrát (*Boxoló, Lábtörő nő, Guggoló nő*) eladta.⁹ (1. kép)

Ugyanebben az évben érdekes és szokatlan sajtóhírel lehetett találkozni a hazai lapokban. Kisfaludi Strobl pert indított a hágai nemzetközi bíróságon a csehszlovák állam ellen.¹⁰ A per tárgya az egykor (1917-ben) a kassai katonaiskola udvarára, a gorlicei áttörés emlékére tervezett emlékmű két elkészült, nagyméretű szobra (*Ferenc József és IV. Károly*), amelyeket a csehszlovák bevonulást követően feltehetően beolvasztottak. A művész kártérítést, vagy a szobrok kiadatását követelte. A per precedens értékű lehetett volna, konkrét felvételeiről nem jelent meg további információ.

Ezt megelőzően, 1927 tavaszán Strobl Bécsben szerepelt nemzetközi tárlaton, majd a varsói magyar kiállításon. A lengyel főváros Szépművészeti Társulatától „mention honorable” elismerést kapott,¹¹ majd még ugyanebben az esztendőben egy philadelphiai nagy kiállításon aranyérmét nyert.¹² Pályájának második, 1928-tól kezdődő szakasza jelentős részben Londonhoz kötődik, de a következő néhány évben szinte állandó a jelenléte a külföldön bemutatkozó magyar művészek között is. 1928-ban a bécsi Secessionban, Pármában, Pittsburgben (itt a város aranykulcsával jutalmazták) és Stockholmban szerepelt, a svéd fővárosban az ottani Nemzeti Múzeum megvette a *Reggel* című szobrát¹³ (Parkes méltatásának ebben is szerepe lehetett), a sajtóban pedig igen kedvező kritikák jelentek meg róla.¹⁴ Az 1929-es, az *Íjász* révén számára igen magas elismerést eredményező barcelonai világiállítást megelőzően, áprilisban a nürnbergi magyar héten hat szobrával szerepelt – *Leányok* c. alkotását Nürnberg városa meg is vásárolta¹⁵ –, a nyáron az óriási sikert hozó genfi magyar kiállításon mutatkozott be, amelynek anyagát Bernbe is meghívták.¹⁶ 1930-ban a Velencei Biennálén és a IV. Monzai Kiállításon vett részt a magyar küldöttség tagjaként, 1931-ben Belgrádban, 1932-ben újra a Velencei Biennálén állított ki. (2. kép)

Ezt követően a helyzet megváltozott. 1931-től nyolc évben át Strobl önálló műtermet tartott fent Londonban, Chelsea művésznegyedében (Manresa Road 18-as műterem), és áprilistól októberig jobbára az angol fővárosban tartózkodott.¹⁷ A sajtóban jól dokumentált és emlékiratában bőségesen, talán kissé ki is színeelve felidézett angliai működése során a londoni felső tízezer egyik legkeresettebb portrészobrása lett. Az impozáns londoni évek közvetlen előzménye kétségkívül Rothermere lord első portréjának készítése volt.

A művész a megrendelés körülményeire úgy emlékezett, hogy a Kossuth-zarándoklat során, egy párizsi beszélgetés alkalmával vetette fel Nagy Emil a lord megmintázásának gondolatát, amelyet Sipőcz Jenő, Budapest polgármestere felkarolt, és levélben kérte a lordot, hogy üljön modellt egy magyar szobrásznak a főváros részére készülő szoborhoz.¹⁸ Ezzel szemben a költő Kemény Simon önéletírásában – nem túl barátságos szövegkörnyezetben – azt írta, hogy Strobl londoni útját és a lorddal történő megismerkedését neki köszönhetné.¹⁹ Akárhogy is történt azonban, a lényegen nem változtat. (3. kép)

A Londonban megforduló Zsögödi Nagy Imre ki-mondottan iparszerűnek tartotta Strobl portréné készítő tevékenységét, amelyhez komoly felhajtói apparátussal működő promóciós háttér társult.²⁰ Tény, hogy arcásainak nagy része magánmegrendelésre született, többségükről csupán a hírlaptudósításokból vagy kiállítási katalógusokból tudunk. Csúcsán néhány munkája került közintézményekbe, így György kenti herceg portréja – ő az angol Nemzeti Ideggyógyászati Intézet díszelnökeként a saját, Strobl által készített mellszobrát ajándékozta 1934-ben az általa pártfogolt szervezetnek²¹ –, vagy az Arthur Hendersonról, a Labour-párt Nobel-békedíjas elnökéről készített büszt, amelyet a Népszövetség genfi épületében helyeztek el.²² Lord Snowden korábbi miniszter arcát 1937-ben a Leeds University-nek ajándékozta,²³ Sir Ian Hamilton tábornok 1933-ban készült mellszobra az aberdeeni Katonai Akadémiára került,²⁴ Bernard Shaw híres portréja, amelyet a drámaíró az angol Nemzeti Színházra hagyott, annak felépültéig a londoni County Hall képtárába,²⁵ az író márványba faragott keze pedig a British Múzeumba.²⁶ Erzsébet hercegnő lovas szobrának (1937) bronz változata ma is szinte bizonyosan a Buckingham palota díszé, ahol a művész 1963-ban átadta hajdani modelljének.²⁷ (4. kép)

Londoni működése során Strobl több alkalommal is részt vett kiállításon. 1934-ben – egyedüli szobrászként – a londoni magyar kiállításon vett részt,²⁸ valamint a Royal Academy of Arts tárlatán (itt a következő évben is szerepelt), amelyről a párizsi *La Revue Moderne* 1934. július 30-i számában jelent meg elragadtatott hangvételű tudósítás, kiemelve a magyar Strobl munkáinak magas színvonalát. A legnagyobb sikert kétségkívül az 1935. októberében, a White Allom Galleries termeiben rendezett egyéni kiállításával érte el, amelyen 62 művét mutatta be, és amelynek katalógusához Shaw írt sokat idézett bevezetőt.²⁹ A *Daily Telegraph* tudósítója a kiállítást – amelyet látogatásával Mary királyné is megtisztelt – a legjobb londoni szobrászati tárlatnak minősítette.³⁰ Háromnegyed évszázad távlatából hozzátehetjük, hogy a kiállítás az egész művészpálya 1945 előtti szakaszának legkiemel-

kedőbb eseményét képezte, amelynek vitathatatlan kultúrpolitikai szerepe is volt. (5. kép)

Az angliai sikerek tovább növelték a szobrász hazai tekintélyét, a külföldön szerepeltetett magyar művészek között állandó helye volt. 1937-ben közreműködött a számára utóbb szép sikert hozó párizsi világkiállítás Györgyi Dénes által tervezett magyar pavilonjának szobrászati díszítésében, 1938-ban a Berlieni Nemzetközi Kézművesipari Kiállításon,³¹ a Velencei Biennálén, majd egy nagy tallini tárlaton vett részt, ahol Konstantin Päts észt államelnök két szobrát is megvásárolta.³² Londonban Bernard Shaw közreműködésével film készült Stroblról,³³ s több portréval szerepelt a magyar művészek itteni kiállításán is.³⁴ A következő évben felavatták Apponyi Albert emléktábláját, Kisfaludi Strobl alkotását a genfi Hotel Residence falán.³⁵ (6. kép)

A Pesti Napló 1938 karácsonyi számában Tábori Kornél cikket írt a kortárs hazai alkotók külföldi múzeumokban és köztereken található műveiről.³⁶ Felsorolása szerint Strobl alkotásait a Musée de Luxembourg, valamint New York, Nürnberg, Párizs, Stockholm és Santa Barbara múzeumai őrzik. Említést tesz a Miami közelében, szép téren álló alkotásairól is (Santa Barbara, *Íjász, Vénusz születése*). (7. kép)

A II. világháborút követő rendszerváltás során Kisfaludi Stroblnak a magyar állam nemzetközi kulturális reprezentációjában betöltött szerepe alapvetően nem változott, sőt, bátran fogalmazhatunk úgy, hogy kiteljesedett. E helyen nem térünk ki azokra a folyamatokra, amelyek kezdőpontja a külső szemlélő szemében a Felszabadulási emlékműre adott megbízás volt,³⁷ és amelyek azt eredményezték, hogy Strobl továbbra is a magyar kultúrpolitika leginkább támogatott alkotói közé tartozhatott. A nagy megrendelésnek számunkra az a vonatkozása érdekes, hogy mögötte maga Vorosilov, a Magyarországot elfoglaló szovjet csapatok parancsnoka állt, aki mind a szobrásszal, mind az elkészült szoborral mélyen szimpatizált. Távolról sem lehet így csodálkozni azon, hogy az emlékmű felavatását követően Strobl tagja volt az Ortutay Gyula miniszter vezetésével Moszkvába induló első magyar kultúrdelegációnak, amelyben a Magyar-Szovjet Művészeti Társaságot képviselte.³⁸ Az út során igazi hírességeként kezelték, és lehetőséget biztosítottak számára egy olyan szakmai kapcsolatrendszer kiépítésére, amely a későbbiekben igen nagy jelentőséggel bírt.

A következő esztendőben a művész a két ország közötti kulturális kapcsolatok egyik központi alakjává vált. Az első utazást továbbiak követték, a tekintélyes magyar alkotóművész munkásságát számos szovjet kulturális és napilap méltatta meleg hangon. 1949-ben Strobl készítette Sztálin 70. születésnapjára a Hála szobrát,³⁹ amelyet itthon kisplasztikaként multiplikál-

tak, másodpéldányát a fővárosi Szabadság téren állították fel. 1951-ben Moszkva⁴⁰ mellett Varsóban⁴¹ is rendeztek magyar képzőművészeti kiállítást, természetesen ezeknek is résztvevője volt. 1954-ben, 70. születésnapja alkalmából a szovjet művészek testületileg küldtek üdvözlő táviratot, és meghívták Stroblt, hogy a jubileum alkalmából a Mücsarnokban rendezett retrospektív tárlatának válogatott anyagát a Szovjetunióban is mutassa be. Az 1955 novemberében, Moszkvában megnyílt tárlatot már az első nap 10.000 látogató tekintette meg⁴², és sikere a későbbiekben kimagasló volt. Vándorkiállításaként összesen 11 szovjet városban került bemutatásra,⁴³ majd a kiállítási turné – rövid szünet után – Prágában zárult 1958 decemberében⁴⁴. Az első helyszínen rendezett megnyitóra érkező Strobl olyan, inkább a propaganda, mintsem a művészet szempontjából érdekes akcióra is vállalkozott, hogy M. G. Manyizerrel, a neves orosz szobrásszal, annak műtermében, a helyszínre kivonuló televízió kameráinak keresztútjében egyórás szobrászverseny keretei között készítsék el egymás portréját.⁴⁵ Ezt követően egy négy szobrász részvételével zajló portréirozó versenyen is részt vett (8-12. kép).

A Magyarország 1957 nyarán idézte V. Tolsztoj, a moszkvai Iszkussztvo c. lap műkritikusa Strobl kiállítása kapcsán írt terjedelmes cikkének néhány részletét.⁴⁶ Ennek talán legfontosabb megállapítása, hogy „Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetét azért fogadta a szívébe a Szovjetunió népe, mert mindenkor hű maradt a realizmushoz és kora haladó eszméihez, bár három és fél évtizeden keresztül a nyugat-európai művészet légkörében kellett dolgoznia.” Ezzel végérvényesen elhallgattatta azokat az elsősorban a hazai művészeti ideológusok egy része által felemlgetett kritikákat, amelyeket Strobl korábbi működésével kapcsolatban hangoztattak.⁴⁷ Alkotásai teljes joggal szerepelhettek Moszkvában, 1958 elején, a Nagy Forradalmi Művészet alkotásait bemutató kiállításon,⁴⁸ majd az év végén, a szocialista országok háromezer alkotást felvonultató seregszemléjén.⁴⁹ Antwerpenben a kortárs magyar képzőművészetet reprezentáló tárlaton két portréval (ezúttal két angol író, S. Maugham és G. B. Shaw arcásával) vett részt. Az év nyarán a Szovjet Művészeti Akadémia tiszteletbeli taggá választotta, 1959-ben pedig ugyanitt a vezető szovjet képzőművészek tartottak megemlékezést Strobl 75. születésnapjáról.⁵⁰ Újabb két év múlva Stroblt már a rendes tagok között köszöntötték.⁵¹ 1960-ban Moszkvában, a Szovjet-Magyar Baráti Társaság ülésén adták át neki a J. V. Vucsetics szobrászművész által őrá összeállított, orosz nyelvű monográfiát.⁵²

A nagy tisztelettel övezett művésztől több alkotását is megvásárolták a szovjet múzeumok számára. A Puskin Múzeumba négy, az Ermitázsba két alkotása került.

A legtöbb munkáját azonban határainkon túl nem a szocialista tábor első hatalma, hanem Indonézia birtokolta. Az ország elnöke, Sukarno a hatvanas évek elején több alkalommal járt hivatalos látogatás keretében Budapesten, és a programok közé műteremlátogatást is beiktattak. Így ismerte meg Kisfaludi Stroblt, akinek aktszobrai annyira megtetszettek neki, hogy több részletben mintegy tizenöt alkotását rendelte meg djakarta-i palotája részére, jelentős részüket teljes, némelyeket másfélszeres életnagyságban.⁵³

Strobl 1961 szeptemberében a bécsi Künstlerhausban rendezett magyar kiállításon szerepelt,⁵⁴ a következő év tavaszán *Mindenki Lenint olvassa* c. ötalakos szoborkompozícióját Moszkvába szállították, hogy ott az egyik téren állítsák fel.⁵⁵ 1962 nyarán Leningrádban vett részt a magyar képzőművészeti kiállításon,⁵⁶ ősszel pedig Moszkvában, a Szovjet Művészeti Akadémia hagyományos kiállításán.⁵⁷ A kölni Neue Illustrierte 1963 nyarán Magyarországról közölt egy cikksorozatot, ennek mindjárt az első oldalán mint a talán legismertebb magyar művészt említi Kisfaludi Stroblt, aki már a régi Magyarországon is professzor volt.⁵⁸ Szintén ezekben a hetekben jelent meg a szobrász saját írása a moszkvai Izvesztyijában, amely a pártosság és a művészet összefüggését elemzi.⁵⁹

Kisfaludi Strobl 80. születésnapja alkalmából a Szovjet Művészet Akadémia ülésén Vucsetics méltatta a mester munkásságát.⁶⁰ A jubileumhoz kapcsolódik az utolsó, mintegy jutalomként kapott monumentális állami megrendelése, a *Végvári harcosok* című, mozgalmas kisplasztikájának felnagyítása az egri vár alatti Dobó térre. A nagy munka három évig tartott. Ez a műve – méltán – olyannyira lenyűgözte Dmitrij Sosztakovicsot, hogy szimfóniát írt róla.⁶¹

A szobrász különös tisztelettel viseltetett Kossuth Lajos iránt, a lángelkű politikusról itthon öt köztéri szobra áll. A kanadai magyarok 1967-ben Ottawába rendelték tőle nagyméretű Kossuth-büszttöt.⁶² A Parlament előtti monumentum kisebb változatát 1977-ben, három évvel a művész halála után, Kossuth 175. születésnapja alkalmából, a bulgáriai Sumen városában, a politikus egykori lakhelyén lévő Kossuth-múzeum előtt állították fel.⁶³ De az agg mesternek még életében több más szobra is külföldre került. A Bartók- és a Kodály-portróját 1965 nyarán, Moszkvában tett látogatása alkalmával a szovjet zeneszerzőknek ajándékozta.⁶⁴

A két büsztt néhány hónappal később a Szovjet Képzőművészeti Akadémia kiállításán is szerepelt.⁶⁵ Hét évvel később Hubay Jenőről, a neves hegedűművészről és zeneszerzőről készített mellszobra a magyar állam ajándékaaként került a brüsszeli konzervatórium épületébe.⁶⁶ Rodostóban, II. Rákóczi Ferenc száműzetésének színhelyén a fejedelemeiről készült szobra került felállításra.

1967-ben egy kiállítás erejéig visszatért korábbi sikereinek helyszínére, Londonba. Genthon István szervezésében a 20. század magyar művészetét bemutató kiállítás nyílt a Picadilly Galériában. A tárlaton Strobl három, a brit fővárosban készült portréjával szerepelt.⁶⁷ Külföldi szerepléseinek fő vonulata azonban már régen Moszkva felé irányult, ahol sajtó-nimbusza töretlen volt, ami 1969-ben, a szovjet fővárosban ünnepelt 85. születésnapja kapcsán különösen is megmutatkozott. A moszkvai művészek által adott díszvacsorán Nyikolaj Tomszkij szobrászművész, az akadémia elnöke köszöntötte az ünnepeltet.⁶⁸ A magyar-szovjet kulturális kapcsolatokban betöltött szerepének és művészetének elismeréseként 1970-ben a Szovjetunió Legfelső Tanácsa a Lenin-centenárium tiszteletére létesített emlékérmét,⁶⁹ a Szovjetunó Művelődési Minisztériuma díszoklevelet adományozott neki.⁷⁰

Kisfaludi Strobl Zsigmond – mint a fentiekből kitűnik – széleskörű nemzetközi ismertséggel és elismertséggel bírt. A címben szereplő alternatíva persze nem valós, hisz a „világhír”-nek nincsenek adekvát kritériumai, a szobrász azonban egy fél évszázadon keresztül méltán került az elsők között említésre a magyar művészet nemzetközi prominensei között. Szereplései, és különösen szerepeltetései mögött – elsősorban angliai és szovjet viszonylatban – nyilvánvalóan igen jelentős politikai érdekek is meghúzódtak, azonban súlyos hibába esnénk, ha ezek szerepének valamiféle kizárólagosságot tulajdonítanánk. Karrierjét nagyfokú tudatossággal és szívós munkával építette ki, az öt etikai oldalról ért támadások pedig nem csorbíthatják azt a tényt, hogy alkotásainak művészi kvalitásával Európa és az azon kívüli világ számos kiállítótermében és közterén ért el jelentős sajtóviasszhangot kiváltó elismerést, és öregbítette ezáltal az egyetemes magyar kultúra hírnevét is.

Jegyzet

- ¹ Pesti Hírlap 1928. április 24.
- ² Revue de Hongrie 1911/VII. 466-468. p.
- ³ Katalogen for den VII. Ungarshe Representative Utstillig 1923. Christiania
- ⁴ Katalog der IX. Ungarischen repräsentativen Kunst Ausstellung 1924. Wien
- ⁵ Magyar Művészet 1925, 178. p. (itt idézi Kineton Parkes kritikáját) és 1925/9, 433. p.
- ⁶ Magyar Művészet 1926, 297-302. p.
- ⁷ Magyar Művészet 1926, 419-420. p, idézi a Studio júliusi számát
- ⁸ Városi Szemle 1928, 568. p.
- ⁹ Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok, Budapest 1969, 102. p.
- ¹⁰ Az Est 1928. június 28.
- ¹¹ Magyarság 1927. május 27.
- ¹² Magyar Iparművészet 1927, 86. p. Philadelphiában egyébként minden bizonnyal már ezt megelőzően is szerepeltek alkotásai, hiszen Ligeti Miklós Művészi Kerámiaműhelye (más néven: Angyalföldi Műhely), amelynek 1922-ben, 1925-ben és 1926-ban is volt kiállítása a városban, több más szobrásszal együtt őt is rendszeresen foglalkoztatta. Ld. Magyar Művészet 1919-1945, főszerk. Aradi N, Bp. 1985, 90. p.
- ¹³ Nemzeti Újság 1928. december 12.
- ¹⁴ Magyar Iparművészet 1929/3. sz. 176-180. p; idézi többek között a Svenska Morgenbladet (Stockholm) 1928. október 3-i, az Aftonbladet (Stockholm) október 4-i és 6-i, a Skanska Dagbladet (Malmö) 1928. december 12-i számát.
- ¹⁵ Magyarság 1929. április 30. A szobor a mai Gemälde- und Skulpturensammlung der Stadt Nürnberg gyűjteményébe került, azonban a II. világháború eseményei során nyoma veszett, feltehetően megsemmisült. Sajnos fénykép sem maradt róla, így a leltárkönyv szerint 62,7 cm magas, 1925-re datált, Leányakt (Térdelő) címet viselő (az adatokért Dr. Ursula Kubach-Reutternek mondok köszönetet) márványszobor identifikációja problémás. Valószínűsíthető, hogy az 1915-ös Guggoló leány c. márvány egy példányáról van szó, amely az 1925-ös budapesti Magyar Akt Kiállítás katalógusában is Térdelő nő címen szerepelt.
- ¹⁶ Nemzeti Újság 1929. október 3.
- ¹⁷ Kostyál László: Elutasítottból professzor. Kisfaludi Strobl Zsigmond és a képzőművészeti akadémia. In: Zalai Múzeum 16. (2007), 249-258; 253. p.
- ¹⁸ Kisfaludi Strobl: i.m. 97.
- ¹⁹ Kemény Simon: Napló (Tények és tanúk), Bp. 1987. 31. p.
- ²⁰ Nagy Imre: Följegyzések. Bukarest 1979, 103. p.
- ²¹ Képes Pesti Hírlap 1934. december 1. Képes tudósítás
- ²² Pesti Hírlap Nagy Naptára 1935.
- ²³ Yorkshire Evening News (Leeds) 1937. október 9.
- ²⁴ Kisfaludi Strobl: i.m. 110.
- ²⁵ Kisfaludi Strobl: i.m. 129.
- ²⁶ Kisfaludi Strobl: i.m. 131.
- ²⁷ Kisfaludi Strobl: i.m. 181.
- ²⁸ Pesti Napló 1934.06.29. Szobotka Tibor: A londoni magyar kiállítás és sajtó. „A 30-án záródó kiáll. mérlege már felállítható és a siker fokmérőjéül elfogadhatjuk az angol sajtó megállapításait, amelyek egytől-egyig dicsérettel emlékeznek meg a kiállításról.” „A szobrásszok közt egyedül az Angliában már arrivált Kisfaludi Strobl Zsigmond állít ki. Nagy feltűnést keltett G. B. Shaw kitűnő portréja.”
- ²⁹ Portraits and Figures by Sigismund de Strobl (Professor of Sculpture in the Budapest Royal Academy of Arts). White Allom Galleries, Hannover Square, London W. 1, London 1935. Ld. még: Prohászka László: Kisfaludi Strobl Zsigmond 1935-ös kiállítása Londonban. Művészet és barátai 2005. szeptember-október, 7-9. p.
- ³⁰ Pesti Napló 1935. október 15. és Budapesti Hírlap, Pesti Napló 1935.10.18. (utóbbiak idézik a Daily Telegraph cikkét)
- ³¹ Magyar Iparművészet 1938. 158. p.
- ³² Pesti Napló 1938. május 3.
- ³³ Magyarország 1938. február 12.
- ³⁴ Újság 1938. június 19.
- ³⁵ Pesti Hírlap 1939. március 1.
- ³⁶ Pesti Napló 1938. december 25.
- ³⁷ Ld. Kostyál László: Nemzetközi hírnév és permanens kompatibilitás. Lojalitás, neobarokk és szocreál viszonya Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetében. Zalai Múzeum 15. (2006), 315-324.
- ³⁸ Világ 1947. szeptember 26.
- ³⁹ Haladás 1949. december 8.
- ⁴⁰ Szabad Művészet 1951/6, 241. p.
- ⁴¹ Szabad Nép 1951. július 18.
- ⁴² Irodalmi Újság 1955. december 3.
- ⁴³ Esti Hírlap 1957. január 6.
- ⁴⁴ Esti Hírlap 1958. december 23.
- ⁴⁵ Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts 1961/19. sz. 134-135. p.
- ⁴⁶ Magyarság 1957. augusztus 28.
- ⁴⁷ Kostyál László: Az évszázad megbízásától az évszázad kiállításáig. A „hivatalos” művészet működési mechanizmusa 1945-1955 között, Kisfaludi Strobl Zsigmond példáján. Zalai Múzeum 18. (2009), 319-324.
- ⁴⁸ Esti Hírlap 1958. február 20.
- ⁴⁹ Esti Hírlap 1958. december 31.
- ⁵⁰ Esti Hírlap 1959. július 2.
- ⁵¹ Művészet 1961.04. 40. p.
- ⁵² Vucsetics Jegvenyij Viktorovics: Zsigmond Kisfaludi Strobl, Moszkva 1960 (orosz nyelven).

- ⁵³ Ország-Világ 1960/49. sz, Esti Hírlap 1961. október 14. és 1964. október 29.
- ⁵⁴ Esti Hírlap 1961. szeptember 17.
- ⁵⁵ Esti Hírlap 1962. április 10.
- ⁵⁶ Esti Hírlap 1962. július 7.
- ⁵⁷ Népszava 1962. október 16.
- ⁵⁸ Neue Illustrierte (Köln) 1963. július 21, 11. p. Ungarns kleine Freiheit
- ⁵⁹ Népszabadság 1963. június 14.
- ⁶⁰ Csongrád Megyei Hírlap 1964. augusztus 1.
- ⁶¹ Hétfégyi Hírek 1965. november 22.
- ⁶² Népszabadság 1967. február 22.
- ⁶³ Népszabadság 1977. szeptember 22.
- ⁶⁴ Esti Hírlap 1965. június 17.
- ⁶⁵ Művészet 1965/11, 26. p.
- ⁶⁶ Esti Hírlap 1972. augusztus 5.
- ⁶⁷ Twentieth Century Hungarian Art. Paintings, sculpture and graphic works. Intr. István Genthon. The Arts Council of Great Britain at the Royal Institute Galleries Piccadilly 1967, 4. és 22. p. A tárlaton Erzsébet hercegnő, G. B. Shaw és S. Maugham arcásai kerültek bemutatásra.
- ⁶⁸ Somogyi Néplap 1969. július 1.
- ⁶⁹ Élet és Irodalom 1970. június 13, 2. p.
- ⁷⁰ Művészet 1970/8, 25. p.

1. Kossuth-zarándokok az Olympic fedélzetén, 1928.

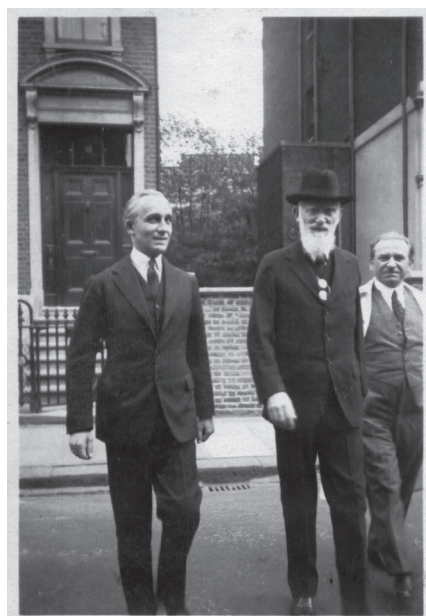
2. Díjak. Pittsburg 1928, Philadelphia 1926, Moszkva 1970, Barcelona 1929.

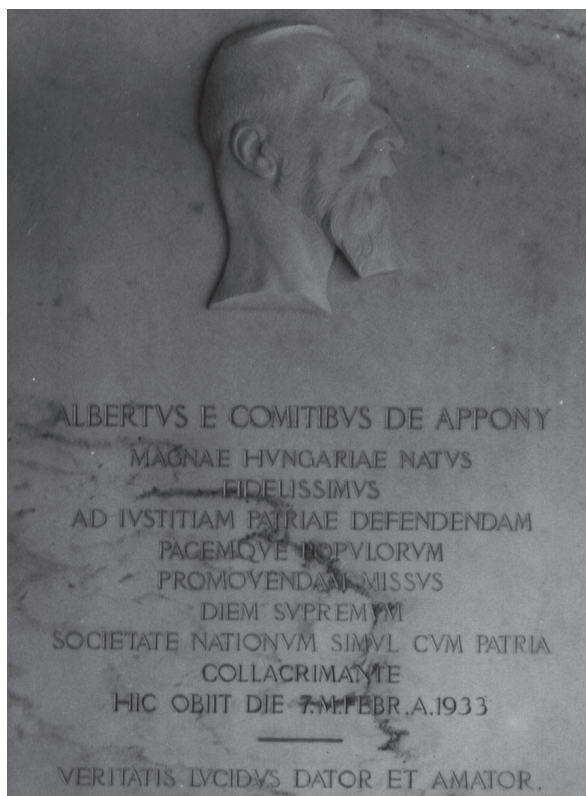
3. Lady Astor és a művész 1933.

4. Erzsébet hercegnővel, 1934.

5. Bárdosi L. nagykövet, G. B. Shaw, Kisfaludi Strobl

6. Apponyi-relief, Genf, 1939.

7. Miami, Sta Barbara, El Presidio tér
a Vénusz születésével és az Íjással

8. A Hála-szobor a moszkvai kiállításon, 1953.

9. A moszkvai kiállítás megnyitója, 1955.

10. Szobrászverseny Moszkvában. 1955,
E. Vucsetics; K.S.Zs; A. Bek; K. Tomszkij

11. Lvov, 1956.

12. Tallin, 1957.

Nagy Ildikó:

Kisfaludi Strobl Zsigmond önéletírása mint művészettörténeti forrás

Annak a művészettörténésznek, aki a magyar szobrászat történetével foglalkozik, több nehézséggel kell megküzdenie, mint a más műfajok kutatóinak. Egy szempontból azonban szerencsésnek mondható: számos kitűnő szobrász írta meg élettörténetét vagy annak egy szakaszát. Róna József, Beck Ö. Fülöp, Bokros Birman Dezső, Csáky József, Ferenczy Béni, Medgyessy Ferenc, Borsos Miklós¹ – hogy csak a legnagyobbakat említsem – írt hosszabb-rövidebb emlékezést. Bár nem önéletírás, de ide tartozik Stróbl Mihálynak, Stróbl Alajos fiának lenyűgözően érdekes könyve, amelyet részben saját emlékei, részben dokumentumok és családi elbeszélések alapján írt apjáról.² Ezek a visszaemlékezések elsősorban magáról a művésztől közölnek alapvető információkat, de túlmutatva a pályaképen, fontos források az adott korra és annak művészeti életére is. Nemcsak terjedelmével, hanem információgazdagságával és átfogó voltával is kiemelkedik közülük Róna József: *Egy magyar művész élete* című kétkötetes munkája, valamint Beck Ö. Fülöp *Emlékezései*.

Kisfaludi Strobl Zsigmond önéletírása 1969-ben jelent meg, *Emberek és szobrok* címmel.³ A cím megmondja, hogy milyen szempontok vezették őt, amikor visszaemlékezett hosszú életére. Azokra az emberekre emlékezett, akik befolyással voltak rá, vagy akiket megörökített – ez a kettő persze gyakran fedik egymást. Változatos és hosszú élete volt, kiterjedt társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett nemcsak itthon, hanem külföldön is, így hát elvonul előttünk egy egész korszak portrégalériája a szó valóságos és átvitt értelmében is. Bár az emlékezés igyekszik átfogó képet adni, egy ilyen gazdag életről nem lehet minden részletében beszámolni egy kis terjedelmű könyvben. Két olyan eseménydús időszaka van az életének, amelyről hosszán és érezhetően szívesen ír: az első világháború évei és az 1928-1939 közti periódus, amikor rendszeresen kijárt Angliába, esetenként hosszú hónapokat

töltve ott. Ez a két fejezet sűrítve nyújtja az információkat egyrészt a világháborús sajtófőhadiszállás művészeiről és benne a saját tevékenységéről, másrészt arról a következetes karrier-építésről, amellyel angliai sikereit elérte. Ehhez a karrierhez minden adottsága megvolt. Kiváló mintázókészsége mellett – amellyel úgy tudta vegyíteni az arcok valóságos és enyhén idealizált vonásait, hogy az ábrázolt személy éppen azt kapta meg, amit látni szeretett volna önmagáról – azt is tudta, hogy mikor kell szerénynek lennie és mikor öntudatosnak, és mindig megtette – ráadásul szívből – azokat a gesztusokat, amelyekkel egy csapásra elnyerte megbízói bizalmát. Érthető, hogy kiemelkedően foglalkozik Bernard Shaw-hoz fűződő kapcsolatával, ez a legnagyobb egység a könyvben.

Mint minden visszaemlékezés, az övé is a gyerekkorral kezdődik, és ezzel azonnal a legendák és véletlenek világában kerülünk. Nagyanyja Dugovics Titusz leszármazottja, nagyapja Kossuth híveként Kufsteinben raboskodott. Gyerekkorában egy cigányaszony megjósolta neki, hogy egyszer majd „királyokkal parolázik”. Személyesen találkozott a már nagyon idős Sass Erzsikével, Petőfi egykori szerelmével, akire a költő *A négyökrös szekér* című verset írta, és kapott tőle egy állítólagos Petőfi kéziratot. Az ügyeskező gyerekeket általában valamilyen véletlen indítja el a művész pályán – fát farigcsálnak, kenyérbéلبől szobrot csinálnak –, ő a véletlenül talált agyagból kezdett el mintázni. Az elhivatottságot pedig Köllő Miklós halálakor az újságban olvasott mondat ébresztette fel benne: „kiesett kezéből a mintázófa”. Hát ezt akarta ő felvenni.

A gyerekkori emlékek közül azonban egyet mindenképpen ki kell emelnünk. 12 éves korában járt először Budapesten, édesapjával utazott fel a millenniumi kiállításra. Döntő élmény volt számára a Nemzeti Múzeum és annak gyűjteménye, mert ekkor találkozott először műalkotásokkal. A millenniumi kiállítás valóban

az egész országot megmozgatta. Olyan emberek is eljöttek Pestre, akik enélkül soha sem mozdultak volna ki a falujukból. Erre az utazásra a szegények is spóroltak, és sokak számára ekkor nyílt meg a világ. Nem tudom, hogy foglalkozott-e valaki a kiállításnak ezzel a szociológiai oldalával, de ez mindenképpen megérne egy kutatást.

Bármilyen sokat ír is a családjáról és a gyerekkoráról, egy fontos dologra nem tér ki, ez pedig a neve. Olyan névvel indult el a szobrász pályán, amely ekkor már foglalt volt. Stróbl Alajos ekkor már nagytekintélyű szobrász, a mesteriskola professzora, és neki valahogy meg kellett különböztetnie magát tőle. Lánya visszaemlékezése szerint tanulmányai idején kezdte el használni a család nemesi előnevét, amelyet őse, Strobl János testőr kapott Mária Teréziától. A névazonosság Stróbl Alajossal a mai napig sok problémát okoz, erről megemlékezik Stróbl Mihály is a könyvében. Ezen az sem segített, hogy egy idő után az idősebb mester nevével kezdték el hosszú ó-val írni, de mert Kisfaludi névírása sem következetes, ezen a téren a legnagyobb zavar uralkodik ma is. Bár a 60-as években nem volt tanácsos emlegetni a nemesi származást, Strobl emlékezéseiből nem érződik félelem vagy titkolódzás. Az Észak című irredenta szobráról éppen úgy írt, mint Bárdossy Lászlónak a nála tett látogatásáról és a portréjáról. Szobrait akkor sem takarta el, amikor Rákosi vagy Farkas Mihály járt a műtermében. Vagy elfelejtett a névválasztásról írni, vagy a szerkesztő hagyta ki a szövegből, hiszen Stróbl Éva elmondta, hogy „pár dolgot kihagytak sajnos a könyvből.” Ezért Kisfaludi Strobl visszaemlékezését érdemes együtt olvasni a lányával készült interjúval.⁴

Bár Stróbl Alajost a névazonosság rosszul érintette, nem neheztelt, vagy nem mutatta ki, és a tehetséges pályakezdőt sokban segítette. Így pl. ő juttatta hozzá az első jelentős megbízáshoz is, Lumnitzer Józsefné síremlékének elkészítéséhez. Ezt talán illetett volna megemlíteni, hiszen a Lumnitzer család a továbbiakban is segítette őt. Hosszan olvashatunk viszont Stróbl Alajos másik jótettéről, amikor egy plágium-vád alól tisztázta őt. 1913-ban zajlott a szentesi Horváth Mihály szobor pályázat, amelyre Kisfaludi is beküldte a tervét. Egy pályázó társa – véleménye szerint Szentgyörgyi István – a zsűri egyik tagjához (Telcs Edéhez) eljuttatta Izsó Miklós szegedi Dugonics-szobrának a fotóját, azaz a megjegyzéssel, hogy Kisfaludi ezt a művet plagizálta. Nem az a szokatlan, hogy egy művész bevádolta a pályázó társát, hanem az, hogy Telcs Ede ezt a vádat hajlandó volt képviselni. A szobor egy jellegzetes műtípus, az álló, gondolkodó pózban ábrázolt tudós író, költő kicsit feminin, nem túl szerencsés ábrázolása. Izsó már Eötvös Józsefet is ebben a pózban mintázta meg 1874-ben az Eötvös-pályázaton, és így jelenít

tette meg Kallós Ede Bessenyei Györgyöt a nyíregyházi emlékművön 1899-ben. Különség csak az öltözetben van, aszerint, hogy az ábrázolt személy, pap, testőr vagy államférfi volt-e az irodalmi munkássága mellett. Mint oly sok műtípus, minden bizonnyal ez is antik előképekre vezethető vissza. Rövid keresés után a római Vatikáni Múzeum egyik szobrában találtam hozzá előképet,⁵ de valószínűleg más analógia is fellelhető. Az a tény, hogy a plágium-vád ekkora vihart kavart, jól mutatja, hogy már kikopott az a 19. században még ismert gyakorlat, mely szerint a szobrász antik (vagy reneszánsz) előképekből kiindulva komponálta meg művét. Stróbl Alajos, aki egy korábbi generáció tagja volt, másként vélekedett az eredetiség kérdéséről, és végül sikerült is meggyőznie a zsűrit.

Tanulmányi idejéről sokat ír Kisfaludi, de elsősorban a diákcsinnyekre tér ki, valószínűleg azért, mert egyetlen tanára sem hagyott benne mélyebb nyomot, noha mindegyiknek mond egy udvarias köszönetet. Könyvéből sem az oktatásról, sem az őt ért hatásokról nem tudunk meg semmit. Ugyanez vonatkozik a gyakori külföldi utazásaira is, amelyekről szólva inkább a természeti, mintsem a művészeti élményekről számol be. A kortárs művészetről pedig egyáltalán nem ír, a modern törekvéseket „különféle formalizmusok” néven sommásan elítéli. Ez szokatlan, hiszen a korábban felsorolt szobrász-emlékezők mind beszámolnak művészeti élményeikről és az őket ért hatásokról. Kisfaludi életművének ismeretében azt látjuk, hogy a korai évek (1906 – 1910) néhány, a szecesszió körébe sorolható szobra után kialakította azt a klasszikusan naturalista stílust, amely sikert hozott számára, és amelyen sem az évtizedek múlása, sem valamilyen külső hatás nem változtatott.

A művészeti élet eseményeiről is szinte kizárólag az anekdoták szintjén értesülünk. Számos különféle csoportosulásnak volt tagja a Művészháztól a Munkácsycéhen és a Szinyei Társaságon át a Rotary Clubig, de mindezekből csak a Japán Kávéház művészszatla kapott nagyobb teret a könyvében. Lánya emlékezéséből értesülünk arról, hogy milyen jó kapcsolatban volt a Gödöllői Művészteleppel, továbbá, hogy oly sok művészhez hasonlóan, ő is szabadkőműves volt. Erről jó lenne többet tudni.⁶ A könyv 22. oldalán van egy reprodukció: „dombormű, 1910” aláírással, de hely megjelölés nélkül. A négy különálló dombormű a budapesti Schiffer-villa számára készült.⁷ A villa a magyar szecesszió főműve, a hazai gyakorlatban olyan páratlan összművészeti egység, amely a korszak legkiválóbb progresszív művészeinek munkáit fogta egybe Rippl-Rónaitól Kernstok Károlyig és Femes Beck Vilmosig. A nagy szalon ablakfülkéi között négy, áttört fémburkolatú fűtőtest volt, mindegyiken 4-4 domborműves plakettel. Az egyik ilyen paravánt díszítették a könyv-

ben közölt domborművek. Mind az építető Schiffer Miksa, mind az építész-tervező Vágó József szabadkőműves volt, és Kisfaludi Strobl – aki 1910-ben ígéretes pályakezdőnek számított – akár ezen a vonalon is kapcsolatba kerülhetett a megbízóval. Egy alapos élet-interjú nagyon sok információt felszínre hozhatott volna még, árnyaltabb képet kaphattunk volna arról, hogy mely évtizedekben milyen társadalmi rétegből kerültek ki a szobrász megrendelői, és hogy az az egyetlen stílusváltás, mely éppen 1910 táján következett be munkásságában, összefügg-e ezzel.

1910-től érezhetően fordulat következett be az életében. A főváros felkérésére Szentgyörgyi Istvánnal és Sidló Ferencsel közösen részt vett az új művésztelep kijelölésében a Százados úton, ahol mindhárman műtermes lakást kaptak (1912). Pályájuk több ponton is találkozott. 1924-ben őket, hármukat kérték fel tanárnak a Képzőművészeti Főiskolára, együtt kaptak megbízást az Országos Levéltár számára készítendő történelmi lovascsata kompozíciókra, és kiegészülve Pásztor Jánossal ők készítették a négy ún. Irredenta szobrot (1921). A megbízások és pozíciók alapján joggal mondhatjuk, hogy a két világháború közti periódus hivatalos, reprezentáns szobrászai lettek. Szentgyörgyi 1938-ban, Pásztor 1945-ben meghalt, Sidló és Strobl élte túl a világháborút, sorsuk azonban ekkor gyökeresen ellentétes irányba fordult. Mindkettejük műterme elpusztult. Sidlónak soha többé nem lett új műterme, teljesen mellőzve, a legnagyobb nélkülözések között halt meg 1954-ben.⁸ Strobl megkapta Ligeti Miklós egykori műtermét a Stefánia úton, és 1945 után a korszak emblematisz szobrásza lett. Minek köszönhetően? Közvetlenül természetesen annak, hogy ő készítette el a Gellért-hegyi szovjet katonai emlékművet, de valójában az Angliában elért népszerűségének. Strobl Éva visszaemlékezése szerint Vörös Jánosnak, a debreceni ideiglenes kormány honvédelmi miniszterének volt a javaslat, hogy készüljön egy hősi emlékmű az elesett szovjet katonák emlékére, és ő kérdezte meg Stroblt, hogy elvállalná-e? A megbízáshoz természetesen az orosz város- és katonai parancsnokságnak is hozzá kellett járulnia. Az oroszok kikötése az volt, hogy az emlékművet olyan művész készítse, aki külföldön is ismert, és aki nem párttag. Puskin nagykövet (aki tudott angolul) feladata volt, hogy nyomozza le Kisfaludi Strobl személyét, és az oroszoknak imponált, hogy a szobrász jó kapcsolatban volt az angol királyi családdal, és mintázta a trónörökösöt.⁹ A történet további részletei Póto János kutatásaiból ismertek.¹⁰ A Strobl visszaemlékezésében foglaltakat tehát annyiban módosítanunk kell, hogy Vorosilov marsall figyelmét valószínűleg felhívták az Íjász szoborra, nem magától fedezte fel. A megbízást nem esztétikai, hanem presztízs szempontok vezették, és ez a történelmi helyzet ismeretében nagyon is hihető.

Annak ellenére, hogy az önéletírás éppen negyven évvel ezelőtt jelent meg, sok művészre vagy eseményre vonatkozóan ma is fontos forrás. Így például a Körmenyi Frim testvérekről, akik közül Jenőt mintázni tanította, akárcsak a műgyűjtő Nemes Marcellt. Meghökkenítő kettejük bizarr vacsorájának leírása, amelyen Nemes Marcell Rákóczi Ferenc díszruhájában, főveggel a fején, karddal az oldalán, sarkantyús csizmában jelent meg. Mintha a millennium körüli évek támadtak volna fel az 1920-as évek végén egy müncheni palota ebédlőjében. Felemlít alig ismert művészeket, így pl. Mester Jenő szobrászt, akinek a hagyatéka tavaly került elő külföldön, vagy a műkereskedő és életművész Brummer Józsefet, aki óriási karriert futott be New Yorkban, részben valóságos, részben az üzemi szinten gyártott hamis afrikai plasztikák révén.¹¹ Megtudjuk, hogy Kisfaludi Stroblnak köszönhetjük Lord Rothermere ajándékát, Habsburg Mária, vagyis Magyarországi Mária királyné értékes arcképét a Szépművészeti Múzeumban. Provenienciájára ma is Kisfaludi Strobl közlése az egyetlen forrás, azt azonban senki sem tudja, hogy az 1935-ös adomány miért csak 1954-ben került be a múzeumba, mégpedig az elnöki tanács titkárságáról.¹² Olvashatunk a könyvben Plányi Ervin festő és Gárdos Aladár szobrász haláláról, Léderer Ervin műgyűjtő és felesége megmentéséről, egy nagyon megrázó történetet Karlovszky Bertalanról és László Fülöpről, és így tovább. Művészek írók, politikusok, katonák sora vonul el előttünk, akik közül egy döbbenetes történetet szeretnék kiemelni: Hátszegi Ottóét. Ő mind a szobrásznak, mind vejének, Visy Lajosnak régi és benső barátja volt. Hátszegi a könyvben tolmácsként jelenik meg a Zamercev tábornok által rendezett vacsorán. Zárójelben Strobl megjegyzi, hogy „Hátszegit később elfogták, és a Szovjetunióba vitték, ahonnan Vorosilov marsallhoz intézett kérésre engedték haza 1953-ban.”¹³ Hát ez vaskos naivitás. Hátszegi történetét önálló fejezetben dolgozta fel Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián az *Elhallgatott múlt* című könyvében. Vezérkari tiszt volt, többszörös vívóbajnok, olimpikon, világbajnok, szófiai és ankarai katonai attasé. Kulcsfigurája a kiugrási kísérleteknek, aki 1944 novemberében átrepült a szovjet csapatokhoz, és magával vitt számos dokumentumot. 1945 tavaszán az NKVD letartóztatta, 25 év kényszermunkára ítélték. 1955 szeptemberében térhetett haza, de nem rehabilitálták. Itthon vívóedzőként dolgozott. A határátlépés után azonnal besorozták a kémelhárításhoz, de mert nem bíztak benne, nem kevesebb, mint hét ügynököt állítottak rá. 17 éven át tartott ez a macska-egér harc, míg 1972 nyarán kizárták. Mielőtt bárki is elítélné őt, idézném a Tabajdi – Ungváry könyv néhány sorát: „Bár az eseményekbe csupán véletlenül került, rettenetes árat fizetett azért, hogy tisztessé-

ges akart maradni. Családját deportálták, menyasszonyát meggyilkolták, öt négy év vizsgálati fogság után a Gulagra deportálták, majd évtizedekig zsarolták olyan dolgokkal, amelyeknek valós alapja nem volt, de Hátszegi nem tudhatta, hogy mikor fonnak a kompromitálónak tekintett adatokból nyakába köteleket. Ennek ellenére megmaradt annak, aki korábban volt... Mindezt Hátszegi rendkívüli személyi integritásáról tanuskozik.”¹⁴ Stróbl Éva visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a család fenntartotta a barátságot Hátszegivel, aki évente meglátogatta őket. Vajon miről beszélgettek?

Kisfaludi Strobl 36 évig tanított a Képzőművészeti Főiskolán. Erről az utolsó fejezetben emlékezik meg, de sajnos csak általánosságokat ír. Tanítványai között voltak hívei és voltak ellenfelei, mint pl. Vilt Tibor.

Név szerint senkiről sem ír. Közül viszont a könyvben egy fotót, amelyen a tanítványok körében ül középen.¹⁵ Mellette lánya Éva, aki egy elegáns és mosolygós fiatalemberbe karol bele. Ő Gecső Sándor. Feleségéről, aki a magyar rádió bemondónője volt, Kisfaludi Strobl márvány portrét készített. Gecső szobrászként végzett, van is szobra köztéren, de a pályát hamar feladta, és állást vállalt egy cégnél. Gyerekkoromban egy házban laktunk, jó barátságban volt a szüleimmel. Együtt éltük át Budapest ostromát egy földig rombolt ház pincéjében. Tanúsíthatom, hogy 1945 februárjában, a hat hétig tartó ostrom és nélkülözések után is ugyanolyan elegánsan, öltönyben, nyakkendőben fogadta a felszabadító, majd kiszáratva megszálló szovjet csapatokat, mint ahogy a képen látjuk őt.

Jegyzet

- ¹ Róna József: Egy magyar művész élete I.-II. Budapest, 1929.; Beck Ö. Fülöp: Emlékezései. Budapest, 1957. Szépirodalmi Kiadó, Magyar Századok sorozat.; Bokros Birman Dezső: Önéletrajza, levelei, művei. (Sajtó alá rendezte: Kontha Sándor) Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó; Csáky József: Emlékek a modern művészet nagy évtizedéből 1904 – 1914. Budapest, 1972. Corvina Kiadó; Ferenczy Béni: Írás és kép. (Genthon István tanulmányával) Budapest, 1961. Magvető Könyvkiadó; Medgyessy Ferenc: Életemről, művészetéről. Budapest, 1960. Magvető Könyvkiadó; Borsos Miklós: Visszanéztem félutamból. Budapest, 1971. Szépirodalmi Könyvkiadó, Műhely-sorozat.
- ² Stróbl Mihály: A gránitorozslán. Egy magyar szobrász élete a Magyar – Osztrák Monarchiában (sic!). Strobl Alajos életútja. Rákosliget, 1972. Budapest, 2004. július. Kiadja a Strobl Alajos Emlékhely Alapítvány. A kézirat rövidített változata: Stróbl Mihály: A gránitorozslán. Strobl Alajos. (Szerk.: Havas Katalin) Budapest, Holnap Kiadó, 2003.
- ³ Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Budapest, 1969. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata
- ⁴ Édesanyám gondolatai a múlttól és jövőről. (Szerk.: Vajdovichné dr. Visy Erzsébet.) Visy Lajosné dr. Stróbl Éva emlékeiről az interjút készítette dr. Lakatos Mária és Orbán Lívia. Budapest, 2004. március – május. MNG Adattár, ltsz.: 24 481/2008.
- ⁵ Pudicitia (Winckelmann szerint: Melpomene), márvány, 209. cm. Róma, Musei Vaticani
- ⁶ A kézirat elkészülése után kaptam kézhez Kostyál László tanulmányát, melyben az általam említett kérdést részletesen feldolgozta. Kostyál László: Kisfaludi Strobl Zsigmond és a szabadkőművesség. In: Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból. 17. sz. Zalaegerszeg, 2008. 357-364. oldal.
- ⁷ Reprodukálva: Magyar Iparművészet, 1912. XV. évfolyam, 313. oldal, 292-295. sz. képek. Irodalom: Gábor Eszter – Nagy Ildikó – Sármány Ilona: A budapesti Schiffer-villa. Egy késő szecessziós villa rekonstrukciója. Művészettörténeti Értesítő, 1982. 2. sz. 74-88. oldal.
- ⁸ Kisfaludi Strobl Zsigmond járt közben annak érdekében, hogy nyugdíját visszakapja. Visy Mária szíves közlése. (Stróbl Éva a 4. sz. jegyzetben idézett interjúban tévedésből Zala Györgyöt említi Sidló helyett, de Zala már 1937-ben meghalt.)
- ⁹ 4. sz. jegyzetben i. m. 26-28. oldal. Stróbl Éva emlékezése szerint barátjuk, Hátszegi Ottó magával vitte Debrecenbe férjét, Visy Lajost, és ő ajánlotta apósát a szobor elkészítésére.
- ¹⁰ Póto János: Legenda és valóság: a Gellért-hegyi szovjet emlékmű. In: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003. Osiris Kiadó. 126-139. oldal.
- ¹¹ Brummer Józsefről megemlékezik Csáky József is, 1. sz. jegyzetben i. m. : 27-30, 35-36, 44. oldal; A legutóbbi irodalom: Passuth Krisztina: A festő és modellje. Henri Rousseau: Joseph Brummer portréja (1909). Kép és recepció. Művészettörténeti Értesítő, 2002. 3-4. sz. (LI. évf.) 225-249.
- ¹² A Magdolna-legenda mestere: Magyarországi Mária királyné arcképe. 1530 körül, fa, 33,2x24 cm. A. Pigler: Museum der Bildenden Künste. Katalog der Galerie Alter Meister. Budapest, Band I. 434.

¹³ 3. sz. jegyzetben i. m. 165. oldal

¹⁴ Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése

Magyarországon 1956 – 1990. Corvina – 1956-os Intézet. 2008. 284. oldal

¹⁵ 3. sz. jegyzetben i. m. 201. oldal

Wehner Tibor:

„E szobrokon sokat és nagy szeretettel dolgoztam.”¹

Kisfaludi Strobl Zsigmond hősi emlékművei

A budapesti Szabadság téren 1921-ben felállított irredenta szobor, az *Észak* és az 1947-ben felavatott gellérthegyi *Felszabadulási emlékmű* mintegy keretbe foglalja Kisfaludi Strobl Zsigmond két világháború között a monumentális szobrászat terén kifejtett munkásságát. E két és fél évtized legjelentősebb alkotásai között az 1925-ös *Íjászt*, az angliai portrészorozatot, s annak egyik csúcspontját, az 1932-ben megformált, illetve márványba faragott *G. B. Shaw*-portrét és az 1930-ban a budapesti Móricz Zsigmond körtéren köztérre került *Szent Imre*-szobrot tárgyalja főművekként a szakirodalom, majd a második világháború lezárulása után a készülő, majd elkészült gellérthegyi *Felszabadulási emlékmű* kerül hosszú-hosszú évtizedekig sem halványuló reflektorfénybe, de a mester ebben a periódusban meglehetősen nagy számban kivitelezett hősi emlékmű-sorozatáról, illetve az e sorozatba illeszkedő, a vidéki magyar településeken megvalósított egy-egy munkájáról szinte szó sem esik. Maga a művész is csak mintegy futó epizódokként emlékezik meg az *Emberek és szobrok* címmel 1969-ben közreadott visszaemlékezésében az e téren kifejtett tevékenységéről: „Első hősi emlékművem a kapuvári szobor: egy ősmagyar keblére dőlt sebesült zászlótartó. Egységesen, egyszerűen megoldott drámai kompozíció; egy elveszett háború. ... Ez idő tájt készült el a kis *Guggoló*, a *Lábtörő*, a *Tavas*, továbbá a rákoskeresztúri, a körmendi, nyíregyházi hősi emlékmű, sok portré és számos kisebb szobor.”² Érdekes és jelentőségelteljes, hogy visszaemlékezésében a kisebb kompozíciókkal és a portrékkal szinte összeszamosva veszi számba a művész monumentális alkotásait. Az 1920-as évek eseményeit áttekintve Kisfaludi Strobl feljegyzi: „Közben befejeztem három nagyobb művet: a *Hadik huszárt* (más címvariációk szerint *Magyar huszár a XVIII. században*, vagy *Kardját néző huszár* című művet – W. T.), 1926-ban a nyíregyházi hősi emlékművet és a soproni *Hűségkaput*, melyet Hikisch Rezső műépítéssel

együtt készítettem el. A nagykanizsai hősi emléken a két alak közül az egyik Petőfi. Elkészült a gyöngyösi *Huszáremlékmű* is. E szobrokon sokat és nagy szeretettel dolgoztam.”³ Előadásunkban e szűkszavú alkotói kommentárral kísért, két világháború között készített, a hősi emlékmű-, illetve az I. világháborús emlékmű-kategóriába illeszthető műcsoport alkotásait veszszük kicsit közelebből szemügyre, s vélhetően elsőként kíséreljük meg konkrét leírásukat. A meglehetősen ismeretlen, számos szakirodalmi tévedéssel⁴ kísért és a felállítási évszámokat vizsgálva igencsak zavarosnak ítélnélhető műegyüttes áttekintése azért is fontos lehet, mert az emlékműszobrászat végigkíséri Kisfaludi Strobl szellemi-eszmei kérdésekkel és konfliktusokkal nem nagyon vívódó attitűdjével meghatározott művészi munkálkodását: amiként a szobrász a húszas évek előtt grandiózus, bár szükségszerűen csak provizórikus monumentumokkal vett részt a Tanácsköztársaság emlékműállítás propagandahadjáratában, a két világháború közötti, rendkívül aktív, e téren kifejtett tevékenységét az 1945 utáni években – ismét egy új rendszer szolgálatába szegődve – különösebb törés nélkül és változatlan intenzitással folytatta.

A tizenhat művet felölelő együttesben egyalakos monumentumok és többalakos szoborcsoportok, reprezentatív emlékművek és szerényebb emlékjelek, térbe állított plasztikák és architektonikus elemekhez kapcsolódó domborművek, kőbe faragott, bronzba öntött és műkö kompozíciók sorakoznak: a művek méretét, kivitelét nagyban befolyásolta az emlékállító település nagysága, jellege és áldozatvállalása, ugyanis ezek a monumentumok kivétel nélkül közadakozásból valósultak meg. Összességében az a konzekvencia vonható le, hogy a Kisfaludi Strobl által alkotott hősi emlékművek szervesen és harmonikusan ágyazódnak a magyarországi első világháborús monumentumok ezernél több objektumot felölelő együttesébe, amelyek létre-

jöttének egyik legfontosabb inspirátora az az 1917-ben kibocsátott belügyminiszteri rendelet volt, amely a települések számára előírta az első világháborúban meghaltak emlékének kötelező érvényű megőrkötését.⁵ A kor emlékműtermésének, s így a Kisfaludi Strobl-kompozíciók egyöntetőségének garanciája már az emlékállításra kötelező törvény kihirdetése előtt két évvel, 1915-ben létrehozott Hősi Emlékműveket Bíráló Bizottság volt, amelynek feladata az emlékművek jóváhagyásra volt, s ennek eredményeként – és ez a teljes emlékanyagon belül az e téren alkotott Kisfaludi Strobl-művekre is igaz – az ikonográfiai, stilisztikai és esztétikai aspektusokat mérlegelve sem találunk karakteres egyénítő jegyeket, nem fedezhetünk fel önálló alkotói koncepciót, kimagasló minőséget.⁶

1924 Kapuvár

A várost átszelő főközlekedési út mellett fekvő központi Fő tér parkjában áll az 1914-1918-as világháború kapuvári hősi áldozatainak emlékműve (1. kép). A kis dombot közrefogó, lépcsőzetes alapra épített, magas talapzatra helyezett, mészkőbe faragott kompozíciót 2008-ban újították fel. A hősi halált haltak neveit felsorakoztató, fekete márványtáblákkal övezett talapzaton lehanyatló, kezében, illetve a vállán zászlót tartó katonát támogató ősmagyar vitéz áll, mögöttük vastag, lecsonkolt fatörzs zárja le a kompozíciót. A mozgalmas kontúrral közrefogott súlyos tömböt részletgazdag kidolgozással ellenpontosza a művész: a kard, a tör, a tölténytáska, a ruharajt, a sújtás és a sisak is pontosan és gazdag plaszticitással megmintázott. A kapuvári mű a hős halála-, illetve a historizáló, az ősmagyar mitológiai körhöz kapcsolódó motívumokat feldolgozó emlékműtípus jellegzetes példája. Kovalovszky Márta állapította meg e műcsoportot áttekintve egy 1985-ös tanulmányában: „Noha a húszas években készült világháborús emlékműveken újra megjelennek a régi magyar legendák alakjai, az idők megváltoztak, s így az ő szerepük, jelentőségük is más. E szobrokat vesztés ország állította, mely most e történeti vonatkozásokkal kétségeit, keserű tapasztalatait némította el, sebeit gyógyította, létezésének jogát és magyarságát igazolta. ... Árpád vezér, Csaba királyfi vagy Lehel alakja nem csupán a régi dicsőség lélekemelő, ám időben távoli, objektív példáiként állhattak a közösség előtt, hanem többé-kevésbé nyíltan kifejezték a történelem alakulásába bele-nem nyugvás és a bosszúvágy kétes érzését is.”⁷ A mű dinamikus plasztikai jelenségként meghatározza a település központi térségét: minden nézete, még a hátsó nézete is átgondolt: a lecsonkolt fatörzs, a dús redőzésű lobogó mind formai, mind szimbolikus vonatkozásban fontos mű-összetevő (2. kép).

1924 körül, Kőrmend

A város külső negyedében, a vasútállomás mellett húzódo, a Thököly utca és az Arany János utca által közrefogott park középpontjában – amely a közelmúltban mintegy a Kisfaludi Strobl-monumentum függeléként itt elhelyezett 1996-os *Honfoglalási emlékmű* és a 2005-ös *A kommunizmus üldözötteinek emlékműve* révén alakult kegyeleti parkká –, egy később beépített mellvéd-fallal eltakart földombon magasodik a mára már a II. világháborús áldozatokra is hivatkozó márványtáblákkal bővített, a kőrmendi első világháborús hősökre emlékeztető emlékmű (3. kép). A mozgalmas, mészkőből faragott többalakos együttes középpontjában, erőteljes alapépítményen az a sas-lábakon nyugvó, feliratokat és az áldozatok névsorát hordozó obeliszk emelkedik, amely tetején a karmában kardot tartó sást, vagy turulmadárt hordozza. Ez az architektonikus emlékmű-elem, amely mintegy meghatározza, vagy elválasztja egymástól az emlékmű fő- és hátsó nézetét – s egyszersmind kizárja, vagy érdektelenné teszi az oldalnézeteket – a Kisfaludi Strobl által komponált későbbi monumentális műveken is vissza-visszatér. A kőrmendi emlékmű szimbolikája összetett, illetve a mű formailag egymásnak mellérendelten megjelenő részekből felépülőn mintegy halmazos jellegű. Az obeliszk bal oldalán egy életnagyságú, puskájára támaszkodó, leroogyó katonát támogat egy erőteljes civil alak a hős halála-jelenet vagy -szimbolika megformálásaként, míg a jobb oldalon egy zászlóját leeresztő, rohamsisakos, tisztelgő katona áll. Az obeliszk hátsó frontján, mintegy az emlékmű térbe szervezésének elemeként, de az obeliszk mellett elhelyezett alakoktól teljesen függetlenül, a jobb kezében leeresztett fáklyát tartó, baljával címerpajzsra támaszkodó, térdelő, lehajtott fejű Hungária nőalak jelenik meg (4. kép), s mindezt mintegy megkoronázza az obeliszk tetején örökös sas, vagy turul. A Hungária-istenasszony megjelenése az ősmagyar eredetmítosz-alakok szereplésével állíthatók párhuzamba: a keresztény hagyomány Mária-alakjának pogány ősanja szimbólumaként hol harcos hősként, hol a halott katonát gyászoló istenasszonyként szerepel a két világháború között született hősi emlékműveken.⁸ A rendkívül szerteágazó turul-szimbolika, illetve értelmezés köréből a kőrmendi monumentum kapcsán Voigt Vilmos világháborús emlékmű-konstellációt is mérlegelő eszmefuttatását idézzük: „A turul az Árpádok totemállataként hagyományozódik, új meg új életre kel, amikor a társadalmi és művészeti érdek úgy kívánja. Az ezeréves Magyarországnak 1896-ban valósgos jelképévé válik, és nem csoda, hogy amikor szóba kerül az első világháborús hősök emlékművének terve, végül itt is a turul válik az állandó jelképpé, noha

például az ágyú, sőt a kard, a babérkoszorú, a sírkereszt, az örökmécses, de akár maga a harcoló katona is több joggal pályázhatott erre a szerepre.⁹ Amiként Körmenten éles ellentétben van egymással a katonalakok naturális és a Hungária-figura finoman modellált plasztikai megformálása, ugyanúgy elmondható az is, hogy ez a mellérendeltség, a jelképhalmozás hatja át, határozza meg a teljes kompozíciót.

1924 Rákoskeresztúr

A hajdani Rákoskeresztúron, a mai budapesti XVII. kerületi Pesti út mentén futó parksávban, egy ma már beépített egykori parkban áll a helység áldozatainak műköből öntött, kis oszlopokkal tagolt vaskerítéssel körülvelt egyalakos monumentuma (5. kép). A lépcsőzetes, a feliratokat és névsorokat hordozó márványtáblákkal ékesített talapzaton álló plasztikai kompozíció egynézetű: a felső részén turullal lezárt fal-architektúra előtt áll a kezét teátrálisan a szívére szorító, rohamsisakos, pillantásával átszellemülten az égre tekintő katona-alak, s a fal antiplasztikus hátsó oldalán csak egy koszorú és egy kard domborművű kompozíciója jelenik meg. A hazájáért életét áldozó vagy felajánló katona-alak-megformálással és a turul-szimbolikával élő emlékmű szobrászatilag talán legizgalmasabb motívuma az arc és a turul szenvedélyes érzelmekkel átítatott megjelenítése, illetve együttjárása.

1924 Sopron

A Kisfaludi Strobl-életrajzok változatlanul fennmaradt, 1924 óta a soproni Deák téren álló műként tartják számon a *Limanovai emlékművet* – illetve más nevén a *Nádasdy huszárok emlékművét* –, amelynek helyén ma már a negyedik monumentum-variáció gyanánt újabb, egy 1993-ben emelt emlékmű áll. A Nádasdy huszárok Kisfaludi Strobl által megformált emlékműve (6. kép) 1924 és 1950 vagy 1951 között őrizhette a hősök emlékét a Deák tér emlékműfüzérében, és tisztázatlan körülmények között, máig kiderítetlen okok miatt került sor a lebontására. Mint Molnár László 2007-ben közreadott tanulmányából megtudhatjuk: „A hatalmas emlékmű stílusos elhelyezést nyert a tér akkori, örökzöld falának előterében. A kiemelt talapzaton két huszár művészi beállítású, ötnegyedes nagyságú alakja állt. Az egyik a Nádasdy huszárok Mária Terézia korabeli öltözkéiben, a másik a világháborús egyenruhájában. Közöttük három nagyméretű márványtáblán a hősi halottak nevei voltak. Az emlékmű alsó részében elhelyezett relief a limanovai csata azon pillanatát ábrázolta drámai erővel, amint Muhr ezredes rohamra vezetni hu-

szárjait, és Bauer Ottó hadnagy elesvén, vérént ontja hazájáért.”¹⁰ Az emlékműről fennmaradt, a Molnár László-tanulmány illusztrációjaként közölt fotó alapján anynyi állapítható meg, hogy ez a mű is frontális nézetre komponált, egy erőteljes architektúrával, illetve fallal lezárt és hangsúlyozott, a körplasztikát és a domborművű kidolgozást, a mészkövet és a bronzot egyszerre alkalmazó monumentum volt, amely a tisztelgő jellegű katona-idézés mellett a csata epikus megfogalmazású előadásával élt. Kisfaludi Strobl soproni, 1924-ben állított *Nádasdy huszárok emlékművének* utóregzéseként valósult meg 1926-ban a hősi emlékművek műcsoportjához csak bizonyos áttételekkel kapcsolható *Hűségkapu-dombormű* (7. kép). A Tűztorony, vagy Város-torony belváros felé néző, napjainkra építészeti lezárított, eredetileg nagy köríves nyílású kapuja feletti, a világháború lezárulása utáni 1921-es népszavazás – amikor Sopron városa a Magyarországhoz való tartozásról döntött – emlékére készült dombormű szimbolikus összegzésű alkotás: a kapu felett trónoló Hungária-istenasszony lelkes soproni polgárok háromszög-kompozíciójában jelenik meg. Érdekes, hogy a *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* nyilvántartása szerint 1945-ben ezt a művet lebontották, holott ma is változatlanul, teljes épségben a helyén áll.¹¹

1926 Füzesabony

A település főutcája, a Rákóczi Ferenc utca kiteresedésében, egy kis park fái alatt áll a feliratokat és neveket hordozó fehér mészkőtalapzatra helyezett, bronzba öntött, életnagyságúnál nagyobb, dinamikusan a térbe állított katonalak, amely erőteljes kontrasztban állva, jobbáiban dúsan redőző zászlót tartva, balját pátoszosan a szívére szorítva jelenik meg (8. kép). A hősi emlékek egymástól jól elkülöníthető típusai közül e mű a gyászoló katona-kategóriába sorolható, amelynek jellemzője a lehajtott fej, puska vagy zászló.¹² E műcsoportról állapította meg Nagy Ildikó az első világháborús emlékműveket áttekintő tanulmányában: „Az olcsó megoldásoktól azonban a köztisztületben álló, nagynevű szobrászok sem riadtak vissza, kiüresedett formákat ismételnék számtalan változatban. ... Az emlékműveket elsősorban nem művészi szándék, hanem a hivatalos ideológia és egy közösség speciális igénye hozza létre valamilyen kegyhely létesítésére. ... Mindez megszabja az emlékmű kialakult – és alig változó – kifejezésbeli sztereotípiáit éppúgy, mint ábrázolási kötöttségeit. Csakis közvetlen, direkt hatásokra épülő jelképekhez fordulhat, olyanokhoz, amelyeket mindenki ismer.”¹³

1926 Jászszentandrás

A füzesabonyihoz hasonló környezetben áll a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Jászszentandrás *Hősi emlékműve*, amely ugyancsak a gyászoló katona-típus képviselője (9. kép). Itt azonban nem bronzba öntötte, hanem mészköbe faragta Kisfaludi Strobl az életnagyságúnál nagyobb katona-alakját, s miként Rákoskeresztúron, az alak mögé feliratokat hordozó obeliszket állított, s ezzel egy csapásra egynézetűvé avatta kompozícióját. A talapzatra a rendszerváltás után – az eredeti kompozíciót alaposan megzavarva – fekete márványtáblát helyeztek, a II. világháború áldozataira emlékeztetve. Tartalmi-szimbolikus vonatkozásokban a jászszentandrasi emlékművel kapcsolatban csupán a füzesabonyi mű kapcsán idézettek – a tisztelgő katona-típus ismérveit taglalva – ismételhethénk meg.

1928 Nyíregyháza

A Nyíregyháza központi terén, a Hősök terén felállított hatalmas *Hősi emlékmű*-együttes Kisfaludi Strobl emlékműveinek sorában az egyik leggrandiózusabb, és a leggazdagabb szobrászati eszközrendszerrel kivitelezett alkotás (10. kép). A tagolt mészkö talapzaton három bronzba foglalt plasztikai egység kapott helyet: egy kiemelt főalak és két mellékalak-csoport. A mű előterében és hátsó részén, az alacsonyan elhelyezett mellékalakok csoportja az első világháborús monumentumok sablonos jeleneteinek illetve motívumainak megfogalmazója: elől a családját, a kisgyermekét ölében tartó asszonyát védelmezőn óvó fiatal férfi, hátul a fiatal, elesett, kezében még puskáját szorongató katonát karjaiban tartó öreg paraszt (11. kép). Vagyis a magyar család- és a hős halála-típus megjelenítésének lehetünk itt is tanúi. Ám e sablonos jelenetek fölött, a kiemelt főtalapzaton egy sárkányölő vitéz jelenik meg, aki csupasz ököllel sújt le a szörnyre. E hallatlanul mozgalmos közdelem kapcsán állapította meg Hankiss Elemér, hogy „A vallásos-mitologikus színezetű héroszok mellett megjelennek az e világi héroszok is. A nyíregyházi Hősi emlékművön például egy sárkányölő parasztleány figuráját látjuk: vagyis itt azért belejátszik a képbe a sárkányölő Szent György vallásos motívuma.”¹⁴ Ez a motívum, mint köztudomású, Kisfaludi Strobl eszköztárában nem csupán az első világháborús emlékmű-tartalmak összegzésének és kifejezésének médiuma, hanem negyed századdal később a második világháborúra, a felszabadulásra emlékeztető jelképpé, a rossz elpusztításának, megsemmisítésének, a jó győzedelmeskedésének szimbólumává válik a gellért-hegyi Felszabadulási emlékművön. A nyíregyházi főalak Budapesten mellékalakká lép visz-

sza, de a szereplők, a mozzulatok azonosak a két kompozíción, csupán annyi a változás, hogy Budapestre érve a legény ruháit, a sárkány fejeit veszti: az inget és a nadrágot viselő helyett a Gellért-hegyen meztelen figura, és a hétfejű helyett egyfejű sárkány szerepel a szovjet hősök emlékének adózó emlékművön. Erőteljes, viharos mozgás hatja át, drámai konfliktusok és szenvedélyes érzelmek éltetik a nyíregyházi Hősi emlékművet, jelezve, hogy ez már az 1920-as évek végének alkotása, amikor a gyász és a kegyelet, a fájdalom érzetének kifejezése követelésekkel és fenyegetésekkel vegyül.

1932 Gyöngyös

Gyöngyös egy- és kétszintes épületekkel közrefogott belvárosában, a Rózsa utca–Móricz Zsigmond utca–Vértanú utca által határolt kis háromszögletű, enyhén emelkedő térség alsó csúcsán, 1992-ben ezen új környezetébe illesztetten áll az I. világháborúban elesett *Császári és királyi 6-os Württembergi huszárok* bronz emlékműve (12. kép). (A mű eredeti helye a Móricz Zsigmond utca és Jókai utca által határolt terület volt.) Miként a nyíregyházi első világháborús *Hősi emlékmű* és a budapesti Felszabadulási emlékmű esetében, itt is érdekes motívumvándorlásra figyelhetünk fel: Gyöngyösön az a kardját néző huszár került díszesen megfaragott, ovális aléptímenyem emelkedő, gondosan kidolgozott mészkötalapzatra, amely a világháborús összefüggésektől teljesen függetlenül, eredetileg kisplasztikaként 1926-ban készült Kisfaludi Strobl műhelyében, majd a gyöngyösivel azonos időpontban, ugyancsak 1932-ben *Mária Terézia-korabeli huszár*-szoborként valósult meg Budapesten, nyilvános térben, a budai várban elhelyezett alkotásként. Csupán a méret, illetve a jelmez változott. A két mű összehasonlítását Prohászka László 1994-ben végezte el a *Pavilon* című lapban megjelent tanulmányában: „A (gyöngyösi) szobor, amelyet szintén Kisfaludi Strobl Zsigmond készített, első pillantásra azonosnak tűnik a budavárral. Pedig csak a kardját szemlélő férfi alakja hasonló, az egyenruha és a fegyverzet a Monarchia közös huszáraié. Az ábrázolás a gyöngyösi szobor esetében is tökéletesen korhűnek mondható. A díszes dolmány helyett egyszerű attilát viselő közhuszár fején fehér cserfalommal ékesített csákó, derékszíján két tölténytáska, hátán karabély. A kezében tartott lovassági kard is a hivatalosan rendszeresített, 1904-es mintájú, kosaras markolatú, a jobb kéz csuklóján markolatszíjjal. A bronzalak előírásos panyókára vetett mentét visel a vállán. ... Míg a budavári alkotásra inkább a barokkos elegancia a jellemző, addig a gyöngyösi változatban több a harcias erő.”¹⁵ A két mű formai párhuzar-

ma mellett a csereszabatos művészi koncepció is elgondolkodtató: a nem létező konkrét történelmi analógiák felleléséhez vagy mellőzéséhez néhány sújtás, csákódísz, fegyvermarkolat korhű megformálása elegendő, s a szimbólumok szintjén maguk a szimbólumok, és a történelmi tanulságok is felcserélhetők vagy teljesen figyelmen kívül hagyhatók.

1934 Nagykanizsa

A nyugat-dunántúli város egyik központi terén, a századfordulón épített és a közelmúlt évtizedeiben emelt modern köz- és lakóépületekkel övezett, a városközpont felé enyhén lejtő Deák tér parkjában – néhány lépésre az Istók János által megformált turulos *Országzászlótól* – lelt otthonra az a kétalakos *Hősi emlékmű*, amely a 48-as császári és királyi Golner gyalogezred hőseinek mementója (13. kép). A lépcsőzetes mészkő-alépitményen nyugvó, szintben megbontott, egyszerre talapzatként és háttérként alkalmazott falon, illetve fal előtt két, szorosan egymás mellett elhelyezkedő alak áll a *Patrona Hungariae*-ábrázolással ékesített zászló drapériája előtt vagy alatt: egy kezében gránátot tartó rohamsisakos katona, és egy köpenyes, oldalán kardot viselő, határozott mozdulattal a távolba mutató fiatal férfi. A hátsó nézetet teljesen figyelmen kívül hagyó, csupán frontális- és oldalnézetre komponált, lendületes mű a szokványos kétalakos harcoló katona-szobor típusába lenne sorolható, ha a művész nem élt volna azzal a furcsa megoldással, hogy a hajadonfőtt álló alakban Petőfi Sándort idézi meg, így egyesítve a 48-as eszmeiséget és honvéd-hagyományokat az I. világháború hadi eseményeivel és történelmi tanulságaival. Elgondolkodtatók a párhuzamok és az analógiák, illetve az általuk gerjesztett ideológiaiak.

1935 Zalaegerszeg

A városból kivezető Rákóczi Ferenc utca 21-es számú épület előtt, az út túlsó oldalán magasodó, a milleniumra emelt gimnázium-épület tengelyében áll Zalaegerszeg meglehetősen szerény I. világháborús, a császári és királyi 48-as gyalogezred halhatatlan hőseinek emlékeztetőre emelt emlékműve, amely egy sztélére, vagy némiképp tagolt, pillérekkel közrefogott architektúrára illesztett bronz dombormű (14. kép). A sztélé-építmény meglehetősen esetlegesen térbe helyezett emlékmű-elem, a hátsó nézet bántó vakfoltjával. Ám a homloknézet sem nyűgözi le a szemlélőt: a két alakot megidéző bronz domborművön nem nehéz felismernünk az egy évvel korábban megformált nagykanizsai emlékmű alak-együttesét. A szobrászti önidézet tipikus esetével állunk szemben tehát Zalaegerszegen.

1939 Madocsa

A Tolna megyei kisközség Fő utcáján, a községháza előtti kis parkban áll a magas talapzatra, illetve obeliszkre emelt, kardra támaszkodó turult megjelenítő emlékmű (15. kép), amely a legáltalánosabb emlékmű-típus, az emlékoszlopos turul kategóriájába illeszthető.¹⁶ Önálló művészi koncepciót teljesen nélkülöző rutinmunka.

1941 Budapest

A budapesti Városmajor árnyas fái alatt áll 1941 óta a *Magyar táborig vadászszóaljak I. világháborús emlékműve* (16. kép), korántsem háborítatlanul. A két, egymással kezét rázó katona-alak a Kisfaludi Strobl által megformált emlékmű-kompozíciókból már oly sokszor visszaköszönő fal előtt jelenik meg, ezúttal is egyetlen nézetűvé silányítva a szabad térben elhelyezett alkotást. A fal mészkőbe faragott, mozgalmal rohamot megjelenítő domborműve előtt a két térbe állított, naturálsan megformált bronz-katona, a rohamsisakos és a csákós figura kiegyensúlyozottságot és magabiztosságot sugároz. Póto János kutatásaiból és publikációiból tudhatunk a mű 1945 utáni furcsa átalakításáról.¹⁷ Az 1949-ben a budapesti közterekről eltávolítandó emlékművek és szobrok listájára felvett objektumok között szerepelt a városmajori mű is, a kompozíció jobb oldali figurájának csendőrökéhez hasonlatos tollas kalpagára való hivatkozással, s azzal az indokkal, hogy „a népi demokrácia fővárosában csendőrszobornak nem lehet helye”.¹⁸ Póto János feltételezése szerint „minden bizonnyal a különleges díszes formaruha okozta a félreértést. Az Osztrák-Magyar Monarchia táborig vadászainak egyenruhájához ugyanis tollas kalap tartozott, hasonló a csendőrökéhez. Az emlékművön ábrázolt ’öreg táborig vadász’ is ezt viselte, míg a fiatalabb fején a Horthy-hadseregben rendszeresített rohamsisak volt.”¹⁹ Póto idézi az akkor felelős kultúrpolitikus besztásban dolgozó író, Goda Gábor visszaemlékezését is a szobor átalakításával kapcsolatban: „Folyton kaptunk leveleket. Például egy huszárnak olyan sapkája volt, ami emlékeztetett a Horthy-katonasapkára. És természetesen rajta volt a kokárda, vagy micsoda. Egy honvédszobra volt ez Kisfaludi Strobl Zsigmondnak. Hát kérem, naponta legalább 80-100 levelet kaptam, hogy miért nem vitetem el, miért pártfogolom. És aztán én beszéltem Kisfaludi Stroblal, hogy csináljon valamit azzal a sapkával, mert megörlök ettől.”²⁰ A szobor megmenekülésének ára a fejcseré volt: a szobrász lecserele az öreg táborig vadász fejét, és így a jobb oldali alak a negyvenes-ötvenes évek fordulója óta nem

tollas csendőrkalapot, hanem honvéd-csákót visel. Így menekülhetett meg a bontástól és az eltűnéstől, és állhat napjainkban is kissé átalakítva eredeti helyén Budapest ezen I. világháborús emlékműve.

1943 Kecskemét

Az alföldi város központjában, a Katona József téren, a Katona József Színház épülete mellett húzódó parkban áll a *38-as Mollinary-Kecskeméti gyalogezred első világháborús emlékműve* (17. kép). Amiként a budapesti Városmajorban, itt is dombormű és térbe állított szobor, a fal-architektúra és a plasztika együttese jelenik meg frontális nézetre komponáltan. A menetelő katonákat megjelenítő mészkő dombormű előtt, a fal elé állítva két mészkőbe faragott alak: egy idős, vállán cifraszűrt viselő magyar paraszt és egy serdülő legényke áll, akik lelkesülten tekintenek a négyes sorokban vonuló dombormű-katonákra, azt sugallva, hogy a múlt – az öregség – és a jelen – a várakozásteljes fiataltság – boldogságának záloga a hadba vonuló katonák önfeláldozása és hősiessége.

Tiszaderzs, Tarcal

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszaderzs községben áll a Kisfaludi Strobl-életrajzokban nem szereplő azon obeliszk, amelyen egy lovasrohamot megjelenítő bronz dombormű a szobrászi dísz (18. kép). Keletkezéstörténetéről, felállításának időpontjáról nincsenek adataink, mint ahogy a feltehetően 1939-ben készített, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tarcalon elhelyezett, Füredi Richárd által kivitelezett *Hősi emlékmű* történetének felderítése is a további kutatásra vár.

A Kisfaludi Strobl Zsigmond által alkotott, a két világháború között a magyarországi köztereken elhelyezett emlékművek futó áttekintését összegezve a kö-

vetkező konzekvenciák vonhatók meg: a megrendelői kívánalmaknak és a korszak elvárásainak engedelmességedve a művész csak ritkán szabadulhatott ki az emlékmű-sablonok szorításából, igazi szobrászi megoldásokra elvértve ragadtathatta magát. Műveit akadémikus felfogás, naturalisztikus előadásmód, heroikus hangvétel, nosztalgiával keveredő hamis pátosz, és bizonyos esetekben szellemi tisztázatlanság jellemzi. Kisfaludi Strobl hősi emlékműveinek háttérben is ugyanaz a zavar munkál, mint kortársaiéban, s aminek eredőit Sinkó Katalin *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai* című tanulmányában így interpretálja: „A századfordulón, majd a két világháború között felállított nemzeti emlékművek jelentős részét terhelik ... irracionális elemek. Az uralkodó rétegek nem tudtak igazán szembenézni a történelem által felvetett problémákkal: a társadalmi feszültségekkel, a nemzeti, nemzetiségi, nemzetközi kérdésekkel. A józan politikai cselekvés helyett az irracionális világába utalták a megoldást: a nemzet kálváriájára csodászerűen bekövetkező feltámadás reményét sugallva és a magyar nemzeti nagylét utópiáját szuggerálva önmaguknak és a tömegeknek egyaránt.”²¹ A gondolati-eszmei tisztázatlanság miatt és mellett számos formai probléma is zilálttá teszi ezt a köztéri alkotáscsoportot: a művek térbe-illesztése számos esetben rendkívül problematikus, átgondolatlan, s a kompozíciós rendet általában uraló központi obeliszk, illetve hangsúlyosan meghatározó fal súlyos térszervezési zavarokat éleszt: egy szabad térbe helyezett emlékmű nem zárhatja ki magából a teret. A tizenhat hősi emlékművet, illetve az életművet szemlélve az önmotívum-átvétel, illetve az önidézet, az önméltóság érdekes jelensége is regisztrálható. Mindezen végkövetkeztetések azonban csak elharmarkodottaknak minősíthetők, vagy csupán adalékok lehetnek: a hiteles, művészettörténetileg megalapozott megállapítások megfogalmazásához a teljes életmű széleskörű feltérképezésére és alapos feldolgozására lenne szükség.

Jegyzet

- ¹ Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Emberék és szobrok*. Budapest, 1969. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 91. p.
- ² I. m. 74-84. p.
- ³ I. m. 91. p.
- ⁴ Az 1974-es zalaegerszegi, a Göcseji Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria által közösen rendezett Kisfaludi

Strobl Zsigmond-kiállítás katalógusa csak futólagosan foglalkozik az emlékművekkel. A zalaegerszegi Kisfaludi Strobl Gyűjtemény 1981-ben megjelent katalógusának életrajzi áttekintése csupán egy hevenyészett felsorolást ad közre „Az 1920-as és az 1930-as években intenzíven részt vett az országszerte felállított hősi emlék-

művek készítésében, amelyek közül az alábbiak emelkednek ki...” N. Pénzes Éva az 1984-ben a budapesti Magyar Nemzeti Galériában rendezett *Szobrász és modelljei* című Kisfaludi Strobl Zsigmond emlékkiállítás katalógusának bevezetőjében „több mint húsz ilyen háborús emlékmű” felállításáról szól. A *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon* 2000-ben megjelent II. kötetének Bánóczi Zsuzsa által írt, több tévedést tartalmazó Kisfaludi Strobl-címzava tizennégy első világháborúhoz köthető emlékművet vesz számba. A legújabb, a Kostyál László által jegyzett, 2004-ben a zalagereszegi Kisfaludi-gyűjtemény katalógusaként megjelent kiadvány sem tartalmaz köztéri műtárgyjegyzéket. Elmondható, hogy Kisfaludi Strobl köztéri munkásságának mindmáig nincs teljes és hiteles műtárgyjegyzéke.

- ⁵ Kovács Gergelyné: Az első világháborús emlékművek és utóéletük. *Művészet* 1982. 12. sz. 4-9. p.
- ⁶ Kovalovszky Márta: *Kegyelet-szolgáltatás. Az első világháborús emlékművek történetéhez.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 48-53. p.
- ⁷ I. m.
- ⁸ Hankiss Elemér: *Nemzetvallás. Immanens és transzcendens vallások.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 36-48. p.
- ⁹ Voigt Vilmos: *Közvetítő és átmenet – a turul.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Buda-

pest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 55-63. p.

- ¹⁰ Molnár László: A Nádasdy huszárok soproni emlékművének története. *Soproni Szemle* 2007. 2. sz. 189-193. p.
- ¹¹ *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon. II. kötet.* Budapest, 2000. Enciklopédia Kiadó. 380-384. p.
- ¹² *A hősi emlékek főbb típusai.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 79-81. p.
- ¹³ Nagy Ildikó: *Első világháborús emlékművek. Esemény- és ideológiatörténet.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 74-79. p.
- ¹⁴ Hankiss Elemér: *Nemzetvallás. Immanens és transzcendens vallások.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 36-48. p.
- ¹⁵ Prohászka László: A kardját néző huszár története. *Pavilon* 1994. 9. sz. 70-73. p.
- ¹⁶ *A hősi emlékek főbb típusai.* In. Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból.* Budapest, 1988. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 79-81. p.
- ¹⁷ Póto János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó. 87-90. p.
- ¹⁸ I. m. 87. p.
- ¹⁹ I. m. 88. p.
- ²⁰ I. m. 90. p.
- ²¹ Sinkó Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. *Művészettörténeti Értesítő* 1983. 4. sz. 185-201. p.

1. kép

2. kép

3. kép

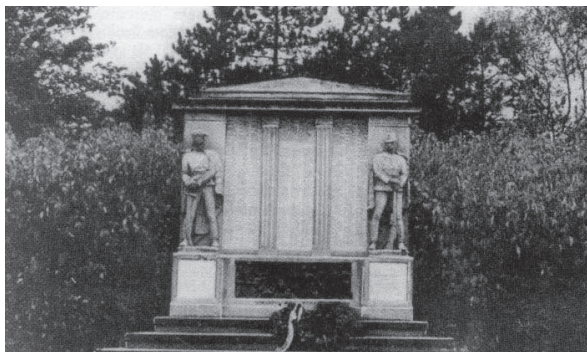
4. kép

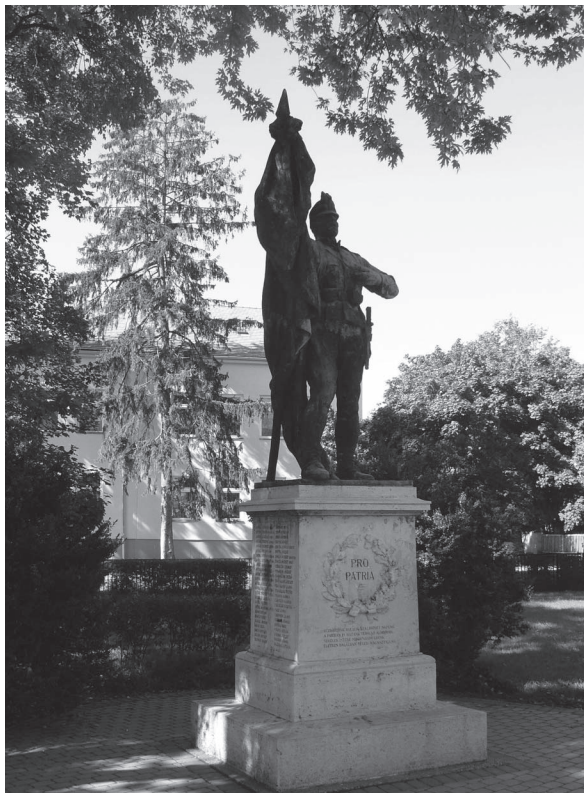
5. kép

7. kép

6. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

17. kép

18. kép

Pótó János:

Epizódok a magyarországi politikai emlékművek történetéből

Szobor és emlékmű különbségére már háromnegyed évszázada éles szemmel mutatott rá Genthon István: „Szobrászat és emlékműszobrászat két külön világ, melynek sokkal kevesebb köze van egymáshoz, mint az első pillanatra látszik. Az előbbi azóta van, mióta a primitív ember első totemjét kifaragta, az utóbbi a 19. század leleménye. Az előbbinek alkotója szobrász, az utóbbinak állami zsoldba kényszerült emlékműkészítő, az előbbi művész teremtménye, az utóbbit laikus emberek zsűrinek nevezett végrehajtó-szerve készíti. Az előbbinél jó szobor a cél, az utóbbinál egy nagyság emlékének megörökítése.”¹ Csípős szavak, de plasztikusan jellemzik azt a helyzetet, amely az 1930-as évek-re meghonosodott Magyarországon, hogy azután politikai rendszerektől függetlenül mindvégig jellemző legyen a 20. században.

Az emlékművek általában véve egy, a nemzeti emlékezetben megállapodott megítélésű, nem vitatott személyné, eseménynek, eszmének kívánnak fizikai jelet állítani. Funkciójuk tehát a *létező hagyomány* őrzése, helyhez kötése, az *emlékezés helyének* megteremtése. Az emlékművek egy szűkebb csoportjának képviselői, a *politikai emlékművek* ugyanakkor általában a közeli múlttra mutatnak, olyan eseményre, személyre, eszmére, amely erősíti, legitimálja az éppen fennálló politikai hatalmat, avagy képes megjeleníteni annak politikai céljait. Funkciójuk ennek megfelelően egy *új hagyomány* megteremtése, ennek beszélykolása az emlékezetbe az állandó köztéri jelenlét által, azaz a *emlékeztetés helyei*. A politikai emlékmű fogalma tehát sokkal tágabb időszakra vonatkozatható, mint ahogy általában használni szoktuk, e műfajt nem a szocialista korszak teremtette meg. Sőt!

Sajátos fintora a magyar történelemnek, hogy maga az emlékmű műfaja igen erős politikai üzenettel, egyből politikai és hősi emlékműként jelent meg Magyarországon, fölmutatva mindazon jellegzetességeket,

amelyek a politikai emlékműveket mindmáig jellemzik. Azaz: felülről erőszakolták ki felállítását; hatalmas méretével uralta környezetét, mert méretét nem a környezethez, hanem az ábrázolt tartalom „nagyságához” szabták; a győztes emlékműve volt a legyőzött közterén; a győztes hatalmát demonstrálva olyan eszmét hirdetett, amely teljes ellentétben állt a társadalmi emlékezettel; a helyi társadalom pedig éppen azért gyűlölte, mert állandó szem előtt létevel egykori vereségére és jelen alávettségére emlékeztette. Heinrich Hentzinek 1852-ben a budai Várban, az akkor Hentzi Platznak nevezett Szent György téren felállított emlékművéről van természetesen szó. (1. kép.) Hentzi a budai vár császári parancsnokaként esett el 1849 májusában, mikor Görgey honvédei visszafoglalták a várat, s három évvel később az uralkodó egy hatalmas, öntöttvasból és bronzból készült neogót emlékművet állíttatott emlékére.

Ennek központi eleme, melyet a korabeli szemlélő egyszerűen elhelyezése miatt nem is nagyon láthatott (2. kép, a képen már sérült állapotban), egy aprólékos precizitással megformált, középkori lovagi páncélba öltöztetett haldokló katona, mellette a haldokló fölé hajolva egy angyallal. Historizáló allegória a hősi halálról és üdvözülésről. S a politikai üzenet, a megteremtési kívánt új hagyomány is egyértelmű: Hentzi állt a császár oldalán, ő halt hősi halált a lázadókkal vívott küzdelemben, s az emlékmű éppen az egykori lázadókra volt hivatott erre emlékeztetni. Mégpedig egyedül és sokáig. Mikor már lehetett, az 1867-es kiegyezés után állandó politikai viták keresztútjében állt, de a mindenkor magyar miniszterelnök 32 évig, 1899-ig kénytelen volt első pillantását a Hentzi-emlékre vetni, ha kilépett hivatala, a Sándor-palota kapuján.

A Hentzi-emlékmű persze a neoabszolútizmus terméke, s egyedi jelenség maradt a 19. században: a dualizmus idején egyre szaporodó emlékművek a létező vagy annak hitt, megszüpített hagyománynak adtak tere. A dualizmus kora nem élt a politikai emlékművek

által ígért gyors legitimációval és a múlthoz való szervesebb kötődéssel, hiszen tényleg legitim volt, és valóban szervesen kötődött a múlthoz.

Nem így „a múltat végképp eltörölni” kívánó Tanácsköztársaság, mely fennállásának rövidsége miatt maradandó emlékművet ugyan nem hagyott hátra, de május 1-jei dekorációja kiválóan mutatja, hogyan képzeltek el vezetői a nemzeti múlt, azaz a létező hagyomány és az agitatív politikai művészet viszonyát. Ebben az átértékelésben a korszak sok szobrászával együtt már Kisfaludi Strobl Zsigmond is részt vett,² aki – mint emlékirataiban elmondja – a Parlament déli oldalán épített Munka Házát díszítette öszirózsás bakájának 3 méteres gipszszobraival.³ (3. kép, a képen még építés közben). Azt már ugyan nem tette hozzá, hogy a Munka Háza Andrassy Gyula lovas szobrát volt hivatva eltüntetni, mintegy virtuálisan megsemmisíteni (Kisfaludi Strobl ugyanezen szobrának gipsznagyítása állt – párban Bíró Mihály kalapácsos emberével – az Alagút Duna felőli bejáratánál is). E május 1-je leglátványosabb és a politikai szándékokról legtöbbször eláruló alkotása a Millenniumi emlékmű (4. kép) átértelmezése volt (5. kép), s a vörös pilonra maga Zala György készítette a 7 méteres gipsz Marxot.

Emlékiratában Kisfaludi Strobl mindössze egyetlen eufemisztikus mondattal említi első köztéri emlékművét: „Ebben az időben készítettem a Szabadság téren felállított négy szobor közül az egyiket, az »Észak«-ot.”⁴ (6. kép.) A lényegét hasonlóképpen elkenve ma is szokás ezen emlékmű-együttest „négy égtáj” szobroként emlegetni, pedig ezek az irredenta szobrok, s velük kezdődik a politikai emlékművek hazai, máig tartó, megszakítatlan hagyománya. E négy szoborral ugyanis – alig fél évvel Trianon után – megteremtődött a Horthy-korszak politikai emlékműszobrászatának alaphangja és részben motívumkinépe is. S ebből Kisfaludi Strobl is kivette a részét az Északkal, amely érzelmileg talán a legfűtöttebb a négy szobor közül. A korabeli leírás szerint az „emlékmű főalakja 3 méter magas, keresztre feszített Hungária. A hozzásimuló fiú a tót nemzet ragaszkodását jelképezi a régi anyaországhoz. A kettő egységét kivont karddal előre törő kuruc alakja védi, emlékeztetvén arra, hogy a magyar szabadságért Rákóczi hadaiban tótok is küzdöttek.”⁵ A meggyötört, szenvedő Hungária az első világháborús emlékművek egyik kedvenc toposzává válik majd a korszakban, a másik szimbólum azonban kortól és ideológiától független. Az autentikus viseletben megformázott, a tót, azaz szlovák nemzetet szimbolizáló alak kiskorú, gyermek, aki védelemre és gyámolításra szorul, s oltalmat és biztonságot csak a magyarságot jelképező fegyveres kuructól remélhet. Mutatis mutandis ugyanezt az elcsépeelt toposzt alkalmazza pl. Jevgenyij Vucsetics Berlin–Treptow-i II. világháborús emlékműve (7. kép) (a

fegyveres szovjet katona karján ülő kisgyermek maga a védelemre szoruló, felnevelendő német nép) vagy Mikus Sándor budapesti Sztálin-szoborának domborműfrízén a szovjet katona karján ülő magyar gyermek ugyanezzel a szimbolikus jelentéssel (8. kép.).

Kisfaludi Strobl a későbbiekben is kivette a részét a korszak politikai emlékműgyártásából: mintegy másfél tucatnyi első világháborús emlékmű⁶ és néhány más politikai monumentum után a Horthy-korszak politikai emlékműveinek utolsó, végül meg nem valósult darabja ugyancsak az ő nevéhez fűződik: a Horthy István-emlékmű (9–10. kép). A Strobl által mindig tagadott kapcsolat a politika és a művész között ráadásul kétoldalú, amit mutat egyrészt az 1930-ban megkapott Corvin-koszorú, másrészt hogy a Horthy István-emlékműre a megbízást – a korban egyébként szokatlanul – pályázat nélkül nyerte el.

Az 1945 után Magyarországon felállított politikai emlékművek legnagyobb számú csoportját a szovjet, vagy más néven felszabadulási emlékművek képezték. A szocialista korszak négy évtizede alatt minden város és nagyon sok község, Budapesten minden kerület megalkotta a maga kultusz helyét, ahol a felszabadulás napján, április 4-én a település párt- és tanácsi vezetői celebrálhatták az ünnepséget. Országosan több száz, Budapesten 27 ilyen emlékmű készült korszakunkban, többségük az 1945 utáni években és a sztálinista korszakban.

Új korszak, új szimbólumok – de a megbízható mesterségbeli tudást az új politikai eszmék sem nélkülözheték. A szovjet emlékművek első hulláma a felszabadító-megszálló Vörös Hadsereg közvetlen pressziójára létesült részben kegyeleti jelleggel, a programadó mű azonban – erős szovjet hatásokkal ugyan – Kisfaludi Strobl munkája a Gellért-hegyen (11. kép). Ennek jelentésmódosulásaival külön előadás foglalkozik,⁷ ezért csak két továbbélő elemre hívnám fel a figyelmet. Az egyik a két epikus, a szovjet–magyar találkozást és a közös építőmunkát ábrázoló dombormű az obelisk oldalán, mely téma unalomig ismétlődik majd a felszabadulási emlékműveken a következő években, hogy a Sztálin-szobor immár képregényszerű domborműfrízében érje el csúcspontját. A másik (12. kép, a képen immár a szoborparkban) a szovjet katona, pontosabban az uniformis és a fegyver aprólékosan precíz, akadémikusan realista megformáltsága.

A felszabadulási emlékműveken ugyanis kezdetben mindig jelen kellett lennie a szovjet katonának a maga konkrét valójában: egyenruhában, fegyverrel. Az első években erről maguk a szovjet katonai hatóságok gondoskodtak. Tipikus a Budapest XIII. kerületében emelt emlékmű története. 1946 tavaszán az 1944–45-ös ostrom során elesett, és a kerületben szanaszét, közterületen eltemetett szovjet katonákat exhumálták, és a Béke

téren közös díszsírhelyre temették. (E mozzanat kiválszóan mutatja a direkt emlékeztetés szándékát: az exhumálás után sem katonai temetőben, hanem ismét csak közterületen temették el az elhunytakat. Azaz a kegyeleti elem alárendelődik a közterületen álló monumentum remélt propagandahatásának.) A kerület nemzeti bizottsága ezután elhatározta, hogy a sírra emlékművet állít, mivel, mint írják, „az orosz katonai parancsnokság emlékmű felállítását szorgalmazza”. A Vállás- és Közoktatásügyi Minisztérium azzal a feltétellel vállalta az emlékmű tervezési költségeinek kifizetését, hogy a terveket a Magyar Művészeti Tanács bírálja el. A XIII. kerületi előljáróság Borberek Kovács Zoltán szobrászművészt kérte fel a tervek elkészítésére. A terv elkészült, a Magyar Művészeti Tanács jóváhagyta, „a modell azonban nem nyerte meg az orosz kerületi parancsnok tetszését”. Nem is nyerhette meg, mert az orosz parancsnokság a kerületi előljárósággal párhuzamosan szintén adott ki megbízást az emlékmű terveinek elkészítésére. Az ő megbízottjuk egy szinte ismeretlen szobrász, Meyer Sándor volt. Nem számított, hogy Borberek Kovács Zoltán ismert szobrász volt, hogy őt a jogilag erre illetékes kerületi hatóság bízta meg, hogy az ő művét lektorálta a művészeti zsűri és támogatta a minisztérium. A kerületi szovjet parancsnok még a minisztériummal is dacolhatott, s végül természetesen Meyer Sándor művét állították fel (13. kép). Ez egy centrálisan elhelyezett, zászlót tartó szovjet katonát ábrázol egyenruhában, géppisztollyal, s a talapzaton egyik oldalt egy leláncolt figura domborműve a múltat, a másik oldalon egy, a szovjet katonára föltekintő nő és gyermek domborműve a jelent szimbolizálta.⁸

Kisfaludi Strobl Zsigmond a berendezkedő szocreálnak is mintát adott 1949-es, *A nagy Sztálinnak a hálás magyar nép* című szobrával (14. kép), amely a Magyar Népköztársaság ajándékaként készült Sztálin 70. születésnapjára, másolatát pedig 1950-ben állították föl a Szabadság téren. „Az apa és az anya előtt két mosolygós gyerek visz egy virágfüzért, és rajongó megbecsüléssel nyújtja annak, akinek emberi életünket, öntudatosodásunkat, jövőnket köszönhetjük, Sztálinnak” – hangzik a kortárs méltatás.⁹ A felfelé tekintő arcok, az üdvözült mosoly, a derűs optimizmus és kértely nélküli hit mellett még egy toposz megjelenik itt, a munkás-paraszt szövetség gondolata: a férfi ugyanis egyértelműen munkás, míg a nő paraszt, mind ruházatukat, mind attribútumaikat tekintve. A szocialista társadalom tagozódásáról szóló alapszlogen, azaz „a munkásosztály, a vele szövetséges dolgozó parasztság és az értelmiség” formula teljes sztálinista plaszticitásában majd a Sztálin-szobor domborműveinek traktorátadási jelenetében fogalmazódik meg (15. kép, Mikus Sándor műve). Ezen két értelmiségi (egy férfi és egy

nő) félreállva, a sarokból szemléli, amint három munkás és egy munkásnő egy traktort ad át három parasztnak és egy parasztlánynak. Kidekázott munkás-paraszt egyensúly, határozott munkás-dominanciával, hiszen a munkások az aktívak, ők adnak, a parasztok pedig elfogadnak. S az értelmiség is a helyén van: kívülről szemléli az eseményt.

A sztálinista korszakban ugyanez az erőltetett, ideologikus társadalomkép fertőzte a történelmi eseményekről készült emlékműveket is. Akár komikusnak is tekinthetnénk, ha nem lenne inkább tragikus, hogy milyen hamis társadalomképet sugall a Parlament előtt ma is álló, 1952-ben felállított Kossuth-szobor, vagy a budai Vár alatt 1961 óta álló Dózsa György-emlékmű. A Kossuth-szobron (16. kép, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Kocsis András és Ungvári Lajos műve) az 1848–49-es szabadságharc hadinépét a bőrkötényes kovács, a Petőfire hajazó diák és a kalapos, bő ruhás csikós alakja szimbolizálja, azaz munkás, értelmiségi és paraszt. Ugyanez a társadalomképe a Dózsa-emlékmű mellékalakjainak is (17–18. kép, Kiss István műve) (kalapácsot szorongató kovácslegény, bajuszos, bő ruhás paraszt fejszével), azzal az eltéréssel, hogy az „értelmiség” itt egy pap. A Dózsa György vezette 1514-es parasztháborúra emlékeztető múnél más nem is lehet, hiszen akkor még nem volt világi értelmiség – persze munkásság sem, nemhogy a 16. század elején, de még a 19. század közepén sem. De hogyan is jelenhet meg egy antiklerikális korszakban készült emlékművön egy pap? A megoldás cinikusan zseniális, vagy zseniálisan cinikus: a pap jobbában kardot szorongat, baljával pedig éppen letépi a nyakában lógó keresztet.

Magyarázatot ad erre a minden emlékművet átítató ideológiai töltetre, ha néhány mondatban vázoljuk a szocialista időszak emlékmű-állítási gyakorlatát, mely ebben a formában a Kádár-korszakra rögzült. A szobrokat általában a helyi (városi, kerületi stb.) közigazgatási szerv, a tanács állíttatta, de az engedélyeztetés már többlépcsős folyamat volt. Ki kellett először is kérni a létesítendő emlékműről a helyi, majd a megyei (Budapestben a fővárosi) pártbizottság véleményét, és mindezt felterjesztették a Művelődési Minisztériumba. A minisztérium a Képzőművészeti Lektorátus útján lebonyolította a pályázatot, s a szakzsűri véleményét a sajátjával együtt továbbküldte a legfőbb fórumhoz, az „egypárt”, a Magyar Szocialista Munkáspárt Közpon-ti Bizottságának Agitációs és Propaganda Bizottságához. Korszakunkban mindvégig, minden politikai emlékműtervet legfelsőbb fokon ez a bizottság bíralt el, és engedélyezett vagy utasított el. De ha az egész engedélyezési folyamatot nézzük, akkor is lehangolóak az arányok: két állami szerv és három pártbizottság véleményével szemben mindössze egyetlen szakmai minősítés készült egy-egy emlékműről. Döntési helyzet-

ben pedig egyedül az Agitációs és Propaganda Bizottság volt, ami egyértelműen bizonyítja az emlékművek elsődlegesen propaganda-funkcióját. (Szovjet emlékműveknél ezen felül szükség volt a szovjet nagykövetség engedélyére is.)

Kiemelt politikai emlékműveknél a közvetlen politikai beleszólás egészen direkt formákat öltött. A Sztálin-szobor egész elkészültének folyamatát az MDP Titkársága felügyelte. Bár 3 független képzőművész és 4 alkalmazott szakember mellett 9 politikai megbízott ült a pályázat bíráló bizottságában, az MDP legfőbb vezetői, Rákosi Mátyás, Révai József és Gerő Ernő is megtekintették a szovjet nagykövetség társaságában a beérkezett pályaműveket – természetesen még a zsűrizés előtt. De még a talapzat arányait és a „központi kiugró” méretét is az MDP Titkársága döntötte el.¹⁰ Ugyanez ismétlődött immár sokkal konszolidáltabb körülmények között 1964-ben a budapesti Lenin-szobor pályázatánál, mikor is a zsűrizés napjának délelőttjén a főváros vezetőivel együtt a fél Politikai Bizottság kivonult a pályaműveket megtekinteni, s a zsűri aztán figyelembe is vette a politikusok javaslatait.¹¹

1956 forradalma fordulatot hozott a politikai emlékműszobrászatban is, az ortodox szocreál művek egy részét ugyanis – a sztálini rendszer jelképeként – megsemmisítették, s ezáltal a Kádár korszak lehetőséget kapott ezek minőségi cseréjére. Tematikailag is bővült a kör: április 4-e mellett a többi nemzeti ünnep is koszorúzó helyet kívánt. 1959-től így kezdtek szaporodni a tanácsköztársasági és egyéb munkásmozgalmi emlékművek, majd az 1960-as évek elejétől – nem függetlenül Sztálin történelmi szerepének szovjet ártértékelésétől – a Lenin-szobrok. Az előzőek március 21-én, az utóbbiak november 7-én kerültek a szónoklatok-koszorúzások ünnepi ceremóniájának középpontjába. A szimbólumkészlet is humanizálódott, a fegyveres harcosokat lassan semlegesebb, általánosabb jelképek váltották fel. Előbb (19–20. kép) a szabadságuknak örvendő, „bilincseiket vesztett” férfiak, majd a nőalakok dívatja következett (21–22. kép). Ez utóbbiaknál gyakran már csak egy jel (ötágú csillag, sarló és kalapács) utalt az emlékmű valódi funkciójára, vagy már a jel is áttételes szimbolikájú (pálmaág, galamb). De gyakran még ez a jel is hiányzott, s csak a felirat mondta el (természetesen oroszul és magyarul), hogy felszabadulási emlékművet, s nem – mondjuk – egy fürdőbe lépő nő szobrát látja a szemlélő (23. kép).

A politikai emlékművek eme fantáziátlan elszürkülésére vonatkozó alapkérdést Wehner Tibor már negyedszázada megjelent könyvében feltette, Győr főterét hozva példaként, ahol 1959–60-tól két nagyméretű emlékmű állt, egy tanácsköztársasági és egy szovjet hősi emlékmű. Az egyik egy férfialak fegyverrel a vállán, a másik pedig ugyancsak egy férfialak jobb ke-

zével fegyvert emelve a magasba. Wehner Tibor kérdése pedig úgy hangzott, hogy akkor most melyik is melyik, válasza pedig, hogy bármelyik lehet bármelyik, csereszabatosak.¹² Hogy a probléma nem lokális, hanem általános, mutatja az újpesti partizánemlékmű zsűrijének jegyzőkönyve 1969-ből, ahol az egyik pályamű kapcsán megjegyzik: „Újpesten már két olyan emlékmű áll, amelyik a témát puskás figurával fejezi ki.”¹³ S egy másik példa: néha mintha az emlékmű körül bábáskodó hatóságok sem tudnák, milyen emlékmű is készül éppen. Vagy mintha teljesen mindegy lenne. Székesfehérvár tanácsa 1960-ban pályázatot írt ki, melynek „témája a város felszabadulása”. A pályázat zsűrije is felszabadulási emlékmű gipszmodelleket bírált el, a győztes Mikus Sándor azonban szerződésében – és később pótszerződésében is – már tanácsköztársasági emlékmű alkotására kap megbízást, a talapzat építész tervezője viszont felszabadulási emlékmű talapzatát tervezi (24. kép). S nem csak a szerződésekben, hanem az iratanyagban is hol így, hol úgy.¹⁴ De ugyanerre a csereszabatosagra utal, mikor egy 1974-es kiskunhalasi „három tavasz” emlékműpályázat második helyezettje változatlan formában Kiskőrösön felszabadulási emlékműként került megvalósításra.¹⁵ Mi lett közben a másik két tavasszal?

Politikai emlékműveknél a legfontosabb a mű üzenete. Az esztétikai hatás, mű és környezetének kapcsolata másod- vagy sokadlagos szempont. Néha azért előfordul, hogy az alkotóban megbújó szobrász legyőzi az „állami zsoldba kényszerült emlékműkészítőt”, és politikai emlékműként is tényleges műalkotás jön létre. De akkor sincs könnyű sorsuk. Zárásként ismét egy párhuzamos szobortörténetet mutatok be, amely abban ugyan nem tipikus, hogy végül az „emlékművel” együtt a „szobor” is felállításra került, abszolút tipikus viszont a politikai emlékművel szembeni elvárások szempontjából.

1968-ban a Salgótarjáni Városi Tanács partizánemlékmű felállítását kezdeményezte, amely „állítson emléket a város környékén lefolyt partizánharcoknak” és „hatásában nem haladhatja meg a főtéri felszabadulási emlékművet”. A pályaműveket elbíráló bizottságban három szakember mellett heten képviselték a városi tanácsot, illetőleg az MSZMP városi és megyei bizottságát. A három szakember, a szakzsűri egyértelműen Vigh Tamás tervét tartotta a legjobbnak. A helyi politikusok szerint azonban annak szimbolikája, a farkast legyőző szarvas túl általános, és „nem fejezi ki a nógrádi partizánmozgalmat, a nógrádi emberek harcát”, ráadásul „az emlékmű témája miatt problémát jelentene a koszorúzás is”. Egy másik pályamű, idősebb Szabó István alkotása viszont a helyi politikusok szerint „találkozik az emlékmű megvalósításával kapcsolatos elképzelésekkel”. Az eredmény nem le-

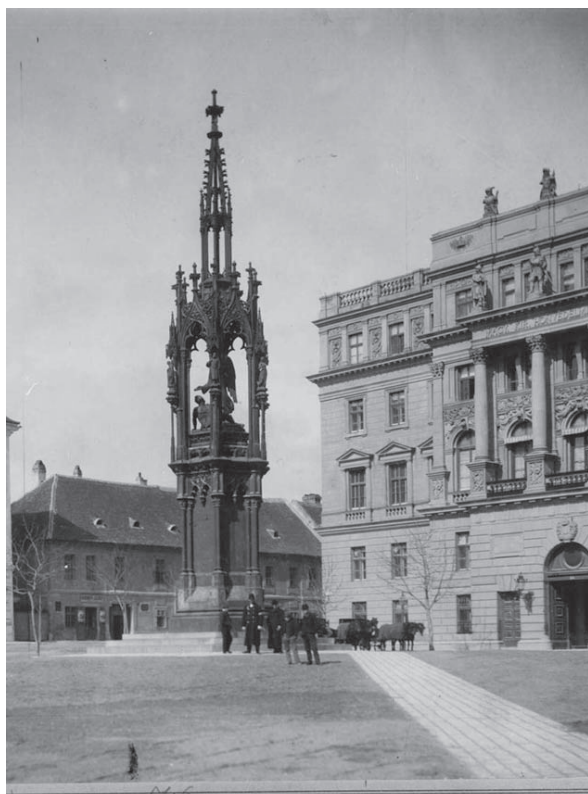
hetett kétséges (25–26. kép), az eredetileg 2,5–3 méteresre tervezett krómaccél emlékmű csaknem 5 méteresre növekedve foglalta el uralkodó pozícióját a város fölött a Meszes-hegyen. A városlakók által hamarosan csak „Pléh öcsi”-ként emlegetett géppisztolyos partizán ma a baglyasaljai szoborparkban áll. S ami nem tipikus a történetben: Vigh Tamás remekművét, a farkast ölő szarvast is felállították, igaz, nem a nagyvárosban, hanem a mégoly aprócska Karancsberénytől is kilométerekre az erdőben álló vadászház, akkor a Nógrádi Partizáncsoport Emlékmúzeuma mellett (27. kép).¹⁶ A rendszerváltás, a partizánmúzeum megszűnte és a vadászház privatizációja után azonban ennek útja nem a szoborparkba, hanem egy salgótarjáni köztérre vezetett.

*

Wehner Tibor már említett, 1986-ban megjelent könyvének epilógusában olvashatjuk a korszak általános jellemzéseként: „bár itt vannak köztünk, a feledés tengerének mélyére már ez idáig is lesüllyedt sok, 1945 után született magyar alkotás, s alighanem számos továbbinak is ez lesz a sorsa. Ha mégis fennmaradnak, akkor csak kor- és helytörténeti dokumentumként, tárgyként, tájékozási pontként szolgálnak majd.”¹⁷ Pontosan ez történt. Az akkor még nem is sejtett rendszerváltás felgyorsította ezt a folyamatot, s az mára már bevégeztetett.

Jegyzet

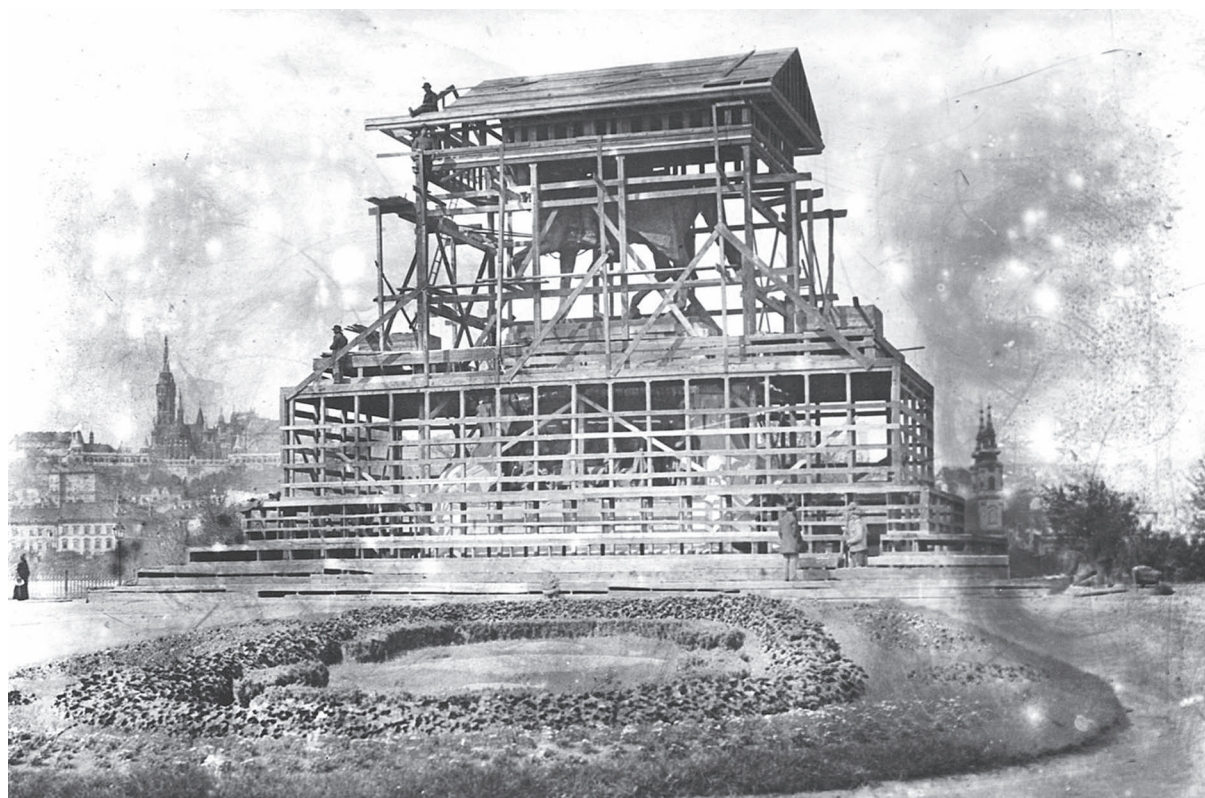
- ¹ Genthon István: Az új Erzsébet-szobor. *Magyar Szemle*, 1933. január, 75–76.
- ² Kisfaludi Strobl Zsigmond politikai emlékműveiről összefoglalóan lásd: Kostyál László: Nemzetközi hírnév és permanens kompatibilitás. Lojalitás, neobarokk és szocreál viszonya Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetében. In *Zalai Múzeum 15*. Zalaegerszeg, 2006, 315–324.
- ³ Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Emberök és szobrok*. Budapest, 1969, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 74.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Liber Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest, 1934, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 310.
- ⁶ Lásd kötetünkben Wehner Tibor tanulmányát.
- ⁷ Lásd kötetünkben Boros Géza tanulmányát.
- ⁸ Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, 2003, Osiris, 121–122.
- ⁹ Pogány Ö. Gábor: Kisfaludi Strobl Zsigmond. *Szabad Művészet*, 1950. 3–4. sz. 104.
- ¹⁰ Pótó János: i. m. 181., 207–208., 210.
- ¹¹ *Kortárs művészet. Szoborpályázatok 1950–2000*. Szerk. Nagy Ildikó. Budapest, 2006, Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 103–104. /XX. századi magyar művészeti dokumentumok 5./
- ¹² Wehner Tibor: *Köztéri szobraink*. Budapest, 1986, Gondolat, 51.
- ¹³ *Kortárs művészet. Szoborpályázatok* i. m. 127.
- ¹⁴ Uo., 67–69.
- ¹⁵ Uo. 208–210. A „három tavasz” az 1970-es évek politikai propagandájának kezdeményezése volt a három tavaszi politikai ünnep, március 15. (1848), március 21. (1919) és április 4. (1945) közös keretbe vonására. Célja egyrészt, hogy a valódi nemzeti tradícióval bíró március 15-e mintegy legitimálja a másik két ünnepet, másrészt hogy az ekkor nacionalistának tartott március 15. mintegy feloldódjon ebben az internacionalista keretben.
- ¹⁶ Uo. 174–176.
- ¹⁷ Wehner Tibor: i. m., 153.

1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

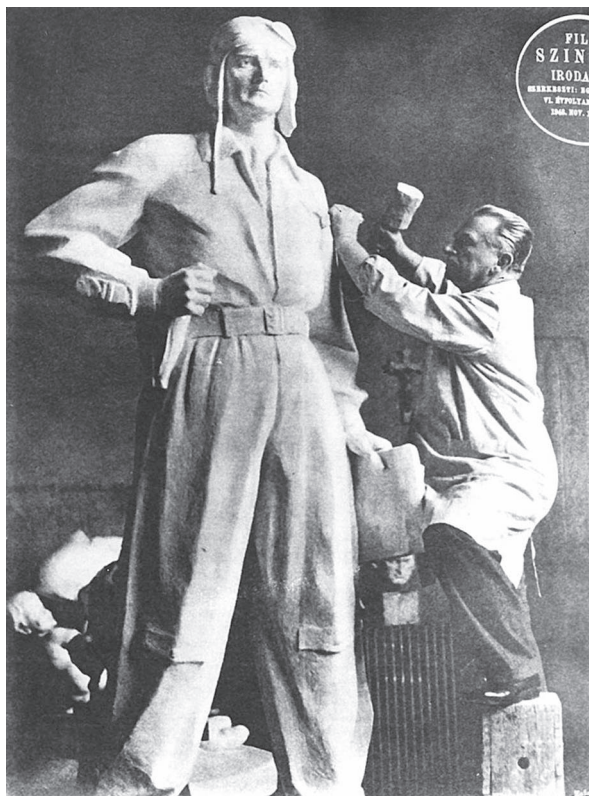
7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

16. kép

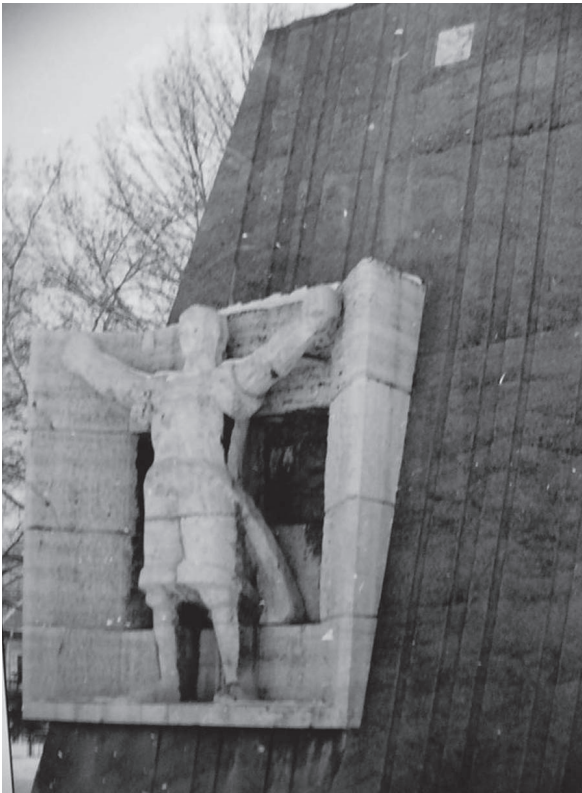
17. kép

18. kép

19. kép

20. kép

21. kép

22. kép

23. kép

24. kép

25. kép

26. kép

27. kép

Bereczky Lóránd:

Kisfaludi Strobl Zsigmond és a politika az 1950-es és 1960-as években

Amikor a jelen előadás tartására felkértek, könnyelműen belegeyeztem a konferencián történő fellépésbe, sőt az olyan távolinak tűnt, hogy elfogadtam azt a javaslatot is, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmond és a politika viszonyáról mondjak néhány szót, a témát két évtizedre, az ötvenes és a hatvanas évekre leszűkítve. Gondolom, a felkérésben részben az vezette szervező kollegámat, hogy emlékezett arra, miszerint én magam is dolgoztam a pártközpontban, csak nem ebben az évtizedben, illetve nem ebben a két évtizedben. Bizonyos emlékekkel azonban természetesen bírok, és amennyiben hallgatták az eddig elhangzott előadásokat, akkor általában a szobrász, és jelesül Kisfaludi Strobl Zsigmond, valamint a politika viszonyáról hallhattak bőven megemlékezést és előadást. Mégis azt kell mondanom, hogy ha ennek a két évtizednek a történetét nézzük, akkor elég sok olyan változás történt a kulturális politikában és a kulturális közéletben, ami hihetetlen érdekesség teszi Kisfaludi Strobl Zsigmond pályáját, illetve azt a tényt, hogy az 1908-as művészházi bemutatkozás óta töretlen ívű volt a pályája egészen haláláig.

Mi lehetett ennek a titka? Hogyan történhetett az, hogy valaki több, egymással teljesen ellentétes szemléletű és világképű társadalmi berendezkedés során is képes vezető szobrászként szerepelni egy adott ország kulturális közéletében? Mindenekelőtt meg kell vizsgálni az adott személy politikai nézeteit, egyáltalán pártállását. Rögtön leszögezhetjük, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmond soha semmilyen pártnak nem volt tagja. Tehát '45 után sem volt párttag, és '45 előtt sem volt párttag, így az a fajta kötődés, amely mondjuk a világnézeti azonosság alapján, vagy a világnézeti szimpátia alapján teremthetett volna meg, voltaképpen nem állt fenn. Sőt, éppen az 50-es és 60-as években lehetünk annak tanúi, hogy bár őt magát soha nem érte semmiféle támadás vagy megkeresés, illetve a főiskoláról való eltávolítási szándék, mégis, ebben az időben, nevezetesen az 50-es évek első felében indult meg az a törekvés,

amely az idősebb tanárok kiszorítására irányult, és fiatal, harmad-, negyed- vagy akár másodéves hallgatók művészként való futtatása formájában valósult meg. Például nagyon sokan kaptak főiskolás korukban Munkácsy díjat. A legtipikusabb példa a szobrászok közül Kiss István szobrászművésznak a futtatása, a festők közül most hirtelen Demjén Attila jut eszembe, aki harmadéves korában a *Gábor Áron* című képeire Munkácsy díjat kapott. Ezzel tulajdonképpen a feltörekvő új nemzedéknek akartak ugródeszkat biztosítani, majdnem azt mondhatnám, hogy olyan szintű kezelése volt ez a személyeknek, mint ahogy a hadseregben – nálunk is meg a Szovjetunióban is – megjelentek annak idején a huszonéves tábornokok, demonstrálva azt, hogy itt van kiugrási lehetőség. Azonosulni kellett a politikai programmal, amely ezt követően már elismerte a tehetséget, és akkor biztosítva volt a kiugrási lehetőség.

Kisfaludi Strobl Zsigmondnak soha nem volt szüksége ilyenre, és nyugodtan állíthatjuk, hogy hihetetlenül felkészült, mesterségét briliáns módon művelő ember volt, aki olyan érzékkel bírt, hogy pontosan értette a kor lüktetését, pontosan értette, hogy milyen szempontok szerint fogalmazza meg a kor a maga programját, és meg tudta hozzá teremteni a maga ikonográfiai rendszerét. Azt hiszem, hogy ha a személyi oldaláról nézzük a történetet, akkor állíthatjuk, hogy az volt Kisfaludi Strobl Zsigmond titka, hogy tudta és értette minden társadalmi berendezkedés nyelvét. Pontosan értette, hogy ki mit akart mondani, mi a fontos, mit emelnek ki, de nem vált sohasem az irredenta mozgalmak képviselőjévé. Szobraival kapcsolatban – melyeket Wehner Tibor itt elemzett, meg a történész kolléga (*Pótv János*) is mutatott be szobrokat – tulajdonképpen a megrendelés egykori folyamatáról elhangzottakat félre lehet tenni, és egy egész más történetet is hozzá lehet kapcsolni a szobrokhoz. Gyakorlatilag azt akarom ezzel mondani, hogy pontosan értette azt a nyelvet, aminek révén a megrendelővel érintkezni kellett.

Az előbb beszélgettünk az élő és jelenlévő tanítvánnyal (*Tóth Sándor*), akinek tanúsága szerint a mester programja és hitvallása az volt, hogy a megrendelést meg kell valósítani. Teljesen egyértelműen számára az volt a fontos, hogy nem a politikai hovatartozás, nem a politikai program volt a lényeges, hanem az, hogy szót tudjon érteni a megrendelővel, és hogy annak ízlésvilágát feltérképezve azt az ikonográfiai rendszert és azt az eszközrendszert tudja használni, amivel a megrendelőt tulajdonképpen tökéletes megelégedésre, és hát természetesen az ellenérték megfizetésére tudja sarkallni. Az szinte legendákba illő, sajátos történelmi szituáció volt, amelyben a Szabadság-szobor elkészüléséhez vezető megrendelés megszületett, és én úgy hiszem, hogy az emlékiratok erről szóló valóságában nem lehetünk teljesen biztosak, tehát további kutatást igényel majd, hogy ez hogyan is történt. Az egy szerencsés véletlen – illetve nekem van egy gyanúm, csak nem tudom igazolni, miszerint mégsem az –, hogy a szovjet hadsereggel Magyarországra érkező néhány, a magyar képzőművészet területén is jártas ember, mint például Ék Sándor, valószínűleg őrá emlékezett, amikor szoborról volt szó, hiszen ők elég hamar elkerültek innen, és nem tudták, mi minden történt közben itt Magyarországon. Az I. világháború és a Tanácsköztársaság után zömük emigrációba került, egy részük eljutott a Szovjetunióba, és a távozásuk előtti korszakra visszaemlékezve felidéztek, hogy hát akkor volt itt egy fiatal, tehetséges szobrász, azt kellene megkeresni. A magam részéről nem hiszem el igaznak azt a történetet, hogy egy újságpapírba csomagolva a Mester maga vitte volna el Vorosilovhoz a tervet, inkább tudatosan keresték meg, miután tudtak személyéről. Valószínűleg az lehetett a folyamat lényege, hogy konkrét információ alapján keresték meg.

S ezt követően megszületett ez a nagy emlékmű, amely alkotója számára azután teljesen egyértelmű lehetőséget biztosított az új társadalmi berendezkedésű Magyarországon. Az, hogy őt a Szovjetunióban is tisztelték, csak erősítette a státuszát, elsősorban azért, mert arra is volt képessége, hogy – mint korábban a londoniak esetében is történt – megismerje, hogy a moszkvaiaknak mi tetszik, és azt a nyelvet is tudta beszélni, ami a megrendelést, az ikonográfiát és az eszközöket illeti. Vucseticsék nagyon örültek, amikor megjelent náluk. Vucseticsnek egyébként érdekes kötődése van Magyarországhoz: úgy tudom, volt egy fia, aki nagyon sokszor járt Magyarországon, és a magyar képzőművészetről publikált is. Nem volt túl jó viszonyban az apjával, úgy hívták, hogy Igor Szeptov. A magyar szobrászatról többször is írt, tehát (*akik Kisfaludi Stroblt megkeresték*) nyilván az otthoni körből hozták az információt a magyar szobrászatról.

Amikor a művészeti közélet elkezdődött újjászerveződni Magyarországon, akkor egy polgári humanista ellenállást megvalósító képzőművészeti kör – amire nagyon egyszerűen azt mondhatnánk, hogy a Gresham – szereplői kerültek pozícióba. 1945 és 49 között pl. Pátzay Pál főosztályvezető volt az akkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. De rajta kívül is sokan jutottak szerephez közülük, és a közéleti szerepvállalás keretében megpróbálták az általuk képviselt esztétikai értékrendnek érvényt szerezni a magyar kulturális életben. Igen ám, de a 49-es fordulat évétől ugye ők már nem voltak annyira szeretettek. Létrejött egy alku – hiszen többnyire olyan, már a két világháború között mesterszintre emelkedett alkotók voltak, akik akkor még nem lehetett egyszerűen keresztüllépni, esetleg 52-ben ez egyszerűbben ment volna – a Gresham és az újonnan formálódó baloldali hatalom között: a Gresham megkapta az oktatást.

Így került a főiskolára többek közt Pátzay, Bernáth Aurél. A Mester, Kisfaludi Strobl Zsigmond már régebben ott volt. Valószínűleg kapcsolat, kontaktus, ismeretség volt közöttük, bár nem minden esetben jártak egy helyre. Tudjuk, hogy Pátzay alapvetően a Fészek Klubba járó ember volt, Kisfaludi Strobl Zsigmond is, Bernáth Aurél azonban soha nem fordult volna meg ott, csak ha muszáj volt. Ha díjat osztottak, és ő kapta, akkor elment. A folyamat úgy zajlott, hogy bekerültek a főiskolára, majd '49 után, az 50-es években elkezdődött egy olyan kiszorítósdi, aminek eredménye az volt, hogy a régebben ott tanító, vagy a modern művészet szemléletét az oktatásba bevinni szándékozó embereket eltávolították a főiskoláról. Hogy csupán a szobrászatról beszéljek, Ferenczy Béni '49 és '50 fordulóján már nincs a főiskolán, és másokat is elküldtek. A magyar avantgárd nemzedék egyik nevelője, sőt a merkantil grafikában maga is világhírű szinten teljesítő alkotója lett a főiskola rektora. Vadabb és kegyetlenebb szocreál követelményrendszert megvalósítani a Képzőművészeti Főiskolán talán senki más nem tudott volna, mint Bortnyik Sándor. Viszont a Mester, Kisfaludi Strobl Zsigmond itt és ekkor is kívülálló és szuverén, független emberként alkotott és tanított, szinte azt mondhatnám, hogy nem is vett részt azokban a vitákban, amelyek eredményeként embereket távolítottak el, és amelyek eredményeként az 50-es évektől elkezdődött – nem csak a főiskolán, hanem a művészeti közéletben is – a magyar művészettörténetnek egyfajta átírása, az értékrendek átigazítása és a magyarra fordított zsdanovi program megvalósítása.

Ha megnézzük a köztéri megrendeléseket, (*és ezekben*) a politika jelenlétét, akkor azt láthatjuk, hogy a köztéri megbízások inkább ebben az időben voltak hangsúlyosak, és ekkor kapott Kisfaludi Strobl Zsigmond is igazán nagyleptékű megrendeléseket. Ekkor

zajlott az átírás, a történelem és a hangsúlyok megváltoztatása. Ki kellett cserélni a Kossuth szobrot (*Budapest, Kossuth-tér*), ő készítette el a középső alakot. A háborúban megsérült Millenniumi-emlékművön kicserélték azokat a szobrokat, amelyek nem voltak szalonképesek. Akkor kapott megbízást arra, hogy Kossuth Lajos és Rákóczi Ferenc szobrát elkészítse a Millenniumi-emlékműre. Tulajdonképpen istenigazából ezek voltak azok a nagy megrendelések az 50-es években.

Mindez körülbelül '53 és '55 között lezajlik, ebben az időben kapja azokat a kitüntetések is, amelyekkel az ő tevékenységét elismerik. Azon kevés képzőművészek közé tartozik, aki két Kossuth-díjat kapott. Az elsőt 1950-ben, és kapott 1952-ben is. Egy közelmúltban elhunyt, igen jeles képzőművésznünk, festőnk felháborodva kérdezte, hogy ő miért nem kap még egy Kossuth díjat? Az elsőt is nehezen kapta meg, nem azért, mert nem érdemelte meg, hanem ilyen a sors. Akkor azt mondták neki, hogy akik kettőt kapnak, azok ripacsok, mert ugye ez a színészeknél volt nagy divat. Háromat egyetlen ember kapott, azt hiszem Keleti Márton, és kettőt kapott a képzőművészek közül Kisfaludi Strobl Zsigmond. Egyáltalán nem úgy kapta, hogy ő volt a párt hű katonája. Számára teljesen lényegtelen volt, hogy létezik párt, vagy nem létezik párt. Azt a nyelvet tudta beszélni a művészetében, az alkotásaiban, ami az akkori szemléletet követő megrendelők agyát vezette, és teljesen hidegen hagyták az olyan megfontolások, amelyek talán nem is annyira a politikai program minél következetesebb megvalósítására irányultak, hanem elsősorban a felelősségtől való félelem szüleményei voltak.

Még a 70-es években is a legmagasabb pártpozíciókat betöltőknek mutatták meg alkotóik a politikai plakátot, amire pályázatot hirdettek. Mintha az lett volna a kérdés, hogy nekik tetszik-e, nem pedig a kilencmilliónak, vagy tíznek, ha kiteszik az utcára. Ez teljesen egyértelműen a felelősségtől való félelmet jelentette. Én úgy hiszem, hogy a Mester a legjobb tanárok közé tartozott, hiszen nagyon sok, a Ferenczy Bénéiek kitesékelése után a főiskolára tanítani kerülő emberrel ellentétben, neki *voltak* szakmai alapjai. Ő olyan iskolákba járt, ahol ennek a mesterségnek az objektíven tanítható mozzanatait megtanulta, járt olyan műtermekben, például Stróbl Alajos műtermében, ahol egy bizonyos szemléletet is megtanulhatott, és ahol elsajátíthatta azt, hogy a mesterségben hitelesen elkészített műnek valamiféle szellemisége kell, hogy legyen, és ezt a fajta igényességet továbbadta a tanítványainak is. Aztán később már olyan tanárok érkeztek, akik tudták ezt a mesterséget, de hát ő 1956 táján együtt tanított Szabó Ivánnal, Mikus Sándorral. Ha végignézik a történelmet, akkor azt tapasztalhatják, hogy volt egy olyan, 1956 nyarán meghirdetett program, – '53, Sztálin halá-

la után, '54, Nagy Imre miniszterelnöksége után, mintegy oldva a zsdanovi elképzelést – amit Németh Lajos nevéhez kötünk. Ő elsősorban Domanovszkyékat emelte ki, mint olyanokat, akiknek a főiskolán egy, a bortnyiki hagyományokhoz képest új szellemiséget kellene képviselni, és ebben az egyik főszereplő Szabó Iván volt, aki mintha a modernséget képviselné ebben a Kerényi-Domanovszky-Somogyi hármassal jellemezhető programban, amit 1956 nyarán hirdetett meg a pártközpont, hiszen Lajos akkor ott dolgozott.

Lehetne apró részleteket, olyan mozzanatokat előkeresni, amelyek a tudatosság szempontjából nüanszbeli eltéréseket mutatnak fel a megrendelőkhöz való viszonyban. Azt hiszem, a kor előre haladtával a tudatosság bizonyos értelemben kopott is. Egy dolgot azonban nagyon nyomatékosan szeretnék hangsúlyozni, ami ennek az egész felszólalásnak a lényege volt. Azt próbáljuk megjegyezni, hogy Kisfaludi Strobl Zsigmondnak nem volt szüksége a politikára, mert úgy tudta a mesterséget művelni, hogy minden társadalmi berendezkedés hatalmi képviselői felfedezni vélték művészetében azt a programot, ami az ő politikai hitvallásuknak – szerintük – megfelel. Viszont fordítva igaz: a politikának nagy szüksége volt Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetére. Hiszen a Mester a szakmai tisztesség és becsület mellett soha nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan változik a világ, hogyan kellene újabb és újabb szempontok szerint bővíteni a szobrászok szemléletét, a szobrászok eszköztárát, mi mindenre foglalkozhat a művészet, milyen szempontok szerint lehet bővíteni azt a kört, amiben a szobrász a maga módszerével el tudja mondani az elképzeléseit. Nem izgatta, hogy a szerkezet adott esetben esztétikai rangra emelhető, nem izgatták azok az expresszív elképzelések, amelyek esetleg a mondandó érdekében a forma átírásához vezettek volna el. Egy klasszikus, talán úgy lehetne mondani: hildebrandi koncepció jegyében folytatott munkásságának tükrében egyértelművé vált, hogy amitől legjobban utálkozik minden hatalom, az az újítás, a dolgok megváltoztatása, mert minden hatalom azt hiszi, hogy ez a berendezkedés a végső, mi leszünk itt örökké. Minden hatalom retteg minden újítástól, de éppen ettől az egytől az ő esetében nem kellett rettegni.

Ettől az egytől azért nem kellett rettegni, mert nem ez mozgatta Kisfaludi Strobl Zsigmond munkásságát. Nem az volt a szoboralkotási folyamatban a meghatározó tényező, hogy milyen új lehetőségeket lehet feltárni, hanem az volt a mozgatóerő, hogy a szobor a klasszikus törvények szerint, a legjobb minőségben valósuljon meg, úgy, hogy a megrendelő megtalálja a maga számítását, és, hogy minden esetben kinyissa a pénztárcáját és kifizesse a szobrot. Én úgy hiszem, hogy ez is olyan szempont volt, amelyet el lehet

tett, és el is kellett sajátítani ahhoz, hogy valaki meg tudjon élni az adott szituációban. Aztán a társadalmi helyzet úgy változott, hogy önmagában esztétikai értékek kezdtek tartani, ha valami új volt, ami azonban nem biztos, hogy minden esetben valóban így van. Itt (*Kisfaludi Strobl esetében*) pont fordítva volt. Nem biztos, hogy minden esetben 100%-ig igaz, hogy ami a klasszikus törvényeknek megfelel, az önmagában véve már minőséget képvisel. Ez a tanácskozás, és egyáltalán, a Kisfaludi Strobl Zsigmond által megtett egész életút egy érdekes összefüggést tár fel, azt, hogy a ma-

gyar képzőművészet nemzetközileg a közelmúltban és egykoron jegyzett alkotói hasonló szituációban voltak és tevékenykedtek. Nem minden esetben azok futottak be, sőt az esetek többségében nem azok, akik újíítottak, nem azok, akik új szemlélettel új minőséget tudtak teremteni a magyar képzőművészetben. Ők többnyire nem tudtak nemzetközi szinten olyan elismerést szerezni, mint amelyet elért Munkácsy Mihály, mint amelyet elért Kisfaludi Strobl Zsigmond. Személyiségi jogra való tekintettel hadd ne mondjam a kortárs neveket. *(Az elhangzott szöveg átirata)*

Kerny Terézia:

Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent Imre-szoborcsoportja

A megrendelő

A közvetlenül az 1929-es nagy világgazdasági válság után egy évvel megrendezett, hatalmas tömegeket megmozgató Szent Imre-év kétségtelenül legmaradandóbb és legismertebb képzőművészeti emléke Kisfaludi Strobl Zsigmond (1882–1969) műve, a 2002-ben ifjabb Madarassy Walter által restaurált lágmányosi *Szent Imre szoborcsoport* (1. kép).

2007-ben a székesfehérvári *Szent Imre 1000 éve* című kiállítás katalógusába írt szócikkben foglalkoztam először a monumentummal. Kényszerűségből, mert jó néhány emlék megírására, a lehetetlenül rövid határidő miatt, egyszerűen nem találtunk szakembert.¹

A budapesti szoborkatalógusokban és a korszakról szó művészettörténeti összefoglalásokban általában a következő adatok szerepelnek az emlékműről:

Részben aranyozott bronz, féhérmésző talapzaton, egy fő- és hat mellékalakkal. A Szent Imre-szobor magassága: 2,5 méter. Budapesten a Horthy Miklós köröndön (ma: Budapest, XI. kerület, Móricz Zsigmond körtér) állították fel 1930-ban a Szent Imre-év alkalmából.²

Megrendelésének valódi indoka a szakirodalomban azonban már igazán nem szerepel, pedig erről maga Kisfaludi Strobl szolgáltatott meglehetősen pontos információkat önéletírásában. Visszaemlékezése szerint eredetileg semmi köze sem volt a Szent Imre évfordulóhoz. Fogadalomból, egy morganikus házasság elkerülése érdekében, szerették volna fölláttatni:

„Egyik legérdekesebb feladatomban Szt. Imre herceg szobrának elkészítése volt, mellyel Huszár Károly, volt közoktatásügyi miniszter közbenjárására bízott meg Izabella főhercegnő 1929-ben. A költségeket a főhercegnő fedezte. Megbízásával kapcsolatban az a pletyka keringett, hogy a főrangú hölgy ezzel kérné Szent Imre közbenjárását, hogy fia Albrecht nem kívánatos

házasságát – mely Izabellának sok bánatot okozott – megakadályozza. A szobor felavatása ünnepélyes keretek között történt 1931-ben [sic!]. A kül- és belföldi vendégsereg előtt Sincero bíboros, a pápa külön követe végezte az egyházi felszentelést. Ez alkalommal Izabella engem is meghívott ebédre, Frigyes főherceg, Festetich Tasziló, Sipőcz [Jenő] polgármester, Bárczy István társaságában. Távozóban Piret de Bihain udvarnagya súgva mondta Bárczynak:

– Sajnálom a fenséges asszonyt, még nem tudja, hogy néhány napja megtartották fiának, Albrechtnek az esküvőjét Angliában, Brightonban.”³

Izabella főhercegnő nem volt más, mint Isabella Hedwig Franziska Natalia von Croÿ-Dülmen (1856–1931) királyi hercegnő, főhercegasszony, Habsburg-Lotharingiai Frigyes (1856–1936) osztrák főherceg, magyar királyi herceg felesége. A főhercegnő Magyarországon honosított nemes családja, a Croÿ-Dülmen-ág az Árpád-házból, nevezetesen II. Géza király (1130–1162) Géza nevű fiától származtatta magyar kapcsolatát, s erre a hagyományra támaszkodva a Hunyadi Mátyás halála után bekövetkező trónkövetelő harcokban még a magyar trónra is igényt tartott. A köztelenségű főhercegnő tevékenyen részt vett a közéletben, legfőbb támogatója a kisgyermek-nevelést intézményesen felkaroló (moson)magyaróvári Hildegárd és a mosoni Erzsébet Nőegyleteknek. A magyaróvári Habsburg-uradalom majorjaiban iskolákat szervezett és építtetett. Szabad idejében fényképezett. 1905-től kezdve rendszeresen szerepelt a nemzetközi fényképképző kiállításokon. Fotográfiáit, különösen jelentős néprajzi fölvételeit, a korabeli sajtó is szívesen közölte. Fia, Albrecht (Albrecht) főherceg a legitimisták titkos királyjelöltje V. Béla néven (1897–1955), a rangon aluli menyasszony pedig Lebach Irén Dóra (1897–1985) polgárlány volt. A szobor ötlete tehát fogadalmi szándékból fogant. A főhercegnő a szent herceg tiszta életét, szüzi házasságát akarta példaképpel állítani a fiának.

Alighanem a közelgő Szent Imre-évforduló miatt a főhercegnő 1930. február 10-én a készülő monumentumot nemes gesztussal a nemzetnek ajándékozta, azzal a föltétellel, hogy azt Budán állítsák föl, annak a helynek a közelében, ahol a herceg nevelője, Szent Gellért püspök vértanúhalált szenvedett, s mely városrészben Szent Imre kultusza, a XX. század elejétől, különös jelentőségűvé emelkedett.⁴ A szobor, ezáltal egy sajátos metamorfózison esett keresztül. Magán devócionális jellege teljesen elhalványodott. Mellékszereplőkkel kibővülve köztéri emlékművé alakult, mely egyházi témája ellenére, aktuális politikai koncepciót tükrözött.

Előzmények

A főhercegnő nagyvonalú lépése szerencsésen ösztetálkozott a városrész egyházi és világi vezetőinek régi vágyával.

1907-ben, a herceg születésének kilencszázadik évfordulóján merült fel először az az ötlet, hogy az ifjúság „saját és hozzátartozói filléreiből” szobrot állítson „annak az ifjúnak, ki a hithűségben és a hazaszeretben példaképe volt a múltban, eszményképe lesz a jövőben”.⁵ Az akkor alakult Szent Imre–Szobor–Bizottság gyűjtőíveket bocsátott ki, majd szobor pályázatot hirdetett a *Regnum Marianum* kiadásában megjelenő, egyetlen országos terjesztésű, rendkívül népszerű katolikus diáklapban, a *Zászlónkban* a tanulóifjúság részére, hogy az még inkább magáénak érezze a nemes ügyet. A lap sikerét szerkesztője, Izsóf Alajos (1870–1945) alapozta meg, aki emellett 1910-től 1913-ig az *Élet* című szépirodalmi, 1912–1919 között pedig a *Nagyasszonyunk* című leánylapnak is a felelős szerkesztője volt. Izsóf nem a katedra, a papi és a szülői tekintély magasságából, hanem a játszótéri pajtás közvetlenségével közeledett az olvasói felé, mint egyenrangú, bizalmas jó barát (2. kép). Ifjú olvasóinak érdeklődését a legmagasabb színvonalú elméleti, szórakoztató és vidám írásokkal, játékokkal, folytatásos rejtvényekkel, versenyekkel, pályázatokkal igyekezett kiszolgálni egy igen tehetséges szerző- (Sík Sándor, Donászy Ferenc etc.) és illusztrátorcsapat segítségével.⁶ A *Zászlónkban* a vallási, szépirodalmi művek mellett helyet kaptak a színesen, változatosan megírt természettudományos, technikai, földrajzi és néprajzi tárgyú cikkek is.

Szent Imre, mint a fiatalok védőszentje, kezdettől fogva sokat szerepelt a lapban. Költemények, illusztrációk sokaságával idézték föl alakját, s állították példaképpül az ifjú olvasók elé. Az első szám megjelenést követő borítópályázatra beérkezett rajzok között is fölbukkant alakja,⁷ de különösen ünnepnapja közeledtével, a novemberi számokban foglalkoztak sokat vele.⁸

A hatodik, húszezres példányszámot elérő évfolyamban Szent Imre születésének kilencszázadik évfordulója került kiemelt helyre. Több írásban is foglalkoztak a szerzők a szent herceg életével, legendájával. Sík Sándor Madách Imre *Az ember tragédiája* c. műve nyomán, *Az áldozat* címmel közölt egy rövid terjedelmű drámai költeményt a herceg megkísértéséről (25–27). Vargha Damján az aacheni dóm Magyar kápolnájában őrzött Szent Imre-ereklyéről írt (38–41). Közölték Prohászka Ottokár *Ó, mily szép a tiszta nemzedék* című, Budapesten a Szent István-bazilikában és a budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás) templomban november 5-én elmondott beszédét (49–50). A *Fakadó rügyek* állandó pályázati rovatban pedig szépirodalmi (költészeti) és szobrászati versenyt hirdetnek meg. Ez utóbbi pályázat – a beérkezett jelgés tervek tanúsága szerint – igen sikeresnek bizonyult.⁹ Beküldöik zöméről a későbbiekben nem lehet többet hallani, de akadtak kivételek is, mint például Márton Lajos (1891–1953), az iparművészeti iskola növendéke, aki *Korona és liliom* c. pályaművével indult, s aki a későbbiekben is rendszeres illusztrátora maradt a lapnak. A szoborállítás ügye az évforduló után lecsengett. Az I. világháború, majd Trianon traumája hosszú időre megakadályozta megvalósítását.

Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent Imre szobra

Kisfaludi Strobl 1929. decemberében kezdte el a szoborcsoport főalakjának a megmintázását, amelyet a következő év januárjának végén fejezett be. Gipszmin-tája utóbb a Budai Ciszterci Szent Imre Római Katolikus Plébániatemplom (1114 XI. Villányi út 25.) előcsarnokába került (3. kép). Modellje – aligha véletlenül – a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium (1114 XI. Villányi út 27.) egyik végzős hallgatója volt.¹⁰ Talapzatán Szent István király a *Regnum Marianum*-gondolatot kifejező korona-felajánlásának és Szent Imre herceg hódolatának bronz reliefje látható.

1930. február 8-án Kisfaludi Strobl műtermében bemutatta az elkészült főalakot a Szent Imre-ünnepség rendezőbizottsága tagjainak, majd hozzálátott a mellékalakok megformálásához. A szobrokat Rafael Vignali öntötte, aki a korszak egyik legjelentősebb szoboröntője volt, s műhelyében számos szobrásznövendék (például Csúcs László) tanult. Kisfaludi Strobl segítje Mikus Sándor (1903–1982) volt.

A Szent Imre körül csoportosuló hat fiatal szereplő a különböző ifjúsági mozgalmakat és társadalmi csoportokat (cserkészet, Foederatio Americana, leventemozgalom, tanuló- és két parasztleány) képviselte, jeles családok képviselőiről mintázta meg őket a szob-

rász. A copfos „magyar leányka” alakját például dr. Somogyi Jánosné, született Domoki Máriáról, a magasra tartott kezű modellje pedig a művész kislánya volt.¹¹ A békés egyetértésben hódoló fiatalok, Rónay László idézve, az „erkölcsös magyarság ideálját” testesítették meg, elleplezve azt az egyre mélyülő morális, szociális és áthághatatlan társadalmi szakadékot, amely az egyes osztályok között valójában húzódott, mely égető problémára a kor kiváló, szociális érzékenységű gondolkodói is igyekeztek valamiféle megoldást, kiutat találni.¹²

„[...] a társadalmi élet valódi javulása is csak úgy történhetik, ha a társadalmi osztályok között az összetartó kapcsolat nem szakad meg, az egyik osztály nem nyomja ki a másikat százados közös épületük szerkezetéből, mert hiszen bármelyik társadalmi osztály gyors tönkrezúzódása az egész társadalmat, a nemzetet végromlásba dönthetné. [...] *Magyarországon a társadalmi osztályok egymás közötti egyetértésének jóval nagyobb fontossága van, mint egyéb országokban.* [...] Azt hiszem és ez megingathatatlan meggyőződés, hogy a magyar föld hozzánk áramló tanítása, megnemesedve a felebaráti szeretet krisztusi melegétől az egyedüli forrás, ahol tökéletes szociális egészséget meríthetünk magunknak s ahonnan mai gyengeségünkől oly erőre kaphatunk, hogy egybeforrott akarral építhetjük fel a boldogabb jövő Magyarországot” írta gróf Hunyady Ferenc országgyűlési képviselő 1927-ben.¹³ A „boldogabb jövő Magyarországn” természetesen nem a földarabolt ország volt értendő. Az utópikus vízió mögött egyértelműen a revízió gondolata húzódott meg, melynek legelső alapfeltétele a nemzeti összefogás volt.

A szoborcsoport koncepciója tehát az aktuális bel- és külpolitikai politikai helyzetet kívánta demonstrálni, melyben egyaránt tetten érhető az irredenta érdekében szükséges társadalmi megbékélés, az egyháztól eltávolodott világi hívek rekrisztianizálása,¹⁴ valamint az ifjúság nevelésének programja. Az összekötő kapocs, az eredeti szándéktól, majd az évfordulótól függetlenül is, Szent Imre volt. Alakja, voltaképpen egy több évszázados gyakorlatot követve, tökéletesen alkalmasnak bizonyult mindezen gondolatok közvetítésére.

Tolmácsolásuk nem igényelt különösebben nehéz szobrászi feladatot. A különféle társadalmi népcsoportok hódolata a szentek vagy történelmi hősök előtt egy, már a XVIII. század óta kanonizálódott, közismert toposz volt. A sztereotip, a szakirodalomban viszonylag jól feldolgozott scéna a hazai képzőművészetből is jól ismert, s a két világháború közötti állami és egyházi megrendelések, mondhatni első számú kívánalma volt (például Kalocsa, *Magyarok Nagyasszonya* köztéri bronzszobor, a Hús Pengő grafikája, Hungária előtti adoráció a Lajta Béla-féle budapesti Rózsavölgyi-

ház [V. Szervita tér 5.] homlokzati mozaikján, etc.) és megtalálható Kisfaludi Strobl munkái között is (Sopron, Tűztorony szoborcsoportja [4. kép]). A szomszédos országokban is megtalálható ekkoriban ez a típus, természetesen más-más főszereplőhöz, illetve a hazai aktuálpolitikai koncepciókkal nemegyszer homlokegyenest eltérő eszméhez kapcsolódva (például Alfons Mucha a pánszláv eszmét kifejező *Hódolat az egység előtt* festménye [1929]).¹⁵

De Szent Imre-ikonográfiájában sem volt teljesen újdonság és már a századfordulón fölbukkant, kiváltképp az 1907-es születési-jubileum után, mindennek előtt a katolikus sajtóorgánumok (*Zászlónk*, a Szociális Misszióértársulat *Búzavirágok* lapjának címlapja etc.) illusztrációin, melyeket alighanem igen jól ismerhetett Kisfaludi Strobl is.

Az ünnepélyes leleplezés

Az emlékmű felállítására szoborbizottság alakult Bitter Illés (1868–1939) clairvaux-i apát, a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium igazgatójának elnökletével, mely a Gimnáziumban működött.¹⁶ Alakuló ülését 1930. július 17-én tartotta. A szoborcsoportot 1930. augusztus 7-én állították fel a Horthy Miklós köröndön. A lakosság kezdeményezésére a szobor közvetlen környékét ekkor nevezték el Szentimrevárosnak, mely javaslatot a Budapesti Főpolgármesteri Hivatal 1934-ben törvényerejű rendelettel jóváhagyott.

A látványos külsőségek között zajlott leleplezés augusztus 17-én, reggel 8 órakor kezdődött, egész nap tartó megemlékezésekkel (5-6. kép). A szentmisét Serédi Jusztinián hercegprímás tartotta, az ünnepi beszédet pedig Glattfelder Gyula, a Szeged-Csanád Egyházmegye püspöke mondta (7. kép).¹⁷ A külföldi delegációk élén a pápa legátusa vett részt.¹⁸ Délután a szobornál ötszáz cigányzenész hangversenyére, illetve százegy magyar népdal előadására került sor.¹⁹ Az egymást követő zsúfolt eseményeket az egyházi és világi sajtó pontosan követte:

„Aug. 17-én d. e. 8 órakor ragyogó, ünnepek között leplezték le azt a remek Szent Imre szobrot, amelyet Izabella főherceggasszony adományozott a nemzetnek a jubileumi ünnepek alkalmából. Három dízsátor várta az előkelőségeket, akik között az itthoni előkelőségeken kívül Sincero bíboros, pápai delegátus, Serédi bíboros hercegprímás, Bourne bíboros, Hlond bíboros, Angelo Rotta pápai nuncius, a magyar püspöki kar stb. jelentek meg. Az ünnepség megkezdése előtt 3 repülőgép hódolt Szent Imre emlékének. Az ünnepély a magyar himnusszal kezdődött. Majd Izabella főherceggasszony, a Szent Imre szobor készítője emel-

kedett hangú beszédben fölkérte Horthy Miklós kormányzót, adja meg az engedélyt a leleplezésre, Serédi Jusztinián bíboros hercegrímást a szobor megáldására, Budapest székesfőváros vezetőségét pedig a szobor gondozására. A kormányzó megadta az engedélyt a leleplezésre, és megjelent a liliosomos királyfi remek alakja, amelyet Kisfaludi-Stróbl Zsigmond művész alkotott. Azután dr. Sipőcz Jenő polgármester ünnepélyes hangú beszédben vette át a „lélek harcosának” szobrát, majd Szentgyörgyi Loránd joghallgató hódolt Szent Imrének az ifjúság nevében. Ezután Serédi bíboros hercegrímás megáldotta a szobrot, és a tábori oltárnál elkezdte a szentmisét. Az evangélium után dr. Glattfelder Gyula püspök kifejtette azt, hogy Szent Imre szobra a főváros ezen forgalmas helyén (Horthy Miklós út és körtér) állandó jelképe a lelkeségnek, tisztaságnak, talpraállásnak és emelkedésnek és folytonosan emlékeztet Szent Imre lelki tisztaságának fertőzően viadalaira és győzelmeire. Egyúttal figyelmeztet arra, hogy az erénynek és igazságnak nem szabad elrejtőznie, hanem a vártán, a bástyán a helye, hogy a tolakodó, vakmerő bűnnel szemben megvédje a becsületet, az erényt és a szentséget.”²⁰

„A Gellérthegy közelében, az egyetem s egy sereg fiú- és lányiskola fejlődő, mozgalmas világának központjában, a Horthy Miklós körtéren áll Imre herceg szobra. A gyönyörű szoborcsoporthoz Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása. Az ércebeöntött nemes ifjú liliosomot szorít a szívére. Alatta áll a cserkész, a levante, az emericánás egyetemi hallgató s a magyar leányifjúság három típusa. Szemük az ideálra tapad, s lelkük benne találkozik.

Augusztus 17-én az egész teret s a térre vezető összes utcákat ellepte az élő emberáradat.

A zászlóerdő lobog, örvénylik, s a zászlók alatt végelethetetlen színes emberfolyamok kígyóznak a szobor felé. A teret átölelik az emericánások századai, a cserkészek, levanték zárt oszlopai. S az ünneplő tízezrek tömör sorai mögött ünnepelnek a százezrek, s belőlük kapcsolódnak a milliók az ország határán túl is, amerre a lélek ellenállhatatlan hullámai szétgyűrűznek. Az ünnepi szónok szavai mélyen szántanak a szívekbe:

Nem veszhet el az az ország, amely fővárosában szobrot állított a szüzességnek, a férfiban megtestestült ártatlanságnak. Önvéré, önvére tüzet tisztelte meg a nemzet.

Mit jelent ez a szobor? Van-e hozzánk szava, vagy csak szebb idők emléke? Van hozzánk szava! Ezt hirdeti: Csak a krisztusi értelemben vett „integer vitae scelerisque gurus” férfi- és ifjúnemzedék hordozza magában szebb jövőnk ígérését. A magyar fájdalom éjszakájában világító jel ez az élő liliosom: arra figyelmeztet, hogy az áldozat bátorsága a siker s a maradandó

nagyság első föltétele. Ez az ezer sebből vérző kis ország fölismerte s a nagyvilág előtt fenn hangoztatja az emberiség betegségének egyetlen-orvosságát: a hitetlenség és erkölcstelenség ellen való őszinte küzdelmet. A magyar faj eljegyezte magát az örökkévalósággal, amikor kilencszáz évvel ezelőtt jórészt barbár országok között kitermelte magából a lelki kultúra legszebb emberpéldányát, a szűz ifjút. A nemzetek jövője, ifjúsága elé odaállította ezt a gyönyörű, tiszta eszményképet, az igazi nagyság titkát. A szobor megállítja a magyar diákot, a magyar lányt és szóba áll vele. Ezt mondja: A tiszta vér tüzes atomjaiban lakik a hosszú élet, a boldogságra való képesség, az öröm; az idealizmus, az áldozatos lelek, az önzetlen szeretet. Magyar fiú, magyar leány! Szebb jövőt akarsz? A szebb jövő ott lakik benned: vigyázz rá, meg ne fojtsd csírájában! A boldog jövő véred pici piros cellájában várja a kibontakozást. Vigyázz rá, felelős vagy érte!”²¹

A monumentum leleplezésről természetesen a *Zászlónk* című ifjúsági lap is beszámolt Márton Lajos (1891–1953) illusztrációja és Radványi Kálmán *Áll a szobor! Él a szobor!* című verse kíséretében (8. kép).²²

A püspöki kar 1930. évi novemberi konferenciáján Serédi Jusztinián hercegrímás megvonva a Szent Imre-év jelentőségét, a következőket ajánlta:

„Iparkodjunk a jubileum sikerét jól kihasználni a katolikus hitélet mélyítésére és a katolikus öntudat emelésére. Hogy a sikert állandósítsuk, a kultuszkormányzattal érintkezésbe léptem, és kértem, hogy Szent Imre ünnepét (november 5.) az állami iskolákban is megünnepeljék, mint a katolikus iskolákban a megyéspüspök urakkal én is elrendeltem. A budapesti Szent Imre szobornál minden év november 5-én Szent Imre ünnepséget tart a budapesti tanulóifjúság.”²³

A monumentum felavatása után szinte azonnal megkezdődött főalakjának, Szent Imre kicsinyített, „hű másainak” kiöntése és sorozatgyártása az egész országban. A Pécsi Egyházmegye területén például a „Szent Imre-szoborakció” terjesztette a szobrokat 47 és 37 centiméteres nagyságban „bronz, műbronz, nemes porcellán, terrakotta, vagy gipsz majolika kivitelben kerülnek forgalomba. A szobrok ára 36 és 350 pengő között van megállapítva és hogy mindenki könnyen megszerezhesse, kedvező feltételekkel megrendelhető. A szobrok iránt igen nagy az érdeklődés és József királyi hercegtől kezdve, a katolikus társadalom minden rétege felkarolta. A szoborakció főmegbízottja fölkeresi az arra hivatottakat és kéri támogatásukat. A Szent István Társulat pécsi fiókjánál pedig az eredeti szobor megtekinthető és ugyanott a jövőben is megrendelhető.”²⁴

Az emlékmű főalakjának bronzból öntött kismintája

számos világi és egyházi közgyűjteményében és intézményben megtalálható.²⁵ Például a zalaegerszegi Göcseji Múzeum Képző- és Iparművészeti Gyűjteményében (9. kép),²⁶ a Székesfehérvári Püspökségen.²⁷ Különösen a szentképeken (10. kép), képeslapokon figyelhető meg hatása.²⁸ Ezek művészi minősége meglehetősen változó volt. A jó nevű grafikusoktól az amatőrökig találhatunk példányokat belőlük, akárcsak a kis szentképekből (11. kép). *Trianoi képeslap* is készült, Szent Imre feje mögött a Nagy-Magyarországgal. Az aprónyomatványok a kultusztörténet szempontjából bírnak jelentőséggel, művészi értékük nincs. Voltaképpen ezekkel az üzleti, kereskedelmi szempontokat szem előtt tartó nyomatokkal vette kezdetét Szent Imre alakjának elsilányítása, mely egy hamis sztereotip kép kialakításához vezetett. Ez a torz, meghamisított, feminin, negédes, enervált, vértelen alak a mai napig meghatározza a közvélemény Szent Imréről alkotott felfogását és ikonográfiáját.²⁹

De nem csupán a főalak, hanem a szoborcsoport egészének kompozíciója is tovább élt a kortárs művészetben. Az 1938. november 5-én fölszentelt Budai Ciszterci Szent Imre-templom főhomlokzatának Markup Béla-féle timpanonreliefjén és Jézus Szentséges Szíve-mellékoltárán vagy a máriabesnyői bazilikában, a kegyszobor feltalálását ábrázoló Márton Lajos-féle falképen (1942) is fölfedezhető reminiscenciája.

Szent Imre szobrát a konzervatív katolikus sajtóorgánusok általában pozitív bírálatban részesítették.³⁰ De a nőiesen, lágyan hajló ifjú alakját számos burkolt vagy nyílt bírálat is érte.³¹ Föltehetően e támadások mi-

att a szobrász maga sem sorolta életműve legkiemelkedőbb alkotásai közé, amit az is jelzett, hogy feltűnően keveset írt róla visszaemlékezésében.³²

A szobrot az 1956-os forradalom napjaiban nemzeti jelképekkel díszítették fel. Az Állambiztonsági Hivatalok Történeti Levéltárában őrzött felvétel ismeretlen fényképésze azt a pillanatot kapta lencsevégre, amikor a magyar állami jelképekkel; az immár „Rákosi-címer” nélküli nemzeti lobogóval és az úgynevezett Kossuth-címerrel földíszített körtéri *Szent Imre szoborhoz* az emlékezés gyertyáit helyezi el a lakosság (12. kép).³³ Olyan szimbólumok kerültek ekkor a monumentumra, amelynek nem csupán az adott pillanatban volt jelentősége, hanem, mintegy tudat alatt, fölelevenítette s aktualizálta a szent középkori ikonográfiai tradícióját is. A fellobogózott *Szent Imre-szobrot* több amatőr fényképész (Bárd István etc.) is megörökítette a forradalom napjaiban. Bár a felvétel időpontja sem ismert, a hiteles visszaemlékezések szerint közvetlenül a második szovjet bevonulás után készült.³⁴ Diákok egy csoportja utcakövekből barikádot emelt a Budafok-Háros felől közeledő orosz tankok ellen. Hősies ellenállásuk eleve tragédiára volt ítélve. A halomra lőtt fiatal áldozatokért mondtak imát a szobornál a környék lakói, ami november 4. után már életveszélyes demonstrációnak számított. Mivel a második szovjet megszállást éppen egy nap választotta csupán el Szent Imre ünnepétől, a városrész védőszentjének napja 1957-től természetesen fonódott össze a forradalom eltiprására történő, 1989-ig tiltott megemlékezéssel is.

Jegyzet

¹ Kerny Terézia: Szent Imre-szoborcsoport. In: Szent Imre 1000 éve. Multimédiás DVD-ROM a székesfehérvári millenniumi emlékv és kiállítás dokumentumairól. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum *Szent Imre 1000 éve* című kiállításának katalógusa. Szerkesztette: Kerny Terézia. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum. Székesfehérvár, 2007. Kat. 145.

² Például: Szent Imre herceg (1930. VIII. 17.). In: Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Az adatok összegyűjtésében segédkezett: Cserhalmi Jenő, Pacher Béla. Budapest: 1929. 374–378, 452. Nr. 59. (Statistikai közlemények 69/1.; Gergely Jenő: Az eucharisztikus világkongresszus Budapesten. Budapest, 1988. 36. (Népszemlé történelem); Rajna György: Budapest köztéri szobrainak katalógusa. Budapest, 1989. 356.; Prohászka László:

ló: Kisfaludi Strobl Zsigmond egyházművészeti alkotásai. Vigilia 71. (2006) 12–17.; – – [Bizzer István:] Kisfaludi Strobl Zsigmond: Szent Imre. In: „Országunk titkos ereje.” 1000 év 100 művész. Szerkesztette Csillag Péter. Budapest, 2007. 41.

³ Kisfaludi Strobl Zsigmond: Emberek és szobrok. Budapest, 1969. 91.

⁴ Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Budapest, 1993. 202. (História Könyvtár I.)

⁵ Wéber Péter – Németh Sándor: Szózat a keresztény magyar ifjúsághoz, annak pártfogóihoz és jóakaróihoz. Zászlónk V. 5. sz. (1907. május 15.) Címlap belső borítója.

⁶ Turcsik István: Zászlónk – száz éve leng... Forrás: <http://www.opkm.hu/konyvesnevelés/2004/1/16Turcsik>.

- html (2007. X. 14.); *Harcok az új „világnézet” körül* Katolikus irodalomszemlélet 1890–1920. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Rónay László. Budapest, 2007. 71–75. (Prohászka Ottokárról), 80–81. (Vargha Damjánról). (Új Magyar Múzeum. Irodalmi dokumentumok gyűjteménye 21.) 80–81.
- ⁷ A címkép-pályázat végső eredménye és a műbírálókat fölülbírálása. *Zászlónk I.* (1903. június 15. szám melléklete) IV–VI
- ⁸ Izsóf Lajos: Szent Imre meg az én festőm – I. (1902. november 15.) 56–59; Illusztrációk: I–IV. (melléklet a május 15. számhoz); Borító: II. 1. sz. (1903. szeptember 15.); Pannon: Szent Imre napján. [költemény] (3. Szám, 71.); Borító: IV. 3. szám (1905. november 15.), Illusztráció: Uo. 71; Illusztráció: VII. 3. szám (1908. november 15.) 69.
- ⁹ A Szent Imre-szobortervezet pályázati eredménye. *Zászlónk VI.* 3. szám (1907. november 15.) IV.; A Szent Imre-szobortervezet pályázati eredménye. (Folytatás.) *Zászlónk VI.* 4. szám (1907. december 15.) I–II.
- ¹⁰ Szilárdfy Zoltán szíves szóbeli közlése (2007).
- ¹¹ 2009. április 14-én részt vettem fia, Somogyi Pál belső-építész és felesége Kelecsényi Csilla képzőművész hűsvéti családi ünnepségén a Móricz Zsigmond körtérre néző Bartók Béla úti irodájukban, ahol özvegy Somogyi Pálné is jelen volt. Kitekintve az ablakból mindössze annyit mondott rezignáltan fiának: „Legalább látsz majd minden nap.” A jelenlévő vendégek aligha sejtették, hogy mire gondol.
- ¹² A témáról legújabban a Faludi Ferenc Akadémia, a Magyar Jezsuiták Ifjúság- és Felnőttképzési Intézete és a Pray György Egyháztörténeti Műhelyének *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)* című konferenciájának előadásait (Budapest, 2007. XI. 16.) tartalmazó kötetben olvashatók tanulmányok: *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*. Szerkesztette Szilárdfy Csaba. Budapest, 2008.
- ¹³ Hunyadi Ferenc: A magyar társadalmi osztályok egyetértése. A Katolikus Népszövetség Naptára 1928-iki szöke évre (Budapest, 1927) 32–33.
- ¹⁴ Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. PhD értekezés. Budapest, 2006. (ELTE Bölcsészettudományi Kar. Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program)
- ¹⁵ Čarná, Daniela: „Le styl Mucha”. *Pamiatky a Múzeá N. S. XIII.* (2003/1.) 49–52.
- ¹⁶ Székesfehérvár, Püspöki Levéltár. Szent Imre ünnepségek iratai. Az apát értesítése Shvoy Lajos püspökhöz, Budapest, 1930. július 17.
- ¹⁷ Balogh – Gergely 1993. (4. jegyzetben i. m.) 204.
- ¹⁸ Székesfehérvár, Püspöki és Székeskáptalani Levéltár. Szent Imre év iratai. A Szent Imre Szoborbizottság levele Shvoy Lajos püspökhöz, 1930. július 17.
- ¹⁹ Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. Kiadja a Szent Imre herceg 900 éves jubileumi ünnepségeit rendező főbizottság Központi Irodája. Szerkesztette Balanyi György, Schütz Antal. Budapest, 1930. 97.
- ²⁰ P. Návay Kapisztrán O. F. M.: Emlékek a nagy napokról. Szent Imre szobrának leleplezése. *Ferences Közlöny X.* 9. sz. (1930. szeptember) 283.
- ²¹ R.: „Mikor magyar földre léptem, templomba jöttem.” *Zászlónk XXIX.* 1. sz. (1930. szeptember) 3–4.
- ²² Uo.
- ²³ Esztergom, Prímási Levéltár. Püspökkari jegyzőkönyvek, 1930. november 2., 5. napirendi pont
- ²⁴ – –: Szent Imre királyfi szobrát forgalomba hozzák. *Dunántúl XXX.* [1930. április 29.] 4.
- ²⁵ Összefoglalóan: Kerny Terézia – Millisits Máté: Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent Imre herceg emlékművének kismintája. In: *Szent Imre 1000 éve*. DVD 2007. (1. jegyzetben i. m.) Kat. 146.
- ²⁶ Kostyál László: Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975). A zalaegerszegi Kisfaludi Strobl Zsigmond gyűjtemény katalógusa. Zalaegerszeg, 2004. 55. Kat. 92. Bronz, 36 cm, j. n. Ltsz. 76.3143, a gyűjteményben ezen kívül még egy 1929-ben faragott 38 centiméteres festett fa Szent Imre szobor is található: Uo. 55. Kat. 93. J. j. „Kisfaludi Strobl”, ltsz. 76.3.142.
- ²⁷ Öntött bronz, fehérmárvány talapzaton. Magassága: 37 cm, leltári szám nélkül.
- ²⁸ Kerny Terézia – Smohay András – Szilárdfy Zoltán: *Aprónyomatványok. Szent Imrét ábrázoló szentképek és képes levelezőlapok*. In: *Szent Imre 1000 éve*. DVD 2007. (1. jegyzetben i. m.) Kat. 153.
- ²⁹ A Szent Imrét ábrázoló szentképek és képeslapok legteljesebb sorozata a budapesti Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményében, a pannonhalmi Bencés Főapátság Kisnyomatványtárában és Szilárdfy Zoltán gyűjteményében található.
- ³⁰ Kertész Kálmán: A Szent Imre-kiadványok. (Irodalom) *Egyházi Lapok LIII.* 13–14. sz. (1930. július 1–15.) 209; P. Návay Kapisztrán O. F. M.: Emlékek a nagy napokról. *Ferences Közlöny X.* 9. szám (1930) 283–286. *Új Idők XXXVI.* 27. szám (1930) 10., *II. kép*; Gy. N: Magyar mesterek. Kisfaludi Strobl Zsigmond. *Képzőművészet V.* (1931. március) 56.
- ³¹ Például: Sík Sándor: Szent Imre: hősiesség. In: *Szent magyarság. Hat rádióbeszéd az Árpád-házi szentekről*. Budapest, 1936. 27.; – –: Nő-arcú férfiszentek. (Egyházművészet) *Egyházi Lapok LIII.* 1–2. szám (1930. január 1–15.) 19–20
- ³² Kisfaludi 1969. (1. jegyzetben i. m.) 91.
- ³³ Kerny Terézia: Kisfaludi Strobl Zsigmond nemzeti jelvényekkel feldíszített *Szent Imre szobra* az 1956-os forradalom napjaiban. In: *Szent Imre 1000 éve 2007*. (1. jegyzetben i. m.) Kat. 189.
- ³⁴ Makky György szíves szóbeli közlése (2009. X. 24.)

1. kép

2. kép

4. kép

5. kép

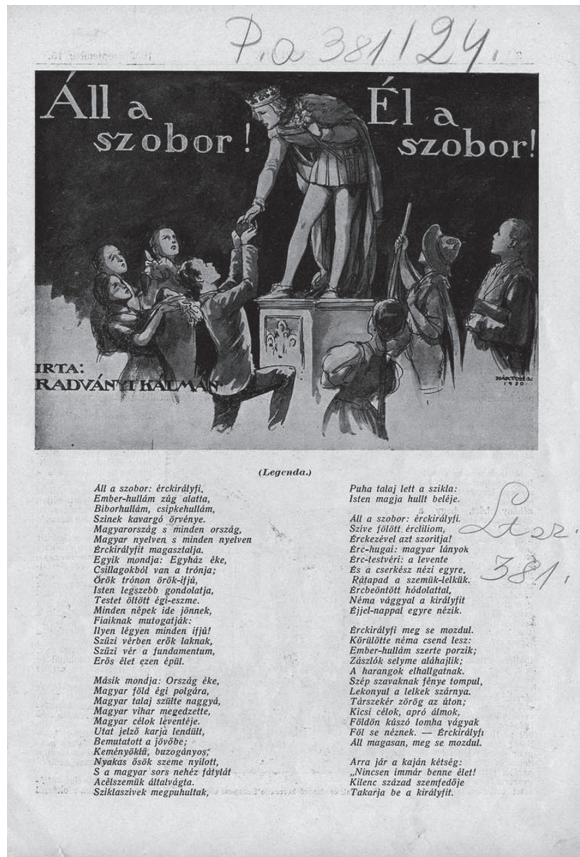
3. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

11. kép

12. kép

Boros Géza:

A Felszabadulási emlékmű metamorfózisai

A Gellért-hegyi Felszabadulási emlékmű (1. kép) Kisfaludi Strobl Zsigmond legismertebb alkotása. Emblematikus mű – a főváros egyik legfrekvenciáltabb pontját megkoronázó emlékmű a kommunista időszakban az ország első számú köztéri szobra volt. Előadásomban példák során keresztül azt kívánom bemutatni, hogy a rendszerváltozást követően a köznapijelképhasználásban hogyan alakult át fokozatosan az emlékmű jelentése: hogyan vált a szobor a felszabadulás/megszállás emlékművéből egyre inkább szabadságszoborrá és népszerű városjelképpé, s ennek a ma is tartó folyamatnak a vizualításban milyen jeleit tapasztalhatjuk.¹

Első példám 1988-ból származik, és mintegy átmenetet képez a felszabadulási- és szabadságszoborként történő értelmezés között. Kara Györgynek és Mátrai Istvánnak a felszabadulási ünnepre, április 4-ére készült plakáttervén az emlékmű nőalakját terhes asszonyként láthatjuk (2. kép) József Attila verssorai kíséretében: „Jöjj el szabadság! Te szülsz nekem rendet!” (A szobor ekkor már 42 éves, tehát már kifutóban van az optimális időből, amikor egy nő még szülhet.)

A szobor 1989-ben elhunyt modelljének, Thuránszky Tihamérné Gaál Erzsébetnek a síremléke a soproni temetőben található (3. kép). Az obeliszket a szobor bevéselt sziluettje díszíti. Figyelmet érdemel a rajta lévő felirat szóhasználatára – „Itt nyugszik a Szabadságszobor modellje” –, amelyben már gondosan kerülték a felszabadulási emlékmű kifejezést.

És a szabadság megérkezett Budapestre. A rendszerváltozás éveinek hangulatát idézi fel a *168 óra* politikai hetilap montázsa 1992-ből, melyen a New York-i és a budapesti Szabadságszobor, mint „testvérek” láthatók (4. kép).

A kilencvenes évek eleje a köztéri önkényuralmi jelképek eltávolításának az időszaka volt. Nyilvánvaló volt, hogy a Felszabadulási emlékművel is kezdeni kell valamit. A fővárosi közgyűlés döntése alapján az

emlékműről eltávolították a szovjet katona szobrát, és a Szoborparkba helyezték át.

De mi legyen magával a főalakkal?

A lebontás vagy megtartás dilemmájára a választ végül egy képzőművész, Szentjóby Tamás adta meg a *Szabadság Lelkének Szobra Projekt*t. A művész így ír a projekt 1991-es műleírásában: „Amikor változtatásra van szükség, két hibát kell elkerülni. Az egyik a túlzott sietség és könnyörtelenség, ami pusztuláshoz vezet (a szobor lebontása), a másik a túlzott tétovázás és konzervativizmus, ami szintén veszélyes (a szobor jelenlegi állapotában való megtartása). Annak, amit az emlékművel kapcsolatban teszünk, meg kell felelnie egy magasabb igazságnak és nem szabad egy önkényes és kicsinyes motívumból fakadnia. Véleményünk az, hogy a szobrot nem kell lebontani, és nem kell megtartani, vagy ami ugyanaz: el kell tüntetni és ugyanakkor meg kell tartani.”²

Szentjóby elképzelése, a *Szabadság Lelkének Szobra Projekt* 1992 nyarán, a szovjet csapatok kivonulásának az első évfordulóján valósulhatott meg, amikor a művész néhány napra „szellemruhába” öltöztette az emlékmű nőalakját.³ Mintegy a rendszerváltozás ikonográfiai betetőződésekként különös átalakítást, transzmutációt hajtott végre a művön, sajátos – egyszerre blaszfémikus és elgondolkodtató, tréfás és megdöbbentő – megoldást adva (ha csak pár napra is) a szobordöntés, a szoboreltüntetés és a szobor megtartás dilemmájára (5-6. kép). A művész az akcióról „ismeretterjesztő filmet” is készített, melyet bemutattott a Magyar Televízió. Ebben hangzik el Vitray Tamás narrációjával a következő: „A fehér lepelbe burkolt szobor, mint egy kísértet tűnik fel a horizonton, a kommunizmusnak a város fölött egyszer s mindenkorra ellebbenő kísértetét megjelenítve. Kápráztató egyszerűséggel jelenik meg a hegy csúcán. Nyugodt magabiztossággal hatja át a tájat. Érzelmileg és gondolatilag a jelentések sokaságát ötvözi magába: Populáris és

szakrális, konkrét és absztrakt egyszerre. Egyszerre vidám, üde, tréfás, komoly, ijesztő és meglepő. Legjobban esti, éjszakai kép illik a látványhoz. A felvétel helikopterről, videóval készült. A látvány olyan, mint egy hallucináció. A távolban a Szabadság Lelkének Szobra magasodik a város fölé, a vasfüggöny leomlásának az ünnepén, egy új korszak hajnalán, kelet és nyugat határán.⁴

Az akciót követően befejeződött a hivatalos átalakítás: a domborműveket levették, a cirill betűs feliratokat eltüntették. A negatív tartalmától megszabadított emlékmű talapzatán ma a következő értelmező felirat olvasható: „Mindazok emlékére, akik életüket áldozták Magyarország függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért.”

Háborús attribútumaitól megfosztva, eredeti jelentését elveszítve a Gellért-hegyi Felszabadulási emlékmű napjainkban „általános” szabadságszoborként funkcionál tovább. Ehhez azonban szükség volt egy érzékileg megragadható fordulóra, egy radikális művészi gesztusra, amely mintegy felszabadította a szobrot a politikai kultusz nyomása alól.

Az átalakítást követően is születtek a szobor politikai tartalmára reflektáló művek. Ilyen – problematikus – művészi feldolgozás például Jancsó Miklós 2000-ben készült filmje, az *Anyád! A szűnyogok*, melynek kulcsjelenetében a főszereplők, Pepe és Kapa a szobor tetején üldögélve elmélkednek a szobor és az ország történelméről, felelevenítve azt a sokszor cáfolt, ám újra és újra felbukkanó városi legendát, hogy ez a szobor eredetileg Horthy István emlékművének készült.⁵ A filmhez készült plakátterven, Szugyczky István alkotásán, a pálmaágat lelógó róka fark helyettesíti (7. kép).

Az ironikus-konceptuális ötletek közül megemlíthető Najmányi László „javaslata” az *Ismeretlen politikai szobrának* felavatására, amely lakonikusan így hangzik: „A Szabadság-szobrot is ideje lenne lecserélni egy, a Gellért-hegyről a Dunába vizelő politikust ábrázoló, mozgó szoborra, amely minden órában elénekel az Örömódát”.⁶ Hasonló szellemben fogant Wehner Tibor művészettörténész ötlete, aki szerint a szobrot a „társadalmi mozgásokat érzékelő-közvetítő mobillá” kellene alakítani: „alaphelyzetben a pálma a nő lábainál heverne, és a hét egy napján – a mikor a kiváló termelési sikerek tetőznének, legalacsonyabb lenne a munkanélküliség, éppen nem tüntetnének a hajléktalankok, bizakodásra adhatnának okot a tőzsdei mozgások is, és nyugvópontra jutnának a pártpolitikai küzdelmek –, szóval eme tényezők szerencsés együttjátéka pillanatában, amikor felcsillanna végre valami kis általános (heti) remény, nos akkor a sudár magyar fiatalasszony robotderekával lehajolna, szoborkarjaival felémelné, és a magasba nyújtaná a pálmaágat”.⁷ Az ironizáló művek sorából kiemelendő Szabó Ágnes meg-

valósult képzőművészeti parafrázisa: neoncsövekből hajlított, aerobic-mozdulatokat végző nőalakja, a *Szabadságszobor-sziluett* 2000-ben készült a Műcsarnok *Média Modell* intermédia-kiállítására, majd sokáig a Trafó Kortárs Művészetek Házának homlokzatát díszítette (8-9. kép).

Az ironia általában a szobor tekintélyvesztéséből táplálkozik és abból a feszültségből nyeri az erejét, amely a profán felhasználás és a szobor emelkedett komolysága között fennáll. Minden humoros alkalmazás egyúttal jótékony hatású is, hiszen segít a szobrot a közönség számára elfogadtatni, sőt szerethetővé tenni.

Leginkább a reklámok képesek ilyen hatásra. Közkedvelt megoldás, hogy a nőalak a pálmaág helyett valami mást emel a magasba. A Budapest Jazzclub Múzeum utcai cégéren például szaxofont (10. kép), a Critical Mass városi kerékpáros felvonulás átalakított logóján biciklit (11. kép), vagy éppen sörshordót (12. kép) a Sziget Fesztivál bejárati reklámépítménye fölött 1999-ben (a főszponzor ebben az évben az Arany Ászok sör gyártója volt.)

A budapesti kávéházak versenye logójában a nőalak kávébabszemem emel a magasba (14. kép). A győztes, „az év legjobb kávéháza” egy kisszobrot is kap, mely a logóval együtt Erős Apolka szobrászművész művészeti iskolájában készült.

A *Budapesti 7 Nap* ingyenes fővárosi hetilapot reklámozó óriásplakáton a lap fejlécét magasba emelő, újságpapírból hajtogatott szoborfigura (15. kép) a lokalitást, a hely és a sajtótermék azonosságát hivatott megjeleníteni. A lap szlogenje: „Helyben vagyunk”.

Kézenfekvő, hogy a szobormotívum a felállítási helyhez kapcsolódó üzleti vállalkozások reklámjaiban is felbukkanjon. Így például a Gellért-hegyen engedély nélkül épített és hatóságilag elbontott terasz, a Citadella Garden szórólapján (16. kép), vagy a Gellért-hegyi luxuspanorámát kínáló Somlói-Iglói lakópark logójában is szerepel (szlogenjük: „Lakás a csúcson”).

A szobor ismertségénél fogva alkalmas arra is, hogy vele a város vagy az ország aktuális állapotát, problémáját megjelenítsék. A *Heti Világgazdaság* 2009-es címlapján a fővárosi szmogriadóról szóló cikk illusztrációjaként a nőalakot gázálarcban láthatjuk (17. kép), egy másik HVG-címlapon pedig a gazdasági válsághoz igazítva pálmaág helyett halcsontvázat tart a kezében (18. kép) – dicsőség helyett a dicstelenséget hirdetve.⁸

Nemzetközi kontextusban a szobor Budapestet szimbolizálja. A Mayday DJ-megaparty 2002-es freecardján a rendezvény logója és időpontja rákerült az emlékmű talapzatára (19. kép), mintegy történelmi dimenzióba helyezve az eseményt.

Az utóbbi időben a szobor társadalmi célú kampányokban is szerepet kapott. A Budapest Világváros

Projekt városszerte kiragasztott matricáján a Szabadság-szobor színes bőré nőalakok képében látható Budapest multikulturális metropolisz jellegét hirdetve (20. kép). A matrica az Európai Unió Integrációs Alapjának támogatásával megvalósuló Bevándorló Budapest című program honlapját reklámozza, mely program célja, hogy felhívja a figyelmet a fővárosban élő bevándorló közösségekre, hozzájárulásukra Budapest kulturális sokszínűségéhez.⁹

A Szabadság-szobor nemzeti színben látható a Budapesti Olimpiáért Mozgalom logójában (21. kép). Hogy miért éppen a szobrot választották jelképként, arra a BOM honlapján Bojár Iván András – a főváros városképvédelmi tanácsnoka – ad magyarázatot: „Mint Rio de Janeiro egén a kitárt kezű Jézus, Budapest felett ez a különös, ellentmondásosságával együtt is a legszebb eszmény, a szabadság gondolatát képviselő nőalak áll őrt. Csapkodhatja a szél, verheti eső, szidhatják jobbról és balról is akár, egy emberöltőnyi ideje minden nappal egyre inkább a folyamatosság, a szabadság mindegyikféltel való fontosságának szimbóluma. (...) Stróbl Zsigmond Szabadság szobra maga az ellentmondás és maga a folyamatosság. S mint ilyen, önellentmondó, ugyanakkor a város felett kifeszülve álló hatalmas szobor képes arra, hogy megjelenítse, képviselje, szimbolizálja Budapestet, a magyarokat. Ezt az ellentmondásos, szabadságvágygal teli, az Olimpia művének megvalósításához, ha kell, akár politikai kurzusokon átívelő folyamatosságot is megteremteni képes nemzetet.”¹⁰ A választás igen találó, hiszen a mozgalom célja, egy budapesti olimpia megrendezése is meglehetősen ellentmondásos, akárcsak a szobor története.

Végül még egy kampányalkalmazást, a Magyar Cukorbetegség Országos Szövetsége (MACOSZ) akcióját említeném. A Nemzetközi Diabétesz Világnap alkal-

mából november 14-én világszerte több száz közismert épületet és városjelképet világítanak meg kék színű reflektorokkal. Az akció célja, hogy nagyobb nyilvánosságot és figyelmet kapjon a cukorbetegség felismerése és kezelése. A MACOSZ szervezésében 2008-ban a magyar főváros is bekapcsolódott a nemzetközi kampányba. A budapesti éjszakában szokatlanul sejtelmes kék fényben tündöklő szobor (22. kép) itt már eredeti rendeltetését teljesen elveszítve, csupán mint városi látványosság jelent meg.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a szobor tömegkommunikációs használata, a különféle köztéri kereskedelmi, közcélú és művészi alkalmazások, az újabb és újabb jelentések és profán összefüggések erősítik a köztudatban a szobor általános Budapest-szimbólum jelentését és segítenek elkoptatni annak eredeti politikai emlékmű-jelentését. Úgyis mondhatnánk, hogy a politikai legitimáció helyébe a városképi legitimáció lépett. Ha ez a konszolidációs folyamat folytatódik a következő években is – s nem rángatja elő valamelyik politikai-hatalmi erő a terhes múltat, hogy politikai-ideológiai (vagy üzleti) érdekből valami más monumentális jelképet építsen Kisfaludi Strobl alkotása helyére¹¹ – akkor az átalakulás visszafordíthatatlan lesz, s a következő generációk számára a szobor eredeti funkciója és jelentése már csak történeti-filológiai adatként él tovább.

Zárszóként szeretném megjegyezni, hogy a Szabadság-szobor a Duna-parti világörökség részét képezi, ez azonban inkább csak elvi, mint sem gyakorlati védettséget jelent. Komolyabb védettséget a műemléki státusz biztosítana. Kisfaludi Strobl Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett konferenciánk jó alkalomnak kínálkozik a műemléki védettségi eljárás kezdeményezésére.

Jegyzet

¹ A témához kapcsolódó korábbi publikációm: Geza Boros: The metamorphosis of Liberty: the monument to Hungarian liberation. In: Figuration/Abstraction: Strategies for Public Sculpture in Europe 1945-1968. Ed. Charlotte Benton. Ashgate Publishing Ltd. – Henry Moore Institute, 2004; 69-84.

² Szabadság Lelkének Szobra. A Projekt műleírása. Bartók 32 Galéria, Budapest, 1991. Kézirat.

³ Az akció 10. évfordulója alkalmából dokumentumokat közöl a művész archívumából: A Dunánál, 2002. július; 5-19.

⁴ A Szabadság Lelkének Szobra. Ismeretterjesztő film. Rendező: St.Auby Tamás. MTV Fríz Produceri Iroda – Balázs Béla Stúdió, 1992. (A művész 1991 óta használja a St.Auby nevet is, melyet a pápa magyarországi látogatásának tiszteletére „vett fel”.)

⁵ A kiírhatatlannak tűnő legenda terjesztésében tevékeny részt vállalt a Magyar Televízió népszerű sorozata, a *Szomszédok* is, melynek 82. részében hosszasan fejtegetik a hamis tényeket. http://www.youtube.com/watch?v=NPKLfejyS_c 2008-ban az RTL Klub XXI. számad című műsorának „A Szabadság-szobor titkai” című

epizódja kísérletet tett a városi legenda feldolgozására, de tisztázás helyett inkább csak a szobor körüli talányokat szaporította. <http://www.rtlhitek.hu/video/2821> A legendaoszlatásához lásd még: Boros Géza: Horthy szobra. *Élet és Irodalom*, 2000. február 25; 18.

⁶ http://artportal.hu/forrasok/cikkek/muveszeti_irasok_az_artportalon/najmnyi_laszloand_merde

⁷ Wehner Tibor: Szolnok, szabványok, szobrok. In: Wehner Tibor: *A hazugság és a hiány emlékművei. Előadások, tanulmányok, cikkek, röpiratok, feljegyzések a magyar szobrászatról 1986-1999.* Új Művészet Kiadó, 2001; 81-82.

⁸ HVG 2009/38 és 2009/3. száma.

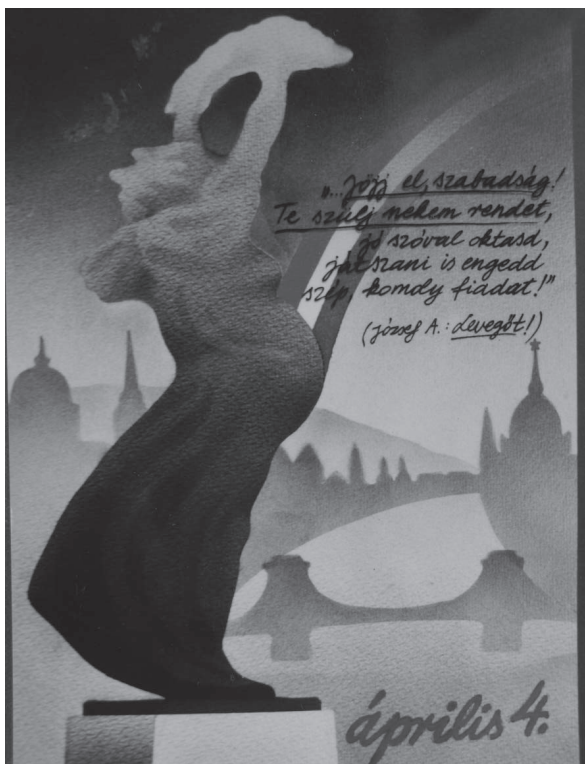
⁹ www.kultours.hu

¹⁰ http://www.budapestiolimpia.hu/?page_id=29 A logót az Akció Reklámügynökség tervezte.

¹¹ Ilyen törekvést képvisel például Makovecz Imre, aki „szégyenfoltnak” tartja a Citadellát és a Szabadság-szobrot, és a helyükre – Medgyasszay István századeleji terve nyomán – nemrégiben elkészítette a Magyar Panteon látványtervét, amelyben emléket állítanának az összes fontos magyar személyiségnek Árpádtól napjainkig. <http://index.hu/kultur/klassz/mako0407/> Valamennyi internetes hivatkozás utolsó letöltése: 2009. december 30.

1. Kisfaludi Strobl Zsigmond: Felszabadulási emlékmű, Budapest, 1947

2. Kara György – Mátrai István:
Április 4-i plakátterv (1988)

3. Thuránszky Tihamérné Gaál Erzsébet síremléke a soproni temetőben (1989)

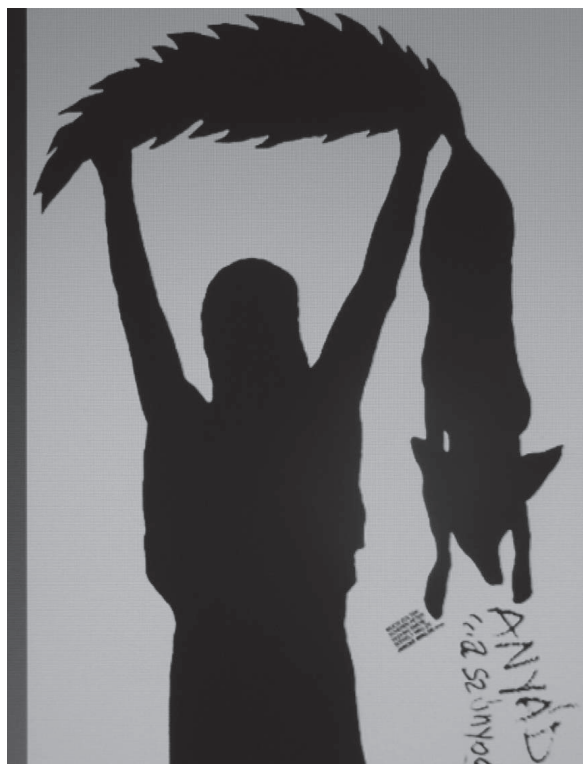
4. Montázs a 168 óra hetilapból (1992)

5. Szentjóbgy Tamás: A Szabadság Lelkének Szobra Projekt, 1992

6. Szentjóby Tamás: A Szabadság Lelkének Szobra Projekt, 1992

7. Szugyiczky István plakátterve az Anyád! A szúnyogok filmhez (2000)

8. Szabó Ágnes: Szabadság-szobor-sziluett, 2000

9. Szabó Ágnes: Szabadság-szobor-sziluett, 2000

10. A Budapest Jazzclub cégére (2008)

11. A Critical Mass logója (2005)

12. Reklámépítmény a Sziget Fesztivál főbejáratánál (1999)

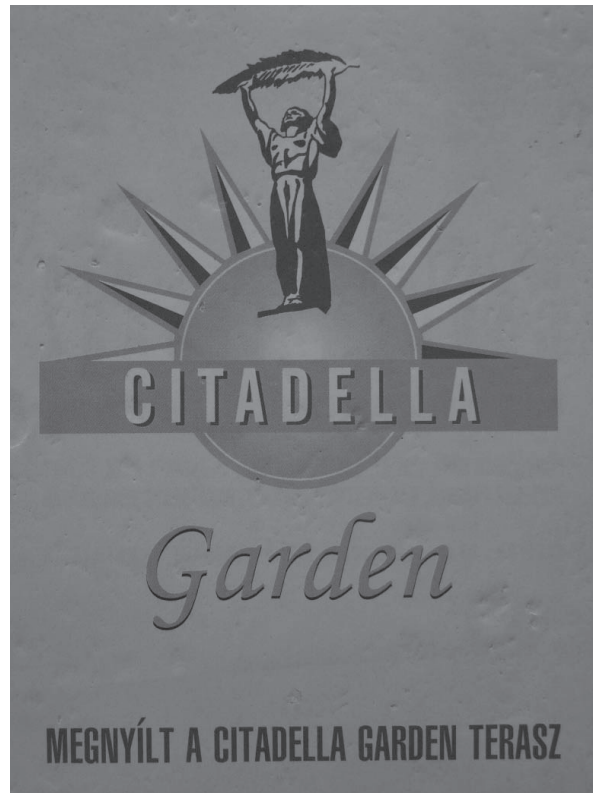
13. A Kávéházak Versenye logója (2005)

14. A Kávéházak Versenye díja (2005)

15. Óriásplakát (2008)

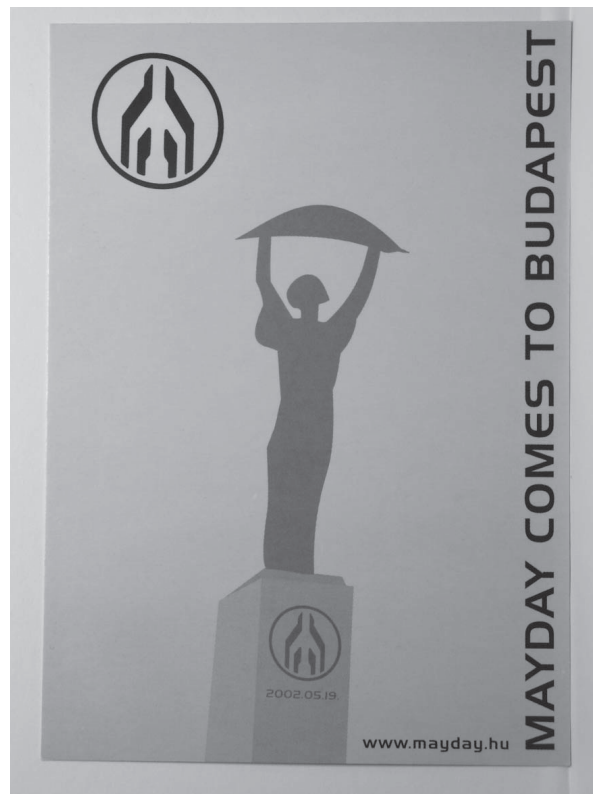
16. A Citadella Garden Terasz szórólapja (2002)

17. Heti Világgazdaság címlap (2009)

18. Heti Világgazdaság címlap (2009)

19. Mayday-freecard (2002)

20. A Budapest Világváros Projekt matricája (2009)

BOM

ÖSSZEFOGÁS
A BUDAPESTI
OLIMPIÁÉRT

21. A Budapesti Olimpiáért Mozgalom logója (2008)

22. A kék fényvel megvilágított emlékmű a Nemzetközi Diabétesz Világnapon (2008)

Tóth Antal:

Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrai a Magyar Nemzet Galériában

Mentségül bocsátom előre, hogy Kostyál László barátunk felkérésére szólok arról, hogy intézményem szoborgyűjteménye milyen műveket őriz *Kisfaludi Strobl Zsigmondtól*.

Nem vagyok ugyanis biztos abban, hogy helyénvaló-e csak erről beszámolni egy tudományos igényű emlékülésen, bár múzeumi évkönyvekben gyakran előfordul az ilyen témakijelölésű dolgozat, amely lényegében ismerteti és felkínálja az adatokat a további feldolgozásra.

Szavaimból kitűnik, hogy könnyűnek találok a nekem kiszabott témát, ezért arra gondoltam, hogy bevezetésképpen arról szólok, milyen szempontok szerint törekedtem gyarapítani a Magyar Nemzeti Galéria Szoborgyűjteményét az elmúlt negyed század folyamán, amikor is szerencsém volt ezt az osztályt vezetni, és tovább, a szerzeményezésre, mint vezérfonalra fűzöm fel mondanivalómat.

(Pályafutásom szempontjából időszerű a számvetés, összegezés, és remélem, hogy ezt szubjektív indítékától függetlenül is tanulságosnak találják.)

Elképzeléseimet valamikor egy belső használatra szánt elaborátumban kifejtettem. Ennek lényege volt, hogy:

a/ Voluntarista módon mindenkitől, aki csak szobrot készített, alkotott, begyűjtsek legalább egy művet, esetleg az egyetlen művet. Az irodalomtörténet ugyanis számon tartja, megbecsüli a „homo unius libri”, jelzővel illetett, azaz egyetlen könyvet író, magyarul tömörítve „egykönyvű” szerzőket. Miért ne követhetném ezt a példát a gondozásomra bízott műfaj gyűjtésében. Az ebbe a kategóriába tartozó tárgyakat szinte kivétel nélkül festők, grafikusok, esetleg olyan ismeretlen alkotók produkálták, akik a népművészet és a profi szobrászat határán tevékenykedtek.

A bélyeggyűjtésen belül létezik a parafilatélia, vagyis meghatározottan szűkített szempontok szerint végzett gyűjtés. Miért ne gyakorolhattam volna hason-

lót, mikor ez új alkotók felfedezésével járt és a szobrászat új területeit hozta képbe, mint például a XIX. századi felvidéki és kárpátaljai művészi vasöntészetet, ezáltal érdekesen színezte gyűjteményünket.

b/ Persze nem ez volt a fő kérdés, hanem az arányok alakítása, formálása, legalább is törekvés azok kialakítására az új szerzeményezéssel az évtizedek alatt felhalmozódott műtárgyanyagban.

Kétféle arányításról, arányosságról volt (van) szó felfogásom szerint.

Az egyikhez mértéket az ismert és elismert alkotóknak az egyetemes magyar szobrászatban elfoglalt helye, jelentősége ad. Egyszerűen arra törekedtem, hogy a nagyobb és jelentősebb életművekből több alkotást szerezzek be és lehetőség szerint a jobbakat, bár nem szükségszerűen, még kevésbé kizárólagosan a főműveket.

Ezzel kimondtam a másik szempontot is, hogy az életműveken belül is próbálkoztam válogatni és arányítani, már ha anyagi lehetőségeink (bár helyesebb mindenkor korlátainkról beszélni) és ha a mindig véletlenül felbukkant kínálat ezt lehetővé tette.

Mondanom sem kell, a könnyebbik dolognak az életművekben való tallózás, a belőlük való válogatás bizonyult, mert ezt minden egyéb terhes szemponttól függetlenül lehetett végezni, és tisztán szakmai döntést hozni.

Egy oeuvre áttekintésével, még inkább tanulmányozásával ugyanis tapinthatóvá válik annak gerince, ki tűnnek súlypontjai és eldönthető, hogy melyik mű fontos, részint az életmű fő vonalakban történő jövőbeli felidézése, rekonstrukciója, részint a magyar szobrászat folyamatába illeszkedés, ízesülés érzékeltetése, szemléltetése szempontjából.

A másik kérdésben, abban ti., hogy ki jelentős művész az egyetemes magyar szobrászat fejlődésében, már nehezebb dolga van a szakembernek. Sokfajta pre-konceptió és presszió terheli a döntéshozatalt, mivel

egymással párhuzamosan élő és érvényesülő értékrendek alakultak ki a múlt század folyamán.

Ez önmagában még nem is lenne baj. Egy jó konstrukciójú és kellően nagy létszámú (polgári) társadalomban természetes a pluralizmus és az ízléspluralizmus, hogy minden társadalmi réteg és osztály megtalálja a művészetben a kedvére valót, amivel szívesen együtt él még az otthonában is. Az is természetes, hogy az államhatalom kialakítja a maga politikai eszményeit, kiépíti ezek megvalósításához vezető gyakorlatát, és ennek propagálásába bevonja a művészetet is. A politikai szféra művésztre gyakorolt mindenkori hatását köztereinken felállított és közintézményeinkben elhelyezett monumentális művek mutatják, közöttük nagyon sok *Kisfaludi Strobl Zsigmond*-alkotás is. Ő mind a két világháború között, mind az 1945 utáni évtizedekben az egyik legtöbbet foglalkoztatott monumentalistánk volt. Többek között azért, mert neki nem volt személyes meggyőződésre alapozott politikai elkötelezettsége, vagy csak nem hozta nyilvánosságra, viszont világosan felmérte, látta, hogy egy szobrásznak nincs lehetősége nagyobb szabású műveket alkotni társadalmi és politikai támogatás, mecénatúra nélkül. Nem volt páratlan az ő hozzáállása. Utalhatnék példának okáért a kortárs *Varga Imrére* és másokra is. (Persze ebbe nem kívánok itt és most belebonyolódni.)

A szobrászat és a politika összefüggéséről, összefonódásáról mások feladata ezen a konferencián szólni. Én egy logikai csavarintással annak az elképzelésem szerint fontos kérdésnek a taglalására térek át, hogy vajon befolyásolta-e és miként egy művész politikai-társadalmi elfogadtatása a tőle származó művek múzeumi gyűjtését.

Igenlő válaszomat szimbolikus tömörítéssel annak az adatnak a közreadásával tudom kifejezni, hogy *Kisfaludi Strobl Zsigmond*tól és *Mikus Sándortól* egyformán negyvennyolc művet őrzünk gyűjteményünkben. (Náluk nagyságrenddel többet csak *Gyenes Tamás*, *Földes Lenke*, *Pásztor János* és *Szentgyörgyi István* ránk zúdult hagyatékából raktározunk.)

Úgy vélem, hogy elég beszédes a párhuzam. Csak-hogy a beszerzés módját illető előjelekben különbségeket találunk. Amíg *Mikusnál* csupa pozitív eset, állami és múzeumi vétel szerepel a tárgyak megszerzési módjaként és kevés a szobormentés, addig *Kisfaludi Stroblnál* igen sok az átvétel más intézményekből, valamint a múzeumi és egyéb intézményi maradványként felbukkant tárgy gyűjteménybe helyezése, integrálása. Szóval *Mikus* szobrainak állománya gyűjteményünkben az éppen aktuális állami mecénatúrát tükrözi viszsza, *Kisfaludi Strobl* anyagunk viszont ennek ambivalens természetére mutat rá.

Hogy pontosan miről van szó, csak részben követhető. Mindenesetre előre bocsáthatjuk, hogy a maga-

sabb politikai szempontok, a történeti, esztétikai szemlélettel szemben megnyilvánuló (kultúr)politikai szemlélet negatív hatásának jeleit is látjuk ebben.

Egy kiragadott példa, hogy 1981-ben 66 szobrot, jobbára portrét vettünk át a Magyar Nemzeti Múzeumtól, egészen pontosan a Történelmi Képcsarnoktól, ahova ezek többsége a parlament épületéből, múzeumból került át. Ott ezeket egyszerűen kitakarították, mert elmúlt rezsim(ek) jeles közéleti és politikai személyiségeit ábrázolták, akiknek egyik része nyilván teljesen ismeretlen volt a tisztogató csinovnyikok előtt. Na de az alkotók *Izsó Miklós*, *Boehm József Edgár*, *Engel József*, *Vay Miklós*, *Zala György*, *Ligeti Miklós*, *Lányi Dezső*, *Szentesi Hiesz Géza*, *Pongrácz D. Szigfrid*, *Telcs Ede*, és természetesen *Kisfaludi Strobl Zsigmond* stb. voltak!

Ez utóbbtól *Hegedűs Lóránd*, *Klebersberg Kúnó*, *Pekár Gyula* mellszobra származott át hozzánk.

Egy közbevetés, de nem mellékes adalék, hogy gyakran találkozunk ebben az anyagban „Fővárosi protokolaris vásárlás”, majd ÁVB (1952-ben alapított Állami Vásárlási Bizottság) vétel megjelöléssel. A pénztár, a kifizetőhely különbsége ellenére azonos volt a gyakorlat és a cél: a mecénatúrára hivatott intézmény vagy képviselője, nevezetesen a vásárlási bizottság rendszeresen vásárolt műtárgyakat prominens művészekről, nyilván olyan szociális megfontolásból, hogy folyamatosan jól tartsa őket.

Az így felvásárolt tárgyakat előbb vagy utóbb átadták a közintézményeknek, elsősorban, bár nem kizárólag múzeumoknak, hol közvetlenül a vásárlási bizottság készletéből, hol a minisztérium vagy a részben elkülönített keretből gazdálkodó Képzőművészeti Alap állományából.

Kisfaludi Strobl legtöbb műve ezekből a forrásokból szállt a Nemzeti Galériára. Emiatt harsány laudációt nem mondhatok a munkánkról, mert nem gondosan kiművelt szerzeményezési taktikánk jutott benne érvényre, sokkal inkább a mohóság a szerzésben és a muzeológusi kötelességtudat, hogy ne hagyjunk egyetlen műtárgyat sem elkallódní.

Visszatérve a bevezetésben említett arányosság kérdésére, biztosan állíthatom, hogy a csaknem fél-száz *Kisfaludi Strobl* mű mennyiségét tekintve érdemben képviseli a nem mindennapi alkotói készségű és tehetségű művészt. Igaz, és ez az elmondottakból következtethető, hogy a legtöbb szobor büszt, portré, *Klebersberg Kúnótól* (1924) *Fidel Castróig* (1960-as évek), *Iványi Grünwald Bélától* (1924) *Edvi Ilés Aladárig* (1954), *G.B. Shawtól* (1932) *Sommerset Maughamig* (1949), *Benczúr Gyulától* (1928) *Pásztor Jánosig* (1944) stb. Ez csupán kivonat abból a hatalmas mennyiségből, amelyet a művész az *Emberek és szobrok* című emlékiratában több száz darabnak említ.

Gyűjteményünkben tehát a szobrász portréművésze nagy darabszámmal és jól van képviselve. Nem véletlen, hogy *Kisfaludi Stroblnak* a *Szobrász és modelljei* címmel rendezett centenáris kiállítása 1984-ben erre a gazdag házi anyagra, mint bázisra épült.

Ő kitűnő portretistánk volt. Bárkit is mintázott meg, remekül ragadta meg a modell karakterében a személyiségjegyeket és ezekhez reprezentatív adjusztálást készített, a realista ábrázolást okos mértékkel, jó ízléssel összekombinálva a dekórummal, hogy az ábrázolt társadalmi rangját is érzékeltesse. Hiszen mint Angliában a főrendek és a királyi ház tagjai, az angol szellemi élet kiválóságai közé feljutó, körükben alkalmazott szobrászt, itthon is a társadalom felső rétegeinek képviselői, családok, társadalmi egyesületek, közintézmények, cégek stb. foglalkoztatták, rendeltek nála példaadó tagjaikról portrét, amelynek divatjával a társadalmi reprezentáció elemi igényeit szolgálták ki.

Kivonatosan felsorolok néhányat a gyűjteményünkben őrzött kiválóságokból: *Almási Balogh Elemér*, *Bernáth István*, *Leveldi Kozma Miklós*, *Görgey Artúr*, *Gundel János*, *Klein Gyula*, *Pallavicini György örög*, *Pekár Gyula*, *Petrovics Elek*, *Pogány Móric*, *lord Lothermere*, *Sebestyén Károly*, *Wolfner József* stb.

Ezeket jó kvalitású és egymással egyenértékű műveknek tartom. Ami magasan kiemelkedik kvalitásával, az a fiatalkori *Kabos Endre* (1910) és *Bokros Károly* (1913) portré. Érezhető rajtuk a karakter hű visszaadásán túl a hildebrandi teóriákhoz igazodó tömörítő formaképzés összekombinálva a szecessziós szemlélet széprajzúságával.

Kisfaludi Stroblnak volt érzéke a múlt század első évtizedeiben mások által is kutatott formaproblémák iránt. Ő is részt vett a *Schiffer-villa* dekorálásában. Négytagú reliefjének figurái a formaképzésükkel tökéletesen illeszkedtek ebbe a magyar szecesszió létrehozta páratlan Gesamtkunstwerkbe. *Gregersen Baby* lezser eleganciával ülő alakjában egy másik lehetőséget villantotta fel kapcsolatáról, ízesüléséről a kortárs szobrászathoz. Párdarabjait *Ligeti Miklós* szobrai között találjuk meg.

További újklasszicista és szecessziós műveit, a *Fürdés* (vagy *Fürdő előtt*) (1911) és *Finálé* (1911) címűt, az Országos Szépművészeti Múzeum vásárolta meg szinte elkészülésük pillanatában, a *Dávidot* (1911) meg a Fővárosi Képtár. Soruk kiegészül a *Bandázkötőkkel* (1924), amely 1973. évi szerzemény. E tárgyak jelentőségét mutatja, hogy állandó kiállításunk nélkülözhetetlen exponátumai, akárcsak *Vedres Márk*, *Fémes Beck Vilmos*, *Beck Ö. Fülöp*, *Ferenczy Béni*, na és nem utolsósorban *Sámuel Kornél* ugyanabból az időszakból származó művei.

Ez a decens szépművéség és kimódoltság azonban nem sokáig kötötte le a szobrász érdeklődését.

Már a *Fürdő előtt* c. szoborban is a következő évtizedben alkotott műveire egyre határozottabban jellemző természetes, életszerű pozitúra, erőteljesebb testiség érezhető. Folytatásukat az a ragyogó, kicsattanóan feszes húsú aktsorozat képezi, amelynek darabjai a *Guggoló leány* (1915), *A gyík* (1921), *A kis makrancos* (1921), *Liliom* (1922), *Lábát törő asszony* (1922), *Strandoló* (1923), stb. Itt Zalaegerszezen láthatók, mi sajnós egyiknek sem vagyunk a birtokában. Bár lehetnénk!

Ugyanis a művész ezeket a fehér márványból kivitelezett műveit, nyilván a kelendőségre való tekintettel, megsokszorozta, újra faragtatta, esetenként méret változtatással. Megcáfolva ezzel azt a hiedelmet, hogy a kőben és márványban kivitelezett szobor garancia a tökéletes egyediségre, szemben a bronzöntvényekkel, amelyek kontrolált (és a megkívánt, de rendszerint nem megvalósított, sorszámozással ellátott) példányszámban sokszorosított egyedi tárgyak. Ezek az eredetinek minősülő márvány másolások mostanában egyre gyakrabban tűnnek fel a műpiacon, ahol *Róna József* huncut, incselkedő faun figurái mellett milliós nagyságrendű csúcs árakon kelnek el.

A nemes anyagú ismétlések mellett terrakottában is számtalan példány készült belőlük. Egyik részük már az 1930-as években, majd a Képcsarnok által az 1960-as és 70-es években gyártva és olcsó árfekvésű, de jó műalkotásként özönével terjesztve.

Kénytelenek vagyunk emiatt azzal a Kisfaludi Stroblra nagyon jellemző dologgal is foglalkozni, hogy ő páratlan adottsággal rendelkezett mind maga, mind művei menedzseléséhez, és a szerencse is a kezére játszott, például abban, hogy Vorosilov marsall felfigyelt *Íjászára*, amelynek a *Gellért hegyi felszabadulási emlékmű* megrendelését köszönhette és a továbbiakat, például a *Kossuth szobrot*, hogy csak a legismertebbekről szóljak. Azt, hogy az új rezsimben kiemelten elfogadottá és foglalkoztatottá vált, alapvetően a véletlenül keletkezett szovjet pártfogásnak köszönhette, amellyel ő olyan természetességgel volt képes élni, mint korábban az angol kapcsolataival. Elképesztő alkalmazkodó készség, simulékonyság nyilvánult meg ebben, amely persze csak irigyeket szült körülötte. Meglepőnek tartom, hogy *Aradi Nóra* a *Szocialista képzőművészet történetéről* írott könyvében nem említi a *Gellért-hegyi emlékművet*, sem alkotóját, de a másik, a jelképek enciklopédikus feldolgozásában igen, mert a páлмаág motívumnak vannak tipológiai előzményei.

A Galéria birtokában az életnagyságú *Reggel* (1924) van, amely az aktsorozat záró darabjának tekinthető. Saját célirányos múzeumi vásárlással került hozzánk 1968-ban, olyan áron, amennyiért ma a nyers követ sem szállítanák be az országba.

A kisplasztikáknál tartva a harmadik csoportjuk kezdő darabjának a *Kardját néző huszárt* (vagy *Mária Terézia korabeli huszárt*, 1928) tarthatjuk. Ez *Kisfaludi Strobl* legnépszerűbb szobra, amely festett porcellán nippként százával került piacra és bronz után-öntéseiből több százat nyelt el Amerika az 1980-as években. Tudomásom szerint a MOB ma is nemes ajándéktárgyként osztogatja után-öntéseit az arra érdemesített személyeknek. Bármilyen furcsa, a huszárban megnyilvánuló zsáner felfogás húsz esztendő után a *Vándor Petőfiben* (1949) és az 1950-es évek elején készített olyan szocreál figurákban, mint az *Ózdi hengerész* és a *Sarjúkaszáló* nyer folytatást.

Térjünk vissza kiindulási pontunkhoz. Az említett két korai portré kísérlet volt a portré-műfaj megújítására. Az általunk őrzött későbbi portrék közül kettő emelkedik ki: *Paulay Erzsé* fejszobra és *Venczel Béla* büsztje, mert a jellemábrázoláson túl érzelmek kifejezését is beléjük sűrítette a szobrász a félig nyitott ajakkal, a felvetett fejjel.

Előzményüknek tartjuk az átszellemült *Éneklő fejet* (*Ave Mariát*, 1921-ből) vagy *Bajor Gizi* büsztjét (1933), amely azzal, hogy karjait melle előtt kereszt-

be vetve tartja, pantomimikusan roppant kifejező. (Sajnos mindkettő itt, a helyi gyűjteményben, és nem nálunk található.)

Végezetül: gyűjteményünkben kevés az emlékmű-terv. Márványból van egy első világháborús *emlékmű-tervünk*, az irredenta szobrok közül az *Északnak* mint kultuszszobornak olyan bronzöntvénye, amelyből, százával gyártottak és terjesztettek. Van még gipsz *Kossuth* figuránk, amely felfogható kismintának, és nekünk is megvan a millenniumi emlékműre tervezett *Esze Tamás és Rákóczi Ferenc találkozója* című domboorműterv.

Ez bizony kevés, hiszen ha végignézzük az itt, Zalaegerszezen otthont talált Kisfaludi Strobl gyűjtemény Kostyál László gondozásában kiadott katalógusát, az életmű csaknem teljes lajstromával, kitűnik, hogy milyen komoly hiányai vannak a mi gyűjteményünknek.

Magam leginkább a lovas kompozíciókat hiányolom, mert Kisfaludi Stroblt a ló- és lovas ábrázolásban is az egyik első hely illeti meg a XX. századi magyar szobrászatban.

Tóth Sándor

Kisfaludi Strobl Zsigmond a tanítvány szemével

A Mester kedden és pénteken jött korrektúrára, általában 10 órakor érkezett, és délig, fél egyig maradt.

Mindig nyakkendő öltönyben, miként Pátzay és Barcsay mesterek is. Az ötvenes években volt egy proteletkultos divat, és sok tanár pulóverben járt. Szírom bácsi¹ azokat nem mesternek, hanem elvtársnak szólította.

A magyar Képzőművészeti Főiskola kezdetektől az állandó reformok időszakát éli. 1949-ben Bortnyik Sándor főigazgatósága alatt Pátzay mester segédletével új képzési rendszert vezettek be. Megszűnt a tanárválasztás szabadsága és a mesterek sem választhattak növendéket, hanem az osztályok felmenő rendszerben egy-egy mesterhez kerültek. 1954-ben, az első év után Strobl növendékek lettünk. Majorossy Sarolta, akit a második év végén az Iparművészeti Főiskolára tanácsoltak, ahol keramikusművész diplomát kapott. Kaufmann Ágota, aki 1957 elején férjhez ment Kondor Bélához, és kimaradt, majd egy év múlva a Pátzay osztályon folytatta tanulmányait. Szegedi Ernő, aki 56-ban Angliába távozott, végzett a Királyi Akadémián, majd sikeres alkotóként tragikus tengeri balesetet szenvedett a nyolcvanas években. Cs. Kovács László, Mezes Tóth Gyula, Paál István és én jutottunk el a diplomaévig mesterünk vezetésével.

Kisfaludi Strobl Zsigmond volt a főiskola életében a folyamatosság, hiszen 1924-től majd negyven évig tanított, mi az utolsó öt évben voltunk tanítványai. Óriási tapasztalat, sikeres alkotói évek, rendszerektől független elismerések kísérték életútját.

Ő volt az egyetlen szobrásztanár az ötvenes években a főiskolán, aki rendszeres iskolai tanulmányok során tíz évig Budapesten, Bécsben, Párizsban sajátította el a szakma minden csínját. A százados akadémiai tudást mestereitől átvette, és számos „kunszt stiklit”, gyakorlati fogást adott át tanítványainak. Hetventől hetvenöt éves koráig volt a tanárunk. Nagyapaként óvó szeretettel volt irányunkban. Tegezett bennünket, sokat mesélt

gazdag életéről. Visszatérő refrénként, *ultima ratióként* elmondta, hogy hatvan monumentje áll a világban, és hatszáz portrét mintázott. E tekintélyes számú életmű szavai hitelét erősítette a korrektúrájánál.

Sétálva egyik szobortól a másikig megállt mögöttük, nézett, majd agyagot vett kezébe, és belemintázott a tanulmányokba. Ez nem volt akkor divat. Szerintem nem a személyiség tisztelete, hanem a többi tanár szakmai bizonytalansága volt az oka, hogy csak szövegeltek, lelkiztek, ahelyett hogy megmutatták volna, hogyan kell mintázni. Később Somogyi Jóska, aki szintén Strobl-növendék volt, mintázott bele a szobrokba, igaz, ő minden figurából kis Somogyit csinált.

A Mester egyik alkalommal, mikor bejött, már az ajtóból mondta felém fordulva, hogy édes fiam, te vagy az epigon epigonja, mert majmolod a Somogyit, ő meg a Kerényit. Igen, akkor nekem Somogyi volt az etalon, akkor készült a *Martinász*, a nagyszerű terrakotta *Koreai fej* és a *Bőség*, hogy csak egy párat említsek. A Mester nagy kezeivel az aktom napokig mintázott felületi játékait, faktúráját szétmaszatoalta, de tenyere élével a formákat plasztikus rendbe szervezte. Be kellett látnom, hogy nálam úsztak a formák a faktúrák tengerében.

Ha a feladat nem sikerült, nem engedte, hogy leszedjük, és újra felrakjuk a vázra az agyagot. Azt mondta, azt kell kijavítani, amit elrontottunk, mert egy új felrakásnál is csak addig jutunk el, mint az előző alkalommal, nem lehet továbblépni mindig újra kezdve. E bölcs tanács sokszor segített pályámon.

Portrénál a füleket nézte, azt vallotta, hogy aki egy fül bonyolult plasztikáját megérti, és azt jól a koponyára helyezve megoldja, az a portré többi, sokkal könnyebb plasztikai formáit is biztosan jól megoldja. Egy portrét általában három ülésre meg kell csinálni. Első alkalommal az előkészített, meggyúrt agyaghurkákat gyorsan, a látvány bővületében fel kell rakni, megjegyezve a szerkezeti összefüggéseket, és ahogy a mo-

dell elment, ott melegében, emlékezetből folytatva, illetve rendezve a formákat, hasonló ideig, míg a modelltől dolgoztunk, tovább kell mintázni. Második ülésnél a modellel összehasonlítani a szobrot és javítani, majd ahogy a modell elment, letakarni és nem hozzányúlni. Harmadik ülésre a modell meglepedéssel veszi, hogy még mennyit dolgoztunk, és sokkal jobb lett, mint mikor elment. Igen, hozzászakított közben az agyag látványához. A harmadik ülésnél újra ellenőrizendő az előző munka eredménye. Tanácsos a gipszet is megmutatni, mert a bronz vagy márvány változat sokkal szebb lesz.

Az ötvenes évek elején, november hetediké tájékán az alsóbb évesek, festők és szobrászok vörös drapériás asztalon fehér gipsz Lenin-fejet és Marx vastag *Tőkét* festették, mintázták csendéletként. A felsőbb évesek Károly bácsit, Lajoskát, Ferikét festették, mintázták, fapuskával, tengerész trikóban, Aurora feliratú sapkában. Mi is beállítottuk, ahogy a tanmenet előírta, Károly bácsit. A Mester bejött, és kérdezte, hogy miért nem szép, fiatal aktot mintázunk. Mondtuk, hogy nem lehet, mert az akt 10 forint, a ruhás meg 7, és arra van keret. „Ti fiatalok vagytok, nektek aktot kell mintázni”, s még hozzátette, hogy ki volt az a marha, aki ezt kitálalta. Bementünk a főigazgatóságra, ahol Bíró Károly főtitkár – Ratkó Anna férje, eredetileg suszter – fogadott, és azt mondta, hogy a tanterv ezt írja elő, ezt kell csinálni. A Mester emelt hangon elmondta, hogy ő a Szovjet Művészeti Akadémia tagja, és hogy a Rjepin és a Stroganov Akadémiákon, ahol ő járt, a fiatalok aktot mintáztak. Végül is némi tanácskozás után Bortnyik, Bíró, Vaskó és a párttitkár, Rozsnyai engedték, hogy nálunk aktmodell legyen, egyedül az egész főiskolán.

Máskor bejött, és míg Cseka (Cs. Kovács László) lesegítette felöltőjét, kezével mutatta: *girnya, girnya, girnya*, Laci fiam, csak a tied jó. Mi hárman egyenlő, 183 cm magasak voltunk, Cseka akkora volt, mint a Mester. Vitatkoztunk, mert mi Csekáét tartottuk kereti törpének. A Mester madzagot kért, és megmértük a kerületet a csipőnél és a köldöknél. Pár centi volt a különbség, ami sziluettben szinte észrevehetetlen. A magasság nem volt téma, hiszen már hetek óta mintáztuk az életnagyságú szobrot. A Mester olyan precíz munkára készítetett, hogy a hasra, mellre a ciklusok idején fel kellett rakni, majd levenni utána. Végül megegyeztünk, hogy nekünk is igazunk van, belátta a Mester. Évek múlva tanárként kockát rajzoltattam, és ott volt vitám egy kis gömbölyű, nagyon jól rajzoló lánnyal. Kértem, hogy nevezzen meg maguk közül valakit, aki elismerten jó rajzoló, hogy döntse el, kinek van igazsága. Ő Misit mondta (Fritz Mihály szobrászművész). Nekem adott igazat, mondtam, hogy mást is megkérhetsz, Kiss Pistát mondta, Pista vörösödött, és szólt, Julinak van igazsága. Akkor világosodott meg a 10-15 év előtti probléma, hiszen Misi hasonló magasságú, mint

én, Juli meg akkora, mint Kiss Pista. Igen, igaz a latin közmondás: hasonló a hasonlóknak örül, ez tudatunk alatt működik.

Szegedi Ernő társunk még az év elején, mikor a Mesterhez kerültünk, hepatitisszel kórházba került. A Mester minden héten pénzt adott, hogy vásároljunk neki finom édességeket, hogy mielőbb köztünk lehessen. Mikor Tito Magyarországon járt, a Mesternél is látogatást tett, és két nagy albumot ajándékozott neki, Mestrovics és Augusztincics munkáiról. Behozta őket és napokig ott voltak az osztályon. Augusztincics munkáit ma sem ismerik itthon, holott miként Mestrovics a horvátok, ő a szerbek nagy nemzeti szobrásza.

Mikor meghívták Moszkvába a nagy kiállításra (1955), és fő műveit már kivitték, utazása előtt adott száz forintot, hogy igyunk az egészségére, mert onnan Napóleon és Hitler is vesztesen ment haza. Akkor egy liter pálinka 22 forint volt. Nagyon berúgtunk, másnap fegyelmire kellett menni, de Pátzay is és a Mester is megvédett, elsimították az ügyet.

Mesterünknek az anyagát végigvitték a szovjetkörtársaságok fővárosain, sokszor tanakodott, hogy vajon visszajönnék-e a szobrai. Visszajöttek, igaz, hogy minden kiállításon egy-egy szobra hiányzott, mert közben Leningrádban öntvényeket készítettek róla. Természetesen nem fizették ki, de Leningrádban (régiben és mai nevén: Szentpéterváron) az Ermitázsban, és Moszkvában is a világ remekművei között vannak ma is kiállítva.

1956-ban egy nagy ruháskosár finomságot hozott a kollégiumba, melyet az angol követségtől kapott, és megosztotta velünk.

A Mester nem bratyizott, sörözött tanítványaival, de minden évben elmentünk a Ruszvrumba vagy a Vörösmartyba, és ott olyat választhattunk, és annyit, amit akartunk. Meghívott évenként a műtermébe. Segesdy Gyuriék az angol-magyar meccset nála hallgatták a rádióból. Felmentünk közösen az akkor renovált Mátyás templom tornyának tetejére. Nagyon szép onnan Pest-Buda.

Mikor vakbélműtétet kapott a János kórházban, meglátogatott. Az unokájával és a vejével jött, hozott süteményt, és beszélt az ügyeletessel. Másnap a 24 ágyas szobából kétágyasba tettek egyedül, és a varratokat a professzor vette ki saját kezével. Ennyire szerette tanítványait.

Számos nagy ívű pályát befutott tanítványa volt. Goldman György, Vilt Tibor, Schaár Erzsébet, Herczeg Klára, Beck András, Kocsis András, Boldogfai Farkas Sándor, Osváth Imre, Somogyi József, Kiss István, ifj. Szabó István, Dabóczi Mihály, Megyeri Barina, Benczédi Sándor, Kincses Mária, Osváth Mária, Segesdy György, Nagy Sándor, Gádor Magda, Mészáros Mihály, Vágner Nándor, akik neve eszembe ju-

tott. Közülük senki sem lett Strobl-epigon, ez bizonyítja, hogy a Mester tanárként toleráns volt, nem erőltette rá stílusát, szobrászi formavilágát növendékeire. A nála megszerzett plasztikai, anatómiai tudásra alapozva ki-ki egyéni életművet alkothatott.

Készülve az előadásra, megkerestem Paál István, Szabó István, Nagy Sándor, Gádor Magda volt Strobl-isk. osztályos társaimat, mindannyian nagy szeretettel emlékeztek Mesterünkre.

Segesdy György, a képzőművészeti főiskola nyugdíjas tanára, a nagyszerű gránit *Marx-Engels emlékmű*, a szegedi *Árvízi emlék* és számos krómacél plasztika alkotója, aki első évben Strobl-, másodikban Beck András-, harmadikban Szabó Iván-, majd negyed-ötöd-hatod évben újra Strobl- osztályos volt, kérdésemre, hogy mi volt a különbség a tanárok korrektúrájánál, azt válaszolta: *Strobl szobrász volt.*

Jegyzet

¹ Szirom bácsi a rangidős hivatalsegéd, aki a harmincas években Szentgyörgyi (István) mester a budai várban lévő *Ince pápa-szobrának* volt a modellje.

Basics Beatrix:

A művész és a minták – Kisfaludi Strobl Zsigmond

A művész és modelljei

A művészt összefoglalóan értékelő egyik legutolsó tanulmány több fontos tény is megállapít Kisfaludi Strobl-lal kapcsolatban.¹ A változtatást annál is könnyebb szívvel tettem, mert korábban már foglalkoztak írások a művész és modellje témájával.² De ami igazán a feladat (és a cím) megváltoztatásának irányába vitt, az végül is Kisfaludi Strobl művészete volt, pontosabban az a néhány alkotása, amelyeket kiválasztottam, hogy a minták szerepét bemutassam.

Kisfaludi Strobl értékelői művészetének bizonyos vonásait egyöntetűen és általánosan kiemelik. Ilyen a klasszicizálás, a reneszánsz művészet hatása, valamint kiváló képessége a portrészobrok karakterisztikus vonásainak tökéletesnek tűnő és az ábrázoltak által mindig nagyra tartott kivitelezésére.

Leginkább ezeket, a minden értékelő és elemző által hangsúlyozott vonásokat szeretném bemutatni, s talán valamelyest árnyalni a kiválasztott művek és minták, esetenként akár modelljeik bemutatása révén.

Kostyál László említi, hogy a szobrásznak 1911-ben, Párizsba érkezésekor „klasszikus stílusa...már kikristályosodott, szakmailag és társadalmilag is elismerésben részesült, így mesterségbeli tökélesedésre törekedett ugyan, stíláris továbblépésre azonban nem”.³ Ez a megállapítás feltételezi, hogy a művészek egyéni stílusának valamifajta általános stíláris fejlődési vonallal párhuzamosan kellene haladnia, s ez – illetve ennek hiánya – egyúttal értékítéletet is jelent. De éppen a kiválasztott példák, illetve magának a szobrásznak az életútja ennek teljesen ellentmond – mit is kezdhetünk valakinek az értékelésével, aki eklektikus, aki a hatások és áramlatok erdejében bizonyos dolgokat elfogad és alkalmaz, sok mindent viszont nem. Éppen a fenti idézet szerzője védi meg később a szobrászt, szellemesen megmagyarázva, mi több megértetve, miért értelmetlen elvárás, ha a „korszerűséget” kizárólag pozitív momentumként vagyunk képesek elfogadni.⁴

A legkorábbi munkák közül választottam egy meglehetősen különös büsztöt (1. kép), ami éppen karikatúra-szerűsége, szokatlanul erőteljes megformálása miatt Franz Xaver Messerschmidt (1736-1783) úgynevezett karakterfejeire emlékeztet (2. kép). Hogy Messerschmidt szobrai szolgálhattak-e közvetlen mintaként, arra nem találtam bizonyítékot. De maga a tény, hogy a finoman klasszicizáló, a harmóniára törekvő Kisfaludi Strobl ilyenre is képes volt, jelzi azt, milyen széles körből válogatta mintáit. Jóval szélesebből, mint azt általában a szakirodalom sejteti, vagy feltételezi.

Dávid szobra (3. kép) 1911-ben készült, s a Székesfejvár vásárolta meg. A mozdulat, a beállítás Michelangelo remekét (4. kép) idézi, de a támaszkodás motívuma fölborítja a mintaként említhető mű arányait. Donatello Dávidjának (5. kép) mozdulata tükröződik itt, de a figura kissé nőiesen finom teste és arca helyett nem is Michelangelo szobrának tökéletes szépségű ifjú-fejét, inkább egy archaikus görög szobor stilizált hajviseletével megjelenő, erőteljes vonásokkal jellemzett fejet láthatunk. A harmadik nagy reneszánsz minta, Verocchio Dávidja (6. kép) is tartalmaz olyan elemeket, amelyek Kisfaludi Strobl szobrán is megjelennek, de itt a leghalványabbak.

Egy évvel későbbi a szabadságharc utókor által csaknem mindmáig igencsak méltánytalanul értékelt hősnének, Görgey Artúrnak a portrészobra (7. kép). Összevetve egy egykorú fényképpel (8. kép) a fiziognómiai jellegzetességek pontosan megjelennek a szobron, de a finom vonású öregúrból egy hőrozt formált a szobrász. Erőteljes vonásokkal, a felületek mozgalmassága által keltett drámaisággal jelenik meg előtűnik a hős általánosságban is értelmezhető példája.

Az utolsó mű és mintája Széchenyi István profil domborműve (9. kép) és Friedrich von Amerling (1802-1887) 1836-ban festett egészalakos reprezentatív képmása (10. kép). A meglehetősen gazdag Széchenyi ikonográfiát végignézve szembesülünk azzal,

hogy az egyetlen jelentős portré, amelyen oldalnézeten lett megörökítve éppen Amerlingé. A bécsi arisztokrácia egyik legkedveltebb portréfestője e képén a 19. századi reprezentatív portré alaptípusát teremtette meg, számos motívumot átvéve a barokk hasonló ábrázolás-típusától (az egyik legjellemzőbb ilyen a tájhátter). Kisfaludi domborművén Széchenyi feje a Görgey-képmás drámaiságát, erőteljességét követi, a dekoratív formálás ezt még inkább hangsúlyozza. A művek egy másik csoportja a húszas évekből származik. Megrendelésre született portrék, s ma már részben nem ott találhatóak, ahová eredetileg szánták őket.

Hubay Jenő, a kiváló zeneszerző, zenepedagógus és hegedűművész mellszobra csupa mozgás, csupa indulat, érzelem. A minden részletre ügyelő modellálás szinte expresszionista művet eredményez. Hatásos, megragadó – s nagyon különbözik a korszak többi képmásától.

A székesfehérvári Zichy-ligetben álló Klebelsberg Kunó büszt a Hubay szobor tökéletes ellentéte – csaknem merev, kevésbé részletező, leginkább az ábrázolt-ról készült fotókra emlékeztet. Mintha a feladata csak valamiféle letudni vágyott kötelező penzum lett volna: míg az előző esetben nagyon is érezhető a személyiség inspiratív ereje, itt mintha a „hivatalos” feladat bénítólag hatott volna.

Harmadik példánk a fenti kettő közötti átmenet – ugyanakkor érezhető egyfajta klasszicizáló tendencia is. Az építész Györgyi Dénes 1923-ban készült mell-

szobra ma a róla elnevezett általános iskola előtt áll Balatonalmádiban. A szikár, visszafogott modellálás az eszköztelenség ellenére fennkölséget, szinte hősiességet sugall.

És Györgyi ezidőtájt keletkezett épületei valami hasonlót érzékeltetnek – a klasszicizáló, a „nemes egyszerűséget” mintául vevő stílus az ábrázolt munkáin és a róla készült mű esetében egyaránt megjelennek.

A harmincas évek portréinak egy része a művésztársakról – Csók István, Pásztor János, Iványi Grünwald Béla – született Ezekből hiányzik az a fajta olykor kis-sé erőltetettnek ható fennkölség, amelye a húszas évek portréit jellemzi. De ezek az „intim” szobrok csak időszakos változást jelentenek.

Mindegyik kiválasztott példa és annak mintája közötti konkrét összefüggés egyértelműen érzékelhető. S egyik mű sem tartozik az ismert, és a korábban idézett módon értékelt szobrász jellegzetes művei közé, egyik sem alkalmas arra, hogy azokat az általánosságokat alátámassza, amelyeket a legtöbb értékelés gyakran és szívesen hangsúlyoz.

Igazolják azonban a szobrász eklekticizmusát, a kifejezésnek abban az értelmében, hogy pontosan tudta, mit szeretne érvényre juttatni, érzékeltetni egy adott művön és ahhoz milyen minták követése, használata a legalkalmasabb. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy 1945 után keletkezett művei esetében mennyire tudta, vagy akarta ezt a módszert alkalmazni.

Jegyzet

¹ Kostyál László: Nemzetközi hírnév és permanens kompatibilitás. Lojalitás, neobarokk és szocreál viszonya Kisfaludi Strobl Zsigmond művészetében. Zalai Múzeum 15. 2006. 312-324. o.

² N. Péntes Éva: Szobrász és modelljei. Kiállítási katalógus

bevezető. MNG. 1984., Szűcs György: Szobrász és modellje, Művészet, 1984. 10.

³ i.m. 317. o.

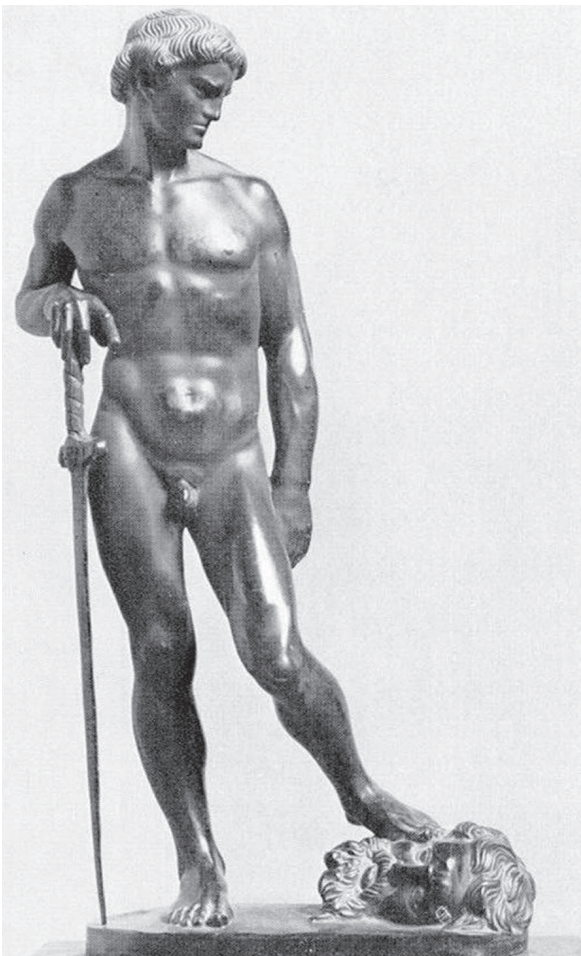
⁴ i.m. 318. o.

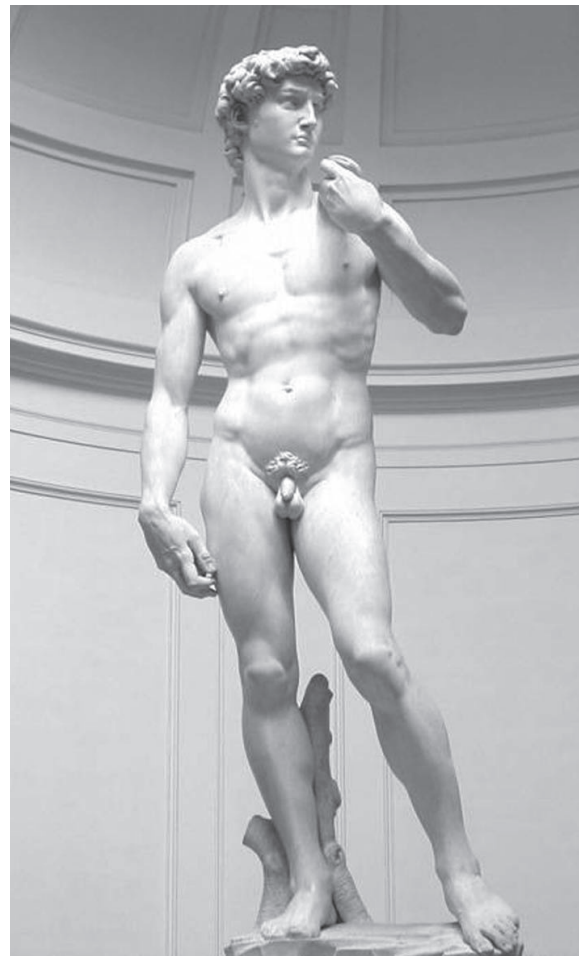
1. Portréfej, 1910

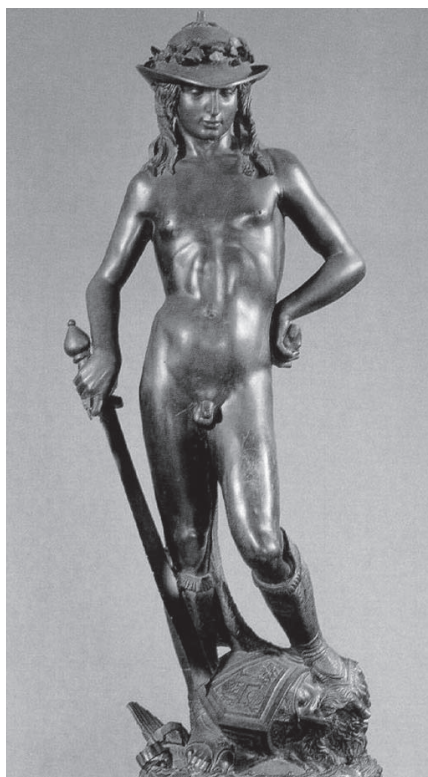
2. F. X. Messerschmidt, Karakterfejek

3. Dávid, 1911

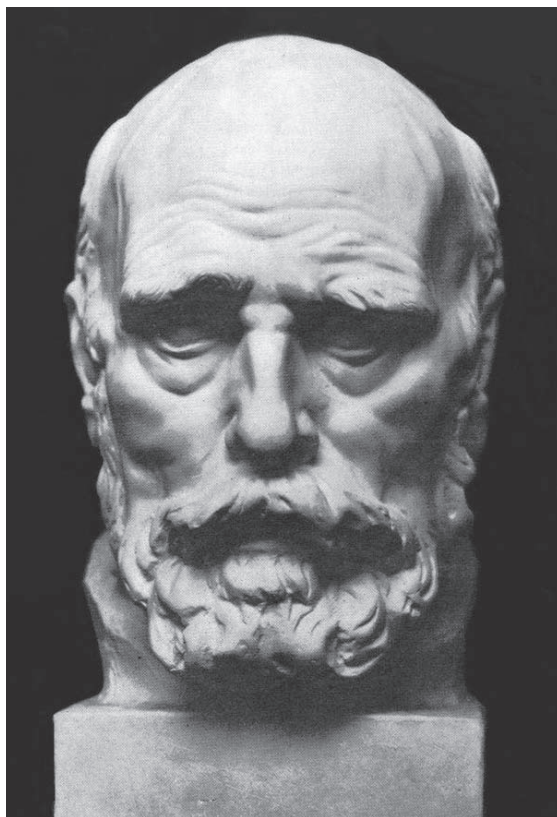
4. Michelangelo, Dávid

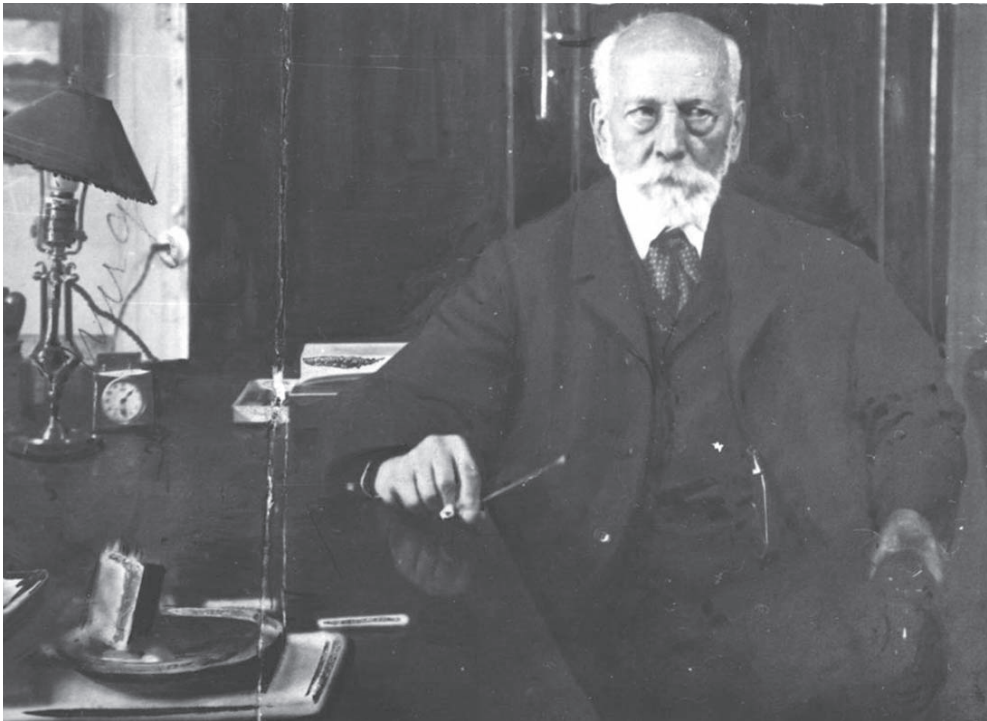
5. Donatello, Dávid

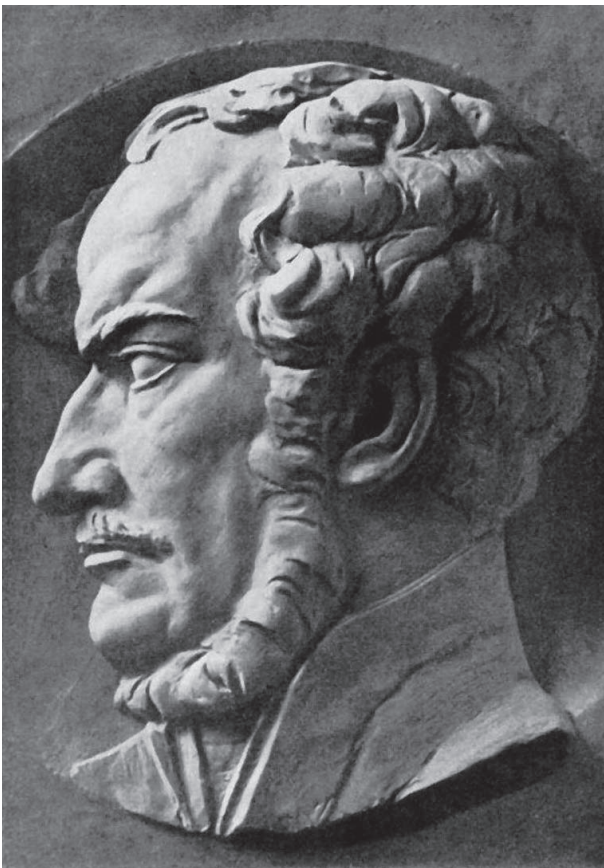
6. Verocchio, Dávid

7. Görgey Artúr, 1913

8. Görgey Artúr fotóportréja

9. Széchenyi István, 1938

10. Friedrich von Amerling, Széchenyi István, 1836

Borbély László:

Kisfaludi Strobl Zsigmond – a kiállításrendező szemével

A kiállítás-rendezés önálló képzőművészeti műfaj. Leginkább talán a zeneművek interpretációjához vagy színházi rendezéshez hasonlíthatnánk. Megfelelő alázattal kell hozzáállni, nem igazán jó, ha meglátszik egy tárlaton a rendező „keze nyoma”. Azt is leszögezhetjük, hogy közömbös sem lehet a rendező személye, mert a rendezés során támogatjuk vagy akár – enyhén szólva – tönkre is tehetjük a művészt. A rendező munkája során igyekszik kiemelni, amit jónak, fontosnak érez, s elleplezni, vagy legalábbis háttérbe vonni a gyengébb művet. Nálunk, tudomásom szerint, a kiállítás-rendezést nem tanítják. Aki elvégzi az egyetemet, valamilyen oknál fogva, amint kézhez kapja a diplomáját mint művészettörténész, automatikusan lehet munkahelyén, kulturális intézményeinkben kiállítások rendezője is.

Éppen a jelen téma is világossá teszi, hogy míg közel egyforma méretű grafikák, fotók, de még különböző méretű táblaképek esetében is elképzelhető valamilyen kronológiai vagy tematikai csoportosítás, szobroknál az valamivel bonyolultabb. Már maga az a tény is bonyolítja a helyzetet, hogy a szobrok, kispasztikák kevésbé igénylik a falat, sokkal inkább jellemző rájuk a tér-igény. Egyes művészek, mint XX. századi szobrászaink közül Medgyessy Ferenc, Kerényi Jenő, Borsos Miklós, Ferenczy Béni életművében közel hasonló kvalitásúak a rajzok, mint a pasztikák, ezért nem okoznak gondot az „üres” falfelületek. Másoknál, mint esetünkben Kisfaludi Strobl Zsigmondnál, a rajzok szó szerint az alkotói folyamat részei, s tudomásom szerint a művész soha sem igényelte különösebb szerepeltetésüket, így viszont marad a kiállítás fala, mint betöltendő felület.

Bár én aligha jöhetek számításba nagy szobrászati kiállítások rendezőjeként, mert bár több száz kisebb-nagyobb kiállítást szerveztem-rendeztem, de túlnyomórészt festészeti, grafikai és fotóanyagból. Mindössze egy-egy miskolci Vilt és Tóth Sándor, egy Nem-

zeti Galériabeli Kerényi és Kisfaludi Strobl, csurgói Amerigo Tot kiállítással szerénykedhetek. Meg az elmúlt évben a szegedi Móra Ferenc Múzeum emlékkiállításával.

Így csak részben mérvadó az én válaszom arra a kérdésre, mekkora feladatot jelent, igényel-e az átlagosnál nagyobb felkészülést Kisfaludi Strobl Zsigmond anyagából egy kiállítás-rendezés? Előjáróban leszögezhetjük, nem jár az átlagosnál több problémával, majdhogynem még egyszerűbb is a munka, mint más szobrászati kiállításnál. Számomra érdekes kirándulás volt mindkettő rendezése, különösen a legutóbbi. Maga az a tény is segítségemre volt, hogy majdnem gyerekként látogathattam meg műtermében, s munka közben mindegyre ott éreztem a művek között kedves, barátságos egyéniségét...

Maga az anyag összeállítása a lehetőségek ismeretében viszonylag egyszerűnek bizonyult. A Nemzeti Galéria és a Göcseji Múzeum meglehetősen gazdag és az életmű egésze szempontjából fontos anyagára tudtam támaszkodni, amit néhány, a család tulajdonában lévő, s egy-két köz- és magángyűjteményben őrzött mű segítségével lehetett kiegészítenünk.

Az 1984-es Nemzeti Galériabeli tárlat annyiban jelentett problémát, hogy viszonylag szűk térben, kb. 130 négyzetméteren kellett egy meglehetősen nagy anyagot elhelyezni. Szeged ezzel szemben két tágas teremmel, sok ablakkal, mellesleg jó mesterséges világítással állt rendelkezésünkre. Részemről külön öröm volt a parkra nyíló ablak, hiszen a mestert nagyon nehéz valami mesterséges, desztillált térben bemutatni, amikor nemcsak köztéri munkái, de még reprezentatív portréi is rendkívül ember-, és emellett természetközeli. Közben emlékeztem műtermére is, valahol belém nyilallt, hogy alkotás közben is ki-kínézett műterme ablakán, s hogy szívesen mintázott a természetben is. Szóval, ezért igyekeztem az ablakok-adta, máskor „holt teret” valamilyen formában bekapcsolni a kiállításba, egysé-

ges látvánnyá tenni az ott lévő munkákat a zöld, természeti környezettel (bár ez a cél utóbb „objektív okok miatt” nem egészen sikerült).

A másik problémát az jelentette, hogy bár az életmű, s így anyagunk gerincét is a rendkívül differenciáltan, formai ötletességgel, pszichológiai érzékenységgel megoldott portrészobrok alkotják, a közönség viszont mindenek előtt emlékmű-szobrászként ismeri Kisfaludi Strobl Zsigmondot. Nyilván elsősorban az emblematikussá vált Gellért-hegyi *Szabadság-szobor* révén, de a budai vár *Kardját néző huszárát*, a zalaegerszegi múzeum udvarán álló életnagyságú munkákat, az egri *Végvári vitézeket* is említhetném. Ezeket nyilván lehetetlen egy bármilyen nagy életmű kiállításon is eredetiben szerepeltetni, de ugyanúgy lehetetlen akár egy kis „keresztmetszet-tárlaton” is nélkülözni őket. Ezért tartom a szegedi kiállítást jobbnak és a számszerűség ellenére is teljesebbnek, mint az 1984-es Galériabelit, mert míg ott néhány felnagyított műtermi interieur-fotóval, egyáltalán fotókkal próbáltuk az embert és környezetét a nézőkhöz közelebb vinni, addig Szegeden jobban sikerült a köztéri szobrok közel életnagyságú fotóival a monumentalista művészt is láttatnunk. Így nemcsak a jókora falfelületek hasznos kitöltése, megmozgatása sikerült, de kiállításunk esztétikailag is jobb, tartalmilag érdekesebb, s nem utolsósorban teljesebb is lett.

Miután témám a „kiállítás-rendező szemével” bemutatni Kisfaludi Strobl Zsigmondot, elmondhatom, hogy az ő munkáinak bemutatása nem okozhat különösebb gondot a rendezőnek. Miért? Elsősorban azért, mert a művek színvonala egységes. Az a szakmai tisztesség és tudás, mely sajátja volt, nem engedte meg felületes, gyors sikerre törekvő munkák létrehozását. Nála nem kell arra koncentrálni, hogy bizonyos, „okvetlenül ki kell állítani” szobrokat elrejtse az ember, s ha bizonyos léptékbeli határokat illik is tiszteletben tartani, a rendezés során nyugodtan súlyponthozhat a rendező. A gond inkább az, hogy a kiállítás ne váljék leckefelmondássá, esetleg a jó háziaszszony éléskamra-polcává. Itt természetesen a látvány létrehozásában a tárgyi feltételek, őrzés, posztamentek állapota, padlóminőség közbeszólhat, de nyugodtan végiggondolható, hogyan lehet a látogatót fogadni, mely művek azok, melyeket már a belépéskor észre kell vetetnünk, melyek intimebbek... Mely művek fogják vezetni a látogató szemét, s melyek azok, melyek majd csendes meglepetésként hatnak. Viszonylag érdemes az időrendre is figyelni, de a kiállítás önálló művészeti műfaj mivolta ott jelentkezik – s ebben segített mindig is ez az anyag – hogy az összképre, a látványra koncentrálhatunk, mely első pillanatban megfogja az érdeklődőt, s mellyel majd távozik. Szeren-

csés egybeesés, hogy az anyag túlnyomó része, lett légyen az aktszobor, köztérre szánt mű kismintája (vázlata), de akár portré-büsztt is, soha nem egyetlen nézetre készült. Például míg a *Finálé* három finom női aktja különböző nézetekbe, álló helyzetekbe komponáltan, a képzetkeltő, hiánytalan mintázás iskolapéldája, ugyanakkor mindegyik figurája végletesen és gondosan kidolgozott, megmunkált. Az évszázados „három grácia” téma továbbfejlesztéséről van itt szó, alakjai az aszimmetrikus beállításban is kiegyensúlyozott harmóniát, belső rendet személyesítenek meg, anatómiai tökéletességükben, szépségükben a fájdalmas búcsú megjelenítői ők. Egyenrangú figurák, s emiatt nincs főalak, főnézet. A rendezés során velük kapcsolatban egy feladat kézenfekvő, hogy minden irányból láthatóak, körüljárhatóak legyenek. S ez a körüljárhatóság-igény határozza meg a helyét a hildebrandi kánont megvalósító *Dávidnak*, csakúgy, mint az 1915-ös *Guggoló lány*nak, a *Reggelnek* vagy *A kis makrancosnak* egyaránt. Ezek a művek igénylik a teret, minél levegősebben helyezük el őket, annál jobban élnek, érvényesülnek. Nem véletlenül említek személyes névmást velük kapcsolatban, hiszen fizikai valójukon felül lelkük is van, kisugárzásuk, s mindössze annyi az interpretáló feladata, hogy hagyja ezt érvényesülni.

Szintén ugyanez a helyzet az emlékművekhez készült, s kisplasztikaként is önálló életet élő alkotásokkal. Természetes, hogy a művész ezeket eleve körbejárhatóan képzelte el, de kisplasztikaként is olyan részletgazdagok, hogy érdemes a velük való közvetlen kapcsolatteremtésre lehetőséget adnunk. E téren külön szerencsének tartom, hogy módunk nyílt Szegeden az 1930-as, három és fél évtizedes várakozás után Egerben felállított *Végvári harcokat* is bemutatnunk. Arra törekedtünk, hogy aki a Minorita templom előtt ismerkedett meg az egyetemes művészettörténetnek is egyik legsokrétűbb szoborkompozíciójával, az is újabb élménnyel gazdagodjon, s az összkép minden nézetből való kiélvezése mellett „olvasgathasson” a gazdag részletekben is.

Míg egyes, főként korábbi munkáknál indokoltnak éreztem a szabad elrendezést, addig bizonyos portréknál az együvé tartozást illet hangsúlyozni. Ez vonatkozik a nagyszerű és nagyszerű angliai portrészorozatra, közte a *Shaw-* és az *Erzsébet hercegnő*-arcmásra, de a családi vonatkozású intimebb művekre is, mint amilyen a *Feleségem* vagy a művész két unokájáról készült büsztt.

Külön figyelmet kellett fordítani a szegedi kiállítás *Pallavicini György őrgróf* frissen, az alkalomra kiöntött portréjának méltó elhelyezésére. Végül az első terem bejárata mellett kapott helyet. Miután így a tárlatnak érdekes, ám súlyos „színfoltja” lett, kiegyensúlyozása céljából a közelében került bemutatásra

Klebensberg Kuno gróf, kultuszminiszter nem kevésbé reprezentatív portréja.

1984-ben a Nemzeti Galériában hangsúlyos volt a kiállítás centenáriumi volta, azért ott a viszonylag gazdag fotóanyagot mindenre kiterjedő dokumentáció tette teljessé. Hála a művész lányának, dr. Visy Lajosnénak, s a Galéria akkori tudományos titkárának, N. Pénzes Évának, ez rendkívül gazdagon és szinte hiánytalanul sikerült. Tavaly, Szegeden beértük szerényebb anyaggal, de arra törekedve, hogy a közönség tájékoztatása ott se legyen nagyon hiányos. Katalógus-könyv vonatkozásában ez megoldódott, míg a fotók, újságcikkek

esetében szinte kizárólag csak a család tulajdonában maradt kisszámú dokumentációból válogattunk.

Végezetül csak annyit: Kisfaludi Strobl Zsigmond életműve az idő próbáját már kiállta. Lehet, hogy az ábrázoltak jó részére alig fog az utókor emlékezni, de a szakmai tudás, tisztesség, szépség olyan értékek, melyeket a késői utódok is kénytelenek lesznek elismerni, értékelni. Könnyű dolga lesz a művész születésének 200. évfordulóját kiállítással köszöntő rendezőnek.

Jurecskó László:

Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotásai a műkereskedelemben

Nem csupán látszólag, de valóságosan is nehéz feladat, hogy ennyi tudós kolléga tudományos előadása után arról szóljak, ami bizony évtizedeken át hidegen hagyta a szakmát, azaz elsősorban nem a művészről, hanem a műveiről kell beszélnem, arról a folyamatról, mikor azok elhagyják a műtermet vagy a kiállítási termeket, és új tulajdonosukhoz kerülnek, vagy galéria, vagy pedig aukciós ház közvetítésével. A műnek, az alkotásnak csak eszmei értéke van számunkra – mondja az egyik énem, a művészettörténész, a szakmabeliekkel egyetértve. Mikor egy alkotást: képet, szobrot, grafikát elemzünk, sohasem gondolunk, sohasem foglalkozunk annak pénzben kifejezhető piaci értékére, illetve értékével. A múzeumokba bekerült alkotás áráról csak akkor kell megnyilvánulnia a szakembernek, amikor az valamilyen kölcsönkiállításra megy, és meg kell adni a biztosítási értéket. Ekkor nincs más lehetőség, konkrét számokat kell mondani, hiszen nem lehet eszmei értékre biztosítani, biztosítani az alkotásokat. Ekkor hívhatják segítségül a másik éneget, a galériást, persze mások egyszerűen csak kereskedőt mondanak. Higgyék el, nagyon nagy távolság van a kettő között, de a konferencia szervezői nem ennek a témának a kifejtésére kértek fel, így e kis kerülőt követően visszaigyekeztem eredeti témámhoz. Tanácsot tudunk tehát adni a biztosítási összegek meghatározásánál, nem mindig konkrétan, személy szerint, az adott alkotásra vonatkozóan, hanem az eddigi tevékenységünk eredményeként létrejött kiadványok, aukciós katalógusok segítségével. Főleg ezeket fellapozva, továbbá az Internet információit felhasználva írtam meg előadásom.

Eddigi galériás gyakorlatomban csak kétszer találkoztam Kisfaludi Strobl Zsigmond alkotásával, a *Fürdés után* című terrakottáját azonban nem bocsátottam áruba, hanem gyűjteményem szerény darabjaként hazavittem. A *Munkás, paraszt és értelmiségi* című szocreál terrakottáját 120 ezer forintos kikiáltási árról indítva 190 ezer forintért adtuk el egy 2007-es aukciónkon (*MISSIONART Galéria – a szerk.*).

Kisfaludi Strobl szobrai kapcsán ki kell térnem egy ma egyre jelentősebbé és fontosabbá váló problémára, az után-öntés kérdésére. Hivatalosan csak a jogörökösök engedélyével, egy meghatározott idő után pedig az autentikus gipszpéldányok tulajdonosainak engedélyével, az öntő és az öntés szigorú ellenőrzésével készülhetnek a számozott példányok, különböző gyakorlatnak megfelelően öt, hét vagy tíz példányban, az öntő pecsétjével ellátva, minden esetben szakvéleménnyel együtt, amelyet az öntő is hitelesít. Az öntőformát a fenti számú öntvény elkészítése után szigorúan meg kell semmisíteni. Ez lenne a szabályos gyakorlat, ennek betartása esetén a mű hitele is megmaradna a vásárlók, gyűjtők számára. Sajnos ez az elv az utóbbi időben teljesen megromlott, mivel az öntők sokszor nem járnak el fair módon, a gyűjtők, vagy inkább az ügyeskedők pedig a megvásárolt, nem eredeti, de mégis hiteles újraöntéseket sokszor ismét újraöntetik. Azt a néhány milliméter eltérést senki sem ellenőrzi, és az így készült példányokat aztán piacra dobva a hiteles újraöntéssel készült példányok árát is lenyomják. A jó szemű és igényes gyűjtő ugyan meg tudja különböztetni a művész saját korában készült öntvényeit, hisz a korrekt galériásnak is ez az érdeke, de sokan – éppen a kisebb árat figyelembe véve – megveszik a gyatra, gyenge öntvényeket is. Erre a sajnálatos tényre több példát fogok hozni Kisfaludi Strobl esetében is.

A művész márványba, bronzba, agyagba, fába – ebből csak egy példát ismerek – álmodta meg műveit, amelyekről azután közreműködésével, beleegyezésével terrakották és fehér mázas porcelánok is készültek. A *Guggoló*, a *Fürdés után*, a *Lábát törölő*, az *Ülő akt*, a *Térdeplő akt*, a *Reggel*, a *Vénusz születése* vagy a *Könyöklő lány* című fehér mázas kerámiák tanúskodnak a művész alkotásainak hihetetlen népszerűségéről, ugyanakkor arról is, hogy maga az ipar, a tömegtermelés a művész alkotását reprodukálásra, nagy mennyiségben történő előállításra és eladásra is alkalmas-

nak ítélte. Ezek kivétel nélkül népszerű témák, aktok, amelyeknek márvány vagy bronz változatait is ismerjük. A 22 és 80 ezer forint közötti áruk nem művészi színvonalukat és az alkotói teljesítményt honorálja, hanem a tetszetőséget, a gyűjtő kategóriába nem sorolható dísz tárgyat vásárlók ízlésvilágát. Visszafelé haladva terrakotta szobraim már sokkal jobban érezzük a művész keze nyomát, sokkal anyag-, illetve agyagszerűbbek, de ezek még mindig a sokszorosítás kategóriájához állnak közelebb. Itt a kedvenc aktokon kívül már megtalálhatunk más kompozíciókat is, mint például *II. Rákóczi Ferenc* egészalakos, 51 cm magas szobrát – amely egyébként ennek a kategóriának második legmagasabb árát elérve 240 ezer forintért kelt el a Nagyházi Galériánál 2008-ban –, vagy az *Észak* című szoborcsoport 30 cm-es változatát. A csúcstartó a *Fésülködő* című 58 cm-es aktja, melyet 480 ezer forintért vettek meg 2007-ben a Villás Galériában. Az árversenyben a harmadik az *Ádám és Éva* 58 cm-es, restaurált alkotása, amelyért 120 ezer forintot adtak Nagyházinál 2007-ben. Itt valószínűleg a restaurálás ténye nagyon lerontotta az árat. A többi általában a fehér mázas kerámiák árszintjén kelt el 24 és 80 ezer forint között.

A bronzszobrokkal kapcsolatban felmerülő problémákról már szoltunk, de nem említettünk még egy fontos ténytet. A magyar szobrászok, a magyar grafikusokhoz hasonlóan általában nem szeretik számozni a műveiket. Sokszor kell széttárom a kezem, amikor egy nyugati gyűjtő vagy vásárló megkérdezi, hogy vajon hány példányban készülhetett el egy *Mattis Teutsch* linóleummetszet vagy egy *Aba-Novák* rézkarc. Ezt folytatva szívesen venném kollégáim információit egy-egy népszerűbb Kisfaludi Strobl Zsigmond bronzszobor szériájának számát illetően. Így csak a cízellalásból, a patinázásból következtethetünk a szobor eredetiségére, azaz feltételezhetjük, hogy a művész életében, ellenőrzése mellett, netalán közreműködésével készülhetett az, de a példányszámra nem következtethetünk, tehát annak ármeghatározó hatása nem jellemző. Az egyértelmű, gyenge után-öntések 120 és 180 ezer forint közötti áron keltek el, míg az eredetinek mondható változatok legalábbis ennek dupláját érik el. Kevésbé kedvelt témái, így a *Huszár*, a *Futballista* 220 és 250 ezer forint közötti árban mozognak, 41,5 és 39 cm-es változatban, de például a *Szent Imre herceg* 38,5 cm-es szobra Virág Judit 2004-es aukcióján 480 ezerről 700 ezer forintra emelkedett. Egyébként is ő a csúcstartó ebben a kategóriában: a *Gyík* című szobor 48 cm-es változatával 1,5 millió forintot ért el, ugyancsak 2004-ben. Ezt követi a *Táncosnő* 40 cm-es szobra, 1,4 millió forinttal (2002), ezeket pedig a 44 cm-es *Fürdő után* (1911) – itt tüntették fel egyébként egyedül az öntő, a „Haraszi és társa szoboröntőde” hitelesítő betűjelét – 1,1 millió forintos áron, a BAV-nál 2004-ben. De

tudunk még a *Guggoló* vagy *Térdeplő akt* 28,5 cm-es szobráról, amelyet 2005-ben Virág Juditnál 750 ezer forintért ütöttek le. Ezen adatokból is kiderül, hogy a művész szobrainak ára az utóbbi időben lényegesen nem változott. Persze az is magyarázza ezt, hogy nem került elő az utóbbi években jelentős alkotás.

Végül térjünk rá a kétségkívül egyedi szobrok, a márványból készült alkotások kategóriájára. Lehet, hogy itt is vitatja néhány kollégám az egyediséget, talán még inkább a sajátkezeséget, de erre nem kívánok és e helyen nem is tudok kitérni.

Kisfaludi Strobl márvány szobrairól kijelenthetem, hogy egyértelműen a kategória csúcstartói. Az elmúlt években csak kettő nem érte el az 1 millió forintos árat. Egy 35 cm-es *Térdeplő akt*ért a BAV-nál 2005-ben 800 ezer forintot fizettek. Az alacsony árat indokolhatja, hogy a mű sérült jelzéssel szerepelt. Kieselbachnál szintén 2005-ben a *Guggoló* című, 38 cm-es akt 900 ezer forintot ért. Az egy és két millió közötti árkategóriába három szobor is belekerült. A *Fürdés után* 69 cm-es, restaurált változata 1,1 millió volt a BAV-nál 2006-ban. Ugyanennek egy 35 cm-es változata 1,2 millió, szintén a BAV-nál, 2009-ben. A 68 cm-es *Fürdő után (Álló akt)* 1,8 millió (BAV, 2004). Az *Összegömbölyödve (Akt)* című 28 cm-es szobor 1,5 millió kikiáltási árról 3,2 millióért kelt el, 2002-ben Virág Juditnál. Ezt is túlszárnyalta a *Gyík* című 55 cm-es szobra, amely 1,6-ról 4,2 millió forintra emelkedett a BAV-nál 2005-ben. Ugyanitt állították fel, ugyanennek a szobornak 81 cm-es változatával – a kikiáltási árat megduplázva – a 6 millió forintos csúcstartó. Eddig viszont legtöbbet egy bronzszobrokkal díszített márvány díszkútért – *Díszkút, akt puttókkal* címen – kértek (120 x 120 x 68 cm, a középső szoborcsoport 70 cm), Nagyházinál 2008-ban 20 millió forintot.

Meglepő, hogy az aukciós indexekben 2002 előtti mű nem szerepel. Az 1991 előttiekkel viszont nem kívántam foglalkozni, mert akkor még nem volt igazi műtárgypiac Magyarországon.

Érdekes módon külföldi aukciókon Kisfaludi Stroblnak nagyon kevés alkotását találtam meg. Kivételt képez ez alól egy *Gróf Széchenyi István* portrébűsztt a Van Ham Kunstauktionen kölni aukciójáról, amely nem kelt el. A Bohrmann és Butterfields Los Angeles-i aukciója sem dicsekedhet a *Vénusz születése* 38 cm-es bronzszobrának 587 dolláros árával (a becsérték 1.200 és 1.800 dollár között volt.) De nem adták el *Tasnádi Nagy András* portrészobrát sem Amszterdamban a Sotheby's-nél. A külföldi csúcstartó 42.682 eurós leütéssel a *Vénusz születése* 218 cm-es bronzszoborra tartja a Christie's londoni aukcióján. Kivételes alkotás, kivételes ár.

Végül néhány mondat a magyar művészekkel történő összehasonlításról. Nyilvánvaló nem akarok be-

szélni a külföldön élő szobrászok, elsősorban Csáky és Beöthy áráiról, sem a magyar avantgárd szobrászat néhány kiemelkedő alkotójának áráról. Viszont Ferenczy Béni, Vedres Márk, Telcs Ede, Kerényi Jenő – hogy csak néhány nevet említsek kortársai közül – általában az aukciókon szereplő hasonló méretű, anyagú és tematikájú szobraikkal meg sem közelítik Kisfaludi

Strobl Zsigmond alkotásainak értékét. Persze csak az aukciókon felbukkant művészekről beszélhetek, és gondolom tudják, hogy a műtárgypiacon ez csak a jéghegy csúcsa.

Régészeti és néprajzi tanulmányok

P. Barna Judit:

Sormás-Török-földek. Településtörténeti áttekintés

II. A késő neolitikum

I. Bevezetés

Sormás-Török-földek lelőhelyen az M7-es autópálya nyomvonalához kapcsolódó régészeti munkálatok keretén belül, négy ásatási évadban (2002–2003, 2005–2006) folyt megelőző feltárás. Az ásatások eredményeiről eddig egy előzetes jelentésben (P. BARNA 2007) és több rész tanulmányban számoltunk be. Munkánk előzményét két korábbi cikk: Sormás-Török-földek középső neolitikus településtörténetének áttekintése (P. BARNA 2005) és a szomszédos Sormás-mántai-dűlői, részben egykorú Sopot-települést bemutató tanulmány (P. BARNA 2009) képezi.

II. Középső neolitikum: késő Starčevo és DVK-Keszthely csoport

Bár Sormás-Török-földek lelőhely (1. kép 1-2) településtörténetében kétségtől a késő neolitikumra esik a fő hangsúly, a lelőhely már korábban is lakott volt.

1. települési fázis

A legkorábbi települési nyomok a Starčevo-kultúra késői időszakából származnak. A kultúra népessége két egymástól független, különálló kis települést is létesített a lelőhely földrajzi környezetét alkotó domb két oldalán (2. kép)¹. A domb platóján, a II. körárok-rendszeren belül, nagyjából az 1. számú kapu előterében koncentrálódó kisszámú objektum — főként hulladék-gödör — által jelzett települést és leleteit a fent említett munkában ismertettük (P. BARNA 2005, 1. kép 3, 2-4. kép). Lakóépület nyomát nem sikerült azonosítani. A leletek a Starčevo-kultúra késői fázisának elejére datálják a települést (P. BARNA 2005, 20).

A másik, 2005-ben feltárt, szintén a késői Starčevo-kultúra leleteit tartalmazó gödrökből álló település jó-

val távolabb, mintegy 300 méterre ÉK-re, a Mántai-patak völgyére meredeken lefutó lejtő lábánál fektült. A távolság miatt, s mivel a két lelőhely között a Starčevo-kultúra leletei még szórványosan sem fordultak elő, a két település közt közvetlen kapcsolat nem tételezhető fel. A két Starčevo-lelőhely megkülönböztetése céljából a 2005-ben feltárt településrészletet Sormás-Török-földek, Földdepó néven tartjuk számon (2. kép). A kisszámú, szórta elhelyezkedő objektumok közül említésre méltó egy nagyméretű (6,5 x 2 m-es), amorf, meredek falú gödör, melynek alja egyenetlen volt. A NyÉNy-KDK-i hossztengetű objektum nyugati felében egy kb. 0,4 x 0,4 m-es tűzhely maradványai is megőrződtek. Elképzelhető, hogy az objektum munkagödörként funkcionált. „Gödörházként”, „lakógödörként” való értelmezését nem tarjuk valószínűnek, hiszen már a Starčevo-kultúrában is ismerték a földfelszíni házakat (MINICHREITER 2010). Nem egyértelmű, hogy a lelőhely Földdepó elnevezésű részén feltárt objektumok túlnyomó többségét kitevő, mindössze faszenet és hamut tartalmazó gödrök mely korszakhoz köthetők,² de valószínűsíthető, hogy az újkőkori, irtásos-égetéses földművelés nyomai lehetnek. A két Starčevo-telep térben teljesen elkülönül; egymáshoz való kronológiai helyzetük pontos megítélésére nincs elég adat, lényeges kronológiai eltérés azonban nem látszik közöttük, így mindkettőt az 1. települési fázishoz sorolhatjuk. A kicsi, néhány objektum által jelzett települések jellemzőek a korszakban. A Starčevo-kultúra települései mind a Dunántúlon, mind pedig Horvátországban változatos földrajzi környezetben találhatóak, így a sormásihoz hasonló magas dombháton is. Jellegzetesnek mondható, s jól beleillik a kultúra dunántúli településtörténetébe az is, hogy É-D-i irányú dombháton találjuk a telepet, hiszen a kultúra népessége ilyen, a Drávát tápláló patak-völgyeken keresztül terjeszkedett észak felé (KALICZ 1990, 39–43, 1993, 87).

2. települési fázis

Időrendben a következő betelepülés a DVK Keszthely-csoportjához köthető (P. BARNA 2005, 20–22; 5-7. kép). A leletek — főként a festett vonaldíszes kerámiák — a Keszthely-csoport életén belüli késői datálást valószínűsítene (P. BARNA 2005, 22; 7. kép 3-4; P. BARNA s.a. 8. t. 2a-b, 3a-b). Sormás-Török-földek még ebben az időszakban sem töltött be jelentős szerepet a környék településhálózatában, a lelőhelyen mindössze egyetlen hosszúház helyét lehet nagy valószínűséggel azonosítani (P. BARNA 2005, 1. kép 2, 4). A házhelyet a két hosszanti oldalát kísérő 'Längsgrube'-szerűen elhelyezkedő gödrök rajzolják ki. A feltételezett ház szélessége min. 5 m, hossza csak tág határok közt becsülhető meg. A házhely hossz tengelyének iránya: 352°. A természeti feltételek, pl.: az uralkodó szélirány szempontjából ez a tájolás meglehetősen kedvezőtlen; a Kárpát-medencében mégis bizonyíthatóan a vonaldíszes kerámiákig (PAVÚK 1994, 68), sőt, a korai neolitikumig visszanyúló hagyománya van a házak É-D-i tájolásának (BÁNFFY 2004, 66-69.).

A magányos házhely alapján tanyaszerű települési formát feltételezhetünk.³ A kisméretű, ideiglenes, két-három generációt kiszolgáló majorság vagy tanya (BÁNFFY 2004a, 10) ugyanúgy jellemző településforma a DVK idején, mint a nagy falvak, pl.: Balatonszárszó-Kis-erdei dűlő (OROSS 2004, 2004a; BÁNFFY-OROSS 2009). Egyelőre nem tisztázott, hogy ez a majorság milyen viszonyban állt azettal a ketős kerítőárokakkal, melynek nyomai a II. körárok-rendszer egyenesen futó szakaszán, illetve mellette, a 158. árok egyes szakaszainak alján tisztán felismerhetők: az árkok alja ekkor, a legkorábbi fázisban teknős kiképzésűek voltak (6. kép 1, 3). Az árkok szerkezetén kívül az árkok betöltéséből előkerült szórványos vonaldíszes leletek is megerősítik a Keszthely-csoport idejére történő datálást. A teknős aljú árkok (német terminológiával: Sohlgaben) mindkét becsehelyi lelőhelyen (KALICZ 1983–1984, 272–273; P. BARNA 2004, 33–34; KALICZ et al. 2007, 31) részét képezték a településnek, bár jelentős méretbeli különbségük nyilvánvalóan funkcióbeli eltérést tükröz. A sormási árkok a Becsehely (II.)-Homokoson feltárt, kisebb, sekélyebb és keskenyebb, szerepét tekintve a települést kerítő árokakkal mutat hasonlóságot, szemben Becsehely (I.) lelőhely védmű-szerű létesítményével.

A DVK késő fázisaiban jelentős változás zajlott le a kultúra életében, délről érkező — a Sopot kultúra feltünéséhez köthető — erős kulturális hatások következtében, amely többek közt a települések szerkezetének változásában és méretük növekedésében is megnyilvánult (BÁNFFY-OROSS 2009). Ezt a változást jól tükrözik az utóbbi évek nagyfelületű feltárásain kutatott nagy telepek Zala megye déli részén is:

ld.: Sormás-Mántai-dűlői (STRAUB 2004, 2004a), Petrivente-Újkúti-dűlő (HORVÁTH-KALICZ 2003) vagy éppen Becsehely (I)-Bükkaljai-dűlő (HORVÁTH 2005; KALICZ et al 2007) és Becsehely (II)-Homokos (P. BARNA 2004).

Sormás-Török-földeken a Keszthelyi-csoport településére inkább csak leletek, s nem annyira telepobjektumok utalnak, mivel a középső neolitikus telepjelenségek a későbbi korszakokban nagyrészt megsemmisültek. A centrum ebben az időszakban kétség kívül a szomszédos Mántai-dűlő volt, ahol egy kiterjedt, hosszú életű települést találunk, mely a DVK idősebb (Bicske-Bína) fázisában létesült, s töretlenül tovább élt a Keszthely-csoport idején is. A település kiterjedt kapcsolatait jelzik a Korenovo, a zselízi, Vinča- és a Butmir-kultúrák import kerámiái (P. BARNA–T. BÍRÓ 2009, 2. ábra 1-15). Nagyrészt párhuzamos, de valamivel rövidebb életű, jelentős méretű DVK település volt a közeli Becsehely (II)-Homokos lelőhelyen is, mely településen nem mutathatók ki Korenovo-hatások, ami talán valamivel korábbi kronológiai helyzetével magyarázható (P. BARNA s.a.). A Keszthely-csoport jelentősebb telepeit találjuk továbbá Petriventén és Becsehely I. lelőhelyen is.

Sormás-Török-földeken a Korenovo-kultúra jelenléte kismértékű volt ugyan, de kronológiai szempontból annál tanulságosabb (P. BARNA 2005, 22–23, 8. kép). Önálló dél-dunántúli megtelepedésük jelenleg egyetlen lelőhelyen, Becsehely-Bükkaljai-dűlőben valószínűsíthető (TOKAI 2006, 15). A horvátországi törzsterületű Korenovo-kultúra leletei a lelőhelyen kizárólag importként fordulnak elő: öt esetben a Sopot-kultúra leleteivel együtt, a II. körárok-rendszer belsejében, s két másik esetben viszont területileg tisztán elkülönülve, az I. körárok-rendszer területén. Ez utóbbi két importkerámia a DVK Keszthely-csoportjának leleteivel együtt került napvilágra, így ez a szerencsés leletkontextus is hozzájárult a Korenovo-kultúra DNy-dunántúli megjelenésének időrendi pontosításához. A Korenovo-importok megjelenését Sormás-Török-földeken még mindenképpen a 2. települési fázishoz kapcsolhatjuk, s ezen a lelőhelyen a horizontális stratigráfia időrendi különállóságra utal.

A Korenovo-kultúra hatásai — a fentiek értelmében — két, egymást követő hullámban érkezhettek Horvátország felől, melyek főleg importleletek formájában foghatók meg, a Török-földeken kívül további lelőhelyeken is: Sormás-Mántai dűlő (P. BARNA s.a.4. t; P. BARNA–T. BÍRÓ 2009, 2. ábra 5-8), Becsehely I.-en és Petrivente-Újkúti-dűlőben (KALICZ et al 2007, Abb. 5, 1-3; Abb. 6, 3, 6a-c; Abb. 7, 1-3, 5; TOKAI 2006). A Török-földeken tett megfigyelésekkel szemben a Mántai-dűlőben (P. BARNA–T. BÍRÓ 2009, 280), illetve Balácán (REGENYE 2002, Fig. 3, 13)

nyert adatok viszont a Sopot kultúra és a DVK Zselizi csoportjának késői (III.) fázisának egyidejűségét mutatják. Mindez egyrészt megkérdőjelezi a Korenovo-importok két, időrendileg elkülöníthető hullámát, másrészt felveti a késői DVK és a Sopot kultúra részleges érintkezését. Hasonló véleményt fogalmazott meg Kalicz Nándor is (KALICZ et al 2007, 42). E probléma megnyugtató tisztázása még a jövő feladata, s a kérdés bonyolultságát mutatja, hogy az egymásnak ellentmondó adatok egymáshoz földrajzilag ennyire közeli lelőhelyekről származnak.

III. A középső - késő neolitikum átmeneti időszaka. A Sopot és korai lengyeli kultúra

3. települési fázis (a Sopot kultúra megtelepülése)

A lelőhelyen a települési intenzitás a Sopot kultúra megjelenésével, a középső és a késői neolitikum fordulóján, jelentősen megnőtt. Ehhez a kultúrához köthető a lelőhely leghosszabb, 3. települési fázisa, melynek során nagy és hosszú életű, árokkal kerített település jött létre, mely több alfázist is megélt.

3a1 fázis

Ennek a települési fázisnak a létét a leletanyag tanúsága mellett elsősorban a V-metszetű árok legkorábbi fázisa bizonyítja, de a lakóházakra nézve csak kevés, bizonytalan adat áll rendelkezésre. Biztosan ehhez az alfázishoz sorolhatjuk azokat az objektumokat (9, 10, 85, 244. és 256. obj.), melyekből a Sopot-leletekkel kísért Korenovo-importok származnak. A 244. objektum a 3. számú, bizonytalan házhely egyik oszlogödre. A 3. számú ház relatív kronológiai helyzetét meghatározza, hogy a lengyeli kultúra egyik (2. számú) háza részben vágja. A Korenovo-importok közül további darabok olyan objektumokból származnak (9, 10. és 85. obj.), amelyek a 16. számú házhelytől északra, egy viszonylag szűk területen összpontosulnak; s a köztük üresen kirajzolódó felületen akár ház is állhatott, bár erre régészeti bizonyíték nincs. Mindenesetre az ún. körülárokolt házhelyek (P. BARNA s.a.a. I.1. típus), melynek a 16. számú az egyik legmarkánsabb példája,⁴ valószínűleg nem tartoznak a Korenovo-importokkal egy és ugyanazon építési fázisba.

Ehhez a legkorábbi Sopot-települési fázishoz köthető a II. körárok-rendszer előzménye, amelynek alja hegyes kialakítású, azaz — ellentétben a legkorábbi, még a DVK idején létesült teknős aljú fázissal — már V-metszetű. Ehhez a fázishoz tartoznak a 38. obj. A, B, C, D, A1, A2, A3. és A4 szakaszai (5. kép). Az árok déli oldalában, egymástól kisebb-nagyobb távolságra, cölöpnymok, oszlophelyek voltak megfigyelhetők,

azaz az árok talán cölöpfal alapárka lehetett. A telepeket kerítő árkok, valamint a telepektől független körárkok tipológiai fejlődése szempontjából⁵ kulcsfontosságú mozzanat, hogy ebben az építési fázisban az árok alaprajza még *nem szabályos kör* alakú, ugyanakkor profilja már jellegzetes, V-metszetű. Ilyen szempontból a Sopot kultúra petriventei és becsehelyi árkaival állítható párhuzamba. Ehhez az építési fázishoz egy kapu is tartozott, melyre egy, az árkot megszakító földhíd utal, a 38./A és B szakaszok közt (6. kép 6, 8). Az árok folytja mélyebben jelentkezett, mint a II. körárok-rendszer köríves árka, illetve az azokat ebben az irányban átvágó 3. számú kapu, ami szintén azt bizonyítja, hogy a 3a1 építési fázis korábbi a 3a2 fázisnál, mely során ez utóbbiak létesültek.

3a2 fázis

Maga a II. körárok-rendszer (P. BARNA 2007, 369–370) végleges alaprajzi kialakítása a 3a2 települési fázisra tehető. Erre utal egyrészt a 38. árkon dokumentált kapu, illetve a 3. számú kapu stratigráfiai viszonya (ld. fentebb), másrészt a korrigált, szabályos kör alakú alaprajz. A külső árkot a 2. számú és az 1. számú kapuk közt a 296/B, C. és a 361/ A, B, C, D, E, F, G, H, I. és J. szakaszok képezik, a belsőt a 358/A, B, C, d, E, F. és G szakaszok. Az 1. számú kaputól délre a külső árkot a 360. obj. A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L. és M. szakaszai, míg a belsőt a 359.obj. A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K. és L. szakaszai alkotják.

A 38. objektum egy része — a fent említett egyenes szakaszát leszámítva — részét képezi a II. körárok-rendszer belső árkanak is (38/E. és F. szakaszok). Megközelítőleg a 2. és 3. számú kapuk közti távolság felénél azonban két ágra szakad: a körívet folytató szakasza a 65. objektum, míg a körívtől elszakadó és egyre távolodó, egyenes szakasza a 38/D, C, B, A, továbbá a kapun túli folytatása (38/A1-A4 szakaszok). A 38/F. és E szakaszok, a 65. objektum, illetve az árkot megszakító 3. számú kapu túloldalán a 158. objektumok együttesen alkotják a kettős körárok belső árkat.

A kettős körárok külső árka: a 3. számú kaputól nyugatra az 58/A, B, C, D. és E szakaszok, illetve keletre, a 36/A, B, C, D, E, F, G. és H szakaszok. A kettős körárok két köríves árka koncentrikusan fut egymás mellett, a 38. árok egyenes szakasza pedig oly módon viszonyul ezekhez, hogy az általuk kirajzolt körből lemetesz egy szeletet. Mint láttuk, a 38. objektum egyenes szakasza jóval korábbi eredetű, mint maga a II. körárok-rendszer, úgy tűnik azonban, hogy annak kialakításakor ezt a szakaszt is figyelembe vették, felhasználták; tulajdonképpen „beépítették” az új árok-rendszerbe. Eredeti funkciója különbözhetett a köríves árkok funkciójától. A nagyszabású építési tevékenység, a szabályos kör alaprajz kialakításának emlékét őrzik a

megújítások és kisebb-nagyobb korrekciókra utaló javítások nyomai, pl.: a 158/C (6. kép 5a-b).

Ehhez az építési fázishoz tartozik a 3. számú kapu, s vele együtt nagy valószínűséggel a II. körárok-rendszer árkait megszakító további, hasonló kiképzésű földhidak által jelzett kapuk: észak felé a 2. számú, nyugat felé pedig az 1. számú kapu. Az 1. számú kapu tengelyének északról való eltérése 76° nyugatra, a 2. számú kapué 20° , szintén nyugatra, a 3. számú kapu eltérése 7° , keletre (PÁSZTOR–P. BARNA 2009, 206; P. BARNA–PÁSZTOR 2010, 121).

A körárok alaprajzában megfigyelhető szimmetriára való törekvés elve alapján *elméletileg* további kapuk is tartozhattak ehhez az építési fázishoz: a 4., 5. és 6. számú, feltételezett — és pusztán rajzban kiserkesztett, de fel nem tárt — kapuk (1. kép 4). Ugyanakkor megjegyezzük, hogy mivel a 38. árok egyenes szakasza is megbontja a szabályos kör alaprajzot, nem lehet kizárni, hogy a teljes körárok-rendszer alaprajzi kialakításában sem ragaszkodtak szigorúan a szimmetrikus elrendezéshez. Ez már csak azért is valószínűsíthető, mert a II. körárok-rendszer esetében még nem beszélhetünk a későbbi, a késő neolitikumra és a lengyeli kultúra időszakára kikristályosodó szabályos körárok (rondella) elrendezéséről, bár a forma egyes elemei — szabályos vagy ahhoz közeli kör alaprajz, V-metszetű árkok és részben csillagászatilag tájolt kapuk⁶ — már megjelentek.

Szintén ehhez a települési fázishoz kapcsolható két különösen nagyméretű, anyagnyerő gödör (909. és 970. obj.). A lelőhelyen összesen három hasonló objektum (7. kép 1-3) került elő, az említettekén kívül még a 23. objektum ilyen. Elhelyezkedésükből ítélve, a körárkok, illetve azok kapuinak, bejáratainak építésével, vagy a koncentrikusan futó árkok közt esetlegesen felhalmozott földsánc kialakításával állhattak kapcsolatban. Ez különösen a 909. és 970. objektumok esetében valószínűsíthető: mindkettő a II. körárok külső árkan kívül, a kapuk előterében helyezkedik el, hossz-tengelyükkel gyakorlatilag a kaputengelyek folytatásában. A 970. obj. a 2. számú kaputól mintegy 24,70 m-re É-ra, a 909. obj. (7. kép 2) az 1. számú kapu tengelyében, attól 12,50 m-re, Ny, ÉNy-ra helyezkedik el. Ugyanígy viszonyban van a 23. objektum (7. kép 1) az I. körárok 2. számú (D-i) kapujával, attól D-re, 14 m-re, közvetlenül a kaputengely mellett fekszik. Közös jellemzőik alapján feltehetjük, hogy azonos funkciót töltöttek be; a topográfiai helyzetükben megfigyelhető szabályosság pedig egyértelművé teszi a körárkok kapuival fennálló kapcsolatot. Funkcióját tekintve analógiaként azt a Szemely II. árokcsoportjánál megfigyelt objektumot (I-20 objektum) említhetjük, mely egy nagy kiterjedésű, homogén betöltésű, teknőszerű ráásás a II-A jelű árkon, s melyet szintén anyagnye-

rőként azonosítottak. Feltűnő, hogy több hasonló gödör körkörösén helyezkedett el az említett árok vonalán (BERTÓK et al 2008, 92), tehát a körárkokkal való összefüggés itt még tisztább, mint a sormási gödrök esetében. Sormás-Török-földeken az említett szemelyi példához hasonló — azaz magán az árok vonalán való — elhelyezkedést a II. körárok-rendszer külső árkan (58/B. szakasz) tapasztaltunk (pl.: 107. objektum).

Relatív kronológiai szempontból kiemelkedő jelentőségű, hogy az I. körárok 2. számú (D-i) kapujával kapcsolatban álló 23. objektum felülrétegezi a II. körárok árkait (58/A és 65/A objektumok). Ez a vertikális stratigráfiai adat egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az I. körárok-rendszer fiatalabb a II. körárok-rendszerénél. Az I. körárok-rendszer külső árkat (56/F szakasz) szinte érintő 970. objektum (7. kép 3) pedig — mely, mint láttuk, a II. körárok-rendszer 2. számú kapujához tartozó anyagnyerő gödör —, a horizontális stratigráfia elve miatt nem lehet egyidős az I. körárok-rendszerrel.

A körárok-rendszer kialakításakor, mint fentebb már említettük, az 1., 2. és 3. számú kapuk meglétével számolhatunk. Ebből következik, hogy a szóban forgó kapukon átvezető utak, illetve az ezekhez igazodó települési objektumok, házak, házhelyek is ehhez a fázishoz tartoznak. Ez alapján tehát a 2. számú kapun átvezető úthoz⁷ igazodó házak: 15, 16. (P. BARNA s.a.a. 2. kép 2-3) számú házhelyek, illetve a hozzájuk hasonló, velük megközelítőleg sorokat alkotó házak: 17, 21. (P. BARNA s.a.a. 3. kép 5-6; 2. kép 6) számú házak állhattak egyidejűleg a településen ebben a fázisban. Az említett példák a körülárkolt, illetve árkokkal, gödrökkel kísért házhely típusát képviselik (P. BARNA s.a.a. I.1. típus). Két további házhely: a 32?⁸, (P. BARNA s.a.a.; 2. kép 6) és 36? számú ugyancsak ebbe a típusba, s egyúttal települési fázisba sorolható. Sormás-Török-földeken a nagy, körülárkolt házhelyekhez tartozhatott egy-egy kis épület (1. táblázat). Sormás-Mántai-dűlő lelőhelyen ez a kapcsolat nem látszik ilyen egyértelműen, bár az itteni körülárkolt házhelyek egyikénél (11. számú ház) szintén elképzelhető hasonló viszony egy kisebb építménnyel (22. számú ház). Ezek a kisebb építmények mindkét lelőhelyen a lakóépületek déli előterében állnak. Funkciójuk feltehetőleg eltért a lakóházakétól, talán gazdasági melléképületek lehettek. A kétféle építmény egymáshoz viszonyított elhelyezkedése, a méreteken és a házhelyek típusában megfigyelhető szabályosság, illetve az a tény, hogy Sormás-Török-földeken több, a Mántai-dűlőben pedig legalább egy esetben előfordul, felveti annak a lehetőségét, hogy ezeket az egységeket egy-egy háztartásként azonosítsuk.

1. táblázat

Körülárkolt, -kerített házhely	Kis épület
Lakóház	gazdasági funkció?
15. számú házhely	26. számú ház
16. számú házhely	23. számú ház
17. számú házhely	18. számú ház
21. számú házhely	19, 20. számú ház és a megújítása (20/A)
? (nem azonosítható)	25. számú ház

A Sormás-Török-földekről említett példák egykorúságára utal, hogy valamilyen módon mindegyik háztartás igazodik a II. számú körárok 2. számú kapuján átvezető úthoz: A 15. számú házhely az úttól Ny-ra fekszik; a házhelyet kerítő árkok a K-i oldalát hagyják szabadon, ami arra utalhat, hogy a ház bejárata ezen az oldalon, tehát az út felé nyílt. A 16. számú házhelynél, amely az úttól K-re helyezkedik el, ennek pont az ellenkezőjét tapasztaljuk: itt a házhely DNy-i sarkát hagyják szabadon a kerítő árkok és gödrök. Ennek a háznak csakis a Ny-i oldalán lehetett a bejárata, azaz szintén az útra nyílt. A 17. és 21. házhelyek pedig megközelítőleg egy házsort alkotnak a 15. és 16. házhelyekkel.

Kevésbé jól rajzolódik ki, de azért azonosítható az 1. számú kapun átvezető út, melynek vonalába mindössze két későbbi, a 4. települési fázishoz (lengyeli kultúra) tartozó ház (8. és 9. számú) északi vége lóg be.

A 17. számú házhelyet kerítő egyik árokból származik a Sopot kultúra egy vörös festésű idoltöredéke:⁹ zsámolyon vagy trónuson ülő, lapos testű alak, a bütökök által jelzett mellék alatt keresztezett kartartással. A 771. obj. lelete egy absztrakt állat alakú oltár (P. BARNA 2009a, 215, 1. kép 2), melynek kulturális hovatartozása nem egyértelmű, mivel az objektum anyaga a Sopot és a korai lengyeli kultúra jellegzetességeit egyaránt mutatja. A kérdést eldönthetné az objektumnak a 32. számú — tehát egy Sopot — házhoz való tartozásának igazolása, mint a házhely É-i végét lezáró nagy anyagnyerő gödör, de ez inkább csak valószínű, s nem bizonyítható. Mindenesetre az absztrakt állat alakú oltár kronológiai helyzetének tágabb kereteire utal, hogy a tárgy típus egy példánya a szomszédos Mántai-dűlői lelőhelyen olyan objektumból (372. obj.) került elő, amelyben a Korenovo kultúra importlelete is jelen volt (P. BARNA 2009a, 215, 2. kép 1), ugyanakkor két másik példány esetében a kísérőleletek közt lengyeli leletek is voltak (P. BARNA 2009a, 216).

Egy radiokarbon adat hozható kérdőjelesen összefüggésbe a 3a2 települési fázissal: az 5. számú házhoz

(ld. P. BARNA s.a.a. I.3. típus) tartozó 259. objektumból nyert adat:¹⁰ VERA-3535: 5210 (4,3%)5160 cal BC, 5080 (91,1%) 4830 cal BC. Sajnos, az 5. számú ház datálása kérdéses; a 3a2 települési fázishoz sorolását csak az úthoz való igazodására alapozhatjuk. Egy másik, biztosan a 3b települési fázishoz tartozó abszolút kronológiai adattal összevetve, mely egyértelműen fiatalabb, mégis elfogadhatjuk a 259. objektumnak a 3a2 fázishoz való tartozását.

A 3. a fázis 1. és 2. alfázisai szorosan kötődnek egymáshoz, csak csekély időrendi különbség áll fenn közöttük. A Sopot település a legnagyobb intenzitását a 3. a2 alfázisra érte el: ekkor állhatott egyidejűleg a legtöbb lakóház, közülük némelyikhez kisebb, gazdasági rendeltetésű épület is tartozhatott. A kettős körárok-rendszer is teljes egészében¹¹ megépült már ekkorra, s rajta legkevesebb három, egyidejű bejárat nyílt (1, 2. és 3. számú kapuk).

3 b fázis

Ez a települési fázis szerves folytatása az előzőnek: ekkor ugyanúgy a Sopot kultúra népessége lakja a telepet, használja a II. körárok-rendszert (= a II. körárok-rendszer 2. fázisa), melynek nyomát őrzik a többszörös megújítások, főként a körárok-rendszer ÉK-i negyedében, a 3. számú kaputól keletre, ld. 158. obj. (6. kép 5a-b). A megújítások az árok időről-időre betemetődő aljának kitisztítását, karbantartását célozzák, s esetleg az árok ívének korrigálását is. A megelőző fázishoz képest lényeges eltérés, hogy új és a korábbiaktól eltérő szerkezetű kapukat nyitnak: az új kapuk nem egyszerű földhidakon vezetnek át, hanem a külső árkot átívelő, gerendaszerkezetű, fából épített hidakon, illetve a belső árkon ezeket biztosító kapukon. Ilyen fahíd feltételezhető a 8, 9, 10. számú (fászerkezetű) kapukban. A 8. számú kapunak megfelelő helyen fahíd jól értelmezhető nyomait tártuk fel a külső árkon, a 360 H szakaszon (9. kép 1-2). A belső árkon, a fahíddal szemközt feltárt méretes oszlophelyek (3. kép 3) feltehetőleg valamiféle masszív kapuépítmény nyomai lehetnek; az

árok belső partján, a kapuhoz vezető bejárat két oldalán húzódó dupla cölöplyuk-sor (9. kép 4) pedig kettős paliszádra utal (P. BARNA 2007, 369). Fakonstrukciós kapuépítmény, illetve fahíd alapozása lehet a belső árkon, a 9. számú kapunak megfelelő helyen feltárt cölöp- és oszloplyukak sora is (9. kép 5), mely elrendezésében hasonló a 8. számú kapunál megfigyeltékhez. Az értelmezést némileg elbizonytalanítja, hogy itt nem sikerült a külső árkon a keresztirányú alapárok beásására, illetve az árok falába mélyített tartóoszlopok nyomára bukkanni. A feltételezett, 10. számú kapu kiszervezett helye, ha kevéssel is, de kívül esett a feltárási területen; ugyanakkor a feltárási terület szélén megfigyelt, sűrűn egymás mellé ásott cölöplyukak (9. kép 6) tartozhattak ugyanolyan fa szerkezetű felépítményekhez, mint amilyeneket a 8. és a 9. számú kapuknál dokumentáltunk.

Fa hídszerkezetet feltételeznek Sében, a fő égtájéktól kevéssel eltérő északi kapuban, az itt feltárt cölöplyukak alapján (KALICZ 1998, 59), illetve Szemelyen, mindhárom körárok-csoport esetében is, a kapuk közelében (BERTÓK et al 2008, 94–95). Ausztriában, Ölkam lelőhely kettős körárkán a maradványokból nem csupán fa szerkezetű hidat, hanem fedett átjárót is rekonstruáltak (BINSTEINER 2006, Abb. 9.); a II. árokrendszer belső árkanak kapuépítményei talán ehhez hasonlóak lehettek. A körárkokban általánosnak mondható jelenség, hogy a kapuk közelében masszív paticsomladékok, erősen faszenes rétegek kerülnek elő, amiket a leégett, fából épített, agyaggal tapasztott kapuszerkezetek vagy -építmények nyomaiként értelmeznek, pl.: Szemely (BERTÓK et al 2008, 95), Nagykanizsa-Palin (TOKAI 2008a, 57). Sormás-Török-földeken a 3. számú kapu mellett, a külső árok betöltésében (36/B szakasz) bontottunk ki erősen átégett, vastag paticsomladékot. Megjegyezzük, hogy a kaputengelyekbe eső cölöplyukak nem feltétlenül hidak vagy kapuépítmények szerkezeti elemei, pl.: az ausztriai Glaubendorf 2 körárkanak ÉNy-i kapujában, a földhídba ásott három cölöplyuk az ásató feltételezése szerint a kapu tengelyének kitűzésében játszott szerepet (NEUBAUER 2005, 56).

A 3 b fázis házai: Ehhez a települési fázishoz tartozónak véljük azon házak nagy részét, amelyek a 8. számú kapun átvezető úthoz igazodnak: 27, 28, 33, 34. számú házak (P. BARNA s.a.a. 4. kép 1-4), illetve a 35. számú erősen hiányos házhely. Ez utóbbi példa kivételével, mely töredékessége miatt nem sorolható típusba, mindegyik az alapvetően 4 x 3-as elrendezést mutató, nagyméretű, gerendaszerkezetes hosszúházat képviseli. A 34. számú ház jelentősége, hogy a hozzá tartozó egyik cölöplyukat (1259. obj.) egy lengyeli gödör (1176. obj.) rétegez felül (6. kép 2). A két objektum jelentkezési szintje között 30-40 cm-es szintkülönbség

volt. Látszólag az út vonalába esnek a 31, 32. és 38. számú házak. Mindhárom példa az árkokkal, gödrökkel körülvett háztípusba tartozik (ld. P. BARNA s.a.a. I.1. típus), melyet a 3a2 fázishoz kötöttünk, tehát korábbiak, mint a szóban forgó út.¹² Déli homlokzatával szintén a 8. számú kapun átvezető úthoz igazodik a 10. számú szabálytalan alakú oszlophelyekből álló, téglalap alaprajzú épület is, mely a lelőhely legnagyobb méretű építménye (P. BARNA s.a.a. 5. kép 3). A házhoz tartozó 376. objektumból rendelkezésre álló radiokarbon adat keltezi a házat, s egyben a 3b települési fázist is: VERA-3539: 4840 (95,4%) 4610 cal BC.

A II. körárok-rendszeren kívül egyértelműen házhelyként azonosítható jelenséget nem találtunk. Bár az összes biztosan azonosítható ház és házhely a II. körárok-rendszeren belül került elő, ami jelzi a telep és az árok-rendszer szoros/funkcionális kapcsolatát, mégsem zárható ki teljesen, hogy a település egy adott időszakban túlterjeszkedett volna a körárkon, ahogyan az Petriventén, Becsehely I-en (HORVÁTH–KALICZ 2003, 14) és Sormás-Mántai-dűlőben (P. BARNA 2009) is történt.

4. települési fázis (a lengyeli kultúra megtelepülése)

4a települési fázis

Valamennyivel a Sopot-megtelepedést követően — esetleg annak végével még érintkezésben — jelenik meg a korai lengyeli kultúra népessége a lelőhelyen. A korai lengyeli kultúra települése a megelőző Sopot-településhez hasonlóan ugyancsak jelentős volt, amit nem csupán egy második körárok-rendszer létesítése (I. vagy északi körárok-rendszer), házak csoportjai és a leletanyag gazdagsága bizonyít, hanem az a tény is, hogy — Sé mellett — a lengyeli kultúra formatív fázisának egyik legnagyobb, központi jellegű településéről van szó.

A két körárok-rendszer egymáshoz való illeszkedése, a tájolásuk által felvetett kérdések vizsgálata már több, korábbi munka tárgyát képezte, melyek főként a körárkok kitűzésének módjával és a csillagászatilag meghatározott tájolás kérdéskörében hoztak új eredményeket (PÁSZTOR et al 2008; PÁSZTOR–P. BARNA 2009; P. BARNA–PÁSZTOR 2010). Jelen munkánk szempontjából elsősorban a körárkok stratigráfiai adatai, illetve a körárkok és a települések egymáshoz való viszonya bír jelentőséggel.

Az I. körárok-rendszer (P. BARNA 2007, 368–369) a II. közvetlen szomszédságában, attól északra létesült. Jólal kisebb déli szomszédjánál, de a méretbeli eltérésnél lényegesebb különbség mutatkozik a település-

sel való viszony és a funkció tekintetében (ld. alább). A szabályos kör alakú árok-rendszer belsejében egyetlen egykorú lakóépület¹³ nyomát sem sikerült azonosítani. A legtöbb itt feltárt objektum vagy korábbi, vagy későbbi, mint az I. körárok-rendszer. A körárok ebben az esetben tehát nem a települést övező kerítő árok, hanem a lakott területtől elkülönülő, feltehetőleg szakrális rendeltetésű valódi lengyeli körárok, azaz rondella. Az I. számú kapu 15 °-ra tér el észak felé a valódi kelettől, s teljesen megegyezik a séi körárok egyetlen feltárt kapujának tájolásával; a 2. számú kapu pedig éppen dél felé néz. Talán a rondella szakrális jellegével állnak összefüggésben az árkokban talált emberi — az embertani vizsgálat szerint női (TÓTH 2009) — vázrészlet, illetve koponya, melyek nagy valószínűséggel nem utólagos beletemetkezés eredményeként kerültek az árkok aljára (8. kép 2, 6). Ugyanez feltételezhető a 31. árokban feltárt edénydepóról is (8. kép 5).

A települési fázis vezérleletei a séi típusú idolk, illetve a séi típusú anthropomorf edény. A séi típusú idolk azokban az esetekben is kétséget kizáróan ezt az időszakot reprezentálják, amikor a Sopot kultúra objektumaiból kerülnek elő, másodlagos helyzetben (pl. 177. obj, a 15. számú ház kerítőárka). Egy példányuk a II. körárok-rendszer 296/B szakaszának legfelső bontási szintjéből származik (P. BARNA 2007a, 142, Kat. 67), ami igazolja, hogy ebben az időben az árok feltöltődése már előrehaladott állapotban volt.

Ugyanakkor azt is biztosra vehetjük, hogy az árkoknak még látható nyomai voltak a felszínen, hiszen a lengyeli házak is kivétel nélkül a II. körárok-által övezett területen állnak. A változásokat, az eltérő népességet jelezheti a házak tájolásában megfigyelhető változás: míg a Sopot település házainál, az összes települési fázisban, megfigyelhető a házak hossz tengelyének az É-D-i irányhoz való igazítása, addig a lengyeli házaknál inkább a körárokhoz való igazodás tűnik mérvadónak, s ez igaz a következő települési fázisban is (ld. 7. számú ház). Ehhez a települési fázishoz tartoznak az 1, 2, 4, 8., 9. és 24. számú házak. A tájolás tekintetében a 8. számú ház kivétel, mivel hossz tengelyének iránya 0°.

A 4a települési fázis meglehetősen biztonsággal azonosítható a lengyeli kultúra formatív fázisával, az ún. séi horizonttal, melyet Kalicz Nándor újabban Lengyel Ia fázisként említ (KALICZ 2006).

A két kultúra településének egymáshoz való időrendi viszonya nem teljesen egyértelmű. A radiokarbon adatok ilyen „rövid” időintervallum esetében nem nyújtanak segítséget, s éppen ennek a kérdésnek a megítélésében jelent nagy gondot, hogy a két kultúrára vonatkozó abszolút időrendi adatok nagyrészt átfedik egymást. Ez a megállapítás nem csupán Sormás-Török-földek, hanem további lelőhelyek, pl.:

Petrivente és Becsehely I. esetében is igaz (KALICZ 2006, 37; KALICZ et al 2007, 44–45). A két körárok-rendszer — s így a két kultúra — időrendi viszonya közvetett módon becsülhető meg. Mint fentebb már részleteztük, a 23. objektum stratigráfiailag bizonyítja, hogy az I. körárok-rendszer fiatalabb a II. körárok-rendszerénél. Ugyanakkor, a lengyeli kultúra népessége által létesített I. körárok-rendszer topográfiai elhelyezését, geometriai (kitűzési) középpontját bizonyíthatóan összehangolták a még biztosan a Sopot kultúra által létesített korábbi (II.) körárok-rendszer helyzetével és geometriai középpontjával (1. kép 4). Erre bizonyíték, hogy a két körárok-rendszer középpontjai egy közös, É-D-i tájolású tengelyre esnek (P. BARNA 2007, 369–370; P. BARNA–PÁSZTOR 2010, 207; PÁSZTOR–P. BARNA 2009, 207, 1. kép 1). A két körárok-rendszer közti területen — az I. körárok-rendszer D-i kapuja és a II. körárok-rendszer 1. és 2. számú kapujának környékén — nincsenek települési objektumok; ez a rész gyakorlatilag üres, amiből megint csak a két létesítmény közel egyidejű létezésére következtethetünk. Pontosabban: a II. körárok-rendszer alapítása lényegesen korábbra nyúlik vissza, de aktív használatának végén, egy adott ideig, valószínűleg egyidejűleg létezett az újonnan létesült I. körárok-rendszerrel. Biztosra vehetjük, hogy az I. körárok-rendszer kitűzésekor még ismerték a II. körárok-rendszer geometriai középpontját, annak ellenére, hogy a körárok geometriai középpontjai az ásati adatok szerint nem kitüntetett pontok, legalábbis ennek régészetileg megfogható nyomát eddig még sehol sem sikerült feltárni. Nem ismerünk olyan körárkot, melynek a geometriai középpontját bármi is (pl.: oszlop, építmény, stb...) időtállóan jelölte volna. Mindez nagyon behatárolja az újabb körárok létesítésének idejét.

A leletanyag jól érzékelhető átfedést tükröz: a két kultúra edénykészletének forma- és díszítésvilága jelentős mértékű hasonlóságot, sőt, egyezést mutat (KALICZ 1998, 62), s még azokon a tárgy típusokon is fellelhető a hasonlóság, amelyek egyébként lényegesen különbözőek a Sopot, illetve a korai lengyeli kultúrában. Ilyen elsősorban az anthropomorf plasztika: a késői Sopot kultúra, Sormás-Török-földeken feltárt, jellegzetes testhelyzetű- és kartartású idolkjának (P. BARNA 2007a, 96–97, Kat. 29) a lengyeli kultúra séi típusú idolkjaira jellemző gömb alakú feje van (KALICZ 2007, 15; KALICZ 2009). Talán még inkább egyértelmű példa egy, a Sormás-Mántai-dűlőből származó példány, melynek gerincábrázolása a séi típusú anthropomorf edényeken köszön vissza (P. BARNA s.a.b, Fig. 2.), de itt említhetjük meg az erősen stilizált, cserélhető, bikónikus szborfejeket is, melyek mindkét kultúrában megjelennek (KALICZ 1985, 71. kép 9; RACZKY 2000, Fig. 4. 1a-d, 4a-d; P. BARNA 2007,

Pl. VI, 13; P. BARNA–T. BÍRÓ 2009, 3. ábra 1-3). A dunántúli¹⁴ késői Sopot kultúrában fellépő gazdag kerámiafestés ugyancsak közös vonás a lengyeli kultúra formatív fázisával.

Sormás-Török-földeken számtalan esetben egy objektumon belül, együtt került elő a két kultúra jellegzetes leletanyaga, ami alapján a feldolgozás egy korábbi szintjén felmerült a két kultúra esetleges egyidejűségének lehetősége (P. BARNA 2007, 372), s ennek az abszolút kronológiai adatok sem mondanak ellen. Korábban Regenye Judit térbeli elkülönülés mellett feltételezte a dunántúli Sopot és a formálódó lengyeli kultúra egyidejűségét (REGENYE 1998, 113; REGENYE 2002). Részben hasonló véleményt fogalmazott meg Horváth László András is, aki a Brezovljani-típust és az egyidős Ny-dunántúli Sopot kultúrát a Zseliz III. időszakkal párhuzamosította, a Protolengyel időszakra helyezve az említett kultúrákat. A Zselizi csoport végének időrendjét a Vinča B2 – B2/C1 időszakban határozta meg, ugyanakkor — elsősorban az esztergályhorváti leletegyüttesre (P. BARNA 1996) alapozva — feltételezte, hogy a DNy-Dunántúlon a Brezovljani-típust még egy késő „Protolengyel”-időszak¹⁵ követte (HORVÁTH 1996, 151–153). Petrivente és Becsehely I. lelőhelyek leletegyüttesei hasonló problémákat vetettek fel (KALICZ et al 2007, 44–45). Sormás-Török-földek településtörténeti vizsgálata, az egyes települési fázisok elkülönítése azonban egyértelmű stratigráfiai bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy azokban az esetekben, ahol szuperpozíciók adódtak, a lengyeli kultúra felülrétegezte a Sopot kultúra települési objektumait. Ilyen pl. 1244. obj. — a 27. számú Sopot-ház a 3b fázisból —1208. objektum (a lengyeli kultúra gödre); vagy a már említett 1176. lengyeli gödör a 34. számú Sopot házhoz tartozó cölöplyuk (1259. obj.) felett.¹⁶ A szuperpozíció miatt a két kultúra leleteinek együttes előfordulását a legtöbb esetben utólagos keveredés eredményének kell tartanunk.¹⁷ A nagyfelületen végzett megelőző feltárás, illetve leletmentés körülményei nem tették lehetővé a szintkövetés módszerének alkalmazását, így a vertikális stratigráfiai adatok nagy része megsemmisült, melyek hiányával a feldolgozás során számtalan esetben szembesültünk. Szerencsére a lelőhely bizonyos részein mégis lehetőség nyílt több, egymásra rétegződött települési szint dokumentálására, elsősorban a II. körárok-rendszer ÉK-i részén. Itt — pl.: a 158. árok bizonyos szakaszain (6. kép 3) — sikerült „megfognunk” a DVK, a Sopot kultúra, a lengyeli kultúra, sőt még a Balaton-Lasinja kultúra egymásra rétegzett települési nyomait is.

4b települési fázis

Ennek a végső települési fázisnak a létét azok az objektumok igazolják, melyek egyrészt felülrétegzik az

elplanírozott I. körárok-rendszer helyét, illetve főleg keleti irányban túlterjeszkednek azon; másrészt a séi típusú leleteknél fiatalabb jellegű lengyeli leletanyagot tartalmaznak (pl.: 39, 40, 52; 91, 94, 102, 153, 395, 423, 461. és 624. obj.-ok). Nem csupán az I. körárok-rendszer körzetében van meg ez a települési fázis, a II. körárok-rendszer területén több ház és objektum (pl.: a külső árkot felülretegző 107., illetve a 23. objektumot részben vágó 63. obj.) szintén ezt az időszakot képviseli.

Megjelennek a korábbinál bonyolultabb, az edény egész felületét kitöltő minták (esőcsepp, festett meander, stb.), pl.: a 11. és a 624. objektum nagy gomba alakú kultuszedényein (PÁSZTOR et al 2008, Fig. 8a-b). Ezekhez hasonlókat elsősorban Szombathely-Oladi platón (ILON 2007, 103–105), Morvaországban, pl.: Znojmo-Novosady (ČIŽMAŘ-HÁJEK 2008, 23), Těšetice-Kyjovice (KAŽDOVÁ 2008, 99), vagy Mašovice-„Pšeničné” (CIZMAR 2008a, 131), illetve Alsó-Ausztriában, pl.: Wilhelmsdorf (NEUGEBAUER–NEUGEBAUER–MARESCHEK 2005, 25, Abb.1.35) lelőhelyeken találunk. A karcolt kerámia — leszámítva a Butmir-i jellegű karcolást — szintén ehhez a települési fázishoz kötődik; a formatív fázisban ugyanis még ismeretlen (KALICZ 2006, 36). Egy-két töredék már a magas, hengeres csőtálpakat képviseli. Néhány bizonytalan töredék (39, 124. obj.) geometrikus oltár fedele lehet. Újdonság a lapos tetejű bütykök (pl.: 40., 52. obj.), továbbá a kettős állatfej, illetve ezek stilizált változataival díszített fedőfogók megjelenése is. A 461. objektumból származó trónus vagy zsámoly párhuzamai ismét Szombathely-Oladi-plató (ILON, 2007, 233, Kat. 156), illetve Svodín 3. építési fázisa felé mutatnak (RUTTKAY 2004, Abb. 5.1).

A 4b települési fázist stratigráfiailag igazolják a 4a települési fázis objektumait vágó objektumok.¹⁸ A települési fázishoz tartozhatott a 7, 29(?), 30. számú ház. A 7. számú ház (P. BARNA s.a.a. 5. t. 1.) vágja a 10. számú Sopot- és a 8. számú lengyeli házat, tehát későbbi a legkorábbi lengyeli települési fázisnál. A 29(?) számú ház egyik kísérgödöréből (1000. obj.) származó idoltöredék,¹⁹ egy felemelt és könyökben hajlított (adoráns tartású) kar párhuzamai Szombathely-Oladi-plató lelőhelyen vannak meg (ILON 2007, Kat. 89, 126, 128), illetve távolabb, a MOG, az MBK, és DNy-Szlovákia területén. A 30. számú ház (P. BARNA s.a.a. 5. t. 4.) egyik kísérgödöréből származó, kettős állatfejben végződő fedőfogó²⁰ párhuzamai szintén a Lengyel Ib időszaktól kezdődően ismertek, pl.: Nagykanizsa-Palin (TOKAI 2009, 199, 1. kép 2), Nagybakónak (TOKAI 2008; 2008a, 57), s később Zalaszombatfalva-Szőlőhegyi-mező (BÁNFFY 1996, Pl. 110, 264) lelőhelyekről. Kalicz Nándor szerint az Oladi-platói lelő-

hely a Sé-Malomi-dűlői telep folytatása, annál valamivel fiatalabb, átmenet a Lengyel IB (korai klasszikus fázis) fejlődési fokozatba (KALICZ 2007, 15; KALICZ 2009, 57).

A települési fázis vezérleletei az oladi típusú idolk előfutárai. Az igazi, erősen bikónikus fejű, oladi idoltípus még nincs meg a teljesen kialakult formájában, de több olyan jegy is megjelenik, amely a séi horizontra nem jellemző. Ilyen pl. a 432. obj. egyik idol torzója, melynek karjai letörtek ugyan, de még így is látszik, hogy eredetileg nem séi típusú kis karcsónkjai voltak, hanem karjai a mell alatt kereszteződtek. Hasonló, előrehajló karcsónkokat a Kaposvár-Gyertyánosról közölt idoltöredéken láthatunk, mely Lengyel II. korú (REGENYE 2003, 71–72, 1. kép). A Szombathely–Oladon gyakori idolk másik típusa, az előrehúzott orrú, állatfej-szerű idoltípus egy példánya²¹ az I. körárok-rendszer területén (624 obj.) került elő. A 111. objektum (I. körárok, belső árok), illetve a 107. objektum hasonló idoltorzóinak párhuzamát Svodínban találtuk meg (RUTTKAY 2004, 330, Abb. 6.13). A 10. objektumból két olyan idoltöredék és egy oltárláb-töredék (P. BARNA 2007, Pl. 6, 12; Pl. 5, 16) is előkerült, melyeknek a korai lengyeli időszakra datált Belvárdgyulán vannak jó párhuzamai (BERTÓK et al 2008, 4. kép 6, 8–10, 16).

Ami a körárkot illeti, a stratigráfiai adatok szerint ebben a települési fázisban már nem volt aktív: a 4b települési fázis két objektuma (39. és 52. objektumok) is felülretegzi az I. körárok-rendszer belső árkat. A 2. számú (déli) kapun átvezető út nyomvonalát is objektumok (102, 153.) zavarják meg. Az I. körárok-rendszer felszámolása — a homogén betöltésből ítélve — tudatos planírozás, s nem pedig hosszabb, természetes feltöltődési folyamat eredménye lehetett.

Részletesen kell foglalkoznunk a településszerkezetet meghatározó árkok, körárkok, és a települések egymáshoz való viszonyával. Sormás-Török-földek mellett a középső és késő neolit dél-zalai nagy települések, Becsehely I-II, Petrivente és Sormás-Mántai-dűlő szerkezetének változása jól tükrözi azt a folyamatot, melynek során a nagy telepeken olyan, különböző, szimbolikus, szakrális cselekvések nyomait őrző árokrendszerek jelennek meg, ahol a mindennapi élettér és a szakrális tér még nem különül el. A jelenség a Kárpát-medence K-i felén is kimutatható, pl.: Polgár-Ferenci hát lelőhelyen (RACZKY–ANDERS 2009, 76–77). Ezzel szemben a késő neolitikus lengyeli kultúra körárkai már a szakrális tér elkülönülését testesítik meg. A zalai neolitikus lelőhelyekkel e fejlődési folyamat minden fázisát modellezhetjük. A középső neolitikum időszakából példaként említhetjük a két becsehelyi lelőhelyet. Becsehely II-n a DVK Keszthely-csoport idején feltehetően egy egyszeres, szabálytalan alakú és tek-

nős aljú árok (ún. Sohlggraben) övezte a telepet, melynek csak kis szakaszát tárhattuk fel (10. kép 2; P. BARNA 2004, 33). Becsehely I-en (10. kép 3) szintén a DVK késő fázisában létesült az első árok (KALICZ et al 2007, 31). A középső- és késő neolitikum fordulóján, a Sopot kultúra településein, pl.: Petriventén (10. kép 4) már kétszeres árok-rendszerrel találkozunk, amelynek alaprajza lekerekített sarkú téglalaphoz hasonlít. A Sopot kultúra árka már mindig hegyes aljúak (ún. Spitzgraben) (KALICZ et al 2007, 31. Abb. 2a-d). A településeket, pl. a Mántai-dűlőt a mindennapi élettér és a szakrális tér egysége jellemzi, a telepet kerítő árok gyakorlati funkciója — a szakrális tevékenységekre utaló leletek ellenére — kétségtelen, akárcsak Petrivente vagy Becsehely esetében. Ezekkel ellentétben azonban a Mántai-dűlői árok (10. kép 5; P. BARNA 2009, 18–19, 6. kép 1-2) — szabályos, köríves alaprajza és kapujának tájolása miatt — már előre vetíti a későbbi változásokat.

Sormás-Török-földeken a II. körárok (10. kép 6) a fejlődés valamivel későbbi, átmeneti fázisát képviseli: ez a rendkívül nagyméretű, enyhén ovális, szintén kettős árok-rendszer egyértelmű kapcsolatot mutat a belsőjében feltárt objektumokkal, lakóházakkal. A körárok ebben az esetben még a telepet keríti ugyan, de kialakításában (alaprajz, tájolás) már a későbbi rondellák (azaz a valódi körárkok) elvei is megjelennek, s maga a létesítmény is szoros kapcsolatot mutat az I. számú körárokkal. Az átmenetiséget a leletanyag is alátámasztja.

Sormás-Török-földeken az I. körárok (10. kép 7) nem sokkal később már egy igazi rondellaként, a szakrális tevékenység térben is elkülönült helyszínként jön létre: a településhez kapcsolódóan, de már a lakott területen kívül (mint láttuk, az árkokon belüli objektumok nem egyidősek az árkokkal). Az I. és a II. körárok-rendszerek egymással való szoros kapcsolatát, időbeli közelségét mutatja a térben egymáshoz igazított elhelyezkedésük (1. kép 4).

A körárok és telep térbeli elkülönülésének következő fokozatát példázza a Nagykanizsa-Palin, Anyagyerőhelyen feltárt hármaskörárok-rendszer (HORVÁTH 1998, 11; HORVÁTH 2001, 157–158; TOKAI 2007, 2008a). A lelőhelyen a Horváth László által 1998-ban végzett leletmentést követően teljes felületű feltárással 2006–2007-ben került sor, Tokai Zita Mária vezetésével. Az itt feltárt hármaskörárok-rendszer azt a stádiumot képviseli a vázolt fejlődési folyamatban, amikor a körárok mint önálló kultuszhely létezett, s a hozzá tartozó településtől — mely a szomszédos dombon helyezkedett el — fizikai értelemben már teljes mértékben elszakadt. Az árkok által övezett belső tér üres volt (10. kép 8). A hajdan itt végzett rítusok kellékei lehettek a jellegzetes, geomet-

rikus agyag oltárkák, melyekből több példányt is találtak. A lengyeli kultúra klasszikus fázisára datálható körárok alaprajzában már jelentős torzulások jelentkeznek a korai fázis sokkal szabályosabb rondellaihoz képest, bár az alaprajzi deformálódást részben a domboldal meredek lejtése is okozhatta. A nagyjából a négy fő égtáj felé tájolt kapuk mellett létesített további bejáratok már szintén az eredeti alapelv módosulására utalnak, akár csak a középső árok kapui előtt bástyaszerűen elhelyezkedő félköríves árkok.

A klasszikus rondella-szerkezet további torzulását mutatja a Balatonmagyaród-Hídvégpuszta lelőhelyen Horváth László által 1986-ban részleteiben feltárt ovális, 80 x 120 m átmérőjű, paliszáddal ellátott, kettős körárok-rendszer, melyet Bánffy Eszter közölt (BÁNFFY 1996, 21–22). A V-metszetű árkok szélessége és mélysége átlagos volt. A feltételezhető négy kapuból kettőt tártak fel, ezek nagyjából a fő égtáj felé irányulnak. A D-i kapu közelében egy ház cölöpárkának maradványai kerültek elő, tehát itt is azzal a ritka kivétellel találkozunk, amikor nem üres a körárok belseje. A legjobb példa erre a szlovákiai Bučany-ból ismert (BUJNA–ROMSAUER 1986). A Bučany-ban feltárthoz hasonlóan a balatonmagyaródi ház is magányos építmény lehetett, tehát ez az árok sem kerítő árok volt. Az árok-rendszer a lengyeli kultúra klasszikus és kései — tehát már a korai rézkori — szakaszára keltezhető (II-III. fázis). A szabályostól eltérő alaprajza egyrészt azt tükrözi, hogy a kései lengyeli időszakra a kultúra korai szakaszát jellemző, szigorú, kanonizált formát eredményező szabályok már eltűntek, az eredeti építési elv fellazult; másrészt a körárkok-eszme rézkori továbbélését is tanúsítja.

IV. Összefoglalás

Sormás-Török-földek a késő neolitikumot megelőzően sem volt lakatlan: a késő Stračevo kultúra és DVK Keszthely-csoportjának kisebb telepnyomai jelentik a középső neolit előzményeket. Erre a legszemléletesebb példa, hogy a késő neolit, Sopot, illetve korai lengyeli települések arculatát meghatározó I. és II. körárok-rendszereket megelőzően már a középső neolitikumban is létesültek árkok a lelőhelyen (nyomaik a 38. és 158. objektumok alján őrződtek meg: 6. kép 1, 3, 5). Ezek bizonyos szempontból előzménynek tekinthetők: az egyenes lefutású, teknős aljú ároknak (38. obj.) ugyanis egy jelentős szakaszát később beépítették a II. körárok-rendszerbe, a 158. árkot meg szinte az eredeti helyén újították meg, de már V-profillal. Valamilyen formában szintén folyamatosságra utal a Korenovo kultúra import leleteinek két különböző időhorizontban és kultúrával (DVK Keszthely-csoport, illetve a Sopot kultúra) kapcsolatos jelenléte is.

A lelőhelyen mind a Sopot, mind pedig a lengyeli időszakban több fázis mutatható ki, mely mindkét kultúra esetében hosszabb ideig tartó, zavartalan fejlődésre utal. A két kultúra megtelepedése közt azonban — a stratigráfiai adatok szerint — egy rövid hiátussal számolhatunk, annak ellenére, hogy a leletanyag bizonyos „átfedést” tükröz. A Sopot-telep (3. települési fázis) hosszabb életét a három, elkülöníthető települési fázison túl a háztípusokban mutatkozó viszonylagos változatosság is igazolja. A megtelepedés ekkor a II. körárok-rendszer területére összpontosul; a telep házai egyik fázisban sem lépik túl a körárkok vonalát. Az egyes települési fázisok (3a1-2, 3b) elsősorban a II. körárok-rendszer kiépülésével és átépítésével hozhatók összefüggésbe. A Sopot-település virágkorában nem csak egyes házhelyek, hanem lakóház és gazdasági(?) jellegű kísérő épület együtteséből álló háztartási egységek is azonosíthatók, melyek egy példája a Sopot kultúra szomszédos, Mántai-dűlői településén is kimutatható. A 4. települési fázis a lengyeli kultúrához köthető, mindkét települési fázisának objektumait nagy számban tártuk fel az I. körárok-rendszer területén, de a települési fázisokhoz tartozó lakóházak ekkor is a II. körárok-rendszer területén álltak. Ez a tény szemléletesen fejezi ki a körárkok és a települések viszonyában bekövetkezett funkcionális váltást, melynek során az árkok elvesztették a telepet kerítő, eleinte konkrét, majd egyre inkább szimbolikus, szakrális jellegű védelmi szerepüket, végül ez utóbbi karakterek felerősödésével létrejött egy térben is elkülönített, szakrális-közösségi funkciókat betöltő közösségi hely, azaz rondella (I. körárok-rendszer). Az I. körárok-rendszer létesítése és aktív használati ideje alkotja a 4a települési fázist, mely a leletanyag tanúsága szerint jól megfeleltethető a lengyeli kultúra séi horizontjának, azaz a kialakuló vagy formatív fázisnak (Lengyel Ia). A település azonban nem szűnt meg az I. körárok-rendszer használatával, az árkokat felülretegző objektumok, valamint a leletanyag egyöntetű tanúsága szerint túlélte az Ia fázist. Sormás-Török-földeken a lengyeli kultúra települése még megélhette a Lengyel Ib fázis (korai kialakult vagy korai klasszikus fázis) kezdetét, melyet többek közt az oladi típusú idolkok jelenléte és a leletanyag tipológiai változása bizonyít.

Jegyzetek

- ¹ Az összesítő térképen az objektumok korszakonkénti szétválasztását, színezését Eke István (Nemzeti Örökségvédelmi Központ) végezte. Segítségét, munkáját ezúton is köszönöm!
- ² A lelőhelynek ezen a részén egy római kori és néhány késő neolitik (lengyeli) objektum is előkerült.
- ³ A Mántai-dűlő nagyobb, részben egykorú települést, ún. központi vagy „anyatelepülésként” azonosítva, ezt a majorságot felfoghatjuk egy ún. „szatellit” vagy „leánytelepként” is, a Domboróczki L. által az AVK településhálózatáról kidolgozott modellnek megfelelően (Domboróczki 2010, 162. Fig. 14.).
- ⁴ Továbbá a 15, 17?, 21? számú házak, illetve a hasonló, árkokkal kísért házhelyek (11?, 36?, 37? 38?).
- ⁵ Részletesen ld. alább.
- ⁶ A II. körárok-rendszer 1. számú kapujának és az I. körárok-rendszer 1. számú kapujának kitűzésének idejére kapott dátumok gyakorlatilag egyeznek, azaz e két kapu tengelyének iránya az évnak ugyanazon a napján esett egybe a nap által napfelkeltekor, a horizonton kijelölt iránnyal. Részletesebben: PÁSZTOR et al 2008; PÁSZTOR–P. BARNA 2009, 206).
- ⁷ Az „út” megnevezés alatt a kaputól a település belsejébe vezető, települési objektumoktól szabadon hagyott sávot értjük.
- ⁸ A ház, házhely sorszáma melletti kérdőjel a példa bizonytalanságát jelzi.
- ⁹ Közöletlen.
- ¹⁰ A mérések a bécsi egyetem AMS laboratóriumában (VERA= Vienna Environmental Research Accelerator) készültek, Peter Stadler vezetésével.
- ¹¹ Azt, hogy a körárok-rendszer teljes egészében megépült, természetesen csak feltételezen állíthatjuk, hiszen a létesítmény egésze nem lett feltárva.
- ¹² Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a 31. számú ház — kissé hiányos alaprajza ellenére — egyúttal valószínűleg a 4 x 3-as cölöpszerkezetes háztípusnak (ld. P. BARNA s.a.a. I.2. típus) is megfelel, mely viszont a 3b települési fázishoz tartozik. Ez esetben azonban a ház pont keresztelné a 8. számú kapun átvezető út nyomvonalát, amelyhez a többi 4 x 3-as cölöpszerkezetes ház egyöntetűen a homlokzatával igazodik.
- ¹³ Az I. körárok-rendszer belsejében tártuk fel a DVK Keszthely csoportjának több objektumát, melyek közt egy hosszúház helye rajzolódott ki (P. BARNA 2005, 1. kép 4). Ez a feltételezett házhely azonban lényegesen idősebb az I. körárok-rendszerénél.
- ¹⁴ A horvátországi Sopot-törzsterületen csak Brezovljaniban fordul elő jelentősebb mértékben a kerámiafestés (DIMITRIJEVIĆ 1978, 122-127).
- ¹⁵ Ez alatt a Lužianky-Sé típusú leleteket értette, amit mai terminológiával a Lengyel Ia-nak (ld.: KALICZ 2006) feltehetünk meg.
- ¹⁶ A 27. és 34. sz. házak alaprajzát ld. P. BARNA s.a.a. 4. kép 1,3.
- ¹⁷ Ugyanakkor fontosnak véljük, hogy a mintegy 40 házhely közül mindössze ötnél (a 3. és 2. sz. házak, ill. a 10, 8. és 7. sz. házak esetében) jelentkezett szuperpozíció.
- ¹⁸ Pl.: a 63. obj. (részben a 23. obj. felett); 39, 52. obj.-ok az I. körárok belső árka (31. obj.) felett; illetve a II. körárok árka felett: 20, 23, 107, 577, 916, 824, 1002. objektumok. Ide tartoznak továbbá az árkok (158. és 38. árkok) közti (63, 590, 591, 592, 593, 929, 930?, 931?, 935, 1009, 1080, 937?, 974.) objektumok is
- ¹⁹ Közöletlen.
- ²⁰ Közöletlen.
- ²¹ Közöletlen.

Irodalom

BÁNYFFY 1996

Bánffy, E.: *Early Chalcolithic settlement at Zalaszentbalázs-Szőlőhegyi-mező*. *Anteus* 22 (1995) 1996, 71–102.

BÁNYFFY 1996a

Bánffy E.: *Korarárkori körárkok Balatonmagyaród-Hídvégpusztáról*. In: *Évezredek üzenete a láp világából* (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992). Szerk.: Költő L. – Vándor L. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 21–22.

BÁNYFFY 2004

Bánffy, E.: *The 6th Millennium BC boundary in Western Transdanubia and its role in the Central European transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement)*. *Varia Arch. Hung.* 15. Budapest 2004.

BÁNYFFY 2004a

Bánffy E.: *Újkőkori és rézkori település a Kerka völgyében. — Neolithic and Chalcolithic settlement in the Kerka valley*. *Zalai Múzeum* 13 (2004) 7–28.

BÁNFFY– OROSS 2009

Bánffy, E. – Oross, K.: *Three successive waves of Neolithisation: LBK development in Transdanubia*. Documenta Praehistorica 36 (2009) 175–189.

P. BARNA 1996

P. Barna J.: *A lengyeli kultúra tömegsírja Esztergályhorvátiban. — The common grave of the Lengyel Culture in Esztergályhorvátiban (County Zala)*. Zalai Múzeum 6 (1996) 149–160.

P. BARNA 2004

P. Barna J.: *Becsehely-Homokos. Előzetes a M7 gyorsforgalmi út 71. sz. lelőhelyén feltárt neolitikus telep kutatásáról (1999. augusztus – 2000. március)*. MŰMOΣ 2 (2004) 33–44.

P. BARNA 2005

P. Barna J.: *Sormás-Török-földek településtörténeti áttekintése. A középső neolitikum. — The history of a settlement at Sormás-Török-földek. Middle Neolithic*. Zalai Múzeum 14 (2005) 17–36.

P. BARNA 2007

P. Barna, J.: *A New Site of the Lengyel Culture in Sormás-Török-földek (County Zala, South-Western Transdanubia)*. In: *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Eds.: Kozłowski, J. – Raczky, P. Kraków 2007, 365–380.

P. BARNA 2007

P. Barna J.: *Középső és késői újkőkor átmenete: Sopot kultúra. Sormás-Mántai-dűlő és Sormás-Török-földek*. In: *Szászorszápek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Szerk.: Ilon G. Szombathely 2007, 84–99.

P. BARNA 2009

P. Barna J.: *A Sopot kultúra házai és települése Sormás-Mántai-dűlő lelőhelyen*. Zalai Múzeum 18 (2009) 11–27.

P. BARNA 2009a

P. Barna J.: *Újabb adatok a dunántúli Sopot-kultúra kultuszélethez. Késő neolitikus absztrakt állat alakú oltárok a DNy-Dunántúlról. — The cult life of the Transdanubian Sopot culture. Abstract animal altars of the Late Neolithic from south-western Transdanubia*. In: *Medinától Etéig. Régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szentes 2009, 215–224.

P. BARNA s.a.

P. Barna J.: *Újabb adatok a DNy-Dunántúli középső neolitikumának időrendjéhez*. MŰMOΣ 5. s.a.

P. BARNA s.a.a

P. Barna J.: *Adatok a dunántúli késő neolitikus háztípusokhoz. A Sopot és a korai lengyeli kultúra házai Sormás-Török-földek lelőhelyen*. MFMÉ – StudArch 13 s.a.

P. BARNA s.a.b

P. Barna, J.: *Miniature anthropomorphic vessel at the early Lengyel culture site at Sormás-Török-földek, SW-Hungary*. Prehistoric Studies s.a.

P. BARNA–T. BÍRÓ 2009

P. Barna Judit – T. Bíró Katalin: *Import leletek és nyersanyagok Sormás-Mántai-dűlő és Sormás-Török-földek lelőhelyeken*. MŰMOΣ 6. Szombathely 2009, 279–294.

P. BARNA–PÁSZTOR 2010

P. Barna, J. – Pásztor, E.: *Two Neolithic Enclosures at Sormás-Török-földek (SW-Transdanubia, Hungary) and their possible geometrical and astronomical role. Case study*. In: *Monumental Questions: Prehistoric Megaliths, Mounds, and Enclosures*. BAR International Series 2122: 7, Oxford 2010, 119–125.

BERTÓK et al 2008

Bertók G. – Gáti Cs. – Vajda O.: *Előzetes jelentés a Szemely-Hegyes lelőhelyen (Baranya megye) található neolitikus körárok-rendszer kutatásáról*. ArchÉrt 133 (2008) 85–106.

BERTÓK et al 2009

Bertók G. – Gáti Cs. – Lóki R.: *Előzetes jelentés a Belvárdgyula határában (Baranya megye) talált késő neolitikus település és körárok kutatásáról. — Vorbericht über den Forschungsstand der spätneolithischen Siedlung und Kreisgrabenanlage in der Gemarkung von Belvárdgyula (Komitat Baranya)*. Ősrégészeti Levelek 10 (2009) 5–16.

BINSTEINER 2006

Binsteiner, A.: *Drehscheibe Linz – Steinzeithandel an der Donau*. Linz, 2006, 33.

BUJNA–ROMSAUER 1986

Bujna, J. – Romsauer, P.: *Siedlung und Kreisanlage der Lengyel-Kultur in Bučany*. In: *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur*. Eds.: Chropovsky, B. – Friesinger, H. Nitra–Wien 1986, 27–35.

ČIŽMAŘ 2008a

Čížmař, Zd.: *Mašovice-„Pšeničné” (Znojmo Dist.)*. In: *Život a smrt v mladší době kamenné*. Ed.: Čížmař, Zd. Znojmo 2008, 126–143.

ČIŽMAŘ–HÁJEK 2008

Čížmař, Zd. – Hájek, Zd.: *Znojmo-Novosady*. In: *Život a smrt v mladší době kamenné*. Ed.: Čížmař, Zd. Znojmo 2008, 12–23.

DIMITRIJEVIĆ 1978

Dimitrijević, S.: *Neolit u Sjevero-zapadnoj Hrvatskoj. Pregled stanja istraživanja so 1975 godine. — Das Neolithikum in Nordwestkroatien. Überblick über den Stand der Forschung bis 1975*. Hrvatsko Arheološko Društvo 1978, 71–128.

DOMBORÓCZKI 2010

Domboróczki, L.: *Report on the excavation at Tizzaszölös-Domaháza-pusztá and a new model for the spread of the Körös Culture*. In: *Kozłowski J. K. (ed.): Neolithization of the Carpathian Basin: Northernmost distribution of the Starčevo/Körös culture, Karków, 2010*.

DONEUS–TRNKA 2005

Doneus, M. – Trenka, G.: *Jahrzehntelange Forschung – Die Kreisgrabenanlage von Kamegg im Kamptal*. in:

- Daim, F. – Neubauer, W. (Hg.): *Zeitreise Heldenberg–Geheimnisvolle Kreisgräben*, Niederösterreichische Landesausstellung 2005, 29–34
- HORVÁTH 1998
Horváth L.: *Nagykanizsa és környékének fontosabb őskori és római kori régészeti lelőhelyei*. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 20 (1998) 11.
- HORVÁTH 2001
Horváth L.: *Nagykanizsa-Palin, Anyagyerőhely*. RégKut 1998 (2001) 157–158.
- HORVÁTH 1996
Horváth, L. A.: *Die Stellung der Sopot-Kultur im ungarischen Neolithikum und ihre chronologischen Beziehungen mit der Grossen Ungarischen Tiefebene*. Sargetia 26:1 (1995–1996), 1996, 143–168.
- HORVÁTH 1998
Horváth, L. A.: *Siedlungsgeschichtliche Probleme im Karpatenbecken an der Wende des mittleren und späten Neolithikums*. In: *The Late Neolithic of the Middle Danube Region*. Ed.: Draşovean, F. Timişoara 1998, 123–137.
- HORVÁTH–KALICZ 2003
Horváth L. – Kalicz N.: *Újkőkori település feltárása Petriventén. — Excavation of a Neolithic site at Petrivente*. RKM 2001 (2003) 5–29.
- HORVÁTH–H. SIMON 2003
Horváth, L. A. – H. Simon, K.: *Die Protolengyel-Phase*. In: *Das Neolithikum und das Kupferzeit in SW-Transdanubien*. IPH 8 (2003) 49–54.
- ILON 2007
Ilon G.: *Szombathely-Oladi plató*. In: *Százszorszépek. Emberábrázolás az őskori Nyugat-Magyarországon*. Szerk.: Ilon G. Szombathely 2007, 148–245.
- KALICZ 1985
Kalicz N.: *Kőkori falu Aszódon*. Aszód 1985.
- KALICZ 1998
Kalicz, N.: *Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns*. Archaeolingua. SM 10. Budapest 1998.
- KALICZ 2006
Kalicz, N.: *Ein Idolkopf der formativen Phase der Lengyel-Kultur aus Letenye-Szentkeresztomb (Kom. Zala)*. Zalai Múzeum 15 (2006) 25–46.
- KALICZ 2009
Kalicz N.: *Sé és a szombathelyi Oladi plató késő neolitikus leleteinek hasonlósága és különbözősége. A Lengyel-kultúra kialakuló és átmeneti első fázisa. — Ähnlichkeit und Verschiedenheit unter den neolithischen Funden aus den Fundorten von “Sé” und “Oladi Plató” in Komitat Vas. Die formative und vorübergehende erste Phase der Lengyel-Kultur*. Tisicum 19 (2009) 55–63.
- KALICZ et al 2007
Kalicz, N. – Kreiter, E. – Tokai, Z. M.: *Die Rolle der Sopot-Kultur in der Entstehung der Lengyel-Kultur auf Grund der Neuen Ausgrabungen in Südwestungarn*. In: *The Lengyel, Polgár and Related Cultures in the Middle/Late Neolithic in central Europe*. Eds.: Kozłowski, J. – Raczky, P. Kraków 2007, 29–47.
- KAŽDOVÁ 2008
Každová, E.: *Těšetice-Kyjovice (Znojmo Dist)*. In: *Život a smrt v mladší době kamenné*. Ed.: Čížmař, Zd. Znojmo 2008, 88–101.
- MINICHREITER 2010
Minichreiter, K.: *Slavonski Brod, Galovo, arheološka istraživanja 2009. Slavonski Brod, Galovo, Archaeological Excavations 2009*. Ann. Inst. Arch. 2010:6, 11–16.
- NEUBAUER 2005
Neubauer, W.: *Am Fuße des Heldenbergs. Die Dreifache Kreisgrabenanlage Glaubendorf 2*. In: *Zeitreise Heldenberg. Geheimnisvolle Kreisgräben*. Hrsg.: Daim, F. – Neubauer, W. Wien 2005, 52–57.
- NEUBAUER–NEUGEBAUER–MARESCH 2005
Neugebauer, W. – Neugebauer-Maresch, Ch.: *Schwarze Kreise – Rote Erde. Kreisgrabenforschung in Österreich*. In: *Zeitreise Heldenberg. Geheimnisvolle Kreisgräben*. Hrsg.: Daim, F. – Neubauer, W. Wien 2005, 19–28.
- OROSS 2004
Oross K.: *Újkőkori telepkutatások Balatonszárszó, Kiserdei-dűlő lelőhelyen 2000–2003 között. — Neolithic settlement investigations at the Balatonszárszó, Kis-erdei-dűlő site between 2000 and 2003*. RKM 2003 (2004) 17–25.
- OROSS 2004a
Oross, K.: *Das neolithische Dorf von Balatonszárszó (Forschungen zwischen 2000–2002)*. Antaeus 27 (2004) 61–80.
- PÁSZTOR et al 2008
Pásztor, E. – P. Barna, J. – Roslund, C.: *The orientation of rondels of the Neolithic Lengyel culture in Central Europe*. Antiquity 82 (2008) 910–924.
- PÁSZTOR–P. BARNÁ 2009
Pásztor E. – P. Barna J.: *A késő neolitikus Lengyel kultúra kör-árkai. Lehetséges csillagászati ismeretek a Kárpát-medencében. — The enclosures of the Late Neolithic Lengyel culture. Evidence for astronomical knowledge in the Carpathian Basin*. In: *Medinától Etéig. Régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szenté 2009, 205–213.
- RACZKY 2002
Raczky, P.: *Evidence of contacts between the Lengyel and Tisza-Herpály Cultures at the Late Neolithic site of Polgár-Csőszhalom. Relationships between Central European and Balkan ritual practice and sacred thought in the Upper Tisza Region*. Bud Rég 36 (2002) 79–92.
- RACZKY–ANDERS 2009
Raczky P. – Anders A.: *Tér és időszemlélet az újkőkorból. Polgár-Csőszhalom ásatási megfigyelései*. In: *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetéből*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szenté 2009, 205–213.

- dományi Intézetének tudományos műhelyéből. Szerk.: Anders A. – Szabó M. – Raczky P. Budapest 2009, 75–92.
- REGENYE 1998
Regenye, J.: *Some Questions concerning the End of the Middle Neolithic in Western-Hungary (Transdanubia)*. In.: *The Late Neolithic of the Middle Danube Region*. Ed.: Draşovean, F. Timişoara 1998, 109–116.
- REGENYE 2002
Regenye, J.: *Chronological situation of the Sopot culture in Hungary. — A Sopot kultúra kronológiai helyzete Magyarországon*. VMMK 22 (2002) 31–42.
- REGENYE 2003
Regenye J.: *Kultikus leletek Kaposvár-Gyertyános neolitikus lelőhely anyagában. — Kultische Funde im Material des neolithischen Fondortes Kaposvár-Gyertyános*. MFMÉ – StudArch 9 (2003) 71–79.
- RUTTKAY 2004
Ruttkay, E.: *Anthropomorphe Tonplastik von den Lengyel-Siedlungen in Svodín, Slowakei*. In: „Zwischen Karpaten und Ägäis Neolithikum und Ältere Bronzezeit”. Gedenkschrift für Viera Nemejcová-Pavúková. Hrsg.: Studeniková, E. – Hänsel, B. Rahden 2004, 323–341.
- STRAUB 2004
Straub P.: *Sormás-Mántai dűlő*. RKM 2002 (2004) 268.
- STRAUB 2004a
Straub P.: *Sormás-Mántai dűlő*. RKM 2003 (2004) 287.
- TOKAI 2007
Tokai Z. M.: *Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerőhely*. RKM (2006) 2007, 236–237.
- TOKAI 2008
Tokai Z. M.: *A lengyeli kultúra egy újabb állatábrázolása Nagybakónokról. A new animal representation of the Lengyel culture from Nagybakónak*. Zalai Múzeum 17 (2008) 21–32.
- TOKAI 2008a
Tokai Z. M.: *Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerőhely*. In: Régészeti feltárások az M7–M70 autópálya Zala megyei nyomvonalán. Szerk.: Horváth L. – Frankovics T. Zalaegerszeg 2008, 56–58.
- TOKAI 2009
Tokai Z.M.: *Késő neolit állatalakos fedő Nagykanizsa-Palin, anyagnyerő helyről. A Late Neolithic animal hadded lid from Nagykanizsa-Palin*. In: Medinától Etéig. Régészeti tanulmányok Csalog József születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szentes 2009, 197–204.
- TOKAI 2010
Tokai Z. M.: *Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerő hely (összesítő alaprajz)*. In: Zala megye régészeti kincsei – válogatás a legszebb leletekből. Szerk.: Straub P. Zalaegerszeg 2010, o.n.
- TÓTH 2009
Tóth G.: *Embertani adatok Zala megye őskorához. — Anthropologische Daten zu der Urzeit des Regierungsbezirks Zala*. ΜΩΜΟΣ 6 (2009) 427–430.
- ZALAI-GAÁL 1993
Zalai-Gaál, I.: *Ein Bothros und die neolithische anthropomorphe Idolplastik von Mórógy-Tűzkődomb*. BBÁMÉ 18 (1993) 3–46.

The History of a settlement at Sormás-Török-földek II. Late Neolithic

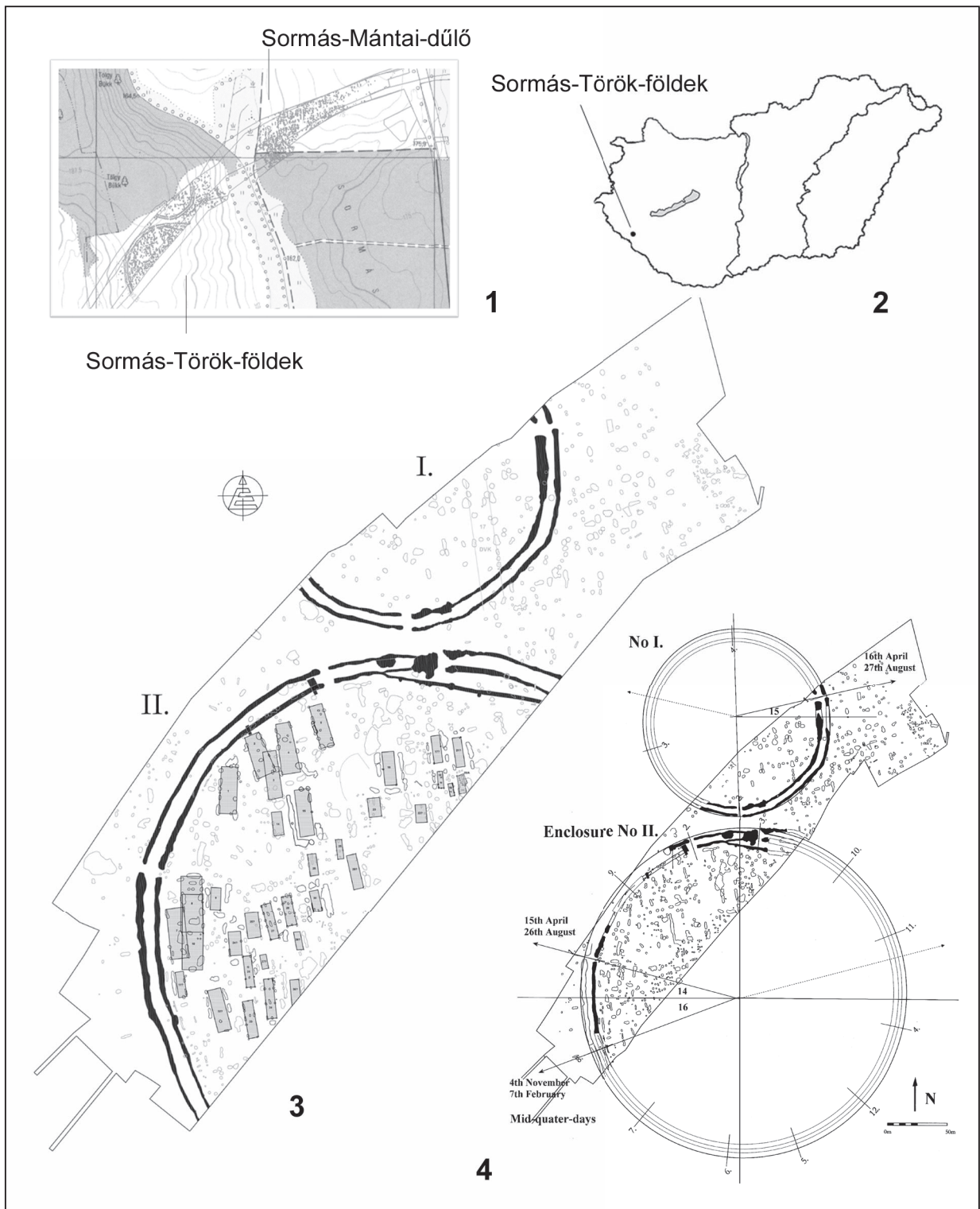
The archaeological site at Sormás-Török-földek (Zala County, South-Western Trans-Danubia) was not uninhabited even in the times preceding the Late Neolithic period (P. BARNA 2005): the traces of the settlements of the Late Starčevo culture and that of the Trans-Danubian Linear Pottery culture are dated to the Middle Neolithic period (1st and 2nd settlement phases, Pl. 2). The most expressive example for that is the fact that already before the existence of Enclosures No. I. and II. which are determinative for the structure of the Late Neolithic settlements of the Sopot and the Lengyel cultures at least one ditch (feature 38.) with a hollow profile was established during the Middle Neolithic period. The traces of a similar ditch less expressed were also proved in feature 158 (Pl. 6. 1, 3, 5a). These features may be considered to a certain

extent as antecedents: a significant part of the straight ditch was built in enclosure No. II., and the other ditch (feat. 158) was renewed almost in its original place, but this time with a V-shaped profile. The presence of the import finds of the Korenovo culture in the site in relation with two different cultures (that is TLPC and Sopot cultures) in some way suggests also some kind of continuity.

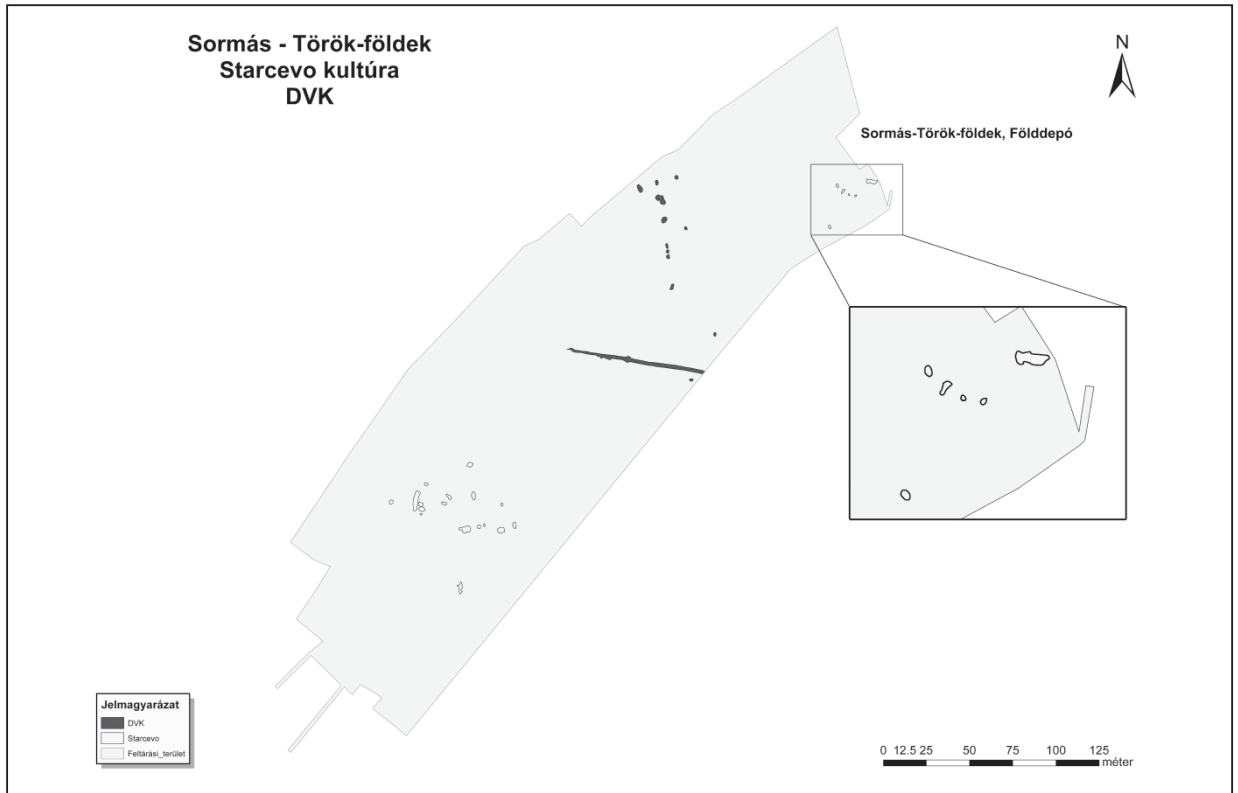
Both in the period of the Sopot (Pl. 3) and in that of the Lengyel culture (Pl. 4) several settlement phases can be proved referring to a long-lasting, undisturbed development in connection with both cultures. On the contrary, we must recon with a short time of discontinuity based on stratigraphical data, nevertheless, pieces of the find material reflect a certain overlap. The longer duration of the settlement of the

Sopot culture (3rd settlement phase) may be attested by a relatively greater diversity of house types. The inhabitation is concentrated in the territory of enclosure No. II, the houses belonging to the 3rd settlement phase did not extend over the ditches of the enclosure in any sub-phase. Certain settlement phases (3a1-a2, 3b) may be connected first of all to the establishment and restoration of the enclosure No. II (Pl. 6. 1-7, Pl. 7. 2-3, Pl. 9. 1-6). During the heyday of the settlement of the Sopot culture not only single places of houses could be determined, but some household units consisting of the unity of a dwelling and an accompanying building of probably economic function (Pl. 10. 1), one example of them could be identified in the settlement at Sormás-Mántai-dűlő. The 4th settlement phase can be connected to the formative and early Lengyel culture; the settlement features of both settlement phases (4a-4b) were excavated in the territory of enclosure No. I, but the dwellings belonging to the 4th settlement phase were located inside enclosure No. II. also in that time. This fact reflects in an expressive way the functional change forthcoming in the relationship between ditch-

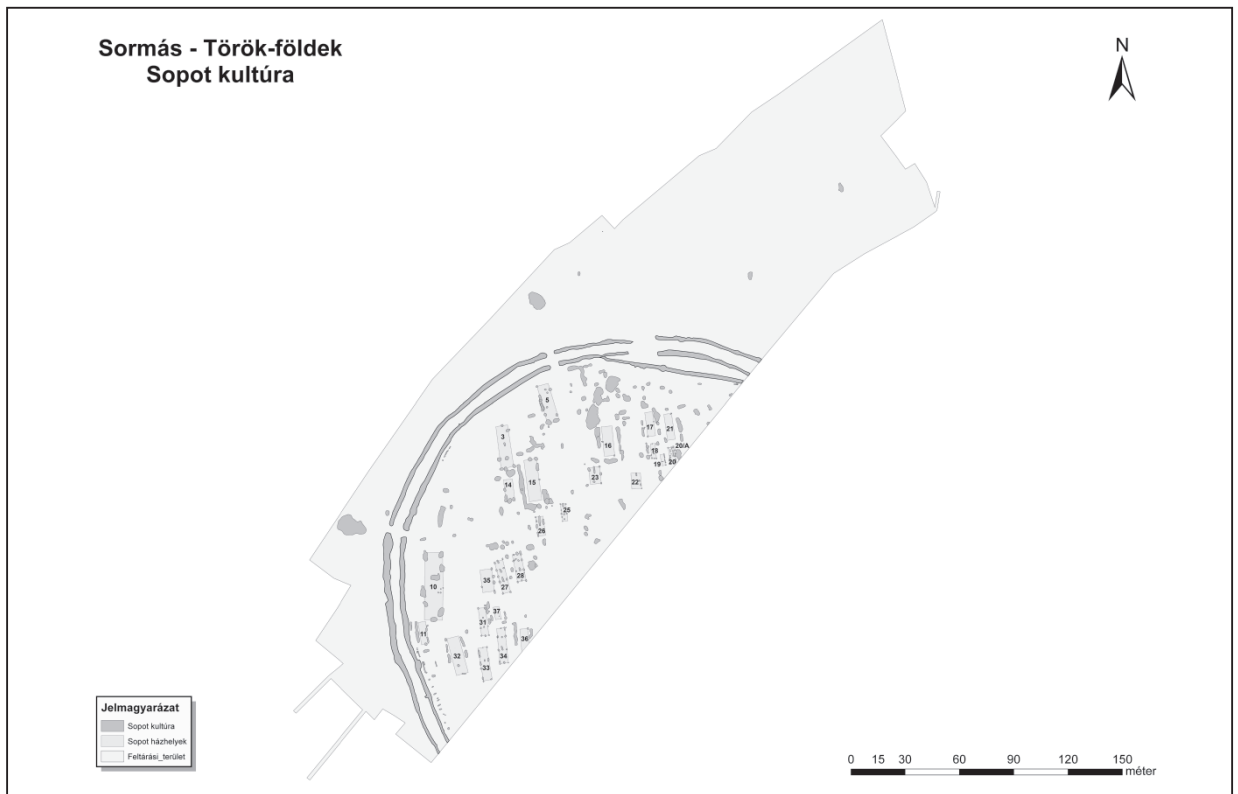
systems and settlements (Pl. 10. 2-8), during which the ditch-systems had lost their function of protecting the settlement at the beginning in a concrete, later in an even more symbolic, ritual sense. In the end, with the strengthening of this last mentioned character, a territorially separated sacral place of ritual-social function that is a rondell came to existence (Enclosure No. I., Pl. 7. 1, Pl. 8. 1-6). The establishment and the active use of enclosure No. I. establish the 4a settlement phase which on the basis of the find material may be well identified as the so called Sé horizon of the Lengyel culture that is to the formative phase of the culture (Lengyel Ia). However the settlement did not come to an end, as it is certified by the archaeological features in superposition with the ditches of enclosure No. I. and the find material, the settlement survived the formative (Ia) phase of the culture. The settlement at Sormás-Török-földek could subsist the beginning of the Ib (early classical) phase of the Lengyel culture, which may be presumed by the presence of the Olad type figurines and the typological change of the find material.

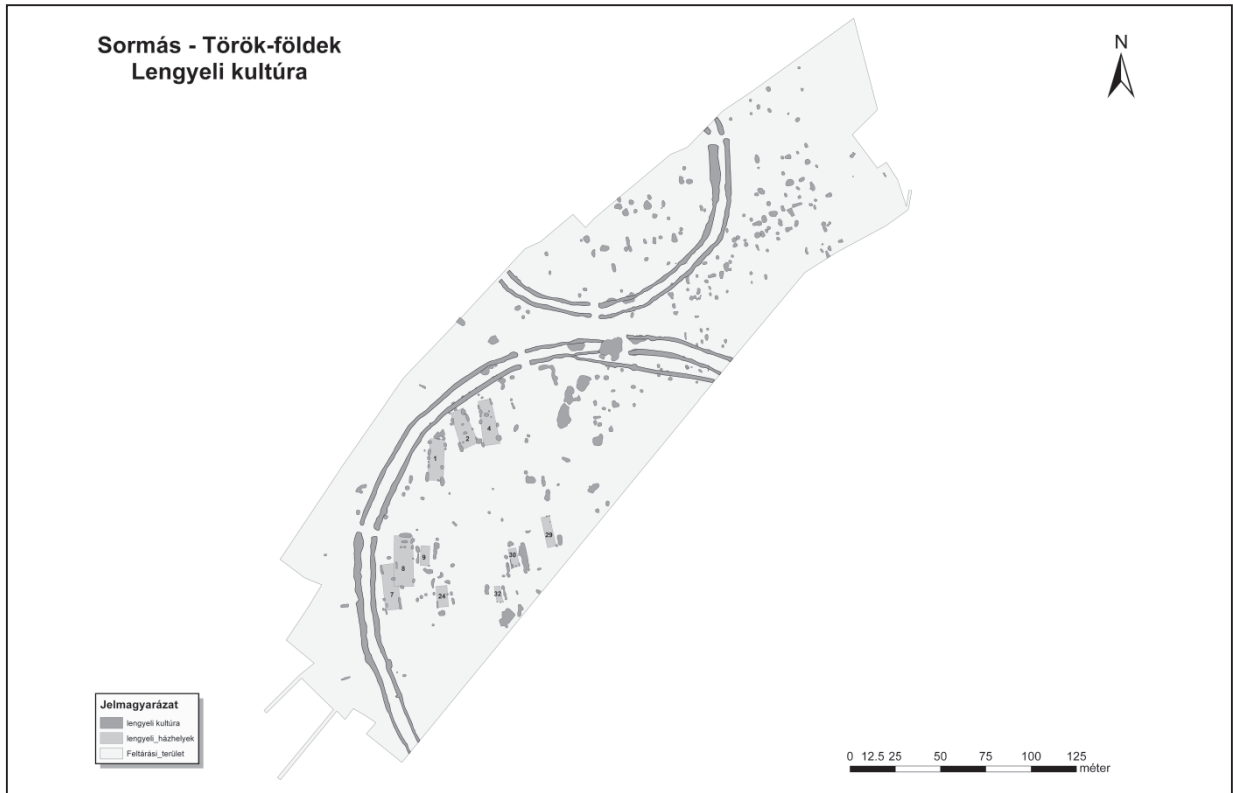
1. kép 1-2: Sormás-Török-földek és Sormás-Mántai-dűlő lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése.
 1. kép 3: Sormás-Török-földek lelőhely összesítő alaprajz (2002-2006), a rekonstruált házhelyekkel.
 1. kép 4: A két körök-rendszer egymáshoz viszonyított földrajzi elhelyezkedése.

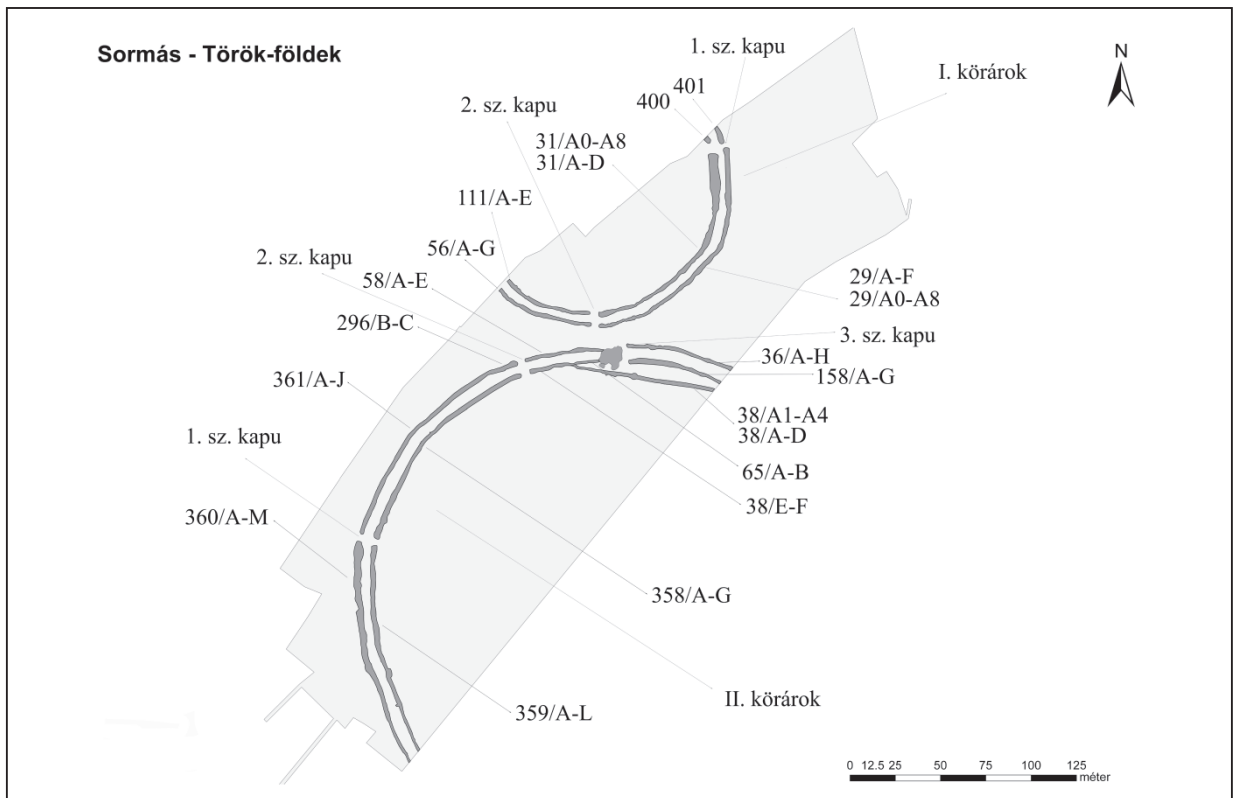
2. kép: Sormás-Török-földek a középső neolitikum idején
(a késői Starcevo kultúra és a DVK Keszthely-csoportjának településnyomai).

3. kép: Sormás-Török-földek a középső- és a késői neolitikum átmeneti időszakában (a Sopot kultúra településnyomai).

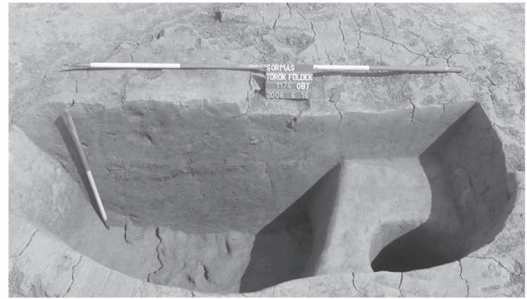
4. kép: Sormás-Török-földek a késői neolitikum kezdetén (a korai lengyeli kultúra településnyomai).

5. kép: Sormás-Török-földek lelőhely I. és II. körárok-rendszere

1

2

3

4

5a

5b

6

7

8

6. kép 2: Az 1259. obj. (cölöplyuk) a 34. számú Sopot házban és egy lengyeli gödör (1176. obj.) szuperpozíciója.
 6. kép 3: A 2, 3. és 4. települési fázisok szuperpozíciója, 38/F szakasz részlete.
 6. kép 4: A 20. objektum DK-i negyede, szuperpozícióban a 36/B objektummal.
 6. kép 5a-b: A 158/ C. szakasz metszete, megújítások nyomaival.
 6. kép 6, 8: A 38. árok, a korai Sopot-fázis kapuja (3a1 települési fázis).
 6. kép 7: Bukránium az árok aljában, a korai Sopot-fázis kapuja közelében; 38/A1 szakasz.

7. kép: A körárkok nagyméretű anyaggyerő gödrei.

7. kép 1: A 23. objektum részlete, a feltehetőleg a Balaton-Lasinja kultúra idejéből származó női csontvázzal.

7. kép 2: 909. objektum.

7. kép 3: A 970. objektum, az I. körárkok-rendszer részletével.

1

2

3

4

5

6

8. kép: Az I. körárok-rendszer.

8. kép 1: 56/E szakasz, metszet.

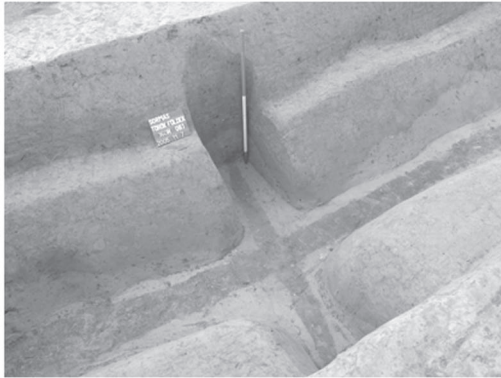
8. kép 2: Emberi koponya maradványai a külső árok betöltésében, 56/E szakasz.

8. kép 3: A 111/D szakasz metszete.

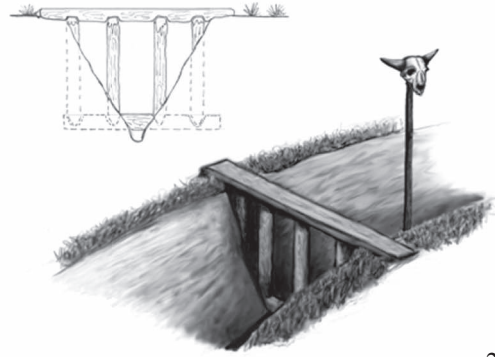
8. kép 4: 29/A4 szakasz metszete.

8. kép 5: Edénydepó a belső árok betöltésében, 31/A szakasz.

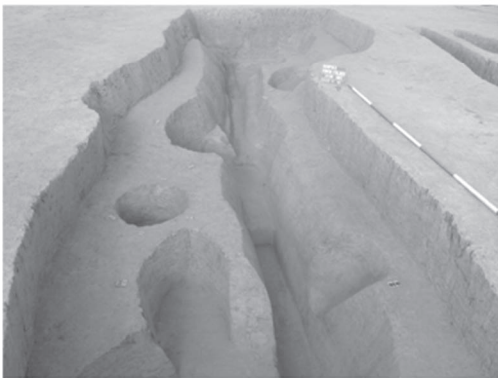
8. kép 6: Női (?) csontváz részlete a belső árok betöltésében, 31/A1 szakasz.

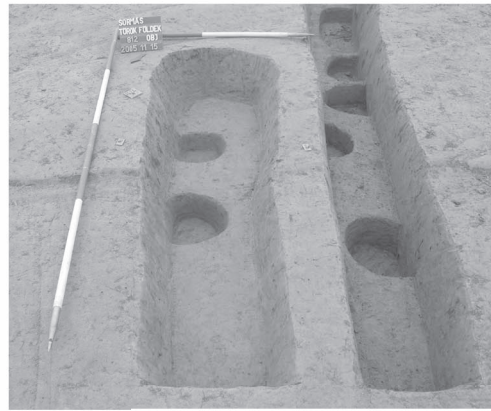
1

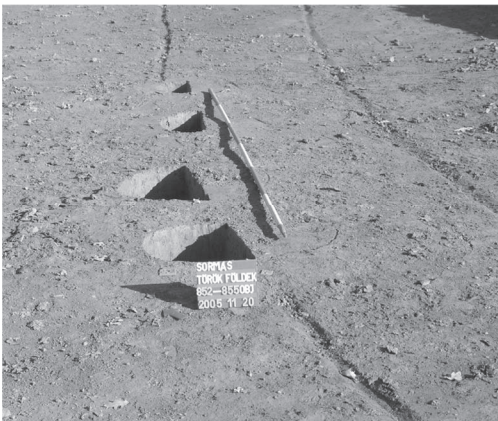
2

3

4

5

6

9. kép 1: Keresztirányú alapárok a II. körárok-rendszer külső árkán (360 H szakasz).

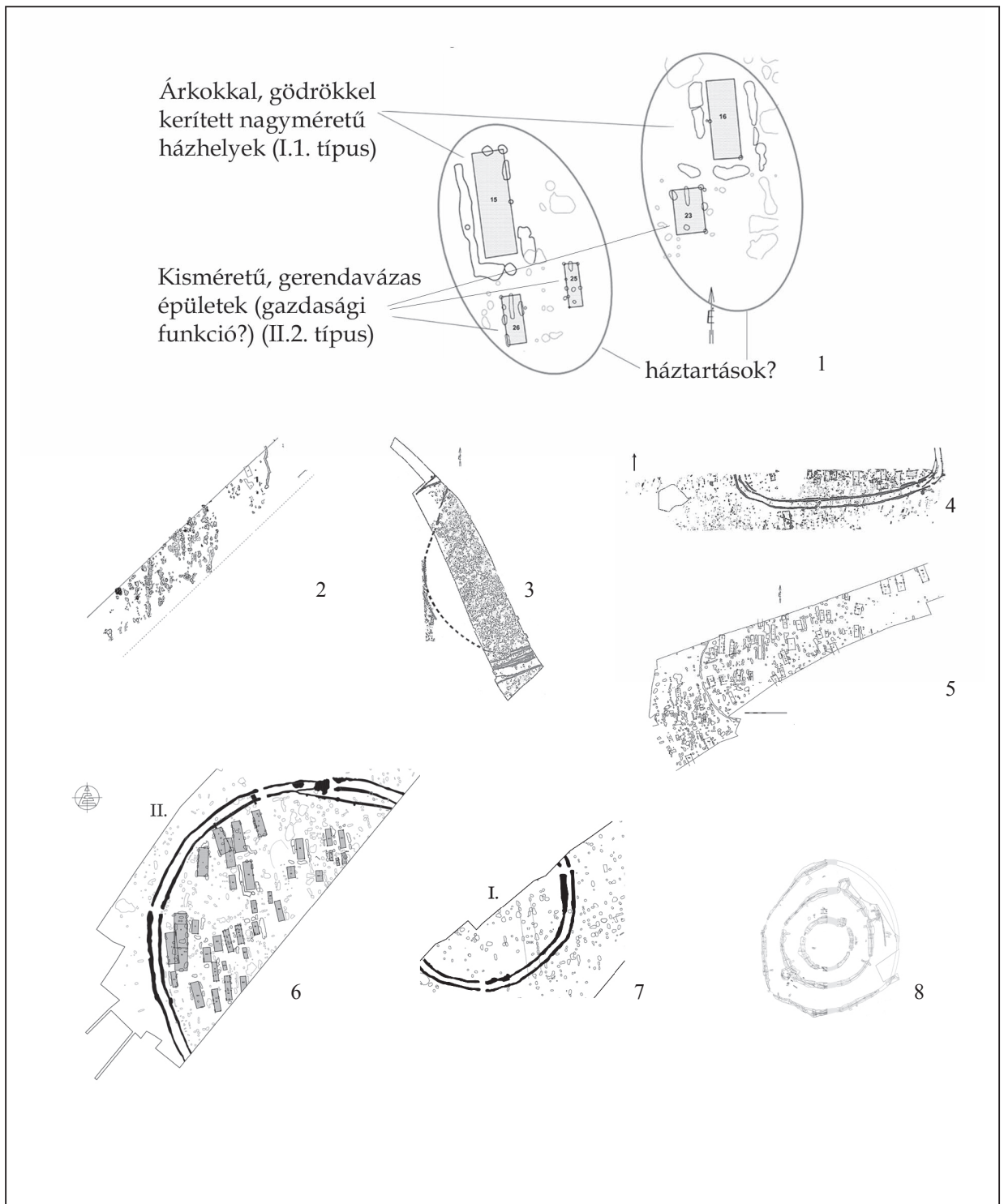
9. kép 2: Faszervezetű híd rekonstrukciója.

9. kép 3: Cölöpalapozású kapuépítmény nyomai a 8. számú kapuban.

9. kép 4: Megkettőzött paliszád részlete a kapuépítmény előterében.

9. kép 5: Kapuépítmény alapozása(?) a 9. számú kapunak megfelelő helyen.

9. kép 6: Kapuépítmény alapozása(?) a 10. számú kapunak megfelelő helyen.

10. kép 1: A háztartási egységek két példája.
 10. kép 2: Becsehely (II)-Homokos (P. BARNA 2004 után).
 10. kép 3: Becsehely (I)-Bükkaljai-dűlő (KALICZ et al 2007 után).
 10. kép 4: Petrivente-Újkúti-dűlő (KALICZ et al 2007 után).
 10. kép 5: Sormás-Mántai-dűlő (P. BARNA 2009 után).
 10. kép 6: Sormás-Török-földek, II. körárok.
 10. kép 7: Sormás-Török-földek, I. körárok.
 10. kép 8: Nagykanizsa-Palin, Anyagnyerő hely (TOKAI 2010 után)

Száraz Csilla:

Késő vaskori áldozati gödrök Zalaszentiván- Kisfaludi-hegy lelőhelyen

Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy őskori földvár Zalaegerszegtől ÉK-i irányban, Csácsbozsok városrész-től ÉÉK-re esik, de már Zalaszentiván község határához tartozik (1. kép 1-3). A Zala folyó széles, lapos, többnyire mocsaras árteréből meredeken emelkedik a Kisfaludi hegy É-D-i irányú keskeny, hosszú vonulata. Ny felől a Zala ártere, K felől pedig egy mély, meredek oldalú völgy, az ún. „Várvölgy” övezi. A földvár kiterjedését, szerkezetét mind a mai napig Nováki Gyula feltárásából, és körültekintő leírásából ismerjük (NOVÁKI 1964, 120–131). A lelőhely kutatástörténetét és a lelőhelyről a zalaegerszegi Gőcseji Múzeumba bekerült szörvány anyagot korábbi cikkemben dolgoztam fel (SZÁRAZ 2002). Jelen tanulmány az általam vezetett megelőző régészeti feltárás két kiemelkedő, késő vaskori szarvas vázakat rejtő objektumát kívánja bemutatni.¹

2004. október 18 és november 19, majd 2005. március 30 és május 30 között a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársaként folytattam megelőző régészeti feltárást Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy lelőhelyen. Közműépítés — vízvezeték fektetés — kapcsán vált szükségessé a feltáró munka. A vízvezeték nyomvonalát É-D-i irányban vágta át a földvár belsejét, és a sáncokat. Munkánk során 2 méter szélességben 5 méter hosszú szelvényeket alakítottunk ki, 995 négyzetméteren 243 objektumot dokumentáltunk (1. kép 4). A vízvezeték nyomvonalát megegyeztettem a földváron átvezető földút vonalával, melynek a tetejére már korábban kavicsot hordtak, így a felső 30 cm már eleve bolygatott volt. E réteg alatt, a kijelölt szelvényekben, 30–400 cm mély fekete, leletekben gazdag régészeti kultúrrétegre bukkantunk, csak ennek leásása után körvonalazódtak a sárgásbarna altalajban az objektumok foltjai.

A leletanyag egy része a késő bronzkorból, az Urnázott kultúra időszakából származik, markáns leletek datálhatók a kora vaskorra, emellett a késő kelta korszak is reprezentálva volt a lelőhelyen. A nagy mennyi-

ségű leletanyag értékelése az elkövetkező évek feladata lesz. A továbbiakban két objektumot kívánok kiemelni (5. és 22. objektum), melyben az archeozoológiai értékelés szerint szarvas csontváz volt (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007).

Az objektumok leírása

5. objektum (7. kép 1-3)

Rendeltetés: gödör, verem

Szelvény: 4-5. szelvényben, 1. ásonyom alatt

Folt: szürkésbarna, elmosódó szélű, faszenes, paticsos

Betöltés: sötétszürke, faszenes, paticsos

Leírás: A 4. szelvény 1. ásonyomának leásása után bukkantunk az objektum szürkésbarna, faszenes, paticsos, elmosódó szélű foltjára. Betöltése sötétszürke, faszenes, paticsos, kerámiás volt. A gödör alsó harmadában vörös, összefüggő égési réteget találtunk. A kibontott gödörrészlet metszetét a 4-5. szelvény egyik fala adta. A metszetfotón is jól látható, hogy egy méhkasos formájú, átégett falú, sötétszürke betöltésű, nagyobb gödör részletét tártuk fel. A gödör K-i felében, a gödör alján dokumentált vörösre égett réteg fölött bontottuk ki az állatváz részletet. A gödör betöltésében rengeteg fekete, vastag falú oldaltöredékek, egyéb állatcsontok voltak. A feltárt objektumrészlet méretei: hossza 224, szélessége 210, mélysége 140 cm. Hossztengelyének iránya: É-D.

Korszak: késő vaskor

Leletek

Díszített peremtöredék (2. kép 1): Szürkésbarna, fekete foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, turbántekercs díszes tál peremtöredéke. Méretek: 4,3x6,8 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.1.

Díszített peremtöredék (2. kép 2): Fekete, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, turbántekercs díszes tál peremtöredéke. Méretek: 3,6x5,2 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.2.

Díszített peremtöredék (2. kép 3, 4): Fekete, szürke foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, turbántekercs díszes táltöredék. Méretek: 1,8-4,8 cm. 2 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.3.

Peremtöredék: Fekete, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, polírozott, behúzott peremű, egyenesen levágott szélű táltöredék. Méretek: 2,9-5,6 cm. 2 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.4.

Peremtöredék: Világosszürke, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, jól iszapolt, behúzott peremű, lekerekített szélű táltöredék. Méretek: 4,8x5,8 cm. 1 db.

Kora vaskor, kelta (?)

Ltsz.: M.2008.3.14.5.

Peremtöredék (2. kép 5): Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vékony falú, kézzel formált, jól égetett, polírozott, behúzott peremű, lekerekített szélű táltöredék. Méretek: 2,1-5,1 cm. 2 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.6.

Peremtöredék (2. kép 6): Barna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és apróra tört kerámia zúzalékkal soványított, vékony falú, kézzel formált, jól égetett, polírozott, ívelten kihajló peremű, lekerekített szélű edénytöredék. Méretek: 4,8x4,8 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.7.

Peremtöredék (2. kép 7): Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, ívelten kihajló, lekerekített szélű, enyhén deformált peremtöredék. Méretek: 4,1x7,1 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.8.

Peremtöredék: Vörösesbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, enyhén kihajló, egyenesen levágott szélű peremtöredék. Méretek: 3,8x4,2 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.9.

Peremtöredék (2. kép 8): Vörösesbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal, kerámia zúzalékkal és kevés apró kavicsal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, egyenesen levágott szélű peremtöredék. Méretek: 2,8x5,7 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.10.

Peremtöredék (2. kép 9): Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, ívelten kihajló, lekerekített szélű fazékperem töredék. Méretek: 6,8x8,8 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.11.

Peremtöredék (2. kép 10, 11, 12): Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, ívelten kihajló, lekerekített szélű, peremtöredék. Méretek: 2,8-7,4 cm. 3 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.12.

Nyaktöredék: Szürkésbarna színű, hasonló törésű, csillámos homokkal, kerámia zúzalékkal és apró szitált kavicsal is soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett nyaktöredékek. Méretek: 3,8-4,8 cm. 2 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.13.

Fültöredék: Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett szalagfűl indulásának ívelt töredéke. Méretek: 4,3x5,6 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.14.

Fültöredék: Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, hosszanti kannelúrával díszített szalagfűl töredék. Méretek: 3,1x3,8 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.15.

Oldaltöredék (3. kép 1): Kívül barna, belül fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, ívelt, közepén benyomott, hosszúkas fogófüllel díszített oldaltöredék. Méretek: 6,1x9,8 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.16.

Oldaltöredék (3. kép 2): Szürke, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, ívelt, lapos fogóbütyökkel díszített oldaltöredék. Méretek: 7,6x7,8 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.17.

Oldaltörödédek (3. kép 3): Vörösesbarna, szürke foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, ívelt, felfelé álló fogófüllel díszített oldaltörödédek. 4,6x7,4 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.18.

Oldaltörödédek: Kívül szürkésbarna, fekete foltos, belül fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, enyhén ívelt, ujjbenyomkodással tagolt, rátett bordával díszített, durva oldaltörödédek. Méretek: 4,6x6,6 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.19.

Oldaltörödédek: Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, ívelt, rátett, ujjbenyomkodással tagolt bordával díszített oldaltörödédek. Méretek: 3,1x4,6 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.20.

Oldaltörödédek (3. kép 4, 5): Fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, sima felületű, kannelúrával díszített, ívelt oldaltörödédek. Méretek: 3,9-8,3 cm. 2 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.21.

Oldaltörödédek (3. kép 6): Barna, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, kannelúrával díszített, ívelt oldaltörödédek. Méretek: 2,3x3,6 cm. 1 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.22.

Oldaltörödédek: Kívül fekete, belül barna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, polírozott, egyenes és ívelt oldaltörödédek. Méretek: 3,1-11,1 cm. 8 db.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.14.23.

Oldaltörödédek: Fekete, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödédek. (Közülük az egyik darab karcolt díszes, egy másik pedig kívül fekete, belül szürke, talán kelta oldaltörödédek.) Méretek: 2,4-8,7 cm. 31 db.

Kora vaskor, kelta

Ltsz.: M.2008.3.14.24.

Oldaltörödédek: Szürke, barna foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított,

vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödédek. Méretek: 2,9-9,8 cm. 6 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.25.

Oldaltörödédek: Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól iszapolt, egyenes és ívelt oldaltörödédek. (3 db polírozott és egy karcolt háromszög forma.) Méretek: 3,1-7,6 cm. 10 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.26.

Oldaltörödédek: Barna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödédek. Méretek: 3,4-10,4 cm. 7 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.27.

Oldaltörödédek: Szürkésbarna, fekete és vörös foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödédek. Méretek: 2,8-6,8 cm. 34 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.28.

Oldaltörödédek: Szürkésbarna, fekete és vörös foltos, hasonló törésű, apró kavicsal, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödédek. Méretek: 2,4-5,1 cm. 5 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.29.

Oldaltörödédek: Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, másodlagosan átégett, ívelt oldaltörödédek. Méretek: 4,2x9,2 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.30.

Aljtörödédek: Kívül fekete, szürke foltos, belül szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtörödédek. Méretek: 8,2x11,1 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.31.

Aljtörödédek: Kívül fekete, belül szürke, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtörödédek. Méretek: 5,1x5,1 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.32.

Aljtörödédek: Barna, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal, kerámia zúzalékkal és apró kavicsal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett aljtörödédek. Méretek: 2,1-6,8 cm. 3 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.33.

Aljtöredék: Világosszürke színű, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal és szerves anyaggal soványított, vastag falú, korongolt, jól égetett, jól iszapolt, egyenes aljtöredék. Méretek: 4,6x4,6 cm 1 db.

Kelta

Ltsz.: M.2008.3.14.34.

Aljtöredék: Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtöredék. Méretek: 6,1x7,6 cm. 1 db.

Kora vaskor

M.2008.3.14.35.

Aljtöredék: Szürkésbarna, vörös és fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, másodlagosan átégett aljtöredék. Méretek: 3,6x5,9 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.36.

Aljtöredék: Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett egyenes aljtöredék. Méretek: 5,4x5,6 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.37.

Aljtöredék: Vörösesbarna, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtöredék. Méretek: 7,8x10,6 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.38.

Nehezék: Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, kézzel formált, jól égetett nehezék töredéke. Méretek: 5,4x6,4 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.39.

Kőeszköz (3. kép 8.): Szürke színű, csiszolt homokkőből való kőeszköz. Méretek: 3,2x7,8 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.40.

Kőeszköz (3. kép 9.): Szürke színű, vörös foltos – festéknyomok miatt, homokkőből készített csiszolt kőeszköz. Méretek: 5,4x6,4 cm. 1 db.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.41.

Vastárgy, késnyél (?) (3. kép 7): Korrodált, lapos vastárgy töredéke, nitt szögekkel összefogva. Talán kés nyele lehet? Méretek: 2,6x5,2 cm. 1 db.

Késő vaskor

Ltsz.: M.2008.3.14.42.

22. objektum (8. kép 1-3)

Rendeltetés: gödör

Szelvény: 8. szelvény, 1. ásonyom alatt

Folt: sötétszürke, elmosódó szélű, faszenes

Betöltés: fekete, erősen faszenes, tele nagydarab oldaltöredékekkel

Leírás: A 8. szelvényben egyetlen nagyobb méretű folt jelentkezett. Leástunk egy ásonyomot, ekkor az objektum foltja összeszűkül egy kisebb, de így is jelentős kerekded gödörré. Még ebben az állapotában is úgy tűnt, hogy a metszetét a szelvény fala adja majd. Még néhány ásonyom leásása után kiderült, oldala kisebb összeszűkült. Betöltésében rengeteg volt a kerámia, abból is a nagyméretű, fekete, jól eldolgozott felületű, vastag falú oldaltöredék. A gödör legalján találtuk meg a fiatal szarvas csontvázát. Az állat teteme, csontjai anatómiai rendben helyezkedtek el. A lábait kicsit behajlítva, nyakát erősen hátrahajlítva került a gödörbe, úgy dobhatták bele. A csontváz körül és közvetlenül fölötte semmilyen leletre nem bukkantunk. A kibontott gödör méretei: hossza 380, szélessége 235, mélysége 213 cm. Hossztengelyének iránya: É-D.

Korszak: őskor, késő vaskor

Leletek

Edénytöredék (4. kép 1): Kívül-belül fekete, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, nagyméretű, kúposnyakú edény töredékei. Ragasztott, kiegészített. Méretek: 46,8x27,3 cm. 14 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.25.1.

Peremtöredék (4. kép 2): Világosbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, ívelten kihajló, lekerekített szélű peremtöredék. Méretek: 4,1x6,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.25.2.

Peremtöredék (4. kép 3): Kívül szürkésbarna, belül szürke, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, ívelten kihajló, egyenesen levágott szélű peremtöredék.

Méretek: 3,2x4,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.25.3.

Oldaltöredék: Kívül barna, belül fekete, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, zömében kézzel for-

mált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödékek. Méretek: 1,8-7,1 cm. 8 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor, 1 db kelta

Ltsz.: M.2008.3.25.4.

Oldaltörödékek: Fekete, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vékony, közepes és vastag falú, zömében kézzel formált, jól égetett, ívelt oldaltörödékek. Méretek: 1,4-5,1 cm. 4 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor, 1 db kelta

Ltsz.: M.2008.3.25.5.

Oldaltörödékek: Szürkésbarna, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltörödékek. Méretek: 2,1-10,9 cm. 30 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.25.6.

Oldaltörödékek: Kívül-belül szürkésbarna színű, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett oldaltörödékek. Méretek: 2,4-4,9 cm. 6 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.25.7.

Oldaltörödékek: Fekete, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett egyenes és ívelt oldaltörödékek. Méretek: 2,6-7,2 cm. 6 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.25.8.

Aljtörödékek (4. kép 4): Kívül-belül szürke színű, kopott, világosszürke törésű, csillámos homokkal és szerves anyaggal soványított, vastag falú, korongolt, jól égetett, egyenes aljú edény fenéktörödéke. Méretek: 4,6x5,6 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, 1-2 ásonyomából.

Kelta

Ltsz.: M.2008.3.25.9.

Díszített peremtörödékek (5. kép 1): Kívül fekete, szürke foltos, belül szürke, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, lekerekített szélű, turbántekercs díszes táltörödékek. Méretek: 4,1x6,4 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, kelta (?)

Ltsz.: M.2008.3.26.1.

Díszített peremtörödékek (5. kép 2): Vörösesbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, ívelten kihajló, lekerekített szélű, apró, árkolt, rátett bütykökkel díszített peremtörödékek. Méretek: 4,4x4,9 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.26.2.

Peremtörödékek (5. kép 3): Kívül-belül barna, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelten kihajló, lekerekített szélű peremtörödékek. Méretek: 10,8x12,2 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.3.

Peremtörödékek (5. kép 4): Kívül-belül barna, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelten kihajló, egyenesen levágott szélű, síkzott (facetált) peremtörödékek. Méretek: 4,1x8,4 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.4.

Peremtörödékek (5. kép 5, 6): Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, egyenetlen felületű, ívelten kihajló peremű edények töredékei. Méretek: 3,1-4,6 cm. 2 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.5.

Peremtörödékek (5. kép 7, 8): Szürkésbarna, fekete foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, egyenetlen felületű, enyhén behúzott, lekerekített szélű peremtörödékek. Méretek: 3,7-5,8 cm. 2 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.6.

Peremtörödékek (5. kép 9): Kívül szürkésbarna, fekete foltos, belül barna, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, enyhén behúzott, egyenesen levágott szélű peremtörödékek. Méretek: 5,1x8,7 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.26.7.

Peremtörödékek (6. kép 1): Szürkésbarna, fekete foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelten kihajló peremű edény, lekerekített szélű peremtörödéke. Méretek: 4,6x9,6 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.8.

Peremtörödékek (6. kép 2): Kívül szürkésbarna, fekete foltos, belül szürke, szürke törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, egyenetlen felületű, vízszintesig kihajló peremű edény, lekerekített szélű peremtörödéke. Méretek: 3,4x5,8 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.9.

Peremtörödékek (6. kép 3, 4): Szürkésbarna színű, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, enyhén behúzott peremű edény, lekerekített szélű peremtörödéke. Méretek: 3,5-4,2 cm. 2 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.10.

Peremtörödékek (6. kép 5): Kívül-belül barna, szürke foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelten kihajló, lekerekített szélű peremtörödékek. Méretek: 3,4-6,2 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.11.

Peremtörödékek (6. kép 6): Fekete színű, szürke törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelten kihajló, lekerekített szélű peremtörödékek. Méretek: 4,3x4,6 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.12.

Peremtörödékek (6. kép 7): Kívül szürkésbarna, fekete foltos, belül szürke, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelten kihajló, lekerekített szélű peremtörödékek. Méretek: 2,8x3,8 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.13.

Peremtörödékek (6. kép 8): Kívül barna, fekete foltos, belül szürke, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vékony falú, kézzel for-

mált, jól égetett, polírozott, enyhén behúzott peremű, lekerekített szélű tálak törédékei. Méretek: 2,1-4,9 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.26.14.

Díszített peremtörödékek (6. kép 9): Barna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, behúzott peremű, turbántekecs díszes, lekerekített szélű tálak peremtörödékei. Méretek: 2,4x4,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.15.

Peremtörödékek: Barna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, lekerekített szélű peremtörödékek. Méretek: 2,1x3,8 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.16.

Peremtörödékek: Fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, lekerekített szélű tál peremtörödéke. Méretek: 1,6-3,7 cm. 3 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.17.

Fültörödékek: Barna, szürke foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, kerek átmetszetű edényfűl törödéke. Méretek: 2,8x4,8 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.18.

Fültörödékek: Fekete, barna törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, lapos szalagfűl törédékei. Méretek: 3,1-4,1 cm. 2 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.19.

Díszített oldaltörödékek (6. kép 10): Kívül világosszürke, belül sötétszürke, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, korongolt, jól égetett, körömbevagdallással tagolt, rátett bordával díszített, enyhén ívelt oldaltörödékek. Méretek: 3,4x5,8 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kelta

Ltsz.: M.2008.3.26.20.

Fogóbütyök: Barna, szürke foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, lapos fogóbütyök töredék. Méretek: 1,7x4,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.21.

Díszített oldaltöredék (6. kép 11): Fekete, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, ívelt, enyhén kihajló, 4 soros, vízszintes kannelúrával díszített oldaltöredék, az edény nyakának indulása és a díszített nyak alatti rész. Méretek: 1,8-10,6 cm .1 db. + még 30 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.26.22.

Oldaltöredék: Szürkésbarna, fekete foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 2,8-9,1 cm. 5 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.23.

Oldaltöredék: Kívül fekete, belül barna és szürke, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 1,8-18,4 cm. 30 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.24.

Oldaltöredék: Barna, szürke és fekete foltos, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, egyenes és ívelt oldaltöredékek, egy nagyedény töredékei. Méretek: 2,1-16,4 cm. 91 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.25.

Oldaltöredék: Szürkésbarna, barna, fekete foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 2,1-6,1 cm. 13 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.26.

Oldaltöredék: Szürkésbarna, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, jól iszapolt, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 2,1-7,4 cm. 15 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, kelta

Ltsz.: M.2008.3.26.27.

Oldaltöredék: Kívül szürkésbarna, belül fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 3,2-10,4 cm. 3 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.28.

Oldaltöredék: Szürkésbarna, belül szürke, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 4,6-7,2 cm. 5 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.29.

Oldaltöredék: Kívül fekete, belül barna színű, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, sima felületű, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 2,9-5,4 cm. 7 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.26.30.

Oldaltöredék: Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 2,1-5,7 cm. 10 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.31.

Oldaltöredék: Szürkésbarna, barna foltos, hasonló törésű, apró kavicsal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, egyenes és ívelt oldaltöredékek. Méretek: 2,7-5,4 cm. 5 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.32.

Oldaltöredék: Kívül szürkésbarna, belül fekete, szürke törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, ívelt oldaltöredékek. Méretek: 4,1-8,2 cm. 2 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.33.

Aljtöredék: Kívül szürkésbarna, belül fekete, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, egyenes aljtöredék. Méretek: 5,6x7,9 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Késő bronzkor - Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.34.

Aljtörredék: Kívül szürkésbarna, belül barna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtörredék. Méretek: 5,8x8,4 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.35.

Aljtörredék: Kívül világosbarna, belül fekete, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű aljtörredék. Méretek: 6,3x8,5 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.36.

Aljtörredék: Vörösesbarna, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtörredék. Méretek: 5,8x8,2 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.37.

Aljtörredék: Vörösesbarna, szürke törésű, zömében csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes aljtörredék. Méretek: 5,4x7,6 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.38.

Aljtörredék: Vörösesbarna, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, egyenes aljtörredék. Méretek: 4,1x6,6 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.39.

Aljtörredék: Szürkésbarna, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, egyenes aljtörredék. Méretek: 3,8x7,2 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.40.

Aljtörredék: Szürkésbarna színű, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, egyenes aljtörredék. Méretek: 3,9x6,2 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.26.41.

Díszített peremtörredék (4. kép 5): Barna, fekete foltos, szürke törésű, csillámos homokkal és apró szíttalt kavicsal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, simított, kívül fényezett felüle-

tű, vízszintesig kihajló peremű, lekerekített, ferde bevagdálással díszített peremtörredék. Az edénytörredék vállán vízszintes és hosszanti bevagdálásokkal díszített minta látszik, a vállvonalon egy rátett kis bütyök is van. Méretek: 3,4x6,8 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.27.1.

Peremtörredék: Barna, hasonló törésű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, behúzott peremű, egyenesen levágott szélű peremtörredék. Méretek: 3,8x4,3 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.2.

Peremtörredék (4. kép 6): Fekete, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, simított felületű, behúzott peremű, lekerekített szélű peremtörredék. Méretek: 4,3x5,2 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.27.3.

Peremtörredék (4. kép 7): Barna, barna törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, enyhén behúzott peremű, lekerekített szélű táltörredék. Méretek: 3,8x5,4 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.4.

Fedőtörredék: Barna, hasonló törésű, csillámos homokkal, kerámia zúzalékkal és szerves anyaggal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, behúzott peremű, lekerekített szélű fedőtörredék. Méretek: 4,6x5,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Késő bronzkor - Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.5.

Fültörredék: Barna, szürke foltos, hasonló törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált szalagfűl törredéke. Méretek: 2,8x3,3 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.6.

Oldaltörredék: Fekete, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, ívelt oldaltörredékek. Méretek: 2,8-9,2 cm. 3 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.7.

Oldaltörödékek: Barna, szürke, hasonló törésű, apró kavicssal, csillámos homokkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, ívelt oldaltörödékek. Méretek: 2,7-4,7 cm. 3 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.8.

Oldaltörödékek: Szürke, barna foltos, hasonló törésű, apró kavicssal, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, közepes falvastagságú, kézzel formált, jól égetett, érdes felületű, ívelt oldaltörödékek. Méretek: 3,1-5,4 cm. 2 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor

Ltsz.: M.2008.3.27.9.

Oldaltörödékek: Barna, fekete törésű, csillámos homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, kézzel formált, jól égetett, egyenes oldaltörödékek. Méretek: 3,8x4,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor, Ha C

Ltsz.: M.2008.3.27.10.

Aljtörödékek: Fekete, fekete törésű, csillámos homokkal soványított, vékonyfalú, kézzel formált, jól égetett, kívül simított, enyhén polírozott felületű, kisméretű edény omphalosos aljtörödéke. Méretek: 3,1x4,1 cm. 1 db.

Leletek a 22. objektum betöltéséből, a legaljából.

Kora vaskor, Ha C

M.2008.3.27.11.

A leletanyag értékelése

Kerámiaanyag

A két bemutatott gödör betöltésében felülreprezentált volt a Hallstatt-kori kerámia (Ha C). Anyaguk, díszítésük, profiljuk alapján a földvár kora vaskori használatának bizonyítékai. Rétegtanilag ez azzal magyarázható, hogy a földvár késő vaskori lakói, a kelták mikor elföldelték a két szarvast — a gödrök ásásakor — megbolygatták az ásatás során is megfigyelt vastag kora vaskori-késő bronzkori lakóréteget. A gödrök betemetésekor is ez, a nagy tömegben jelenlévő leletanyag került vissza. Mivel jelen tanulmány témája a két objektum ismertetése, így mindenképpen szükségesnek tartottam a kerámia anyag bemutatását is (2-5. kép). A turbántekercses díszű peremtörödékek, a rátett, bevagdalt bordával díszített darabok, a nagyméretű, kúposnyakú edény — Kegelhalsgefäß — a földvár kora vaskori (Ha C) periódusának hagyatéka. A képtáblákon bemutatott leleteket a jellegzetes törödékek alapján a kora vaskorra datáltam ugyan, de nem kizárt, hogy egyes, mindkét korszakra jellemző tárgytipusok (turbántekercses peremtörödékek, kihajló peremű fazekak törödékei) a késő bronzkori Urnamezős kultúrá-

hoz köthetőek. Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen a késő bronzkori lakóréteg is jelentős. A lelőhelyről írt korábbi tanulmányomban (SZÁRAZ 2002) részletesen ismertettem a földvár szórvány leletanyagát és annak párhuzamait, így az 5. és a 22. objektumban talált kevert leletanyag párhuzamainak részletes elemzése jelen munkának nem tárgya.

Kelta kerámia mindössze néhány, azt kell mondanom, viszonylag jellegtelen törödékek kerültek elő a két vizsgált gödör betöltéséből, ennek ellenére a párhuzamok alapján a Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen feltárt 5. és 22. objektumot a késő vaskorra datáltam, a keltákhoz kötöttem. Anyaguk alapján az 5. objektumban mindössze két törödékek volt biztosan kelta kori (M.2008.3.14.24; M.2008.3.14.34.), és vélhetően kelta kori az M.2008.3.14.5. leltári számú törödékek. A 22. objektum, mely méreteit tekintve is jóval nagyobb, szintén nem bővelkedett kelta kerámiában. Betöltésében keltának határozható meg a következő leltári számon nyilvántartott egy-egy törödékek: M.2008.3.25.4.; M.2008.3.25.5.; M.2008.3.25.9.; M.2008.3.26.1. (5. kép 1); M.2008.3.26.20. (6. kép 10); M.2008.3.26.37.

Archeozoológiai értékelés

A kerámiaanyag mellett az 5. és a 22. objektum korhatározásakor az előkerült jelentős csontanyag archeozoológiai vizsgálatára alapoztam, melyet Lichtenstein László és Tugya Beáta végzett (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007). A lelőhelyen 60 objektum, valamint 56 szelvény tartalmazott eltérő mennyiségű csontanyagot. A lelőhely és annak környéke fájban rendkívül gazdagnak tekinthető. A vizsgálat során a szerzők a következő fajokat különítették el.

Háziállatok: szarvasmarha, juh, kecske, sertés, ló, kutya

Vadállatok: őstulok, gímszarvas, őz, vaddisznó, mezei nyúl, farkas, barnamedve, hód, mocsári teknős, hörcsög (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 3).

A lelőhely kapcsán a vizsgálatot végzők is kiemelkedő leletnek tartják a két 5 hónapos fiatal szarvasborjú csontvázát. Az 5. objektum leletanyagának feldolgozása során összesen 184 csontot határoztak meg. Vizsgálataik alapján megállapítható, hogy a szarvas teljes váza a gödörben feküdt, feltehetőleg anatómiai rendben, de nem feltétlenül egészben. Értékelésükben felhívják a figyelmet arra, hogy az állat állkapcsának alsó szélén, illetve a jobb lapockája belső oldalán halvány, a lelettel egykorúnak tűnő, vágásnyomok láthatók. Vágásnyomok a lapockának ezen a részén csak úgy ejtethetők, ha az állatnak legalább a jobb mellső lábát a lapockával együtt eltávolították. A gödörbe dobált állat egyik bordáján bronzpatina zöld nyomát is megfigyelték. Meghatározásuk szerint az állat 5 hónapos lehetett. Az 5 hónapos fiatal állat mortalitási ideje — tudva,

hogyan a tehenek többsége májusban ellik — ősz, szeptember vége-november eleje között (legvalószínűbb októberben) volt. Az állat neme nem is állapítható meg, mert a bikaborjak homlokcsontján csak 8-9 hónapos korukban jelennek meg az első agancsra utaló kis dudorok. A fiatal állat marmagassága 233 mm-es kézközépcsontja alapján: 106 cm. A kifejlett bikák napjainkban 115-150, a tehenek 105-130 cm közötti nagyságúak. Az objektumban még néhány szarvasmarha, kiskérődző, sertés, ló csont, valamint őz és vaddisznó egy-egy csontja volt (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 13).

A másik fiatal, szintén 5 hónapos, tehát őszi mortalitású szarvasborjú a 22. objektumból került elő. Az állat teljes váza a gödörben feküdt. A szerzők szerint ugyan a nyakcsigolyák meglehetősen hajlékonyak, mégis szokatlan a borjú fejtartása. Nem kizárt, hogy hátratrörték a nyakát. Teljes szarvasok gödörbe helyezése nagyon különleges leletnek számít. Áldozati szarvasmarhák viszonylag gyakoriak, pl. a réz korban, de teljes vadászott állat eltemetése rendkívül szokatlan. Az állat csontjain sérülések, amik elejtésének módjáról, esetleges megnyúzásáról árulkodnak egyáltalán nincsenek. Ép, 238 mm-es kézközépcsontja alapján a borjú marmagassága 108,3 cm. Ez a vele egyidős másik állat magasságától 2 cm-rel több (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 13).

A két teljes, egyidős, és egyforma mortalitású állat előfordulása egy lelőhely két objektumában mindenképpen elgondolkodtató. A szerzők megállapítják továbbá, hogy az 5. és a 22. objektumba a szarvasok tetemei azonos évszakban, ősszel kerültek bele (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 14). A vizsgálatot végzők szerint is felmerül annak lehetősége, hogy áldozati állatokként kerültek az objektumokba (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 25).

A lelőhelyen talált több mint egy tucat állatfaj közül 4 adja a meghatározható csontleletek 92 %-át. Csökkenő sorrendben ezek a következők: szarvasmarha (1006 lelet, 30 %); szarvas (795 lelet, 24%), sertés (723 lelet, 22%); végül juh /és/ kecskecsontok együtt (516 lelet, 16%).

Érdekes, hogy a második leggyakoribb faj a lelőhelyen nem házi-, hanem vadállat. A szarvashús fontos szerepet tölthetett be a lakosság ételmezésében, azonban leletei között sok az agancs is. Az évente elhullatott agancsot akár össze is gyűjthették (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 4).

A nem háziállatok csontmaradványai a meghatározó leletanyag 27,7 %-át, a 28 vadállat a lelőhely egyedeinek 28,6%-át adják. Ha egy lelőhelyen 25% feletti ezeknek az állatoknak az aránya, akkor a vadászatnak fontos és nem csak kiegészítő szerepe van a lakosság életében, ételmezésében (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 12).

A csontleletek alapján a szarvasok legkisebb egyed száma a lelőhelyen 11, melyek között fiatal, közel kifejlett és idősebb, felnőtt példányok egyaránt előfordulnak. Számos agancstöréket is tartalmazott a leletanyag, idős bikákét is. Ezeket az egyedek számításakor a szerzők figyelmen kívül hagyták, mert a tavaszi gyűjtögetéskor is hozzájuthattak az elhullott agancsokhoz (LICHTENSTEIN–TUGYA 2007, 12).

Párhuzamok

Részleges és teljes állattemetkezések előfordulnak a kelta településeken és temetőikben. A temetők esetében leggyakoribb a sertéscsont, így például Sopron-Bécsi dombról önálló sertéstemetkezés is ismert (PAÚR 1886, IX. tábla). Szintén egy Sopron környéki lelőhely ismertetése (Sopron-Krautacker) során mutatott be Jerem Erzsébet keltákhoz köthető régészeti-archeozoológiai anyagot (JEREM 2003).

Publikációm készítésekor a kelta szakirodalomban fellelt információk közül, kizárólag a szarvas csontok előfordulását vizsgáltam, majd szűkítettem a témát a települések vizsgálatára, ahol részleges- és teljes szarvas temetkezésekre is bukkantam. Szándékosan hagytam ki a temetők vizsgálatát, ahol egyéb csontok mellett szarvas csontok is kerülhettek mellékletként az elhunyt mellé, de ezek statisztikai feldolgozása és hitvilági elemzése nem célja a jelen tanulmánynak. A kutatás során a települések esetében kizártam azokat az objektumokat is, ahol szarvas agancs került elő, az ilyen jellegű áldozati gödrök Zalaszentivánon még nem kerültek azonosításra, sok volt ugyan az agancs lelet a feltáráson, de ezek jó része nem objektumból, hanem szelvényből került elő.

A felsorolt kutatási szempontok figyelembe vétele mellett a zalaszentiváni temetkezéseken kívül 6 lelőhelyet, kelta települést találtam, ahol szarvas temetkezést tártak fel. A Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen talált két, gödörbe dobott, gödörbe temetett szarvashoz hasonló, esetenként megegyező régészeti jelenségeket egy összefoglaló táblázatba gyűjtöttem össze (1. táblázat).

A vizsgált lelőhelyek közül kiemelkedik Balatonöszöd, ahol az ásatók 7 objektumot említenek, ahonnan részleges- vagy teljes szarvasváz került elő (BELÉNYESI–HORVÁTH 2007, 103). A táblázatból az is kitűnik, hogy felülreprezentáltak a Balaton parti lelőhelyek, nyilván ez az M7 autópálya megelőző régészeti feltárásainak is köszönhető. Megállapítható az is, hogy az 5. és a 22. objektumhoz hasonló teljes váz a már említett Balatonöszöd-Temetői dűlő (BELÉNYESI–HORVÁTH 2007, 103, 90. kép) mellett Szakály-Réti-földek lelőhelytől (GABLER 1982, 67, Fig. 6), Keszthely-Fenekpusztáról (JEREM 2003, Fig. 7. 5.) és Tihany-Óvártól (BARTOSIEWICZ 2004; REGENYE 2004) ismert.

A fotóval, illetve rajzzal is közölt publikációk közül ki kell emelnem a balatonöszödi B-518-as gödört, és a szakályi XVII. gödört, melyben ugyanúgy, mint Zalaszentivánon (22. objektum) a szarvast egy kerek gödörbe, hátratorrt nyakkal helyezték bele (9. kép). Tihany-Óváron, hasonlóan Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy 5. objektumához az egész vázat a gödörbe helyezték, de a feltárás során a csontok a gödör betöltésének nem egy szintjéből kerültek elő.

Részleges szarvas temetkezést publikáltak Balatonlelle-Kenderföld lelőhelyről, ahol egy gödörbe egész szarvaskoponyát helyeztek, emellett az objektumból egyéb vázrészecskék is előkerültek. Sajópetri-Hosszú-dűlő lelőhelyen egy kis téglalap alakú gödörből egy koponyarészlet került elő, melyről feltételezi az állatcsontok elemzője Bartosiewicz László, hogy talán póznára tűzve állhatott (BARTOSIEWICZ 2007, 292–293).

Amennyiben az állatok korát nézzük a publikált 8 esetből 3 állat nagyon fiatal volt, mikor megölték-feláldozták. A mortalitást vizsgálva, az ismert adatok szerint, a legvalószínűbb, hogy a legtöbb állat összszel pusztult el. A lelőhelyek datálása alapján a jelenségek a keltákhoz köthetőek, a legtöbb esetben a kerámialeletek a LT D periódusra datálnak.

A nem egyféle szempont alapján publikált leletekből, egyelőre a következő információk vonhatók le: A kelta településeken az elejtett fiatal szarvasokat — szarvasborjú vagy szarvasbika — egy nagy kerekded gödörbe helyezték, mely gödrök betöltésében átégett vörös rétegek, hamus területek is voltak (talán a rítushoz tartozó egyéb áldozati kelléket égették el, szórták a gödörbe). A fiatal, 3–5 hónapos korú állat nyakát hátratorrték, a fejlettebb állatok esetében erre már nem volt mód (pl. Keszthely-Fenekpuszta). Az állatokat összszel, talán a kelta újév idején áldozták fel.

A településeken feltárt objektumba temetett szarvas csontok (koponya, vázrészecskék), egyes esetekben a teljes szarvas feldarabolva (Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy 5. objektum, Tihany-Óvár) hasonló rítust, azonos hitvilágot feltételez. Zalaszentivánon a lelettel egykorú vágásnyomok bizonyítják, hogy az állatot feldarabolták. Tihany-Óvár esetében Bartosiewicz László a rétegtan és az elhelyezkedés alapján feltételezi, hogy nem egyben, hanem részenként került a teljes állat a gödörbe. Ugyanitt felveti a húsraktár lehetőségét is, amely racionális magyarázatként szolgálhat az állat gödörbe helyezéséhez (BARTOSIEWICZ 2004, 203). E gondolatkör kapcsán szükséges elmondani, hogy a feldarabolt állatok esetében más állatok csontjai is előkerültek a gödrökből, míg az ismertett hátratorrt nyakú állatok kapcsán a teljes szarvas gödörbe helyezése volt a fő cél. Úgy gondolom, hogy mindkét esetben egy rituális cselekményről, állatáldozatról van szó.

A szarvas szerepe a kelta mitológiában

A kelta településeken megfigyelt áldozati gödrök, rituális szarvas temetkezések hitvilági eredetűek. A kelta mitológiának komoly szakirodalmi van, Miranda Green alapmunkája a szarvas ábrázolásokat és annak hitvilági hátterét is részletesen feldolgozza (GREEN 1992). A magyarországi leletek ismeretében Szabó Miklós is érintette a témát összefoglaló művében. Véleménye szerint az egyre gyakrabban előkerülő gímszarvas agancsot rejtő áldozati gödrök és szarvas temetkezések Cernunnos kultuszával hozhatók összefüggésbe. A szarvas szerepének fontosságára (a halotti kultuszban) utal a gundestrupi üstön lévő jelenet is, ahol a szarvas (más állatokkal együtt) az „állatok ura” kísérőjeként van jelen. Az állatok ura a némelykor Dis Paterrel azonosított Cernunnos, mint a túlvilág (vagy alvilág) istene tűnik fel a kelta mitológiában. (SZABÓ 2005, 98). Cernunnos szerepét emeli ki Vörös István is a Szakály-Réti-földek XVII. gödrében feltárt szarvas csontváz értékelése kapcsán (VÖRÖS 1986, 38).

Tanulmányában Jerem Erzsébet is részletesen vizsgálja a gímszarvas szerepét, mely a hazai lelőhelyeken, mint a szakrális szféra lenyomata egyre gyakrabban megfigyelhető, mind a kelta temetőben, mind pedig a településeken (JEREM 2003, 555–556). Kutatásai alapján a szarvas szimbolikus jelentéssel bír a kelta nép hitvilágában. A gímszarvas a termékenység, a halhatatlanság, az újjászületés szimbóluma. A Tihany-Óváron feltárt szarvas temetkezés, a csontok archeozoológiai elemzésének ismeretében, a kelta mitológia tanulmányozása eredményeként Jerem Erzsébet is a Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen feltárt két objektum lelőköri körülményeiből is levonható következtetésre jut. Egy különleges ünnepi ciklust, több napos áldozati-felajánló szertartást feltételez, amelyek évente ismétlődtek. A szertartások szerinte összefüggésbe hozhatók a kezdet és a vég szimbolikájával, a halál és az újjászületéshez kapcsolódó kelta újévvel, melyet összszel, a vadászati idény végén (október vége-november eleje) ünnepelnek. Úgy gondolja, hogy a Tihany-Óváron feltárt objektum, áldozati gödör égési és hamus rétegei a szertartáshoz hozzátartozó tisztító szerepű tűz, esetleges áldozati növények és ételek „lenyomatai” (JEREM 2003, 555–556).

Mindezen következtetések a Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen feltárt 5. és 22. objektumra is érvényesek.

Összefoglalás

Zalaszentiván-Kisfakudi-hegy lelőhely, őskori földvár területén folytatott megelőző régészeti feltárása során vastag régészeti kultúrréteg, különböző korú objektumok kerültek feltárára. A földvár késő bronzkori, kora vaskori, késő vaskori objektumai a későbbiekben kerülnek feldolgozásra. Jelen tanulmány két objektum bemutatását tűzte ki célul. Az 5. és a 22. objektumban gímszarvas csontváza került elő. A leletanyag rendelkezésre álló archeozoológiai értékelése lehetővé tette e két különleges objektum, áldozati gödör komplex vizsgálatát, publikációját. Az objektumokból előkerült kerámiaanyag zöme a Ha C korszakra keltezhe-

tő, a gödrökben mindössze néhány kelta töredék volt. A rétegviszonyok és a bemutatott párhuzamok alapján mégis a kevés számú kelta töredék a korhatározó. A Zalaszentiván-Kisfaludi-hegyen feltárt 5. és 22. objektumot a késő vaskorra, a feltárás során előkerült jelentős mennyiségű (későbbiekben publikálandó) kelta leletanyag ismeretében a késő kelta időszakra datálom. A gödrök funkcióját tekintve mind az 5. objektumot, ahová egy teljes állatot helyeztek, minden bizonnyal feldarabolva, mind pedig a 22. objektumot, melynek alján egy teljes szarvas vázat bontottunk ki áldozati gödörnek tekintem. Az ősz mortalitást figyelembe véve, úgy gondolom a szertartások esetlegesen a kelta újvezhez köthetők.

Irodalom

BARTOSIEWICZ 2004

Bartosiewicz L.: *A Tihany-Óváron feltárt szarvascsontváz előzetes vizsgálata*. ΜΩΜΟΣ 2 (2004) 201–208.

BARTOSIEWICZ 2007

Bartosiewicz, L.: *Ossements animux*. In: Szabó, M.: *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. Budapest 2007, 285–306.

BELÉNYESI–HORVÁTH 2007

Belényesi K. – Horváth T.: *Balatonöszöd-Temetői-dűlő*. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán*. Szerk.: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 97–109.

GABLER 1982

Gabler, D: *Aspects of the development of late Iron Age settlements in Transdanubia into the Roman Period (Evidence based upon the excavations at Szakály, in southern Hungary)*. In: Gabler, D. – Patek, E. – Vörös, I.: *Studies in the Iron Age of Hungary*. BAR International Series 144 (1982) 57–127.

GREEN 1992

Green, M.: *Animals in Celtic life and myth*. London–New York 1992.

JEREM 2003

Jerem, E.: *Animal sacrifice and ritual deposits of the Iron Age. Ritual treatment of animals: A case study from Sopron-Krautacker, NW Hungary*. In: *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa*. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Hrsg.: Jerem, E. – Raczky, P. Budapest 2003.

LICHTENSTEIN–TUGYA 2007

Lichtenstein L. – Tugya B.: *Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy*

lelőhely. Archeozoológiai értékelés. Kézirat (Göcseji Múzeum Adattára 3252–2008).

MARTON–SERLEGI 2007

Marton T. – Serlegi G.: *Balatonlelle-Kenderföld*. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán*. Szerk.: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 139–146.

NOVÁKI 1964

Nováki, Gy.: *Zur Frage der sog. „Brandwalle“ in Ungarn*. ActaArchHung 16 (1964) 120–131.

PAÚR 1886

Paúr I.: *A sopronyi „Bécsi Domb” vaskori temetője*. ArchÉrt 6 (1886) 97–114.

REGENYE 2004

Regenyé J.: *Előzetes jelentés a Tihany-Óvárban folytatott feltárásról*. ΜΩΜΟΣ 2 (2004) 187–199.

SZABÓ 2005

Szabó M.: *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Budapest 2005.

SZABÓ 2007

Szabó, M.: *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri Hosszú-dűlő*. Budapest 2007.

SZÁRAZ 2002

Szár az, Cs.: *Zalaszentiván-Kisfaludi Hill. The prehistoric material of the hillfort*. Antaeus 25 (2002) 514–546.

SZÁRAZ 2005

Szár az Cs.: *Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Ásatási dokumentáció*. 2005. Göcseji Múzeum Adattára 2783–2005.

VÖRÖS 1986

Vörös, I.: *A ritual red deer burial from the celtic-roman settlement at Szakály in Transdanubia*. ActaArchHung 38 (1986) 31–40.

Jegyzet

¹ A feltárás során végzett kiemelkedő munkájáért, az ásatási rajzokért és fotókért Molnár József régésztechnikusnak tartozom köszönettel. A tárgyrajzokat Ambrus Edit készí-

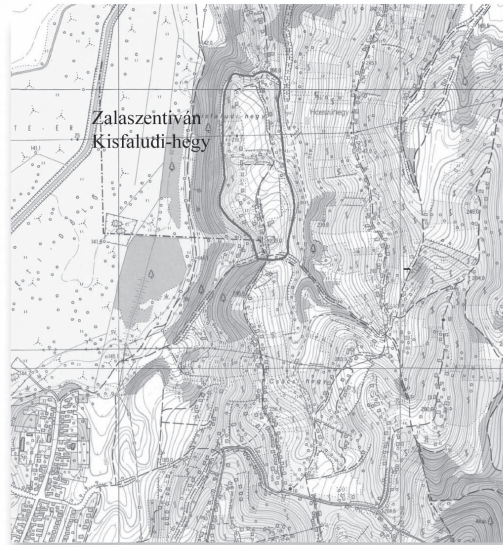
tette, a publikáció képtábláit Kámán Beáta szerkesztette. Ezúton is nagyon köszönöm munkájukat.

LELŐHELY	OBJEKTUM SZÁM	OBJEKTUM JELLEGE	LELŐHELY JELLEGE	SZARVASVÁZ JELLEGE	AZ ÁLLAT KORA, NEME	MORTALITAS	KOR-SZAK	ARCHEOZOOLOGIAI VIZSGÁLAT	PUBLIKÁCIÓ
Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy	22. objektum	kerek gödör	telep - földvár	teljes váz, hátrátört nyak	5 hónapos, kora nem meghatározható	ősz, szeptember vége-november eleje között (legvalószínűbb októberben)	LT	ANOSTER BT. Lichtenstein László-Tugya Beáta 2007.	SZÁRAZ 2005.
Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy	5. objektum	kerek gödör, vörös, átégett réteg tetéjén feküdtek a csontok	telep - földvár	A szarvas teljes váza a gödörben fektült, feltehetőleg anatómiai rendben, de nem feltétlenül egészben. A lelettel egykorúnak tűnő vágásnyomok.	5 hónapos, szarvasborjú	ősz, mortalitási	LT	ANOSTER BT. Lichtenstein László-Tugya Beáta 2007.	SZÁRAZ 2005.
Szakály-Réti-földek	XVII. gödör	kerek gödör, átégett vörös rétegek a gödörben, a tetem alatt hamus réteg	telep	teljes váz, hátrátört nyak	3-4 hónapos, szarvasborjú	ősz, augusztus-szeptember	LT D	Vörös 1986.	GABLER 1982.
Balatonöszöd-Temetői-dűlő	B-518. gödör	kerek gödör	telep - műhelykörzet	teljes váz, hátrátört nyak			LT D	Nem publikált.	BELÉNYESI-HORVÁTH 2007.
Balatonöszöd-Temetői-dűlő	B-638, 277, 486, 405, 804, 503. objektum	gödör	telep - műhelykörzet	részleges és teljes váz a felsorolt gödörökben			LT D	Nem publikált.	BELÉNYESI-HORVÁTH 2007.
Keszthely-Fenekpuszta	25. gödör	gödör	telep	teljes váz	kifejlett állat		LT D	Nem publikált.	JEREM 2003.
Tihany-Óvár	E 6. Gödör	kerek gödör, átégett vörös réteg a gödörben	telep - földvár	teljes váz	4 éves, fiatal szarvasbika	téli félév, október és március között, legvalószínűbb az ősz eleje	LT D	Bartosiewicz 2004.	REGENYE 2004.
Balatonlelle-Kenderföld	224. objektum	gödör	telep	vázrészek, szarvaskoponya	kifejlett szarvasbika		LT D	Nem publikált.	MARTON-SERLEGI 2007.
Sajópetri-Hosszú-dűlő	95.34. objektum	kis, téglalap alakú gödör	telep	koponya részlet, lábicsont	maturus		LT	Bartosiewicz 2007.	SZABÓ 2007.

1. táblázat: Összefoglaló táblázat. Teljes és részleges szarvas csontvázak kelta településeken

1

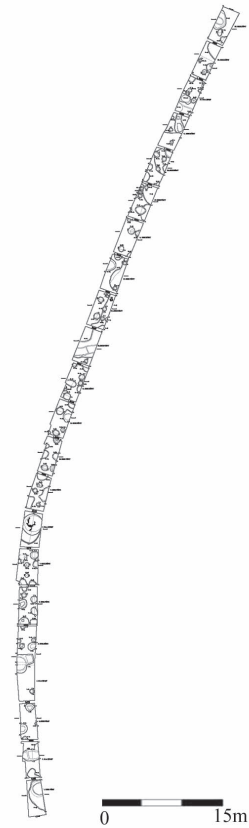

2

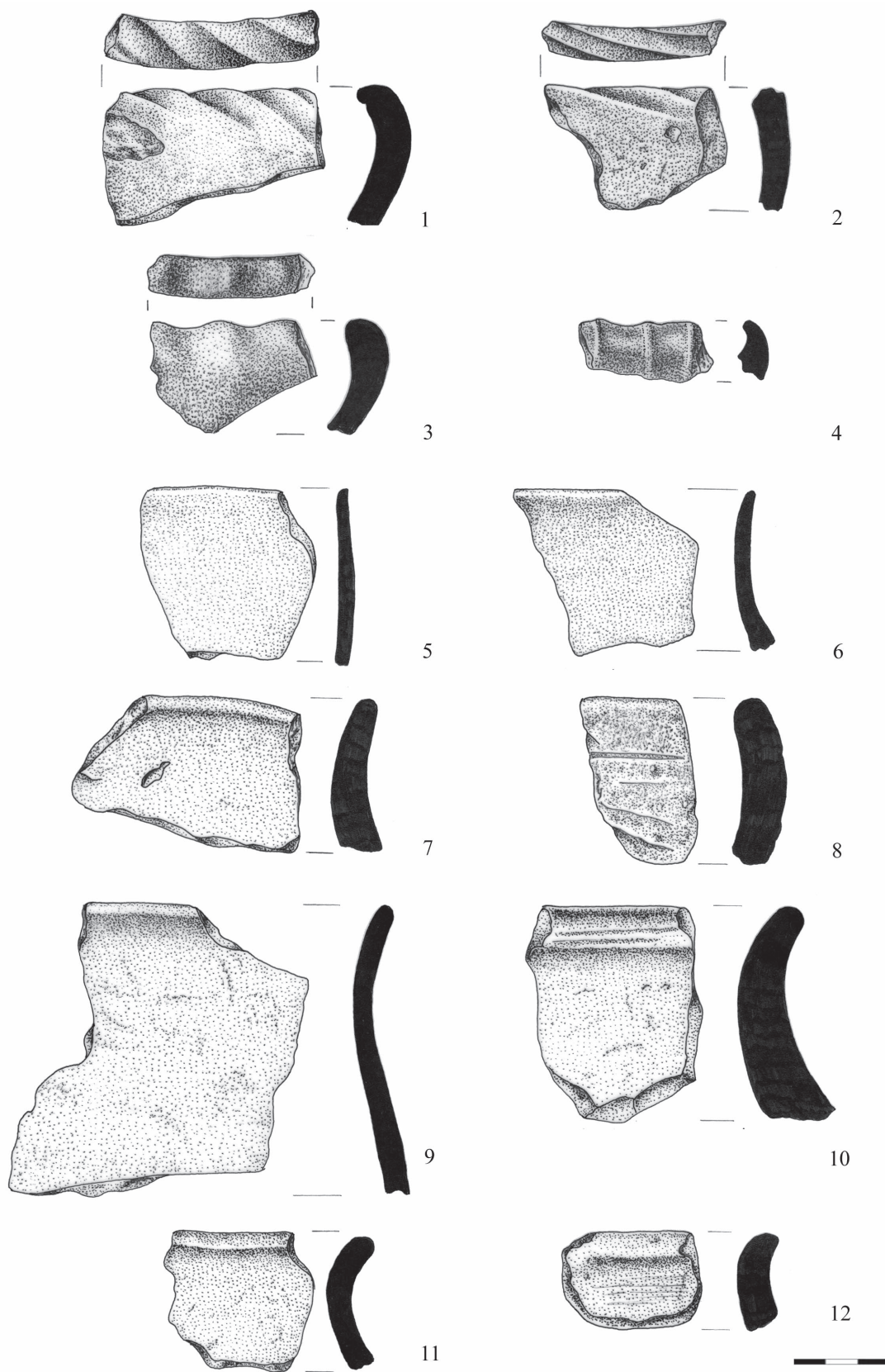
3

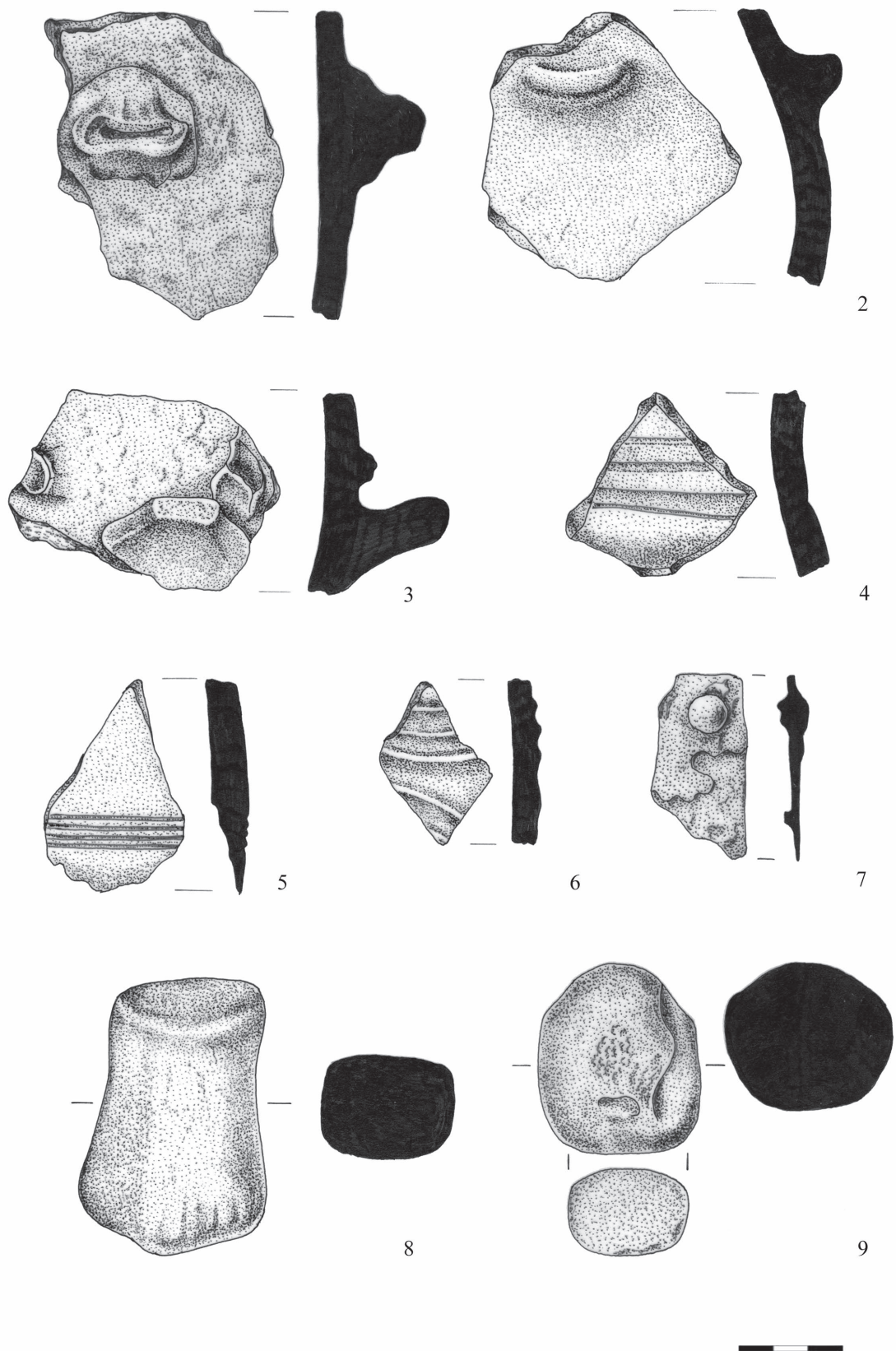
4

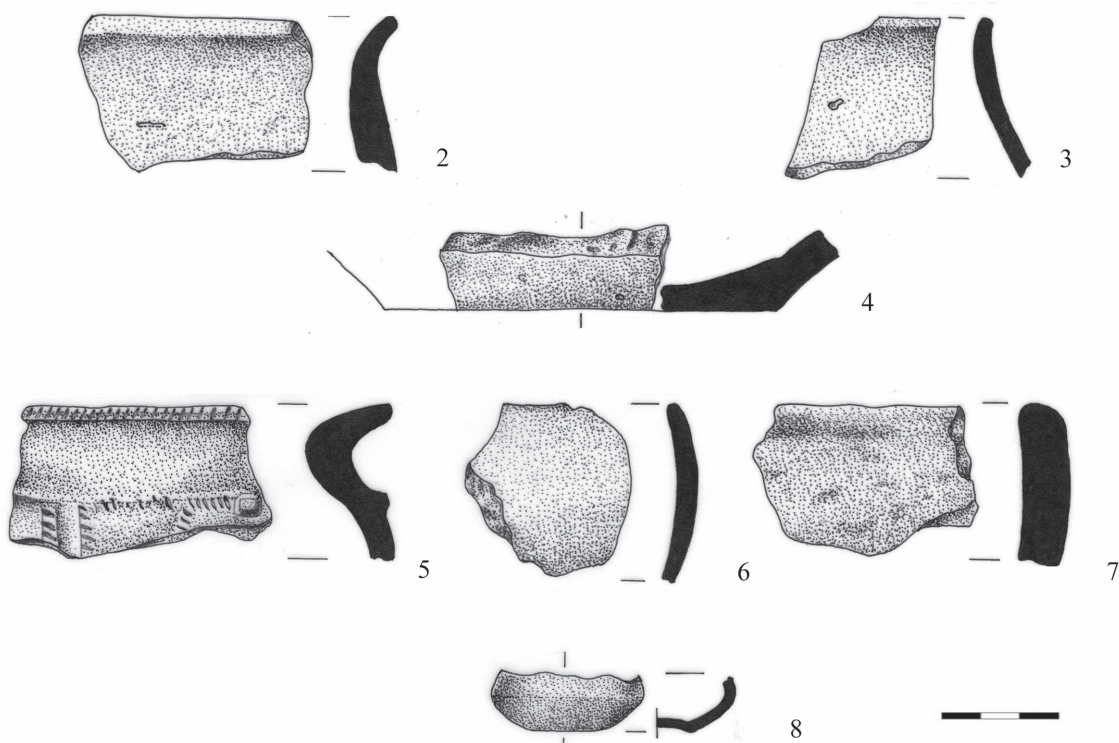
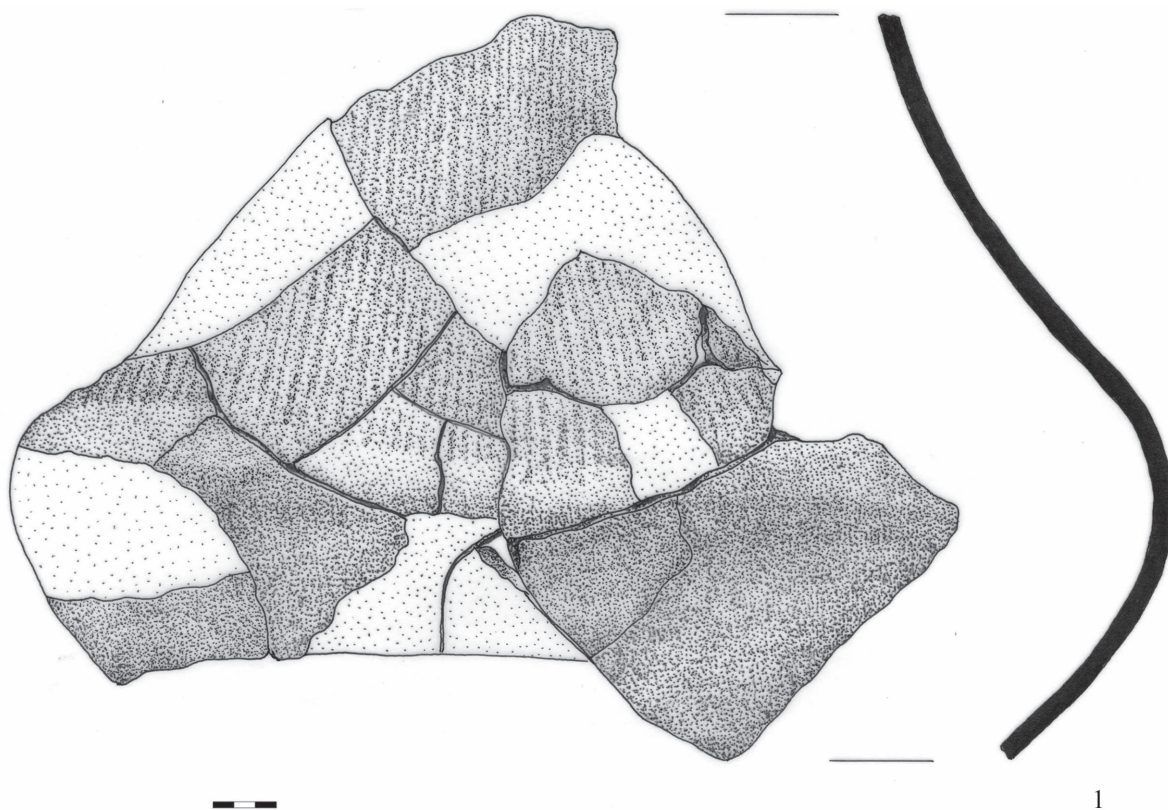
1. kép: 1-3. Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. A lelőhely elhelyezkedése,
4. A feltárás összesítő alaprajza

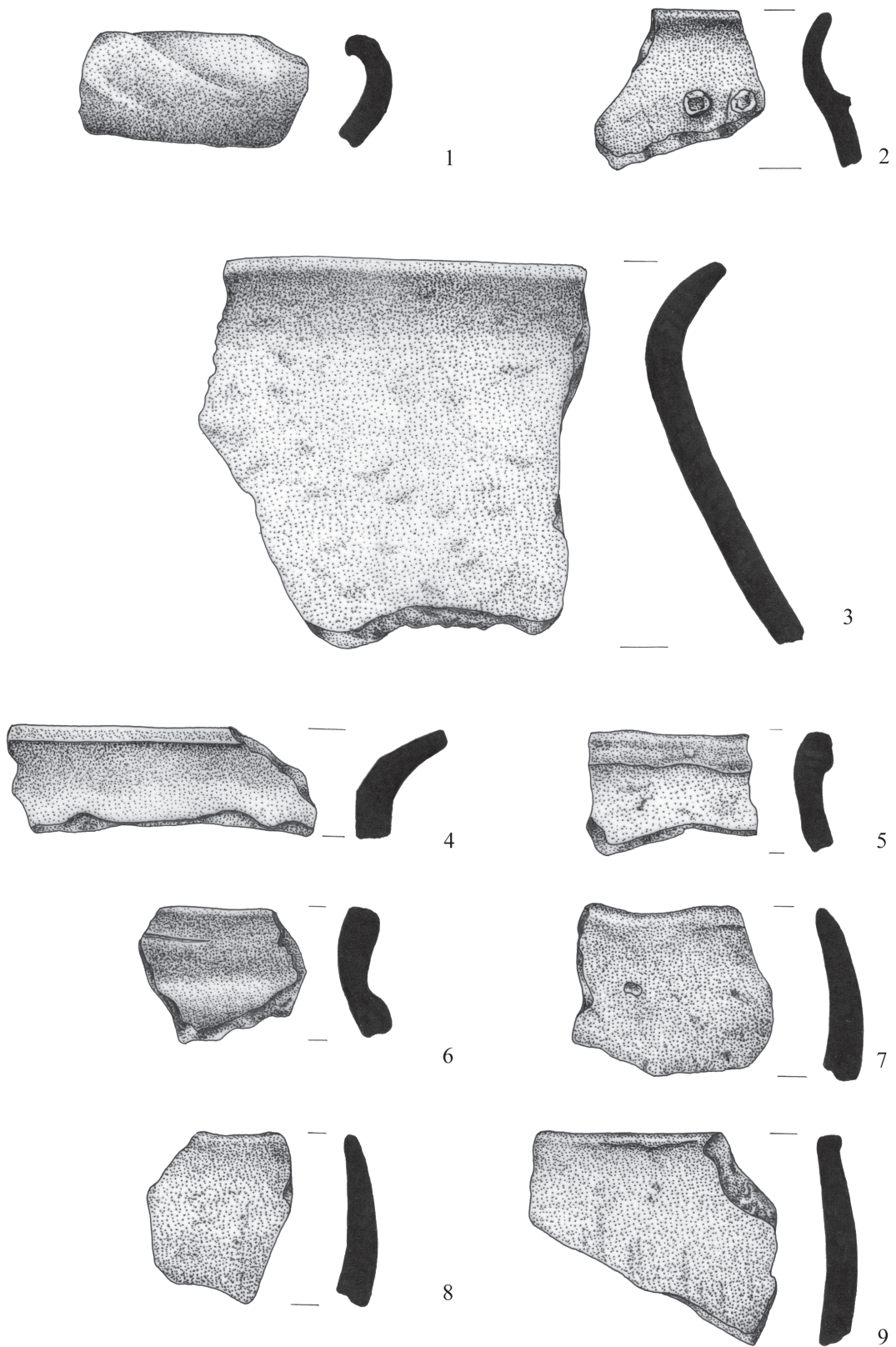
2. kép: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Kerámialetek az 5. objektum betöltéséből.

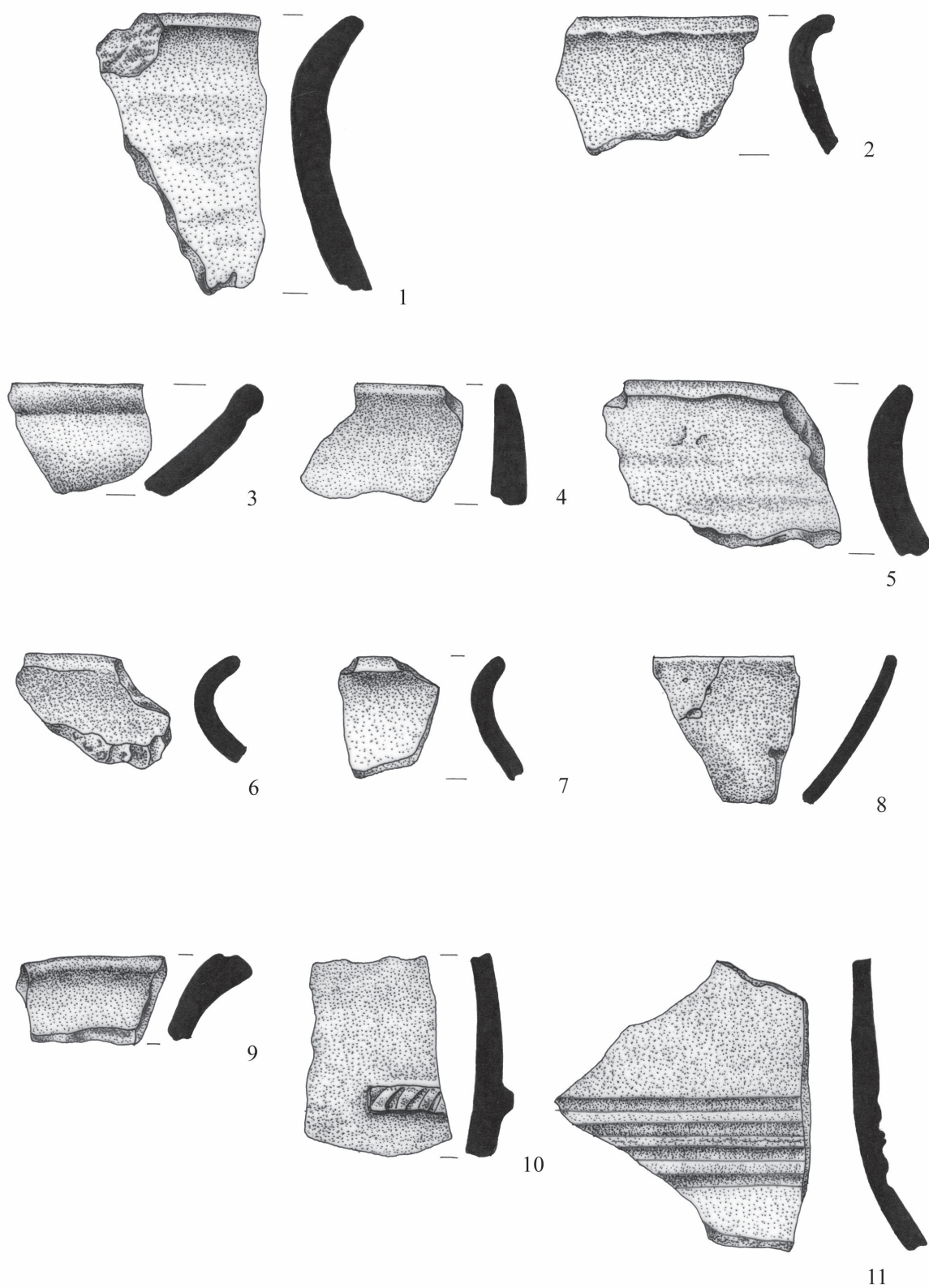
3. kép: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Kerámialeletek az 5. objektum betöltéséből.

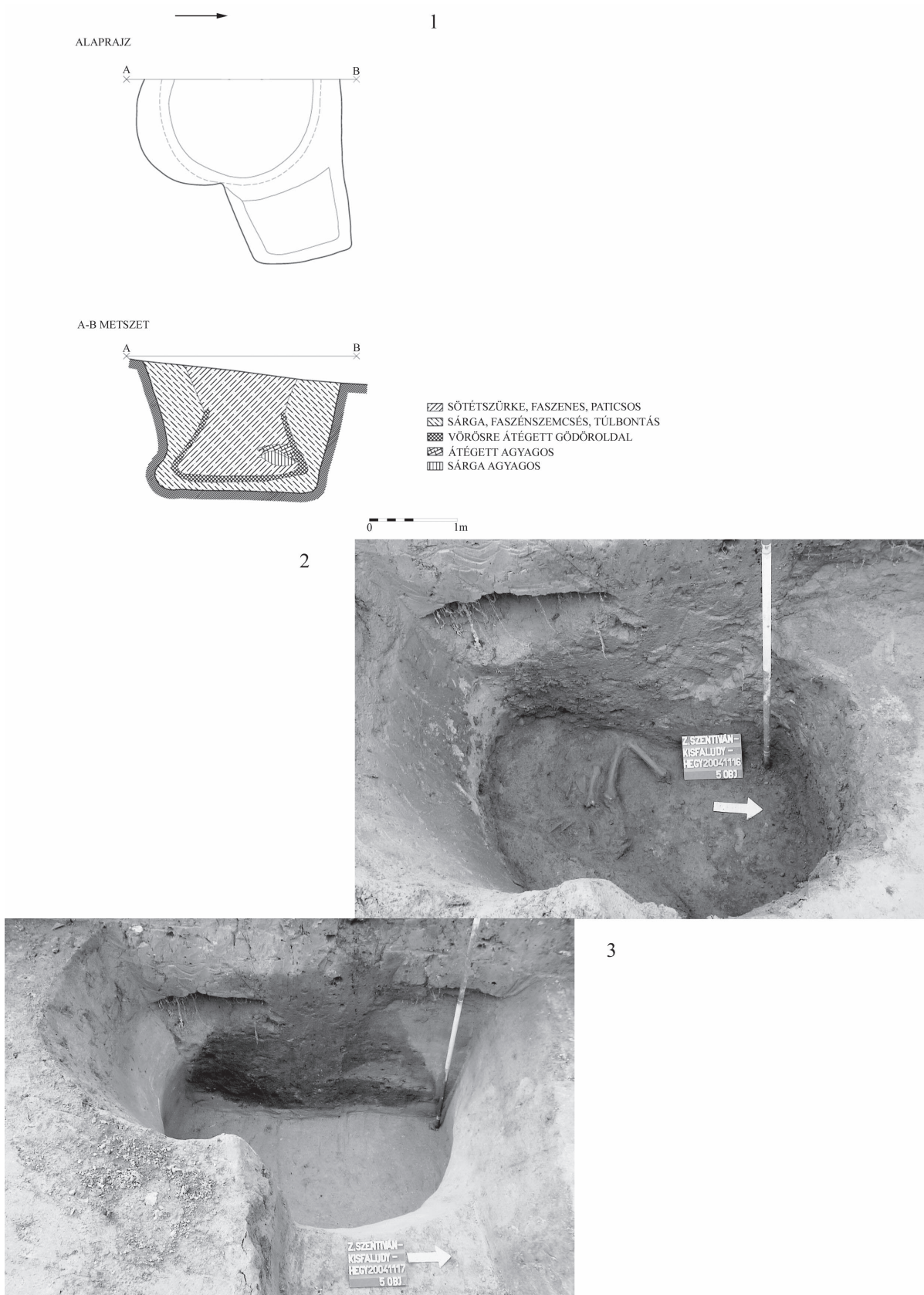
4. kép: 1-4. Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Kerámialeletek a 22. objektum betöltéséből, az 1-2. ásónyomból;
5-8. Kerámialeletek a 22. objektum betöltéséből, a gödör legaljából.

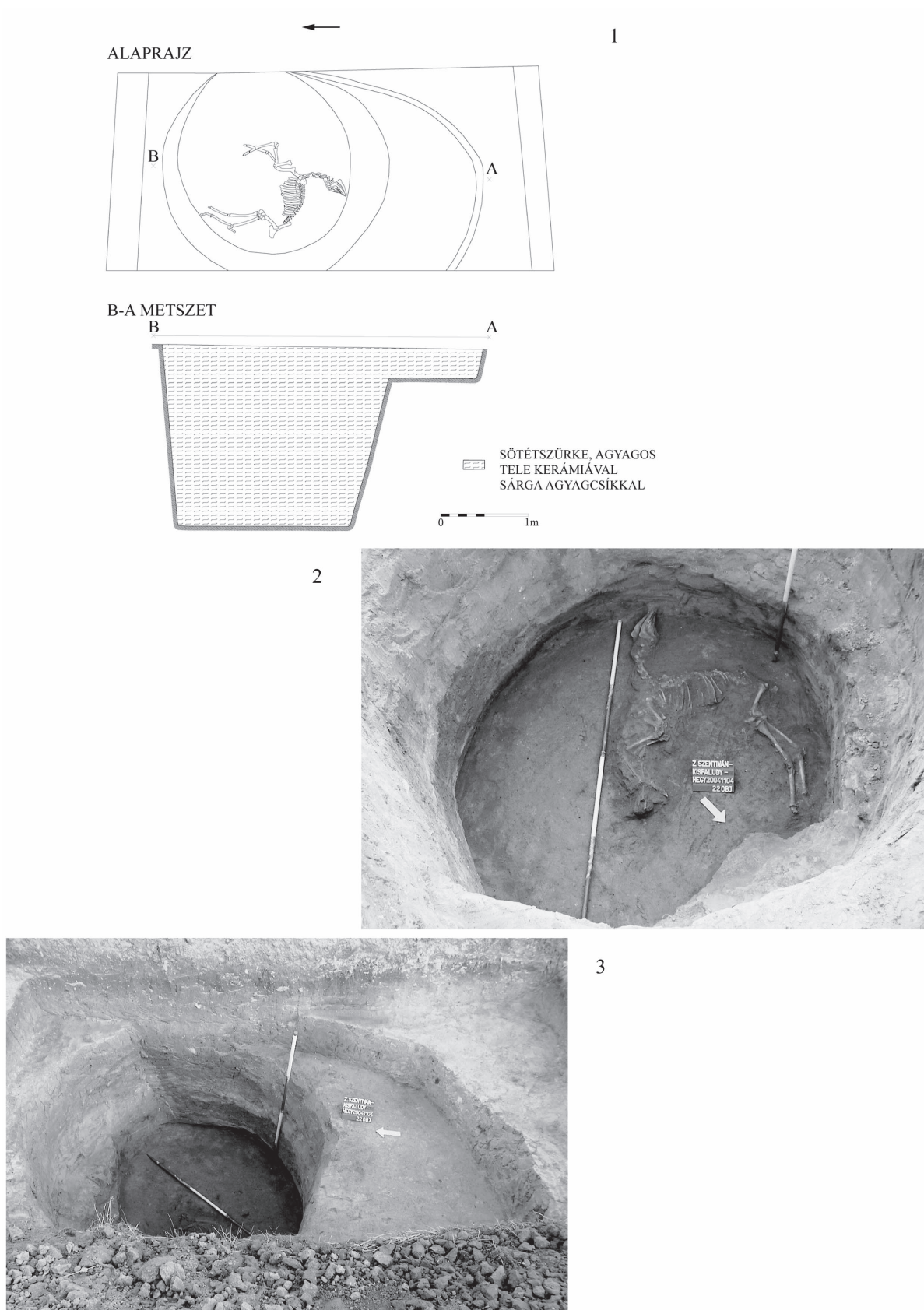
5. kép: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Kerámialeletek a 22. objektum betöltéséből.

6. kép: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Kerámialeletek a 22. objektum betöltéséből.

7. kép: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. Az 5. objektum alap- és metszetrajza, részlet- és metszefotója.

8. kép: Zalaszentiván-Kisfaludi-hegy. A 22. objektum alap- és metszetrajza, részlet- és felülnézeti fotója.

1

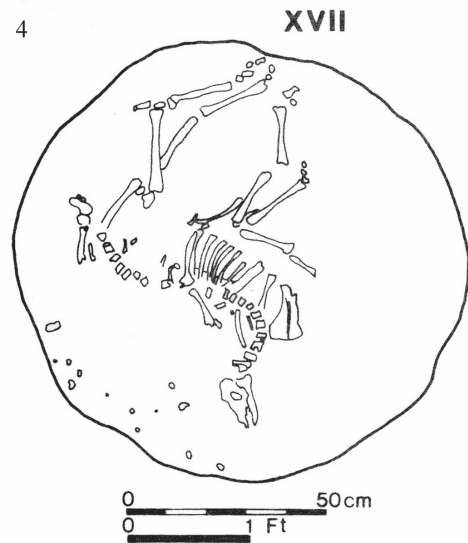
2

3

4

9. kép: Gödörbe temetett szarvas tetemek kelta településeken.
 1. Balatonöszöd-Temetői-dűlő B-518. gödör (BELÉNYESI-HORVÁTH 2007, 90. kép);
 2. Keszthely-Fenekpuszta 25. gödör (JEREM 2003, Fig. 7. 5);
 3-4. Szakály-Réti földek XVII. gödör (VÖRÖS 1986, Fig. 1; GABLER 1982, Fig. 6).

Redő Ferenc:

Lakóházak Sallában

Nehéz dolog Salla lakóházairól hiteles képet adnunk, mert bár az ásátások intenzíven folytak 1973 és 1989, valamint 2000 és 2006 között, mégsem mondhatjuk, hogy akár egyetlenegy lakóház is teljességgel fel lenne tárva a lelőhelyen.¹ Csak házrészletekről számolhatunk be és ennek megvan az a hátulütője, hogy abban az esetben, ha az adott házrészhez az eredeti épület rendeltetésére vonatkozóan lényeges elem hiányzik, akkor félreértelmezhetjük az egész objektumot. Mindezek előrebocsátásával ismertetem eddigi tapasztalatainkat a lelőhely római kori lakóépületeiről, mert azok összegzése hasznos a zalalövői kutatások egészének szempontjából és talán mások számára sem tanulság nélküli.

Hogyan teremthetnénk rendet az eddig feltárt épületmaradványok között, ha a lakóépületekkel kapcsolatban szeretnénk ismeretekhez jutni? Az egyik, az irodalomban eléggé általános módszer egy-egy épület történetének követése az első építkezéstől az objektum pusztulásáig. Ez úgy foglalkozik az épületekkel, ahogyan az az ásátás egymást követő rétegeiben megjelenik. A házaknak több periódusuk van, amelyeknek egyikéről másikára az épület szerkezete kisebb-nagyobb mértékben változik, ezzel összefüggésben az egyes helyiségek szerepe is módosulhat, de maga az objektum bizonyos folyamatossággal működik megépítésétől kezdődően a pusztulásig (KOVACSOVICS 2008, 36–45; LÁNG 2008, 273–278; TSCHANNERL 2008, 84–87). Ez a *diakron* szemlélet nagyon eredményesen működik a legtöbb esetben és összességében kerek várostörténet bontakozik ki belőle.

Egy másik szemlélet a hálalaprajzok csoportosítása során különböző tipológiai kategóriák realitására támaszkodik. Ilyenek a *peristylumos*, *atriumos*, *korridor*-házak, a soros hosszúházak, stb. típusai (ZSIDI 2008, 257–260). Ezek változása, szerephez jutása egy-egy városban sok mindentől függhet. Milyen az anya-

gi helyzete az építetőnek, milyen a topográfiai környezete az objektumnak, e két dologgal szoros összefüggésben milyenek a birtokviszonyok, azaz mekkora telkek állnak rendelkezésre? Ez a módszer statikusabb az előzőnél, az érintett objektumot a tipológiailag legkifejezőbb, legkönnyebben csoportosítható formájában szemléli és a különböző típusokat szinkron szemlélettel vizsgálja egymás mellett.

Salla esetében ez utóbbi a járhatóbb út, mert a település életének kontinuitását több alkalommal is sokszerű változások érték. Az őslakók jelentéktelen épületei által jellemezhető révátkelő egy létszámában is, szükségleteiben is lökészerűen komoly bővülést ér meg a római katonai segédcsoport érkezésével az I. sz. elején.² A katonai garnizon megszűnése Domitianus alatt, hasonlóan komoly társadalmi és szerkezeti változás. A markomann pusztítás letarolja a várost a II. sz. 70-es éveiben. A Severus-kor végére Salla teljesen elnéptelenedik és csak a IV. sz. tízes éveiben épül újjá. A Valentinianus-korban ez a lendület is megtörik és csak egy épület marad meg a század végéig: a *villa publica*. Mindez azt jelenti, hogy két-három generációnál többet (80-90 év) sohasem él meg szerves fejlődésben, vagy legalább nyugalomban a település lakossága. Azaz az épületek Sallában optimális körülmények között sem élnek ennél tovább.

A *diakron* szemléletű tárgyalás a fentieknek megfelelően nem eredményes. A város történetének periódusai jobb keretet adnak az egymástól akár távolabb eső lakóépületek típusainak rendezéséhez, közös jellemzőik leírásához. Ha egy-egy lakóház történetének mégis észlelhető bizonyos kontinuitása több perióduson keresztül is, azt természetesen jelezzük, hiszen ezek az esetek a település történeti folyamatosságának leglényegesebb elemei. A dolgozat következő részében rögzítjük azokat a történelmi kereteket, amelyekben Salla lakóépületeinek tipológiája kialakult.

A legkorábbi településnyomokat a Kr. születése körüli évtizedekből szórványos kelta kunyhók és gödrök maradványai jelentik, amelyek csak a folyóátkelő közvetlen közelében érzékelhetők és nem tartoznak jelenlegi vizsgálódásaink körébe (RKM 2003, 235). Közvetlenül ez után, Kr. u. 20 körül jelennek meg a rómaiak első építkezései, amelyekre a nagy fakonstrukciók, hosszú épületek, mély és széles gerendanyomok jellemzőek.³ Kevés tűzhelymaradvány van. Ezek egy katonai tábor nyomai, amelyben az egyes építészeti egységek méretei jóval meghaladják egy család szükségleteit. Itt kell megemlítenem, hogy a tábor alakja sem tisztázott és csak annyi nyilvánvaló belőle, hogy szabálytalan formájú lehetett, mert az irányait meghatározó főút vonal és a folyó, amelynek partjára települt, egymásra nem merőlegesek. A folyóparti objektumok párhuzamosak a Zalával, a főút vonal közeliek pedig az úttal (REDŐ 2005, 135, Fig. 2). Mindez azért fontos, mert a későbbi településszerkezetre is hatással van. A tábor második periódusa Domitianus dunai háborúival végződik, tehát csak a Kr. u. 80-as évek második felétől találunk olyan épületnyomokat, amelyek már egy-egy kisebb szociográfiai egységhez, családhoz köthetők. Ezt tekintem ebben a dolgozatban alapvető kritériumnak. Lakóháznak minősülhetnek tehát azok az objektumok, amelyeket egy-egy család szükségleteinek megfelelően alakítottak ki.

Felmerül a kérdés, hogy a táborral egyidejűleg létezett-e civil település, azaz *vicus* a tábor mellett, hiszen a két generáción át fennálló tábor körül ilyen természetesen kialakulhatott. Valószínűleg igen, bár erre nagyon kevés kétséget kizáró adatunk van (1. kép) A tábor objektumai az eddigi ásátások során főként az F, S, Y1, Y4 és Y5 munkahelyen kerültek elő, azaz a főútvonal-tól ÉNy-ra, illetve a folyó mentén attól K-re is. A *vicus* lakóházait olyan területen kereshetjük csak, amely a táboron kívül esett, feltehetően a folyóhoz közelebb, a leletek között pedig Tiberius-Vespasianus közé keltezhető anyagnak kellene előfordulnia. A D, K munkahelyek területén azonban jellemzően csak Domitianus alatt, illetve utána kezdenek el megtelepülni az emberek. Ugyanez a helyzet a T munkahely esetében is, azon kívül ez a terület már eléggé magasán is fekszik, a folyótól viszonylag távolabb. A D és F munkahelytől közvetlenül D-re eső terület, amely a legalkalmasabb volna arra, hogy rajta a *vicus*t feltételezzük sajnos eddig kutatatlan. Az Y1-5 munkahelyek már túlságosan közel esnek a folyóhoz. Itt érdekes objektumokkal találkozunk, de ezek jellemzően nem lakóházak, hanem részint az átkelő ponthoz kapcsolódó épületek, részint iparos tevékenységhez köthető létesítmények, fazekastelep, pékség, illetve őrlőhely, stb., a vízigényesebb, vagy tűzvédelmi szempontból veszélyesebb tevékenységek színhelyei. Találunk itt is falalapozásnak minő-

sülő gerendanyomokat, de ezek magukban állnak, valószínűleg kerítés részét alkották.

A táborperiódusok utáni civil település legkorábbi épületfalai, a katonai objektumokhoz hasonlóan ugyancsak boronaaalapozásúak, de a gerendanyomok nem annyira szélesek és mélyek, mint a tábor fakonstrukcióihoz köthetők és a helyiségek méretei is szerényebbek azoknál. E szint jelenségei között nem teszünk különbséget abban a tekintetben, hogy egy-egy objektum lakóház-e, vagy inkább műhely, bolt, ipari létesítmény. Ez utóbbi szempontok kisipar, kiskereskedelem esetén nem is egyértelműek, hiszen ilyenkor a munkahely a lakóház részét képezheti. Az egészen bizonyos, hogy ennek az időszaknak, az I-II. sz. fordulójának évtizedei dinamikus fejlődést hoztak a település életébe, és a boronavázás, vesszőfonatokból agyagtapasztással kialakított falú épületekből sok van a lelőhelyen. Helyenként a mellettük futó kavicsozott utakkal együtt már egy kezdetleges *insula*-rendszer elemei is felsejlenek a településszerkezetben.

Hadrianus uralkodásának a kezdetén a település nagyot lendül, és megjelennek az első kőépületek. Ezek a házak nagyobbak, luxusosabbak a korábbi boronaházaknál, de nem egységes kivitelűek. Van egy szerényebb fajta, amelyben a kavicsalapozásra kőből lábazatot húznak, de ez a lábazat csak 30-45 cm magas. Ezen a szinten a falazatot elsimítják és föléje valószínűleg hasonló faszervezetű tapasztott fal kerül, amelyet azonban nem tudunk minden kétséget kizáróan dokumentálni. Egyes esetekben égetetlen vályogtégla felmenőfalat is gyaníthatunk. Annyi bizonyos csak, hogy a lábazat felszíne el van dolgozva, illetve, hogy az ilyen falak környezetében nagyon kevés sporadikus építőkövet találunk.

A jobb kivitelű épületeknél a felmenő falak is végig kőből épültek. Különösen érdekes, hogy e korai, tehát II. sz.-i kőépületek anyagában viszonylag sok olyan kőanyag van, amely nem helyi eredetű. Ez a vidék nem gazdag kőben. Az egyetlen kőfajta, ami helyben megterem, egy kavicsos konglomerátum, amely úgy jött létre, hogy az Ős-Rába által lerakott kavics és homokrétegek közé *limonitos* (oldott vastartalmú) csapadék szivárgott és ez az anyag a kavicsrétegeket összecementálta.⁴ Ez a kő ugyan ellenáll az időjárásnak, de nagyon nehéz megdolgozni: szinte faraghatatlan. Ennek következtében sima felületek kialakításához, építészeti szerkezetek (küszöb, ajtónyílások, ablakok) megépítéséhez alkalmatlan. A városias kőépítkezések megindulásakor sokszor alkalmaznak ezért homokkő kvádereket, lapokat és mészkövet is.⁵ Ezeket az anyagokat több napi járóföldről lehetett csak idehozni, de az adott időszak kereskedelmi viszonyai és a városiakok anyagi lehetőségei, úgy tűnik, elbírták ezt a terhet. Technikai probléma, hogy a legnagyobb feltárt te-

rületen (az F munkahelyen) a IV. sz.-ban létesült *villa publica* több ilyen kőépületet is megsemmisített. A megmaradt felmenő falak nem utalnak karakteres falazási technikára. *Opus incertum*, mondhatnánk rájuk.

A kőépületekkel egy korszakban természetesen boronafalú házak is épültek. Ezeknek a szerkezete sok vonatkozásban hasonlít a kőházakéhoz, de azoknál lényegesen szerényebb méretűek. Ha az egykori városképet próbáljuk meg magunk elé idézni, akkor a kőépületeknek illetve a boronaházaknak egymás mellettsége nem volt olyan nagy kontraszt, ahogyan azt feltáráható alapozásaik mutatják, hiszen tapasztott, vakolt falaik, cseréppel fedett tetejük közelebb hozta őket egymáshoz.

A markomann támadás után visszatelepülnek az életben maradottak, de ezt az aktivitást, nem nevezhetjük a város újjáépülésének, legfeljebb az utak, épületek több-kevesebb sikerrel való rendbehozatalának. A provinciában béke és biztonság honol, lehet tehát renoválni, de a Duna-menti települések konjunktúrája elszívja az erőt a belső pannoniai kisvárosból. Érdekes, hogy egyedül ennek az építési periódusnak van jellegzetes technikája a fáliszövetet tekintve. A Severus-korban létesült házak falai jellemzően *opus spicatum* technikával épültek, vékonyabban, mint az előző periódusban, és az enyhén megdöntött lapos, vagy tojásdad kövek között gyakran találunk *tegula* darabokat. Az építkezés képe szegényes, inkább a romok újrahasznosítására utal, semmint új anyagi erők ébredésére, ami pedig éppen ebben az időben jellemzi a Duna menti településeket. A század második felében a település elnéptelenedik.

A IV. sz. tízes éveiben Salla teljesen új társadalmi szerkezetben épül újjá, ami nyomot hagy a város formáján is. Csak a folyamatosan használt főút és a révátelők helye marad meg a régi struktúrából. Az alapvető fontosságú új középület, a *villa publica* foglalja el a városközpontot. Ez az épület most szintén nem tartozik vizsgálódásaink körébe. Körülötte azonban a *villa publica* első periódusában, kb. 360-ig egyéb épületek is voltak. Itt lakhattak azok, akik a *villa publicában* szolgálatot teljesítettek. Ez a IV. sz. első felére keltezhető települési periódus nem olyan nagy kiterjedésű, mint a II. sz.-i virágkor városa, de a házak kőből épülnek, sokban közülük padlófűtés van. 360 körül a *villa publicát* alaposan átépítik, területileg megnő, felszereltségében is gyarapodik, ezzel együtt azonban úgy tűnik, hogy megszűnnek a körülötte lévő lakóházak. Olyan jelenséggel is találkozunk, még hozzá a *villa publica* közvetlen közelében, hogy a század első felének épületeit lebontják, sőt falait kitermelik az alapozásig, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy újra hasznosítsák az építőanyagot (REDŐ 1989, 406–408). Kézenfekvő, hogy a *villa publica* bővítését oldották meg

ilyen módon az építkezők. Jelenlegi témánkhoz ezzel kapcsolatban csak annyi a fontos, hogy a IV. sz.-i lakóépületek csak a század első felét jellemezhetik. Az alábbiakban bemutatunk néhány jellegzetes példát a fent jellemzett korszakok házaiból.

A katonák elvonulása után következő első civil települési réteget falusiasnak mondhatnánk. Kőépületek nem jellemzik ezt a korszakot, bár valószínű, hogy már a katonák csűrjei is kőalapozásúak voltak és ezek az épületek nem tűntek el egyszerre a településről (REDŐ 1989, 407, Abb. 2.). A lakóházak azonban boronaaalapú építmények, a katonai épületeknél tapasztalható képest sokkal kisebb alapterülettel és vékonyabb gerendákkal az alapban. Természetesen maguk a helyiségek is kisebbek. Viszonylag ritkán találunk cölöplyukakat a talajban, mert az épületek függőleges tartóelemei az alap gerendába voltak csapolva. E történelmi periódus rétegeiben a cölöplyukak függetlenek a falaktól, más konstrukciók részét képezik Ennek megfelelően a házak, helyiségek határait a gerendaalapot, sokszor csak a döngölt agyagpadló határozott szélé jelenti. Két különböző, ehhez a korszakhoz tartozó típust mutatnánk. Sajnos ezek sem a teljes feltárásai egy-egy épülettípusnak, mert a rétegsor alján vannak és fölöttük több korszak objektumai is megtalálhatók, amelyek roncsolták az alattuk lévő jelenségeket. Az egyik épülettípus a központhoz közelebb található az F mh-en. A kikövetkeztethető alaprajz belső udvar köré épült kis helyiségeket mutat (5. kép 2 „a” épület). A lakóház-típológia vonatkozó szakkifejezése — *'Prunkhof, Peristylhaus'* (ZSIDI 2008, 255–256) — csak formailag jellemezheti ezeket az épületeket, tartalmilag nem, hiszen ezek az udvarok kicsik, semmiféle esztétikai értékük nem lehetett, a házak maguk sem kőből épültek. Véleményem szerint a bennük folyó ipar szükségleteit elégítették ki. A szűk kis helyiségek csak a készletek, szerszámok tárolására voltak alkalmasak, a munka a szabad ég alatt folyt. A szobák boronaaalapúak, helyenként cölöplyukak vannak bennük. A bemutatott épület ÉK-i frontja egy 2,7 m széles mellékutcára néz, melynek túloldalán másik épület két helyisége látható. Az utcára néző oldalon egyik épületnek sincs boronaaalapja. A DNy-i oldalon lévő ház falának alapozásában néhány követ találunk a boronaaalap helyén. Feltehető, hogy ezek az utcai helyiségek üzleti funkciót láttak el és ezért nyitottak voltak. Igen kicsik, 3x2,2, 3x1,8 métereseek. Inkább kisipari funkció sejtethető mögöttük. A szemközti házban („b” épület) nagyobb helyiségek vannak és a mögöttük lévő udvarban bizonyosan iparos tevékenység folyt. Ezt az épületet azonban csak nagyon töredékesen ismerjük. A főútvonal árka képezi mindkét épület DK-i határát. A K mh.-en találtuk a „c”-vel jelölt

házhészletet. A tűzhellyel ellátott helyiség DNy-i oldalán szűk folyosó-féle van, tőle É-ra a két nagyobb cölöplyuk ezektől független szerkezeti elem.

A másik épülettípus a T mh.-en van, viszonylag messzebb a település központjától, bár a főút mentén (2. kép T mh. blokkház). Itt egy 3 m széles mellékutca torkollik a főútvonalba. DNy-i oldalán cölöplyukas szerkezet sarka állapítható meg egy kis felületen: „a”. Az utca ÉK-i oldalán azonban 25-30 m hosszan és 12 m szélesen terül el egy épület, amelyben több helyiség is van: „b”. Ezek a helyiségek, amennyire ez mérhető, azonos (kb. 4x5 m) méretűek. Közöttük néhány helyen boronaaalpozás látható, ez azonban olykor igen vékony (alig 10 cm-es), sőt olyan helyiségek is vannak, amelyeknek padlóit csak az által lehet elhatárolni egymástól, hogy enyhén domborúak, azaz a szélük árokszerűen megsüllyed. A legfeltűnőbb azonban, hogy minden helyiségben van tűzhely, tisztességes téglaplatnis épített tűzhelyek ezek.

Az elkülönült tűzhely viszont elkülönült háztartásra utal. A töredékesen feltárt szintet úgy értékeljük, hogy az szegényebb családok közös lakóépülete lehetett, ahol minden helyiség egy családé volt és az egyes lakrészek alkalmasint csak valamilyen deszkafallal voltak elválasztva egymástól. Ez az építkezési mód a mai pannelházak pannoniai őse.

A következő, városias periódusban kezdtek el kőházakat építeni, de ezek mellett természetesen a boronaházak is megmaradtak, a két korszak boronaházai azonban jól megkülönböztethetők egymástól. Az F mh. DK-i részén sem volt kőépület, bár ez a terület a városközpont közvetlen közelében van. A házak a főútvonal mellett sorakoznak és a főútra merőleges kisebb utcák, illetve síkátorok választják el őket egymástól (3. kép). A csak részben tisztázható alaprajz szerint („a” épület) az épület helyiségei egy 180 cm széles folyosóról nyíltak két oldalra. E folyosót mintegy 8 m hosszan követhetjük, de a ház ennél feltehetően hosszabb volt. A bejárat a folyosó ÉNy-i végén valamivel keskenyebb, mint maga a helyiség, a küszöb kőszorral van kirakva. A folyosótól DNy felé helységi sor épült, amelynek szobái 4 m szélesek. Csak az épület DNy-i oldalán lévő szobáknak tudjuk lemérni a hosszát is, ez kb. 4,5 m. Hasonló méretű lehet az ÉK-i szárnyon lévő részben feltárt helyiség mérete is. Az utcafront felőli második helyiségben kis épített tűzhely van, feltehetőleg ez volt a konyha. Az épület falait földbe süllyesztett gerdák alapozták meg és a cölöplyukak ezeknek a gerdáknak a vonalában vannak. Egyetlen olyan cölöplyuk van csak, amelyik a falak vonalán kívül esik. A cölöplyukak merőlegesen mélyülnek a talajba, a cölöpök a tetőszerkezeten kívül a falszerkezet vesszőfonatát is megtartották. A vesszők köré tapasztott és elsimított agyag alkotta a falat. A padló döngölt agyagpadló.

Ez az épület a látható ÉNy-i és DNy-i oldalán fallal határolódik el a főútvonalat kísérő ároktól és az útra merőleges, kavicsos, kb. 180 cm széles síkátortól.

Nem minden boronaeépület néz ki ugyanígy. A bemutatott háztól DNy felé egy következő 3 m széles utca DNy-i oldalán hasonló szerkezetű falak alkotnak egy házat: „b” épület, de ennek az utcára néző oldalán nem találtunk falat. Ez az épület az utca felé valószínűleg nyitott volt. A rendelkezésre álló alaprajzi adatok arra utalhatnak, hogy a háznak a főútvonal felé, az ÉNy-i oldalon keskeny tornáca lehetett. A meglehetősen nagyméretű tűzhely itt a főútcától számított harmadik helyiségben van. E tűzhely méretei, a körülötte lévő helyiségnek az utcával párhuzamosan hosszú formája és az ÉK-i fal hiánya arra utalhat, hogy valamilyen szolgáltató, vagy kereskedelmi funkció jellemezte. Az utcát korábbi, de ugyanehhez a történelmi periódushoz tartozó rétegében mindkét oldalról cölöplyuk-sor szegélyezi. A cölöpök átlagosan 2 m-re álltak egymástól. Ugyancsak jellemző erre a rétegre, hogy több nagyméretű hombár is volt az utca felé nyitott helyiségben. Valószínűleg tehát valamilyen kereskedés volt, méghozzá hosszabb időn keresztül, mert sem a helyiségek formája, sem a falak helyzete nem változott a jelzett különböző rétegekben. Ennek megfelelően az épület szerepe is hasonló lehetett. A „c” jelű helyiségben valószínűleg valamilyen ipari tevékenység folyt. A mellette, a két síkátor között jelzett padlófelületek rendkívül töredékes állapotban maradtak csak meg és nem is folyhatott kutatás a teljes területen. A „d”-vel jelölt házhészlet a K mh.-en került elő és nagy hasonlóságot mutat az F mh. „b” épületével. Közös jellemzőjük, hogy az utcafronton nincs boronafaluk, hanem facölöpök alkotta oszlopsor tárta fel a házat a síkátor felé.

Ugyanebben a periódusban válik általánossá a kőépítkezés. A Salla területén eddig talált kőből épült lakóházak között — az épületek méretében, minőségében — nincs nagyobb különbség. Azt mondhatjuk, hogy a kőépület maga jelentette a gazdagabbak luxusát, de ez a luxus messze elmaradt a városkörnyéki villákétól. A jellemezhető épületek nagyrészt a főútvonal mentén állnak az F és a T mh.-en. A téglalap alakú házhely és a ház maga is rövidebb az utcafronton, mint az útra merőleges irányban. Az egyes épületek között az épületek szélességével összemérhető (kb. annak 3/5-4/5 részét kitevő) üres terület, udvar van és az épületek alapterülete jellemzően 400-500 m². Ha ezt összevetjük a nagykanizsai Inkey kápolna szomszédságában talált villa 850 m²-t (HORVÁTH 1983, 17), a hévíz-egregyi villa 1000 m²-t meghaladó (MÜLLER 2004, 1–15), az alsóajki villa főépületének 1600 m²-es nagyságával (REDŐ 1995, 274), megállapíthatjuk, hogy a városlakó jobb módúak egy középréteg képviselői voltak.

A T mh.-en olyan kőházat találtuk, amely viszonylagos folyamatosággal üzemelt a II. sz. középső harmadától a IV. sz. közepéig és három jól elkülöníthető építési periódusa van (4. és 5. kép 1 T mh. fázisok). Az épület a főútvonal ÉNy-i szélén épült, az úttól árok választotta el. Az úttal párhuzamos helyiség alkotja az épület frontját. E tornácszerű helyiség mögött a ház főtengelyében hosszú folyosó nyílik, amelytől ÉK-re és DNy-ra szobák sora áll.⁶ Az egyik ÉK-i szoba *hypocaustummal* van ellátva. Az épület ÉNy-i végét ismét egy keresztirányú helyiség zárja le. A ház csatornázva volt, a lefolyó az út menti árokba szolgál. Ezt a típust nevezi a szakirodalom korridorháznak (ZSIDI 2008, 259).

A markomann támadás nyilván nagy pusztítást végzett az épületben, mert jelentősen át kellett alakítani, de legfőbb szerkezeti elemei, mérete az eredeti maradt. A legfontosabb változás a tornác mögötti részen észlelhető, ahol kialakítottak egy közel négyzet alakú új helyiséget, amelynek szélessége alátámasztást igényelt. Ezért a közepén pilléralapozás található. A *hypocaustum* helyiség átkerült az épület DNy-i oldalára. A csatornát is ebben az időben építették.

A Severus-kor után ezt az épületet is elhagyták a lakók, de a telek megmaradt, mert a IV. sz.-ban ugyanide egy hasonló méretű házat emeltek. Ennek az épületnek is az úttal párhuzamos tornác áll a frontján és a hossz tengelyében egy folyosó osztja ketté. A folyosóról két oldalra lévő helyiségek beosztása már nem egyértelmű, de érdekes, hogy egy oszloplábat itt is találunk a ház ÉK-i szárnyán. A falak sehol sem követik a II. sz.-i falak irányát, attól néhány fokkal eltérnek, maga az egész épület mégis másfél századdal korábbi elődjének arányait, méretét, beosztását követi.

Az épülettől ÉK-re üres, pontosabban kőépülettel be nem épített, mintegy 21 m széles terület van és csak ez után következik a szomszédos kőház, amelyből csak egy rövid falszakasz esett a megásható területre.

Ehhez az épülethez nagyon hasonló arányú, beosztású és méretű az a másik, amelyet az F mh.-en a *villa publica* alatt találtunk (6. kép „b”). Mivel ezt teljes egészében lebontották, annak építésekor, csak a kavicsos alapozásokból következtethetünk formájára. Az utcafront itt is a keskenyebbik oldal és az épület hossz tengelyétől két oldalra sorakoznak a kisebb helyiségek. Tőle DNy-ra 18 m széles beépítetlen terület van. ÉK felé a városi fürdő a szomszéd ház, amely jóval közelebb, alig 8 m-re emelkedett tőle.

A K mh. egyik épülete (6. kép „c”) ebből a korszakból már sokkal töredékesebb, de észlelhető elemeiben hasonló. A főút DK-i oldalán emelkedett és a frontján az úttal párhuzamos tornác vezette be. Egy erre merőleges falszakaszt is megfigyelhettünk, amely a hosszanti folyosóhoz, vagy az épület egyik oldalfalához

tartozott. Ennek a háznak kavicsalapozásán kőből épült lábazat volt, amelyen vályog felmenőfalak voltak, amelyek a pusztulási rétegében karakteres tiszta sárga agygréteget eredményeztek. Két további házrészletet (6. kép „d” és „e”) már alig tudunk értelmezni, az eddigiekkel összefüggésben, mert annyira töredékesek, hogy csak rétegtani helyzetük és részben technikájuk alapján sorolhatjuk ide őket. A „d” házrészlet (Y5 mh.), amely az átkelő-pont közvetlen közelében van, azért érdemel figyelmet, mert nyersanyaga nem helyi kő, az „e” házrészlet a T3 mh.-en a IV. sz.-i ház alatt van, annak tehát előzménye. Falait csak kavicsos alapozásokban ismerjük.

A markomann vész utáni építkezések jellegéről már írtunk. Példáink a D, az Y4 és az F mh.-ről valók (7. kép). Az „a” jelű ház a Zala-völgyi út mentén fekszik (D mh.), a központtól kissé távolabb. Alaprajza sok rokon vonást mutat a II sz. épületeivel, ami természetes, hiszen ezek az ismeretek és hagyományok még éltek, ha az anyagi lehetőségek nem is voltak már olyan jók, mint egy évszázaddal korábban. Az úttal párhuzamosan itt is tornácszerű hosszú helyiséget tapasztalunk, amelyből a *faucesen* keresztül juthatunk az épület belsőjébe. Innen mindkét oldalra helyiségek nyílnak. Az épületet nem tudtuk teljes egészében föltárni, de úgy tűnik, hogy az utcafrontja hosszabb a ház mélységénél.

A „b” jelű példánk (Y4 mh.) is a központtól messzebb épült egy a folyó felé vezető utca mentén. Ez valószínűleg a vízpart felé eső legszélső kőépület volt. Az úttal párhuzamosan ebben is tornác húzódik és mögötte sorakoznak a helyiségek. Méreteit sajnos nem ismerjük, de jelentékeny épület lehetett: a víz felé eső frontja a 20 m-t meghaladta és faoszlopok tarthatták ezen az oldalon a meghosszabbított ereszt.

A „c” jelű ház formáját meghatározta, hogy a főút és a Zala-völgyi út egymásra nem merőleges kereszteződésében fekszik (F mh.). A főútra néző fronton itt is a hosszú tornácot találjuk és egy — az útárokba vezető — csatornát, hasonlóan a T mh. épületénél tapasztaltakhoz. A ház vizesblokkját *hypocaustummal* fűtötték. A fűtőcsatorna vége a szennyvíz-elvezető csatorna mellett, azzal párhuzamosan fut.

Általában jellemzi ezeket az épületeket, hogy az *opus spicatum* technikájú falak vékonyabbak a korábbiakénál és bennük nem csak kövek, hanem töredék tetőfedő téglák is vannak, amelyeket a kavicsos alapozásra raktak fel. Ezeket nyilván másodlagosan használták fel itt. A barbárok pusztítása utáni nyersanyag-takarékosság jelei.

A IV. sz. első felében újjáéled a település és viszonylag nagy területen épülnek kőházak. Ennek az építkezésnek az alapjai részben a két emberöltővel korábban felhagyott település romjai voltak, részben új épületek, amelyek az új központ, a *villa publica* személyzetének szükségleteit szolgálták.

Ez a helyzet megnehezíti a családi közösségre alapozott lakóház definíció érvényesítését, ami azt feltételezte, hogy a család anyagi ereje szabja meg az épület dimenzióit. Ha ugyanis igaz az, hogy az I. Constantinus dinasztia alatt, a 310-es években állami kezdeményezésre épül meg a *villa publica* és ez éleszti újra az életet a városban, akkor az is valószínű, hogy az új telepések elhelyezkedése sem volt teljes egészében magánügy. Erre utal az S és H mh.-en talált épületegyüttes (8. kép 2 „a”). Ezek a munkahelyek a *villa publica* tőszomszédságában, attól É-ra vannak és az itt emelt épületnek a főfalai a *villa publica* falaihoz hasonló szélességűek voltak. Ugyanakkor kisméretű, korlátozott használatú *hypocaustumai* nem mérhetőek a *villa publica* több teljes padlót melegítő fűtőrendszeréhez, a kis téglából épített tűzhely csak családi szükségleteket elégíthetett ki.⁷ Az is elgondolkodtató, hogy a *villa publica* bővítések ezek az épületeket egyszerűen meg lehetett semmisíteni. A széles falalapozó árkokból az építőanyagot az utolsó köig kitermelték és törmelékkel töltötték vissza. Csak a keskenyebb falak maradtak meg az aktuális talajszintig. Nyilván ezek nyersanyagai nem képeztek értéket.

A H mh.-re eső házrész egy központi udvar köré épített épületszerkezetet mutat, melyet az ÉK-i oldalon futó ÉNy-DK-i irányú út határol. Ez a *peristylumos* elrendezésű házrész DK felé egy ún. hosszú házas épületrészben folytatódik az S mh. területén, amelyet csak azért merünk az előzővel együtt ábrázolni, mert a két épületrész fűtőcsatornája azonos formában és technikával épült. Sajnos a két épületrész között a mai város egy utcája húzódik, ezért a kettő közötti területet nem tudtuk megásni.

Az ábrán feltüntettünk még egy épületet az Y5 mh.-ről („b”), mert ez analógiája lehet az S mh. hosszú sorházának. A sorházak — *'Reihen-Grundriss'* (ZSIDI 2008, 259–260) — lakóház mivolta kérdéses véleményem szerint. Ez a háztípus lehet ugyan igénytelenebb családi otthonok sora, ahogyan azt a boronavázás korai épületeknél tapasztaltuk, itt azonban nem találunk tűzhelyeket. Az Y5 mh. hosszúháza alakilag megfelel ugyan az ilyen épületeknek, Sallában elfoglalt helyzete azonban inkább valamilyen hivatalos használatra utal. Egészen közel fekszik a folyó átkelő-pontjához, szinte az utolsó ház a vízpart előtt és legszélső helyiségében szokatlanul sok pénzermét találtunk.

A IV. sz.-ban épült a T3 mh.-ben talált ház is (8. kép 1). Módos emberé lehetett. *Terrazzo* padlót és nagy felületű padló- és falfűtés nyomait találtuk benne. Bár az alaprajz nem teljes, ami látható belőle az az eddigiekhez képest egyedi. Ez az épület meglehetősen távol esik a *villa publicától* és a főúttal sincs közvetlen kapcsolata. D felől szomszédos vele a T1 mh. már tárgyalt épületeinek IV. sz.-i rétege.

Találunk IV. sz.-i épületnyomokat az X mh.-en is (1. kép). Itt csak nagyon kicsi szondát nyithattunk, de benne padlófűtéses, kétperiódusú ház kisebb falszakaszai voltak. Ezek alaprajzi következtetéshez nem elegendők. Az AA mh. még távolabb esik a központtól és a kis szondában gyakorlatilag egy rövidke falszakasz észlelhető, amelyből semmiféle alaprajzi következtetésre nincs lehetőség. Mégis megemlítjük, mert az átlagos helyzethez képest feltűnően sok festett vakolat származik innen. Ezek a vakolatok színesek, de geometrikus, vagy figurális dísz nem látható rajtuk. Minden esetre arról tanúskodnak, hogy az út mentén a központtól távolabb is voltak még nívós lakóépületek a városban.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Kr. születése utáni évtizedekben létrejött *auxiliáris* tábor *vicusáról* egyelőre nincs adatunk. A Kr. u. 85 körül megindult polgári fejlődés viszont rendkívül erőteljes volt, a folyó átkelőjénél pezsgő élet alakult ki. Iparosok, kereskedők boronaházai üzlethelyiségei épülnek a főút és a rá merőleges mellékutak, sikátorok mentén. Jellemző a központi udvar köré szervezett kis helyiségek alkotta lakóépület. A viszonylagos konjunktúra nyilván elősegítette a betelepülést is, de az új lakók között sokan szerény anyagi lehetőségek között érkeztek. Ezek számára a központtól valamivel távolabb közös használatú blokkház épült, amelyben helyiségenként egy-egy háztartás helyezkedett el.

A Hadrianus alatt városi rangra emelkedett településen megindul a kőépítkezés is, de a boronaházak technika is tovább él. A városkép meghatározó eleme a főút vonal, amelynek mentén laza, kertvárosi szerkezetben épülnek a tartományi átlagnál nem gazdagabb, közepes méretű és komfort fokozatú kőből, vályogból épült lakóházak.⁸ A velük együtt létező boronavázás épületek igyekeznek hasonló szerkezetben utánozni a kőépítkezést.⁹ A szolid életszínvonalat biztosító fejlődés dinamikája ugyan már a provincia közigazgatásának átszervezésével, a tartomány főútvonalainak átértékelődésével megreked, a végső dőfést a markomannok betörése jelenti.

A Severusok uralkodása alatti pannoniai virágkor csak a *limes* mentén érvényesül és Sallában csak néhány évtizedre tudja reaktiválni az életet. Az ekkor épült lakóházak gyengébb minőségűek a korábbiaknál. Úgy tűnik, csak a romokból gazdálkodhattak a lakók. A III. sz. közepére elnéptelenedik a település.

I. Constantinus alatt költöznek újra vissza az elpusztult városba az emberek. E korszak épületeinek minősége meglehetősen egyenletes, sőt, egyenletesen jó. A Severusok korában emelt, újrahasznosított törmelék-ből *opus spicatum* technikával épített vékony falakhoz képest ezek a házak stabilak, kőből épültek és újdonság, hogy viszonylag sok helyen alkalmaznak építőtég-

lát bennük főleg csatornák, boltívek, padlók kialakításánál. Ez nem volt jellemző a korábbi periódusokban. Sem méreteikben, sem felszereltségükben nincs kiugró különbség közöttük. Több esetben találunk fűtőcsatornát, amelyben egy vagy két oszlopsor szélességben áramlik a meleg levegő. Ahol a padlószint megfigyelhető volt, többnyire *terrazzo* padlót alkalmaztak. Nagyon kevés, a háztartás felszereléséhez sorolható leletanyag van bennük, mert szervezett körülmények között hagyták fel őket. Találhattunk volna viszont festett vakolatot, stukkót, mozaik töredéket, hiszen ez a leletcsoport nem hasznosítható újra és elvinni sem igen lehet a költözködésnél. Villaásatások során ezek a leletek teszik ki a leletanyag többségét. Mégsem találtunk ilyesmit. A festett vakolatok szinte kizárólag egyszínű fehérek, vörösek vagy sötétszürkék, a legegyszerűbb geometrikus díszítés is ritka rajtuk. Növényi ornamentikára is csak magában a *villa publicában* találtunk kevés példát. A néhány stukkótöredék is onnan származik és egyetlen mozaik darabka sem került elő az ásások 30 éve alatt.

Mindez arra utal, hogy a belső pannoniai kisváros, valamiképp a katonaság is, amelynek leszerelt tagja-

iból a lakosság jelentékeny része származik, egy nivelláló társadalmi közeg, ahol különösebb anyagi erő nem akkumulálódik. Ahhoz ebben a korban földbirtokra van szükség, az pedig a villagazdaságok építményeiben gyümölcsözik. A Salla *territoriumán* épült, nem különösen gazdag alsórajki villát három mozaikpadlóval díszítették, melyek egyike színes. Sok festett vakolattöredéket is találtunk benne. Ehhez képest a *territorium* központja, melynek középületei állami beruházás keretében jöttek létre és magánházai, melyek legjobb esetben is közepes anyagi lehetőségeket tükröznek, szegényesnek tűnik.

A IV. sz. végének romló közbiztonsága két választást hagyott a lakosságnak. Vagy megerősítik a várost, amelyet semmiféle fal sem véd, vagy beköltöznek egy belső erődbe, szomszédos városba, amelynek van védelmi rendszere. Ez utóbbi cselekedték. A lakóházak üresen és állva várták a népvándorlás hullámain. Az ideiglenes lakók csak átmeneti szállásként használták azokat: olykor cölöplyukat ástak a téglapadlóba, máskor a szoba sarkába ástak sírt az úton hirtelen elhunyt halottjuknak.¹⁰

Irodalom

DOMUS 2008

Domus. *Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien.* Ed.: Scherrer, P. ÖAI Sonderschriftenband 44. Wien 2008.

HORVÁTH 1983

Horváth L.: *Előzetes jelentés a Nagykanizsa-Inkey sírkápolna melletti lelőhely feltárásáról. — Preliminary Report on the Excavation of a Site by the Nagykanizsa-Inkey Sepulchral Chapel.* ZGy 18 (1983) 7–25.

HUMER 2008

Humer, F.: *Neue Grabungsergebnisse in einem Wohnviertel der Zivilstadt von Carnuntum.* In: DOMUS 2008, 143–172.

KOVACSOVICS 2005

Kovacsovics, W. K.: *Römische Wohnhäuser in Iuvavum/Salzburg.* In: DOMUS 2008, 31–52.

LÁNG 2005

Láng, O. T.: *Functions and Phases: The „Peristyle-House” in the Civil Town of Aquincum.* In: DOMUS 2008, 271–284.

MÜLLER 2004

Müller R.: *Római kori épület Hévíz-Egrygyen az Attila-ücában.* Régészeti értékeink 10 (2004) 1–15.

REDŐ 1989

Redő, F.: *Römische Forschungen in Zalaölvő 1982–1983.* Acta ArchHung. 41 (1989) 405–433.

REDŐ 1995

Redő, F.: *Roman Villa at Alsórajk-Kastélydomb 1987–1993.* Anteus 22 (1995) 269–305.

REDŐ 2003

Redő, F.: *Municipium Aelium Salla.* In: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia I. Ed.: Šašel Kos, M. –Scherrer, P. Situla 41. Ljubjana 2003, 191–235.

REDŐ 2005

Redő, F.: *Strategical Significance of Salla and its Effect on the Development of the Inner-Pannonian Municipium.* In: Die norisch-pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. Aquincum Nostrum II/2. Budapest 2005, 133–144.

RKM 2003

Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Budapest 2003.

SZŐNYI 2008

Szőnyi, E.: *Häuser in Municipium Mursella*. In: DOMUS 2008, 235–249.

TSCHANNERL 2005

Tschannerl, M.: *Wohnhaus und Kultbau – Die Häuser 1**und 2 der Grabung Klostergarten in St. Pölten/Aelium Cetium*. In: DOMUS 2008, 75–104.

ZSIDI 2008

Zsidi, P.: *Wohnhaustypen und Stadtstruktur in der Zivilstadt von Aquincum*. In: DOMUS 2008, 252–270.

Jegyzetek

¹ A lelőhelyre vonatkozó irodalmat ld. REDŐ 2003, 191, 1. j; 196, 35. j.

² Ld. a település periódusainak táblázatát REDŐ 2003, 212.

³ Legutóbb REDŐ 2005.

⁴ REDŐ 1998, 6–7, 3. j. az ide vonatkozó geológiai irodalommal.

⁵ Homokkő legközelebb a Szévíz völgyében, illetve Keszthely környékén van.

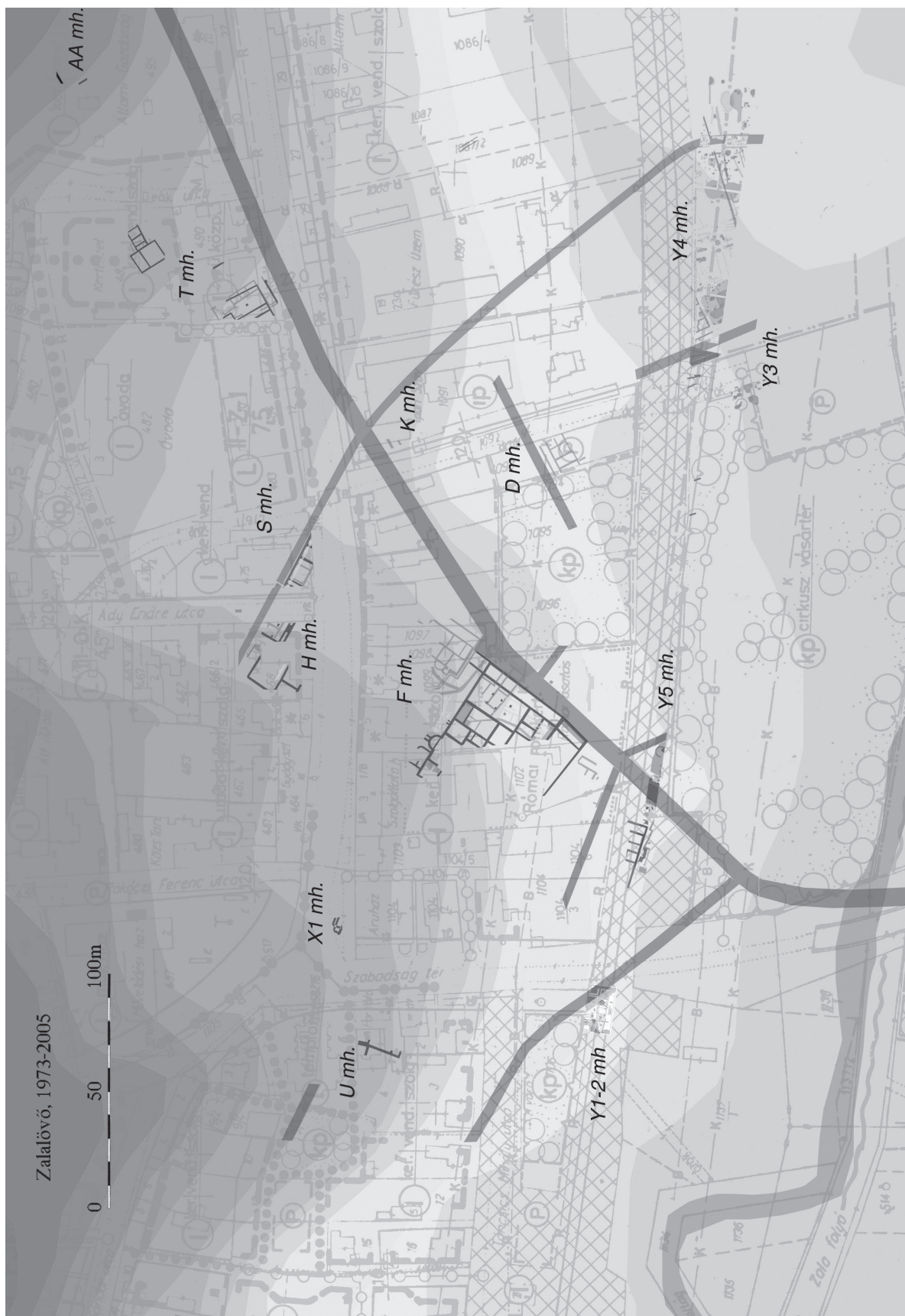
⁶ Hasonló beosztásra és rekonstrukcióra Carnuntumban ld. HUMER 2008, 149, Abb. 10; azzal a különbséggel, hogy ez nem az utcára, hanem a hátsó kertre néz.

⁷ Hasonlókra Iuvavumban ld. KOVACSOVICS 2008, 41, Abb. 6.

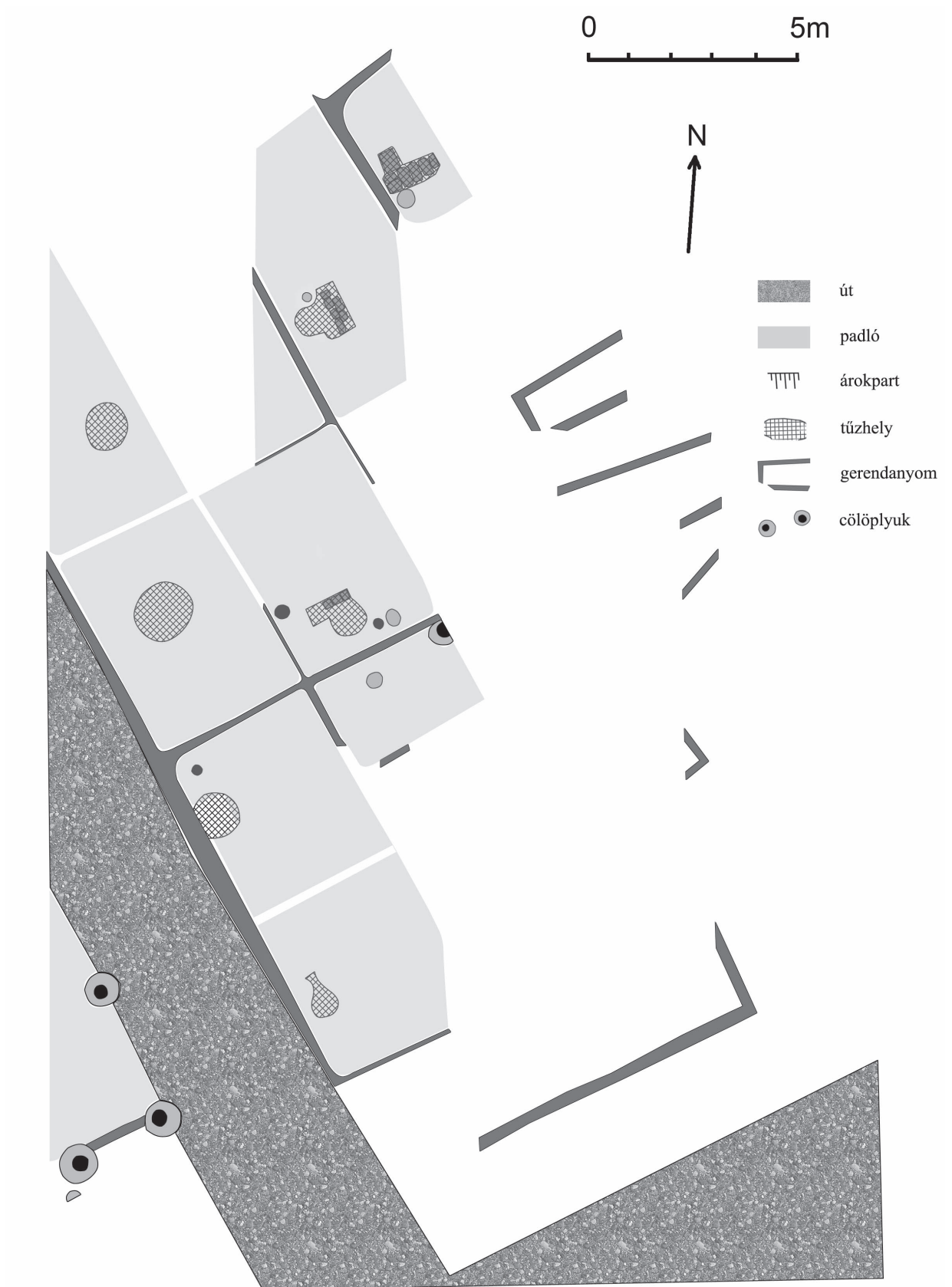
⁸ Hasonló településszerkezethez Mursellában ld. SZŐNYI 2008, 242–248, Abb. 13.

⁹ Ld. az F mh. *korridor* boronaházát (3. kép).

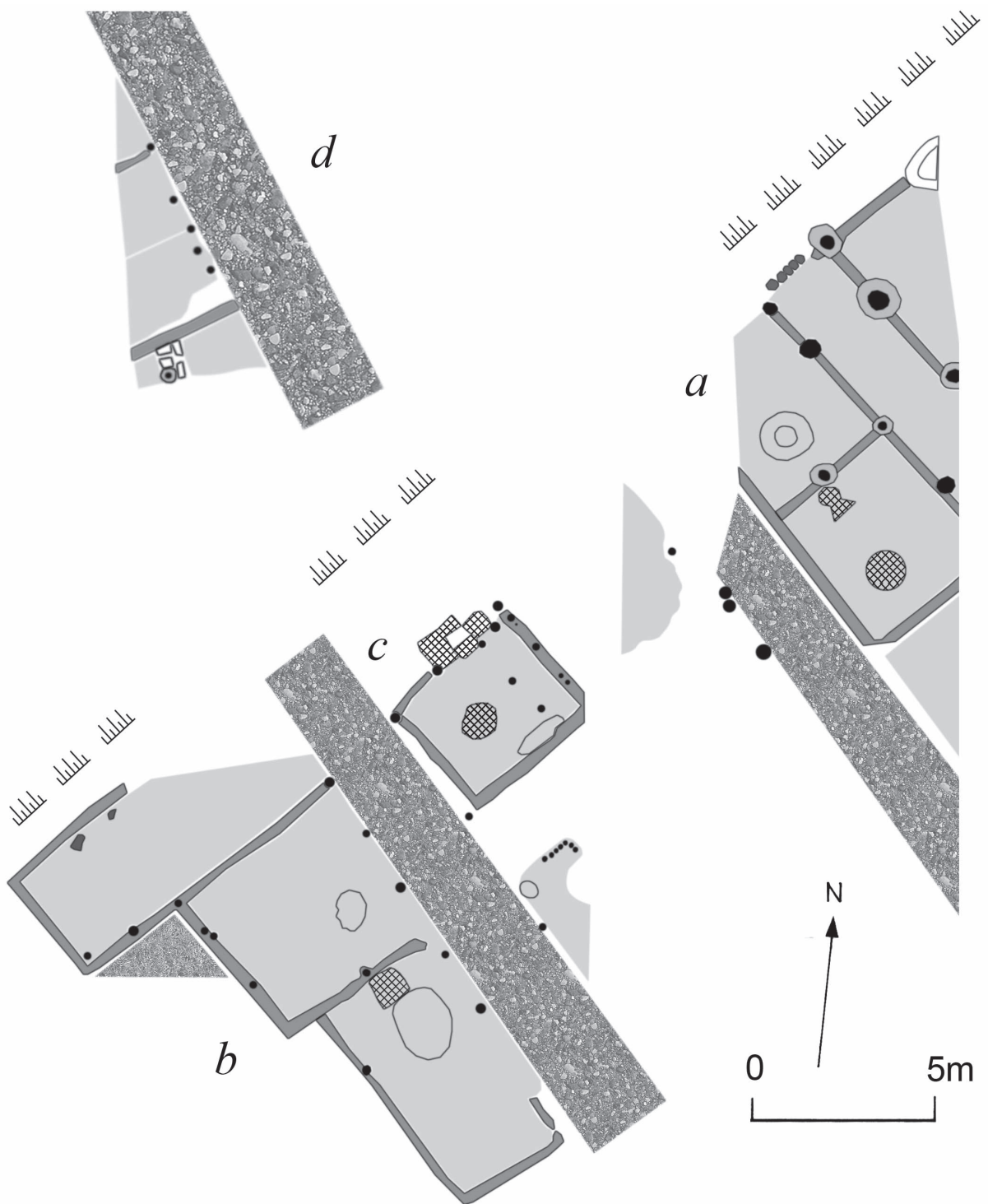
¹⁰ A dolgozat előadásként hangzott el Sankt Pöltenben 2005 áprilisában, a harmadik nemzetközi konferencián, amelyet a noricum és pannoniai városokról rendeztek. A konferencia témája a „lakóház” volt. Az előadást megtartottam, de nem volt időm sajnos arra, hogy írásban is kidolgozhassam a kötet megjelenésének határidejére, ezért a Sallára vonatkozó írás az én hibámból kimaradt a konferenciakötetből (DOMUS 2008). A témáért azonban máig is hálás vagyok Peter Scherrer-nek, s ezzel a közleménnyel szeretném pótolni az elmaradt publikációt. Az eredeti előadás nem tartalmazhatott néhány olyan adatot, amelyet az időközben folyamatosan kutatott településen azóta nyertünk. Így ezekkel az adatokkal a jelen publikáció gazdagabb az elhangzott referátumnál.

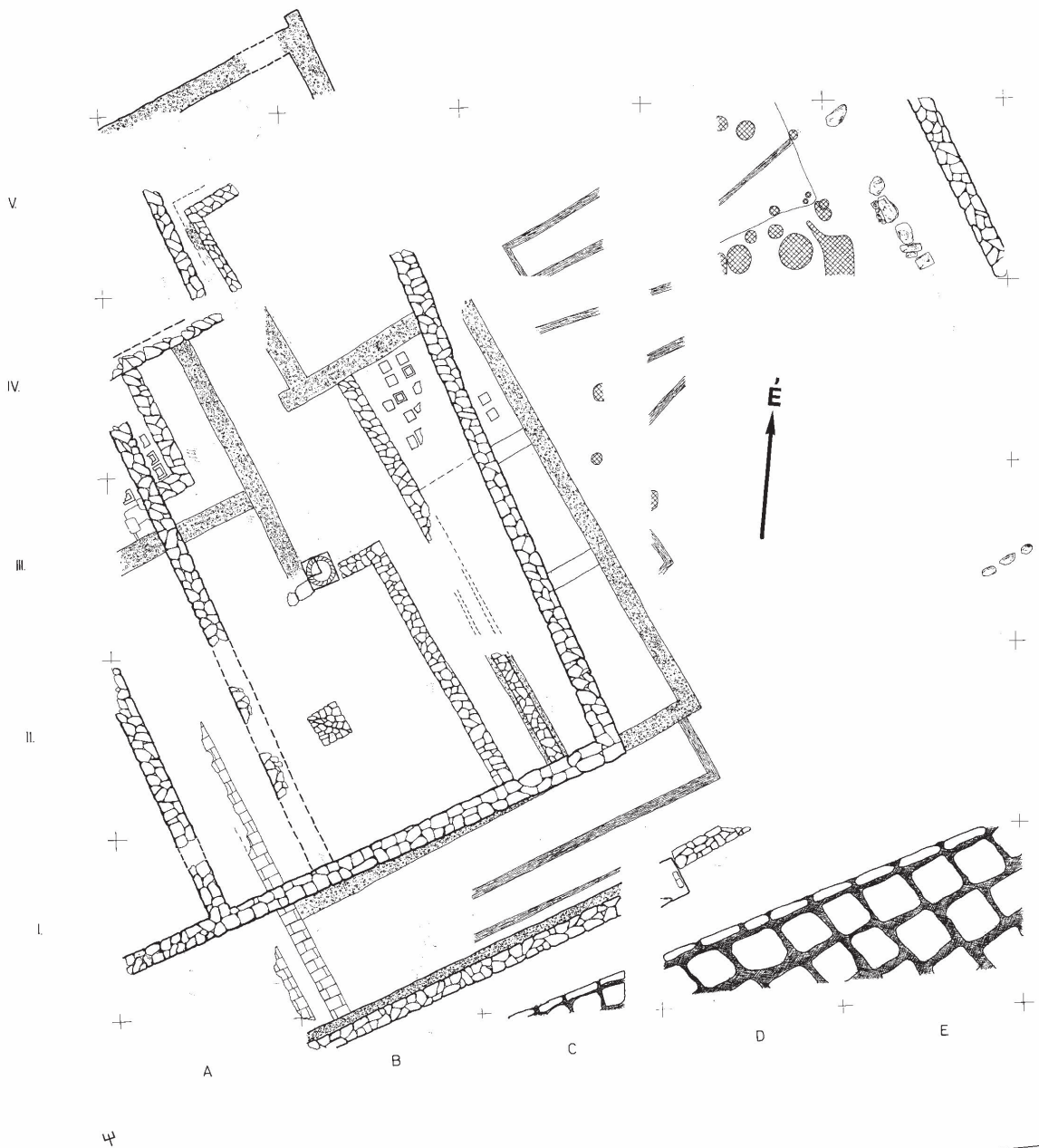
I. kép: Salla ásatásainak összesítő térképe, az egyes munkahelyek feltüntetésével

2. kép: Blokkház a T mh.-en az I.-II. sz. fordulójáról

3. kép: Boronaépületek a várossá válás időszakából: II. sz. középső harmada

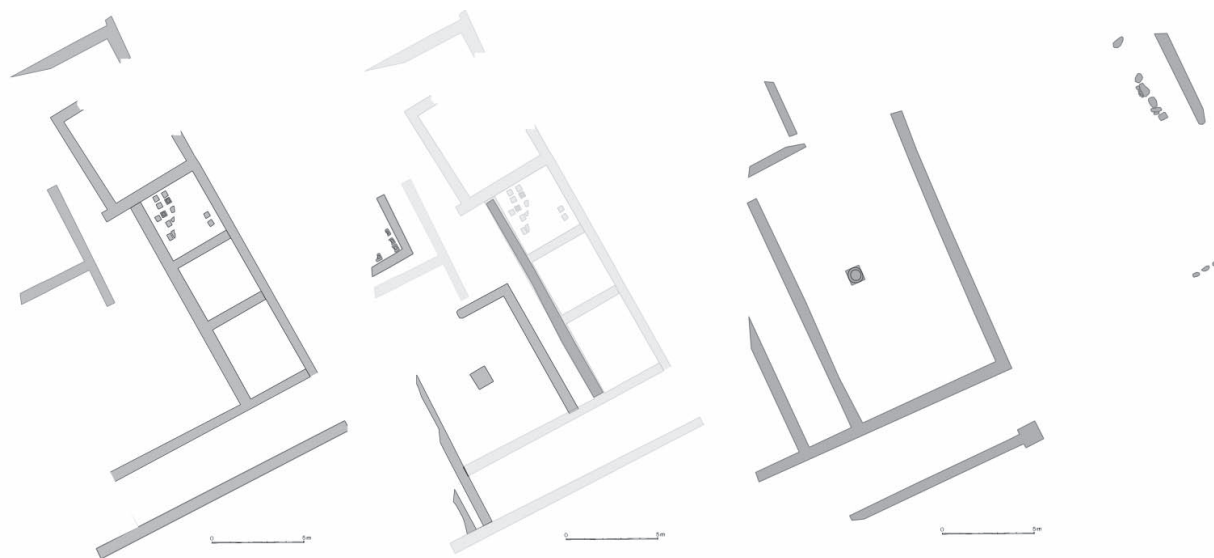

ZALALÖVŐ
„T” munkahely

közút

0 5m

4. kép: A T mh. korridorházának összefoglaló alaprajza, mellette a következő ház szélé

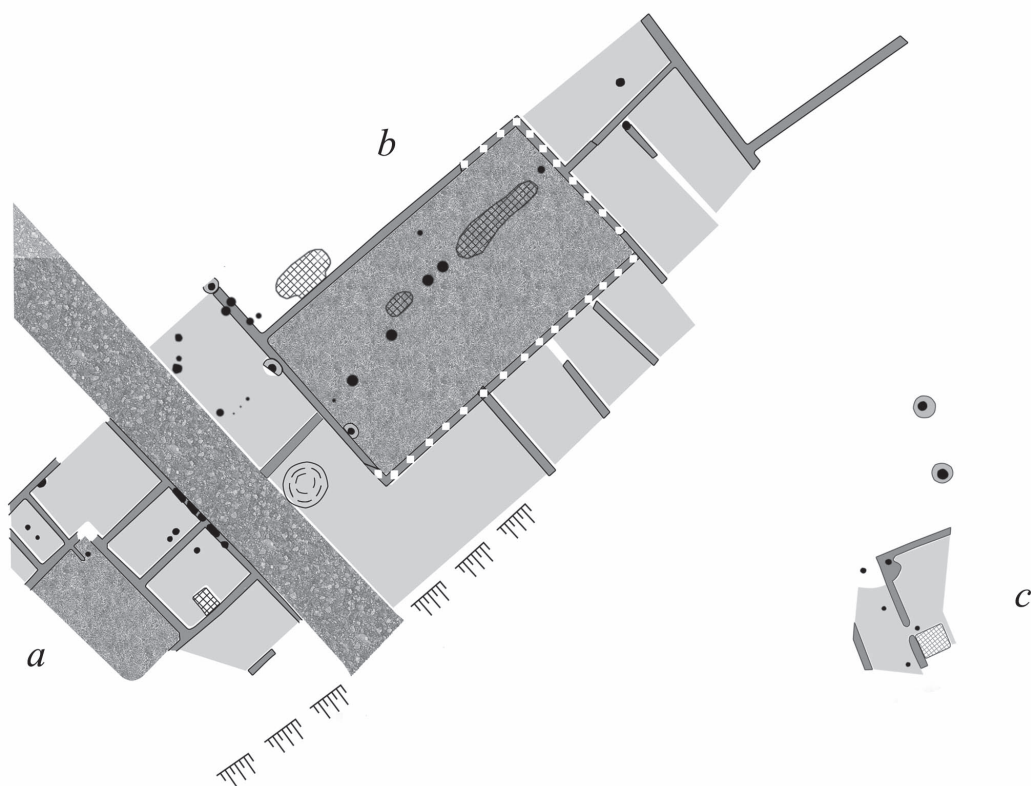

1. fázis: Hadrianustól

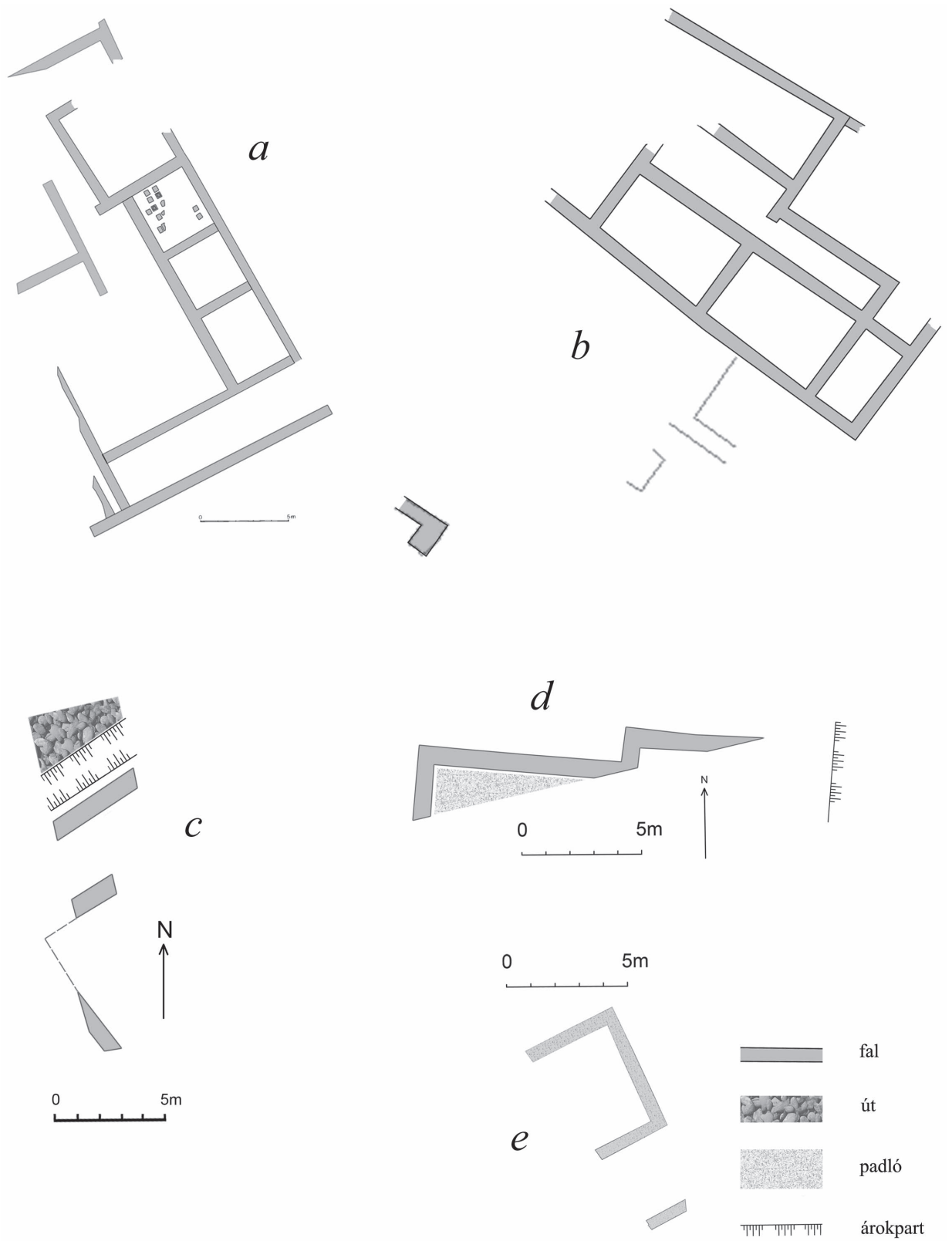
2. fázis: a markomannok után

3. fázis IV. sz. első fele

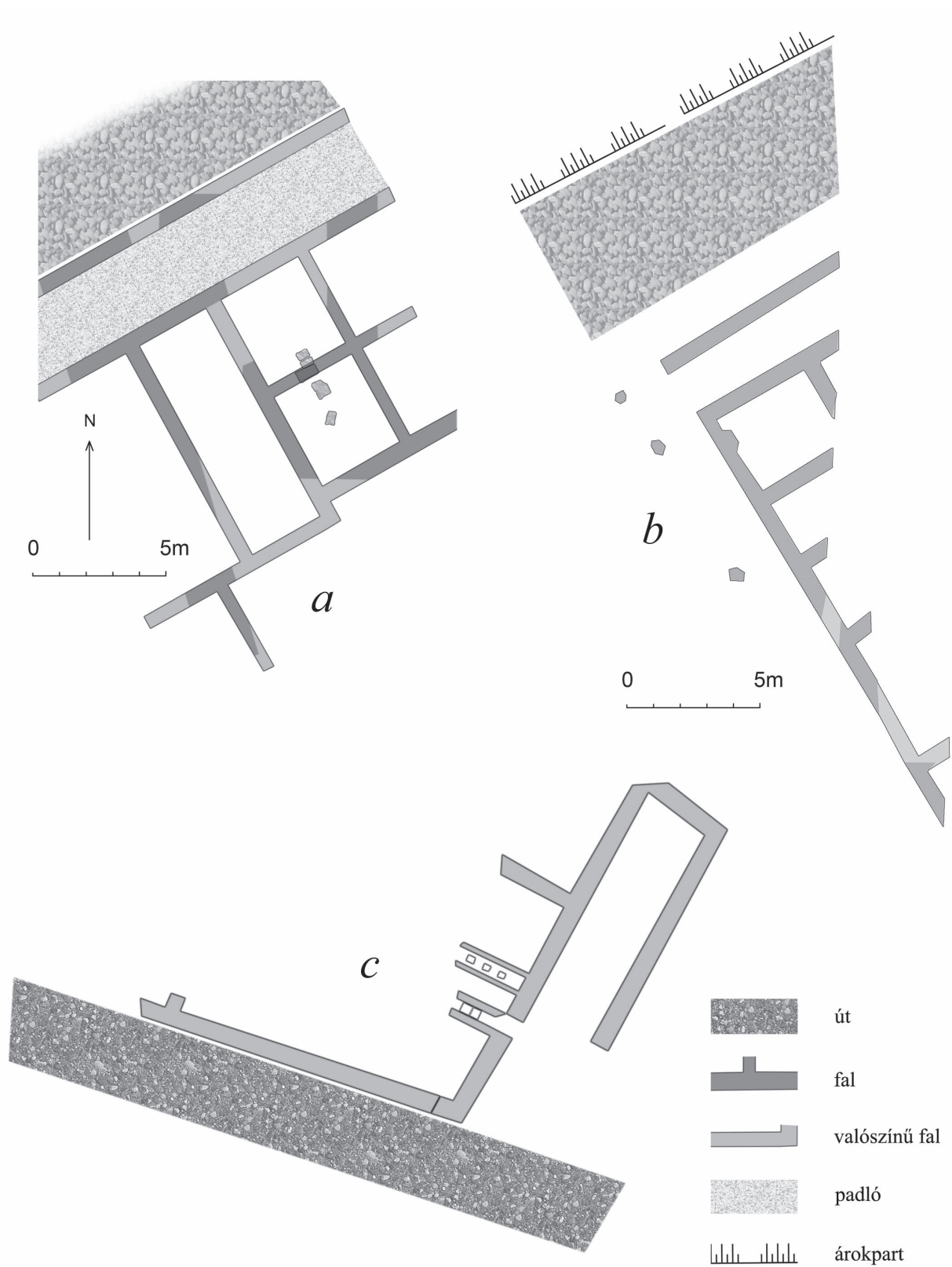
5. kép 1: A T mh. korridorházának periódusai

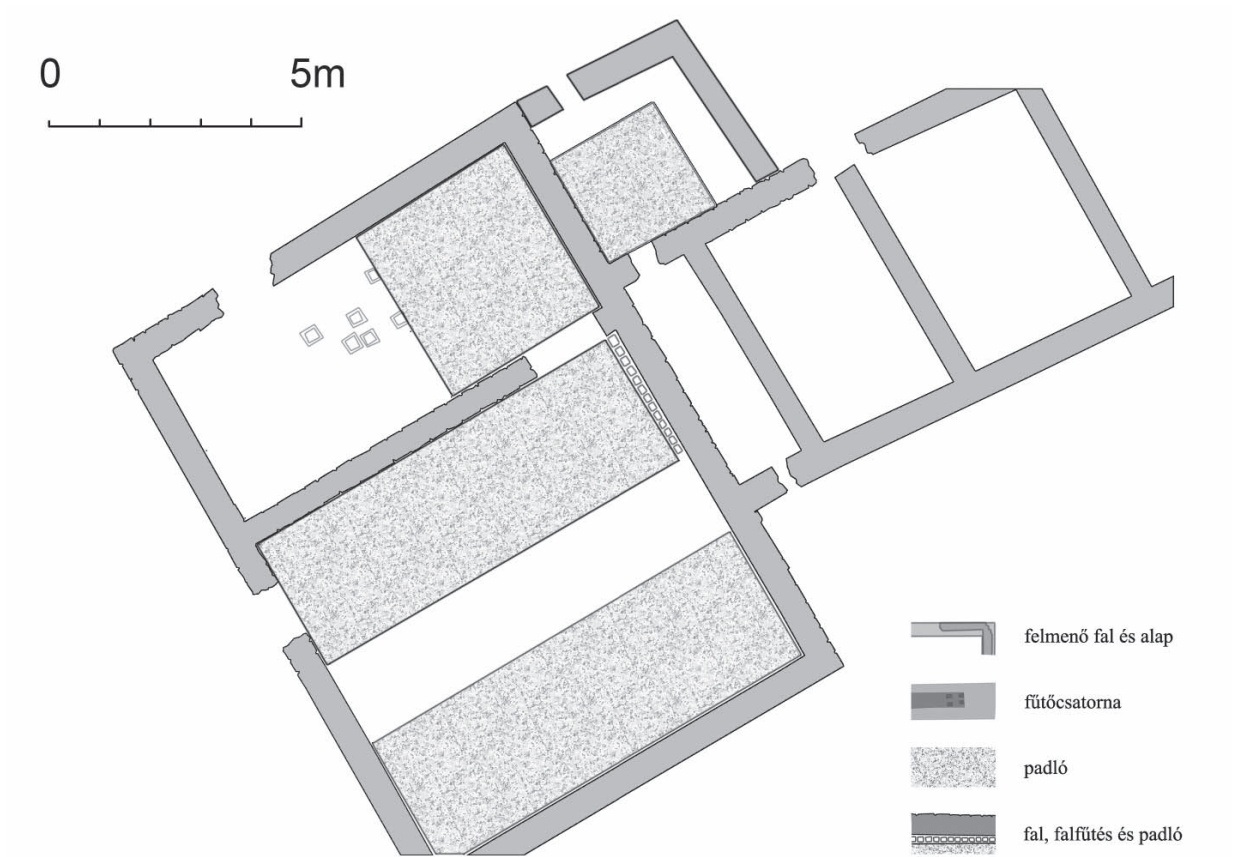
5. kép 2: Az F mh. falusias településrészlete: központi udvar köré szervezett épületek

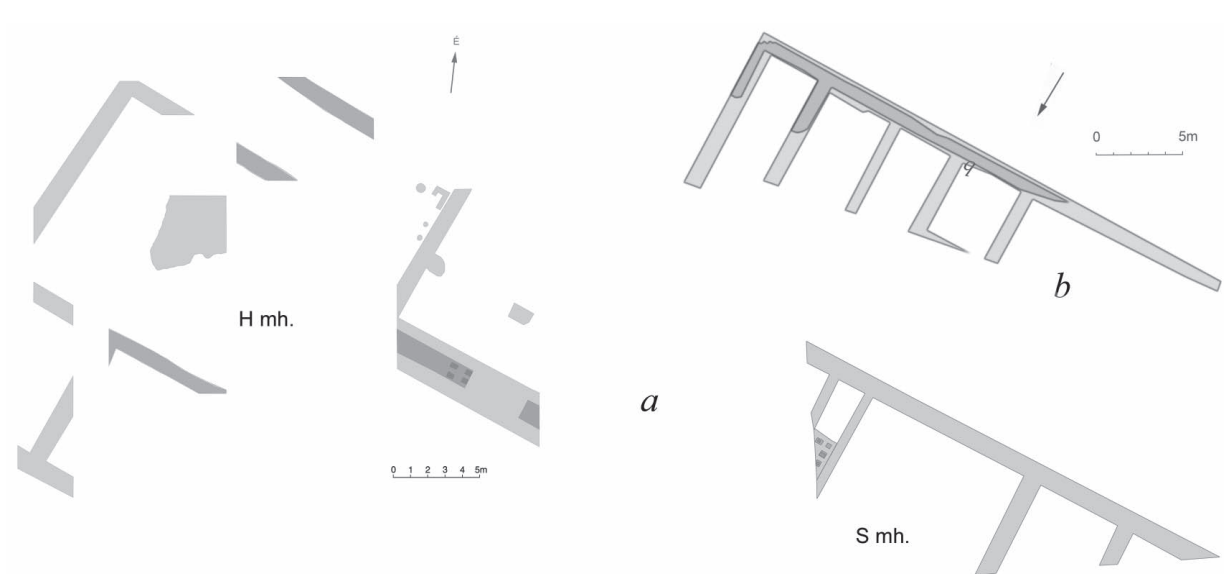
6. kép: A II. sz. kőből épült lakóház-részletei

7. kép: A III. sz. első felében épült lakóház-részletek

8. kép 1: Lakóház a T3 mh.-en a IV. sz. első feléből

8. kép 2: A IV. sz. első felében épült lakóház-részletek

Eke István – Horváth László:

Késő római temetők Nagykanizsán (Anyagközlés)

1. Bevezetés (Horváth László)

Jelen közleményünk egy egyszerű anyagközlés, melynek célja az, hogy a Nagykanizsa-Inkey sírközpont melletti késő római villagazdasághoz tartozó két temető anyagát a kutatás számára minél előbb hozzáférhetővé tegyük. Pannonia nyugati feléből, a Dunántúl Balatontól nyugatra eső részéből nagyon kevés a hitelesen feltárt és publikált késő római temetkezés és ezen kívül a két 3-4. századi nagykanizsai temető közzétételét még az is szorgalmazza, hogy csaknem mindkettőt sikerült teljesen feltárnunk. Egyedül a Római temető II. esetében hiányzik a temető délnyugati sarkának az átkutatása, amely már kiesett a szigorúan vett kizárólagos területből. A lehetőségeinkhez mérten a feldolgozásnál igyekeztünk bevonni a vizsgálatokba a természettudomány képviselőit is, hogy minél szélesebb területről kaphassunk információkat. Az antropológiai vizsgálatokat Tóth Gábor végezte el, míg a Római temető I.-ben napvilágra került ló- és kutyatemetkezés állatsontjait Vörös István foglalkozott. Több üvegedény tartalmát is sikerült megvizsgálatnunk a Geo-kémiai Kutatóintézet Sajgó Csanád vezette csoportjával. Az antropológiai, zoológiai és a szerves anyagok kémiai vizsgálatának eredményeit a tanulmányunk végén, a Függelékben adjuk közre. Az érmeiket Torbágyi Melinda határozta meg, melyért ezen az úton is köszönetünket fejezzük ki. A könnyebb áttekinthetőség miatt a közleményünk végén táblázatban (1-2. táblázat) is bemutatjuk a két temető jellegzetességeit, a lelettipusok síronkénti eloszlását.

2. A kutatás rövid története (Horváth László)

Nagykanizsa északi részén, a barokk kori Inkey sírközponttól közvetlenül északra lévő kisebb, lapos, egy-

kor vízjárta részekkel övezett félszigetszerű kiemelkedésen 1975-1976-ban terepbejárást és próbaásatást végeztünk, melyek során több korszak településeinek emlékeit találtuk meg. A lelőhelyen kisebb-nagyobb megszakításokkal több éven keresztül folytattunk régészeti kutatásokat. Az első nagyobb ásatásra 1979-1981 között került sor, ekkor mintegy 6000 m² nagyságú területet sikerült feltárnunk. Az addigi eredményeket 1983-ban egy aránylag bővebb tájékoztatóban adtuk közre (HORVÁTH 1983). 1991-ben egy újabb 2300 m² nagyságú rész átvizsgálására nyílt lehetőségünk. A lelőhelyen talált sok korszak (Lengyel, Balaton-Lasinja, Baden, Somogyvár-Vinkovci, Urnamezős, La Tène kultúrák, népvándorláskor) településeinek kívül zömmel egy 3-4. századi villa rustica emlékei (három köépület; több, félig földbe mélyített cölöpszerkezetű kis ház; fából készült cölöpszerkezetű gazdasági épületek; három kút; kerítéssel és kapukkal ellátott gazdasági udvarok) láttak napvilágot (1. kép). A félszigetszerű kiemelkedés keleti szélén 2005-2006-ban még egy 5800 m² nagyságú terület feltárását végeztük el, amikor nagyrészt a 3-4. századi villagazdaság kerítéssel körbevett és fészerekkel, istállókkal tarkított része vált ismertté (HORVÁTH 2007). Az 1976-os próbaásatás óta számos rész-publikáció jelent meg a lelőhelyen talált egyes korszakokról, vagy tárgytipusokról (GABLER 1983; OTTOMÁNYI 1983; BILKEI 1985; BEREZ 1991; BONDÁR 2003; KALICZ 2003; HORVÁTH-KALICZ 2006).

A lelőhelytől keletre 380 m-re, a Lazsnaki-patak egyik oldalágának vizenyős sávja után emelkedő dombhát nyugati, a római villa rustica felé eső részén még 1975-ben megtaláltuk terepbejáráskor a település temetőjét is (a központi téglasírt elérte az eke a szántáskor, ennek nyomait találtuk meg). Az 1981-ig folyó település feltárásokkal párhuzamosan a temetőben is folytattunk kutatásokat és az addig feltárt 25 sírt 2003-ban publikáltuk (HORVÁTH 2003), mert akkor úgy

gondoltuk, hogy jó ideig nincs remény a temető teljes feltárására. Ugyanekkor még azt hittük, hogy ez lehet a majorgazdaság egyetlen temetkezési helye. A villa rusticától közvetlen nyugatra, a Zalaegerszegre vezető 74. sz. műút mellett a nagykanizsai Ipari Park és az M7 autópálya építését megelőző ásatáskor, 2004-ben előkerült egy másik hasonló, 3-4. századi temető. Ezt a temetőt 2005-ben sikerült csaknem teljesen feltárnunk. Szerencsére a korábban talált keleti temető teljes kutatását is 2005-ben elvégezhetjük az ipari parki beruházások megkezdése előtt, melynek költségeit Nagykanizsa MJV önkormányzata biztosította. Itt, a korábban lelt sírokkal (25 sír) együtt összesen 71 temetkezés (69 sírgödörben) látott napvilágot és az egyszerűbb megkülönböztetés miatt a „Római temető I.” elnevezést kapta (2. kép), míg az újabban talált nyugati a „Római temető II.”-t. Az utóbbi temetőben a feltárt sírok száma 61 lett és még két sírépület is feltárássra került itt (20. kép). A két, csaknem teljesen átkutatott temetőről egy rövid beszámolót készítettünk (EKE–HORVÁTH 2006). Legújában a Római temető I. két sírjában (59. és 61a. sírok) talált feltűnően nagyszámú érem mellékletekkel Torbágyi Melinda foglalkozott (TORBÁGYI 2009). A Római temető I. első 25 sírját — mint említettük — ugyan korábban publikáltuk (HORVÁTH 2003), azonban ésszerűnek tűnik, hogy a teljes leletanyagot egyben közöljük a könnyebb kezelhetőség miatt, nem beszélve arról, hogy a Függelékben megjelenő embertani anyag feldolgozásában a temető teljes anyaga, tehát az első 25 sír is szerepel. Az első 25 sír újraközlésénél a korábban leírtakat néhol új adatokkal egészítettük ki, a hiányzó és fontos információkat pótoltuk, az esetleg helytelen meghatározásokat helyreigazítottuk.¹

3. Római temető I. (Horváth László)

A Római temető I. (2. kép) leleteit a nagykanizsai Thury György Múzeum régészeti gyűjteményébe leltároztuk be.²

1. sír (3. kép)

Sírkert téglasírral, korabeli rablás és modern bolygatás nyomaival, a téglasír H: 340 cm, Sz: 200 cm, Mé: 117 cm, T: DK-ÉNy, vagy ÉNy-DK (140-320°), Ré: ?, Aé: férfi, 40-50 év.

A nagyméretű téglasír falazata vegyesen téglá- és homokkő darabokból állt, alja tetőfedő téglákkal volt lerakva. Falai 65-70 cm szélességűek, belső oldalán néhol megmaradt a fehér habarcsos fedőréteg, a falát hasonló anyaggal kötötték össze. A téglasír oldalfala a tetőzete felé egykor egy keskenyebb falban folytatódhatott. A sírt teljesen kirabolták, csupán a felnőtt férfi koponyája maradt meg a

sírban. A sírt É-D irányban egy kábel árkával kettévágták. A temető e központi sírját egy nagyjából négyzet alakú árok vette körül, amelynek mérete közepén, a fő égtájak tengelyében 13,5 m, a sírkert árkának átlagos Sz: 60-80 cm, Mé: 60-65 cm. Az árok alja néhol kissé teknőszerű, betöltése mindenhol barnás, egy-két helyen faszénszilánkos, téglatörmelék és az ÉK-i részen több, néha összeillevő edények (tál, hombár: Lsz: 2007.1.6.1-9.) töredékei feküdtek vízszintes helyzetben 45-50 cm közötti mélységben. Az árok a DNY-i résznél megszakad. Ennek oka lehetséges az, hogy a déli részen közepén lehetett a bejárat a sírkertbe és a nyugat felé hozzákapcsolódó árok-részt nem ásták olyan mélyre.

2. sír (3. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, korabeli bolygatással, H: 235 cm, Sz: 90 cm, Mé: 100 cm, T: DDK-ÉÉNy (148-328°), Ré: nő, Aé: nő?, 18-20 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, közepes megtartású váz, melynek alkarjait és mellrészét korabeli bolygatás érte, CsH: 156 cm. A jól kirajzolódó koporsó H: 205 cm, Sz: 50 cm, csak közvetlenül a csontváz fölött rajzolódott ki a körvonala, a koporsó külső oldalán két helyen homokkő béleléssel.

Mellékletek:

1. Fülbevaló (3. kép 1), a fej jobb oldalánál. Arany, rovátkolt felületű, karikás és horgos végű, Á: 1,6 cm, Lsz: 76.44.1.

2. Bronz pénz, a fej jobb oldalánál. Teljesen széttöredezett, elporladt 4. századi kisbronz.

3. Nyaklánc (3. kép 8), körben a nyakon. Kék lencse (bikónikus), zöld és barna hasáb-, barna gömb alakú üvegpasztá szemekből áll. A kék lencse Á: 0,7 cm, zöld hasáb H: 1,0 cm, barna hasáb H: 0,9 cm, barna gömb Á: 0,7 cm, Lsz: 76.44.2-4.

4. Üveg pohár (3. kép 3), jobb váll alatt. Zöldes, alja kúpos és benyomott, ragasztott, M: 11,7 cm, Szá: 8,5 cm, Fá: 3,5 cm, Lsz: 76.44.6.

5. Bronz pénzek, a jobb könyöknél (eredetileg legalább 5-6 db volt). Rendkívül rossz állapotúak, valószínűleg II. Constantius pénzeinek töredékei, 3 nagyobb töredéket tudunk beletározni, a többi szétporladt a restaurálásakor, Lsz: 76.44.15-17.

6. Bronz karperecek (2 db) a jobb alkaron: 6/1. Bronz karperec (3. kép 6). Körátmetszetű, nyitott végű lehetett, végei hiányosak, Á: 5,5 cm, Lsz: 76.44.10. 6/2. Bronz karperec (3. kép 6). Körátmetszetű, nyitott végei lapítottak, rovátkolt díszűek, Á: 5,8 cm, Lsz: 76.44.9.

7. Karperecek (3 db) a bal alkaron: 7/1. Csont karperec (3. kép 6). Töredékes, körátmetszetű, egymásra futó végeit bronzszegecsekkel rögzítették, Á: 6,5 cm, Lsz: 76.44.8. 7/2. Bronz karperec (3. kép 6). Töredékes, drótokból csavart, vastagabb testű, végei hiányosak, horog-hurok végződése lehetett, Á: 5,8 cm, Lsz: 76.44.11. 7/3. Bronz karperec (3. kép 6). Töredékes, drótokból csavart, vékonyabb testű, végei hiányosak, Á: 5,8 cm, Lsz: 76.44.12.

8. Gyűrű, a bal kézfejnél. Ezüst, nagyon töredékes, eredetileg hármasszoros fejen üveg-paszta betét lehetett, restaurálásakor megsemmisült, Á: kb. 2,8 cm, Lsz: 76.44.13.

9. Vas töredékek (3. kép 7), a jobb lábszárnál, az üveg korszó alatt. Szerves anyaggal oxidálódott réteges lemez töredékei, max. H: 4,8 cm, Lsz: 76.44.14.

10. Üveg korszó (3. kép 5), a lábszárakra rátéve, oldalán fekvő. Fehéres színű, ép, M: 17,0 cm, Szá: 5,4 cm, Tá: 5,2 cm, Lsz: 76.44.5.

11. Üveg fiola töredéke (3. kép 4), jobb lábszár külső oldalánál. Kis, gömb hasú illatszeres üveg töredéke, M: 4,0 cm, Lsz: 76.44.7.

3. sír (3. kép)

Földsír, H: 200 cm, Sz: 80 cm, Mé: 60 cm, T: D-É (180-360°), Ré: férfi, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai kissé a medence szélére behajlítottak, CsH: kb. 160 cm.

Mellékletek:

1. Bögre (3. kép 12), a bal lábszár külső oldalánál. Korongolatlan, barnás színű, füle nélkül került a sírba, M: 10,7 cm, Szá: 8,1 cm, Fá: 6,0 cm, Lsz: 76.45.1.

2. Fazék töredéke (3. kép 13), a bal lábszár külső oldalánál. Szürke, vékonyfalú aljtöredék, kevés kavicsos szóványított, erősebb korongolás nyomokkal, Fá: 8,2 cm, töredékes M: 9,5 cm, Lsz: 76.45.2.

3. Tarsoly, a jobb lábszár külső oldalánál: 3/1. Bronz karika (3. kép 10). Kissé ovális átmetszetű, a tarsoly szájának záró karikája lehetett, Á: 3,9 x 3,6 cm, V: 0,3 cm, Lsz: 76.45.3. 3/2. Fenőkő (3. kép 11). Vörös homokkő, egyik oldalán a használat okozta árok, H: 5,3 cm, Sz: 1,8 cm, V: 1,6 cm, Lsz: 76.45.4. 3/3. Vas kés (3. kép 9). Erősen korrodálódott, nyéltüskéjén fa maradványával, H: 12,5 cm, Sz: 2,9 cm, Lsz: 76.45.5. 3/4. Kovakő (3. kép 14). Alaktalan, fehéres színű, H: 3,8 cm, Sz: 3,1 cm, Lsz: 76.45.6. 3/5. Vas tárgy töredékei. Hosszú, lapos, keskeny tárgy töredékei, talán tűzcsiholóé lehetettek a töredékek, maximális H: 10,1 cm, Lsz: 76.45.7.

4. sír (3. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 114 cm, Sz: 54 cm, Mé: 60 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340°), Ré: gyermek, lány, Aé: ?, a gyermeksírból nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú, kisméretű sírgödör, a gyermek vázát csak a hosszúcsontok szilánkjai jelezték. A koporsóból a két oldalát lehetett néhol megfigyelni, így a Sz: 40 cm.

Mellékletek:

1. Korszó (3. kép 15), a fej végénél. Szürke, finoman iszapolt anyagú, korongolt, felülete kopott, ép, M: 14,0 cm, Sz: 8,2 cm, Fá: 4,3 cm, Lsz: 77.1.1.

2. Bögre (3. kép 16), a jobb lábszáron. Barnás, korongolatlan, füle nélkül került a sírba, M: 6,4 cm, Fá: 5,0 cm, Lsz: 77.1.2.

3. Fazék töredéke (3. kép 23), a korszó mellett K-re. Aljtöredék, sötétszürke, lyukacsos felületű, vékonyfalú, erős korongolásonnyomokkal, töredékes M: 13,5 cm, Fá: 8,3 cm, Lsz: 77.1.3.

4. Csattfibula (3. kép 22), a jobb váll tájékán. Bronz, a vas pecek töredékével, Á: 4,2 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 77.1.4.

5. Nyaklánc, az elhunyt nyakában: a., Gyöngyszem (3. kép 17), hosszú, fekete üvegpaszta, világoszöld rátéttel, H: 3,7 cm, Lsz: 77.1.5. b., Gyöngyszem (3. kép 18), hordó alakú, fekete üvegpaszta, zöldeskék rátéttel, H: 1,9 cm, Lsz: 77.1.7. c., Gyöngyszem (3. kép 19), üvegpaszta kettős szem, fekete alapon sárga rátéttel, H: 1,3 cm, Lsz: 77.1.6. d., Gyöngyszem (3. kép 20), üvegpaszta kettős szem, fekete, H: 1,0 cm, Lsz: 77.1.8. e., Amulett ? (3. kép 21), kör alakú ólom korong, Á: 1,4 cm, Lsz: 77.1.9.

5. sír (4. kép)

Földsír, H: 190 cm, Sz: 64 cm, Mé: 90 cm, T: DK-ÉNy (135-315°), Ré: nő, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, rossz megtartású váz, alkarjai a medencére hajlítva, CsH: kb. 150-160 cm.

Mellékletek:

1. Korszó (4. kép 1), a sírgödör ÉK-i sarkában, a lábak végénél a többi kerámia-melléklettel együtt. Szürke, korongolt, finoman iszapolt anyagú, nyakán függőleges besimított vonalakkal díszítve, ép, M: 15,8 cm, Szá: 8,7 cm, Fá: 6,0 cm, Lsz: 80.58.1.

2. Pohár (4. kép 3), a lábak végénél a többi kerámia-melléklettel együtt. Vörös festésű agyag, korongolt, kopott felületű, M: 8,2 cm, Szá: 6,5 cm, Fá: 3,5 cm, Lsz: 80.58.2.

3. Tál (4. kép 9), a lábak végénél a többi kerámia-melléklettel együtt. Szürke festésű, finoman iszapolt anyagú, korongolt, M: 5,2 cm, Szá: 23,8 cm, Fá: 15,8 cm, Lsz: 80.58.3.

4. Tál (4. kép 10), a lábak végénél a többi kerámia-melléklettel együtt. Vörös festésű, több helyen kopott, korongolt, ragasztott, M: 11,0 cm, Szá: 19,5 cm, Tá: 8,4 cm, Lsz: 80.58.4.

5. Üveg palack (4. kép 2), a lábak végénél a kerámia-melléklettel együtt. Zöldes fehér színű, töredékes, gömbhasú és hosszú nyakú, M: 9,6 cm, Szá 2,5 cm, Lsz: 80.58.5.

6. Gyöngyszem töredéke (4. kép 4), a lábak végénél. Nagyméretű kék üvegpaszta, felületén sárga vonalakkal díszítve, a fele került a sírba, Á : 3,1 cm, Lsz: 80.58.6.

7. Köpenge (4. kép 5), a lábak végénél. Barnás fekete színű, háromszög keresztmetszetű, H: 2,7 cm, Lsz: 80.58.7.

8. Vas kés (4. kép 7), a lábak végénél. Kisméretű, széles pengéjű, nyéltüskéje hiányos, H: 8,3 cm, Sz: 2,8 cm, Lsz: 80.58.8.

9. Bronz pénzek (6 db) (4. kép 11), valószínűleg bronzzacskóban, a kézfejnél: 9/1. Kisbronz, Av: FL IVL CONST[, Rv: PROVIDENTIAE-CAESS, Lsz: 80.58.9. 9/2. Kisbronz, Av: VRBS ROMA, Rv: Lupus, BSIS, RIC

240., 334-335, Lsz: 80.58.10. 9/3. Kisbronz, Av: VRBS ROMA, Rv: Lupus, T·SIS, RIC 240., 334-335, Lsz: 80.58.11. 9/4. Kisbronz, Av: CONSTA·NTINOPOLIS, Rv: Lupus, ·BSIS·, RIC 241., 334-335, Lsz: 80.58.12. 9/5. Kisbronz, Av: FL IVL CONSTANTIVS NOB C, Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, ·ΔSIS·, RIC 237., 334-335, Lsz: 80.58.13. 9/6. Kisbronz, Av: CONSTANTINVS AVG, Rv: DN CONSTANTINI MAX AVG, vot xxx, ·SMHT·, RIC 87., 326-327, Lsz: 80.58.14.

10. Bronz karperec (4. kép 6), a jobb alkaron. Nyitott, körátmetszetű, elkeskenyedő végű, Á: 6,2 cm, Lsz: 80.58.15.

11. Nyaklánc (4. kép 8), az elhunyt nyakában. a., Kék üvegpasztia poliéder (21 db. lemetszett sarkú kocka alakú) szemek, H: 0,6 cm, Lsz: 80.58.16. b., Aranyfóliás, 1 db. hordó alakú, H: 1,0 cm, Lsz: 80.58.17.

6. sír (4. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 260 cm, Sz: 100 cm, Mé: 130 cm, T: D-É (180-360°), Ré: ?, Aé: férfi, 22-26 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetű hátán fekvő, jó megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva, koponyája kifordult a helyéből, CsH: 170 cm. A nagyon jól kirajzolódó koporsó H: 215 cm, Sz: 55 cm.

Mellékletek:

1. Bronz pénz (4. kép 12), a jobb medencetányér külső oldalánál. Erősen kopott, meghatározhatatlan középbronz, 3-4. századi, Á: 2,9 cm, Lsz: 81.59.1.

2. Edénytöredékek, a sírgödör földjéből. Barnás, szemcsés felületű, apró kavicsokkal soványított fazék peremtöredékei, nyakán erős korongolás nyomokkal (3 db), H: 6,4; 4,8; 3,7 cm, Lsz: 80.59.2.

3. Edénytöredékek, a sírgödör földjéből. Sötétszürke, fésűs díszű oldaltöredékek (2 db), H: 2,9-2,5 cm, Lsz: 80.59.3.

4. Edénytöredék, a sírgödör földjéből. Sárga, sűrűn árkokolt felületű oldaltöredék, H: 5,6 cm, Lsz: 80.59.4.

7. sír (4. kép)

Padkás földsír, koporsós temetkezéssel, H: 272 cm, Sz: 108 cm, Mé: 112 cm, T: D-É (180-360°), Ré: férfi, Aé: férfi, 24-25 év.

Nagyméretű, kissé szabálytalan, erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú, K-i oldalán a padka szélesebb, a sír D-i végét korabeli bolygatás érte, úgy, hogy a csontokat is részben összekeverték, CsH: 166 cm. A koporsó jól kirajzolódott, alpmérete 230 x 60 cm, oldalfala a padka oldalára kidőlt. Azonban lehetséges, hogy rönkből készült a koporsó.

Mellékletek:

1. Üveg palack (4. kép 14), a fejnél, a bolygatási gödör szélén. Világos zöldes színű, magas tölcseres nyakú, nyomott lencse alakú hassal, magasabb talpgyűrűvel, töredékes, ragasztott, M: 13,8 cm, Szá: 13,2 cm, Tá: 7,4 cm, Lsz: 80.60.1.

2. Vas fejsze (4. kép 13), a koporsón kívül a padkán, közepén. Hosszúka, gombos végű, a köpüben fa maradványokkal, H: 15,9 cm, Lsz: 80.60.2.

8. sír (4. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel és kőbéleléssel, H: 240 cm, Sz: 108 cm, Mé: 130 cm, T: D-É (170-350°), Ré: gyermek, Aé: ?, 6-8 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján közepes megtartású nyújtott helyzetben hátán fekvő gyermek váza, jobb alkarja a medence szélére kissé behajlítva, bal alkarja hiányzott (bolygatás?), CsH: 104 cm. Csak a koporsó szélességét lehetett megfigyelni, Sz: 30 cm. A koporsó Ny-i oldalánál négy homokkő darabot helyeztek el.

Melléklet nélküli.

9. sír

Földsír, H: kb. 210 cm, Sz: 80 cm, Mé: 60 cm, T: D-É (180-360°), Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

A sírgödört alig lehetett megfigyelni, a felnőtt egyén csontváza szinte teljesen elkorhadt. A jobb lábszár alatt találtunk egy korongolt edény oldaltöredékét (H: 3,2 cm, Lsz: 80.61.1.).

Melléklet nélküli.

10. sír (5. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 260 cm, Sz: 92 cm, Mé: 95 cm, T: D-É (180-360°), Ré: férfi, Aé: férfi?, 18-20 év.

Szabályos, kissé erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, közepes megtartású váz, jobb alkarja enyhén a medencére ehajlítva, CsH: 154 cm. A jól kirajzolódó koporsó falának csíkját csak a csontváz fölött 5 cm-re észleltük, H: 190 cm, Sz: 40 cm.

Mellékletek:

1. Ezüst pénz (5. kép 2), a mell közepén. Maximinus, Coh. IV. 511, No.55; BMC 78, verési ideje: 236, Á: 1,9 cm, Lsz: 80.62.1.

2. Bronz pénz (5. kép 2), a mell közepén. Középbronz, Maximinus, Coh. IV. 507, No.11; BMC 139, verési ideje: 236-237, Lsz: 80.62.2.

3. Vas tárgy (5. kép 1), a jobb combcsont mellett. Elvékonyodó végű, szalagból U-alakra hajlított, H: 3,8 cm, Sz: 1,0 cm, Lsz: 80.62.3.

4. Katonai öv (cingulum) veretei, összehajtogatva a jobb lábszár és a koporsó fala közé (rekonstrukciója: 5. kép 3):

4/1. Bronz veret (5. kép 5). Nyolcszög alakú, emailos berakásának alapszíne kék, benne ismétlődő öt apró pontmotívummal: közepén piros, a négy sarkában fehér pontok. Hátán szegecs maradványa van, H: 2,5 cm, Lsz: 80.62.4.

4/2. Bronz veret (5. kép 6). Pelta alakú, hátán korongfejú szegeccsel, H: 2,2 x 2,5 cm, V: 1,0 cm, Lsz: 80.62.5.

4/3. Bronz veret (5. kép 7). Pelta alakú, hátán kis szegeccsel, H: 2,2 x 2,3 cm, V: 0,8 cm, Lsz: 80.62.7.

4/4. Bronz veret (5. kép 8). Pelta alakú, hátán két kis szegeccsel, H: 2,1 x 2,5 cm, V: 0,8 cm, Lsz: 80.62.11.

4/5. Bronz veret (5. kép 9). Sugaras alakú, három sugara hiányzik, hátán kis korongfejú szegeccsel, H: 2,4 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 80.62.6.

4/6. Bronz veretek, 3 db (5. kép 10). Kagyló alakúak, az egyik kisebb, a másik kettő nagyobb méretű, mindegyiknél hátul két szegeccsel, H: 2,6 és 1,6 cm, Lsz: 80.62.17, 29, 31.

4/7. Bronz veretek, 3 db (5. kép 11). Pajzs alakúak, közepükön kidomborodó stilizált vulva-ábrázolással, az egyik kisebb, a másik kettő nagyobb, mindegyik hátulján két szegeccsel, H: 2,3 ; 3,2 ; 3,8 cm, Lsz: 80.62.15, 19, 33.

4/8. Bronz szegecsek, 7 db (5. kép 12). Félgömbfejú és korongos végű kisebb és nagyobb szegecsek, maximális Á: 2,5 cm, minimális Á: 1,2 cm, Lsz: 80.62.10, 12, 16, 18, 21, 22, 27.

4/9. Bronz szegecsek, 2 db (5. kép 13). Korongos fejűek és a szegecs vége is hasonló, Á: 1,8 és 1,9 cm, Lsz: 80.62.23, 24.

4/10. Bronz szegecsek, 13 db (5. kép 14). Kisméretű, gömbfejűek, Á: 0,76-1,64 cm között váltakozik, Lsz: 80.62.8, 9, 25, 28, 30, 32, 35.

4/11. Bronz szegecsek, 2 db (5. kép 15). Apró, korongos-, lemezes fejűek, Á: 0,7 és 1,2 cm, Lsz: 80.62.20, 34.

4/12. Bronz karika (5. kép 16). Karika, kis korongos fejjel, restauráláskor apró darabokra törött szét, Á: 1,9 cm, Lsz: 80.62.14.

4/13. Ólom veret. Rossz megtartású, eredetileg bronzborítású, gomb alakú lehetett, Á: 1,8 cm, Lsz: 80.62.13.

4/14. Bronz csat-karika (5. kép 4). Lapos, öntött, külső felületén bordázott, a cingulum csatjaként funkcionált, egyik szakaszon a használat következtében egyenesre, a bordázat pedig sima felületűre kopott, Á: 7,1 cm, Lsz: 80.62.26.

11. sír

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 240 cm, Sz: 110 cm, Mé: 130 cm, T: D-É (180-360°), Ré: ?, Aé: ?, 45-55 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva, CsH: 165 cm. Csak a koporsó sarkát lehetett megfigyelni a sírgödör DNy-i részén.

Melléklet nélküli.

12. sír (5. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 257 cm, Sz: 115 cm, Mé: 120 cm, T: Ny-K (280-100°), Ré: ?, Aé: férfi, 50-54 év.

Kissé szabálytalan, Ny-i végénél erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, közepes megtartású váz, CsH: 165 cm. A koporsó nyomát 95 cm mélységtől követhettük a váz két oldalán, Sz: 60 cm.

Melléklet:

1. Üveg palack (5. kép 17), a medence jobb oldalán. Zöldessárga, gömbhasú, szűknyakú, szája a sírba tételekor is hiányozhatott, M: 13,3 cm, Fá: 4,0 cm, Lsz: 81.40.1.

13. sír

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 200 cm, Sz: 80 cm, Mé: 100 cm, T: D-É (175-355°), Ré: gyermek, Aé: ?, 9-11 év.

Szabályos, erősen lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján rossz megtartású gyermekváz, CsH: 105-110 cm. A koporsó nyomát 85 cm mélységtől kisérhettük figyelemmel, H: 140 cm, Sz: 50 cm.

Melléklet:

1. Sertés (?) csont, a két térdízület között.

14. sír (5. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, a későbbi 15. sír átvágja, H: 280 cm, Sz: 120 cm, Mé: 145 cm, T: helyesen D-É (180-360°, a korábbi publikációban tévesen közölve: DNy-ÉK!), Ré: nő, Aé: nő, 52-56 év.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, közepes megtartású váz, jobb alkarját derékszögben a mellre, bal alkarját tompaszögben a medencére hajlították, CsH: kb. 148 cm. A váz déli és nyugati oldalánál koporsó nyomait figyelhettük meg. A sírgödör DNy-i sarkát a 15. sír ásásakor átvágták.

Mellékletek:

1. Üveg palack (5. kép 18), a bal bokánál. Zöldessárga, töredékeiben maradt meg, csorbultan került a sírba, M: 10,0 cm, Lsz: 81.41.1.

2. Tükör (5. kép 19), a jobb lábfejnél. Négyzet alakú ólomkeret veszi körül a középre helyezett nyolcszögű levágott domború üveget. A kereten bordák és gyöngyfűzér sorok vannak, két sarkánál sisakos fej, másik kettőnél egy-egy emberi (?) alakkal díszített, alul hullámvonal díszítés maradványaival, Sz: 6,0 x 5,5 cm, Lsz: 81.41.2.

3. Festékkeverő paletta (5. kép 20), a jobb lábfejnél, a tükörrel együtt. Palából készült, közepén ovális bemélyedés, benne fekete festék nyomaival. Hátoldalán karcolt vonalakkal díszített, H: 8,2 cm, Sz: 4,9 cm, V: 0,9 cm, Lsz: 81.41.3.

15. sír (5. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, a korábbi 14. sírt átvágja, H: 280 cm, Sz: 100 cm, Mé: 110 cm, T: DDK-ÉÉNy (155-335°), Ré: ?, Aé: férfi?, 30-50 év.

Szabályos, kissé erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva, CsH: 165 cm. A koporsó megfigyelt H: 195 cm, Sz: 60 cm, 85 cm mélységben jelentkezett először a nyoma, oldala függőleges volt.

Melléklet nélküli.

16. sír

Földsír, koporsós temetkezéssel, korabeli bolygatással (rablás), H: 243 cm, Sz: 100 cm, Mé: 115 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340°), Ré: gyermek, Aé: ?, 4-5 év.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, a rossz megtartású csontváz részeiből csupán a koponyát és a combcsontokat találtuk meg eredeti helyükön, valamint a koponya jobb oldalán az üveg palackot. A sírt kirabolták, de a rablási gödör föltját nem lehetett megfigyelni, valószínűleg a teljes sírgödörre áshattak rá és a koporsó széttörése után rabolták ki a sírt (a koporsó nyoma a középső részen megszakadt).

Mellékletek:

1. Üveg palack, a fej jobb oldalánál. Csak apró szilánkos töredékei maradtak fenn a horpasztott oldalú palacknak, Lsz: 81.42.1.

2. Tál töredékei, a sírgödör földjéből. Másodlagosan átégett, behúzott peremű sárgás, vörös, szürke töredékek, Fá: 7,6 cm, Lsz: 81.42.2.

17. sír (5. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 200 cm, Sz: 100 cm, Mé: 140 cm, T: DDK-ÉENy (160-340°), Ré: ?, gyermek, Aé: ?, 5-7 év.

Erősen lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján 125 x 45 cm alpméretű koporsó-ban nyújtott helyzetű hátán fekvő gyermek közepes megtartású váza, CsH: 100 cm.

Mellékletek:

1. Bronz pénz (5. kép 23), a jobb lábszár és a koporsó oldalfala között. Középbronz, Av: IMP GORDIANVS PIVS PP..., Rv: FORTVNA..., Á: 2,9 cm, Lsz: 81.43.1. A pénz pontos meghatározása nem készült el.

2. Üveg palack (5. kép 22), jobb kézfejnél. Zöldes színű, gömbhasú, hosszúnyakú, kihajló peremű, M: 14,2 cm, Szá: 4,8 cm, Fá: 5,5 cm, Lsz: 81.43.2.

3. Tál (5. kép 24), a sírgödör É-i végénél. Agyag, sárgásbarna, kissé szabálytalan, téglaszemcsés soványítású, korongolt, M: 2,9-3,6 cm, Szá: 16,4-15,5 cm, Fá: 11,0 cm, Lsz: 81.43.3.

4. Pohár (5. kép 21), a sírgödör É-i végénél. Sárgásbarna agyag, kissé szabálytalan korongozású, M: 6,9 cm, Szá: 6,5 cm, Tá: 3,5 cm, Lsz: 81.43.4.

18. sír

Földsí, rablott, H: 260 cm, Szá: 120 cm, Mé: 120 cm, T: D-É (175-355°), Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. A sírt teljesen kirabolták, csupán néhány csontszilánkot találtunk a sírgödörben.

Melléklet nélküli.

19. sír (6. kép)

Téglassír, sírláda, H: 55 cm, Sz: 50 cm, Mé: 56 cm. Közvetlenül a szántás alatt jelentkezett a tetőfedő téglákból összeállított sír (5 tégl). A sírt eredetileg egy hatodik téglával fedhették le, de ennek már csak három nagyobb töredékét találtuk bezuhanva a sírba. A sírládaiban nem találtunk semmiféle leletet és csontot sem, csupán az alján volt egy 2-3 cm vastagságú iszapos réteg.

Melléklet nélküli.

20. sír

Földsí, rablott, H: 245 cm, Sz: 60 cm, Mé: 80 cm, T: DNy-ÉK (225-45°), Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú, teljesen kirablott sír, mellékletet és csontokat sem találtunk. A sírgödör déli végénél egy 120 x 95 cm átmérőjű ovális rablógödör föltját lehetett megfigyelni, amely 85 cm mélységig hatolt le.

Melléklet nélküli.

21. sír (6. kép)

Földsí, H: 168 cm, Sz: 60 cm, Mé: 90 cm, T: DNy-ÉK (220-40°), Ré: gyermek, Aé: ?, 6-8 év.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő gyermek rossz megtartású váza, CsH: 113 cm.

Melléklet nélküli.

22. sír (6. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 220 cm, Sz: 95 cm, Mé: 120 cm, T: D-É (178-358°), Ré: gyermek, Aé: ?, 11-12 év.

Kissé szabálytalan lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz, alkarjai a mellre behajlítva, CsH: 150 cm. A koporsó alpmérete 180 x 58 cm, 93 cm mélységtől rajzolódott ki a fala, oldalai kissé kifelé dőltek, a beszakadt koporsótető nyomait 105 cm mélységben észleltük.

Melléklet nélküli.

23. sír (6. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 220 cm, Sz: 85 cm, Mé: 95 cm, T: DDNy-ÉÉK (190-10°), Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, karjai szorosan a testhez simulnak, CsH: 155 cm. A jól kirajzolódó koporsó alpmérete: 195 x 50 cm.

Mellékletek:

1. Vas kés (6. kép 1), a bal térdnél. Erősen töredékes, lapos nyéltüskéjén famaradványokkal, töredékes H: 11,2 cm, Lsz: 82.66.1.

2. Üveg töredék, a bal térdnél. Talán tükör (?) apró szilánkjai, Lsz: 82.66.2.

3. Faltenbecher (6. kép 2), a medencén. Szürke, finoman iszapolt anyagú, kerek benyomkodásokkal az oldalán, testén árkolt és fogazott díszítésű sorokkal, alján árkolás, M: 12,3 cm, Szá: 7,2 cm, Fá: 4,2 cm, Lsz: 82.66.3.

24. sír (6. kép)

Földsí, H: 180 cm, Sz: 80 cm, Mé: 95 cm, T: É-D (8-188°), Ré: gyermek, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő gyermek váza, CsH: 76 cm.

Melléklet:

1. Bronz pénz (6. kép 3), a medencén. Középbronz, Faustina iun. (?), meghatározása nem készült el. Lsz: 82.67.1.

25. sír

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 210 cm, Sz: 75 cm, Mé: 105 cm, T: DDNy-ÉÉK (188-8°), Ré: gyermek, Aé: ?, 7-8 év.

Szabályos, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő gyermek váza, CsH: 100 cm. A koporsó oldalfala a K-i oldalon csaknem teljes hosszában kirajzolódott, a másik oldalon csak egy kis szakaszon, alpmérete kb. 150 x 50 cm lehetett.

*Melléklet nélküli.***26. sír (6. kép)**

Földsír, H: 273 cm, Sz: 127 cm, Mé: 124 cm, T: DDK-ÉÉNy (156-336°). Ré: férfi, Aé: ?, 20-30 év.

Az elhunythoz képest nagyméretű, enyhén lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben hátán fekvő nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz, végtagjai szorosan egymás mellett helyezkednek el, valószínűleg lepelbe tekerve került a sírgödörbe. Alkarjai a medencetányé-rok szélein vannak, CsH: kb. 143 cm.

Mellékletek:

1. Bronz csatfibula (6. kép 4), elkorrodálódott vas peccel, a koponyától délre 25 cm-re került elő. Az öntött fibula nyúlványa áttört virág (?) alakú, a karika D-keresztmetszetű. Á: 4,57 cm, H: 6,56 cm, Lsz: 2006.2.1.01.

2. Bronz pénz (6. kép 5), közvetlenül a csatfibula mellett. Aemilianus sestertius, Róma 253, RIC 4/3. 51. SPES PVBLICA S-C, Lsz: 2006.2.1.02.

3. Bögre (6. kép 6), a jobb válltól 10 cm-re délre feküdt az oldalán. Szürkésbarna, kézi korongon készült, homokkal soványított, aszimmetrikus zömök alakú, a közepe táján kiöblösödő bögre erősebben kihajló peremmel, a pereme kiegészített. M: 11,0 cm, Szá.: 10,0 cm, Fá.: 7 cm, Lsz: 2006.2.1.03.

27. sír (6. kép)

Földsír, H: 296 cm, Sz: 140 cm, Mé: 128 cm, T: DDK-ÉÉNy (156-336°). Ré: nő. Aé: nő, 44-50 év.

Az elhunythoz képest nagyméretű, erősen lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, hátán fekvő nyújtott helyzetű, közepes megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva, a jobb alkar erősebb szögben, CsH: 155 cm.

Mellékletek:

1. Üveg pohár (6. kép 10), a bal váll külső részén, oldalán feküdt szájával észak felé. Erősen töredékes, összenyomódott, kissé ívelt oldalú fordított csonkakúp alakú, zöldes színű, talpas. Restaurálatlan, eredeti méretei M: 11,0 cm, Szá: 8,0 cm, Tá: 4,7 cm, Lsz: 2006.2.2.01.

2. Bronz karperec (6. kép 7), a bal alkaron volt. Téglalap keresztmetszetű szalagszerű karperec, szélein fogazott

díszítéssel, dróttá kalapált végei hurokszerűen egymásba kapcsolódnak. Töredékeiben maradt meg Á: 6,2 cm, Sz: 0,28 cm, V: 0,1 cm, Lsz: 2006.2.2.02.

3. Bronz pénzek (7 db)(6. kép 8) a lábszáraknál, részben azok alatt. 3/1. Constantinopolis AE3, Thessalonica 330-333, RIC 7. 188. Rv: SMTSA, Lsz: 2006.2.2.03.1. 3/2. II. Constantinus AE4, Aquileia 337-341, Av: JNVS PG AVG Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, JQP, Lsz: 2006.2.2.03.2. 3/3. Constantinus dinasztia AE3, Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-335, Lsz: 2006.2.2.03.3. 3/4. Constantinus Magnus AE3, Constantinopolis 330-335, RIC 7. 59, 73., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, CONS[, Lsz: 2006.2.2.03.4. 3/5. Constantinus Magnus AE3, Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-336, Lsz: 2006.2.2.03.5. 3/6. Constantinus Magnus AE3, Nicomedia 330-335, RIC 7. 188., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, SMNE, Lsz: 2006.2.2.03.6. 3/7. Constantinus Magnus AE3, Cyzicus 332-333, 335, RIC 7. 94., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, SMKS, Lsz: 2006.2.2.03.7.

4. Vas kés (6. kép 11), a jobb bokán. Rövid, széles pengéjű, hosszú markolattüskével, erősen töredékes (2 nagyobb és 1 kisebb darab). Kiszekeresztett teljes H: 10,5 cm, ebből penge H: 5,5 cm, Sz: 2,2 cm, Lsz: 2006.2.2.06.

5. Tál (6. kép 9), a két comb közé téve. Korongolt, szürke anyagú, csillámos homokkal soványított, felületén feketés bevonattal. Lapos, pereme befelé húzott, duzzadt, belső oldalán erős korongolásnyomok, ragasztott. M: 3,5 cm, Szá: 15,9 cm, Fá: 9,8 cm, Lsz: 2006.2.2.05.

28. sír (7. kép)

Földsír, H: 335 cm, Sz: 110 cm, Mé: 135 cm, T: DDK-ÉÉNy (158-338°), Ré: nő?, Aé: nő, 30-40 év.

Az elhunyt testmagasságához viszonyítva feltűnően nagyméretű a sírgödör, benne hátán fekvő nyújtott helyzetű, rossz megtartású váz, alkarjai a mellre behajlítva, CsH: 156 cm.

Melléklet:

1. Üveg palack (7. kép 1), a bal combnyakon, oldalán fekvő. Hosszú, keskeny, kissé szélesedő nyakú, gömb hasú, töredékes, pereme és alja apró darabokra törött, restaurálatlan. M: 13,5 cm, has Á: 7,0 cm, nyak Á: 2,0 cm, Fv: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.3.01.

29. sír (7. kép)

Padkás földsír, koporsós temetkezéssel, H: 350 cm, Sz: 140 cm, Mé: 115 cm, T: DDK-ÉÉNy (155-335°), Ré: nő?, Aé: nő, 26-32 év.

A feltűnően nagyméretű sírgödör oldalain kis padkát alakítottak ki, a padka a DK-i oldalon kissé szabálytalan, itt a sírgödör középső, mélyebb részének Sz: 95 cm, míg a szabályos többi részen a Sz: 72 cm. Világosan kirajzolódó, 260 x 65 cm méretű koporsó, 2-3 cm vastagságú deszkából, fedele bezuhant a vázra. Hátán fekvő nyújtott helyzetű, közepes megtartású váz, CsH: 168 cm.

Mellékletek:

1. Bronz pénzek (2 db)(7. kép 2), a jobb könyök alatt. I. Philippus (?) as, 244-249. Lsz: 2006.2.4.01.

2. Üveg palack, a jobb lábszár külső oldalán. Teljesen összenyomódott, fehéres színű, valószínűleg szűknyakú, gömbhasú alakú lehetett, nem lehet restaurálni, sírban mért M: 12,0 cm, Lsz: 2006.2.4.02.

3. Koporsó vasalása (7. kép 3), a bal lábfej fölött közvetlenül. L-alakú vasalás, mellette a koporsó famaradványaival. H: 6,4 cm, Sz: 1,1 cm, Fv: 0,8 cm, Lsz: 2006.2.4.03.

4. Bronz nittszeg (7. kép 4), a bal láb végénél. Mindkét végén korongfejű, M: 1,1 cm, Á: 1,2 cm, Lsz: 2006.2.4.04.

5. Bronz karika (7. kép 5), a bal lábfej és a koporsó vége között. Körátmetszetű, töredékes, Á: 2,0 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.4.05. Lehetséges, hogy egy tarsoly zárókarikája lehetett.

6. Applikált gyöngyök (?), díszek (7. kép 6-9), a bronz karika (5. mell.) és a koporsó vége között. Négy darab különleges díszítés: az egyik egy épebben megmaradt kovacsolt, kampós végű vas szeg (7. kép 9), amelynek fején két kissé nyomott fejű bronz gomb található, a felső gombon kis díszítés ágyául szolgáló lyukkal, H: 4,7 cm, Á: 1,3 cm. Egy másik, hasonló díszítésre szolgáló tárgynál csak a végén lévő bronz gomb és az alatta elhelyezkedő csont henger maradt meg a vas szeg tengelyén (7. kép 7), H: 2,6 cm, Á: 1,3 cm. A harmadik tárgynál ugyancsak a vas szeg végén lévő bronz gomb maradt meg (7. kép 8), amely kissé bordázott, Á: 1,4 cm. A negyedik pedig egy spirálisokkal (fehér, sárga, piros, sötétbarna, sötétkék) díszített üvegpasztza gyöngy (7. kép 6), amely lehetséges, hogy hasonló vas szeg fején állhatott, Á: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.4.06.

30. sír (7. kép)

Földsí, H: 200 cm, Sz: 115 cm, Mé: 75 cm, T: DK-ÉNY (140-320°). Ré: gyermek, lány, Aé: ?, nem maradt vizsgálatra alkalmas csont. A halott gyermek csontjai teljesen felszívódtak, csak a koponya és a fogak szilánkjait lehetett megfigyelni.

Mellékletek:

1. Nyaklánc (7. kép 11), eredetileg a nyakat vette körül. Apró kék, bikónikus (60 db) és korong (43 db) alakú sima üvegpasztza gyöngyszemekből áll. Á: 0,3-0,5 cm és Á: 0,5-0,6 cm, Lsz: 2006.2.5.01.

2. Bronz pénz, a bal váll tájékán (7. kép 10). Római kisbronz töredékes, kopott példánya a 4. századból. Lsz: 2006.2.5.02.

3. Vas ár (?) (7. kép 12), kb. az egykori váz bal felkarjánál. Körátmetszetű, enyhén ívelt vonalú, töredékes. H: 5,1 cm, Á: 0,3 cm, Lsz: 2006.2.5.03.

4. Bronz pénz (7. kép 10), a bal medence külső oldalánál. Constantinopolis AE3, 330-341, Lsz: 2006.2.5.04.

5. Bronz karperec (?) (7. kép 13), a váz medence körüli részén. Sima, körátmetszetű karperec töredéke, H: 2,25 cm, Á: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.5.05.

31. sír (8. kép)

Földsí, H: 240 cm, Sz: 97 cm, Mé: 115 cm, T: DDK-ÉÉNY (160-340°). Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, a felnőtt elhunyt csontváza teljesen felszívódott, a csontok helyét csak sejteni lehetett, CsH: kb. 160 cm.

Melléklet:

1. Kisebb vastárgy a hasi részen, a vastárgy teljesen eloxidálódott.

32. sír (8. kép)

Földsí, szántás által erősen bolygatott, a csupán 35 cm mélységű sír maradványait a szántás alján találtuk meg. A koponya és néhány csont szilánkjából D-É tájolásra lehet következtetni.

Ré: férfi?, Aé: ?

A szántásból a következő leletek kerültek napvilágra:

Mellékletek:

1. Vas kés (8. kép 1), lapos nyéltüskével, vastag kidolgozású, jó állapotú, hegye hiányzik, H: 15,9 cm, Sz: 2,7 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.6.01.

2. Vas tárgy (8. kép 2), lehetséges, hogy egy kisebb vas kés lapos nyéltüskés töredéke, ebben az esetben a kezdődő penge háta kissé ívelt, H: 4,8 cm, Sz: 1,5 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.6.02.

3. Pohár (8. kép 3), kézi korongon készült, világosvöröses színű, kis talpú, külső oldalán vörös festéknymokkal, egyik oldalán kiegészített. M: 8,6 cm, Szá: 6,5 cm, Tá: 3,3 cm, Lsz: 2006.2.6.03.

4. Edények töredékei (8. kép 4), kézi korongon készült, sötétszürke és vöröses színű edény alj- és oldaltöredékei (összetartozó aljtöredéke +3 db töredék). Az összetartozó sötétszürke Fá: 8,7 cm, Fv: 0,8 cm, 6,2 x 3,2 cm, a többi töredék mérete: 4,1 x 2,8 cm, 2,9 x 1,7 cm, Lsz: 2006.2.6.04.

33. sír (8. kép)

Földsí, H: 95 cm, Sz: 62 cm, Mé: 45 cm, T: D-É (178-358°), Ré: gyermek, ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Kisméretű ovális alakú, a feltehetően újszülött csontjait csak sejteni lehetett, csupán a jobb hosszúcsontjai maradtak meg látható állapotban.

Mellékletek:

1. Bronz pénz (8. kép 5), a koponya tájékán. Constantinus dinasztia AE3, Victoria edd augg q nn típus (?), 341-346, töredék, Lsz: 2006.2.7.01.

2. Edény fedő (8. kép 6), a sír közepén, a combcsont belső oldalán. Kézi korongolt, apró kavicsal soványított, kívül szürke, belül barnás színű fedő, pereme elvékonyodik és kiszélesedik, a fedő gombja enyhén kiszélesedik, ragasztott, kis részen kiegészített. Á: 16,5 cm, a fedő gomb Á: 3,7 cm, Lsz: 2006.2.7.02.

3. Korsó (8. kép 7), a sírgödör ÉK-i negyedében. Kézi korongolt, csillámos homokkal soványított, kívül világosszürke, a korongolás nyomai mindkét oldalon jól látszanak. Fele és füle hiányzik, ragasztott, M: 15,0 cm, Fv: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.7.03.

34. sír (8. kép)

Földsí, H: 220 cm, Sz: 100 cm, Mé: 47 cm, T: DDK-

ÉÉNy (168-348°), Ré: férfi, Aé:?, nem maradt fenn vizsgálatra alkalmas csont.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, alján rendkívül rossz megtartású, hátán fekvő nyújtott helyzetű váz, CsH: kb. 140 cm.

Mellékletek:

1. Vas tárgy (8. kép 8), a jobb felkar külső oldalánál. Kör alakú tárgy két töredéke, erősen korrodálódott, négyzet-keresztmetszetű az épebb részen, lehetséges, hogy vas csat töredékei, H: 4,5 és 2,7 cm, Sz: 0,7 és 0,6 cm, Lsz: 2006.2.8.01.

2. Vas kés (8. kép 9), a hasi részen. Nyéltüskés vastagabb vas kés, jobb állapotú, hegye hiányzik. H: 12,9 cm, Sz: 2,6 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.8.02.

3. Vas csat (8. kép 10), a bal medencetányér szélénél. Kerek alakú, jó állapotú, keretre hajló pecekkel. Á: 3,1 cm, V: 0,6 cm, Lsz: 2006.2.8.03.

4. Bronz pénz (8. kép 11), a jobb combcsont külső oldalánál. Római kisbronz, 4. század, Lsz: 2006.2.8.04.

5. Edény töredéke (8. kép 12), a lábfejek végénél. Felső részét a kotró megsemmisítette. Kézi korongon készült bögre alsó része, homokkal és apró kavicsal soványított vörösesbarna színű, ragasztott. Fá: 6,4 cm, M: 5,3 cm, Fv: 0,65 cm, Lsz: 2006.2.8.05.

35. sír (8. kép)

Földsí, H: 250 cm, Sz: 110 cm, Mé: 75 cm, T: D-É (174-354°), Ré: férfi?, Aé: férfi?, 30-40 év.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, alján jobb megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, az alkarok kissé a medencére hajlítva, CsH: 165 cm.

Mellékletek:

1. Vas csat (8. kép 13), a jobb felkar külső oldalánál. Kerek alakú, a pecek és a keret kis része hiányzik, erősen korrodált. Á: 3,2 cm, Lsz: 2006.2.9.01.

2. Vas csat (8. kép 14), a mellkas közepén. Kerek alakú, az előzőnél kicsit nagyobb, erősen korrodált, töredékes, kis része a keretből hiányzik. Á: 4,5 cm, a pecek H: 2,8 cm, Lsz: 2006.2.9.02.

3. Tarsoly a jobb könyöknél, a következő tárgyak tartoznak hozzá:

3/1. Bronz karikák (8. kép 15), Két darab, a kisebbik körátmetszetű, a nagyobbik enyhén ovális alakú és a keresztmetszete a vastagabb részen kissé szilvماغ alakú, Á: 2,5 és 2,9 cm, V: 0,4 és 0,4 cm, Lsz: 2006.2.9.03.

3/2. Vas kés (8. kép 16). Erősen korrodálódott, nyéltüskéje lapos, téglalap keresztmetszetű. H: 16,5 cm, Sz: 3,3 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.9.04.

3/3. Kovakövek (8. kép 17-19), 3 db, kettő nagyjából téglalap alakú, a harmadik szépen retusált penge. H: 3,1 ; 3,1 ; 4,3 cm; Sz: 2,4; 1,2; 1,2 cm, Lsz: 2006.2.9.05.

3/4. Vas csat ? (8. kép 20). Valószínűleg kerek alakú vas csat töredéke, ebben az esetben a pecke hiányzik, erősen korrodálódott, Á: 3,7 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.9.06.

3/5. Vas tárgy, véső? (8. kép 21). Elkekenyedő, a vastagabb részén kör-, vékonyabb részén szögletes átmetszetű (véső töredéke?). H: 9,0 cm, Á: 1,4 és 0,5 cm, Lsz: 2006.2.9.07.

3/6. Vas tárgy, tűzcsholó? (8. kép 22). Lapos, hosszúkás, téglalap keresztmetszetű, elképzelhető, hogy tűzcsholó lehetett, egyik vége hiányzik, H: 8,4 cm, Sz: 1,6 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.9.08.

3/7. Vas tű töredéke (8. kép 23). Körátmetszetű, egyik vége sincs meg. H: 3,3 cm, Á: 0,25 cm, Lsz: 2006.2.9.09.

4. Faltenbecher (8. kép 24), a sírgödör ÉNy-i sarkában, a bal lábfej végénél. Nagyobb méretű, szürkésbarna, kézi korongolt, pereme sérült, hiányzik, ragasztott. M: 20,5 cm, Tá: 7,3 cm, Lsz: 2006.2.9.10.

36. sír (9. kép)

Földsí, H: 225 cm, Sz: 100 cm, Mé: 70 cm, T: D-É (180-360°), Ré: gyermek, lány, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálatra alkalmas csontanyag.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, a nyugati oldala kissé egyenetlen futású. A fiatal egyén csontváza csaknem teljesen felszívódott, csupán a hosszúsontokat lehetett megfigyelni, CsH: kb. 105 cm.

Mellékletek:

1. Bronz pénz (9. kép 1), a jobb alkaron. Helena AE3, Securitas rei publicae típus, 324-330, Lsz: 2006.2.10.01.

2. Bronz pénzek (5 db)(9. kép 1), a bal combcsont belső oldalánál: 2/1. Constantinus dinasztia AE3, Vot20 típus (?), 320-325, Lsz: 2006.2.10.02.1. 2/2. Crispus AE3, Caesarum nostrorum vot 10 típus, 321-324, Lsz: 2006.2.10.02.2. 2/3. Constantinus dinasztia AE3, Dominor vagy caesarum nostrorum típus, 320-325, 2 db., Lsz: 2006.2.10.2.3. 2/4. Constantinus dinasztia AE3, Virtus exercitus típus, 320-321, Lsz: 2006.2.10.02.4.

3. Korsó (9. kép 2), a lábfejek végénél, több kerámiával egy sorban. A korsó tetejét a kotró megsemmisítette a föld gyalulásakor, kívül világoszürke-sárga máz, belül vörös színű, korongolt, többszörösen tagolt hasáb testű, a szalagfülének indítása maradt csak meg. A korsó alsó része egyben maradt, a többi töredék az edény felsőbb részéhez tartozik. Ragasztott. M: 17,8 cm, Tá: 6,9 cm, Fv: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.10.03.

4. Tál (9. kép 3), a lábfejek végénél két kerámiával egy sorban. Korongolt, szürkére égetett, külsejét eredetileg feketés bevonat fedte, mely több helyen megmaradt, egy részén közép-magasságban sűrű, függőleges vonalak díszítetik, ragasztott és kiegészített, M: 3,8 cm, Szá: 20,2 cm, Fá: 13,1 cm, Lsz: 2006.2.10.04.

5. Bögre (9. kép 4), a lábfejek végénél két edénnyel egy sorban. Szürkésbarna színű, kézi korongon készült, durvább kidolgozású, homokkal és kavicsal soványított, a pereme enyhén kihajló, a peremén egy kis részen kiegészített. M: 9,8 cm, Szá: 8,9 cm, Fá: 6,3 cm, Lsz: 2006.2.10.05.

6. Korsó (?) (9. kép 5), a lábfejek végénél lévő kerámiák és a sírgödör északi vége között az ÉK-i sarokban. A tetejét gépi bolygatás érte, világos barna színű, finomabban iszapolt, homoksoványítású, valószínűleg korsó aljtöredéke. Ragasztott, M: 12,0 cm, Fá: 6,0 cm, Fv: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.10.06.

7. Vas szíjbújtató (?) (9. kép 6), a sírgödör ÉNy-i sarkában. Lapos szalagból kialakított, feltehetően szíjbújtató.

to egy nagyobb és két kisebb töredéke. H: 2,4 cm, Sz: 1,2 cm, a szalag Sz: 0,5 cm, Fv: 0,15 cm, Lsz: 2006.2.10.07.

8. Edény töredékei, a bal felkar külső oldalánál, mellettük kalcinált állatsontok (halotti tor?). Vörössárga színű, kívül feketére égett edény oldaltöredékei (3 nagyobb ragasztott darab és 4 apró töredék), egy edényhez tartozhattak, de nem illeszthetők össze. Maximális H: 4,7 cm, Lsz: 2006.2.10.08.

9. Nyaklánc (9. kép 7), az elhunyt nyakán. Üvegpaszta gyöngyszemekből áll, legnagyobb része kék (nyomott gömb, hengeres, bikónikus alakú), melyekhez 2 db sárga (hengeres és bikó-nikus), 3 nagyobb kék (nyomott gömb) és egy hosszúkás zöldeskék gyöngyszem (H: 2,7 cm) társul. Bikónikus szemek átlagos Á: 0,5 cm, gömb alakúak átlagos Á: 0,7 cm. Jelenleg a nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában található. Lsz: 2006.2.10.9.

10. Bronz pénz (9. kép 1), a bal alkaron. 4. századi kis-bronz, a restauráláskor teljesen megsemmisült, nyilvántartásba sem lehetett venni.

37. sír (9. kép)

Földsír, 272 cm, Sz: 132 cm (középen), Mé: 112 cm, T: D-É (170-350°), Ré: nő, Aé: ?, 4-6 év.

Feltűnően nagyméretű, kissé trapéz alakú sírgödör, alján a váz rendkívül rossz megtartású, a koponyából is csak a mandibula maradt meg. Alkarjait a mellére hajtották be, CsH: kb. 140 cm, ez ellentmond az antropológiai vizsgálat utáni kor megállapítással (4-6 év).

Mellékletek:

1. Nyaklánc (9. kép 8), az elhunyt nyakán. A nyaklánc 29 db bordázott aranylemezből 8-as keresztmetszetű szemekre hajlított (H: 0,5-0,7 cm); 2 db koncentrikus körökkel díszített felületű gömb alakú, üreges arany (Á: 0,7-0,8 cm); 1 db kis gömb alakú arany (Á: 0,4 cm) és 35 db fekete, kissé ívelt élű, hosszúkás, téglalap keresztmetszetű gagát (?) (H: 0,9-1,5 cm) szemekből áll. Lsz: 2006.2.11.01. A nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában látható.

2. Karperec (9. kép 9), a bal alkaron. Fekete, különböző hosszúságú, hengeres testű gagát gyöngyszemekből áll (17 db). Mindegyik szemet esztergált, körbefutó árok díszíti, a hosszúságuknak megfelelően egy, vagy több. Á: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.11.02. A nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában látható.

3. Üvegedény (palack?), a jobb térd külső oldalán. Teljesen szétnyomódott, fehéres színű, a hasa gömb alakú lehetett, azonban a többi részére még következtetni sem lehet az apró darabokból. 13 x 12 cm-es nagyságú területen feküdtek szilánkjai. Lsz: 2006.2.11.03.

38. sír (9. kép)

Földsír, 245 cm, Sz: 75 cm, Mé: 80 cm, T: DDK-ÉÉNy (158-338°), Ré: férfi, Aé: ?, 20-50 év.

Teljesen szabályos téglalap alakú sírgödör, alján nagyon rossz megtartású váz, a koponyát és a bal váll részét nem is lehetett megfigyelni. A váz jobb alkarja derékszögben, a másik a medencére lett hajlítva, CsH: kb. 140 cm.

Mellékletek:

1. Üveg pohár (9. kép 10), a koponya Ny-i oldalánál. Színtelen, szétnyomódott, csak töredékekben maradt meg, fordított csanakakúp alakú, egyenes aljú, restaurálatlan, a sírban mért M: kb. 13,5 cm, Szá: kb. 8,0 cm, Fá: kb. 3,5 cm, Lsz: 2006.2.12.01.

2. Bronz pénzek (6 db)(9. kép 11), a száj előtt a nyakon: 2/1. Constantinus dinasztia AE3, Gloria exercitus I jelvényes típus, 335-341, 4 db. Lsz: 2006.2.12.02.1. 2/2. Constantinus dinasztia AE4, Victoria edd augg q nn típus, 341-346, Lsz: 2006.2.12.02.2. 2/3. Divus Constantinus magnus-Quadrigás típus AE4, 337-341, Lsz: 2006.2.12.02.3.

3. Hagymagombos bronz fibula (9. kép 12), a jobb combcsont külső oldalánál, kengyelével lefelé. Felülete kopott és kissé deformálódott, a kevésbé díszített példányok közé tartozik: a kengyel gerincén rovátkolások, a tűtartó tetején négy-négy poncolt kör látszik. H: 8,5 cm, Sz: 5,1 cm, tűtartó H: 6,1 cm, Lsz: 2006.2.12.03.

4. Vas kés (9. kép 13), a jobb térd külső oldalánál. Nyéltűskés, rossz megtartású, vékonyabb, töredékes állapotú, H: 11,6 cm, Sz: 2,3 cm, V: 0,3 cm, Lsz: 2006.2.12.04.

5. Korsó (9. kép 14), a bal boka külső oldalánál. Korongolt, finoman iszapolt anyagú, szürke felületén a sötétebb bevonat lekopott, kissé ferdén futó függőleges beszímtott vonalak nyomával a nyakán. Füle és pereme kis részen ragasztott, kiegészített. Talpa felett kis körbefutó árkolás van. M: 14,3 cm, Szá: 8,3 cm, Tá: 5,4 cm, Fv: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.12.05.

39. sír (10. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 265 cm, Sz: 115 cm, Mé: 130 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340°), Ré: férfi, Aé: nő, 23-30 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján kissé aránytalan testű, közepes megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai kissé a medence szélén, CsH: 152 cm. A mellékletek inkább férfira utalnak, az antropológiai meghatározás szerint azonban nő volt az elhunyt! A koporsós temetkezésre különösen a váz bal oldali részén látható faszénzilánkos nyomok utaltak, méreteit azonban nem lehetett megállapítani.

Mellékletek:

1. Bronz csatfibula (10. kép 1), a jobb vállon. Vas tűjének csak csuklós része maradt meg a csat keretén, a többi része teljesen korrodálódott. Öntött, tűjének kiakasztására szolgáló rés egyenes záródású, a csatkeret Á: 4,5 cm, a keret Sz: 0,55 cm, V: 0,27 cm, Lsz: 2006.2.13.01.

2. Bronz pénzek (3 db) (10. kép 2), a medencében. Eredetileg 6 db látott napvilágot, azonban a rendkívül rossz megtartásuk miatt több a restauráláskor megsemmisült.) 2/1. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus I jelvényes típus, 335-341, Lsz: 2006.2.13.02.1. 2/2. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae augg q nn típus, 341-346, Lsz: 2006.2.13.02.2. 2/3. Római kisbronz, töredékes, kopott a 4. századból, Lsz: 2006.2.13.02.3.

3. Vas kés (10. kép 3), a jobb medencetányér széle alatt. Nyéltüskés, széles pengével, nyelének végén kis gombbal, töredékes, két darabból áll. A kés eredetileg fatokban lehetett, melynek maradványait a vasoxid megőrizte. H: 12,0 cm, Sz: 3,2 cm, V: 0,8 cm, Á: 1,5 cm, Lsz: 2006.2.13.03.

4. Tál (10. kép 4), a jobb combsont mellett. Korongolt, apró kavicsal és homokkal soványított anyagú, felületén néhol megmaradt a finom sötétszürke bevonat. Ragasztott, kiegészített. M: 3,5 cm, Szá: 15,8 cm, Fá: 11,2 cm, Lsz: 2006.2.13.04.

5. Korsó (10. kép 6), a bal lábszár végére rádólt. Korongolt, szürke, egyik oldalán barnás folttal, erősen kopott felületű, a sötétebb színű bevonata csak néhol látszik, eredetileg besimított felületű lehetett. Ovális keresztmetszetű füle ragasztott, M: 17,5 cm, Szá: 8,3 cm, Fá: 6,0 cm, fül Á: 1,4 cm, Lsz: 2006.2.13.05.

6. Bögre (10. kép 5), a bal lábfej mellett. Korongolt, szürke, homokkal és apró kavicsal soványított, kissé érdeesebb felületű, pereme kis helyek kiegészített. M: 10,4 cm, Szá: 9,9 cm, Fá: 4,4 cm, Lsz: 2006.2.13.06.

40. sír (10. kép)

Földsír, H: 315 cm, Sz: 115 cm, Mé: 107 cm, T: DDK-ÉÉNY (161-351°), Ré: férfi, Aé: férfi, 45-55 év.

Nagyméretű, szabályos téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, közepes megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva.

Mellékletek:

1. Hagymagombos bronz fibula (10. kép 7), a jobb vállon tűtartójával lefelé. A poncolt díszítésben több helyen (a kengyel és a láb gerincén) fehérés kitöltő anyag maradt meg, a láb szélein plasztikus díszítés is van. A fibula a nagykanizsai Thury György Múzeum állandó kiállításában látható. H: 9,1 cm, Sz: 5,6 cm, Lsz: 2006.2.14.01. (GyN.250).

2. Vas csat (10. kép 8), bal medencetányér mellett. Nagyjából kör alakú csatkeret keskeny pecekkel és téglalap alakú szíjbefogó lemezzel. Utóbbi részen a korrózió miatt a szegecseket nem lehet látni. Több (22 db) kisebb töredék tartozik hozzá. H: 7,7 cm, Á: 4,8 cm, Lsz: 2006.2.14.02.

3. Vas kés (10. kép 9), bal combnyakon. Erősen töredékes, széles pengéjű, nyéltüskés. H: 10,7 cm, Sz: 3,5 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.14.03.

4. Vas csat (10. kép 10), a bal medencetányéron. Kisebb méretű D-alakú csatkeretű, szíjbefogó lemeze töredékes, hiányos. Több (6 db) kisebb töredék tartozik hozzá. H: 5,5 cm, Sz: 3,5 cm, Lsz: 2006.2.14.04.

5. Üveg pohár (10. kép 11), a jobb lábfejnél. Ép, néhol repedt, zöldes színű, fordított csonkakúp alakú, alja kissé benyomott, restaurálatlan. M: 13,5 cm, Szá: 8,5 cm, Fá: 4,0 cm, Lsz: 2006.2.14.05.

6. Tarsoly, a jobb lábfejen, benne a következő tárgyakal:

6/1. Kovakő, (10. kép 12). Nagyjából trapéz alakú, retusált felületű, egyik oldalán kisebb lyuk van. H: 3,6 cm, Sz: 2,2 cm, V: 1,6 cm, Lsz: 2006.2.14.06.

6/2. Fenőkő (10. kép 13). Megközelítően trapéz keresztmetszetű homokkőből készült, erősen kopott felületű. H: 5,5 cm, Sz: 1,8-3,5 cm, V: 2,0 cm, Lsz: 2006.2.14.07.

6/3. Bronz korong (10. kép 14). Kissé domború korong, alul füllel. Á: 3,3 cm, Lsz: 2006.2.14.08.

6/4. Vas csiholó (10. kép 15). Hosszú, négyzet-keresztmetszetű, töredékes, hiányos. A mellette előkerült vékonyabb, kör-átmetszetű ívelt töredékek talán a csiholó végén lévő karika részei (13 db)? H: 6,0 cm, Sz: 0,8 cm, Lsz: 2006.2.14.09.

6/5. Vas tárgy (csiholó?) (10. kép 16). Lapos, hegyesdű végű töredék. H: 5,2 cm, Sz: 1,3 cm, V: 0,6 cm, Lsz: 2006.2.14.10.

6/6. Vas tű (10. kép 17). Vékonyabb tű töredéke, H: 1,55 cm, Á: 0,1 cm, Lsz: 2006.2.14.11.

Bronz pénzek (7 db) (10. kép 18):

6/7. II. Constantinus AE3, Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-336, Lsz: 2006.2.14.12.1. 6/8. Constantinus dinasztia AE3, Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-336, Lsz: 2006.2.14.12.2. 6/9. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 335-341, Lsz: 2006.2.14.12.3 (2 db). 6/10. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 337-341, Av: JPF AVG, Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, ASISÚ, Lsz: 2006.2.14.12.4. 6/11. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 341-346, Rv: Victoriae dd augg q nn típus, JSIS, Lsz: 2006.2.14.12.5. 6/12. Constantinus dinasztia AE4, 335-346 (?), Lsz: 2006.2.14.12.6.

7. Tál (10. kép 19), a jobb lábfej végénél. Korongolt, szürke, egykor feketés bevonatú finomabban iszapolt anyagú, erős korongolás nyomokkal. M: 4,1 cm, Szá: 17,0 cm, Fá: 10,6 cm, Lsz: 2006.2.14.13.

8. Korsó (10. kép 20). Korongolt, sárgásszürke színű, a nyakán lévő keskeny borda és a perem között alig kivehető függőleges besimított vonalakkal. A füle lekerekített szélű téglalap keresztmetszetű. M: 16,2 cm, Szá: 9,0 cm, Fá: 5,2 cm, a fül Sz: 2,3 cm, V: 1,0 cm, Lsz: 2006.2.14.14.

41. sír (11. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 300 cm, Sz: 100 cm, Mé: 107 cm, T: D-É (170-350°), Ré: nő, Aé: nő, 35-45 év.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, itt is feltűnő a sírgödör és a halott (koporsó) méretbeli különbsége. Nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai kissé a medencére behajlítva, a CsH: kb. 145 cm. A széles koporsót az oldalak faszénszilánkos csíkja jelezte, mérete 175 x 65 cm lehetett, a teteje beszakadt.

Mellékletek:

1. Üveg pohár (11. kép 1), a koporsó déli oldalánál, kívül. Összenyomódott, zöldes színű, fordított csonka kúp alakú, sima alja kissé benyomott, restaurálatlan, M: kb. 10,0 cm, Szá: 7,3 cm, Fá: kb. 3,4 cm, Fv: 1,6 cm, Lsz: 2006.2.15.01.

2. Bronz karperec (11. kép 2), a jobb alkaron. Három szálból csavart, elkeskenyedő végei megsemmisültek, valószínűleg kampós-hurok végződésű lehetett. Az egyik szál rovátkolt díszű. Á: 7,6 cm, V: 0,75 cm, Lsz: 2006.2.15.02.

3. Bronz karperecek (2 db), a bal alkaron. Az egyik (11. kép 3) nyitott, csaknem kör alakú keresztmetszetű, lapított végei profilált szélűek, vésett fenyőág mintával díszítettek. Kis részén vasoxid nyomok vannak. Á: 7,1 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.15.03. A másik, vékony karperecből csak töredékek (4 db) maradtak meg (11. kép 4), külső felülete bordázott. H: 1,7, 0,85, 1,0, 0,7 cm, Lsz: 2006.2.15.03.

4. Gyűrű (11. kép 5), a bal kézfejnél. Csak egy kisebb töredéke maradt meg (2 db-ban): a nagyjából kör alakú (vas) és D-keresztmetszetű (bronz) huzaltöredék egy gyűrű egymásra futó, eloxidálódott része, H: 1,7, 0,9 cm, Lsz: 2006.2.15.04.

5. Üveg fiola (11. kép 6), a jobb lábszár külső oldalánál. Kisméretű, zöldes színű, alja gömbölyű, nyaka szűk, kissé kifelé ívelt, pereme hiányzik. M: 6,0 cm, Á: 3,6 cm, Szá: kb. 2,2 cm lehetett, Lsz: 2006.2.15.05.

6. Vas kés (11. kép 8), a bal lábfejen. Széles pengéjű, nyéltuskéjén fa maradványokkal, töredékes, H: 12,8 cm, Sz: 3,0 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.15.06.

7. Vas guzsaly (11. kép 7), a bal lábfejen. Jó állapotú, kissé ívelt, körátmetszetű. H: 23,4 cm, Á: 0,6-1,3 cm, Lsz: 2006.2.15.06 (a vas késsel azonos számon szerepel).

8. Tál (11. kép 9), a koporsó É-i végénél, kívülről. Korongolt, sárgás színű, több helyen vörös festéknyomokkal. Széles, csaknem vízszintesen kihajló peremének szélén egy-egy árkolás, külső oldalán talán karcolt felirattal, ragasztott. M: 3,8 cm, Szá: 19,2 cm, Fá: 10,8 cm, Lsz: 2006.2.15.07.

9. Bronz pénz (11. kép 10), a jobb alkar alatt a medencén. Constans AE3, Fel temp reparatio-hajós típus, in ex.: JS, 346-350, Lsz: 2006.2.15.08.

42. sír (11. kép)

Földsír padkával, ló- és kutyatemetkezés, H: 261 cm, Sz: 126 cm, Mé: 120-145 cm, T: DDK-ÉÉNy (150-330°).

A sírgödör kissé szabálytalan téglalap alakú, a délnyugati sarka erősebben lekerekített, mint a többi. A sírgödör körben végig padkás, 105-110 cm között váltakozik itt a mélysége, középen, amely rész befogadta a ló és a kutya temét kissé teknősaljú. A lovat leölése után szinte becsúsztatták a középen lévő mélyebb, hosszúkás gödörbe, úgy, hogy jobb oldalával teljesen nekifeküdt a gödör nyugati falának. A becsúsztatáskor a jobb oldali szerszámzat (pl. a két korong) is így felcsúszott a gerincoszlopig. A ló mellő lábai előre kinyújtva feküdtek az ezen a részen vízszintesre kialakított gödör alján, a hátsó lábai viszont maga alá húzott helyzetben voltak. A jobb hátsó láb így csak a mélyebbre leérő bontáskor vált láthatóvá. A ló feje volt a legmagasabban (-55 cm), a koponyatető-rész kissé megsérült a kotrógép által. A sírgödör barnás foltját csak lejjebb sikerült megfigyelni. A temetkezés akkor vált ismertté, amikor a kotrógép elérte a koponya tetejét és a 9. mellékletként számon tartott szíjbújtató előkerült. A ló szerszámzata teljesen szimmetrikus, a szügy- és a farhám mindkét oldalon azonos, egyedül a kantár zablához való csatlakozása különböző a két oldalon. A sírgödör északnyugati végében, a sírgödör ferde oldalán elhelyezkedve, egy kutya

csontváza feküdt, maga alá húzott lábakkal. A feje volt a legmagasabban. A sírban a mellékleteket a lószerszámzat — beleértve a nyereg részeit is — képezte. A növekvő sorzámmal ellátott különböző vereteket, részeket igyekezünk úgy számozni, hogy egy, azonos részhez tartozó darabok nagyjából egymás után következzenek.

Mellékletek:

1. Bronz szegecs (11. kép 11). Nyomott gömbfejű, a szegecs másik vége hiányzik, középen korrodálódott. H: 0,7, Sz: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.16.01.

2. Bronz szíjbújtató (11. kép 12). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árokkal, alján kétoldali nyílással. H: 2,9, Sz: 1,5 cm, Lsz: 2006.2.16.02.

3. Bronz szegecs (11. kép 13). Nyomott gömbfejű, alja lapos korong alakú. H: 0,8, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.03.

4. Bronz szíjelosztó (11. kép 14). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árokkal, alján négyoldali nyílással. H: 3,5, Sz: 1,7 cm, Lsz: 2006.2.16.04.

5. Bronz szegecs (11. kép 15). Nyomott gömbfejű, alja laposra kalapált. H: 0,7, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.05.

6. Bronz szegecs (11. kép 16). Nyomott gömbfejű, vékonyabb nyakú. H: 0,7, Sz: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.16.06.

7. Bronz szíjbújtató (11. kép 17). Szilvamag (csónak) alakú, hátán két, szélein egy-egy hosszanti árokkal, alján kétoldali nyílással. H: 2,5, Sz: 1,4 cm, Lsz: 2006.2.16.07.

8. Bronz szíjelosztó (11. kép 18). Szilvamag (csónak) alakú, hátán két, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján négyoldali nyílás lehetett. Erősen töredékes, hiányos. H: 2,7, Sz: 1,4 cm, Lsz: 2006.2.16.08.

9. Bronz szíjbújtató (11. kép 19). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árokkal, alján kétoldali nyílással. H: 2,8, Sz: 1,5 cm, Lsz: 2006.2.16.09.

10. Bronz szíjelosztó (11. kép 20). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 3,7, Sz: 1,7 cm, Lsz: 2006.2.16.10.

11. Bronz szegecs (11. kép 21). Kúpos fejű, alja lapos korong alakú. H: 0,8, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.11.

12. Bronz szegecs (11. kép 22). Nyomott gömbfejű, alja lapos korong. H: 0,75, Sz: 0,55 cm, Lsz: 2006.2.16.12.

13. Bronz szegecs (11. kép 23). Zömök, egyik feje korong, másik kissé kúpos alakú. H: 0,8, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.13.

14. Bronz szegecs (11. kép 24). Zömök, mindkét feje inkább gömbszelet alakú. H: 0,6, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.14.

15. Bronz szíjelosztó (11. kép 25). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján négyoldali nyílással. H: 3,7, Sz: 1,8 cm, Lsz: 2006.2.16.15.

16. Bronz szegecs (11. kép 26). Félgömb fejű, alja lapos korong. H: 0,9, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.16.

17. Bronz szegecs (11. kép 27). Zömök, egyik feje kúpos, másik lapos korong. H: 0,9, Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.16.17.

18. Bronz szegecs (11. kép 28). Vékonyabb testű, félgömb fejű. H: 0,7, Sz: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.16.18.
19. Zabla (12. kép 1). Egyszerű, kétkarikás, ún. csikózabla. A vas zablarúd csuklós, négyzet keresztmetszetű, a végeinél lévő karikákban két-két bronz karika van. Az egyik a kantár orr- és pofaszíjához, a másik a gyeplőhöz csatlakozott. Az utóbbi karikák közül a jobb oldali kisebb oválissá, a bal oldali pedig nagyon nagymértékben deformálódott, megnyúlt a gyeplő erőteljes feszítése miatt. A hosszabb használatuk következtében kopottak. Az egyik zablarúd H: 9,3 cm, az egyik bronz karika Á: 3 cm, a másik bronz karika Á: 5,8 x 6,1 cm, a másik zablarúd H: 7,7 cm, az egyik bronz karika Á: 2,6 cm, a másik bronz karika Á: 5,5 x 7,4 cm. Lsz: 2006.2.16.19.
20. Bronz gomb (12. kép 2). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,4 cm, Sz: 1,2 cm, M: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.20.
21. Bronz gomb (12. kép 3). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,4 cm, Sz: 1,2 cm, M: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.21.
22. Bronz szíjbújtató (12. kép 4). Szilvamag (csónak) alakú, hátán két, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,9 cm, Sz: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.22.
23. Bronz karika (12. kép 5). Ovális keresztmetszetű, a gyeplőhöz csatlakozhatott, talán a deformálódott karika pótlására szánták. Á: 3,9 cm, Sz: 0,4 cm. Lsz: 2006.2.16.23.
24. Bronz gomb (12. kép 6). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.24.
25. Bronz gomb (12. kép 7). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolás nyomával. H: 1,1 cm, Sz: 1,0 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.25.
26. Bronz szegecs (12. kép 8). Egyik feje félgömb, a másik kúpos alakú. H: 0,8 cm, Sz: 0,5 cm. Lsz: 2006.2.16.26.
27. Bronz gomb (12. kép 9). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,4 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,4 cm. Lsz: 2006.2.16.27.
28. Bronz szíjbújtató (12. kép 10). Szilvamag (csónak) alakú, hátán két, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,8 cm, Sz: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.28.
29. Bronz csüngő (12. kép 11). A lapos testű közepső pálcá-részhez téglalap, illetve félhold alakú nyitott vég csatlakozik, öntött. H: 4,6 cm, Sz: 2,5 cm, Lsz: 2006.2.16.29.
30. Bronz gomb (12. kép 12). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,0 cm, M: 1,35 cm. Lsz: 2006.2.16.30.
31. Bronz szegecs (12. kép 13). Vékonyabb testű, kúpos fejű. H: 0,8 cm, Sz: 0,5 cm. Lsz: 2006.2.16.31.
32. Vas csat (12. kép 14). Téglalap alakú, a nyereg hevederéhez tartozott. H: 6,2 cm, Sz: 4,0 cm, a pecek H: 4,5 cm. Lsz: 2006.2.16.32.
33. Bronz korong (12. kép 15). Öntött, áttört, a profilált kereszt alakú (négyes) osztás pálcá-tagjának mindegyikén befelé ívelő pelta díszítés van. Három részre törött szét, ragasztott. Á: 7,0 cm. Lsz: 2006.2.16.33.
34. Bronz gomb (12. kép 16). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,0 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.34.
35. Bronz gomb (12. kép 17). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,3 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,25 cm. Lsz: 2006.2.16.35.
36. Bronz korong (12. kép 18). Öntött, áttört, a profilált kereszt alakú (négyes) osztás pálcá-tagjának mindegyikén befelé ívelő pelta díszítés van. Á: 6,9 cm. Lsz: 2006.2.16.36.
37. Bronz gomb (12. kép 19). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,3 cm, Sz: 1,0 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.37.
38. Bronz gomb (12. kép 20). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.38.
39. Bronz korong (12. kép 21). Öntött, áttört, a profilált kereszt alakú (négyes) osztás pálcá-tagjának mindegyikén befelé ívelő pelta díszítés van. Á: 7,0 cm. Lsz: 2006.2.16.39.
40. Bronz gomb (12. kép 22). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,0 cm, M: 1,2 cm. Lsz: 2006.2.16.40.
41. Bronz gomb (12. kép 23). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,05 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.41.
42. Bronz korong (12. kép 24). Öntött, áttört, a profilált kereszt alakú (négyes) osztás pálcá-tagjának mindegyikén befelé ívelő pelta díszítés van. Enyhén deformálódott. Á: 7,0 cm. Lsz: 2006.2.16.42.
43. Bronz gomb (12. kép 25). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,3 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,3 cm. Lsz: 2006.2.16.43.
44. Bronz gomb (12. kép 26). Fél-ovoid fejű, tetején két hosszanti árkolással. H: 1,2 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,2 cm. Lsz: 2006.2.16.44.
45. Bronz gomb (12. kép 27). Taréjos fejű, vékonyabb testű. H: 1,6 cm, Sz: 1,1 cm, M: 1,55 cm. Lsz: 2006.2.16.45.
46. Bronz szíjbújtató (12. kép 28). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,8 cm, Sz: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.46.
47. Bronz szíjbújtató (12. kép 29). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,8 cm, Sz: 1,4 cm. Lsz: 2006.2.16.47.
48. Bronz szíjbújtató (12. kép 30). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,9 cm, Sz: 1,4 cm. Lsz: 2006.2.16.48.
49. Bronz szíjbújtató (12. kép 31). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,9 cm, Sz: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.49.

50. Bronz szíjbújtató (12. kép 32). Szilvamag (csónak) alakú, hátán három, szélein egy-egy hosszanti árkolással, alján kétoldali nyílással. H: 2,9 cm, Sz: 1,5 cm. Lsz: 2006.2.16.50.

51. Vas merevítő (12. kép 33). Ívelt, laposra kalapált szalagszerű középső résszel, elhegyesedő végekkel, melyeken fanyomok maradtak meg. A nyereghez tartozott. H: 20,0 cm, Sz: 0,5-1,7 cm. Lsz: 2006.2.16.51.

52. Vas merevítő (12. kép 34). Enyhén ívelő, egyik végén elkeskenyedő, körátmetszetű pálca, a végén fanyomokkal. A nyereghez tartozott. H: 16,7 cm, Á: 0,4-1,1 cm, Lsz: 2006.2.16.52.

53. Vas merevítő (12. kép 35). Enyhén ívelő, egyik végén elkeskenyedő, körátmetszetű pálca, a végén fanyomokkal. A nyereghez tartozott. H: 16,9 cm, Á: 0,4-1,1 cm, Lsz: 2006.2.16.53.

43. sír (13. kép)

Földsír, H: 250, Sz: 110 cm, Mé: 88 cm, T: DDK-ÉÉNy (148-328°), Ré: nő, Aé: nő, 20-30 év.

Teljesen szabályos téglalap alakú sírgödör, a közepes megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő elhunyt kezei itt összekulcsolták a mellén, CsH: 160 cm.

Mellékletek:

1. Üveg pohár, a fej nyugati oldalánál. Barnás színű, teljesen összenyomódott, az apró szilánkokból még a formájára sem lehetett következtetni. Lsz: 2006.2.17.01.

2. Nyaklánc (13. kép 1), a halott nyakán. A nyaklánc a következő szemekből áll: 18 db kisebb bikónikus (lencse) alakú üvegpaszta (fekete, kék, zöld és egy fehér, átlagos Á: 0,7 cm); 1 nagyobb bikónikus kék üvegpaszta (Á: 1,0 cm); 1 hengeres alakú zöld kő (H: 1,2 cm); 2 nagyobb, hordó alakú zöld üvegpaszta (H: 1,4 cm); 1 sötét-kék, hosszúkás, tekercselt üvegpaszta (H: 1,4 cm); 2 nyomott gömb alakú fehér kő (? , Á: 0,9 cm); 1 barnás-vörös színű, levágott sarkú téglalap alakú (poliéder) csiszolt kő (karneol, H: 1,8 cm, Sz: 1,3 cm); a szemekből hitelesen összeállított nyaklánc a nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában van. Az egyben kiemelt koponya tisztítása során még 6 db kisebb (kék, zöld) és 1 nagyobb (kék), hosszúkás üvegpaszta szem került elő. Lsz: 2006.2.17.02.

3. Bronz karperec (13. kép 2), a jobb csuklón. Nyitott, kifelé kissé domború (D-keresztmetszetű) ellapított végű, hiányos végein hosszanti rovátkolásokkal díszített. Á: 5,6 cm, Sz: 0,3 cm, Lsz: 2006.2.17.03.

4. Bronz gyűrű (13. kép 3), a jobb kéz egyik ujján. Csak az ovális alakú feje és az abból kiinduló vékony karika indítása maradt meg. H: 1,4 cm, Sz: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.17.04.

5. Korsó (13. kép 4), a bal lábfej végénél. Korongolt, világosbarna szürke foltos, lekopott felületű. Füle ovális keresztmetszetű, pereme kiegészített. Nyakán a kopás miatt alig kivehető besímitás (?) látható. M: 16,2 cm, Szá: 8,0 cm, Tá: 4,4 cm, Fül Sz: 1,6 cm, V: 1,15 cm, Lsz: 2006.2.17.05.

6. Vas kés (13. kép 5), a lábfejek végénél. Markolata a

pengével megegyezően laposra kalapált, erősen töredékes, rossz megtartású. H: 9,9 cm, Sz: 2,0 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.17.06.

7. Edény töredéke (13. kép 6), a jobb lábfejen. Korongolt, finoman iszapolt anyagú, világosszürke edény talp-gyűrűs aljtöredéke, ragasztott, M: 5,6 cm, Tá: 6,8 cm, Fv: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.17.07.

44A és 44B sírok (13. kép)

Téglasír és földsír, koporsós temetkezéssel.

A 44A sír H: 203 cm, Sz: 122 cm, Mé: 120 cm, T: DDK-ÉÉNy (150-330°), Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

A 44B sír H: kb. 120 cm, Sz: kb. 50 cm, Mé: 108 cm, T: DDK-ÉÉNy (150-330°), Ré: gyermek, Aé: ?, 4-6 év.

Eredetileg két temetkezés volt egymás mellett: a 44A sír, a téglasír és a másik pedig annak keleti oldalánál közvetlenül, egy egykor koporsós temetkezésű gyermek sír: a 44B sír. Mindkettőt kirabolták egy rablógödör ásásával. A rabláskor tüzet is gyújthattak, mert a gödör déli oldala és a lejjebb lévő részei is átégtek, néhol faszéncsikok is voltak a betöltésében. A téglasír 8 négyzet alakú padlótégla-sorból állhatott az északi falánál, ezek között egy feketére túlégetett volt. A többi részen teljesen megbolygatták a falakat, csupán a déli fal alsó sora maradt eredeti helyén. A 44A sír semmiféle leletet nem tartalmazott. A 44B sír feltárását nem lehetett megfigyelni a rablógödör miatt, de méretei megközelítőleg a feljebb megadott értékek lehetnek. A 92 cm hosszúságú gyermek váza bal oldalának egy részét a rabláskor megsemmisítették, a jobb oldalán egy feketés csík jelezte a koporsót.

Melléklet:

1. Kerámia töredékek (tál és korsó apró töredékei), a 44B sír bal lábszárán. A leletek a szállításkor elvesztek, így a leltárkönyvbe sem kerülhettek be a leírásaik.

45. sír

Jelképes (?) földsír, H: 180 cm, Sz: 100 cm, Mé: 80 cm, T: Ny-K, vagy K-Ny (108-288°).

A teljesen szabályos téglalap alakú sírgödörben semmiféle leletet, vagy csontot nem találtunk. Talán jelképes sír lehetett?

46. sír (13. kép)

Földsír, koporsós (?) temetkezéssel, H: 213 cm, Sz: 93 cm, Mé: 86 cm, T: D-É (180-360°), Ré: ?, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálható csontanyag.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, csak az ÉK-i sarka kissé szabálytalan. Csontokat a sírgödörben nem találtunk, lehetséges, hogy a váz teljesen felszívódott.

Mellékletek:

1. Vas ácskapocs (2 db) (13. kép 7), a sírgödör déli felében a nyugati oldalánál. Eredetileg egy U-alakú ácskapocs két töredéke. H: 3,9 és 3,1 cm, Sz: 1,3 és 1,1 cm, V: 0,5 és 0,3 cm, Lsz: 2006.2.18.01.

2. Vas ácskapocs (13. kép 8), a sírgödör északi felében a nyugati oldalánál. Eredetileg U-alakú ácskapocs egyik szá-

rának töredéke. H: 6,2 cm, Sz: 1,6 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.18.02.

3. Vas ácskapocs (13. kép 9), a sírgödör északi felében a nyugati oldalnál, a 2. melléklet mellett. Ép, téglalap keresztmetszetű, végeit visszagörbítették. H: 6,8 cm, Sz: 1,7 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.18.03.

4. Vas ácskapocs (13. kép 10), a sírgödör északi felében a keleti oldalon. U-alakú ácskapocs, amelynek egyik szarát visszagörbítették. Elképzelhető az is, hogy fogantyúként funkcionált. H: 8,2 cm, Sz: 1,4 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.18.04.

5. Korsó töredékei (13. kép 11), a sírgödör É-i felében középen. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, talpgyűrűs korsó alsó részének ragasztott töredéke és a hozzá tartozó, de nem összeállítható töredékei (56 db), az aljtöredék Tá: 6,0 cm, Fv: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.18.05.

47. sír (13. kép)

Földsr, H: 274 cm, Sz: 100 cm, Mé: 105 cm, T: DDK-ÉÉNy (165-345°), Ré: férfi?, Aé: nő, 20-25 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetű hátán fekvő váz, alkarjai egymásra hajlítva a medencében, bal felkarját az egyik munkás megsemmisítette, CsH: 160 cm.

Mellékletek:

1. Agyag pohár (13. kép 12), a sírgödör DK-i sarkában. Korongolt, apró kavicsal soványított, vöröses világosbarna színű, kis talppal, pereménél körbefutó árkolással, ragasztott, kiegészített. M: 8,8 cm, Szá: 6,7 cm, Tá: 3,3 cm, Lsz: 2006.2.19.01.

2. Bronz csatfibula (13. kép 13), a felkar alsó vége és a mellkas között, díszített nyúlványával a gerincoszlop felé. Lekerekített szélű téglalap keresztmetszetű a keret, öntött, nyúlványa szimmetrikus áttört díszű, vas tüje korrodálódott, töredékes, Á: 5,2 cm, H: 7,9 cm, keret Sz: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.19.02.

3. Agyag mécses (13. kép 14), a medence Ny-i oldalánál. Tojásszínű firma mécses, a kanóc lyukánál feketére kormozódott. Alján két sorban elhelyezett, kör alakú keretelésű bélyeg: IVSTINIANVS, H: 9,0 cm, Sz: 6,2 cm, M: 2,9 cm, Lsz: 2006.2.19.03.

4. Bronz pénz (13. kép 15), a bal lábfej végénél. Commodus sestertius, Róma 181, BMC 4. 453., Lsz: 2006.2.19.04.

5. Edénytöredék (13. kép 16), a bal bokánál. Korongolt, sárgásbarna, kavicsal soványított edény oldaltöredéke, 2 db-ból ragasztott, H: 7,2 cm, Sz: 7,0 cm, Fv: 0,8 cm, Lsz: 2006.2.19.05.

48. sír (13. kép)

Földsr, H: 256 cm, Sz: 100 cm, Mé: 55 cm, T: ÉÉK-DDNy (30-210°), Ré: férfi, Aé: férfi, 19-21 év.

Kissé szabálytalan, erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, a kotrógép a koponyát megsértette, CsH: kb. 150 cm. A sírgödör föltját alig lehetett megfigyelni. A sírból csak egy darab lábbeli került elő, a párja hiányzik.

Melléklet:

1. Lábbeli (caligae) (13. kép 17), a bal lábfej mellett, párja hiányzik. A bal lábbeli talpába vert kúpos fejű szegecsek (39 db) maradtak meg, H: 1,1 cm, Á: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.20.01.

49. sír (14. kép)

Földsr, koporsós temetkezéssel, H: 293 cm, Sz: 106 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (170-350°), Ré: ?, Aé: nő, 32-38 év.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, északi végét II. világháborús lövészárkok bolygatta meg. Jó megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai a hasára behajlítva, CsH: 145 cm. K-i és D-i oldalán világosan kivehető volt a koporsó faszénzilánkos csíkja.

Mellékletek:

1. Bronz pénz (14. kép 1), a sírgödör déli végénél. Philippus AE1, Colonia Viminacium 244, Rv: AN V, Lsz: 2006.2.21.01.

2. Bronz pénz (14. kép 1), a sírgödör déli végénél, a másik pénz mellett. Philippus AE1, Colonia Viminacium 244-245, Pick 102, Rv: AN VI, Lsz: 2006.2.21.02.

3-4. Korsó (14. kép 2), a lövészárkok által okozott bolygatás miatt az alsó és felső része külön helyen, a sírgödör keleti részének közepén került felszínre. Világosbarna, kavicsal és kerámia zúzalékkal soványított anyagú, két nagyobb részből sikerült összeállítani, ragasztott, kiegészített, M: 22,0 cm, Szá: 3,5 cm, Fá: 4,5 cm, fül Sz: 2,1 cm, V: 1,1 cm, Lsz: 2006.2.21.03-04.

50. sír (14. kép)

Földsr, H: 255 cm, Sz: 120 cm, Mé: 88 cm, T: DK-ÉNy (135-315°), Ré: férfi, Aé: férfi, 45-55 év.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, alján közepes megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő vázzal, bal alkarja behajlítva, szinte fogja a kétfülű csészét.

Mellékletek:

1. Hagymagombos bronz fibula (14. kép 3), a jobb vállon, „klasszikus helyzetben”, vagyis tütartójával lefelé, fejével É-ra. H: 8,2 cm, Sz: 5,3 cm, Lsz: 2006.2.22.01.

2. Csésze (14. kép 4), a jobb könyöknél, szinte a behajlított bal kézben. Sárga mázas (csak a külső felületén), kétfülű, a perem alatti hármás körbefutó árkolás alatt nyolc sorban sűrű fogazásos díszítéssel, M: 7,2 cm, Szá: 10,6 cm, Tá: 4,8 cm, fül Sz: 1,4 cm, V: 0,6 cm, Lsz: 2006.2.22.02. (GyN 258). A nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában van.

3-8. Öv tartozékai (vas csat, vas kés, tarsoly), az övet külön rakták a bal lábszár mellé:

3. Vas csat (14. kép 5). Rossz megtartású, erősen töredékes D-alakú, a kerete téglalap-, a tüje háromszög-keresztmetszetű, H: 5,1 cm, Sz: 3,5 cm, Lsz: 2006.2.22.03.

4. Vas kés (14. kép 6). Széles pengéjű, nyéltüskéje lapos, téglalap keresztmetszetű, töredékes (4 db), hegye hiányzik, kiserkesztett H: 14,0 cm, Sz: 3,0 cm, Lsz: 2006.2.22.04.

5. Kovakövek (14. kép 7). Két darab kisebb töredék, H: 1,7 és 1,5 cm; Sz: 1,5 és 1,4 cm, Lsz: 2006.2.22.05.

6. Vas tűzcsiholó (14. kép 8). Közepes megtartású, töredékes, lapos (téglalap keretmetszetű) és karikában végződik, H: 9,2 cm, Sz: 1,2 cm, V: 0,4-0,5 cm, Lsz: 2006.2.22.06.

7. Vas ár, vagy nyílhegy (?) (14. kép 9). Négyzet keresztmetszetű, egyik vége elkeskenyedő, másik elhegyesedő, H: 6,5 cm, Sz: 0,8 cm, Lsz: 2006.2.22.07.

8. Vas tű töredéke (14. kép 10). Körátmetszetű kis töredék, H: 1,5 cm, Á: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.22.08.

51. sír (14. kép)

Földsí, rablott, H: 290 cm, Sz: 125 cm, Mé: 170 cm, T: D-É, vagy É-D (170-350⁰), Ré:?, Aé: nő, 23-30 év.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, ez a legmélyebb sír a temetőben. Nagyon jó megtartású vázcsontok, a csontjai teljesen összekeveredetten fordultak elő 130-170 cm közötti mélységben a sírgödör ÉK-i részében. Néhány csontot a sírrablók össze is törtek. A csontokon nem tapasztaltunk fém oxidnyomokat.

Melléklet nélküli.

52. sír (14.kép)

Földsí kis padkával, koporsós temetkezéssel, H: 280 cm, Sz: 107-130 cm, Mé: 95 cm, T: D-É (170-350⁰), Ré: ?, Aé: férfi, 35-41 év.

Kissé trapéz alakú sírgödör, 85 cm mélységben indul padkával. Közepes megtartású váz, bal alkarja a medence szélére kissé behajlítva, CsH: kb. 160 cm. A koporsó 2 cm vastagságú oldalfalának faszénszilánkos csikját a D-i és a K-i oldalon lehetett jól megfigyelni.

Melléklet nélküli.

53. sír (14. kép)

Földsí, bolygatott, H: 295 cm, Sz: 115 cm, Mé: 80 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340⁰), Ré: ?, Aé: ?, 18-20 év.

Kissé erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján rossz megtartású váz, több csontja nem a rendes helyén volt: pl. a lábak ízesülései távolabb voltak egymástól; a jobb combcsont elülső felületével a sírgödör alja felé fordulva feküdt a jobb medencetányérral együtt; a koponya fölött egy borda volt és a többi borda sem volt a helyén; a bal lapocka a koponya bal oldalára volt felcsúsztatva.

Melléklet nélküli.

54. sír (14. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 293 cm, Sz: 117 cm, Mé: 55 cm, T: NyÉNy-KDK (290-110⁰), Ré: ?, Aé: ?, 45-55 év.

Kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödör, az ÉK-i részen szűkebb. Rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, koponyáját a kotró elérte, alkarjai a hasára behajlítva, CsH: 145 cm. É-i oldalánál közepesen megmaradt kis szakaszon a koporsó oldalfalának csikja.

Melléklet nélküli.

55. sír (15. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 194 cm, Sz: 100

cm, Mé: 100 cm, T: DDK-ÉÉNy (150-330⁰), Ré: gyermek, Aé: ?, 1-2 év.

Kissé erősebben lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján egy enyhén ferdén berakott koporsó (153 x 47 x 40 cm méretű), fekete faszénszilánkos csik formájában jelentkezett a sírgödör aljától 10 cm magasságig. A gyermek CsH: 75 cm, hátán fekvő nyújtott helyzetű.

Mellékletek:

1. Bronz pénz (15. kép 1), a bal medencetányér külső oldalánál. III. Gordianus AE1, Colonia Viminacium 239-240, Pick 71. Rv: AN·I, Lsz: 2006.2.23.01.

2. Agyag pohár (15. kép 2), a jobb medencetányér külső oldalánál. Korongolt, világosbarna, durva felületű, kavicssoványítású, fala repedt, pereme kis részen kiegészített. M: 8,2 cm, Szá: 6,2 cm, Tá: 3,2 cm, Lsz: 2006.2.23.02.

56. sír (15. kép)

Földsí, H: 258 cm, Sz: 100 cm, Mé: 110 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340⁰), Ré: férfi, Aé: férfi?, 23-30 év.

Szabályos téglalap alakú sírgödör, kissé erősebben lekerekített sarkokkal, alján közepes megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai enyhén a medencére behajlítva, CsH: 165 cm.

Mellékletek:

1. Hagymagombos bronz fibula (15. kép 3), a jobb váll és a koponya között, félig a koponya alatt. A kengyel gerincén és a tütartó hátán finom díszített sáv húzódik, a tütartón szimmetrikusan elhelyezkedő háromszög alakú véssékekkel, H: 7,9 cm, Sz: 5,2 cm, Lsz: 2006.2.24.01.

2. Bronz csat (15. kép 5), a jobb könyök belső oldalánál. A csatkeret kissé ovális alakú, a szíj végének rögzítésére szolgáló lemez külső felülete pont-körös és széle rovatkolásokkal díszített, hátulján három szegeccsel, formája Lányi 29. típus. H: 7,1 cm, csat Á: 3,0 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.24.02.

3. Mérleg ólom nehezéke (15. kép 4), a medence közepén. A félgömbnél kissé nagyobb alakú ólom, melyhez csavart szárú és karikában végződő fül tartozik, utóbbi erősen korrodált. Valószínűleg egy karos mérleg csúszó-súlya lehetett. M: 9,0 cm, Á: 6,7 cm, súlya 1,20 kg, Lsz: 2006.2.24.03.

4. Bögre (15. kép 6), a bal lábfejen. Kézi korongon készült, homokkal soványított, szürke foltos barna színű, kissé deformálódott, az alsó részén az oldalán egy lyukkal, ép, M: 9,7 cm, Szá: 9,7 cm, Fá: 6,3 cm, Lsz: 2006.2.24.04.

57. sír

Földsí, mérete bizonytalan, Mé: 120 cm, T: valószínűleg É-D. Ré: gyermek, Aé: ?, 0-1 év.

Az 56. sír déli végénél, a 35. objektum aljának tisztázásakor vált egyértelművé, hogy az objektum sötétszürke betöltésében egy sötétebb, egyenes oldalú későbbi beásás van. Középen egy gyermekkoponya alig észrevehető fogmaradványai feküdtek. A feltételezett sírgödör ÉNy-i részét lehetett csak megfigyelni, a többi része a talajviszonyok (a korábbi beásások foltjai) miatt teljesen bizonytalan

volt. Feltételezésünk szerint egy É-D tájolású gyermeksírré lehetett ez a temetkezés.

Melléklet nélküli.

58. sír (15. kép)

Földsír, rönk-koporsós temetkezéssel, H: 246 cm, Sz: 96-90 cm, Mé: 120 cm, T: D-É (166-344°), Ré: nő, Aé: ?, 30-50 év.

Csaknem szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján egy jól megfigyelhető koporsó, egy fatörzsből kivájt teknő volt, mérete: 215 x 70 x 25 cm, a teteje rázuhanhatott a csontvázra, nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai a hasára behajlítva, CsH: kb. 140 cm.

Mellékletek:

1. Üveg pohár (15. kép 7), a fej mellett. Barnás színű, talpas, fordított csonkakúp alakú, teljesen összenyomódott, restaurálatlan, rekonstrukciós rajzát az „in situ” felvett tárgyról készítettük a múzeumban, M: 11,6 cm, Szá: kb. 8,0 cm, Tá: 4,0 cm, Lsz: 2006.2.25.01.

2. Nyaklánc (15. kép 8), az elhunyt nyakán. Két db kék üvegpasztá szem kivételével (ezek nyomott gömb alakúak) a nyaklánc 105 db apró sötétkék 14 db zöld bikónikus (lencse alakú) üvegpasztá gyöngyszemekből áll. Á: 0,55 cm, Lsz: 2006.2.25.02.

3. Bronz karperec (15. kép 9), a bal alkaron. Sodrott, rossz megtartású, végei hiányosak, egyik végén megmaradt a bronzhuzalokat átfogó gyűrű, Á: 7,1 cm, V: 0,3-0,45 cm, Lsz: 2006.2.25.03.

4. Bronz karperec (15. kép 10), a jobb alkaron. Töredékes (3 db), valószínűleg nyitott végű, D-keresztmetszetű huzalból készített, Á: 6,2 cm, V: 0,15 cm, Lsz: 2006.2.25.04.

5. Bronz gyűrű (15. kép 11), a jobb kézfej gyűrűs ujján. Nagy töredékes állapotú (3 db), keresztmetszete lapos téglalap, a fej egykori részénél elvékonyodik, H: 1,3- 0,9 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.25.05.

6. Korsó (15. kép 12), a lábfejeknél. Korongolt, sárgásbarna mázas, nyakán három árok díszíti, füle nélkül került a sírba, ép, M: 18,2 cm, Szá: 4,0 cm, Tá: 5,5 cm, Lsz: 2006.2.25.06.

7. Tál (15. kép 13), a lábfejeknél. Korongolt, szürkésfekete, homokkal soványított, belül az alja kissé domború, belső oldalának felületén ferde, sűrű besimított vonalak láthatók. M: 3,5 cm, Szá: 16,8 cm, Fá: 9,5 cm, Lsz: 2006.2.25.07.

8. Korsó (15. kép 14), a lábfejeknél. Korongolt, világosbarna alapszínű vörös festés nyomaival felületén, talpas, üvegcorsókat utánozó formájú. Ragasztott, kis részen kiegészített, M: 30,2 cm, Szá: 7,8 cm, Tá: 7,7 cm, Lsz: 2006.2.25.08. (GyN. 261). A nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában van.

9. Vas kés (15. kép 15), a lábfejek végénél lévő edények mellett. Ritka típus, hosszú és keskeny pengéjű, markolata vastkos, négyzetkeresztmetszetű. H: 20,2 cm, Sz: 1,6 cm, nyél Sz: 1,0 cm, Lsz: 2006.2.25.09.

10. Vas guzsaly (15. kép 16), a lábfejek végénél lévő tál alatt. A vastagabb részén lekerekített élű négyszög keresztmetszetű, az elvékonyodó részén körátmetszetű, 3 db-ra törött, H: 18,0, 4,0 és 2,6 cm, Á: 0,7-1,1 cm, Lsz: 2006.2.25.10.

11. Bronz pénzek (22 db)(15. kép 17), a tál alatt bőrzacskóban, egymásra rakva, szinte „rolniban”:

11/1. Constantinus dinasztia AE2, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio-kunyhó típus, BSIS[, Lsz: 2006.2.25.11.1.

11/2. II. Constantius AE2, Thessalonica 350, LRBC 2. 1660-1662., Av: A /, Rv: Fel temp reparatio-hajó típus, B / * ·TSB·, Lsz: 2006.2.25.11.2.

11/3. Constantinus dinasztia AE2, Av: A /, Rv: Fel temp reparatio-hajós típus, A / 346-350, Lsz: 2006.2.25.11.3.

11/4. Vetrano AE2, Concordia militum típus, 350, Lsz: 2006.2.25.11.4.

11/5. II. Constantius AE2, Fel temp reparatio-lovas típus, 346-354, Lsz: 2006.2.25.11.5.

11/6. Constantinus dinasztia AE2, Fel temp reparatio-lovas típus 346-354, Lsz: 2006.2.25.11.6.

11/7. Constantius Gallus AE2, Siscia 351-354, LRBC 2. 1217., Av: A /, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, JSIS[, Lsz: 2006.2.25.11.7.

11/8. Constantinus dinasztia AE2, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, Γ, 346-354, Lsz: 2006.2.25.11.8. (3 db).

11/9. Constantinus dinasztia AE2, Fel temp reparatio-lovas típus, I /, 346-354, Lsz: 2006.2.25.11.9.

11/10. Constantius Gallus AE2, Av: A /, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, I /, 351-354, Lsz: 2006.2.25.11.10.

11/11. Constantinus dinasztia AE2, Fel temp reparatio-lovas típus, 346-354, Lsz: 2006.2.25.11.11.

11/12. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio-lovas típus, 351-361, Lsz: 2006.2.25.11.12. (3 db).

11/13. Constantius Gallus AE3, Fel temp reparatio-lovas típus, 351-354, Lsz: 2006.2.25.11.13. (2 db).

11/14. II. Constantius AE3, Fel temp reparatio-lovas típus, 351-361, Lsz: 2006.2.25.11.14.

11/15. Constantinus dinasztia AE3, Av: A /, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, 351-361, Lsz: 2006.2.25.11.15.

11/16. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 355-361, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, ? / JSZ, Lsz: 2006.2.25.11.16.

11/17. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio-lovas típus, 351-361, Erősen korrodált, Lsz: 2006.2.25.11.17.

59. sír (16. kép)

Földsír padkával, H: 265 cm, Sz: 135-115 cm, Mé: 140 cm, T: D-É (170-350°), Ré: gyermek, lány, Aé: ?, 7-8 év.

Kissé trapéz alakú sírgödör, a K-i oldalánál szélesebb, a Ny-in keskenyebb padkával. Alján közepes megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő gyermek váza, alkarjai kissé a medence szélére hajlítva, CsH: 110 cm. A munkások elnyesték lapáttal a koponyatetőt, a vágás az egyik csont díszű fejét is elérte.

Mellékletek:

1. Csont díszíték (2 db) (16. kép 1-2), a fej baloldalán. Az egyiknél a nyakán lévő két gyűrű után a feje hiányzik, a megmaradt folytatásán a fej felé esztergályozott árkolások díszítik. H: 7,2 cm, V: 0,2-0,6 cm; a másik tű töredékes (2 db) és hiányos, árkolt díszű feje ovális alakú lehetett, H: 4,8 és 1,7 cm, V: 0,5 cm középmagasságban, mindkettő körátmetszetű, Lsz: 2006.2.26.01.

2. Csont díszíték (2 db) (16. kép 3-4), a fej jobb oldalán. Mindkettő körátmetszetű, hegyes végei hiányoznak, mindkettőn a nyakánál gyűrű van, az egyik feje kétosztatú és az alsó része sűrűn árkolt díszű, míg a másik fényőtohoz alakú, H: 8,2 és 8,0 cm, V: 0,3-0,7 cm, Lsz: 2006.2.26.02.

3. Üveg pohár (16. kép 5), a fej és a bal váll szögletében. Teljesen összenyomódott, barnás fehér színű, fordított csontakúp alakú, sima alja kissé benyomott, H: 12,0 cm, Sz: 8,0 cm, Fá: 3,4 cm, Lsz: 2006.2.26.03.

4. Párta (16. kép 6), a fej homlokát díszítette. Nagyon jól látszott, hogy eredetileg egy 1,0 cm szélességű bőrszjira applikálták fel a díszeket, amelyekből csak néhány maradt meg: apró arany flitterek, 4 db lecsiszolt szélű, közülük 2 db nagyjából téglalap- és 2 db köralakú üveglap, közepén egy sötétkék üvegpasztas csüngő. A csüngő H: 1,5 cm, Á: 1,0 cm, az üveglapok H: 0,8-1,3 cm, Lsz: 2006.2.26.04.

5-6. Nyakláncok (16. kép 7-11), az elhunyt nyakában. A sírnak ezt a részét a koponyával együtt „in situ” emeltük ki és laboratóriumi körülmények között bontottuk ki, hogy pontosan megfigyelhessük a több sorból álló nyakláncot. A nyaklánc három sorból állt: 1. sor: kék, zöld, fehér és fekete színű bikónikus, vagy nyomott gömb alakú (62 db) (16. kép 7), kék H: 0,6 cm, Á: 0,7 cm; zöld H: 0,8 cm, Á: 0,6 cm; 3 hosszú hengeres alakú zöld üvegpasztas szemek, H: 0,7 cm, Á: 0,3 cm; 2. sor: hosszú hengeres, bordázott felületű zöld üvegpasztas szemek (29 db) és 2 db alaktalan kisebb zöld szem (16. kép 8), H: 0,8-1,2 cm; 3. sor: kék levágott sarkú négyzet alakú (6 db) és hosszúkás hatszög keresztmetszetű zöld üvegpasztas (7 db) szemek, valamint 2 db nagyon töredékes, karikával ellátott félhold alakú ólom amulett (16. kép 9-10), kék H: 0,5-0,7 cm, zöld H: 0,7-0,9 cm, amulett Á: 2,3 cm, Lsz: 2006.2.26.05. A nyakláncok hátul zöld gyöngyszemekkel is kombinált, bronzdrótkból készített kapcsokkal (16. kép 11) záródtak, melyek csak nagyon töredékesen maradtak meg, Lsz: 2006.2.26.06.

7. Bronz pénz (16. kép 12), az elhunyt hasán. Urbs Roma AE3, 330-341, Lsz: 2006.2.26.07.

8. Bronz pénzek (6 db) (16. kép 12), bőrzacsóban (?) a jobb alkar és a medence között:

8/1. II. Constantius AE4, Siscia 334-335, RIC 7. 237., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, ·BSIS·, Lsz: 2006.2.26.08.1.

8/2. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 335-341, 2 db, Lsz: 2006.2.26.08.2.

8/3. Constantinus dinasztia AE4, Thessalonica 341-346, Rv: Victoria edd augg q nn típus, SMTS[, Lsz: 2006.2.26.08.3.

8/4. Constantinus dinasztia AE4, Victoria edd augg q nn típus, 341-346, Lsz: 2006.2.26.08.4.

8/5. Constantinus dinasztia AE4, Lsz: 2006.2.26.08.5.

9. Bronz karperec (16. kép 13), a jobb alkaron. Ovális keresztmetszetű, nyitott lapított végekkel, Á: 4,6 cm, V: 1,3 cm, Lsz: 2006.2.26.09.

10. Karperecek (14 db) a bal alkaron. Az „in situ” felvett bal alkaron a 14 db karperecen kívül még néhány kisebb tárgy töredéke, szilánkjai is előkerültek a karperecek alatt. Ezek között egy külső felületén rovátkolt töredék (17. kép 10) mindenképpen karperechez tartozott, de a többi részét nem találtuk meg. A többi töredéket, szilánkot (17. kép 11) nem tudjuk értelmezni, lehetséges, hogy állati eredetű bolygatás nyomán kerülhettek a karperecek alá. A karperecek a csuklótól a könyök felé az alábbi sorrendben voltak egymás mellett:

10/1. Bronz karperec (16. kép 14). Egymásra futó, elhegyesedő végű, rovátkolt díszű szalagszerű, Á: 4,8 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.26.10.

10/2. Csont karperec (16. kép 15). Egymásra futó végeit két bronzszegeccsel erősítették egymáshoz, lekerekített élű téglalap keresztmetszetű, csak töredékei maradtak meg (4 db), H: 3,2 2,4 1,7 1,0 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.26.11.

10/3. Bronz karperec (16. kép 16). Kampóban és hurokban végződő szalag karperec, mely a két szalag között egy hullámvonalú szalaggal díszített, töredékes, hiányos, eredeti Á: 5,7 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.26.12.

10/4. Csont karperec (16. kép 17). Egymásra futó végű, csaknem szabályos körátmetszetű (D-alakú), töredékes, hiányos, végén két szegecs lyukával. H: 4,3, 2,7, 2,4, 1,6, 1,4 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.26.13.

10/5. Bronz karperec (16. kép 18). Nyitott és elkeskenyedő végű sima huzal karperec, Á: 5,1 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.26.14.

10/6. Csont karperec (17. kép 1). Egymásra futó végű, D-keresztmetszetű, erősen töredékes, hiányos, a végéből csak egy szegecses-rész maradt meg, Á: 5,5 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.26.15.

10/7. Bronz karperec (17. kép 2). Sodrott, horog-hurok végű, záródása előtt a sodrott részt lezáró egy-egy gyűrűs hüvellyel, Á: 7,2 x 6,2 cm, V: 0,4-0,8 cm, Lsz: 2006.2.26.16.

10/8. Bronz karperec (17. kép 3). Körátmetszetű huzalból készült, egymásra csavart végű, töredékes, Á: 5,5 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.26.17.

10/9. Gagát karperec (17. kép 4). D-keresztmetszetű, zárt, Á: 5,5 cm, V: 0,6 cm, Lsz: 2006.2.26.18.

10/10. Csont karperec (17. kép 5). Ovális keresztmetszetű, erősen töredékes (5 db), hiányos, Á: 5,3 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.26.19.

10/11. Bronz karperec (17. kép 6). Sodrott, záródása hiányzik, Á: 6,4 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.26.20.

10/12. Bronz karperec (17. kép 7). Sodrott, horog-hurok végű, záródása előtt a sodrott részt lezáró egy-egy gyűrűs hüvellyel, Á: 6,4 x 5,9 cm, V: 0,3-0,6 cm, Lsz: 2006.2.26.21.

10/13. Bronz karperec (17. kép 8). Sodrott, horog-hurok végű, záródása előtt a sodrott részt lezáró egy-egy

gyűrűs hüvellyel, Á: 6,7 x 5,8 cm, V: 0,3-0,7 cm, Lsz: 2006.2.26.22.

10/14. Bronz (ezüst?) karperec (17. kép 9). Eredetileg horog-hurok végződésű lehetett, téglalap keresztmetszetű, töredékes (5 db), kiserkesztett Á: 4,5 cm, Lsz: 2006.2.26.23.

11. Vas tű (?), a jobb térdtől K-re 20 cm-re. Hosszú-kás (H: kb. 0,7 cm) keskeny vas tárgy, teljesen korrodálódott, földből való kivétele sem sikerült, így leltárba sem kerülhetett.

12. Vas kés (17. kép 12), a jobb lábszár K-i oldalánál. Feltűnően hosszú a markolattüskéje, mely lapos téglalap keresztmetszetű, pengéje széles és rövid, H: 17,4 cm, Sz: 2,2 cm, V: 0,4 cm, Lsz: 2006.2.26.24.

13. Vas guzsaly (17. kép 13), a jobb lábszár K-i oldalánál. Jó megtartású, körátmetszetű, H: 25,5 cm, Á: 0,25-1,3 cm, Lsz: 2006.2.26.25.

14. Üveg palack (17. kép 14), a jobb lábszár K-i oldalánál, a kés és a guzsaly között. Kisméretű, hengeres nyakú és nyomott gömb hasú, kissé zöldes fehér színű, benyomott aljú, töredékes, restaurálatlan, M: 6,6 cm, Sz: 2,0 cm, maximális Á: 4,0 cm, Lsz: 2006.2.26.26. Belsejében két összeaszalódott sárgás anyag volt, amelyet átadtunk kémiai vizsgálatra. A vizsgálat eredményét lásd a Függelékben.

15. Üveg palack, a jobb lábfejen. Zöldes fehér színű, az előzőnél nagyobb, de hasonló formájú, apró darabokra törött szét, sírban mért M: 12,0 cm, Sz: 4,0 cm, maximális Á: 7,0 cm, Lsz: 2006.2.26.27.

16. Bronz pénzek (62 db)(16. kép 12), szövet zacskóban a jobb lábfejnél:

16/1. II. Constantius AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 785., Rv: Victoria augg típus, * Krisztus monogram/*] SIS, Lsz: 2006.2.26.28.1.

16/2. Divus Constantinus Magnus AE4, Constantinopolis 337-341, LRBC 1. 1041., Rv: quadrigás típus, in ex.: CONS[, Lsz: 2006.2.26.28.2.

16/3. Constantinus dinasztia AE4, Keleti verde (talán CONS) 341-346, Rv: Vot20Mult30 típus, Lsz: 2006.2.26.28.3.

16/4. Constantinopolis AE3, 330-341, Lsz: 2006.2.26.28.4.

16/5. Constantinus Magnus AE3, Roma 333-335, RIC 7. 350., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: R korszorú P, Lsz: 2006.2.26.28.5.

16/6. II. Constantinus AE3, Av: CONSTANTINVS IVN NOB C Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-336, Lsz: 2006.2.26.28.6.

16/7. Constantinus Magnus AE3, Nicomedia 330-335, RIC 7. 188., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: SMN[, Lsz: 2006.2.26.28.7.

16/8. Constantinus Magnus AE3, Cyzicus 330, 334, RIC 7. 65-66., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: SMK B., Lsz: 2006.2.26.28.8.

16/9. Constantinus Magnus AE3, Thessalonica 335-336, RIC. 7. 198., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: SMTSA, Lsz: 2006.2.26.28.9.

16/10. II. Constantius AE3, Thessalonica 335-336, RIC. 7. 200., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: SMTS[, Lsz: 2006.2.26.28.10.

16/11. Constantinus Magnus AE3, Siscia 330-333, RIC. 7. 219., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: ASIS, Lsz: 2006.2.26.28.11.

16/12. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 334-335, Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: ?SIS, Lsz: 2006.2.26.28.12.

16/13. Constantinus Magnus AE3, Siscia 334-335, RIC. 7. 235., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: ?SIS, Lsz: 2006.2.26.28.13.

16/14. Constantinus Magnus AE3, Heraclea 330-333, Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, /? SMHA, Lsz: 2006.2.26.28.14.

16/15. Constantinus Magnus AE3, Heraclea 330-333, RIC. 7. 116., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: ?SMHA, 2006.2.26.28.15.

16/16. Constantinus Magnus AE3, Heraclea 330-333, RIC. 7.111., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: SMHA, Lsz: 2006.2.26.28.16.

16/17. Constantinus dinasztia AE3, Constantinopolis 333-335, Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: ?CON[, Lsz: 2006.2.26.28.17.

16/18. II. Constantius AE3, Constantinopolis 333-335, RIC. 7. 82., Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.: ?CONSI, Lsz: 2006.2.26.28.18.

16/19. Constantinus Magnus AE3, Rv: Gloria exercitus 2 jelvényes típus, in ex.:]N[, 330-336, Lsz: 2006.2.26.28.19.

16/20. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 335-341, Lsz: 2006.2.26.28.20.

16/21. II. Constantius AE4, Siscia 335-337, RIC. 7. 254, 263., Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, in ex.:] SIS[, Lsz: 2006.2.26.28.21.

16/22. Constantinus Magnus AE4, Siscia 337, RIC. 7. 261., Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, in ex.:]SIS[* , Lsz: 2006.2.26.28.22.

16/23. Constantinus dinasztia AE4, Constantinopolis 337-341, Av: DN CONS[, Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, CONSA, Lsz: 2006.2.26.28.23.

16/24. Constantinus dinasztia AE4, Arelate 335-341, Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, o PCONST, Lsz: 2006.2.26.28.24.

16/25. Constantinus Magnus AE4, Nicomedia 336-337, RIC. 7. 199., Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, SMNA, Lsz: 2006.2.26.28.25.

16/26. Constans AE4, Thessalonica 337-341, LRBC 1. 856., Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, SMTSB, Lsz: 2006.2.26.28.26.

16/27. Constantinus dinasztia AE4, Aquileia 336-341, Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, AQS, Lsz: 2006.2.26.28.27.

16/28. Constantinus Magnus AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 335-337., 2 db, Lsz: 2006.2.26.28.28.

16/29. Constantinus dinasztia AE4, Thessalonica 336-341, Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, SMTS[, 2 db, Lsz: 2006.2.26.28.29.

16/30. Constans AE4, Av: JPF AVG Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, 2 db, Lsz: 2006.2.26.28.30.

16/31. II. Constantinus AE4 Av: CONSTANTINVS IVN NOB C, Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, 2 db, Lsz: 2006.2.26.28.31.

16/32. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus I jelvényes típus, 335-341, 8 db, Lsz: 2006.2.26.28.32.

16/33. Constans AE4, Heraclea 337-341, LRBC 1. 950-952., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, SMHA, Lsz: 2006.2.26.28.33.

16/34. II. Constantius AE4, Thessalonica 341-346, LRBC 1. 859., Rv: Victoria edd augg q nn típus, SMTS[, Lsz: 2006.2.26.28.34.

16/35. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 791., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, JSIS, Lsz: 2006.2.26.28.35.

16/36. II. Constantius AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 798., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, HR JSIS, Lsz: 2006.2.26.28.36.

16/37. II. Constantius AE4, Siscia 341-346, Rv: Victoriae dd augg q nn típus, JSIS[, Lsz: 2006.2.26.28.37.

16/38. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 791., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, ISIS, Lsz: 2006.2.26.28.38.

16/39. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 799., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, HR ASIS, Lsz: 2006.2.26.28.39.

16/40. Constans AE4, Siscia 341-346, Rv: Victoriae dd augg q nn típus, JSIS[, Lsz: 2006.2.26.28.40.

16/41. II. Constantius AE4, Victoriae dd augg q nn típus, 341-346, 2 db, Lsz: 2006.2.26.28.41.

16/42. Constans AE4, Victoriae dd augg q nn típus, 341-346, 4 db, Lsz: 2006.2.26.28.42.

16/43. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae dd augg q nn típus, 341-346, 3 db, Lsz: 2006.2.26.28.43.

17. Korsó (17. kép 15), a bal lábfejen. Korongolt, szürke finoman iszapolt anyagú, nyakán egy vékony borda díszíti, szalagfüles, M: 16,1 cm, Szá: 8,7 cm, Fá: 4,9 cm, fül Sz: 2,0 cm, V: 0,8 cm, Lsz: 2006.2.26.29.

18. Állatsontok, a bal felkar külső oldalánál. Kisebb állat (madár?) összetartozó csontjai. A csontok a becsehelyi ásatási központ raktárának átköltöztetésekor elvesztek!

60. sír (17. kép)

Földsír, H: 209 cm, Sz: 94 cm, Mé: 95 cm, T: DDK-ÉÉNY (150-330°), Ré: férfi, Aé: nő?, 23-50 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, rossz megtartású váz, akoponya csontjai csaknem teljesen felszívódtak, alkarjai a medencére behajlítva, CsH: kb. 160 cm.

Mellékletek:

1. Bronz pénzek (4 db)(17. kép 16), a jobb kéznél:
 - 1/1. Urbs Roma AE3, 330-341, Lsz: 2006.2.27.01.1.
 - 1/2. Constantinus dinasztia AE4, Lsz: 2006.2.27.01.2.
 - 1/3. Constans AE4, Av: E: JS PF AVG, Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, 337-341, Lsz: 2006.2.27.01.3.
 - 1/4. Constans AE4, Siscia 337-341, LRBC 1. 774-

775., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, BSISÚ, Lsz: 2006.2.27.01.4.

2. Tál (17. kép 17), a térdeken. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, felületén korongolás nyomokkal, M: 3,9 cm, Szá: 20,06 cm, Fá: 13,6 cm, Lsz: 2006.2.27.02.

3. Vas csat (17. kép 18), a tál alatt. Omega formájú, erősen töredékes (7 db), Á: 4,5 cm, V: 0,6 cm, Lsz: 2006.2.27.03.

4. Vas ár, vagy tűzcsiholó (17. kép 19), a tál alatt. Négyzet keresztmetszetű, fokozatosan elkeskenyedő, élben végződik, H: 7,8 cm, V: 0,5-1,2 cm, Lsz: 2006.2.27.04.

5. Bronz pénz (17. kép 16), a tál alatt. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus I jelvényes típus, 335-341, Lsz: 2006.2.27.05.

61. sír (18. kép)

Földsír, kettős temetkezéssel, az egyikben rönk-koporsóval. A fő sír (61/A) H: 262 cm, Sz: 113 cm, Mé: 106 cm, T: DDK-ÉÉNY (155-335°), Ré: gyermek, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálatra alkalmas csont. A melléksír (61/B) H: 130 cm, Sz: 53 cm, Mé: 93 cm, T: DDK-ÉÉNY (155-335°), Ré: gyermek, Aé: ?, nem maradt fenn vizsgálatra alkalmas csont.

A kettős temetkezésnél a fő sír (61/A) keleti oldalához egy kisebb sírgödört ástak egy ugyancsak gyermeknek (61/B), ugyanabban az időben. A fő sírban a koporsót kitűnően meg lehetett figyelni: egy 190 x 63 cm méretű fatörzs feléből vajták ki a teknőszerű koporsót, mely 20 cm magasságig megmaradt. Déli vége ívelten, míg az északi egyenesen végződött. A csontváz teljesen felszívódott, csupán a koponya néhány szilánkja és a fogak közül egy pár őrződött meg. Mindegyik melléklet a koporsóban volt. A fő sír keleti oldalához helyezett sírgödörben (61/B) az elhunyt gyermek vázából csak a fogak egy része maradt meg, a váz teljesen felszívódott.

Mellékletek:

61/A sír:

1. Üveg pohár (18. kép 1), a koporsó D-i végében. Fordított csontkakúp alakú, sima alja kissé benyomott, zöldes színű, teljesen összenyomódott, restaurálatlan, M: 11,0 cm, Szá: 8,5 cm, Fá: 3,5 cm, Lsz: 2006.2.28.01.

2. Vas csat (18. kép 2), a nyak tájékán. Csak néhány töredék maradt meg a D-alakú csatból, rekonstruált H: 2,4 cm, Sz: 3,2 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.28.02.

3. Vas balta (18. kép 3), a fej K-i oldalánál. A köpü két oldalán kevésbé, hátulján viszont hosszan nyújtott a fala, éle széles, H: 12,5 cm, él Sz: 5,7 cm, fej Sz: 5,2 cm, Lsz: 2006.2.28.03.

4. Bronz pénzek (169 db)(18. kép 4), bőr zacskóban (?) a koporsó É-i felének közepén:

4/1. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 341-346, Rv: Victoria edd augg q nn típus, mezőben közepén ág, JSIS[, Lsz: 2006.2.28.04.1.

4/2. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatiohajó típus, 346-350, töredék, Lsz: 2006.2.28.04.2.

4/3. Constantinus dinasztia AE3, Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-336, törött, korrodált, Lsz: 2006.2.28.04.3.

- 4/4. II. Constantius AE2, Cyzicus 346-350, LRBC 2. 346-350, Rv: Fel temp reparatio- 2 fogoly típus, */SMKΓ, Lsz: 2006.2.28.04.4.
- 4/5. Constantinus dinasztia AE2, Fel temp reparatio-lovas típus, 346-354, Lsz: 2006.2.28.04.5.
- 4/6. 4. századi kisbronzok töredéke, 3 db, Lsz: 2006.2.28.04.6.
- 4/7. Constantinus dinasztia AE2, Siscia 350, Lsz: 2006.2.28.04.7.
- 4/8. Constantinus dinasztia AE4, 335-341, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 2 db, Lsz: 2006.2.28.04.8.
- 4/9. Urbs Roma AE3, 330-341, törött, Lsz: 2006.2.28.04.9.
5. Vas kés (18. kép 5), a koporsó É-i végénél. Széles pengéjű, nyéltüskéje lapos, téglalap-keresztmetszetű, nagyon rossz megtartású, erősen töredékes, hiányos, kizserkesztett H: 13,3 cm, penge Sz: 2,8 cm, Lsz: 2006.2.28.05.
6. Vas tárgy (18. kép 6), a koporsó É-i végénél. Hosszukás, egyik része négyzetkereszt-metszetű, másik fele körátmetszetű, a két részt egymáshoz kalapálták eredetileg. A sírrajzon szerepel, de a leltárkönyvben nem, de a vaskéssel egy szám alatt őriztük meg. Hiányos, Tör.H: 9,0 cm, Á: 0,6 és 0,5 cm, Lsz: 2006.2.28.05.
7. Bronz pénzek (157 db)(18. kép 4), bőr zacskóban a koporsó É-i végénél, fellig a tál alatt:
- 7/1. II. Constantius AE3, Constantinopolis 346-350, LRBC 2. 2019. Rv: Fel temp reparatio – főnix glóbuszon, CONSG, Lsz: 2006.2.28.06.1.
- 7/2. Helena AE3, Pax publica típus, 337-341, Lsz: 2006.2.28.06.2.
- 7/3. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 350, Rv: virtus augustorum típus,]ASIS[, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.3.
- 7/4. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 350, Rv: Gloria romanorum típus, BSIS, Lsz: 2006.2.28.06.4.
- 7/5. II. Constantius AE3, Siscia 350, LRBC 2. 1179., Rv: Gloria romanorum típus, ΓSIS, Lsz: 2006.2.28.06.5.
- 7/6. Divus Constantinus AE4, Quadrigás típus, 337-341, Lsz: 2006.2.28.06.6.
- 7/7. Constantinopolis AE3, 330-341, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.7.
- 7/8. Divus Constantinus AE4, Cyzicus 341-346, LRBC 1. 1304., Rv: VN-MR típus, SMKA, Lsz: 2006.2.28.06.8.
- 7/9. Divus Constantinus AE4, Antiochia vagy Alexandria 341-346, Rv: VN-MR típus, SMA[, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.9.
- 7/10. Constantinus Magnus AE3, Ticinum 320-325, RIC 7. 167., Rv: DN Constantini max augg/vot20 típus, u]T, Lsz: 2006.2.28.06.10.
- 7/11. II. Constantinus AE3, Siscia 321-324, RIC 7. 182., Rv: Caesarum nostrorum vot 10 típus, ΔSISnapocska, Lsz: 2006.2.28.06.11.
- 7/12. Constantinus dinasztia AE4, Vot20mult30 típus, 341-346, 4 db, Lsz: 2006.2.28.06.12.
- 7/13. Constantinus dinasztia AE4, Antiochia 341-346, Rv: Vot20mult30 típus, SMAN[, Lsz: 2006.2.28.06.13.
- 7/14. Constantinus dinasztia AE3, Vota típus, 320-330, Lsz: 2006.2.28.06.14.
- 7/15., ΓSIS[, Lsz: 2006.2.28.06.15.
- 7/16. Constans AE3, Aquileia 346-350, LRBC 2. 886, 888., Rv: Fel temp reparatio-kunyhó típus, AQP·, Lsz: 2006.2.28.06.16.
- 7/17. Constans AE3, Aquileia 346-350, LRBC 2. 886, 888., Fel temp reparatio-kunyhó típus, AQS·, Lsz: 2006.2.28.06.17.
- 7/18. Constans AE3, Cyzicus 346-350, LRBC 2. 2475., Rv: Fel temp reparatio-kunyhó típus, SMK[, Lsz: 2006.2.28.06.18.
- 7/19. Constans AE3, Aquileia 346-350, LRBC 2. 886, 888., Rv: Fel temp reparatio-kunyhó típus, AQT·, Lsz: 2006.2.28.06.19.
- 7/20. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio-kunyhó típus, 346-350, Lsz: 2006.2.28.06.20.
- 7/21. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1126., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus ASIS, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.21.
- 7/22. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1130., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus, ASIS·, Lsz: 2006.2.28.06.22.
- 7/23. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1126., Rv:]SIS, Lsz: 2006.2.28.06.23.
- 7/24. Constans AE3, Fel temp reparatio-hajós típus, 346-350, Lsz: 2006.2.28.06.24.
- 7/25. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1130., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus,]SIS·, Lsz: 2006.2.28.06.25.
- 7/26. Constantinus dinasztia AE3, Thessalonica 346-350, Rv: Fel temp reparatio-hajós típus, TESΓ, Lsz: 2006.2.28.06.26.
- 7/27. Constantinus dinasztia AE3, Aquileia 346-350, Rv: Fel temp reparatio-hajós típus,]QP·, Lsz: 2006.2.28.06.27.
- 7/28. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1126., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus,]SIS, Lsz: 2006.2.28.06.28.
- 7/29. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1136., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus,]SISx, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.29.
- 7/30. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1130, 1136., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus, BSIS[, Lsz: 2006.2.28.06.30.
- 7/31. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio-hajós típus, 346-350, Lsz: 2006.2.28.06.31.
- 7/32. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1128., Rv: Fel temp reparatio-hajós típus,]SIS·, Lsz: 2006.2.28.06.32.
- 7/33. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 346-350, Fel temp reparatio – főnix típus,]SIS[, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.33.
- 7/34. Constans AE3, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio – főnix típus, ΓSIS[, Lsz: 2006.2.28.06.34.
- 7/35. Constans AE3, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio – főnix típus,]SIS[, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.35.
- 7/36. Constans AE3, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio – főnix típus, ΔSIS[, Lsz: 2006.2.28.06.36.

- 7/37. II. Constantius AE3, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio – főnix típus, ΔSIS[, Lsz: 2006.2.28.06.37.
- 7/38. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 346-350, Rv: : Fel temp reparatio – főnix típus, ΔSIS[, Lsz: 2006.2.28.06.38.
- 7/39. Constans AE3, Fel temp reparatio – főnix típus, 346-350, 7 db, Lsz: 2006.2.28.06.39.
- 7/40. II. Constantinus AE3, Siscia 324-325, RIC 7. 185., Rv: Providentiae caess típus, ESIS, Lsz: 2006.2.28.06.40.
- 7/41. Constantinus Magnus AE3, Siscia 328-329, RIC 7. 214., Rv: providentiae augg típus, ?SISú, Lsz: 2006.2.28.06.41.
- 7/42. Constantinus Magnus AE3, : providentiae augg típus, 324-330, Lsz: 2006.2.28.06.42.
- 7/43. Urbs Roma AE3, Constantinopolis 330-335, RIC 7. 62, 78., CONS[, Lsz: 2006.2.28.06.43.
- 7/44. Urbs Roma AE3, 330-341, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.44.
- 7/45. II. Constantius AE4, Róma 336, RIC 7. 383., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, RkoszorúT, Lsz: 2006.2.28.06.45.
- 7/46. II. Constantius AE2, Aquileia 346-350, LRBC 2. 885, 887., Rv: Fel temp reparatio-kunyhó típus, (aq)T, Lsz: 2006.2.28.06.46.
- 7/47. Constantinus dinasztia AE4, Antiochia 335-341, Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, SMAN[, Lsz: 2006.2.28.06.47.
- 7/48. Constantinus Magnus AE+, Gloria exercitus I jelvényes típus, SM[, 335-341, Lsz: 2006.2.28.06.48.
- 7/49. II. Constantius AE3, Siscia 335-341, Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus,]SIS, Lsz: 2006.2.28.06.49.
- 7/50. Constans AE4, Aquileia 337-341, LRBC 1. 692c., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, AQP, Lsz: 2006.2.28.06.50.
- 7/51. Delmatus AE4, Arelata 336, RIC 7. 398., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus,]CONST, Lsz: 2006.2.28.06.51.
- 7/52. II. Constantius AE4, Nicomedia 336-337, RIC 7. 201., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, SMN[, Lsz: 2006.2.28.06.52.
- 7/53. Constans AE4, Siscia 337-341, LRBC 1. 774-775., Gloria exercitus I jelvényes típus, ASISú, Lsz: 2006.2.28.06.53.
- 7/54. Constans AE4, Siscia 337-341, LRBC 1. 784., Gloria exercitus I jelvényes típus, ·ESIS·, Lsz: 2006.2.28.06.54.
- 7/55. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus I jelvényes típus, 335-341, 4 db, Lsz: 2006.2.28.06.55.
- 7/56., Constantinus dinasztia AE4, Siscia 335-337, Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus,]SIS, Lsz: 2006.2.28.06.56.
- 7/57. Constantinus Magnus AE4, Constantinopolis 336-337, RIC 7. 137., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, / o]CONSH, Lsz: 2006.2.28.06.57.
- 7/58. Constantinus dinasztia AE4, Róma 341-346, LRBC 1. 639-640., Rv: Victoriae edd augg q nn típus RkoszorúQ, Lsz: 2006.2.28.06.58.
- 7/59. Constans AE4, Thessalonica 341-346, LRBC 1. 860-861., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, SMTSA, Lsz: 2006.2.28.06.59.
- 7/60. Constans AE4, Thessalonica 341-346, LRBC 1. 860-861., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, SMTSB, Lsz: 2006.2.28.06.60.
- 7/61. II. Constantius AE4, Aquileia 341-346, Rv: Victoriae edd augg q nn típus, AQ[, Lsz: 2006.2.28.06.61.
- 7/62. Constantinus dinasztia AE4, Aquileia 341-346, Rv: Victoriae edd augg q nn típus, mezőben középén: ág, in ex.: AQS, Lsz: 2006.2.28.06.62.
- 7/63. II. Constantius AE4, Aquileia 341-346, LRBC 1. 702., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, AQF, Lsz: 2006.2.28.06.63.
- 7/64. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 796-797., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, N]SIS, Lsz: 2006.2.28.06.64.
- 7/65. II. Constantius AE4, Sis. Constantinus dinasztia AE4cia 341-346, LRBC 1. 790., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, ESIS, Lsz: 2006.2.28.06.65.
- 7/66. Constantinopolis AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 800-801., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, mezőben középén: ág, in ex.: ΓSIS, Lsz: 2006.2.28.06.66.
- 7/67. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 798-799., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, mezőben középén: HR, Lsz: 2006.2.28.06.67.
- 7/68. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae edd augg q nn típus, mezőben középén: ág, 341-346, töredék, Lsz: 2006.2.28.06.68.
- 7/69. II. Constantius AE4, 341-346, Lsz: 2006.2.28.06.69.
- 7/70. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 799., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, HR ΔSIS, Lsz: 2006.2.28.06.70.
- 7/71. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 799., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, HR]SIS, Lsz: 2006.2.28.06.71.
- 7/72. II. Constantius AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 798., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, HR]SIS, 3 db, Lsz: 2006.2.28.06.72.
- 7/73. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 341-346, Rv: Victoriae edd augg q nn típus, mezőben középén: ág, in ex.:]SIS, 3 db, Lsz: 2006.2.28.06.73.
- 7/74. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 801., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, mezőben középén: ág, BSIS, Lsz: 2006.2.28.06.74.
- 7/75. Constans AE4, Siscia 341-346, Rv: : Victoriae edd augg q nn típus, ?]SIS[, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.75.
- 7/76. Constans AE4, Thessalonica 341-346, LRBC 1. 860-861., Rv: Victoriae edd augg q nn típus, SMTS[, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.76.
- 7/77. Constantinus dinasztia AE4, Thessalonica 341-346, Rv: Victoriae edd augg q nn típus, SMTS[, Lsz: 2006.2.28.06.77.
- 7/78. II. Constantius AE4, Victoriae edd augg q nn típus, 341-346, 4 db, Lsz: 2006.2.28.06.78.

- 7/79. Constans AE4, Victoriae edd augg q nn típus, 341-346, 7 db, Lsz: 2006.2.28.06.79.
- 7/80. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae edd augg q nn típus, 341-346, 7 db, Lsz: 2006.2.28.06.80.
- 7/81. Constantinopolis AE3, Siscia 330-346, RIC 7. 224., Rv: Victoria, BSI[, Lsz: 2006.2.28.06.81.
- 7/82. Constantinopolis AE3, Arelata 332-333, RIC 7. 369., Rv: Victoria, ág /]NST, Lsz: 2006.2.28.06.82.
- 7/83. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio-hajó típus, 346-350, Lsz: 2006.2.28.06.83.
- 7/84. Constans AE3, Fel temp reparatio-hajó típus, 346-350, Lsz: 2006.2.28.06.84.
- 7/85. Constans AE3, Siscia 346-350, Fel temp reparatio-hajó típus,]SIS[, Lsz: 2006.2.28.06.85.
- 7/86. Constantinus dinasztia AE3, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio-hajó típus, BSI[, Lsz: 2006.2.28.06.86.
- 7/87. Constans AE3, Nicomedia vagy Heraclea 346-350, Rv: Fel temp reparatio-kunyhó típus, SMN v. H[, Lsz: 2006.2.28.06.87.
- 7/88. Constans AE3, Siscia 346-350, RIC 7. 1128., Rv: Fel temp reparatio – főnix típus, ASIS', Lsz: 2006.2.28.06.88.
- 7/89. II. Constantius AE3, Fel temp reparatio – főnix típus, 346-350, Lsz: 2006.2.28.06.89.
- 7/90. Constans AE3, Siscia 346-350, Rv: Fel temp reparatio – főnix típus,]SIS[, Lsz: 2006.2.28.06.90.
- 7/91. Vetrano AE3, Siscia 350, LRBC 2. 1180., Rv: Gloria romanorum típus, Lsz: 2006.2.28.06.91.
- 7/92. Theodora AE3, Treveri 337-341, LRBC 1. 113., Rv: Pietas típus, ·TRS', Lsz: 2006.2.28.06.92.
- 7/93. Constantinus dinasztia, portré b. AE4, Victoria edd augg q nn típus, 341-346, Lsz: 2006.2.28.06.93., nagyon kopott.
- 7/94. Constans AE4, Av:]CONSTANS PF AVG, Rv: ?, 337-350, Lsz: 2006.2.28.06.94.
- 7/95. Divus Constantinus Magnus AE4, VN-MR, 341-346, 3 db, Lsz: 2006.2.28.06.95.
- 7/96. II. Constantius AE4, Vot20Mult30 típus, 341-346, Lsz: 2006.2.28.06.96.
- 7/97. Constans AE4, Vot20Mult30 típus, 341-346, Lsz: 2006.2.28.06.97.
- 7/98. Constantinus dinasztia AE4, Vot20Mult30 típus, 341-346, Lsz: 2006.2.28.06.98.
- 7/99. Constans AE4, Nicomedia 337-341, LRBC 1. 1142-1144., Rv: Gloria exercitus 1 jelvényes típus, SMN[, Lsz: 2006.2.28.06.99.
- 7/100. II. Constantius AE4 (:::PF AVG), Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 337-341, Lsz: 2006.2.28.06.100.
- 7/101. Constans AE4, (...PF AVG), Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 337-341, 2 db, Lsz: 2006.2.28.06.101.
- 7/102. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 335-341, törött, kopott, Lsz: 2006.2.28.06.102.
- 7/103. Constantinus dinasztia AE4, Aquileia 341-346, LRBC 1. 703-704., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, ·AQP, Lsz: 2006.2.28.06.103.
- 7/104. Constantinus dinasztia AE4, Aquileia 341-346, LRBC 1. 710-711., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, mézőben középen: ág, AQS, Lsz: 2006.2.28.06.104.
- 7/105. Constans AE4, Aquileia 341-346, LRBC 1. 704., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, ·AQT, Lsz: 2006.2.28.06.105.
- 7/106. Constantinus dinasztia AE4, Thessalonica 341-346, LRBC 1. 859-861., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, SMTS[, Lsz: 2006.2.28.06.106.
- 7/107. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 800-801., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, mézőben középen: ág, SIS, Lsz: 2006.2.28.06.107.
- 7/108. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 793., Rv: Victoriae dd augg q nn típus,]SIS', Lsz: 2006.2.28.06.108.
- 7/109. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 793., Rv: Victoriae dd augg q nn típus, ·ASIS', Lsz: 2006.2.28.06.109.
- 7/110. Constans AE4, Victoriae dd augg q nn típus, mézőben középen: ág, 341-346, Lsz: 2006.2.28.06.110.
- 7/111. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae dd augg q nn típus, 341-346, 3 db, Lsz: 2006.2.28.06.111.
8. Bronz gyűrű (18. kép 7), a pénzekkel teli bőr zacskóban volt. Szalagból készült, feje pajzs alakúra kiszélesedik, szélein rovátkolásokkal, középen ovális alakú bemélyedéssel, törött, fej H: 1,7 cm, Sz: 1,3 cm, Á: 1,8 cm, Lsz: 2006.2.28.07.
9. Tál (18. kép 8), a koporsó É-i végénél. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, fekete bevonata kopott, erős korongolás nyomokkal, M: 3,4 cm, Szá: 16,1 cm, Fá: 10,0 cm, Lsz: 2006.2.28.08.
10. Korsó (18. kép 9), a koporsó É-i végénél, a tál mellett. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, nyakán egymástól kissé távolabbi függőleges besimított vonalak díszítik. Fülének keresztmetszete ovális, felső része ragasztott, M: 12,8 cm, Sz: 7,0 cm, Fá: 4,3 cm, fül Sz: 1,7 cm, V: 1,0 cm, Lsz: 2006.2.28.09.

61/B. sír:*Mellékletek:*

1. Nyaklánc (18. kép 10), a nyak tájékán. Apró, hengeres kék, nagyon töredékes üvegpasztta szemekből (Á: 0,3 cm, H: 0,2 cm); 2 db fekete, nagyméretű, nyomott gömb alakú, szürkés-kék ráfolyatott hullámvonallal díszített üvegpasztta szemekből (Á: 1,5 x 1,2 cm); egy hosszú, fekete, ráfolyatott sárga hullámvonallal díszített, zsinórra való fűzéshez három hengeres karikával ellátott üvegpasztta szem (H: 3,5 cm, Sz: 1,7 cm) és egy füles karikával ellátott ovális ón (?) medálból (H: 2,5 cm, Sz: 1,3 cm) áll a nyaklánc. A nagyméretű gyöngyszemek a nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában láthatók, Lsz: 2006.2.28.10.

2. Korsó (18. kép 11), a sírgödör É-i felében, a csésze mellett. Korongolt, világosszürke, finoman iszapolt anyagú, nyakán a válláig függőleges besimított vonalakkal díszített, ovális keresztmetszetű füle provilált, M: 13,8 cm, Szá: 6,9 cm Fá: 4,8 cm, fül Sz: 1,9 cm, V: 1,0 cm, Lsz: 2006.2.28.11.

3. Csésze (18. kép 12), a sírgödör É-i felében, a korszó mellett. Zöldessárga mázas, két profilált fülű, oldalán sorokba rendezett fogazott díszítéssel, M: 7,0 cm, Szá: 10,8 cm, Tá: 4,6 cm, fül Sz: 1,4 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.28.12.

62. sír (18. kép)

Földsír, rönk-koporsós temetkezéssel, H: 257 cm, Sz: 107 cm, Mé: 130 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340°), Ré: férfi, Aé: ?, 45-55 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján farönkből készült koporsó nyomát sikerült megfigyelni, a koporsó Sz: 67-68 cm, M: 18 cm magasságig lehetett megfigyelni, H: 230 cm. A koporsóban a közepes megtartású váz koponyáját a munkások megsértették, alkarjai a hasára voltak behajlítva, nyújtott helyzetű hátán fekvő CsH: kb. 157 cm.

Mellékletek:

1. Üveg pohár (18. kép 13), a fej és a koporsó DNy-i sarka között. Zöldes, fordított csonkakúp alakú, szélesebb talppal, csak apró töredékeiben maradt meg, M: 11,0 cm, Szá: 8,0 cm, Tá: 4,2 cm, Lsz: 2006.2.29.01.

2. Hagymagombos bronz fibula (18. kép 14), a jobb vállon. A kengyel és a láb gerincén kettős pont-sor húzódik végig, lábának tetejét négy-négy elosztásban keretelt, beütögetett pontok díszítik (a finom díszítéseket fehér anyag töltötte ki, nielló utánzása?), míg a láb végének alján átlókkal osztott négyzet alakú véset látható. H: 9,7 cm, Sz: 5,3 cm, Lsz: 2006.2.29.02.

3. Ezüst gyűrű (18. kép 15), a bal kézfejnél, a medencén. Rossz megtartású, töredékes, karikája körátmetszetű, kör alakú feje gyöngyosoros keretelésű, közepét szerves anyag fedi, így annak eltávolítása után lesz látható az esetleges ábrázolás, Á: 2,85 cm, V: 0,3 cm, fej Á: 1,5-1,6 cm, Lsz: 2006.2.29.03.

4. Bronz csat (18. kép 16), a jobb comb külső oldalánál közepén. Elöl kissé ívelt vonalú csatkeret, a kétlemezes szíjbefogó töredékes, két szegecs megmaradt, a lemezen vésett díszítés maradványával, csatkeret H: 3,4 cm, Sz: 1,8 cm, szíjbefogó lemez Sz: 2,2 cm, Lsz: 2006.2.29.04.

5. Ezüst veret (18. kép 17), a bronz csat (4. mell.) mellett. Szív alakú lemez töredéke, H: 2,1 cm, Sz: 1,9 cm, Lsz: 2006.2.29.05.

6. Bronz szíjvég (18. kép 18), az előző két melléklet mellett. Áttört díszű, szíjbefogó végénél két szegeccsel, H: 5,1 cm, Sz: 2,1 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 2006.2.29.06.

7. Bronz csat (18. kép 19), a jobb bokán. Az előző bronz csathoz (4. mell.) hasonló, de annál épebb. Szíjbefogó lemeze széle és a csatkerethez való csatlakozása gyöngyosoros, illetve bordázott díszű, míg az előlapján két négyzet alakú keretben X-alakú vésett dísz van. A lemez vége hiányos, a két szegecs megmaradt, H: 3,8 cm, Sz: 3,5 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 2006.2.29.07.

8. Tarsoly a jobb lábfejnél, benne a következő leletekkel:

8/1. Vas kés (19. kép 1). Kisméretű, lapos nyéltűskés, erősen korrodált, H: 7,8 cm, Sz: 2,2 cm, V: 0,25 cm, Lsz: 2006.2.29.09.

8/2. Vas karika (19. kép 2). Trapéz keresztmetszetű, töredékes, hiányos, lehetséges, hogy a tarsoly szájának lezárására szolgált, mint záró gyűrű. Á: 2,7 cm, V: 0,5 cm, Lsz: 2006.2.29.10. Bronz pénzék (32 db)(19. kép 3):

8/3. Constantinus dinasztia, kopott kisbronzok, 10 db, Lsz: 2006.2.29.11.1.

8/4. Constantinus dinasztia AE4, Aquileia 355-360, Rv: Spes rei publicae típus, AQP, Lsz: 2006.2.29.11.2.

8/5. II. Constantius AE4, Sirmium 355-361, Rv: Spes rei publicae típus, JSIRM, Lsz: 2006.2.29.11.3.

8/6. Constantinus dinasztia AE4, Spes rei publicae típus, 355-361, 4 db, Lsz: 2006.2.29.11.4.

8/7. Constantius Gallus AE3, Siscia 351-354, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, JSIS, Lsz: 2006.2.29.11.5.

8/8. II. Constantius AE3, Siscia 351-361, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, BSISZ, Lsz: 2006.2.29.11.6.

8/9. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio-lovas típus, 351-361, 6 db, Lsz: 2006.2.29.11.7.

8/10. II. Constantius AE3, Fel temp reparatio-lovas típus, M/, 355-361, 2 db, Lsz: 2006.2.29.11.8.

8/11. II. Constantius AE3, Aquileia 355-360, LRBC 2. 944., Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, M* AQS, Lsz: 2006.2.29.11.9.

8/12. II. Constantius AE3, Thessalonica 351-354, LRBC 2. 1682., Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, B / SMTS, Lsz: 2006.2.29.11.10.

8/13. II. Constantius AE3, Siscia 351-361, Rv: Fel temp reparatio-lovas típus, JSIS, 2 db, Lsz: 2006.2.29.11.11.

9. Tál (19. kép 4), a bal lábfejen. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, kissé aszimmetrikus, M: 3,5 cm, Szá: 17,0 cm, Fá: 10,9 cm, Lsz: 2006.2.29.12.

10. Korszó (19. kép 5), a lábfejek végénél. Világosbarna alapszínű, néhol megmaradt rajta a vörös festés, csorbult peremmel és talppal került a sírba, formája üvegkorszót utánoz, M: 32,2 cm, Szá: 9,3 cm, Tá: 9,6 cm, Lsz: 2006.2.29.13. (GyN. 260.). A nagykanizsai Thúry György Múzeum állandó kiállításában van.

63. sír (19. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 260 cm, Sz: 110 cm, Mé: 95 cm, T: ÉÉNy-DDK (340-160°), Ré: ?, Aé: ?, 3-4 év.

A szabályos téglalap alakú sírgödör északi vége erősen lekerekített, alján nagyon rossz megtartású felnőtt egyén váza, hátán fekvő nyújtott helyzetű, CsH: kb. 160 cm lehetett. Az antropológiai vizsgálat ennek ellentmond, valószínűleg a csontok állapota miatt 3-4 évre teszi az elhunyt korát! Néhol megmaradt a koporsó (Sz: 65 cm) nyoma faszénszilánkos csík formájában.

Melléklet nélküli.

64. sír (19. kép)

Földsír, H: 238 cm, Sz: 70 cm, Mé: 115 cm, T: DDK-ÉÉNy (145-325°), Ré: ?, Aé: férfi?, 45-55 év.

Szabályos, keskeny téglalap alakú sírgödör, alján közepesen rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai a medencére hajlítva, CsH: kb. 158 cm.

Melléklet nélküli.

65. sír (19. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 375 cm, Sz: 160-170 cm, Mé: 95 cm, T: DDK-ÉÉNy (160-340°), Ré: ?, Aé: férfi, 47-57 év.

Kissé szabálytalan lekerekített sarkú téglalap alakú, nagyméretű sírgödör, alján közepes megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai kissé a medence szélére hajlítva, CsH: kb. 170 cm. Néhol megfigyelhetjük a koporsó nyomát, mérhető részén Sz: 65 cm.

Melléklet nélküli.

66. sír (19. kép)

Földsír, H: 304 cm, Sz: 167 cm, Mé: 85 cm, T: ÉÉK-DDNy (20-200°), Ré: ?, Aé: ?.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, bal alkarja derék-, jobb alkarja tompaszögben behajlítva, koponyája felszívódott, CsH: kb. 130 cm.

Melléklet nélküli.

67. sír (19. kép)

Földsír, H: 280 cm, Sz: 104 cm, Mé: 97 cm, T: ÉÉNy-DDK (340-160°), Ré: ?, Aé: ?, 10-11 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő nagyon rossz megtartású váz, alkarjai derékszögben behajlítva, kezei összekulcsolva, több része teljesen felszívódott, CsH: kb. 145 cm.

Melléklet nélküli.

68. sír (19. kép)

Földsír, H: kb. 255 cm, Sz: kb. 110 cm, Mé: 84 cm, T: É-D (355-175°), Ré: ?, Aé: ?, 23-50 év.

A kotrógép a sír Ny-i részét megsemmisítette, feltjét csak lejjebb lehetett észrevenni. Nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, a megmaradt bal alkarja kissé a medence szélére behajlítva. Az elhunytat kissé ferdén rakták a sírgödörbe.

Melléklet nélküli.

69. sír (19. kép)

Földsír, H: 230 cm, Sz: 110 cm, Mé: 80 cm, T: DDK-ÉÉNy (165-355°), Ré: férfi, Aé: ?, 23-50 év.

Szabályos lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nagyon rossz megtartású, nyújtott helyzetben hátán fekvő váz, alkarjai kissé a medence szélére behajlítva, CsH: kb. 155 cm.

Melléklet:

1. Vas csat (19. kép 6), a bal vállon. Nagyon erősen korrodált, köralakú, ovális keresztmetszetű, a pecek megmaradt, Á: 5,9 cm, V: 1,2 cm, Lsz: 2006.2.30.01.

Halotti ajándék vagy áldozati helyek(?):

A temető területén három helyen (A-C hely) találtunk közvetlenül a humusz alatt teljesen különálló edényt, amelyeknél csak azt lehetett megfigyelni, hogy az edény nagyságának megfelelő kis gödrökbe helyezték egykor azokat, minden egyéb tárgy nélkül. Ta-

lán a hozzátartozók a halottaik számára hoztak ajándékot, vagy mutattak be áldozatot.

„A” edény: Füles bögre, a sírkert ÉK-i sarkától keletre 2,5 m-re. Mé: 40 cm, részben a szántás alján, az eke által erősen megbolygatva. Szürkésbarna, durvább felületű, csak a rendkívül apró töredékeiből állapíthatjuk meg a formáját, megközelítő méreteit: M: kb. 13 cm, Szá: 7 cm, Fá: 4 cm. Az edény annyira szétzúzódott, hogy nem lehetett az apró szilánkjait kiemelni, nyilvántartásba venni.

„B” edény: Korsó, a 7. sír ÉNy-i sarkától Ny-ra 1 m-re, Mé: 45 cm. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, homoksoványítású, a nyak feletti részét a kotrógép megsemmisítette, M: 14,8 cm, Fá: 5,0 cm, szalagfülsz: 2,3 cm, Fv: 0,4 cm, Lsz: 2007.1.B.1.

„C” edény: Füles bögre, a 3. sírtől nyugatra 1,2 m-re, Mé: 45 cm. Korongolt, szürke, finoman iszapolt anyagú, homok-és apró kavicssoványítású, kihajló peremű, rövid nyakú, gömbtestű, szalagfüllel, ragasztott és kiegészített, M: 12,0 cm, Szá: 8,0 cm, Fá: 4,0 cm, Fv: 0,4 cm, Lsz: 2007.1.C.1.

Temetőárok (20. obj.)

Az objektum tisztázása hosszabb időt vett igénybe és a végső kiterjedése, formája csak az ásás utolsó napjaiban vált teljesen világossá. Az objektum nem más, mint a temető nyugatról határoló árok, arról az oldalról, melynek szomszédos platóján a villagazdaság állt és egykor talán egy, az árkon átívelő hídon közelíthették meg a temetőt. Maga az árok É-D-i irányú, kissé S-alakban hajlott, átlagos szélessége 3,7 m körüli, a mélysége pedig néhol eléri az 1,8-2,0 métert. A két szélét végig, az árok meredekebb középső része felé fokozatosan mélyülő, bemosódott sáv kíséri, amely néhol, az árkot is beleértve, a 11 m szélességet is meghaladja. Az ároknak, tehát a mélyebbre nyúló középső részének a betöltése sötétszürke, iszapos, többretegű, metszete meredekebb oldalú teknős kiképzésű. Az árok bemosódott két széle világosabb szürke, majd barnás beiszapolódású a külső oldalai felé. Az É-D-i irányban 92 m hosszú árkot egykor, a megásása után, a dombtetőről lefolyó csapadékvíz fokozatosan bemosta földdel. Lehetséges, hogy már korábban is volt ezen a részen egy kisebb vízmosta természetes árok, amelyet ki-mélyítettek. Hasonló vízmosta árokra utaló talajviszonyokat a temető keleti szélén is tapasztaltunk, azonban az minden valószínűség szerint az őskorban keletkezhetett, amit az is bizonyít, hogy az 57. sírt ebbe ásták bele. A nyugati árokból csak elvéve került elő lelet, egy római tégladarab az aljáról azonban bizonyította a temetővel való egyidejűségét. Az árok déli végének feltja szinte fokozatosan eltűnt a déli lejtőben, míg az északi, ugyancsak lekerekített alakú vége életozottab-

ban jelentkezett. A temető többi részén talán növényzettel jelezhetők a temető határát.

4. Római temető II. (Eke István)

A Római temető II. (20. kép) leleteit a Göcseji Múzeum M7/M70-es gyűjteményes anyagába leltároztuk be.³

Sírpületek

Az 1. számú temetőépület téglalap alaprajzú, 10,5 m x 5,9 m alapterületű, a keleti oldalán 2,8 m átmérőjű félköríves apszissal (31. kép). Az épület falainak csak a söderes alapozását tudtuk megfigyelni. A keleti oldalfal alapozása középen az apszisnál megszakad, azonban az apszis alapozása tömör. Az épületben 4 sírt tártunk fel (1-4. sír), ezekből kettő téglasír volt. Az épület és a sírok egykorúságát bizonyítja, hogy a sírok tájolását a temetőépület falaihoz igazították és egyik sír sem metszi az épület falait. A sírkápolna középső részén egy török-kori árok fut keresztül. Ezen árok ásásakor római kori sírokat is megbolygathattak, mert az árok betöltésében elszórtan emberi vázmaradványokat találtunk.

A 2. számú temetőépület az előző épülettől északra került elő (31. kép). Az észak-déli tájolású, téglalap alakú, középen osztott épületből csak az alapozás maradt meg. Az alapozást rossz minőségű, homokkővel erősítették meg. A keleti oldalon a fal és a belső osztófal találkozásánál egy zsugorított emberi vázat találtunk (5. sír). Az alapozás H: 760 cm, Sz: 490 cm.

Temetkezések

1. sír (21. kép)

Téglasír, koporsós temetkezéssel, H: 280 cm, Sz: 117 cm, Mé: 79 cm, T: KÉK-NyDNy (40-220°), Ré: gyermek, Aé: gyermek, 7-9 év

A sír másodlagosan felhasznált épületelemekből (padlótégla), falazótéglából és homokkőből volt építve. A téglákat és homokköveket vastag habarcsréteg kötötte össze. A sírt 3 sorban soronként 8 padlótégla ill. falazótégla borította, valószínűleg lehetett felépítménye is, erre utal a felső téglasorra rakott homokkő-habarcs falmaradvány. A sírt fedő téglalából a K-i oldalon 3 kissé lesüllyesztve már a jelentkezéskor látható volt. A nyugati oldalon 3 téglát a sír bontásakor találtak meg, ezek részútosan lefelé besüllyedtek. A sír alja is padlótéglákkal volt kirakva.

A sírban egy gyermek hátára fektetett, rossz megtartású váza volt. A karok a test mellett nyújtva helyezkedtek el. A vázból kevés értékelhető csont maradt. Az antropológiai értékelés alapján a gyermek 7-9 év körüli lehetett.

Mellékletek:

1. Korsó (21. kép 1), a sír nyugati végében feküdt. Kisméretű, egyfűlű agyagkorsó, felületén zöldes máz

nyomaival. M: 13,9 cm, Szá: 4,2 cm, Fá: 4,3 cm, Lsz: 734.2025.1.1.

2. Tégely (21. kép 2), a sír nyugati végében feküdt, az 1. melléklet mellett. Kisméretű, hordó alakú, vörösre égett zöld mázas edényke, erősen kopott, M: 5,5 cm, Szá: 3,2 cm, Fá: 3,4 cm, Lsz: 734.2025.1.2.

3. Üvegfiola (21. kép 3), a sír északnyugati sarkában volt. Kékes színű, hosszú nyakú, ovális testű üvegfiola, pereme letörött. M: 10,6 cm, Szá: 2,0 cm, Fá: 3,9 cm, Lsz: 734.2025.1.3.

4. Üvegkorsó (21. kép 4), a sír nyugati végében állt, az üvegfiola mellett. A sírból teljesen épen emeltük ki. Zöldes színű, lefelé keskenyedő ovális testű, rövid, hengeres nyakú kihajló peremű korsó. A száj alatt és a nyak közepén keskeny gyűrű. A talpa homorú, kívül tagolt. A peremből induló, majd a perem fölött a nyakra visszahajló szalagfüle derékszögben megtörik. M: 19,7 cm, Szá: 5,3 cm, Fá: 5,8 cm, Lsz: 734.2025.1.4.

5. Üveg pohár (21. kép 5), a sír nyugati végében, az üvegkorsó mellett volt. Zöldes színű, kúp alakú pohár kiálló, vágott peremmel, talpgyűrűvel. M: 10,9 cm, Szá: 8,4 cm, Fá: 4,1 cm, Lsz: 734.2025.1.5.

6. Üvegkorsó (21. kép 6), a sír nyugati végében az üvegkorsó mellett került elő, több darabra törve. Kékeszöld, hengeres testű üvegkorsó. A vállá kissé kidomborodik, nyaka rövid hengeres. Pereme erősen kihajló, gyűrűs, szája betürt. A perem alól induló széles, sűrűn bordázott szalagfüle derékszögben megtörik. Feneke kúpos. M: 21,0 cm, Szá: 9,3 cm, Fá: 11,1 cm, Lsz: 734.2025.1.6.

7. Illatszerez üveg (21. kép 7), a sír déli oldalán, a váz jobb oldalán. Zöldes színű, alul gömbölyű, megnyúlt orsó alakú edény. Szája kihajlik, levágott. M: 55,2 cm, Szá: 2,3 cm, Lsz: 734.2025.1.7.

8. Bronz pénzek (44 db) (21. kép 8), a jobb alkar mellett, egy helyen került elő 39 db, a pénzekben szövet lenyomatával. 5 db pedig a sír földjéből került elő:

8/1. II. Constantius AE4, Av: CONSTANTINI – VS PF AVG, Rv: incuse, 337-346. Lsz: 734.2025.1.8.

8/2. II. Constantius AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1135., Fel temp reparatio – hajós típus, BSISH. Lsz: 734.2025.1.9.

8/3. II. Constantius AE2, Siscia 351, LRBC 2. 1185. Av: A/, Hoc signo victor eris típus, III / ASIS. Lsz: 734.2025.1.10.

8/4. II Constantius AE2, Fel temp reparatio – lovas típus, 346-354. Lsz: 734.2025.1.11.

8/5. II. Constantius AE3, Thessalonica 346-350, LRBC 2. 1641., Fel temp reparatio – hajós típus, TE[. Lsz: 734.2025.1.12.

8/6. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 128. Fel temp reparatio – főnix típus, BSIS. Lsz: 734.2025.1.13.

8/7. Constantinus dinasztia AE4, Vot20mult30 típus, 341-346. Lsz: 734.2025.1.14.

8/8. Constans AE3, Aquileia 336-337, RIC 7. 141, Av: JNSTANS NOB C portrē b., Rv: Gloria exercitus I jelvényes típus, AQP, töredékes. Lsz: 734.2025.1.15.

8/9. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1134. Fel temp reparatio – főnix típus, ASISH. Lsz: 734.2025.1.16.

- 8/10. Constans AE4, Thessalonica 341-346, LRBC 1. 860, Victoriae dd aug q nn típus, SMTSΓ. Lsz: 734.2025.1.17.
- 8/11. II. Constantius AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1135., Fel temp reparatio – hajós típus, ASISH. Lsz: 734.2025.1.18.
- 8/12. II. Constantius AE3. Constantinopolis 330-335, RIC 7.61, 75., Gloria exercitus 2 jelvényes típus, CONS[. Lsz: 734.2025.1.19.
- 8/13. II. Constantius AE4, Siscia 337-341, LRBC 1. 772., Av: CONSTANTI-VS PF AVG, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, PX, szelvényben semmi sem látszik. Lsz: 734.2025.1.20.
- 8/14. Nagy Constantinus AE3, Gloria exercitus 2 jelvényes típus, 330-336. Lsz: 734.2025.1.21.
- 8/15. Constantinus dinasztia AE4, Av: DN CONS[, Gloria exercitus 1 jelvényes típus (?), 337-341. Lsz: 734.2025.1.22.
- 8/16. II. Constantius AE3, Siscia 346-350, Fel temp reparatio – főnix típus,]SIS[. Lsz: 734.2025.1.23.
- 8/17. II. Constantius vagy Constans AE3, Fel temp reparatio – főnix típus, 346-350. Lsz: 734.2025.1.24.
- 8/18. Constantinus dinasztia AE4, Av: CONSTAN[] AVG, Victoriae dd augg q nn típus, 341-346. Lsz: 734.2025.1.25.
- 8/19. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 801., Victoriae dd augg q nn típus, ágacska középen a mezőben, szelvényben: ΓSIS. Lsz: 734.2025.1.26.
- 8/20. Constans AE4, Victoriae dd aug q nn típus, 341-346. Lsz: 734.2025.1.27.
- 8/21. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae dd augg q nn típus, 341-346, Nagyon kopott. Lsz: 734.2025.1.28.
- 8/22. II. Constantinus AE4, Siscia 337-340, LRBC 1. 765., Gloria exercitus 1 jelvényes típus, Av: CONSTANTI-NVS MAX AVG. Lsz: 734.2025.1.29.
- 8/23. II. Constantius AE3, Siscia 351-354, LRBC 2. 1220., Gloria romanorum típus, ASI[. Lsz: 734.2025.1.30.
- 8/24. Constantinus dinasztia AE3, Tessaolonica 346-350, LRBC 2. 1641-1642., Fel temp reparatio – hajós típus, TES[. Lsz: 734.2025.1.31.
- 8/25. Constantinopolis AE3, 330-337, Nagyon kopott. Lsz: 734.2025.1.32.
- 8/26. Constans AE4, Thessalonica 341-346., LRBC 1. 861. Victoriae dd augg q nn típus, SMTS[. Lsz: 734.2025.1.33.
- 8/27. Constantinopolis AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes hátlappal, 335-341, Nagyon kopott. Lsz: 734.2025.1.34.
- 8/28. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1136., Fel temp reparatio – hajós típus, ΓSISH. Lsz: 734.2025.1.35.
- 8/29. II. Constantius AE4, Aquileia 337-341, LRBC 1. 692b., Gloria exercitus 1 jelvényes típus, AQS. Lsz: 734.2025.1.36.
- 8/30. II. Constantius AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 800., Victoriae dd augg q nn típus, mezőben középen ágacska, szelvényben ΔSIS. Lsz: 734.2025.1.37.
- 8/31. Vetrano AE3, Siscia 350, LRBC 2. 1182., Virtus augustorum típus, ΔSIS. Lsz: 734.2025.1.38.
- 8/32. Constantinus dinasztia AE4, Victoriae dd augg q nn típus, mezőben középen ágacska, 341-346. Lsz: 734.2025.1.39.
- 8/33. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1128. Fel temp reparatio – főnix típus, ESIS[. Lsz: 734.2025.1.40.
- 8/34. Constans AE4, Siscia 341-346, LRBC 1. 801., Victoriae dd augg q nn típus, mezőben középen ágacska, szelvényben BSIS. Lsz: 734.2025.1.41.
- 8/35. II. Constantinus AE3, Aquileia 336-337, RIC 7. 144, de nincs elválasztás az előlapi köriratban, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, ·AQP. Lsz: 734.2025.1.42.
- 8/36. Constans AE3, Siscia 346-350, LRBC 2. 1126., Fel temp reparatio – hajós típus, ESIS. Lsz: 734.2025.1.43.
- 8/37. Constantinus dinasztia AE4, Gloria exercitus 1 jelvényes típus, 335-341. Lsz: 734.2025.1.44.
- 8/38. Helena AE4, Treveri 337-341, LRBC 1. 128., Pax publica típus, TRP ferde ág, Nagyon kopott előlap. Lsz: 734.2025.1.45.
- 8/39. Helena AE4, Treveri 337-341, LRBC 1. 128., Pax Publica típus, TRP ferde ág, Nagyon kopott előlap. Lsz: 734.2025.1.46.
- Bronzpéncék a sírföldből:
- 8/40 Constantinus dinasztia AE2, Fel temp reparatio – lovas típus, Γ / , 350-354. Lsz: 734.2025.1.47.
- 8/41. Urbs Roma AE3, 330-337. Lsz: 734.2025.1.48.
- 8/42. II. Constantius AE3, Siscia 346-350. LRBC 2. 1127. Fel temp reparatio – főnix típus,]SIS[. Lsz: 734.2025.1.49.
- 8/43. Vetrano AE2, Siscia 350, LRBC 2. 1174., Hoc signo victor eris típus, ? / ·ASIS[. Av: A /*. Lsz: 734.2025.1.50.
- 8/44. Constantius Gallus AE3, Siscia 351, LRBC 2. 1193., Victoria augustorum típus, ΔSIS. Lsz: 734.2025.1.51.
9. Bronz karperec (21. kép 9), a jobb alkaron. Téglalap fejű bronz karperec, mindkét vége kiszélesedik, a végei egymásra hajlanak. Végei laposak, téglalap alakúak, négy pontsorral díszítettek. Á: 4,4 cm, V: 0,3 cm, Lsz: 734.2025.1.52.
10. Karperecek (6 db), a bal alkaron 6 db karperec került elő. Ezeket elhelyezkedésük szerint sorba szedtük fel.
- 10/1. Bronz karperec (21. kép 10). Kígyófejes bronz karperec, elkeskenyedő, lapított, egymásra hajló végekkel. Á: 4,6 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.53.
- 10/2. Bronz karperec (21. kép 11). Zárt, öntött, kör alakú, kör átmetszetű bronz karperec, külső oldalán sűrű rovátkolással. Á: 5,1 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.54.
- 10/3. Ezüst karperec (21. kép 12). Öntött, téglalap átmetszetű ezüst karperec, külső oldalán rovátkolt díszszel. Dróttá kalapált végei hurokszerűen egymásba kapcsolódnak, 3 részre tört. Á: 4,4 cm, V: 0,25 cm, Lsz: 734.2025.1.55.
- 10/4. Ezüst karperec (21. kép 13). A 12. melléklethez hasonló, öntött, téglalap átmetszetű ezüst karperec, külső oldalán rovátkolt díszszel. Dróttá kalapált végei hurokszerűen egymásba kapcsolódnak. 6 részre tört. Á: 4,4 cm, V: 0,25 cm, Lsz: 734.2025.1.56.

10/5. Vas karperec (21. kép 14). Erősen korrodált vas huzalkarperec töredékei, 4db. Á(szerk): 4,2 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.57.

10/6. Csont karperec (21. kép 15). Ovális átmetszetű, csontból faragott karperec töredékei (3 db). V: 0,3 cm, Lsz: 734.2025.1.58.

11. Hajtűk: Az elhunyt feje körül 10 db különböző típusú hajtű került elő:

11/1 Ezüst hajtű (21. kép 16). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű. H: 7,9 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.59.

11/2 Ezüst hajtű (21. kép 17). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű. H: 5,6 cm, V: 0,1 cm, Lsz: 734.2025.1.60.

11/3 Ezüst hajtű (21. kép 18). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű töredéke H: 1,4 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.61.

11/4 Ezüst hajtű (21. kép 19). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű, ezüst hajtű, vége enyhén meghajlott. H: 7,4 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.62.

11/5 Ezüst hajtű (21. kép 20). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű, fejét a tű végére illesztett ezüstlemezből alakították ki. A feje töredékes. H: 5,6 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.63.

11/6 Ezüst hajtű (21. kép 21). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű. A tű fejét két lemezből kialakított kúp alkotja. A két lemez közötti rész fehér színű pasztával van kitöltve. A tű közepén erősen meghajlott. H: 7,1 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.64.

11/7 Ezüst hajtű (21. kép 22). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű töredéke. Kialakítása azonos előző hajtűével. H: 3,0 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.65.

11/8 Ezüst hajtű (21. kép 23). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű ezüst hajtű. A tű feje üreges, ezüstlemezből kialakított, szétnyílt. Töredék. H: 4,0 cm, v: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.66.

11/9 Ezüst hajtű (21. kép 24). Bikónikus fejű, kerek átmetszetű hajtű. A tű feje üreges, ezüstlemezből hajlított, szétnyílt. Középen enyhén meghajlott, hegye letörött. H: 4,8 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.67.

11/10 Bronz hajtű (21. kép 25). Poliéder fejű, kerek átmetszetű bronz hajtű, a tű feje levágott sarkú kocka. Három részre tört. H(szerk.): 3,9 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.68.

12. Amfora-alakú gyöngyök (21. kép 29), az elhunyt nyakában egy amfora alakú aranygyöngyökből álló nyaklánc volt. Összesen 13 db, 4 db töredékes. H: 0,5 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.70.

13. Nyaklánc-kapocs (21. kép 27). Az amfora alakú gyöngyökből álló nyaklánc kapcsa. Öntött, ezüst, téglalap átmetszetű, a két tag hurokban kapcsolódik. Az egyik tag vége lapított, bordával díszített, a másik tag kapcsolódó vége ívesen visszahajlik. H: 2,4 cm, V: 0,25 cm, H: 2,9 cm, V: 0,3 cm, Lsz: 734.2025.1.71.

14. Arany fülbevaló (21. kép 28). Aranyhuzalból hajlított hurkos-kampós záródású karikán vékony arany huzalra fűzött kúpos csüngő. A csüngő alatt fekete, ovális üveg-

paszta gyöngy. A csüngőt tartó huzal hurkosan kapcsolódik a karikához, másik vége ívesen visszahajtott. A csüngő felső vége rovátkolt bordával díszített. Karika Á: 1,6 cm, V: 0,1 cm, Csüngő H: 2,3 cm, Lsz: 734.2025.1.72.

15. Csont hajtű (21. kép 26). Mindkét végén töredékes, kör átmetszetű csont hajtű. H: 5,9 cm, V: 0,4-0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.69.

16. Gyűrű (21. kép 30). Háromszög átmetszetű ezüst huzalból hajlított gyűrű, aranyozás nyomaival. Végei ellapítottak, egymásra hajlanak. Á: 1,8 cm, V: 0,2 cm, Lsz: 734.2025.1.73.

2. sír (22. kép)

Földsí, H: 250 cm, Sz: 99 cm, Mé: 58 cm, T: É-D (3-183°). Ré: nő. Aé: nő, 33-39 év.

A sírépület északnyugati sarkában a nyugati fallal párhuzamos észak-déli tájolású lekerekített sarkú sírgödör, két oldalán homokkövekkel. A sírban észak-déli tájolású váz. A sírföldben nagymennyiségű homokkő, és épülettörmelék volt (tégla, kavics) koporsóra utaló nyomot nem találtunk. A váz jó megtartású, feje balra feküdt, egy homokkőnek támaszkodott. CsH: 151 cm

Mellékletek:

1. Üveg pohár (22. kép 1), a fej bal oldalán a koponya felett az oldalán feküdt. Zöldes, opálos színű, kúp alakú pohár kiálló, vágott peremmel, talpgyűrűvel. M: 11,7 cm, Szá: 9,0 cm, Fá: 3,7 cm, Lsz: 734.2026.1.1.

2. Nyaklánc (22. kép 2), az elhunyt nyakában, illetve a fej alatt. Zöld hasáb alakú üvegpaszta (86 db), aranyozott gömb (2 db), és fehér üvegpaszta (2 db) gyöngyökből álló nyaklánc. A zöld hasáb H: 0,2-0,6 cm, az aranyozott gömb Á: 0,4 cm, fehér üvegpaszta Á: 0,3 cm, Lsz: 734.2026.1.2.

3. Bögre (22. kép 3) a lábfejek között. Korongolatlan, enyhén kihajló peremű bögre, a füle a sírba helyezés előtt letörött. A füle eredetileg a perem fölé magasodott, a has vonalában csatlakozik az edényhez. M: 10,9 cm, Szá: 7,4 cm, Fá: 4,9 cm, Lsz: 734.2026.1.3.

4. Állatsont, a fej mellett feküdt egy állati lábszár-csont.

3. sír (22. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 250 cm, Sz: 98 cm, Mé: 52 cm, T: K-Ny (84-264°). Ré: nő. Aé: nő?, 45-55 év.

A temetőépület déli fala mellett helyezkedett el, párhuzamosan a fallal. A sírban rossz megtartású csontok voltak, alsó állkapcsában csak két metszőfog volt meg, a többi helye már beforrt. A feje alatt és a sír déli, valamint keleti oldalán a 4. sír tégláit találtuk meg. Arckoponyája el volt fordulva, karok a test mellett. CsH: 148 cm.

Mellékletek:

1. Bronzpénzek (22. kép 4), az áll alatt, és a nyakon két-két bronzpénz volt, a mellkason további két pénz feküdt:

1/1. 4. századi kisbronz, talán Constantinus dinasztia fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. Lsz: 734.2028.1.1.

1/2. Constans AE4, Av: JNS PF AVG, 337-350. Lsz: 734.2028.1.2.

1/3. Constantinus dinasztia AE4, talán fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. Lsz: 734.2028.1.3.

1/4. Constantinus dinasztia AE4, Spes rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.4.

1/5. II. Constantius AE4, Spes rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.5.

1/6 Constantinus dinasztia AE4, Fel temp reparatio – lovas típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.6.

2. Bronzpénzek (22. kép 4), a rossz megtartású medencsontokon, illetve a lábak között 4 db bronzpénz feküdt.

2/1. II. Constantius AE4, Siscia 355-361, Spes rei publicae típus,]SIS[. Lsz: 734.2028.1.7.

2/2. II. Constantius AE3, Fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. Lsz: 734.2028.1.8.

2/3. Iulianus AE4, Siscia 355-361, LRBC 2. 1241., Fel temp reparatio – lovas típus, M /]SISL. Lsz: 734.2028.1.9.

2/4. Constans AE4, Av:]- NS PF AVG, 337-350. Lsz: 734.2028.1.10.

3. Bronzpénzek (22. kép 4), a bal térd mellett egy helyen 15 db bronzpénz volt, eredetileg valószínűleg bőr zacskóban lehetett, melynek lenyomata még a bontáskor látható volt.

3/1. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio – lovas típus (?), 351-361. Lsz: 734.2028.1.11.

3/2. 4. századi kisbronz. Lsz: 734.2028.1.12.

3/3. II. Constantius AE3, Fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. Lsz: 734.2028.1.13.

3/4. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 355-361, Spes rei publicae típus,]SIS[. Lsz: 734.2028.1.14.

3/5. II. Constantinus AE4, Spes rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.15.

3/6. II. Constantius AE4, 337-361. Lsz: 734.2028.1.16.

3/7. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. Lsz: 734.2028.1.17.

3/8. Constantinus dinasztia AE4, Spes rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.18.

3/9. Iulianus AE3, Fel temp reparatio – lovas típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.19.

3/10. Constantinus dinasztia AE3, Fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. Lsz: 734.2028.1.20.

3/11. Constantinus dinasztia AE4, Spes rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.21.

3/12. Constantinus dinasztia AE4, Spes Rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.2028.1.22.

3/13. Iulianus AE4, Siscia 355-361, RIC 8. 402., Spes rei publiace típus, ΔSISV. Lsz: 734.2028.1.23.

3/14. II Constantius AE4, Av: CONSTAN-TIUS PF AVG, 337-361. Lsz: 734.2028.1.24.

3/15. Talán II. Constantius AE3 fel temp reparatio – lovas típus, 351-361. . Lsz: 734.2028.1.25.

4. Üvegfloa, a bal térd mellett került elő, töredékes, rossz megtartású darabokban. barna színű, hosszú nyakú, ovális testű üvegfloa lehetett. Felszedéskor apró darabokra esett szét. . Lsz: 734.2028.1.34.

5. Üvegcsüngő (22. kép 5), a bal térd mellett. Fehér, átetsző, üvegből készült kúpos csüngő töredéke. Teteje és alja lapos, oldala nyolcszögletűre csiszolt, közepén ovális lyuk. H: 3,2 cm; Sz: 4,2 cm; V: 1,3 cm. Lsz: 734.2028.1.26.

6. Bögre (22. kép 8), a jobb térden. Szürkésbarna színű, vékony falú, enyhén kihajló peremű fül nélküli bögre töredékes állapotban. M: 10,5 cm, Szá: 5,6 cm, Fá: 3,3 cm, . Lsz: 734.2028.1.27.

7. Üvegpohár, a bal lábfej alatt, a sír nyugati végében. Töredékes, erősen korrodált állapotú üvegpohár töredékei. A töredékek alapján barna színű, egy kúp alakú, egyenes peremű pohár lehetett. Lsz: 734.2028.1.28.

8. Korsó (22. kép 6), a lábfejek alatt, az üvegpohár mellett. Vörösesbarna színű, pirosra festett gömbös testű, enyhén széleesedő nyakú korsó, nyakán keskeny bordadísz. Pereme töredékes, felülete kopott. Üvegkorsót utánoz. M: 23,2 cm, Szá: 7,4 cm, Fá: 7,2 cm, Lsz: 734.2028.1.29.

9. Korsó (22. kép 7), a jobb lábfej alatt. Kisméretű, gömbös testű zöld mázas korsó. A vékony szalagfüle a perem alól indul, derékszögben megtörik. A felülete kopott. Hasát, vállát és nyakát párhuzamosan körbefutó, bekarcolt vonalak díszítik. M: 13,2 cm, Szá: 3,1 cm, Fá: 3,8 cm, . Lsz: 734.2028.1.30.

10. Vastárgyak a jobb láb mellett. Két összekorrodálódott vastárgy:

10/1. Vaskés (22. kép 9). Egyélű vaskés, hosszú nyél-tüskével. , H: 11,7 cm, Sz: 1,8 cm, V: 0,2 cm, . Lsz: 734.2028.1.31.

10/2 Veret (22. kép 10). Erősen korrodálódott háromszög alakú vas veret. Felső, szélesebb részén két szöggel hozzáerősített kisebb vaslemez. , H: 4,3 cm, Sz: 2,6 cm, V: 0,6 cm, . Lsz: 734.2028.1.32.

11. Nyaklánc (22. kép 11), a nyak körül és a koponya alatt. Kék (16 db) és fehér (1 db) ovális üvegyöngyökből álló nyaklánc. A kék gyöngyök között két darab töredékes ikergyöngy volt. Kék gyöngy H: 0,4 cm, V: 0,2 cm, fehér gyöngy: H: 0,5 cm, v: 0,4 cm, kék ikergyöngy: H: 0,7 cm, V: 0,3 cm, . Lsz: 734.2028.1.33.

4. sír (22. kép)

Téglasír, a téglasír H: 202 cm, Sz: 53 cm, Mé: 68 cm, T: D-É (179-359°), Ré: –, Aé: nő, 46 -52 év

A sírt falazótéglából építették, ezek mérete változó, alja 6 db lapjára fektetett, két oldala szintén 6 db élére állított téglá, déli és északi végén 1-1 élére állított falazótégla, lefedve nem volt. A csontok megtartása közepesen jó. Az elhunyt két kar a hasra volt hajlítva, koponyája összetört. CsH: 165 cm

Melléklet nélküli.

Ez a sír lehetett a temető első sírja, mert ennek a téglára ráépítették az 1. sír falait illetve a 3. sírt ráásták.

5. sír (22. kép)

Földsír(?) mérete nem mérhető, T: D-É (157-337°), Ré: –, Aé: férfi, 28-40 év.

A 2 számú temetőépület bontásakor, annak alapozásában került elő, a keleti fal és a középső osztófal találkozásánál. A váz állapota rossz volt, bontáskor megsérült. Az elhunyt a jobb oldalára volt fektetve. A kezek a fej elé fel voltak húzva, a lábak felhúzva, melléklete nem volt.

Melléklet nélküli.

6. sír (23. kép)

Földsír, H: 352 cm, Sz: 95 cm, Mé: 70 cm, T: D-É (172-352°). Ré: nő. Aé: nő, 34-40 év.

Hosszúkás, lekerekített sarkú, északi végén keskenyebb sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő, közepes megtartású váz. Az elhunyt jobb karja a test mellé, bal alkar a medencére hajlítva feküdt, CsH: 162 cm.

Mellékletek:

1. Állatsont, a fej fölött több kisebb állatsont került elő.

2. Fazék (23. kép 1), a koponya jobb oldalán. Sötétszürke színű, korongolt fazék. Pereme közel vízszintesen kihajló. Az edény felülete lyukacsos. M: 12,9 cm, Szá: 12,8 cm, Fá: 6,1 cm, Lsz: 734.503.1.3.

3. Bögre (23. kép 2), a koponya jobb oldalán. Fekete színű, félfényezett felületű, korongolt bögre. Pereme keskeny, enyhén kihajló, alja talpkorongos. A peremből induló, perem fölé magasodó, vékony szalagfüle a has vonalában csatlakozik az edényhez. M: 12,2 cm, Szá: 8,7 cm, Fá: 5,2 cm, Lsz: 734.503.1.2.

4. Nyaklánc (23. kép 3), az elhunyt nyakán és a fej alatt. Kék (4 db) és sárga (12 db) kerek üvegpaszta gyöngyök. Kék üveggyöngy, H: 0,4 cm, Sárga üveggyöngy H: 0,4 cm, Lsz: 734.503.1.4.

5. Korsó (23. kép 4), a jobb lábszárcsont mellett. Fekete színű, félfényezett felületű, korongolt korsó. Pereme tölcselesen kiszélesedik, nyakán vékony borda fut körbe. A peremből induló vékony szalagfül derékszögben megtörik és a has vonalában csatlakozik az edényhez. M: 22,0 cm, Szá: 6,9 cm, Fá: 6,1 cm, Lsz: 734.503.1.1.

7. sír (23. kép)

Téglasír, H: 95 cm, Sz: 54 cm, Mé: 25 cm, T: D-É (194-14°). Ré: csecsemő Aé: -

Téglalap alakú, római tegulákból épített sír. A sír É-i és D-i része függőlegesen lerakott, oldala háztetőszerűen összerakott tegulákból áll. Alja 2 db vízszintesen lerakott tegula, lapos felével lefelé. A gép a téglák felső részét megsértette. Valószínűleg újszülött gyermek sírja, a sírba csontokat nem találtunk.

Mellékletek:

1. Szoptató üveg, a sír déli végében. Barna színű, hengeres nyakú, erősen kihajló peremű szoptatóedény. Csak bontás közben tudtuk dokumentálni, felszedéskor apró darabokra tört szét. M: 7,2 cm. Lsz: 734.504.1.2.

2. Szemesgyöngy (23. kép 6), a sír nyugati oldalán. Sötétkék színű, fehér és sárga folytatott díszű szemesgyöngy. H: 1,8 cm Lsz: 734.514.1.3.

3. Fülbevaló (23. kép 5), a sír keleti oldalán. Vékony ezüstdrótból hajlított, ovális fülbevaló. Erősen korrodált, 2 darabra tört. Á: 0,9 cm, Lsz: 734.514.1.1.

4-6. Szemesgyöngyök (23. kép 7-9), a sír keleti oldalán. Sötétkék színű, fehér, sárga és vörös folytatott díszű szemesgyöngyök. H: 1,9-2,1 cm, Lsz: 734.514.1.3.

8. kép (23. kép)

Urnasír H: 40 cm, Sz: 38 cm, Mé: 35 cm, T: -, Ré: -, Aé: -

Kerek, kb. 40 cm átmérőjű gödörben több edénytöredéket találtunk. Az edény sérült, pereme hiányzik. Az edény belsejében több kalcinált csonttöredék volt.

Mellékletek:

1. Edény aljtöredéke (23. kép 10). Vörösesbarna színű edény, egyenes aljtöredéke. Á: 12,5 cm, Lsz: 734.514.1.1.

2. Edény oldaltöredéke. Szürke színű, törésfelületű, csilámos homokkal és apró kerámiazúzákkal soványított edény oldaltöredéke. H: 10,8 cm, Sz: 7,8 cm V: 0,6 cm, Lsz: 734.514.1.2.

9. sír (23. kép)

Földsír, H: 109 cm, Sz: 52 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (189-9°). Ré: gyerek. Aé: gyerek, 7-12 év. Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, az agyagos talajban a gyermekcsontok teljesen felszívódtak, csak a fogak maradtak meg.

Mellékletek:

1. Nyaklánc (23. kép 11), a sír déli végében az elhunyt nyakában. Kék (30 db), zöld (1 db) és borostyánsárga (16 db) lencse alakú, kék hengeres (3 db) és szintelen (1 db) hengeres üveggyöngyből álló nyaklánc. Kék lencse alakú gyöngy H: 0,3 – 0,5 cm, zöld lencse alakú gyöngy H: 0,4 cm, borostyánsárga lencse alakú gyöngy H: 0,3 cm, Kék hengeres gyöngy H: 0,3-0,4 cm, szintelen hengeres gyöngy H: 0,3 cm. Lsz: 734.517.1.2.

2. Csüngő, az elhunyt nyakában az üveggyöngyök között. Erősen korrodált ívelt, szögletes átmetszetű vaslemez töredékek, amelyeket bronz szegeccsel fogtak össze. Valószínűleg egy csüngő töredékei. 734.517.1.4.

3. Bronzpénz (23. kép 12), a sír északi végében az edény mellett. Római kisbronz a 4. századból, törött, kopott. 734.517.1.3.

4. Edény (23. kép 13), a sír északi végében. Szürkésbarna színű korongolatlan bögre. A peremén törött. Pereme enyhén kihajló. M: 7,8 cm, Szá: 9,1 cm, Fá: 5,4 cm. Lsz: 734.517.1.1.

10. sír (23. kép)

Földsír, H: 246 cm, Sz: 82 cm, Mé: 95 cm, T: D-É (182-2°). Ré: -, Aé: nő, 35-48 év.

Kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő rossz megtartású váz, a karok a medencére hajlítva. A sír keleti oldalán változó méretű homokkövek voltak. A koponya bontás közben megsérült.

*Melléklet nélküli.***11. sír** (23. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel H: 270 cm, Sz: 102 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (188-8°). Ré: nő. Aé: -

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz. A koporsó nyomai bontáskor foltokban mutatkoztak.

Mellékletek:

1. Vastárgy, a sír délnyugati sarkában. Erősen korrodálódott vastárgy töredéke, valószínűleg egy koporsószegec. Lsz: 734.519.1.4.

2. Fülbevaló (23. kép 14), a koponya jobb oldalán. Bronz drótból hajlított, erősen korrodált, elhegyesedő végű, fülbevaló. Két darabra tört. Á: 0,8 cm. Lsz: 734.519.1.5.

3. Nyaklánc (23. kép 15-16), az elhunyt nyakában. Zöld és kék hengeres üvegyöngyből álló nyaklánc. Az üvegyöngyök nagyon rossz állapotban maradtak meg, felszedéskor apró szilánkokra törtek. Zöld hengeres üvegyöngy H: 0,9 cm, kék hengeres üvegyöngy töredék H: 0,8 cm. Lszn.

4. Fülbevaló, a koponya bal oldalán. Bronzdrótból hajlított kerek fülbevaló. Felszedéskor szétmállott.

5. Karperec, a jobb csuklón. Három szál bronzdrótból sodort karperec. Felszedéskor apró darabokra tört. Nem lehetett restaurálni.

6. Gyűrű (23. kép 17) a jobb kézen. Vékony, szögletes átmetszetű bronz huzalból kialakított pántgyűrű, feje kerek, laposra kalapált. Á: 1,8 cm, V: 0,1 cm. Ltsz: 734.519.1.6.

7. Üvegfiola (23. kép 18) a lábfejek alatt. Világosbarna színű, ovális testű, kihajló peremű, homorú aljú üvegfiola. M: 5,5 cm, Szá: 1,8 cm, Fá: 2,8 cm. Ltsz: 734.519.1.7.

8. Üvegpalack (23. kép 19) a lábfejek alatt. Világosbarna színű, Hengeres testű, hosszú, hengeres nyakú üvegpalack töredékes állapotban. Az alja homorú, válla kissé kidomborodik, Pereme erősen kihajlik, bordadíszes. M(szerk): 15,6 cm, Szá: 7,5 cm, Fá: 8, 4 cm. Ltsz: 734.519.1.8.

12. sír (24. kép)

Földsír, nyugati és északi oldalán padkával. H: 150 cm, Sz: 70 cm, Mé: 80 cm, T: D-É (175- 355°). Ré: -, Aé: -

Közel téglalap alakú szabálytalan sírgödör, alján nyújtott helyzetű igen rossz megtartású váz. Néhány hosszúcsont és pár fogtöredék volt a sírban. A koponya felett egy nagyobb, lapos homokkő volt.

Mellékletek:

1. Övcsat (24. kép 1), a sír nyugati oldalán a padkán. Szögletes, téglalap átmetszetű vastárgy töredéke. Valószínűleg egy övcsat töredéke. M: 3,0 cm, Sz: 3,5 cm, V: 0,4 cm. Lsz: 34.520.1.3.

2. Edény aljtöredéke (24. kép 2), a sír északi végében, a sír alján. Sötétszürke színű, apró kavicsal és zúzott mészszel soványított, korongolt edény aljtöredéke. M: 6,6 cm, Fá: 6,7 cm, V: 0,3 cm. Lsz: 734.520.1.2.

3. Edény (24. kép 3), a sír északi végében, a sír alján. Sötétbarna színű, fekete foltos, csillámos homokkal soványított, korongolatlan edény. Pereme vízszintesen kihúzott, tagolt. M: 8,8 cm, Szá: 9,6 cm, Fá: 7,2 cm, Lsz: 734.520.1.1.

13. sír (24. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 270 cm, Sz: 154 cm, Mé: 102 cm, T: D-É (176-356°). Ré: nő. Aé: nő, 52-58 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú, padkás sírgödör, alján nyújtott, hátán fekvő jó megtartású váz. Jobb alkarja

a mellkasra behajlítva, bal kar a test mellett feküdt, CsH: 158 cm. A koporsó nyomai jól látszódtak mind a padkán, mind a fej fölötti területen. A sírt a temetést követően nem sokkal kirabolhatták. A rablás a mellkas felső részét érte. A sírföldben több római kori edénytöredéket találtunk.

Melléklet:

1. Illatszeres üveg (24. kép 4), a bal lábfej alatt. Zöldes színű, átlátszó, hosszú nyakú, gömbös testű üvegfiola töredéke. A pereme vízszintesen kihajló, alja enyhén homorú. M: 11,8 cm; Szá: 1,8 cm, Fá: 2,8 cm. Lsz: 734.522.1.5.

14. sír (24. kép)

Földsír, H: 240 cm, Sz: 108 cm, Mé: 74 cm, T: D-É (177-357°). Ré: gyerek, Aé: gyerek, 7-12 év.

Kissé szabálytalan alakú, lekerekített sarkú sírgödör, alján nyújtott helyzetben fekvő, rossz megtartású váz, karok a test mellett feküdtek, CsH: nem mérető.

Melléklet nélküli.

15. sír (24. kép)

Földsír, H: 229 cm, Sz: 103 cm, Mé: 68 cm, T: D-É (178-358°). Ré: - Aé: -

Kissé szabálytalan, déli oldalán szélesebb lekerekített sarkú sírgödör, északi végében széles padkával. A sírban nem találtunk sem vázat, sem leleteket.

Melléklet nélküli.

16. sír (24. kép)

Földsír, H: 201 cm, Sz: 100 cm, Mé: 80 cm, T: D-É (180-360°). Ré: -, Aé: -, 20-50 év.

Kissé szabálytalan lekerekített sarkú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz. Jórészt a hosszúcsontok és a koponya lenyomata maradt meg, CsH: 175 cm.

Mellékletek:

1. Edénytöredék, az elhunyt jobb oldalán. Világosszürke színű, vízszintesen kihajló, lekerekített perem és oldal-töredékek. Seprűs dísszel. M: 12 cm, Sz: 8,7 cm, V: 0,8 cm. Lsz: 734.526.1.1.

2. Edény (24. kép 5), a jobb lábfejtől északra. Kívül téglavörös, szürke foltos, korongolt edény, kihajló peremmel. M: 14,0 cm, Szá: 14,3 cm, Fá: 8,8 cm. Lsz: 734.526.1.5.

17. sír (24. kép)

Földsír, H: 170 cm, Sz: 75 cm, Mé: 74 cm, T: D-É (176-356°). Ré: nő, Aé: -, 25-50 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, déli részét a munkagép megsemmisítette. A sírgödör alján nyújtott helyzetben hátán fekvő, rossz megtartású váz. Jobb alkar a medencére hajlítva, a bal alkar a test mellett feküdt. A sír keleti oldalán egy nagyméretű, lapos, élére állított homokkő feküdt.

Mellékletek:

1. Nyaklánc (24. kép 6), az elhunyt nyakában. Fekete csavart rúdgyöngyökből, kék és zöld lencse alakú, kék és zöld hengeres üveg és üvegpasztá gyöngyökből, borostyánszínű bordázott üvegyöngyökből és egy kék levá-

gott sarkú kocka alakú üvegyöngyből áll. A kocka alakú üvegyöngy lapjai fektetett nyolcasokkal díszített. Fekete csavart rúdgyöngy H: 1,1-2,0 cm, kék lencse alakú gyöngy H: 0,4 cm, Zöld lencse alakú gyöngy H: 0,4 cm, kék hengeres gyöngy H: 0,3 cm, zöld hengeres üvegpaszta gyöngy H: 0,4 cm, Borostyán színű üvegyöngy H: 0,7 cm, kocka alakú, díszített üvegyöngy H: 0,6 cm. Lsz: 734.527.1.6.

2. Karperec (24. kép 7), a bal alkaron. Öntött, nyitott bronz karperec, végei ellaposodnak, hegyesek. Á: 5,3 cm. Lsz: 734.527.1.5.

3. Tányér (24. kép 8), a váz bal oldalán. Szürke színű, korongolt tányér. A pereme kissé megvastagszik, lekerekített. M: 5,1 cm, Szá: 19,6 cm, Fá: 13,3 cm. Lsz: 734.527.1.2.

4. Edénytöredék (24. kép 9), a váz bal oldalán, a sír északi végében. Fekete színű, szürke foltos, korongolt, talpkorongos edény aljtöredéke. M: 7,9 cm, Fá: 5,0 cm, V: 0,3 cm. Lsz: 734.527.1.4.

5. Korsó (24. kép 11), a sír északi végében. Szürke színű, korongolt, a peremből induló, perem fölő magasodó szalagfülszerű has vonalán kapcsolódik az edényhez. M: 17 cm; Szá: 8,9 cm, Fá: 5,9 cm. Lsz: 734.527.1.3.

6. Bögre (24. kép 10), a sír északi végében. Szürkésbarna színű, korongolt fazék. A perem vízszintesen kihajlik, alja talpkorongos; M: 12,1 cm, Szá: 11,4 cm, Fá: 5,7 cm, Lsz: 734.527.1.1.

18. kép (25. kép)

Földsírsí, kettőssír H: 182 cm, Sz: 96 cm, Mé: 96 cm, T: D-É (173-353°). Ré: nő és gyerek, Aé: nő, 21-24 év, gyerek, 4-6 év.

Kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján két nyújtott helyzetben, hátán fekvő jó megtartású váz. A sírgödör nyugati oldalán egy felnőttnő váza feküdt, a keleti oldalán egy gyermeké. A nő jobb karja és a gyermek bal karja egymásba volt fonva, CsH (felnőttnő): 140 cm, CsH (gyerek): 97 cm.

Mellékletek:

1. Edény (25. kép 1), a gyerek koponyájától délre. Szürke színű, edény töredéke. A perem enyhén kihajló, nyaka cilindrikus, elnyújtott, teste rövid, bikónikus, alja talpgyűrűs. Felülete kopott. M: 10,2 cm, Szá: 5,0 cm, Fá: 3,2 cm. Lsz: 734.528.1.1.

2. Üvegyöngy (25. kép 2), a gyerek nyakában. Arany színű fóliával bevont, négy gömbből álló, hosszúkas üvegyöngy. H: 0,9 cm. Lsz.: 734.528.1.2.

19. sír (25. kép)

Földsírsí, H: 95 cm, Sz: 82 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (171-351°). Ré: -, Aé: -

Ovális, sírgödörben, kevés rossz megtartású csonttöredéket találtunk. A sír feltételezhetően D-É-i tájolású.

Melléklet:

1. Vaskés (25. kép 3), a sír keleti oldalán. Egyélű, nyelvtüskés vaskés erősen korrodált töredéke. H: 13,8 cm, Sz: 3,1 cm, V: 0,5 cm. Lsz: 734.529.1.3.

20. sír (25. ábra)

Földsírsí, H (mérhető): 149 cm, Sz: 79 cm, Mé: 85 cm, T: Ny-K (267-87°). Ré: férfi, Aé: -

Kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, nyugati oldala az ásatási területen kívülre esett. Az agyagos talajban a csontok valószínűleg teljesen felszívódtak.

Mellékletek:

1. Korsó (25. kép 10), a sír északi és középső részén darabokra törve. Téglavörös színű, korongolt korsó. Külső felülete hasáb-szerűen, többszörösen levágott. A pereme hiányzik. Felületén fehér és vörös festés nyomai. M: 23,5 cm, Fá: 7,6 cm. Lsz: 734.530.1.1.

2. Vastárgyak (25. kép 4-6), a sír keleti végében egy csomóban három erősen korrodált vastárgy. Valószínűleg egy tarsoly maradványa:

2/1. Csíholó (25. kép 4). Erősen korrodált téglalap átmetszetű vastárgy, a felső részén visszahajlított. H: 7,4 cm; V: 0,8 cm. Lsz: 734.530.1.4.

2/2. Ár (25. kép 5). Erősen korrodált négyzetes átmetszetű vastárgy. A vége elhegyesedik. H: 7,1 cm; V: 0,8 cm. Lsz: 734.530.1.2.

2/3. Vastárgy (25. kép 6). Erősen korrodált, rombusz alakú vas nyílhegy alakú tárgy töredéke. H: 6,2 cm; V: 0,8 cm. Lsz: 734.530.1.3.

3. Kovák (25. kép 7-9), három darab különböző anyagú pattinték, valószínűleg a tarsolyhoz tartozhattak:

3/1. Vakaró (25. kép 8). Vörösesbarna színű, radiolarit vakaró. H: 2,8 cm; Sz: 2,9 cm, Lsz: 734.530.1.6.

3/2. Pattinték (25. kép 7). Szürke színű kova pattinték. H: 2,4 cm; Sz: 2,4 cm, Lsz: 734.530.1.7.

3/3. Kőpenge (25. kép 9). Világosszürke kőpenge töredék. H: 2,8 cm; Sz: 2,9 cm, Lsz: 734.530.1.8.

21. sír (25. ábra)

Földsírsí, H: 215 cm, Sz: 150 cm, Mé: 120 cm, T: D-É (175-355°). Ré: -, Aé: -

Kissé szabálytalan, nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. Az agyagos talajban a csontok valószínűleg teljesen felszívódtak, a koponyának csak a lenyomata volt érzékelhető.

Melléklet nélküli.

22. sír (25. ábra)

Földsírsí, H: 237 cm, Sz: 142 cm, Mé: 112 cm, T: D-É (171-351°). Ré: -, Aé: nő, 20-25 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő, rossz megtartású váz. Alkarjai a mellkasra behajlítva, CsH: 144 cm. A sír egy kora bronzkori gödröt vágott.

Melléklet nélküli.

23. sír (25. ábra)

Földsírsí, H: 212 cm, Sz: 98 cm, Mé: 112 cm, T: D-É (186-6°). Ré: nő, Aé: nő, 16-19 év.

Kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott testhelyzetben, hátán fekvő közepes megtartású váz, alkarja a mellre behajlítva, CsH: 158 cm.

Melléklet:

1. Nyaklánc (25. kép 11), az elhunyt nyakában és a koponya alatt. Kék hasáb alakú üvegpaszta(43 db), zöld gömb alakú üvegpaszta(3 db), aranyfóliával bevont ovális (3 db) és ikergyöngyökből (4 db), zöld, rovátkolt üvegpaszta rúdgyöngyből (1 db) és zöld hatszögletű hasáb alakú (1 db) gyöngyből álló nyaklánc. Kék hasáb alakú gyöngy H: 0,3-0,5 cm, Zöld gömb alakú gyöngy H: 0,3 cm, aranyfóliás ovális gyöngy H: 0,3 cm, aranyszínű ikergyöngy H: 0,4 cm, zöld rúdgyöngy H: 0,8 cm, Zöld hatszög alakú hasáb H: 0,4 cm. Lsz: 734.553.1.2.

24. sír (25. kép)

Földsí, koporsós sír H: 250 cm, Sz: 155 cm, Mé: 130 cm, T: D-É (186-6°). Ré: -, Aé: nő, 48-52 év.

Szabálytalan, négyszögletes, lekerekített sarkú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő jó megtartású váz, alkarjai a mellkasra hajlítva. Az elhunyt a sírgödörben átlósan feküdt, CsH: 165 cm. A koporsó a lenyomata alapján ívelt oldalú, rönkfából készült. A koporsó mérete: 80 x 47 cm.

Melléklet nélküli.

25. sír (25. kép)

Földsí, koporsós sír H: 271 cm, Sz: 160 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (171-351°). Ré: -, Aé: nő, 23-30 év.

Kissé szabálytalan lekerekített téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott, hátán fekvő, rossz megtartású váz, karjai szorosan a test mellett voltak, CsH: 146 cm. Bontáskor koporsó nyomait figyeltük meg.

Melléklet nélküli.

26. sír (25. kép)

Földsí, koporsós sír H: 231 cm, Sz: 120 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (185-5°). Ré: -, Aé: férfi, 25-35 év.

Kissé szabálytalan lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján hátán fekvő rossz megtartású váz, karjai a sír test mellett kinyújtva. Az elhunyt a sír nyugati oldalán feküdt, CsH: 165 cm.

Melléklet nélküli.

27. sír (26. kép)

Földsí, H: 165 cm, Sz: 175 cm, Mé: 87 cm, T: D-É (188-8°). Ré: -, Aé: férfi, 17-20 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján hátán fekvő rossz megtartású váz, karjai a sír test mellett, kissé széttárva, CsH: 157 cm.

Melléklet nélküli.

28. sír (26. kép)

Földsí, koporsós temetkezés, H: 193 cm, Sz: 102 cm, Mé: 95 cm, T: D-É (169-349°). Ré: nő, Aé: ?, 14-16 év.

Téglalap alakú sírgödör, alján átlósan, nyújtott helyzetben, hátán fekvő rossz megtartású váz, jobb alkarja a medencére behajlítva, bal karja a test mellett, CsH: 142 cm. Bontás közben koporsó nyomait figyeltük meg.

Melléklet:

1. Nyaklánc (26. kép 1), az elhunyt nyaka körül és a fej alatt kerültek elő a nyakláncot alkotó gyöngyök. A nyaklánc kék hasáb alakú üvegpaszta- (10 db), zöld nyomott gömb alakú üvegpaszta- (6 db), borostyánsárga lencse alakú üvegyöngyökből (9 db), valamint fekete rúdgyöngyökből (3 db) és fekete rovátkolt gyöngyökből (3 db) áll. A lánc közepén egy ezüstből készült karika volt. Kék hasáb alakú gyöngy H: 0,3-0,4 cm, Zöld nyomottgömb alakú gyöngy H: 0,3 cm, Lencse alakú gyöngy H: 0,4 cm, Fekete rúdgyöngy H: 1,6-1,8 cm, Fekete rovátkolt gyöngy H: 0,3 cm. Ezüst karika Á: 0,6 cm, V: 0,1 cm. Lsz: 734.560.1.3.

29. sír (26. kép)

Földsí, H: 241 cm, Sz: 104 cm, Mé: 106 cm, T: D-É (169-349°). Ré: férfi, Aé: férfi, 41-48 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő jó megtartású váz. A jobb kar medencére behajlítva, a bal a test mellett nyújtva, CsH: 171 cm.

Mellékletek:

1-3. Edénytöredékek (26. kép 2), az elhunyt bal oldalán ugyanannak az edénynek a darabjai több helyről kerültek elő. Világosbarna színű, korongolt korsó. Pereme szűk, nyakát vastag borda díszíti, a borda alól indul ki a kétosztatú szalagfűl, mely a váll vonalában kapcsolódik az edényhez. Nyaka kúpos, vállvonalban erősen megtörik. M: 22,1 cm, Szá: 2,7 cm, Fá: 5,7 cm. Lsz: 734.561.1.1.

4. Gemmas gyűrű (26. kép 3), a jobb kézen. Erősen korrodálódott fém (ezüst?) pántgyűrű, melynek fejét kék üveggemma díszítette. Az ovális gemma kék színű, rajta vésett hyppocampus látható. Erősen kopott. Gemma Sz: 1,2 cm, M: 0,2 cm, Lsz: 734.561.1.2.

30. sír (26. kép)

Urnasír, H: 170 cm, Sz: 160 cm, Mé: 20 cm, T: -. Ré: -, Aé: ?, 3-10.

Kerek sekély gödör, északi részén több, összetartozó edénytöredéket, az edényben és a gödör betöltésében kalcinált csontszilánkokat találtunk.

Melléklet:

1. Edény/Urna (26. kép 4). Szürke színű, törésfelületű, csillámos homokkal, apró, zúzott kavicsal illetve kerámiával soványított, korongolt aljtöredék. M: 7,1 cm, Fá: 13,8 cm, Lsz: 734.562.1.1.

31. sír (26. kép)

Földsí, koporsós temetkezéssel, H: 291 cm, Sz: 119 cm, Mé: 96 cm, T: D-É (181-1°). Ré: gyermek (lány), Aé: ? 12-15 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sír, amely egy bronzkori gödörbe lett beleásva. A sírgödör alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő közepes megtartású váz, az alkarok a mellre voltak hajlítva. Bontás közben koporsóra utaló nyomokat figyeltünk meg, CsH: 120 cm.

Melléklet:

1. Nyaklánc (26. kép 5), az elhunyt nyakában és a ko-

ponya alatt. Gagátból készült, hengeres gyöngyökből (78 db) és rúdgyöngyökből (3 db) álló nyaklánc. A hengeres gyöngyökön középen vékony körbefutó bekarcolás látható. A rúdgyöngyök közül kettő a két végén két-két rovátkolással, egy pedig egymással párhuzamos rovátkolással díszített. Hengeres gyöngyök H: 0,2 – 0,5 cm, rúdgyöngyök H: 1,1 -1,4 cm. Lsz: 734.564.1.1.

32. sír (26. kép)

Földsí, H: 241 cm, Sz: 120 cm, Mé: 85 cm, T: D-É (180-0°). Ré: -, Aé: - 17-20 év.

Szabálytalan alakú sírgödör, Keleti oldala egyenes, nyugati oldalán egy téglalap alakú kiugrással. Valószínűleg egy kettőssír. A keleti oldalán csak egy erősen korrodált vastárgy volt csontokat, csontok lenyomatát nem találtuk. A nyugati, mélyebb sírgödör alján egy nyújtott helyzetben, hátán fekvő rossz megtartású váz. A sír déli részét a 33. sírra ásták rá úgy, hogy az nem bolygatta meg a temetkezést.

Mellékletek:

1. Bronzpénzek (26. kép 6) a medencecsont fölött két egymásra helyezett bronzpénz került elő:

1/1. Constantinus Magnus AE3, Heraclea 327-329, Rv: Dominor nostrorum vot 30 típus, SMH. Lsz: 734.566.1.5.

1/2. Constantinus Magnus AE3, Constantinopolis 328, Rv: Constantinianae Dafne típus, ? / CONS. Lsz: 734.566.1.6.

2. Pohár (26. kép 7), a bal váll mellett. Világosvörös színű, behúzott peremű pohár, pereme letöredezett. M: 9,5 cm, Fá: 3,7 cm, Lsz: 734.566.1.3.

3. Korsó (26. kép 8), a bal térd mellett. Szürke színű, korongolt korsó, peremből induló szalagfüllel. Pereme lekerekített, kihajló, vállán vékony bordadisz. M: 14 cm, Szá: 8,5 cm, Fá: 3,5 cm. Lsz: 734.566.1.2.

4. Vaskés, a sír keleti, kiugró részének északi végében. Erősen korrodált egyélű vaskés töredék. H: 8,1 cm, sz.: 2,6 cm, v.: 0,2 cm. Lsz: 734.566.1.4.

33. sír (26. kép)

Földsí, padkás, koporsós temetkezéssel, H: 271 cm, Sz: 108 cm, Mé: 102 cm, T: D-É (188-8°). Ré: nő, Aé: nő, 43-48 év.

Kissé szabálytalan, lekerekített téglalap alakú padkás sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő jó megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva, CsH: 141 cm.

A koporsó nyoma a padkák által határolt, mélyebb részen voltak megfigyelhetőek, a sír keleti oldalán a fejnél és a lábak mellett, a nyugati oldalon a lábak mellett. A koporsó ezek alapján szerkeszthető ki H: 200 cm, Sz: 55 cm. A koporsó nyomát kb. 90 cm mélységben érzékeltük.

Melléklet nélküli.

34. sír (27. kép)

Földsí, H: 180 cm, Sz: 90 cm, Mé: 56 cm, T: É-D (350-170°). Ré: gyerek, Aé: gyerek, 3-5 év.

Szabálytalan, lekerekített sarkú, négyszög alakú sírgödör, déli vége ívelt. Északi részét a 35. sírra ásták rá. A sír-

gödör alján a vázból csak nagyon kevés maradt meg, jó részt fogak a sír északi végében.

Mellékletek:

1. Nyaklánc (27. kép 1), az elhunyt nyakában lehetett. Kék gömbös (73 db) és fekete, bordázott (40 db) üvegpaszta gyöngyökből álló nyaklánc. Kék gyöngyök H: 0,3-0,5 cm, fekete gyöngyök H: 0,3-0,4 cm. Lsz: 734.569.1.5.

2. Bronzpénz (27. kép 2), a mellkason. II. Constantinus AE3, Soli invicto comiti típus, 317-318. Lsz: 734.569.1.5.

3. Edény (27. kép 3), a sír déli végében került elő. Világosszürke színű, korongolt korsó, peremből induló szalagfüllel. Pereme lekerekített, kihajló, a fül a perem fölé húzott. M: 14,5 cm, Szá: 10,0 cm, Fá: 6,8 cm. Lsz: 734.569.1.1.

4. Edény (27. kép 4), a sír déli végében. Szürkésbarna színű, enyhén kihajló peremű, korongolatlan fazék. Pereme humuszoskor megsérült. M.: 13,5 cm, Szá: 11 cm, Fá: 9 cm. Lsz: 734.569.1.4.

35. sír (27. kép)

Földsí, kőpakolásos, koporsós temetkezéssel, H: 304 cm, Sz: 190 cm, Mé: 110 cm, T: D-É (183-3°). Ré: nő, Aé: nő, 52-58 év.

Szabálytalan, lekerekített sarkú, közel téglalap alakú sírgödör. Déli vége ívelt. A sírgödör alján nyújtott, hátán fekvő közepes megtartású váz, bal alkarja a medencére, jobb alkarja a hasra behajlítva. A sírgödörben, a feje fölött, 70 cm-es mélységben két nagyméretű homokkő volt. A koporsóra a sírban jelentkező faszenes sávok utaltak.

Mellékletek:

1. Vasszög (27. kép 5), a sír déli végében, a koponya és a sír fala között, fejével a koponya irányába feküdt. Négyzet átmetszetű, ovális fejű vasszög. Erősen korrodálódott. Valószínűleg koporsószög. H: 12,5 cm, V: 0,7 cm, Lsz: 734.570.1.5.

2. Fülbevaló (27. kép 6.), a koponya jobb oldalán. Aranyhuzalból hajlított, kör átmetszetű hurkos-kampós záródású fülbevaló. Á: 0,7 cm, V: 0,1 cm. Lsz: 734.570.1.8.

3. Üvegedény töredékei (27. kép 11), a jobb combcsont mellett. Világos színű, áttetsző, valószínűleg négy-szögletes üvegpalack töredékei. Csak a nyakát és a vállrészét sikerült összeragasztani, a többi része apró darabra tört. Sz(töredék): 7,9 cm, M: 2,6 cm, v: 0,1 cm, Lsz: 734.570.1.7.

4. Üvegedény töredékei, a bal térd mellett. Kisméretű üvegedény, valószínűleg illatszeres üveg töredékei. Nagyon töredékes állapotban maradt meg. Formáját nem lehetett rekonstruálni.

5. Gyűrű (27. kép 7.), a jobb térd mellett. Vasból készült, szögletes átmetszetű gyűrű. A gyűrű fején ovális, körben rovátkolt díszű bronz lemez. Erősen korrodálódott. Á: 2,1 cm, gyűrűfej Á: 1 cm. Lsz: 734.570.1.3.

6. Festékrög, a bal térd mellett. Kb. 1 cm átmérőjű, kepek, piros színű festékrög.

7. Ólomkeretes tükör (27. kép 8), a bal térd mellett. Négyzet alakú, ólomból készült tükör kerete, hozzá tattó, négy-szögletes domború üveggel. Hátoldala kidolgozat-

lan. A keret belső része kör alakban kivágott. Az üveg kivágása mentén kör alakban három koncentrikus körökkel elválasztott szalagsáv halad. A külső és a belső gyöngysorral díszített, a középső rovátkolt díszű keret. A keret négy sarkában egy-egy nehezen felismerhető alak látható, ebből az egyik sisakot visel. Sz: 5,8 cm, M: 5,8 cm; V: 0,05 cm, kivágat Á: 4,7 cm. Lsz: 734.570.1.4.

8. Edény (27. kép 9), a bal lábszáron. Szürkésbarna, fekete foltos korongolatlan bögre. A pereme enyhén kihajló, nyaka rövid. Felülete kavicsal felfényezett. M: 8,1 cm, Szá: 9,4 cm, Fá: 7,0 cm. Lsz: 734.570.1.1.

9. Illatszerez üveg (27. kép 10), a jobb lábfej mellett. Zöldes színű, átlátszó, hosszú nyakú, ovális testű üvegfiala töredéke. A pereme vízszintesen kihajló, alja enyhén benyomott. Oldala körben függőlegesen horpasztott díszű. M: 13,0 cm, Szá: 2,3 cm, Fá: 2,6 cm. Lsz: 734.570.1.2.

36. sír (27. kép)

Földsír, padkás sír, H: 257 cm, Sz: 115 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (192-12°). Ré: ?, Aé: ?, 20-50 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú padkás sírgödör, alján valószínűleg egy nyújtott helyzetben eltemetett váz volt, de csak a koponya maradt meg a sírban, az is rossz megtartású. A koponya fölött a sírföldben tegula és imbrex töredékek voltak. A sírgödör északi vége metszi a 38. sírt. A sírgödör tisztításakor került elő a 43. sír feltja és koponyája.

Melléklet nélküli.

37. sír (27. kép)

Földsír, H: 242 cm, Sz: 86 cm, Mé: 96 cm, T: D-É (192-12°). Ré: ?, Aé: ?, 8-10 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz. Csak a koponya és a lábak hosszúcsontjait tudtuk megfigyelni, CsH: 140 cm.

Melléklet:

1. Üvegtál (27. kép 12), a koponyától délre. Világos színű, áttetsző, pereme megvastagodik, lekerekített, oldala függőleges, alja talpgyűrűs. M: 6,3 cm, Szá: 9,0 cm, Fá: 3,7 cm. Lsz: 734.772.1.4.

38. sír (27. kép)

Földsír, padkás sír, H: 210 cm, Sz: 101 cm, Mé: 102 cm, T: D-É (190-10°). Ré: ?, Aé: ?, 9-12 év.

Lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör, alján csak kevés csonttöredéket találtunk. Eredeti helyzetében csak a combcsontok rossz megtartású töredékei és a koponya darabjai maradtak meg. A sír keleti oldalán széles, 5-10 cm magas padka húzódik. A sírföldben 5 db bronzpérez került elő. A sírt a 43. sírra ásták rá. A sírgödörök ugyanolyan tájolásúak és közel azonos méretűek.

Mellékletek:

1. Edény (27. kép 13). Vörösesbarna színű, szürke foltos, korongolatlan edény töredéke. Pereme enyhén kihajló. M: 11,5 cm, Szá: 11,0 cm, Fá: 7,6 cm. Lsz: 734.773.1.5.

2. Bronz fibula töredéke (23. kép 14). Niellós díszű,

hagymafejes bronzfibula töredéke. A fibula kengyele D átmetszetű, lába mindkét oldalon irdalással díszített. H: 4,7 cm, Sz: 0,7 cm. Lsz: 734.773.1.7.

3. Bronzpérezek (27. kép 15), a sír északi végében:

3/1. Constantinus dinasztia AE2, 346-354. Lsz: 734.773.1.8.

3/2. Római kisbronz, AE2 a 4. századból. Lsz: 734.773.1.9.

3/3. Római kisbronz, AE4 a 4. századból. Lsz: 734.773.1.10.

4. Illatszerez üveg (27. kép 16) a sír északi végében. Világos színű, áttetsző, üvegfiala. A pereme vízszintes, nyaka hosszú, gömbös testű, alja lapos. M: 6,5 cm, Szá: 2,0 cm, Fá: 2,8 cm. Lsz: 734.773.1.6.

5. Bronzpérezek (27. kép 15), a sírföldből került elő 5 db bronzpérez:

5/1. Constantinus dinasztia AE4, Siscia 355-361, Rv: Fel temp reparatio – lovas típus, M / SISD. Lsz: 734.773.1.11.

5/2. Constantinus dinasztia AE4, Spes rei publicae típus, 355-361. Lsz: 734.773.1.12.

5/3. Constantinus dinasztia AE3, 351-361. Lsz: 734.773.1.13.

5/4. Római kisbronz a 4. századból, töredékes, kopott. Lsz: 734.773.1.14.

5/5. Római kisbronz a 4. századból, töredékes, kopott. Lsz: 734.773.1.15.

39. sír (28. kép)

Földsír, padkás, H: 290 cm, Sz: 111 cm, Mé: 104 cm, T: D-É (187-7°). Ré: ?, Aé: ?, 20-30 év.

Szabálytalan alakú, közel téglalap alakú sírgödör. Déli oldalán sarkai lekerekítettek, északi oldalon mindkét sarok félkörívesen kiöblösödik, a déli és a nyugati oldalon padkás. A sírgödör alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő rossz megtartású váz feküdt.

Melléklet nélküli.

40. sír (28. kép)

Földsír, koporsós temetkezéssel, H: 226 cm, Sz: 119 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (187-7°). Ré: ?, Aé: ?

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. A sír keleti, nyugati és déli oldalán keskeny, széles padka. A sírgödörben csak néhány csonttöredéket, illetve egy faszenes foltot találtunk, amely valószínűleg a koporsó maradványa.

Melléklet nélküli.

41. sír (28. kép)

Földsír, köpakolások, koporsós temetkezéssel, H: 363 cm, Sz: 169 cm, Mé: 124 cm, T: D-É (178-358°). Ré: férfi, Aé: férfi, 19-20 év.

Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, délkeleti sarkán kisebb, kör alakú kiugrással. A sírföldben nagy mennyiségű imbrex és téglatöredék volt. A sírgödör alján egy nyújtott helyzetben, hátán fekvő közepes megtartású váz, alkarjai a medencére hajlítva. Bal lábfeje hiányzott, CsH: 169 cm. A váz DNy-i oldalán a koponya és

a felkar mellett két darab közepes méretű homokkő volt, ferdén a padkának támasztva. A koporsó nyoma a váz fölött és alatt egyaránt megfigyelhető volt.

Melléklet:

1. Állatsontok, a bal lábtól északra. A sír végében egy vaddisznóagyar és öt egyéb csont feküdt.

42. sír (28. kép)

Földsí, padkás, H: 290 cm, Sz: 133 cm, Mé: 86 cm, T: D-É (187-7°). Ré: ?, Aé: ? 18-21 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, délnyugati sarkában négyszögletes kiugrással. A sír délnyugati sarkában négyzetes lépcső helyezkedett el, a keleti, északi és nyugati részén padka fut körbe. A sírgödör alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő igen rossz megtartású váz feküdt. A csontokból csak a koponya és a jobb combcsont töredéke maradt meg.

Melléklet nélküli.

43. sír (28. kép)

Földsí, koporsós temetkezés, H: 213 cm, Sz: 64 cm, Mé: 126 cm, T: D-É (190-10°). Ré: nő, Aé: ?. 18-20 év.

Lekerekített végű, téglalap alakú sír, alján nyújtott, hátán fekvő, rossz megtartású váz, a karok a test mellett feküdtek, CsH: 144 cm. Ez a sír a 38. sír alatt helyezkedett el, iránya és mérete is közel megegyezett. Ennek a sírnak a déli részére ásták rá a 36. sírt. Bontás közben a koporsó nyomait több helyen is megfigyelhettük.

Mellékletek:

1. Bögre (28. kép 1), a jobb váll fölött. Szürke színű, korongolt, a pereme kihajló, vízszintesen kihúzott. A peremből induló szalagfűl hasvonalban kapcsolódik az edényhez. Alja erősen szűkül. A nyakán és az oldalán vékonyan bekarcolt vonalak futnak körbe. M: 14,8 cm, Szá: 8,5 cm, Fá: 4,3 cm. Lsz: 734.778.1.1.

2. Korszó (28. kép 2), a sír északi végében. Szürke színű, korongolt, pereme erősen kihajló, nyaka szűk, nyomott-gömbös testű, alja talpkorongos. Keskeny szalagfüle a perem alól indul és a vállvonalban csatlakozik az edény testéhez. M: 14,5 cm, Szá: 4,1cm, Fá: 4,6 cm. Lsz: 734.778.1.2.

3. Nyaklánc (28. kép 3), az elhunyt nyakában. Kék lencse alakú (20 db), zöld csepp alakú (6 db) és fehér hasáb alakú (2 db) gyöngyökből álló nyaklánc. A lencse alakú gyöngyök H: 0,2-0,4 cm, a csepp alakú gyöngyök H: 0,6 cm, a hasáb alakú gyöngyök H: 0,4 cm. Lsz: 734.778.1.6.

4. Karperec (28. kép 4), a bal alkaron. Vékony, téglalap átmetszetű, vas karperec töredékei. Á: 5 cm, Lsz: 734.778.1.4.

5. Tányér (28. kép 5), az elhunyt lábfejen. Sötétszürke színű, korongolt, pereme megvastagodik, tagolt. M: 4,2 cm, Szá: 17,0 cm, Fá: 10,4 cm. Lsz: 734.778.1.3.

6. Bronzpenz (28. kép 6), a bal lábfej mellett. II. Constantius AE3, Thessalonica 326-328, RIC 7. 158, Rv: Providentiae caess típus, SMTSA. Lsz: 734.778.1.7.

44. sír (28. kép)

Földsí, padkás, H: 222cm, Sz: 102 cm, Mé: 70 cm, T: D-É (186-6°). Ré: -, Aé: gyerek, 5-7 év.

Kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú, padkás sírgödör, alján nyújtott, rossz megtartású, hiányos váz. A vázból csak néhány fog és hosszúcsont töredék maradt meg. A sír padkája a déli és nyugati oldalán szélesebb, északi és keleti oldalán keskenyebb.

Melléklet nélküli.

45. sír (28. kép)

Földsí, padkás, H: 250cm, Sz: 192 cm, Mé: 120 cm, T: D-É (185-5°). Ré: férfi, Aé: férfi, 54-60 év.

Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú padkás sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő jó megtartású váz. A karok a test mellett kinyújtva feküdtek. A koponya az eredeti helyéről kissé balra kimozdult, a bal orsócsont a váll fölé kimozdult, a bal lábfej hiányzott, CsH: 164 cm. A sírt egy bronzkori gödörre ásták rá.

Melléklet nélküli.

46. sír (29. kép)

Földsí, H: 230cm, Sz: 100 cm, Mé: 70cm, T: D-É (183-3°). Ré: -, Aé: nő, 19-21 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú, padkás sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő, jó megtartású váz. Alkarjai a medencére behajlítva. A vállak és a karok helyzete alapján valószínű, hogy az elhunytat vászonba tekerve helyezték a sírba. A jobb lábfej bolygatott, a bal lábfej hiányzott, CsH: 151 cm.

Melléklet nélküli.

47. sír (29. kép)

Földsí, padkás, koporsós temetkezés, H: 279cm, Sz: 110 cm, Mé: 86cm, T: D-É (189-9°). Ré: -, Aé: -, 25-35 év.

Kissé szabálytalan, kissé lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz, a jobb alkar a medencére hajlítva, bal karja a test mellett nyugszik. A sírgödör északi és déli végén egy kis padkát lehetett megfigyelni. A váz alatt koporsónyomok mutatkoztak, CsH: 156 cm

Melléklet nélküli.

48. sír (29. kép)

Földsí, H: 192 cm, Sz: 97 cm, Mé: 56cm, T: D-É (171-351°). Ré: -, Aé: -, 19-21 év.

Sekély, szabálytalan alakú sírgödör, alján nyújtott, hátán fekvő, közepes megtartású váz, alkarjai a medencére behajlítva, CsH: 156 cm.

Melléklet nélküli.

49. sír (29. kép)

Földsí, H: 200 cm, Sz: 80 cm, Mé: 36cm, T: DDNy-ÉÉK (164-346°). Ré: -, Aé: -, 20-50 év.

A temetkezés a humuszolás során került elő, a humuszolt felszínnél 30 cm-el magasabban. A sírgödör föltját nem lehetett megfigyelni, így a markoló kanala el-

erte a csontok tetejét. A sírban nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz.

1. Edény, a bal lábától északra összeroppant edény volt a sírban. Szürkésbarna színű korongolt fazék töredékei, csak töredékesen maradt meg. Lsz: 734.784.1.1.

50. sír (29. kép)

Földsír, kettőssír, H: 80, Sz: 92 cm, Mé: 106cm, T: D-É (180-0°). Ré: -, Aé: -, 15-50 év.

Az 50. sír az 559. objektumra való rábontás során bukkan elő. Sírfolt nem volt megfigyelhető, csak a váz szintjén, így a markológép az objektum déli 2/3-át megsemmisítette. A sírgödörben rossz megtartású lábszárakat ('A') és egy másik váz ('B' temetkezés) azonosíthatatlan lenyomatát találtuk.

Melléklet nélküli.

51. sír (29. kép)

Földsír, padkás, H: 208 cm, Sz: 134 cm, Mé: 108 cm, T: D-É (182-2°). Ré: nő, Aé: -

Nagyméretű, kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú, padkás sírgödör, alján csak nagyon kevés csontszilánkot találtunk. Az agyagos talajban a csontok jelentős része felszívódott, csak a koponya lenyomata maradt meg.

Melléklet:

1-2. Nyaklánc, a koponya körül és a sírban elszórtan. Nagyon rossz megtartású barna és zöld kásagyöngyök. A felszedéskor apró darabokra estek szét. Lsz: 734.819.1.5.

3. Edény (29. kép 1), a sír északi végében. Világosszürke, fekete foltos, durva szemű homokkal soványított korongolt fazék. A perem aljából indul szalagfűl a has vonalában csatlakozik az edényhez. Vállán vízszintesen bekarcolt vonaldisz. M: 16,3 cm, Szá: 10,2 cm, Fá: 6,1 cm. Lsz: 734.819.1.4.

52. sír (29. kép)

Földsír, padkás, koporsós temetkezés H: 261 cm, Sz: 161 cm, Mé: 135 cm, T: D-É (180-0°), Ré: nő, Aé: -, 18-40 év.

Nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú, padkás sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő rossz megtartású váz, alkarjai a hasra behajlítva. CsH: 155 cm. A koporsó mérete: 208x48 cm. Bontáskor már a koporsó felső részét is sikerült megfigyelni 110 cm mélységben. A megfigyelések alapján deszkakoporsó volt a sírban. A sírgödör északi oldalán a padkát a koporsó szélességében elbontották a temetkezéskor.

Melléklet:

1. Nyaklánc (29. kép 2-6), az elhunyt nyakában és a koponyája alatt. Különböző típusú gagátgyöngyökből álló nyaklánc. A nyaklánc hosszú, szélein rovátkolt rúdgyöngyökből (29. kép 2), hosszú, közepén gömbös, rovátkolt rúdgyöngyökből és hengeres, vékonyan karcolt gyöngyökből (29. kép 4-6) állt. Rúdgyöngyök H: 1,8 cm, Hengeres gyöngyök H: 0,2-0,8 cm

Lsz: 734.820.1.6.

53. sír (29. kép)

Földsír, H: 208 cm, Sz: 134 cm, Mé: 108 cm, T: DDK-ÉÉNy (164-344°). Ré: férfi, Aé: -

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben, hátán fekvő rossz megtartású váz. A csontok többsége az agyagos talajban felszívódott. Csak a koponya lenyomata és kevés hosszúcsont maradt meg.

1. Bronz fibula (29. kép 7). Bronz, öntött térdfibula, teste háromszoros síkozású, facettált, lemezzel zárt rugóval, kengyelindításnál borda. H: 3,4 cm, M: 2,2 cm. Lsz: 734.822.1.2.

54. kép (29. sír)

Földsír, H: 242 cm, Sz: 110 cm, Mé: 86 cm, T: D-É (184-4°). Ré: -, Aé: -, 4-5 év.

Kissé szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben hátán fekvő rossz megtartású váz, alkarok a test mellett nyújtva. A váz helyzete alapján az elhunytat valószínűleg vászonba csavarva helyezték a sírba.

Melléklet nélküli.

55. sír (29. kép)

Földsír, H: 170 cm, Sz: 55 cm, Mé: 63 cm, T: DDK-ÉÉNy (165-345°). Ré: gyerek, Aé: -

Hosszúka, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör. A sírban téglatöredékek mellett, csak apró csontszilánkokat és fogakat találtunk. Valószínűleg egy gyerek sír.

Melléklet nélküli.

56. sír (30. kép)

Földsír, kőpakolós, H: 244 cm, Sz: 109 cm, Mé: 95 cm, T: D-É (170-350°). Ré: férfi, Aé: gyerek, 3-10 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott hátán fekvő rossz megtartású váz. Csak a láb hosszúcsontjai és a bal kar maradt meg. A bal kar mellett egy 25 cm hosszú homokkő volt.

Mellékletek:

1. Bronzfibula (30. kép 2), a jobb kar mellett, a medencecsont felett. Öntött bronz, ún. spirális szerkezetű „T” fibula, vas rugóval. Tűtartója letörött. A kengyel rugó felőli részén 3 bordával díszített bronz szegecs. A kengyel tűtartó felőli részén bronz dróttekerccsel díszített. H: 4,4 cm; Sz: 0,6 cm. Lsz: 734.825.1.4.

2-3. Edény (30. kép 1), a lábak két oldalán ugyanazon edény töredékei. Sötétszürke színű, hordó alakú edény, pereme enyhén kihajló, vízszintesen levágott. Oldalán függőleges, besimított vonalak. M: 11,4 cm, Szá: 8 cm, Fá: 9,0 cm. Lsz: 734.825.1.5.

57. sír (29. kép)

Földsír, H: 261 cm, Sz: 132 cm, Mé: 96 cm, T: D-É (181-1°). Ré: férfi, Aé: -, 12-20 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott, hátán fekvő, rossz megtartású váz, alkarjai a medence-re behajlítva. A koponya csak töredékesen maradt meg.

Mellékletek:

1. Edénytöredék, a sír északi végében. Élénkvörös színű, egyenes, lekerekített peremtöredék. Sz: 3,2 cm, H: 2,8 cm. Lsz: 734.826.1.2.

2-4. Üvedény töredékei (30. kép 3), a sír északi végében, illetve a váz jobb oldalán ugyanazon üvedény töredékeit találtuk. Világos színű, áttetsző, üvedény töredékei. Gömbös testű, kissé homorú aljú edény ragasztott töredékei. M: 5,9 cm, Fá: 5,2 cm. Lsz: 734.826.1.10.

5. Bronzcsat (30. kép 4), a koponya töredékei alatt. Öntött, a csattest háromszög alakú, a csatkarika ovális. A középső részen a vas csatpecék lenyomatával. H: 3,3 cm; Sz: 2,3 cm; V: 0,1 cm. Lsz: 734.826.1.8.

6. Lószerszámdísz (30. kép 5) Ovális, öntött, áttört lószerszámdísz, két oldalán „D” alakban áttört füllel. Belső része négy részre osztott, a negyedekben egy-egy elnagyolt peltadisz. Ragasztott. H: 8,3 cm; Sz: 5,7 cm; V: 0,1 cm. Lsz: 734.826.1.7.

58. sír (30. kép)

Földsr, H: 170 cm, Sz: 75 cm, Mé: 66 cm, T: DDK-ÉÉNy (159-339°). Ré: gyerek, Aé: -

Téglalap alakú, sekély sírgödör. Az agyagos altalajban a csontok teljesen felszívódtak, így a sírban csak csontszilánkokat és fog töredékeket találtunk. Valószínűleg gyereksír.

Melléklet nélküli.

59. sír (30. kép)

Földsr, H: 218 cm, Sz: 125 cm, Mé: 90 cm, T: D-É (178-358°). Ré: -, Aé: -

Téglalap alakú sírgödör. A sírban emberi maradványokat nem találtunk, csak a sírföldben római kori edénytöredékeket. Talán jelképes sír, vagy az agyagos altalajban a csontok teljesen felszívódtak.

60. sír (30. kép)

Földsr, H: 267 cm, Sz: 86 cm, Mé: 126 cm, T: D-É (184-4°). Ré: férfi, Aé: férfi, 25-35 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben, háton fekvő közepes megtartású váz. Jobb karja a medencére hajlítva, bal a test mellett. A koponya bal oldalra elfordult, CsH: 164 cm. A sír két bronzkori gödröt metszett.

Mellékletek:

1. Ezüst fibula: (30. kép 6), a jobb állcsúc alatt. Háromgombos ezüst hagymafejes fibula. A fibula lába nyolcszögletű hasáb mindkét vége bordával díszített, a kengyel két oldalán tausírozott indamotívum, gerincén és a tűtartó hátán fűrészfogas tausírozás, a tüje ép. A középső kis hagymafej sérült. H: 4,1cm, Sz: 3,2 cm; M: 2,1 cm. Lsz: 734.835.1.3.

2. Lábbeli (caligae) Az elhunyt mindkét lábfejen lábbeli volt, ennek kúpos vas vereteit találtuk meg. A feltárás során „in situ” vettük fel. Restaurálás alatt.

61. sír (30. kép)

Földsr, koporsós temetkezés, H: 240 cm, Sz: 90 cm, Mé: 114 cm, T: D-É (184-4°). Ré: nő, Aé: nő, 19-20 év.

Lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, alján nyújtott helyzetben, háton fekvő, közepes megtartású váz, alkarjai a mellkasra hajlítva, CsH: 155 cm. A sírföldben elszórva több koporsószőget is találtunk. A koporsó mind a váz felett, mind a váz alatt megfigyelhető volt. Az elhunyt jobb oldalán a koponya mellett és a comb közepénél egy-egy kéttagú csuklópánt (zsanér) volt, amely a koporsóhoz tartozott.

Mellékletek:

1. Vastárgy, a sír délnyugati sarkában. Restaurálás alatt.

2. Bronz kapocs, a koponya bal oldalán. A gyöngyökből álló nyaklánc bronzkapcsa. Erősen korrodált állapotban volt. Felszedéskor szétmállott.

3. Nyaklánc (30. kép 7-9), az elhunyt nyakában és a koponya alatt. Fekete gagátgyöngyökből álló nyaklánc. A lánc hosszú rovátkolt rúdgyöngyökből és hengeres, karcolt gyöngyökből áll. Rúdgyöngy H: 2,4 cm, hengeres gyöngy H: 0,3-0,6 cm. Lsz: 734.837.1.10.

4. Csuklópánt, a fej jobb oldalán. A koporsóhoz tartozó, erősen korrodált vas csuklópánt. Restaurálás alatt.

5. Ezüst karperec (30. kép 10), a jobb csuklón. Ezüst drótból csavart karperec, hurkos-kampós záródással. Az egyik vége laposra kalapált, lyukas, a másik vége hurokban végződik, a hurok vége gömbös kiképzésű, két részre tört. Á: 6,2 cm; V: 0,2 cm. Lsz: 734.837.1.2.

6. Ezüst karperec (30. kép 11.), a bal csuklón. Ezüst drótból csavart karperec, hurkos-kampós záródással. Az egyik vége laposra kalapált, lyukas, a másik vége hurokban végződik, a hurok vége gömbös kiképzésű. Á: 6,2 cm; V: 0,2 cm. Lsz: 734.837.1.3.

7. Bronz tű, a bal oldali medencelapáton. Vékony bronz tű, erősen korrodált állapotban. A felvételkor kis darabokra tört.

8. Csuklópánt, a comb jobb oldalán. A koporsóhoz tartozó vas csuklópánt. Restaurálás alatt.

9. Lábbeli (caligae) veretei, az elhunyt bal lábfeje mellett vas és bronzlemez töredékek, amelyek valószínűleg a lábbeli talpát díszítették.

10. Lábbeli (caligae) veretei, a sír északnyugati sarkában. A koporsón kívül három sorban (a két szélén ívelt, középen egyenes) kúpos végű vas szegecsek. Restaurálás alatt.

Irodalom

- BERECZ 1991
Berecz K.: *Római kori fibulák Zala megyéből I.* — *Römische Fibeln aus dem Komitat Zala I.* Zalai Múzeum 3 (1991) 163–183.
- BILKEI 1985
Bilkei I.: *Római edényfeliratok a nagykanizsai Thúry György Múzeumban.* — *Inchriften auf römischen Gefäße in dem Thúry György Museum in Nagykanizsa.* Zalai Gyűjtemény 21 (1985) 5–21.
- BONDÁR 2003
Bondár M.: *Kora bronzkori telep Nagykanizsa-Inkey kápolnán.* — *Frühbronzezeitliche Siedlung von Nagykanizsa-Inkey Kapelle.* Zalai Múzeum 12 (2003) 49–77.
- EKE–HORVÁTH 2006
Eke I. – Horváth L.: *Késő római temetők Nagykanizsán.* — *Late Roman cemeteries at Nagykanizsa.* Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Budapest 2006, 73–86.
- GABLER 1983
Gabler D.: *Terra sigillata chiara talak Nagykanizsáról.* — *Terra sigillata chiara found at Nagykanizsa.* Zalai Gyűjtemény 18 (1983) 27–44.
- HORVÁTH 1983
Horváth L.: *Előzetes jelentés a Nagykanizsa-Inkey sírkápolna melletti lelőhely feltárásáról.* — *Preliminary report on the excavation of the site by the Nagykanizsa-Inkey sepulchral chapel.* Zalai Gyűjtemény 18 (1983) 7–25.
- HORVÁTH 2003
Horváth L.: *Római villa rustica temetője Nagykanizsán.* Zalai Múzeum 12 (2003) 79–95.
- HORVÁTH 2007
Horváth L.: *Nagykanizsa, Inkey-kápolna.* In: Régészeti kutatások Magyarországon 2006. Budapest 2007, 236.
- HORVÁTH–KALICZ 2006
Horváth, L. – Kalicz, N.: *Siedlungsfunde der spätesten Phase der Lengyel-Kultur bei Nagykanizsa (Südwestungarn).* *Die letzten zwei drittel des 5. Jahrtausends v. Chr.* In: Od Sopota do Lengyela. Príspevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo. Between Sopot and Lengyel. Contributions to Stone Age and Copper Age Cultures between the Sava and the Danube. Ed.: Tomaž, A. Koper 2006, 53–66.
- KALICZ 2003
Kalicz N.: *Újkőkori végi és rézkori megtelepedés maradványai a nagykanizsai Inkey-kápolna mellett.* — *Endneolitische und kupferzeitliche Besiedlung bei Nagykanizsa (Inkey-Kapelle).* Zalai Múzeum 12 (2003) 7–47.
- OTTOMÁNYI 1983
Ottományi K.: *Késő római besimított kerámia Nagykanizsán.* — *Late-Roman burnished pottery at Nagykanizsa.* Zalai Gyűjtemény 18 (1983) 45–58.
- TORBÁGYI 2009
Torbágyi, M.: „Purse Finds” in the Late Roman graves in Pannonia. In: Ex Officina... Studia in Honorem Dénes Gabler. Szerk.: Bíró Sz. Győr 2009, 525–536.

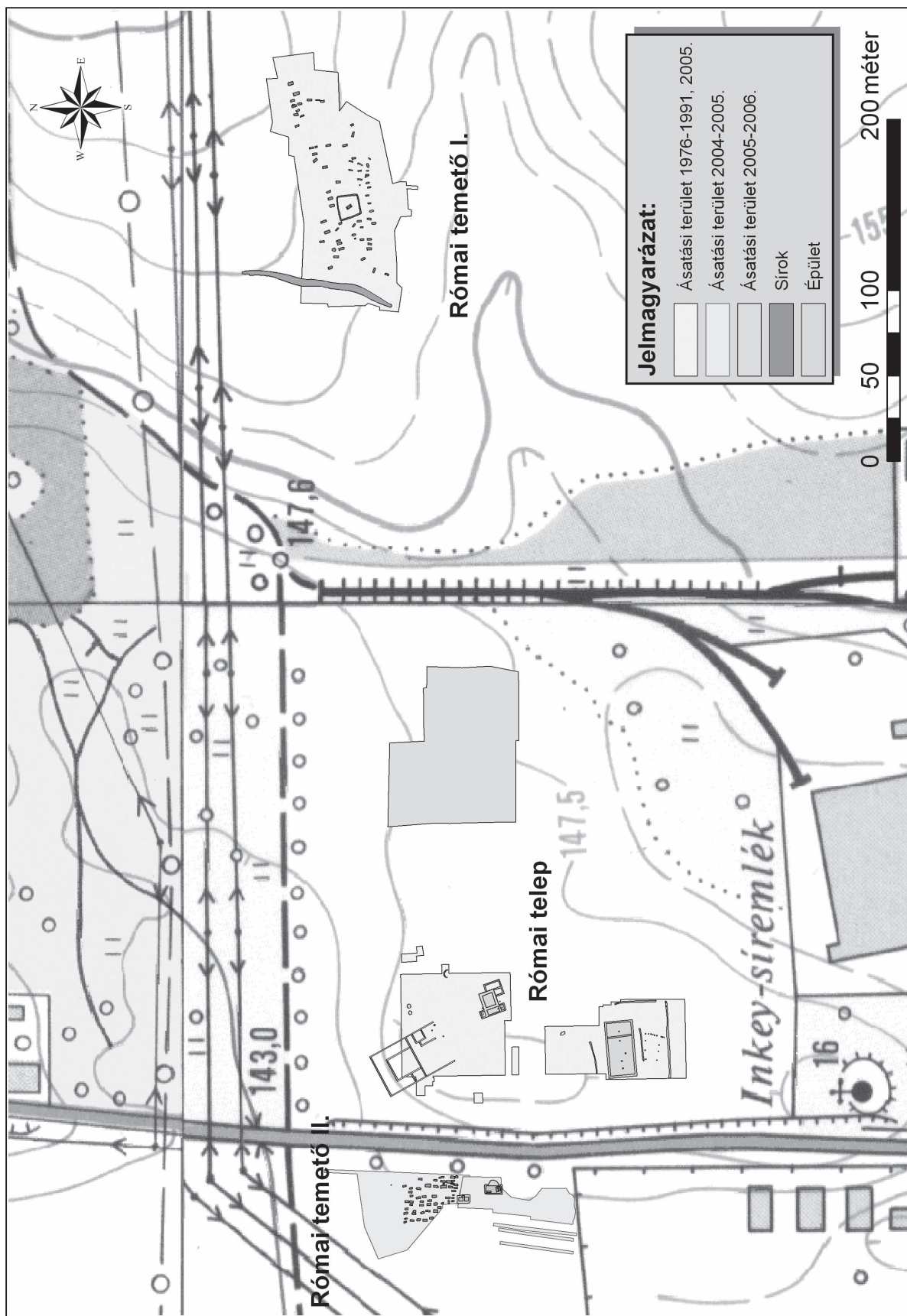
Jegyzetek

¹ A sírok és leletek leírásánál használt rövidítések: Aé = antropológiai értékelés; Av = avers, Á = átmérő, CsH = csontváz hossza, FÁ = fenékátmérő, Fv = falvastagság, H = hosszúság, Lsz = leltári szám, M = magasság, Mé = mélység, Ré = régészeti értékelés, Rv = Revers, Sz = szélesség, Szá = szájátmérő, T = tájolás, Tá = talpátmérő, V = vastagság.

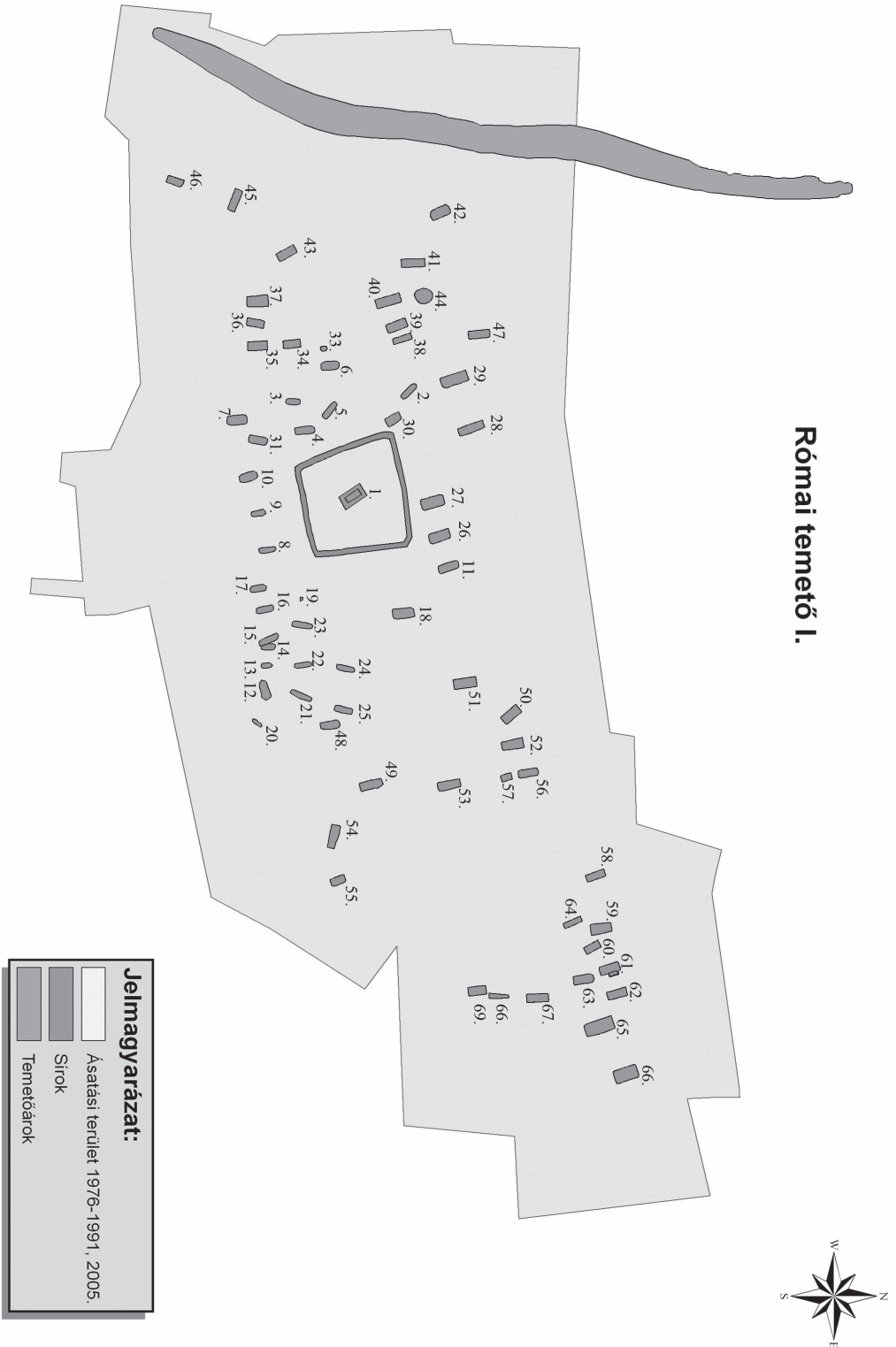
² Az ásatás állandó munkatársa Mázsa Renáta, Tomori Etelka technikusok és alkalmanként Kálovicsné Lebár Edit művelődésszervező volt. Mindkét temető fémleleteinek legnagyobb részét Pulai Attila (Thúry György Múzeum, Nagykanizsa), a kerámiákat pedig Mázsa Renáta restaurálta. Néhány vas tárgy restaurálását Varju András (Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg) végezte el. Az üveg edények esetében csak néhány darab került felszínre ép állapotban, az ezeken kívül talált és összenyomódott üveg edények jelenleg restaurálatlanok, ezek rajzai azonban —

a lehetőségek szerint — pontos rekonstrukciók. A Római temető I.-nél a helyszín-, a sírrajzokat, a fényképfelvételeket és a tárgyrajzok egy részét Horváth László, a tárgyrajzok nagyobbik részét Lakó Márta Éva, a tárgyfotókat Bicskei József készítette. A képeket Horváth László segítségével Eke István szerkesztette táblába.

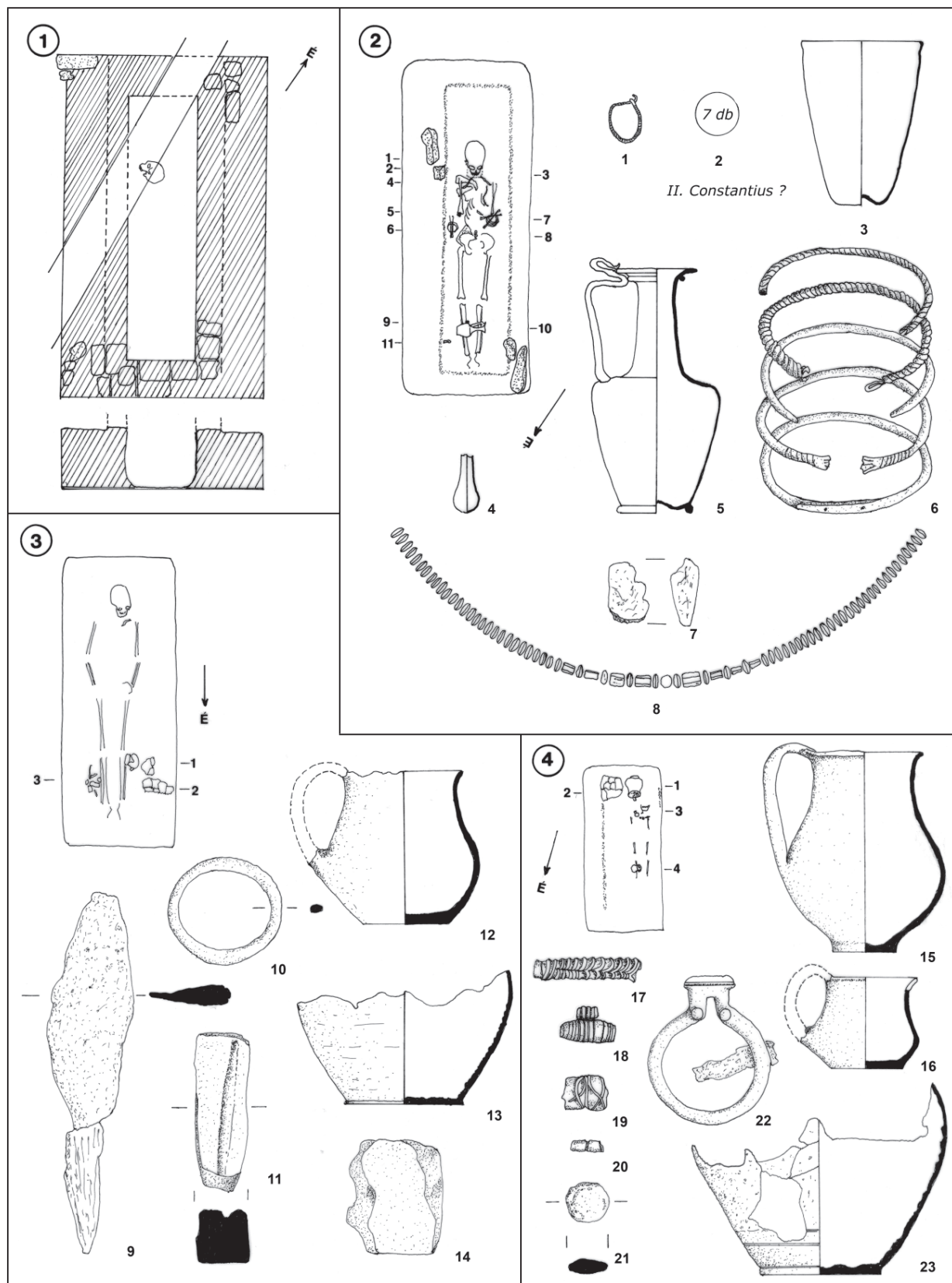
³ A Nagykanizsa-Római temető II. feltárásának munkatársai voltak: Dr. Kvassay Judit, Tokai Zita Mária, Kreiter Eszter régészek, Auer Angelika, Balassa Tibor, Gönye András, Horváth Szabolcs, Kámán Beáta, Korcsmáros Attila, Major László, Nemes Donát, Parázsó Izabella, Péter Attila régésztechnikusok. A fémleletek restaurálását Pulai Attila (Thúry György Múzeum, Nagykanizsa) végezte, a kerámiákat Mázsa Renáta restaurálta. Az üvegedények restaurálását Ferencz Eszter (Savaria Múzeum) végezte el. A tárgyrajzokat Tóth Zoltán és Nemes Donát, a tárgyfotókat Bicskei József készítette.

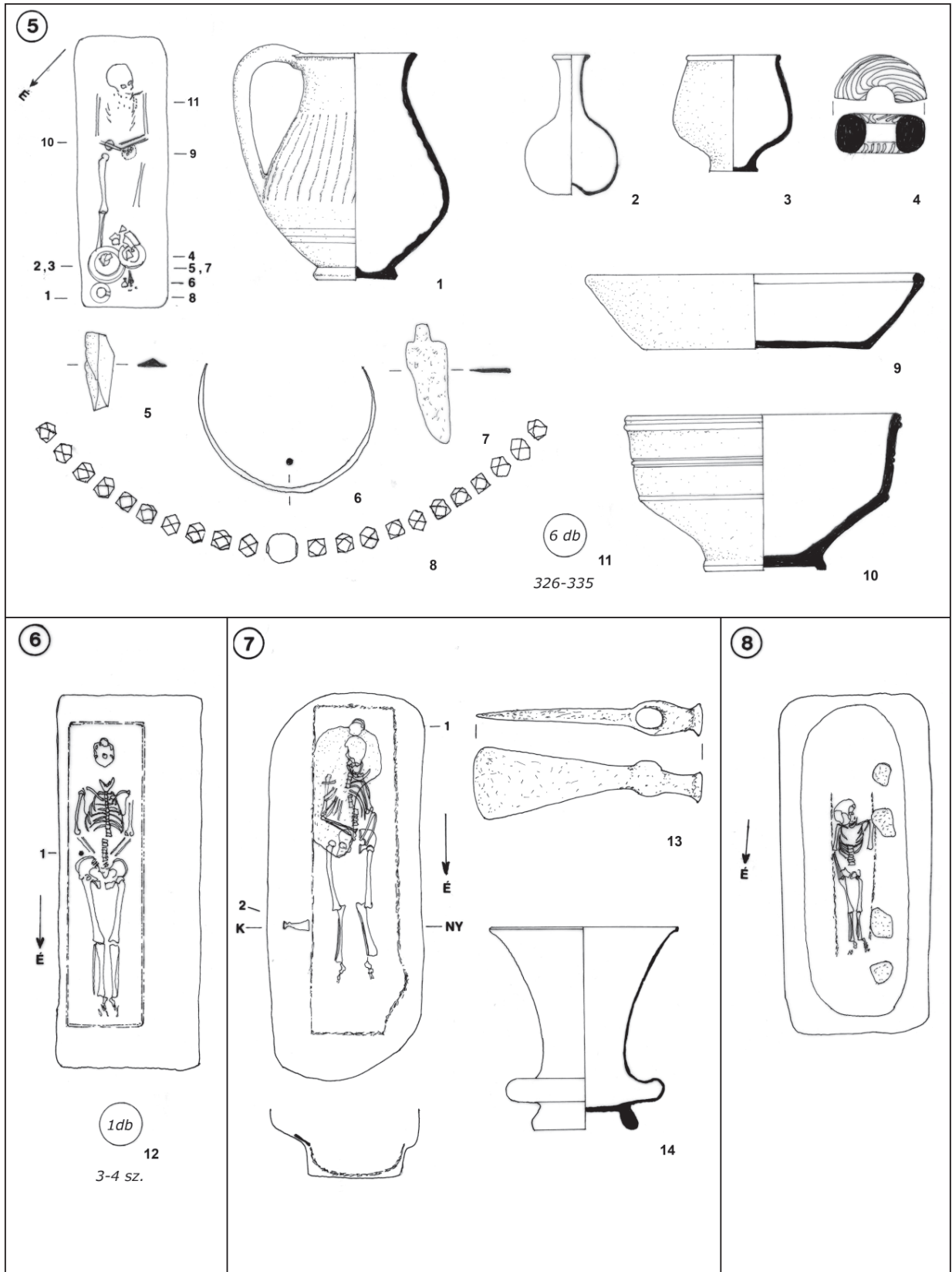
1. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, a római település és temetőinek helyszínrajza

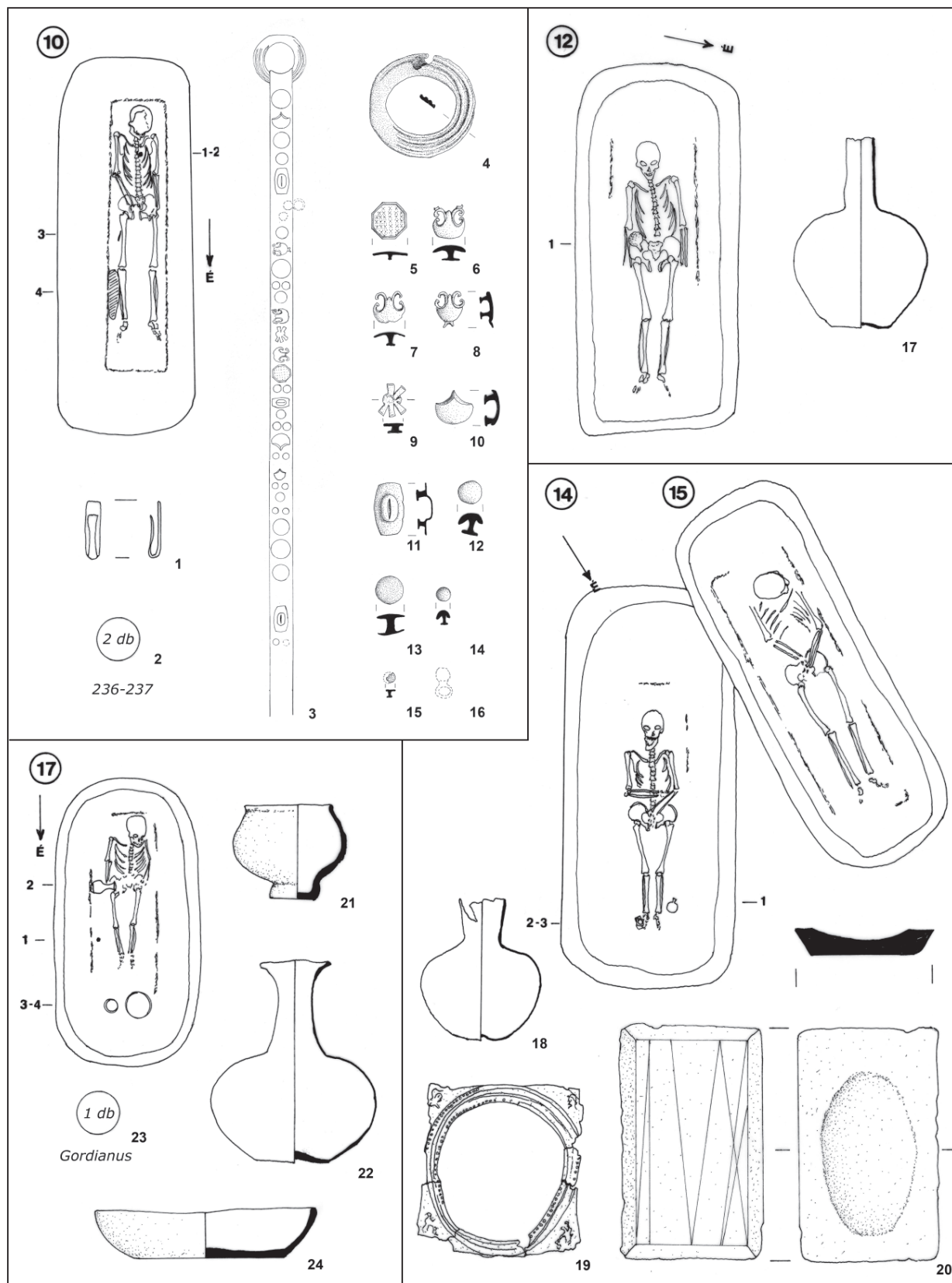
2. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, a Római temető I. alaprajza

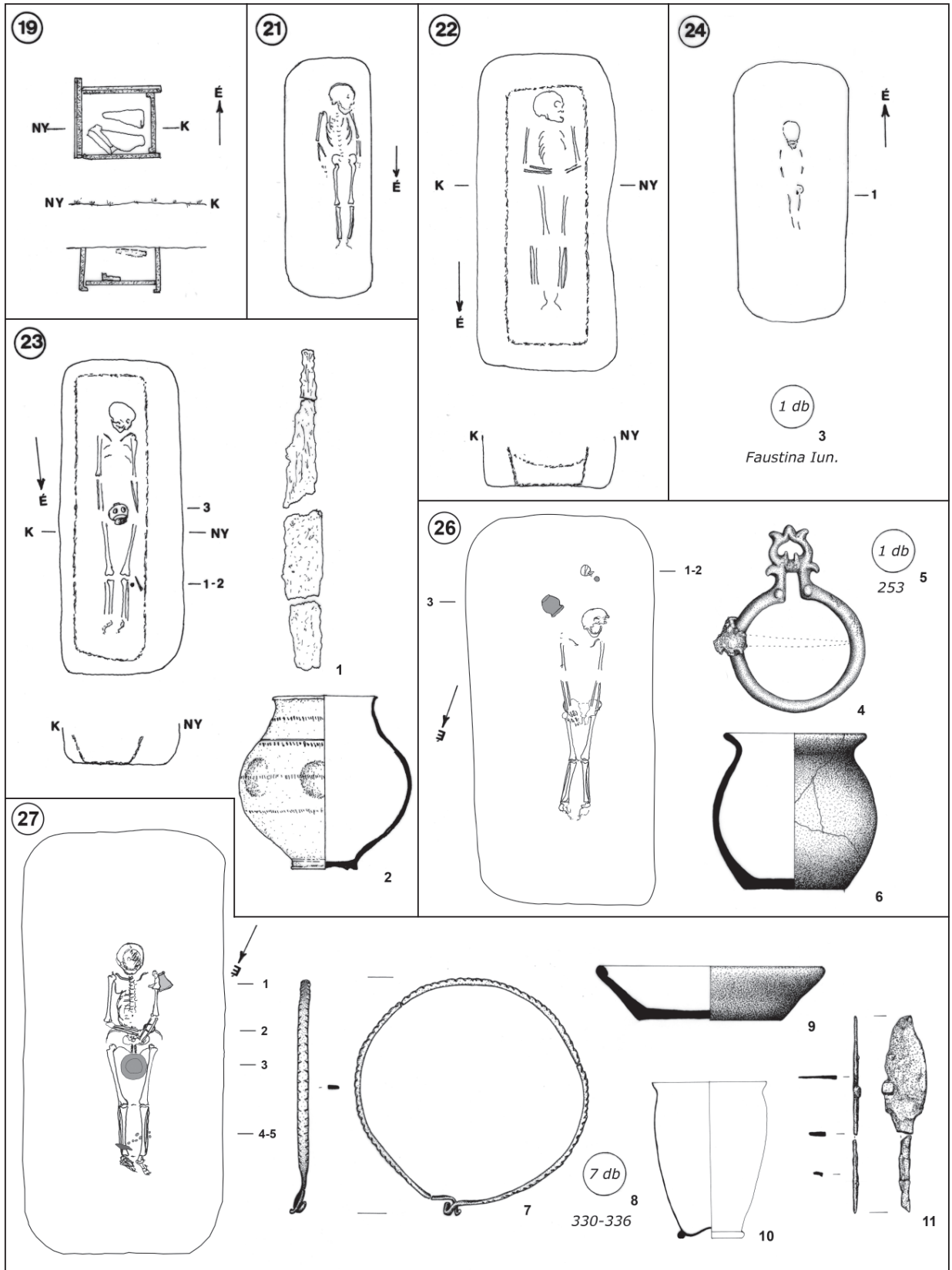
3. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-8: 2. sír; 9-14: 3. sír; 15-23: 4. sír.
M= 1,6,9-11,14,17-22 1:2; 3-5,7-8,12-13,15-16,23 1:4; 1-4. sírok rajzai 1:40

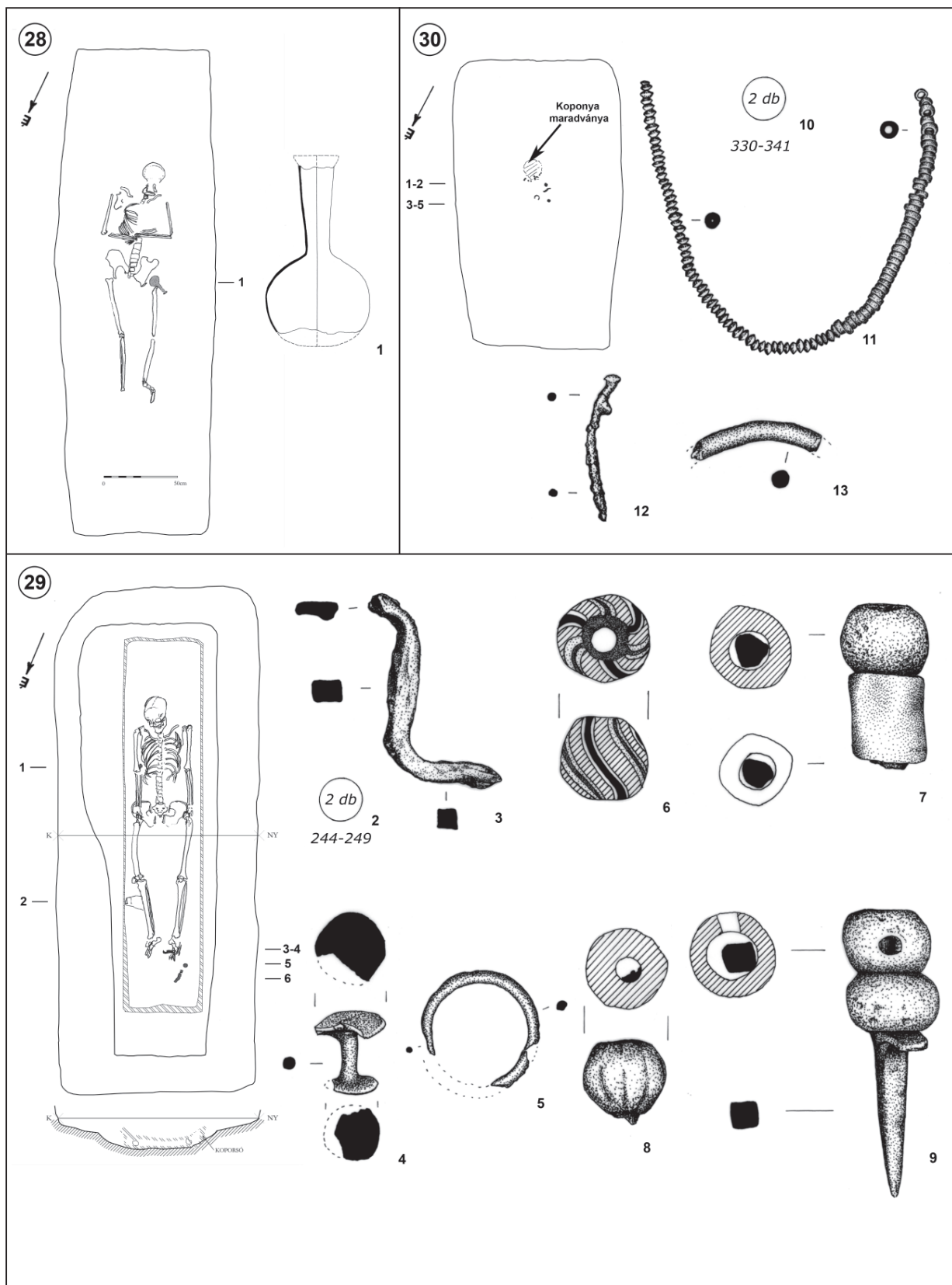
4. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-11: 5. sír; 12: 6. sír; 13-14: 7. sír.
M= 4-6,8 1:2; 1-3, 7, 9-10,13-14 1:4; 5-8. sírok rajzai 1:40

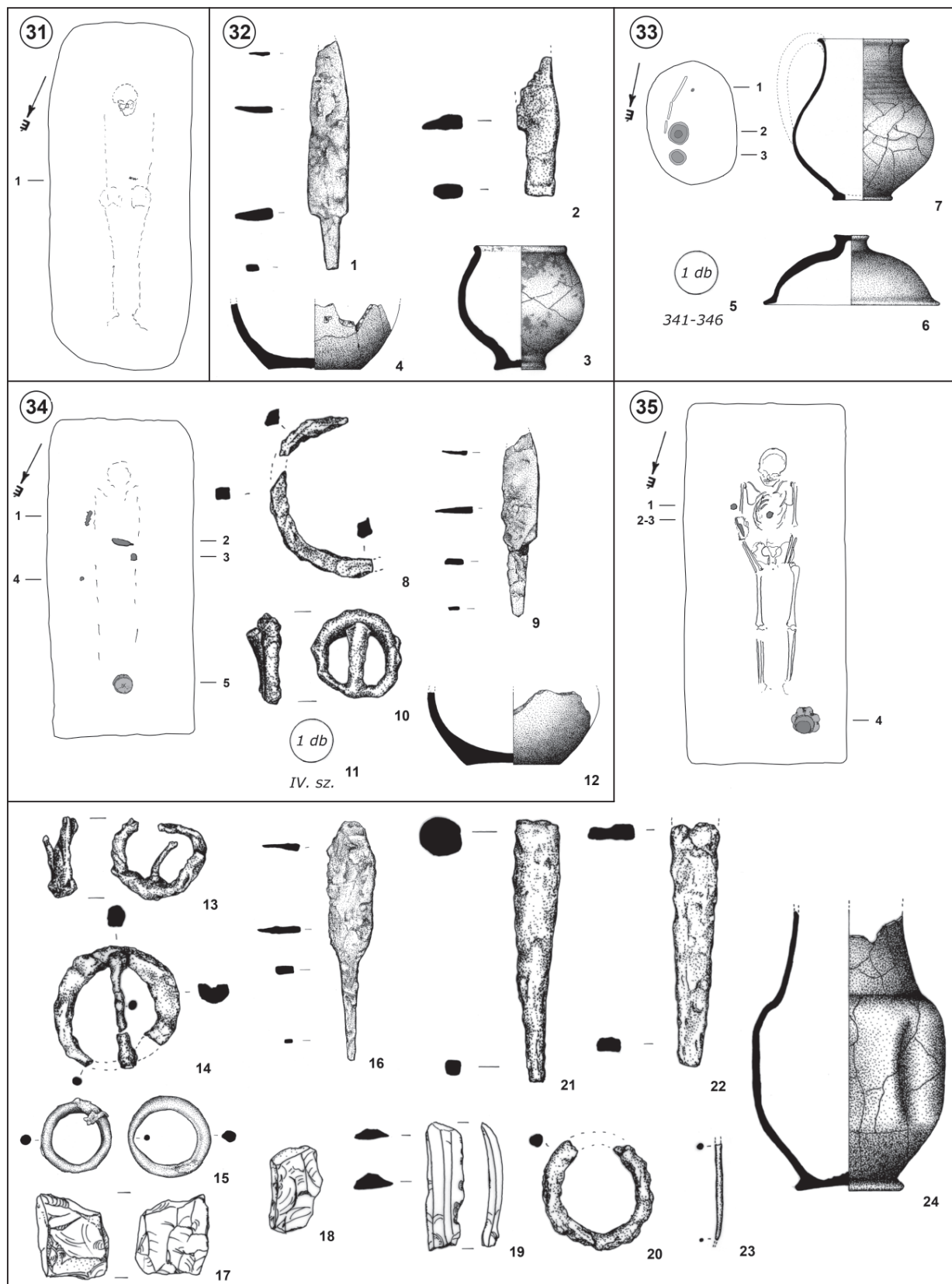
5. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-16: 10. sír; 17: 12. sír; 18-20: 14. sír; 21-24: 17. sír. M= 19-20 1:2; 1, 4-18, 21-22, 24 1:4; 3 kb. 1:10; 10, 12, 14-15, 17. sírok rajzai 1:40

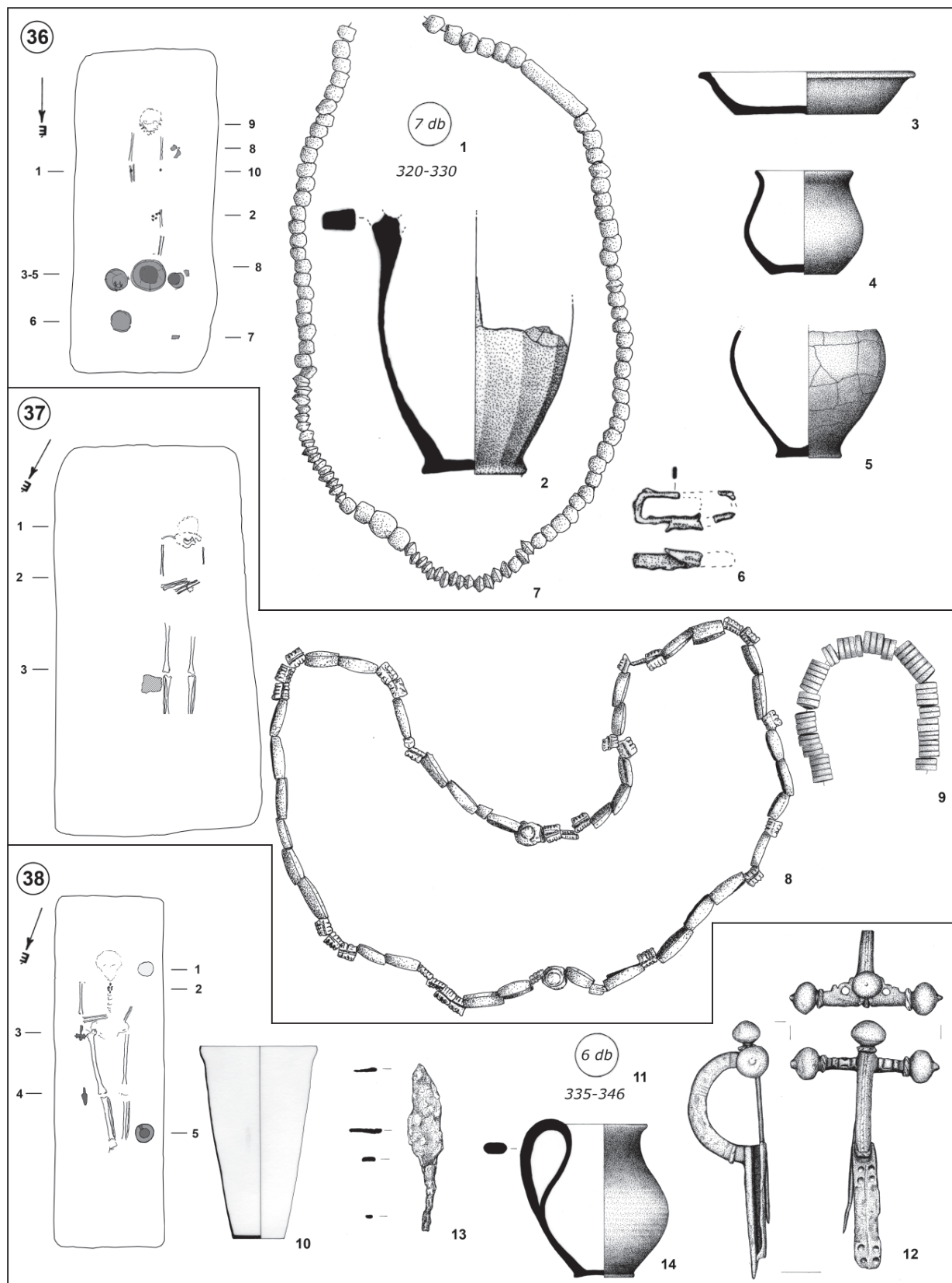
6. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-2: 23. sír; 3: 24. sír; 4-6: 26. sír; 7-11: 27. sír. M=1, 4, 7 1:2; 11 1:3; 2, 6, 9-10 1:4; 19, 21-24, 26-27. sírok rajzai 1:40

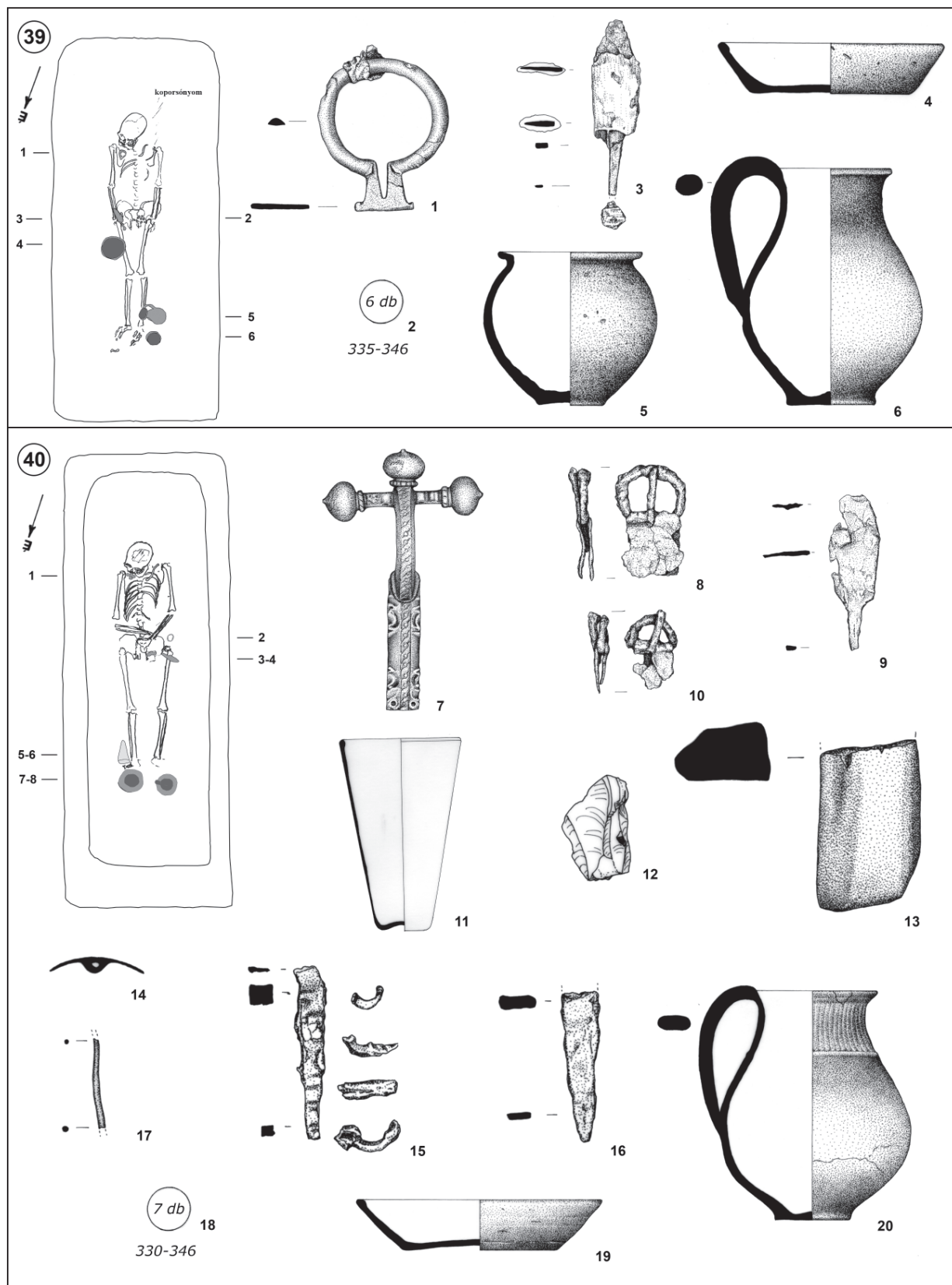
7. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1: 28. sír; 2-9: 29. sír; 10-13: 30. sír;
M= 4-9 1:1; 1, 3, 11-13 1:2; 1 1:4; 28-30. sírok rajzai 1:40

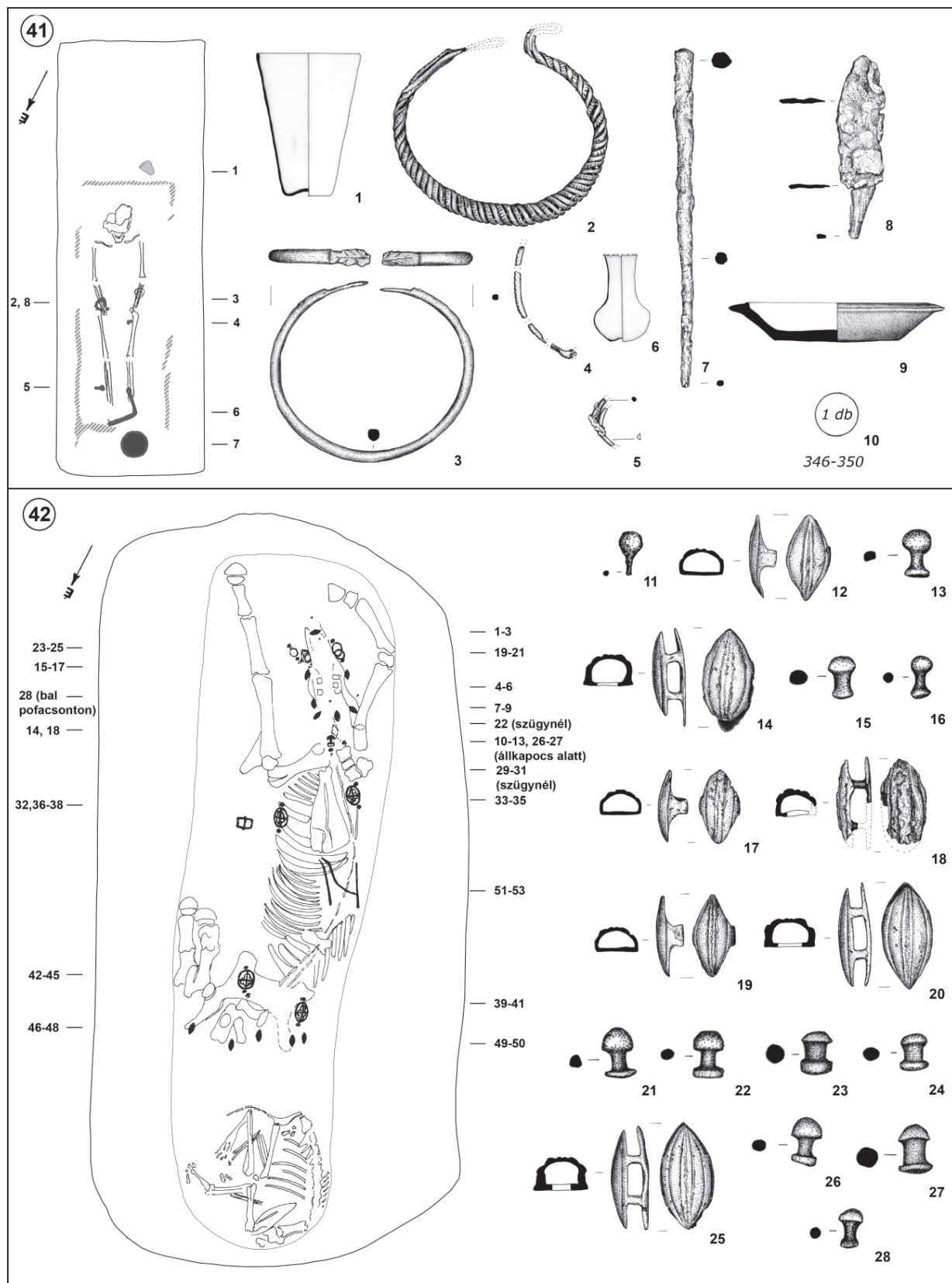
8. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-4: 32. sír; 5-7: 33. sír; 8-12: 34. sír;
13-24: 35. sír. M= 2, 8, 10, 13-15, 17-23 1:2; 1, 3-4, 6-7, 9, 12, 16, 24 1:4; 31-35. sírok rajzai 1:40

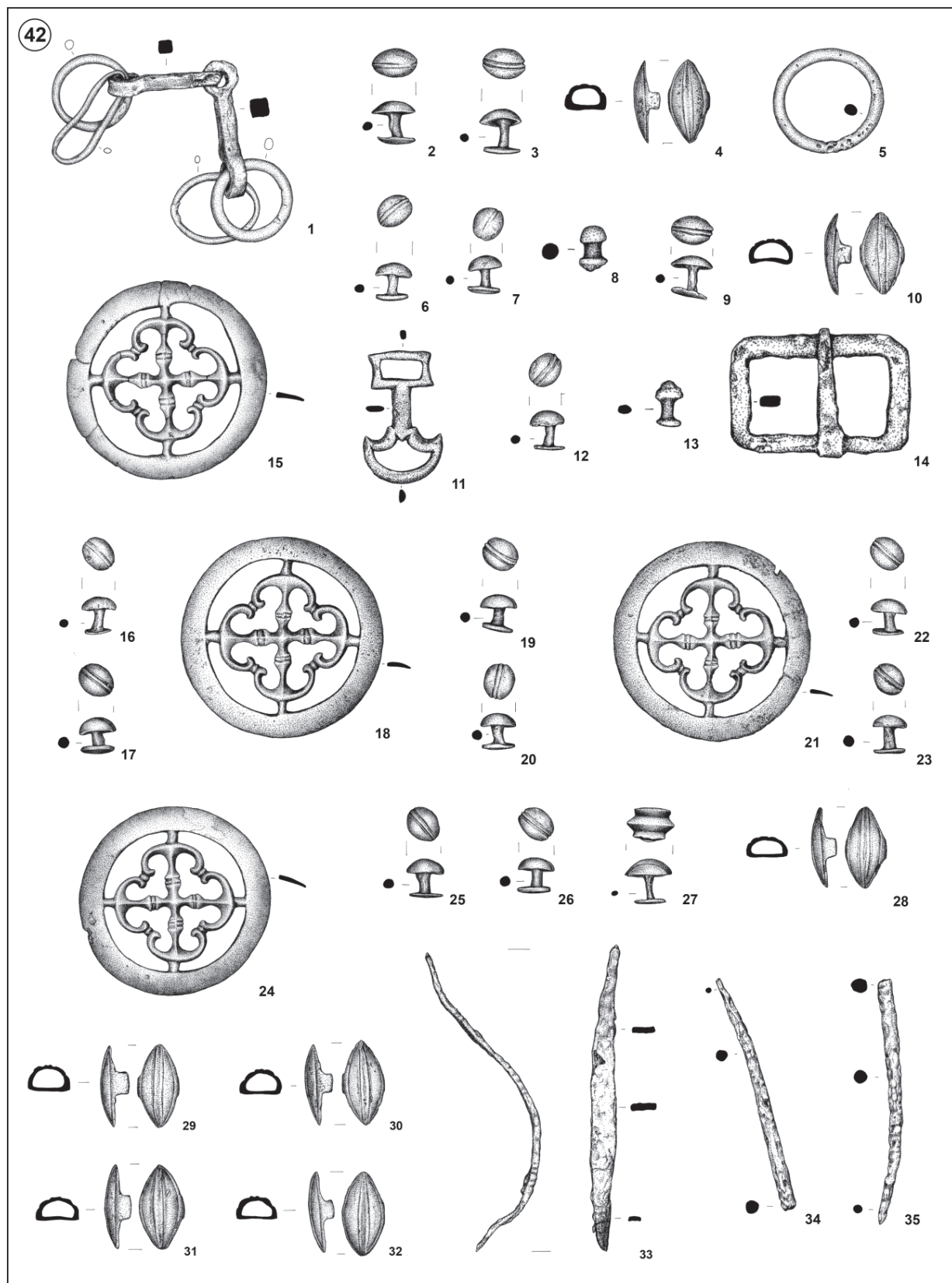
9. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-7: 36. sír; 8-9: 37. sír; 10-14: 38. sír.
M= 6-9, 12 1:2; 2-5, 10, 13-14 1:4; 36-38. sírok rajzai 1:40

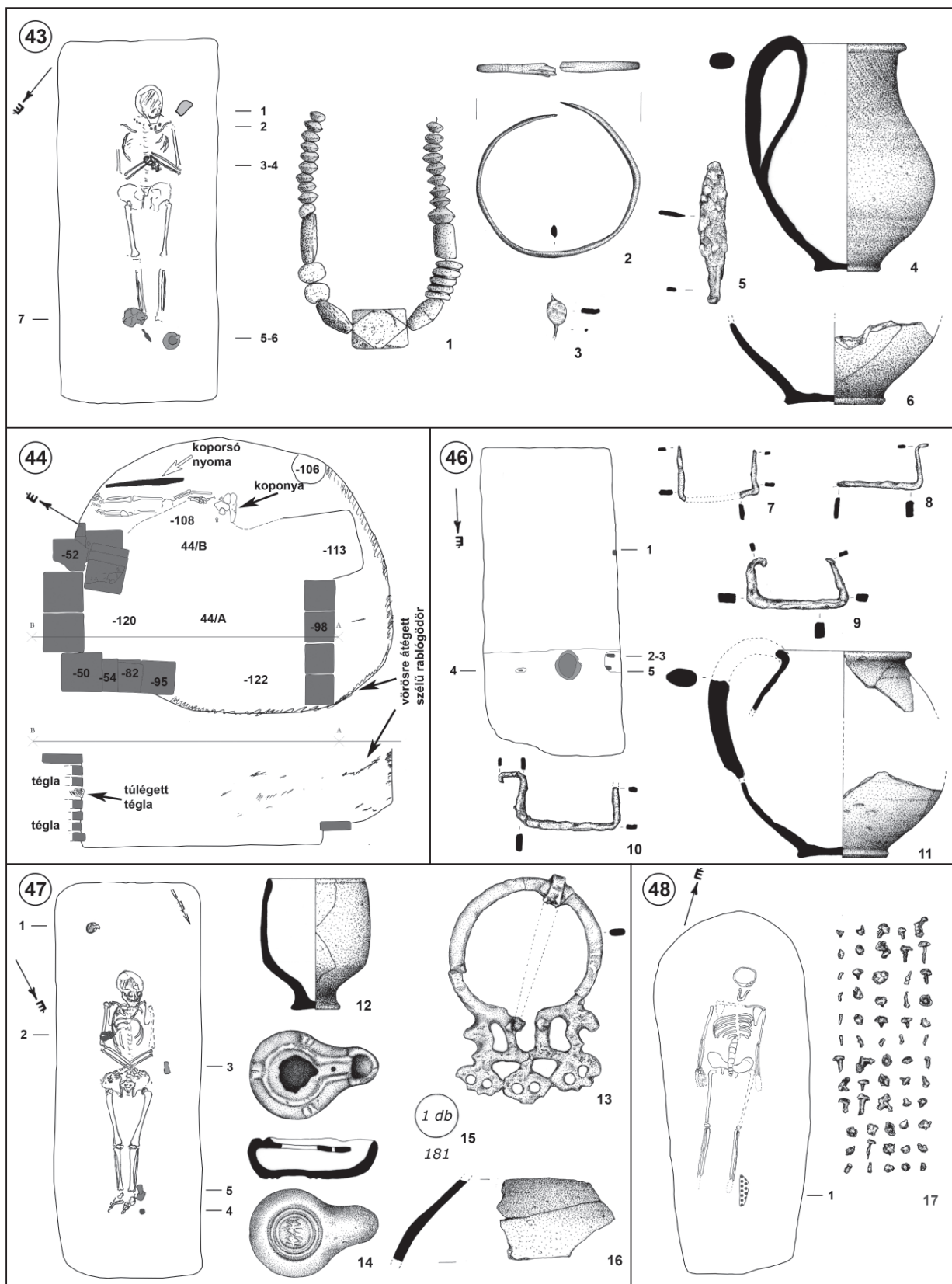
10. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-6: 39. sír; 7-20: 40. sír; M=17 1:1;
1, 7-8, 10, 12-16 1:2; 3-6, 9, 11, 19-20 1:4; 39-40. sírok rajzai 1:40

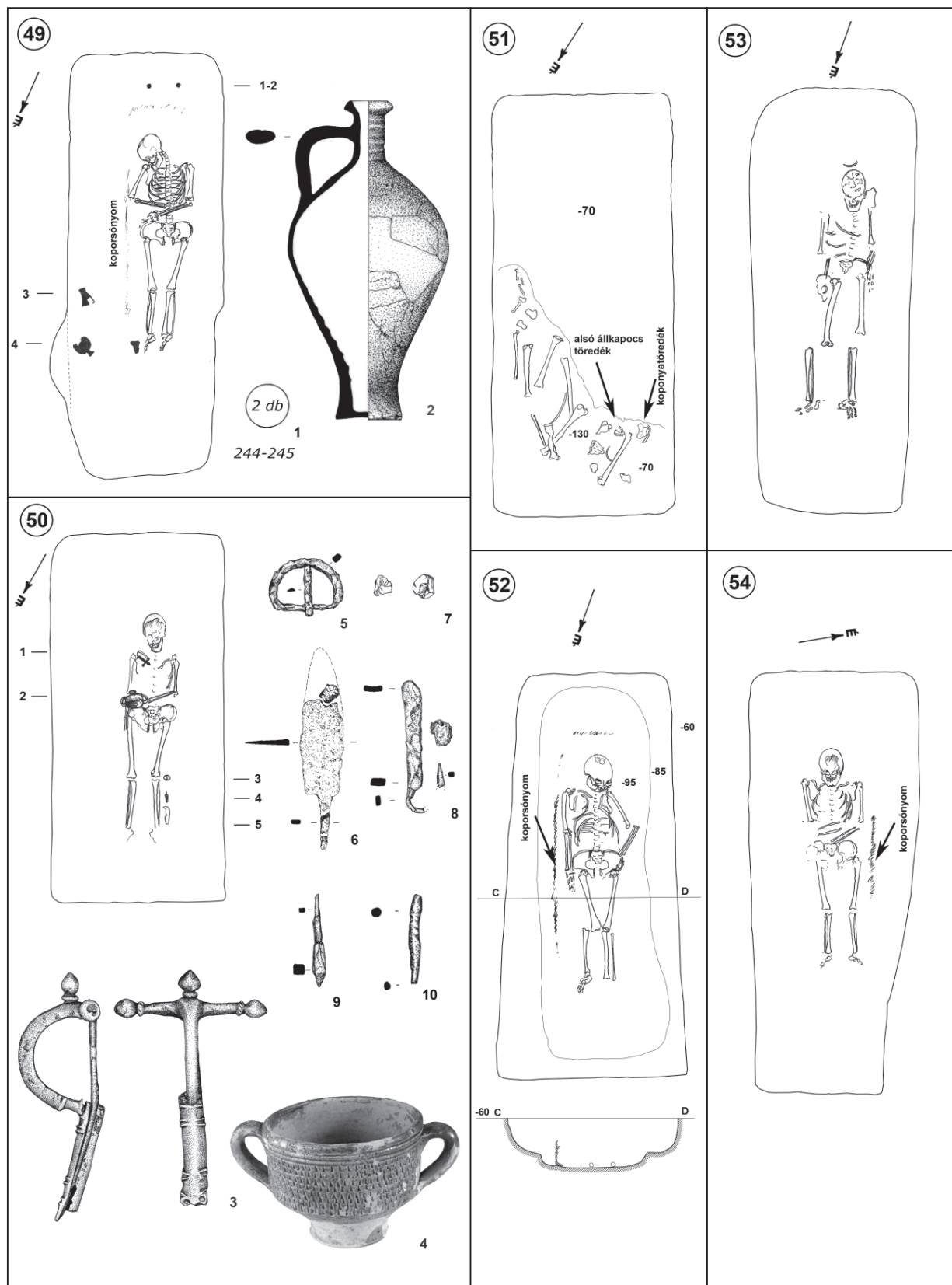
11. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-10: 41. sír; 11-28: 42. sír; M= 2-5, 11-28 1:2; 1, 6-9 1:4; 41-42. sírok rajzai 1:40

12. kép Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-35: 42. sír; 8, 13
1:1; 2-7, 9-12, 14-32 1:2; 1, 33-35 1:4

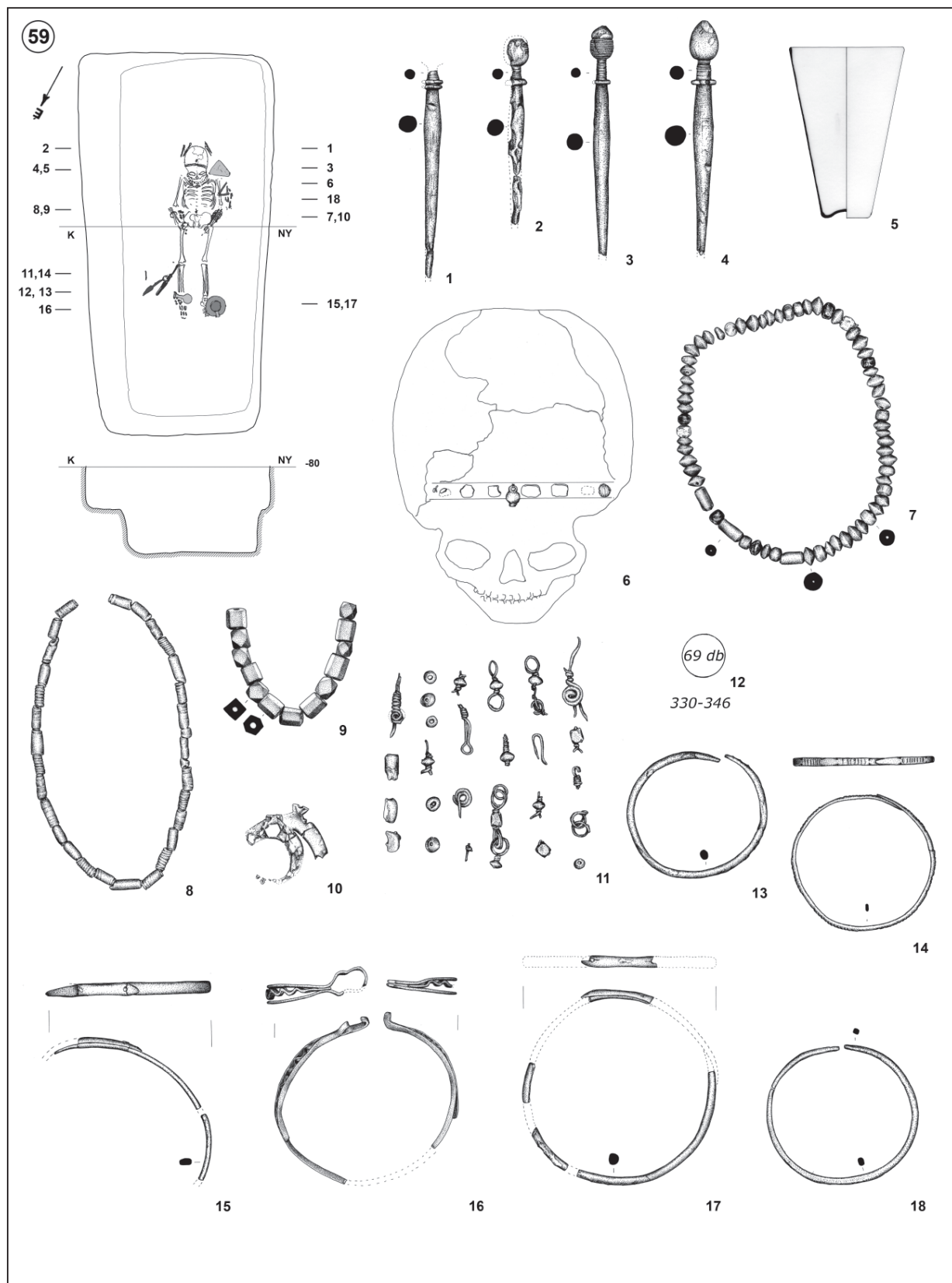
13. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-6: 43. sír; 7-11: 46. sír; 12-16: 47. sír; 17: 48. sír; M= 1-3, 13 1:2; 4-12, 14, 16-17 1:4; 43-44, 46-48. sírok rajzai 1:40

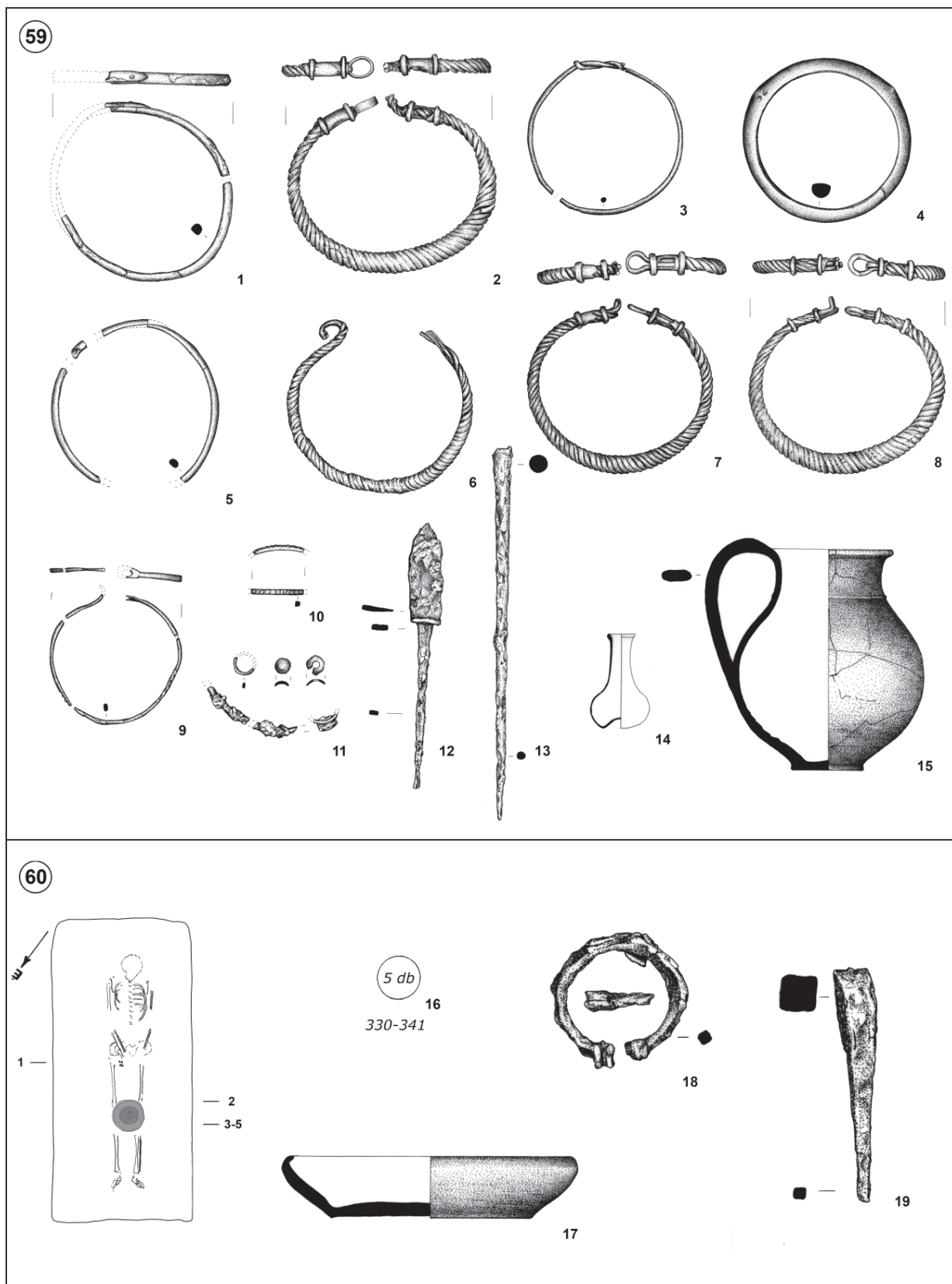
14. kép Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-2: 49. sír; 3-10: 50. sír; M= 10 1:1;
3 1:2; 2, 4-9 1:4; 49-54. sírok rajzai 1:40

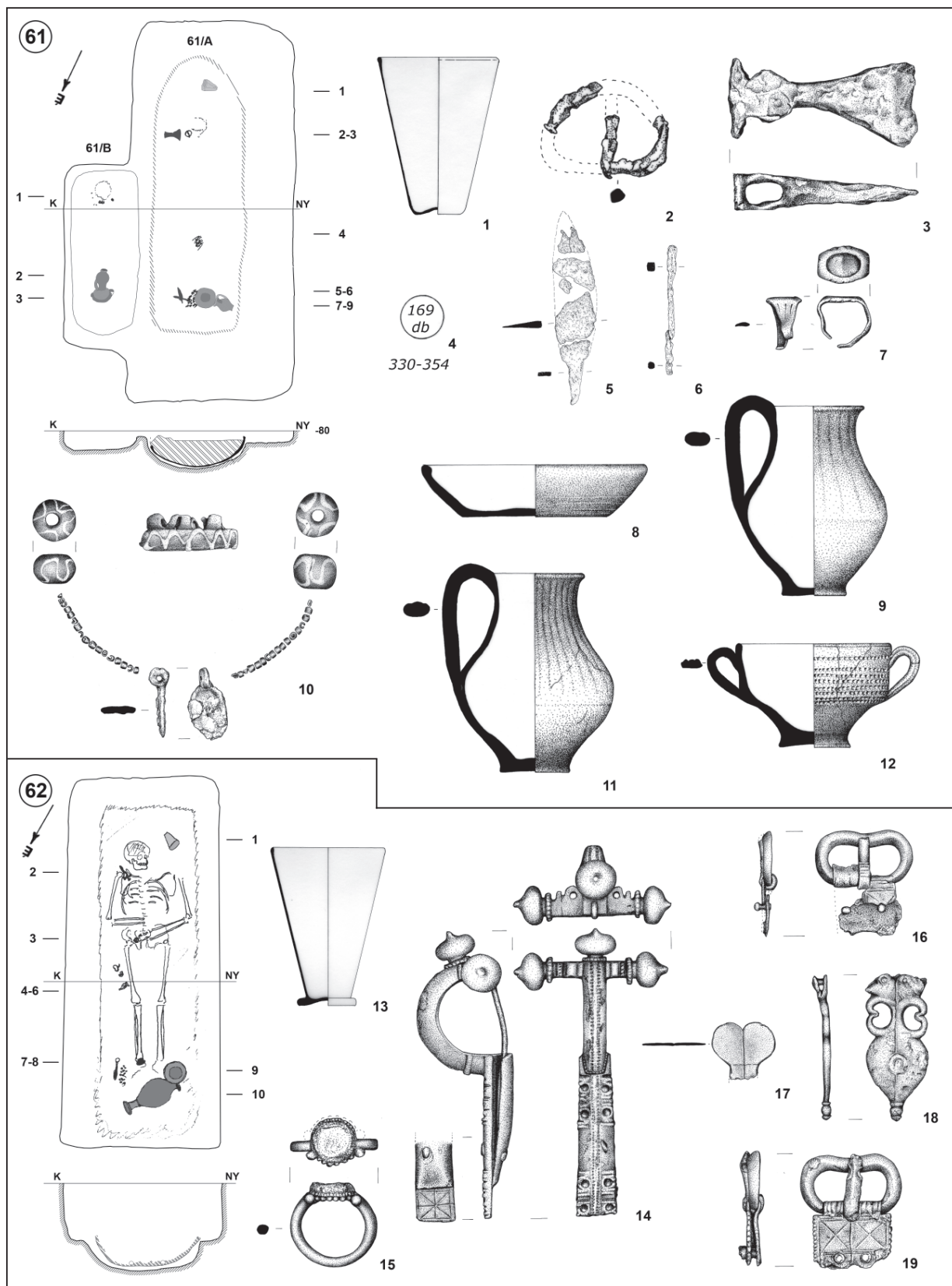
15. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-2: 55. sír; 3-6: 56. sír; 7-17: 58. sír;
M= 3, 5, 8-11 1:2; 2, 4, 6-7, 12-16 1:4; 55-56, 58. sírok rajzai 1:40

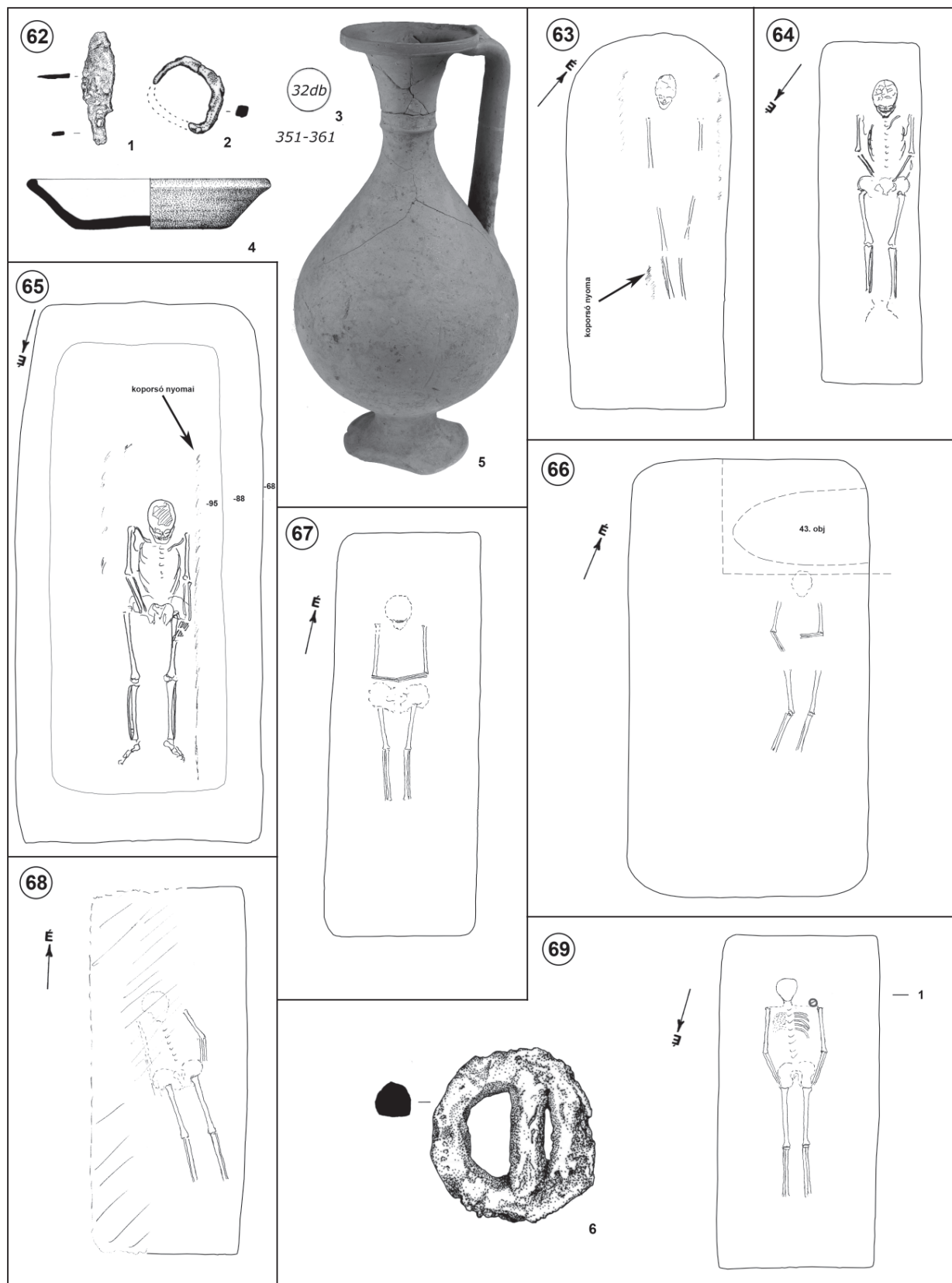
16. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-18: 59. sír; M= 1-4, 7-11, 13-18
1:2; 5 1:4; 6 1:5; 59. sír rajza 1:40

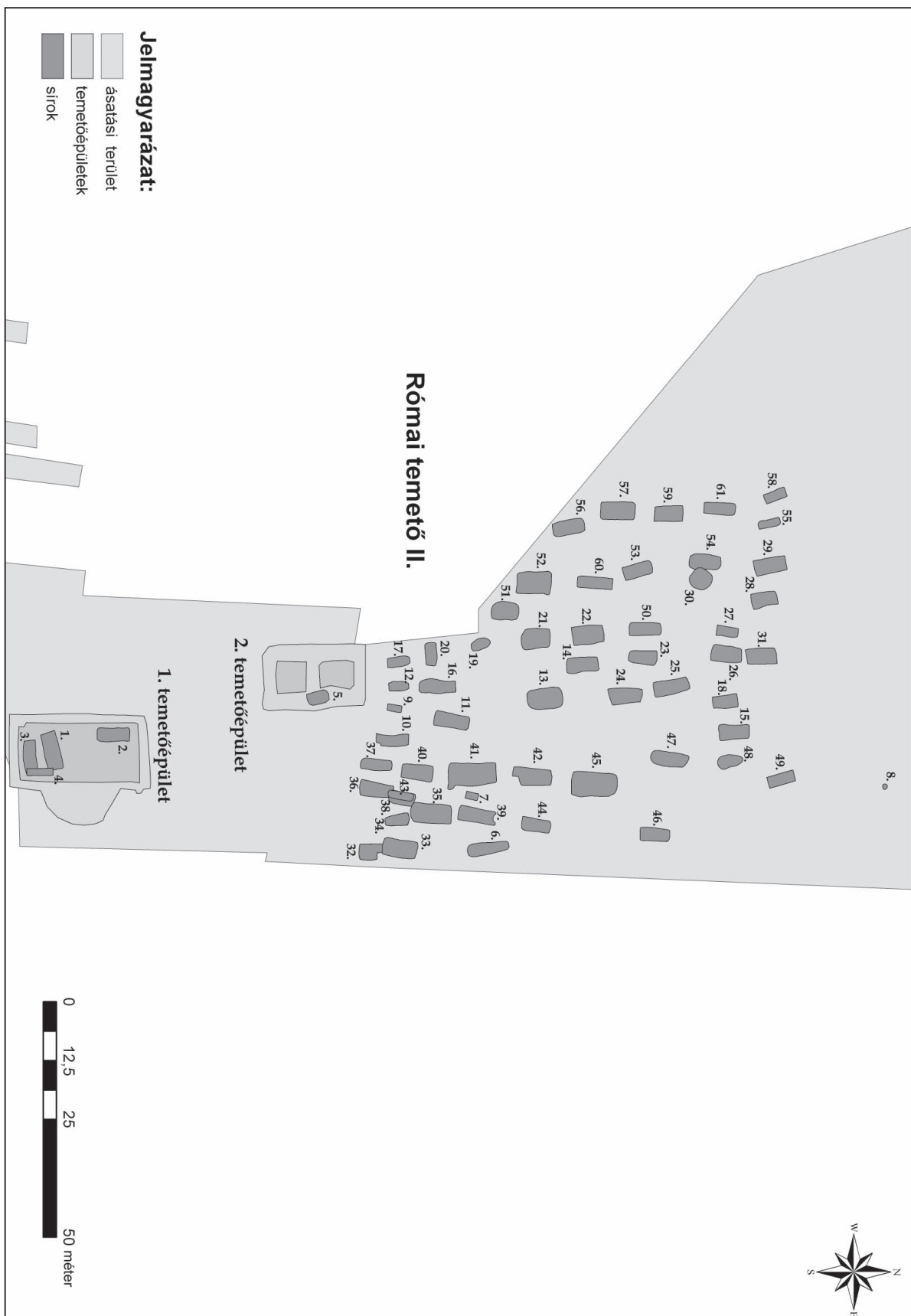
17. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-15: 59. sír; 16-19: 60. sír;
M= 1-11, 18-19 1:2; 12-15, 17 1:4; 60. sír rajza 1:40

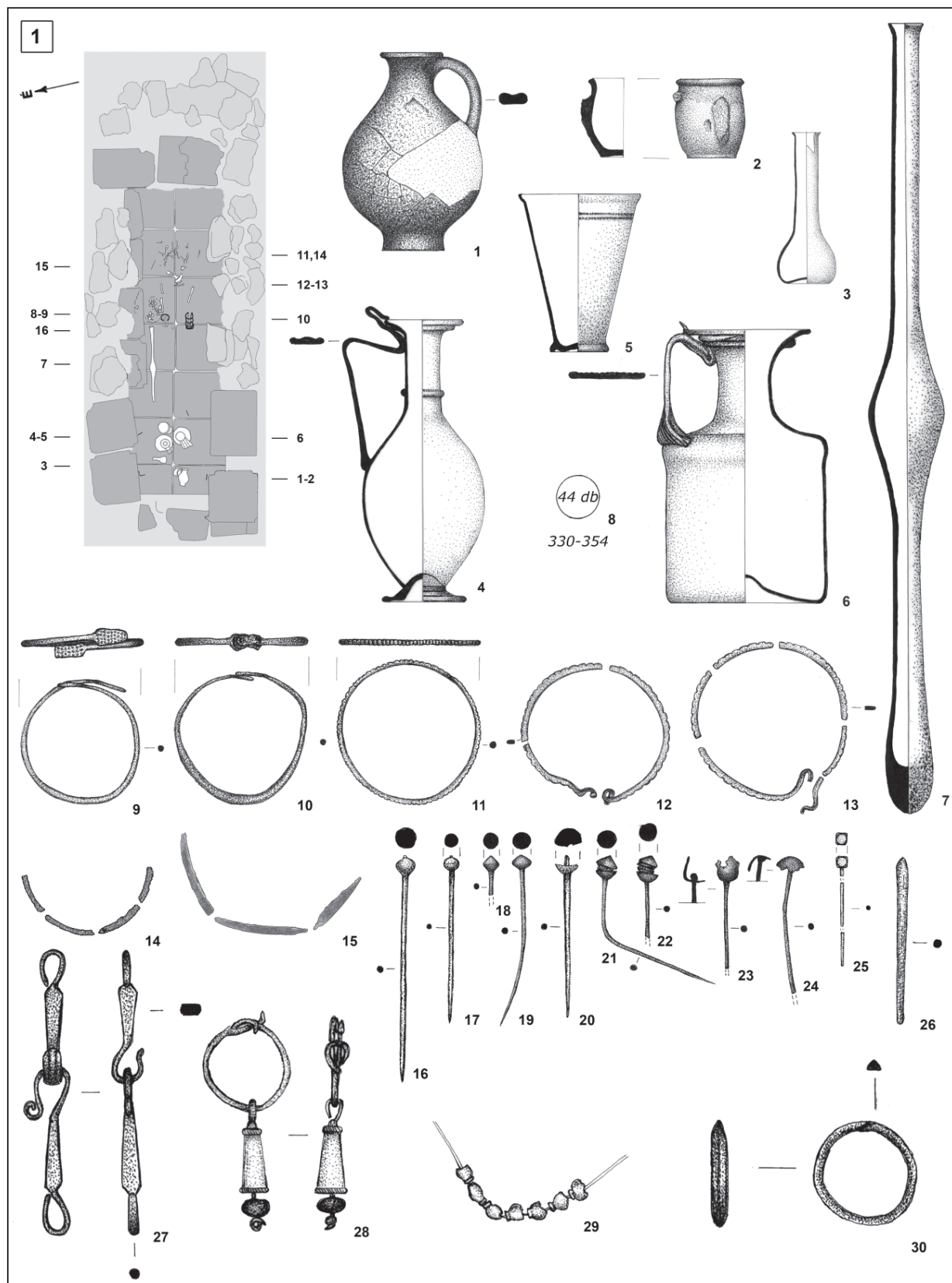
18. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-12: 61. sír; 13-19: 62. sír;
M= 2, 7, 10, 14-19 1:2; 1, 3, 5-6, 8-9, 11-13 1:4; 61-62. sírok rajzai 1:40

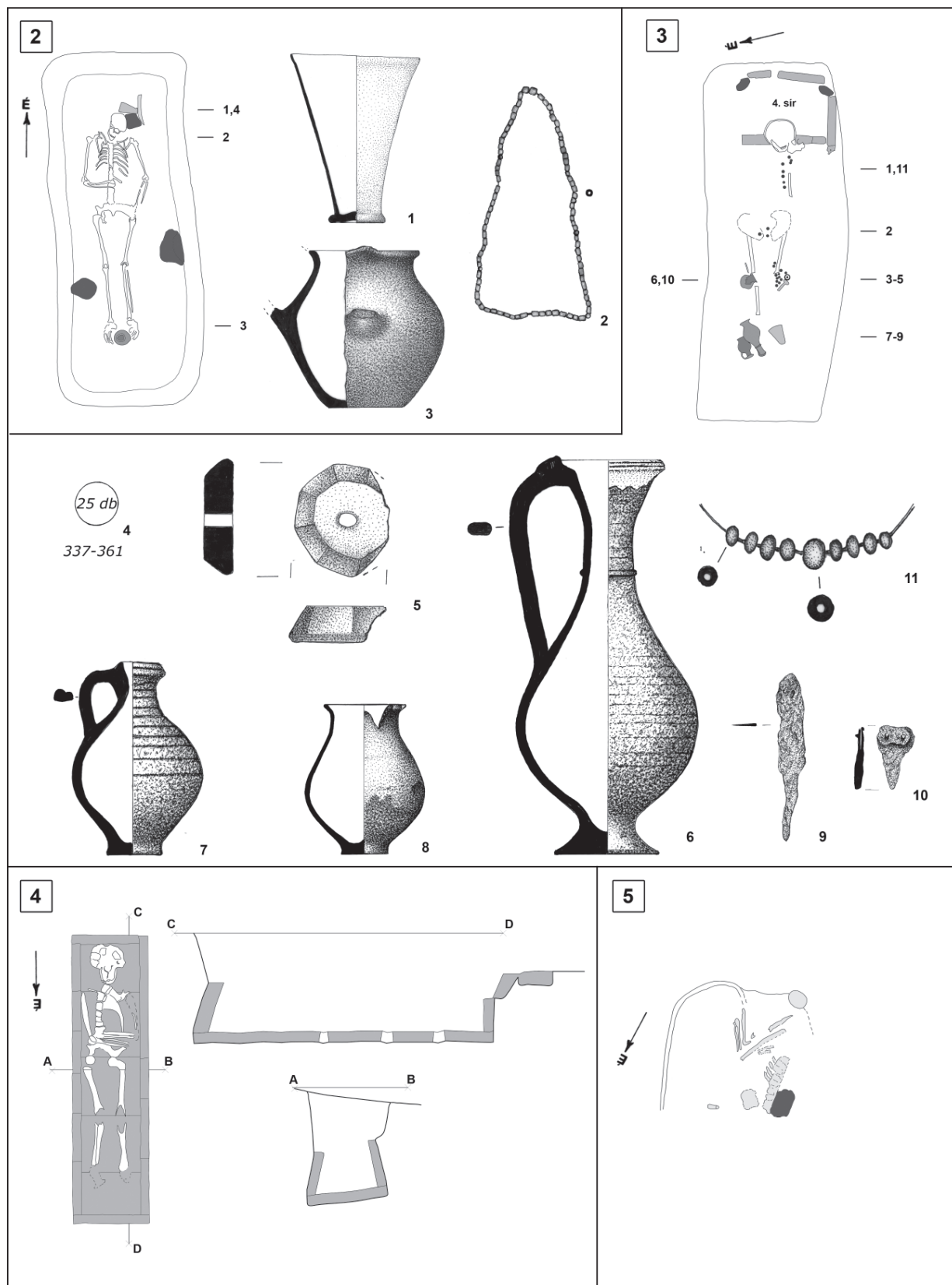
19. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető I. 1-5: 62. sír; 6: 69. sír;
M= 2, 6 1:2; 1, 5 1:4; 62-69. sírok rajzai 1:40

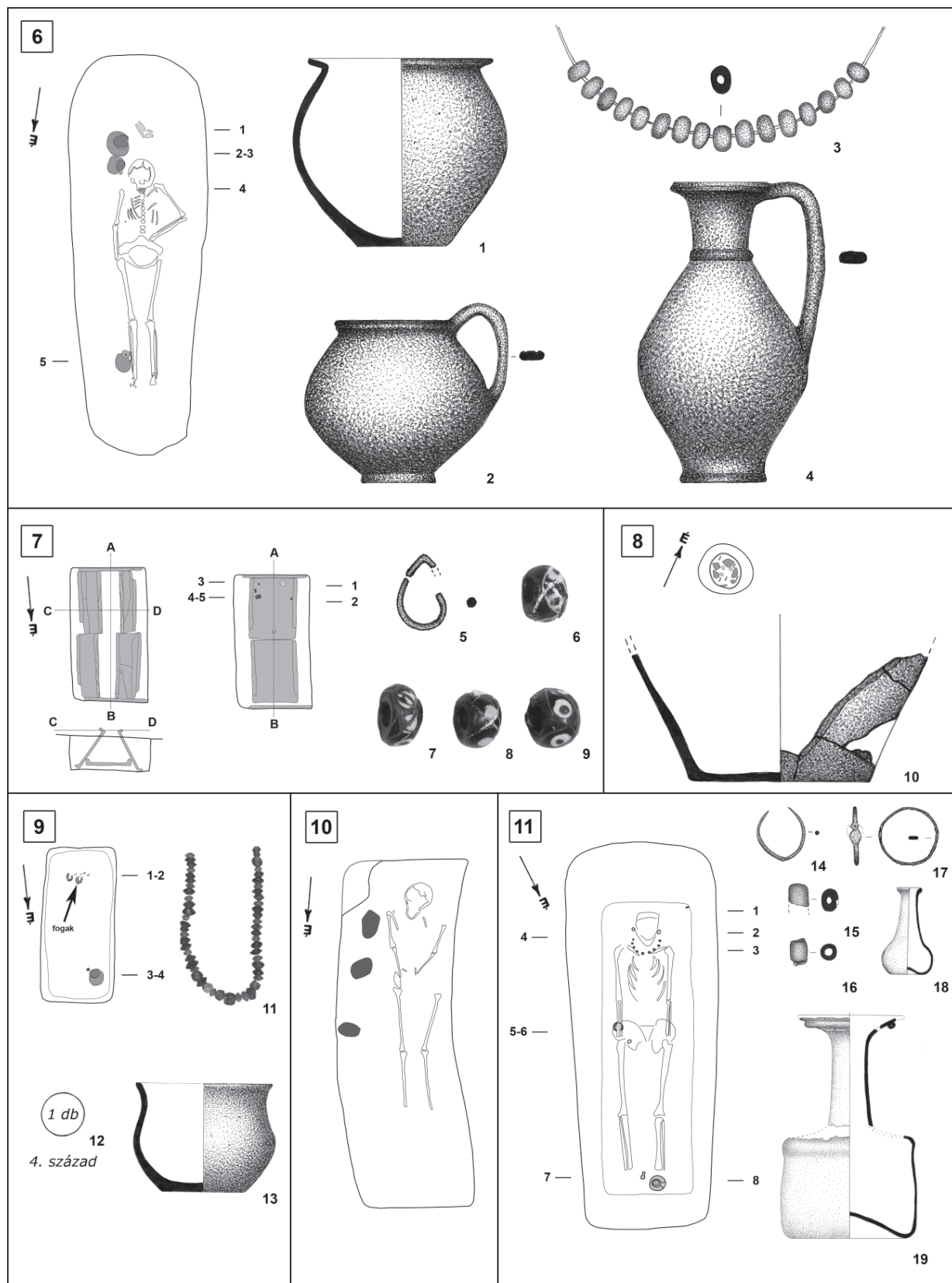
20. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, a Római temető II. alaprajza

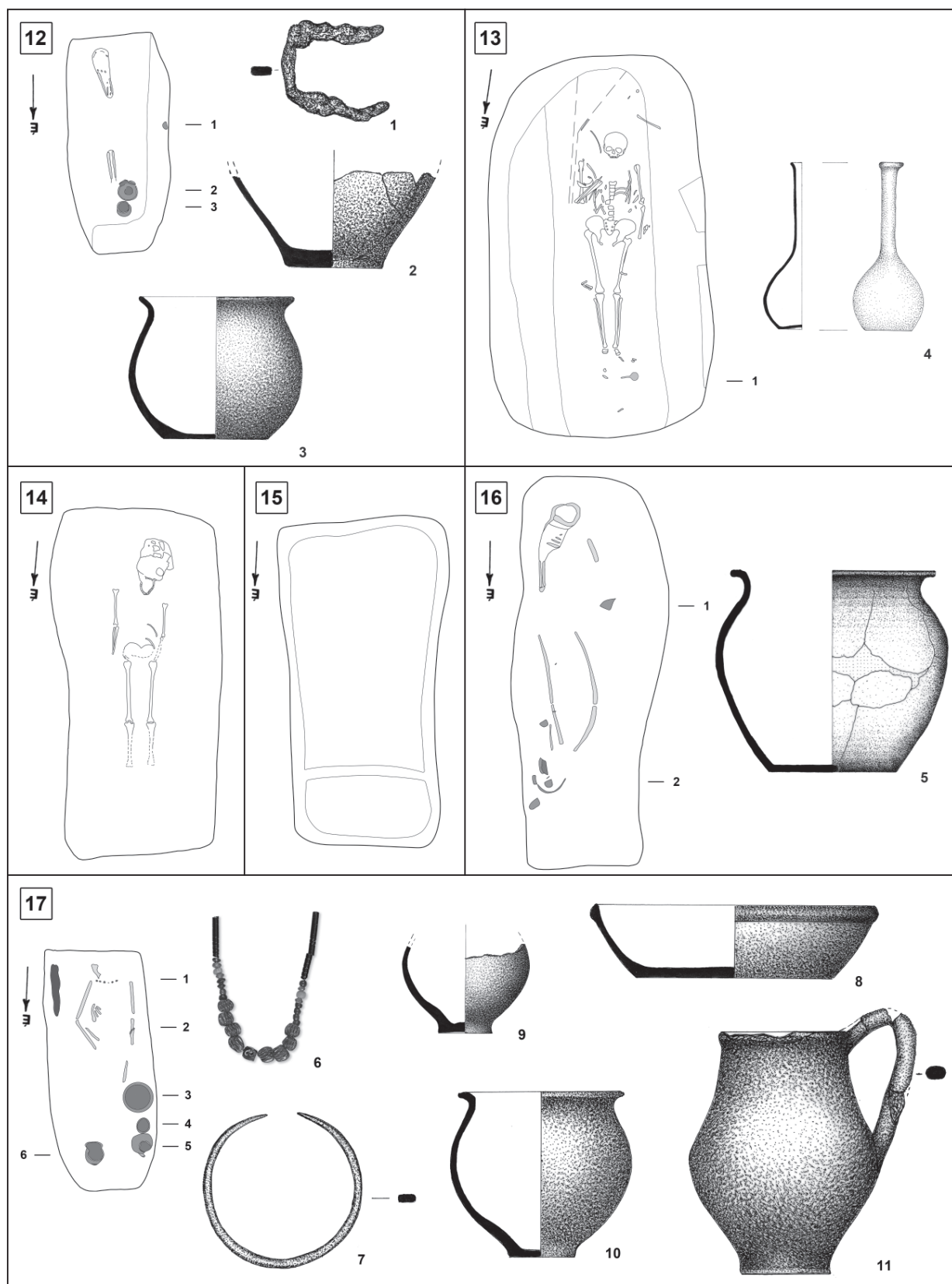
21. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-30: 1. sír, M= 27-30 1:1, 9-26 1:2, 1-7 1:4; 1. sír rajza 1:40

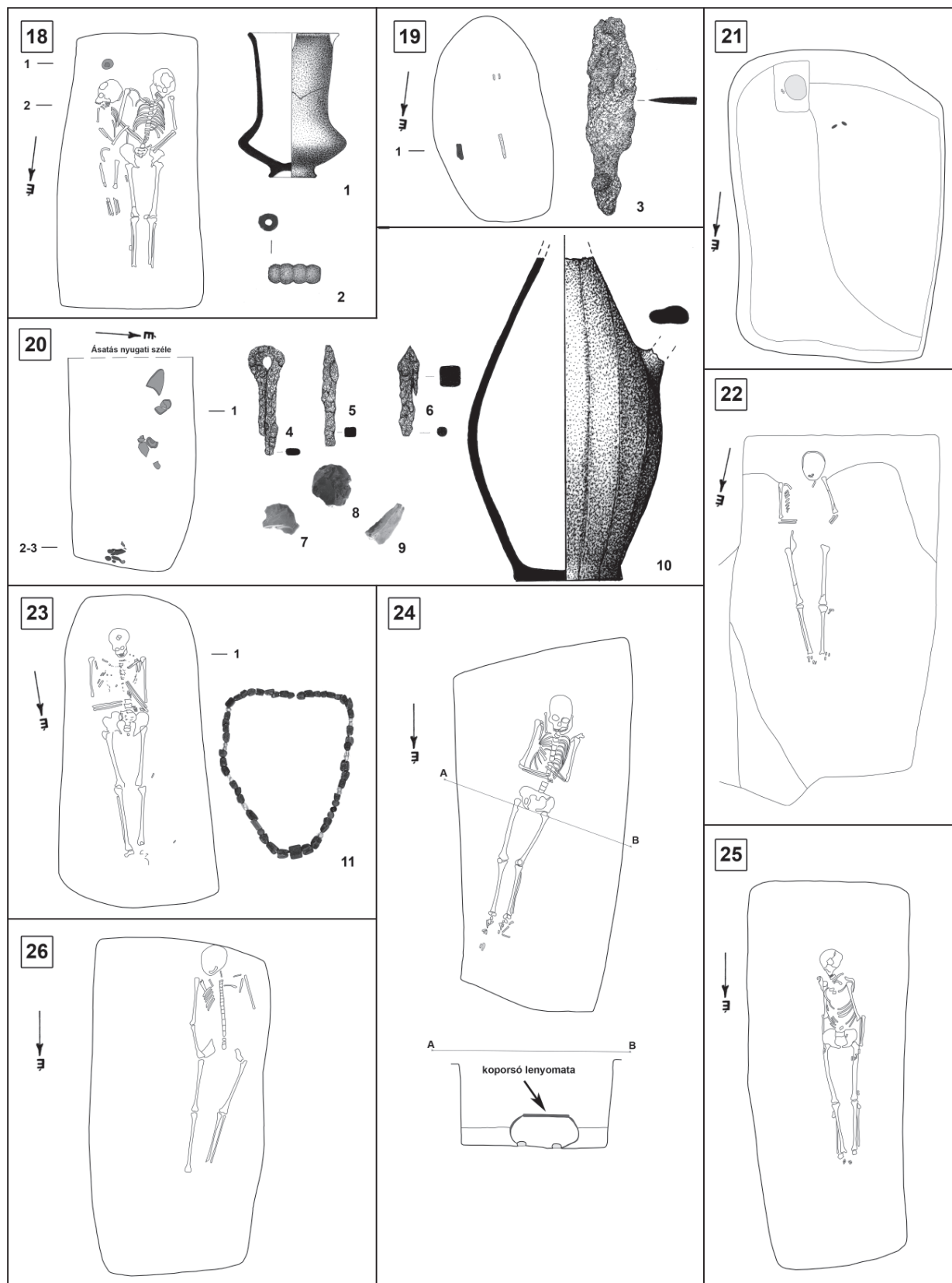
22. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-3: 2. sír; 4-10: 3. sír; M= 11 1:1; 5 1:2; 1-3, 6-10 1:4; 2-5 sír rajza 1:40

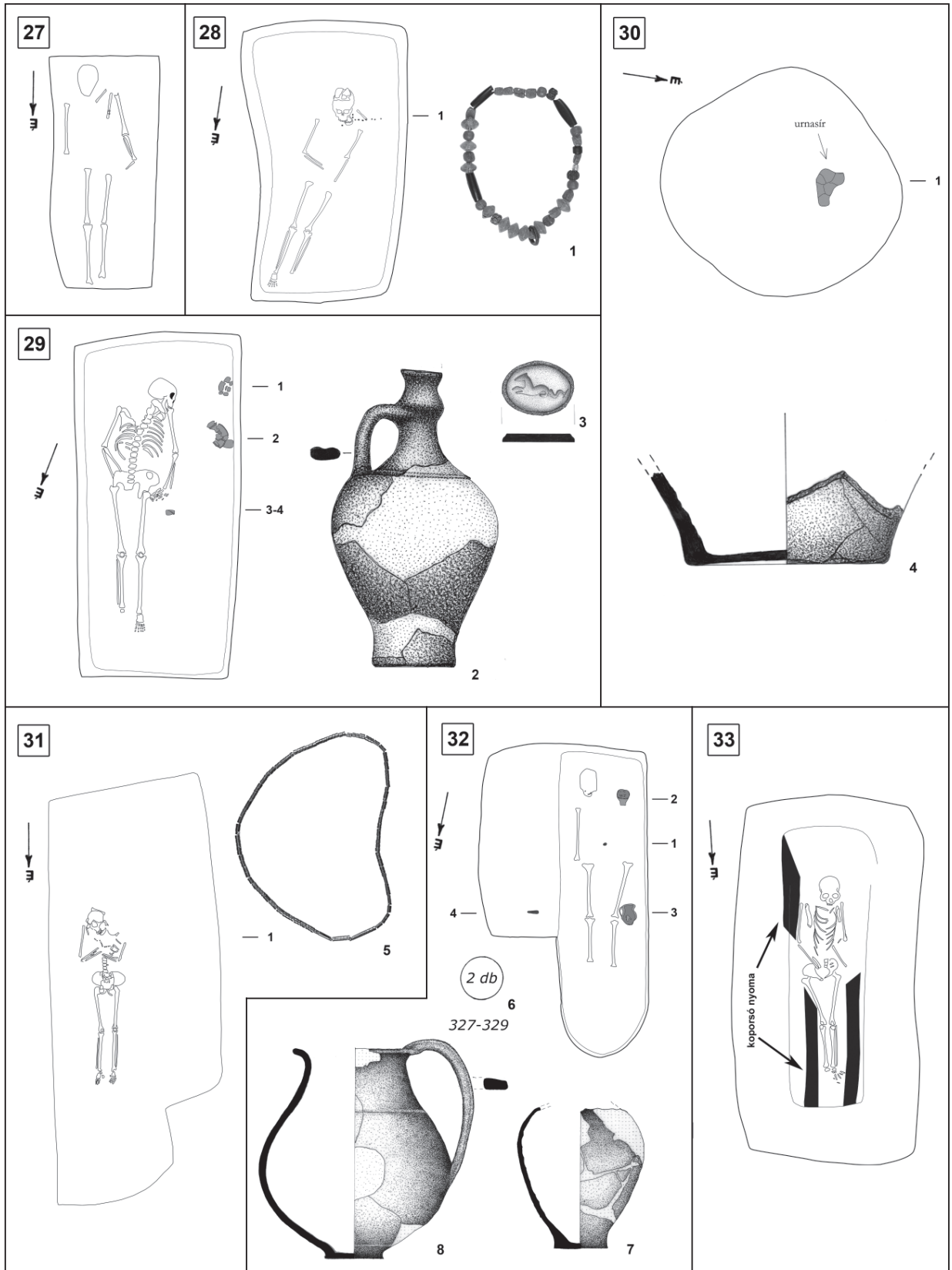
23. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-4: 6. sír; 5-9: 7. sír; 10: 8. sír; 11-13: 9. sír; 14-19: 11. sír; M= 5 1:1; 6-9, 14-17 1:2; 1-2, 4, 11, 13, 18-19 1:4; 6-11 sír rajza 1:40

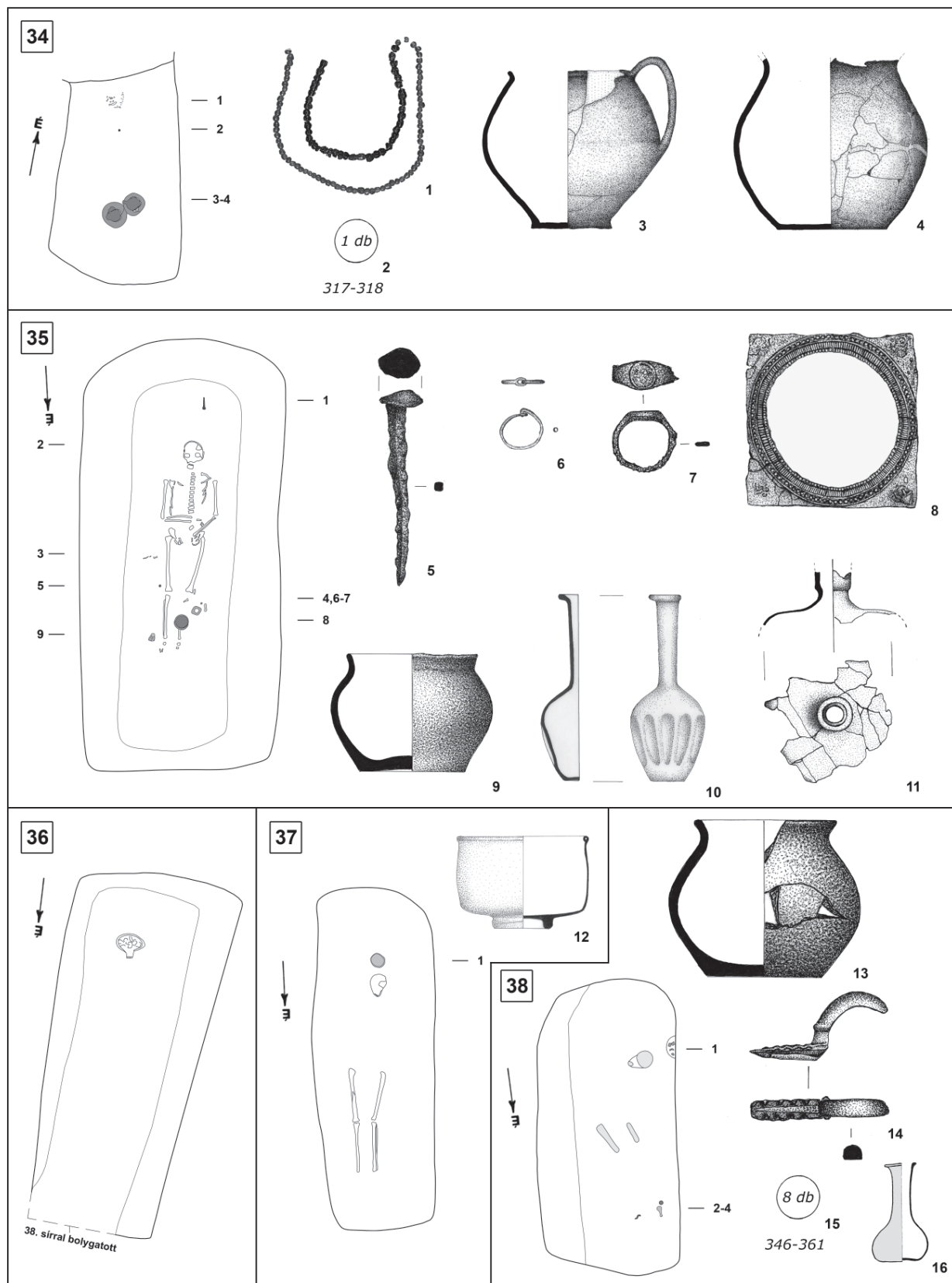
24. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-3: 12. sír; 4: 13. sír; 5: 16. sír; 6-11: 17. sír; M= 1, 6-7 1:2; 2-5, 8-9, 10-11 1:4; 12-17 sír rajza 1:40

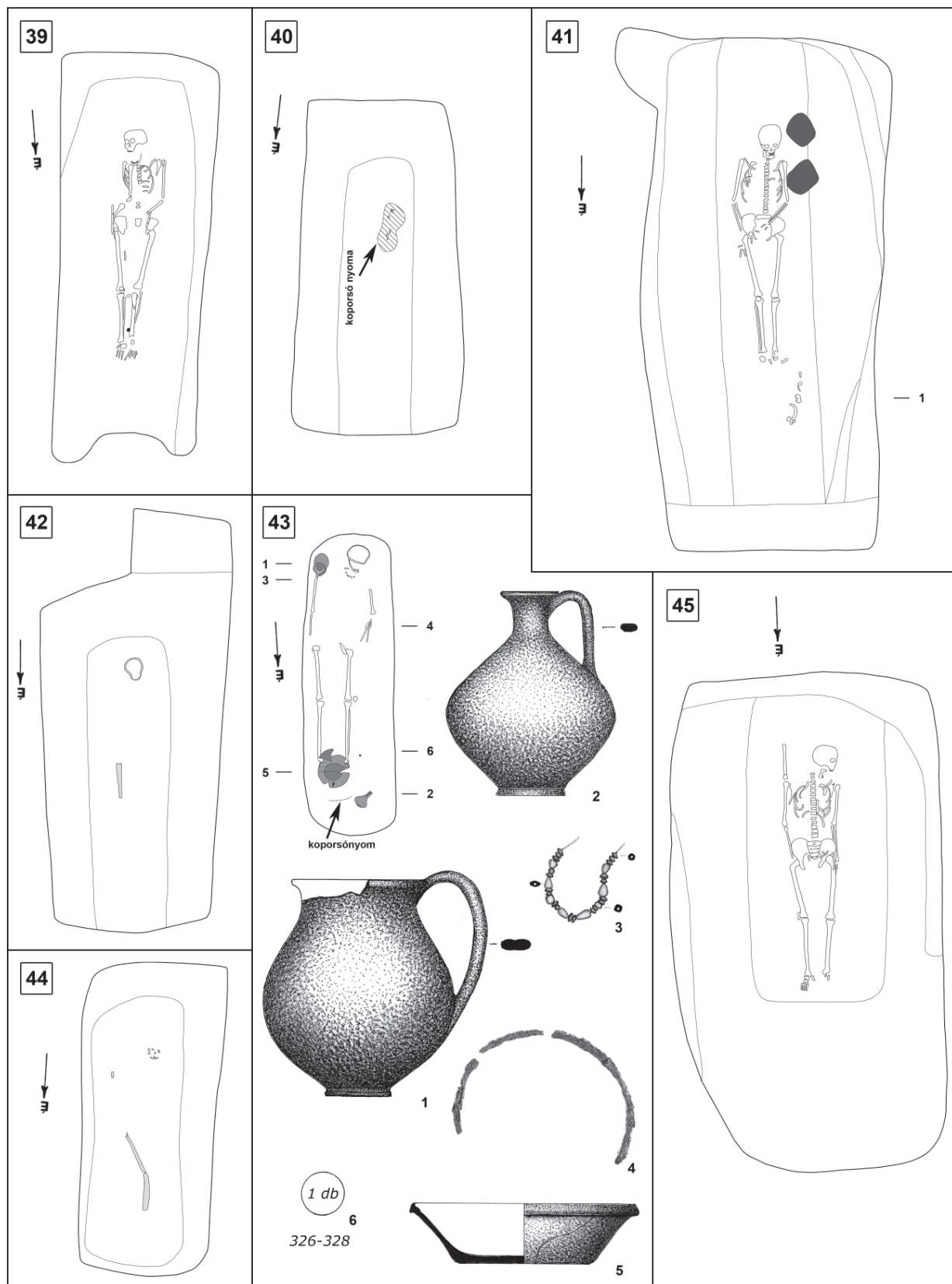
25. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-2: 18. sír; 3: 19. sír; 4-10: 20. sír; 11: 23. sír; M= 2 1:1; 1, 3-11 1:4; 18-26 sír rajza 1:40

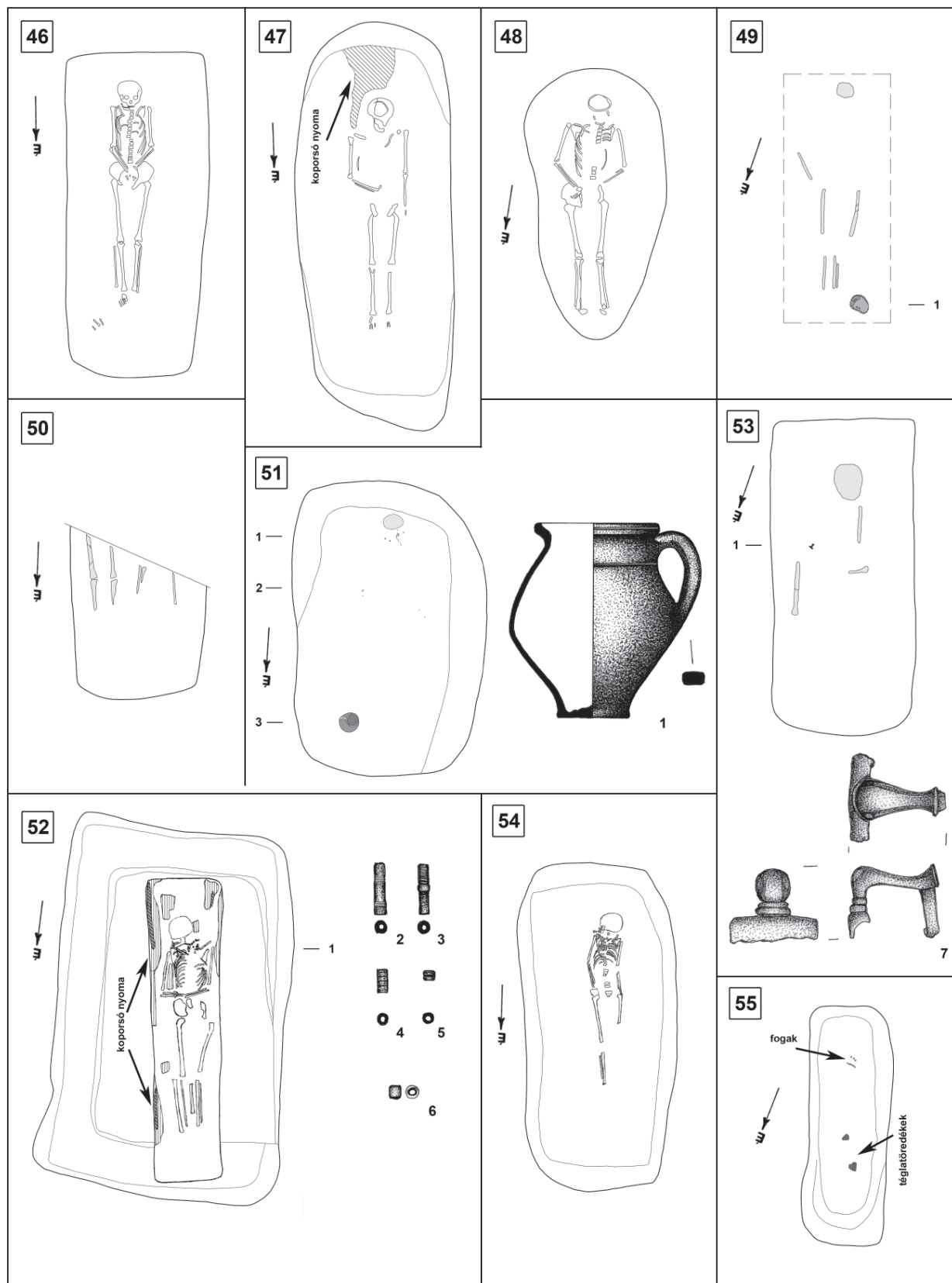
26. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1: 28. sír; 2-3: 29. sír; 4: 30. sír; 5: 31. sír; 6-8: 32. sír; M=3 1:1; 1 1:2; 2, 5, 7-8 1:4; 27-33 sír rajza 1:40

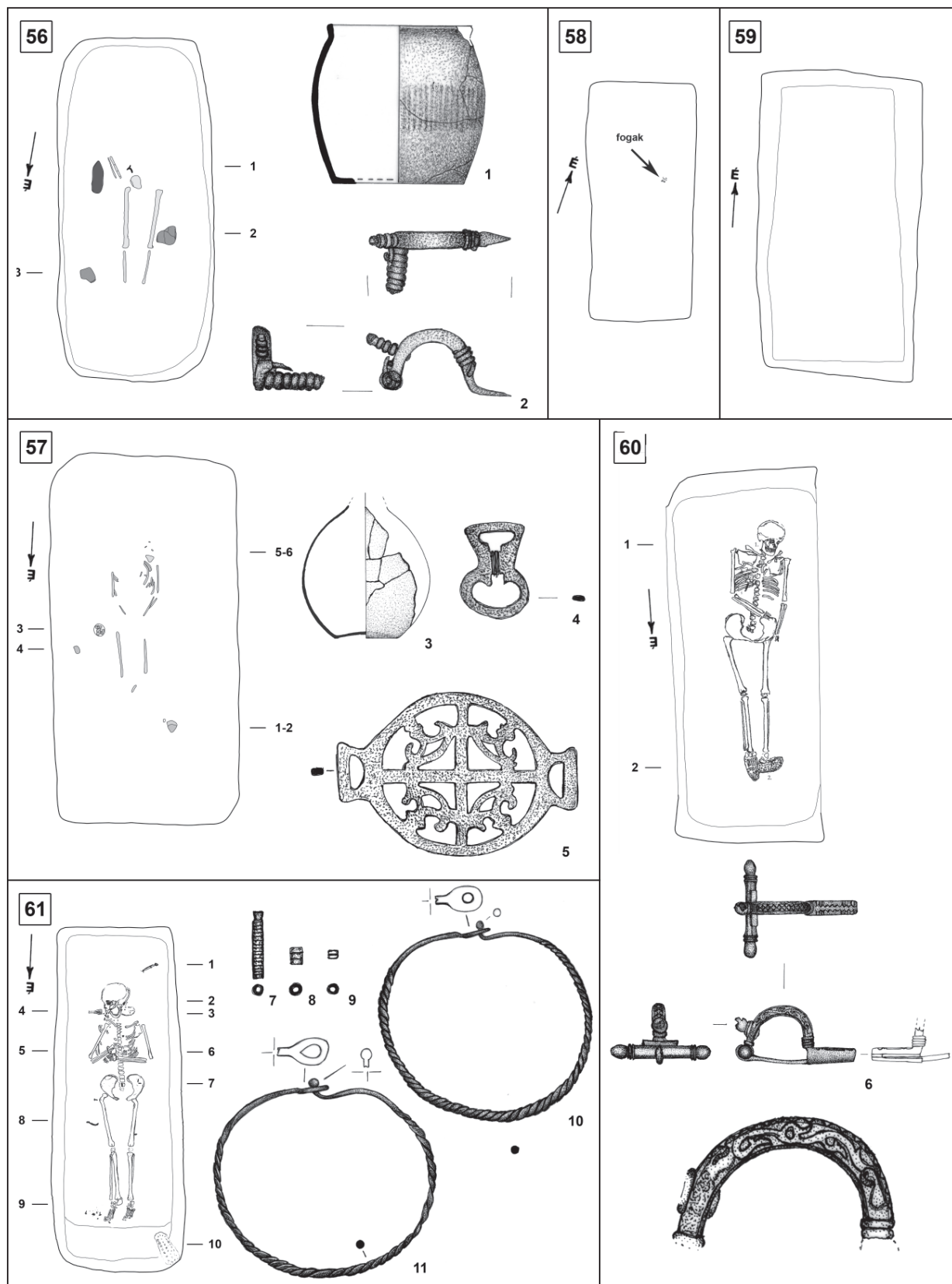
27. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-4: 34. sír; 5-11: 35. sír; 12: 37.sír; 13-16: 38. sír M=6-8, 14 1:2, 1, 3-5, 9-13, 16 1:4; 34-38 sír rajza 1:40

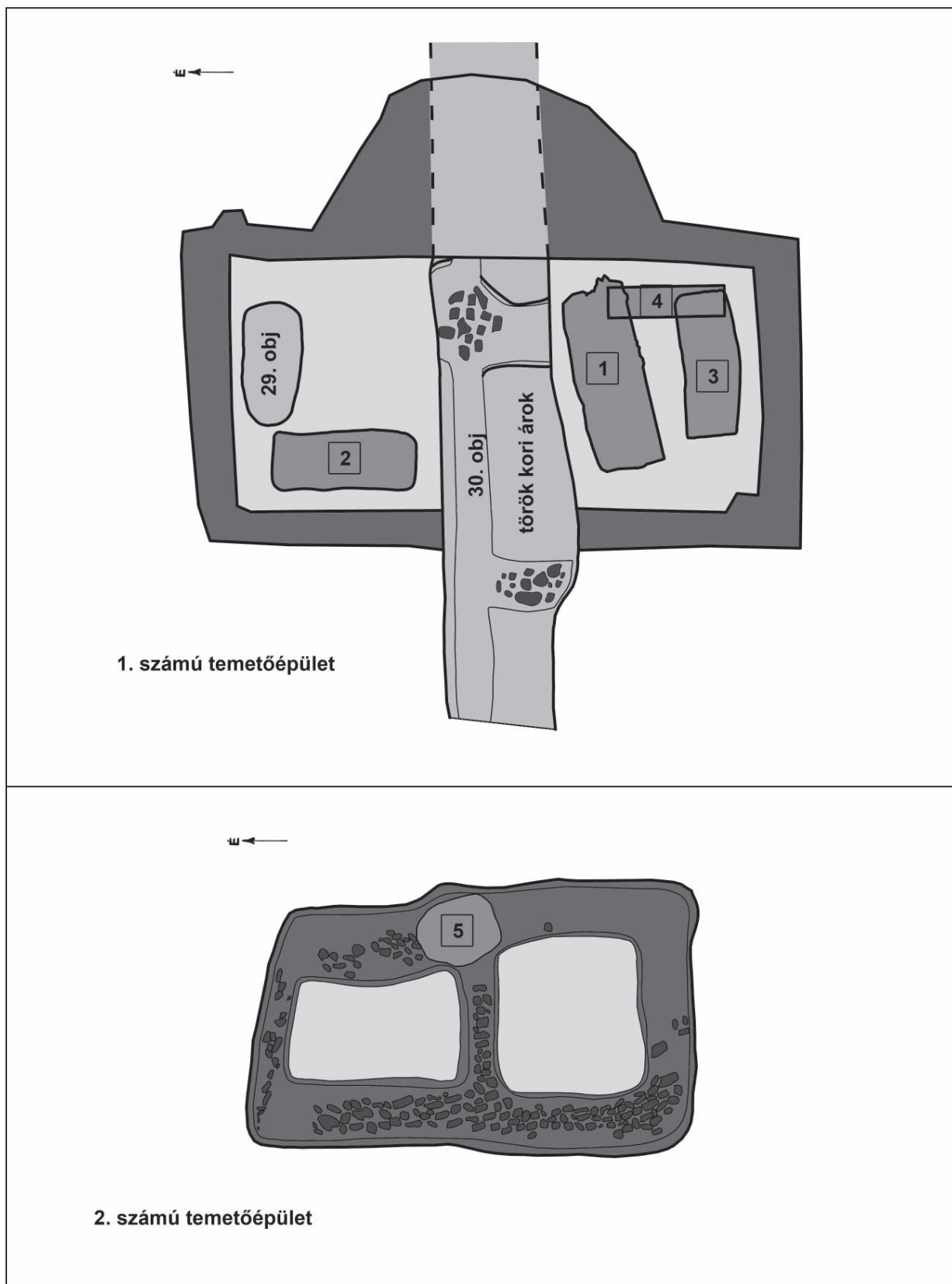
28. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-6: 43. sír; M= 4 1:2; 1-3,5 1:4; 39-45 sír rajza 1:40

29. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1: 51. sír; 2-6: 52. sír; 7: 53. sír; M= 2-7 1:2; 1 1:5; 46-55 sír rajza 1:40

30. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1-2: 56. sír; 3-5: 57. sír; 6: 60. sír; 7-11: 61. sír; M= 2, 4-6, 10-11 1:2; 1, 3 1:4; 56-61 sír rajza 1:40

31. kép: Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. 1 és 2. temetőépület, M= 1:100

Objektumszám	Sorszám	Nevé	Építés	Temetkezés típusa	Temetkezés részletei	Kerámia	Üveg	Fém tárgyak	Ekszer	Egyéb	Melléklet nélkül	Egyéb
25	1	Gy	KEK-NMÓNY	x	x	x	x	x	x	x	x	x
26	2	N6	E-D	x	x	x	x	x	x	x	x	x
28	3	N6	K-NY	x	x	x	x	x	x	x	x	x
33	4	N6?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
32	5	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
403	6	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
404	7	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
408	8	?	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x
517	9	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
518	10	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
519	11	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
521	12	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
522	13	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
524	14	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
525	15	-	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
526	16	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
527	17	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
528	18	N6-Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
529	19	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
530	20	Ffi	Ny-K	x	x	x	x	x	x	x	x	x
551	21	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
552	22	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
553	23	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
554	24	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
555	25	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
556	26	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
558	27	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
560	28	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
561	29	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
562	30	Gy	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x
564	31	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
566	32	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
567	33	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
569	34	Gy	E-D	x	x	x	x	x	x	x	x	x
570	35	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
771	36	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
772	37	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
773	38	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
774	39	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
775	40	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
776	41	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
777	42	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
778	43	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
779	44	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
780	45	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
781	46	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
782	47	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
783	48	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
784	49	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
786	50	?	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
819	51	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
820	52	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
822	53	Ffi	DDK-FÉNY	x	x	x	x	x	x	x	x	x
823	54	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
824	55	Gy	DDK-FÉNY	x	x	x	x	x	x	x	x	x
825	56	Gy	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
826	57	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
827	58	Gy	DDK-FÉNY	x	x	x	x	x	x	x	x	x
828	59	-	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
835	60	Ffi	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x
837	61	N6	D-E	x	x	x	x	x	x	x	x	x

2. táblázat: A Nagykanizsa-Inkey kápolna, Római temető II. lelettipusainak sávonkénti előfordulása és néhány jellemző adata

Vörös István:

A nagykanizsai római kori ló- és kutyasír archaeozoológiai vizsgálata

Nagykanizsa É-i határában 2005-ben az Ipari Park és az M7-es autópálya nyomvonalán folytatott ásatások alkalmával egy 3-4. századi római temető került feltárára. A keleti temető (Római temető I.) ÉNy-i szélén volt a 42. sír, melyben egy ló és egy kutya csontváza egymással ellentétesen, háttal feküdt. Az ÉÉNy-DKD irányú padkás sír méretei: 261 cm hosszú, 126 cm széles, a padka szintje 105/110 cm, szélessége ca. 25 cm. A sír alja enyhén beszűkül, relatív mélysége 120/145 cm.

1. Felszerszámozott hátszló

A ló csontváza a padkás sír középső és a D-i felében félig rogyasztott helyzetben, D-i tájolásban feküdt. A csontváz hossza (az orrcsúcsig) 160 cm, a bal oldali mellső láb hossza (a könyöktől) 85 cm. A ló felkantározott feje ca. 40 cm-rel a szűk sír alja fölött az állára volt állítva. Szájában két bronzkarikás csuklós vaszabla volt. A ló törzse a mellkasán-hasán, a két mellső lába a feje mellett vele párhuzamosan előre nyújtva egyenesen feküdt, a jobb oldali lábvége a sír falát érintve K-i irányba elfordult. Gerincoszlopa az ágyéki régióban ca. 45 fokkal K-i irányban megtört. A ló testén díszes lószerszámzat (szügy- és farhám), valamint nyereg volt. A bal oldali hátulsó láb a test mellett felmagasodó térdel „fekvő helyzetben”, a jobb oldali hátulsó láb a has alatt feküdt.

Lómaradvány - 153 db

Fej - 3 db

A koponya (összeroppant), fogazat: di^{1-3} , dp^{2-4} , M^{1-2} (M^2 áttörte az alveolust, a rágófelület még nem alakult ki). Mandibula sin. -dext. (töredékes), fogazat: di_{1-3} , dp_{2-4} , M_{1-2} (a dp_{3-4} fogkorona rágólapjai domborúan kiemelkednek). A jobb oldali a dp^{2-4} külső oldalain, és a

dp_2 alatti corpus mandibulae-n, illetve mindkét oldali M^{1-2} külső felületén zöld színű patina található.

Törzs - 73 db

nyakcsigolya 7 db (v. cervicalis I-VII),
hátcsigolya 18 db (v. thoracalis I-XVIII),
ágyécsigolya 6 db (v. lumbalis I-VI),
keresztcsont 5 db (v. sacralis I-V),
farokcsigolya 1 db (v. carvicalis I),
borda 36 db (costa 18 + 18),
mellcsont 3 db (stenebra)

A csigolyák epiphysis lemezei nem csontosodtak el.

Végtagok - 74 db

mellső végtag: scapula-humerus-radius/ulna-7
carpus-metacarpus- mc_{2+4} -phI.-II.-III. sin.-dext.
hátulsó végtag: pelvis-femur-patella-tibia-
astragalus-calcaneus-4 tarsus-metatarsus- mt_{2+4} -
ph.I.-II.-III., sesamoideum 5 sup.- 3 inf.

A tuber calcanei záródik. A humerus prox., a radius dist., a tuber olecrani, a femur prox.-dist., a tibia prox. epiphysisei nem csontosodtak el. A bal oldali csípőcsont szárnyának (ala ossis ilii) külső felületén (facies glutea) zöld színű patina. A bal oldali ízületi vápa (acetabulum) csípőcsonti részén nagyméretű üreg (fovea) és felületi kimaródás alakult ki.

A ló fog és csontméreteit az 1. és a 2. táblázat tartalmazza.

A ló neme nem állapítható meg. Mind a maxilla, mind a mandibula corpus oralis része letört, hiányzik, így a szemfog (caninus) alveolus, illetve fogcsíra megléte, vagy hiánya ismeretlen.

A ló életkora: a foggarnitúra statusa alapján 2-2½ év.

A ló marmagassága, testalkata: a 8 (rad-mc, tib-mt) végtagcsont hosszmeretéből (VITT 1952) számított marmagasság átlaga 140,8 cm, közepes testmagasság

kategóriájú. A metapodiumok (mc/mt) és az újjcsontok (ph.-k) hosszúak. A mc karcúsági index-értéke 16,22

középkarcsú. A mc/mt hosszúsági méretaránya 0,835. A patacsontok (ph.III.) kicsik.

1. táblázat. Nagykanizsa, Római temető I. 42. sír. Ló fogazat méretei (mm)

Fogkorona	dp2	dp3	Dp4	M1	M2
Sup. hossz	41,0	29,5	29,0	32,5	29,5
szélesség	25,0	25,0	25,0	28,0	26,0
Pc. hossz		8	10	14	
magasság	10	12	13	81	81
Inf. hossz	33	28	30	34	34
szélesség		18,0	15,0	14,5	12,0

Pc- protoconus

A dp2-4 felső hossza 100 mm, az alsó hossza 95 mm.

2. táblázat. Nagykanizsa, Római temető I. 42. sír. Lócsontváz méretei (mm, cm)

Csont	hosz	prox.sz.	diaph.sz.	dist.sz.	prox.m.	diaph.m.	dist.m.	Mmag.
hum.			35	83		46	78	
			35	82		47,5		
Rad.	336	81	38	74	44	27	46	138,4
	336	82	39	76	44	27	46	138,4
mc.	228	51	34	49	33	22	36,5	140,2
	228	51	48	33,5	23	37	140,2	
Fem.			43			53		
			44			52		
tib.	352	93	41	71		30	47	138,8
	353	93	40	72		30	46	139,2
mt.	273	51,5	32	50	26,5	26,5	39	142,8
	272	52	31	49	49	27	38	142,4

2. Kutya

A kutya csontváza a sír É-i végében É-i tájolásban a bal oldalán „fekvő helyzetben” feküdt. A kutya nyaka (v. cervic. I-VI.) és a feje (koponya és állkapocs-pár) a feltáráskor megsemmisült. A kutya mellső lábai könyöktől K-i irányban kinyújtott, a hátulsó lábai felhúzott helyzetben feküdtek.

Kutyamaradványok - 139 db

Törzs - 61 db

nyakcsigolya 1 db (v. cervicalis VII),
 hátszigolya 13 db (v. thoracalis I-XIII),
 ágyécsigolya 7 db (v. lumbalis I-VII),
 keresztcsont 3 db (v. sacralis I-III),
 farokcsigolya 10 db (v. cervicalis I-X),
 borda 22 db (costa 11 + 11 db),
 mellcsont 6 db (stenebra)

Végtagok - 77 db

mellső végtag: scapula-humerus-radius/ulna-4
 carpus-4 metacarpus sin.-dext.,
 hátulsó végtag: pelvis-femur-patella-tibia-
 astragalus-calcaneus-4 tarsus-4 metatarsus sin.-
 dext.; 11 ph.I., 7 ph.II., 6 ph.III., os priapi fr. (h. 63
 mm).

A kutya neme: a peniscsont (priapi) megléte alapján.

A kutya életkora: kifejelett (4 évesnél idősebb) életkorú.

A kutya marmagassága: az 5 végtagcsont hossz-
 méretéből (3. táblázat) számítható módszerrel
 (KOUDELKA 1886) a marmagassági átlag: 67,2 cm.

A kutya fajtája (típusa): a hosszúcsontok méretei,
 alakja és karsúsága alapján az agarak (*Canis familiaris*
leineri Studer 1901) alakkörébe tartozik.

3. táblázat. Nagykanizsa, Római temető I 42. sír. Kutya csontméretek (mm, cm)

Csont	hossz	prox.sz.	diaph.sz.	dist.sz.	Prox.m.	diaph.m.	dist.m.	Mmag.
hum.			13	335		14	28,5	
Rad.	208	20	13	27,5		7		67,0
			13	28		6,5	24	
Fem.	221	47,5	14,5	34	21	13	36	66,5
	220	47,5	14,5	34	20,5	13	36,5	66,2
tib.	233	37	12,5	25	42	14	17,5	68,0
	233	38	12,5	24	42	14	17,5	68,0
	hossz	szélesség	magasság					
astrag.	29,0	20	14					
	28,5	20	14					
calc.	51,5	19	20					
	50,0	20	21					

3. Pannoniai római császárkori ló- és kocsis sírok áttekintése

Pannoniában 21 lelőhely 37 sírjában 54 ló és 9 kutya temetése ismert (4. táblázat). A temetők területén előkerült önálló lósírok egy része a temetők „Ny-i” szélén található. 22 sírban 1 ló, 10 sírban 2 ló és 4 sírban 3 ló volt elhelyezve. A kocsis sírok száma 10:4 kocsis háromlovas, 5 kocsis kétlovas és 1 kocsis egylovas fogatolású. A kutyák száma 9:1 kutya kivételével (6. lh. bustum) kocsis (21. lh.) és lósírokban (6 lh. 7 egyede) fordulnak elő (5. táblázat).

Pannoniában jelenleg 28 kocsis és lósír (4. táblázat) lovának a marmagassága ismert. A 28 ló marmagassági átlaga 138,3 cm (szélső értékek 130,0-144,5 cm) a Vitti-féle alacsony és a közepes kategóriába tartoznak (6. táblázat).

Az alacsony lovak kategóriájába 6 ló tartozik, marmagassági átlaga 132,1 cm (szélső értékek 130,0-135,7 cm). A közepes testmagasságú lovakhoz 22 ló tartozik, marmagassági átlaga 139,9 cm (szélső értékek 136,2-144,5 cm).

Ezek a lovak a bennszülött lakosság saját kis testmértű lovai.

4. táblázat. Római császárkori ló- és kocsis sírok Pannoniában

Lelőhely	Sír típusa	Ló + kutya	Marmagasság	Irodalom
1. Budakeszi Széchenyi u. 104-106.	1 kocsis sír 1976, 1999.	3 ló (2 igás-, 1 hátszló)	144,5-144,5; 137,1 cm	KISS –TÓTH 1977, MRÁV 2002
2. Budaörs Frank-tanya	3 kocsis sír (kétlovas) 124., 125., 162.	6 ló (2-2-2 ló)	138-138, 138,5-133, 138-142 cm	OTTOMÁNYI 2004, KÖRÖSI 2008
	1 kocsis sír 126.	3 ló	137, 138, 141 cm	
	1 lósír 117.	2 ló + kutya	133, 138 cm	
	3 lósír (egylovas) 79., 83., 86.	3 ló (1+1+1 ló)	141-142 cm	
3. Bécsi út 96/b. Budapest III. krt.	1 kocsis sír 126.	2 ló		MRÁV 2009
4. Csúcshegy Harsány Budapest III. krt.	1 lósír 2006.	2 ló + kutya		MRÁV 2009
5. Balatonfőkajár Apáti	1 lósír	1 ló		K. PALÁGYI 1989
6. Baláca, Likas-domb	1. bustum 2. bustum	1 ló 1 kutya	582 dkg 85 dkg	K. PALÁGYI 1996, VÖRÖS 1996
7. Érd (korábban Tétény)	1 kocsis sír	3 ló (2 igás-, 1 hátszló)		GAUL 1890, VÖRÖS 2005
8. Inota 1. halom 2. halom	1 lósír (2.göd.)	1 hátszló	138,3 cm	K. PALÁGYI 1981, BÖKÖNYI 1981
	1 kocsis sír (2.göd.)	1 igásló	143,8 cm	
	1 kettős lósír (3.göd.)	2 igásló	141,5-141,7 cm	
9. Kozármisleny Rákóczi út 37.	kocsis sír	2 igásló	139,7-136,2 cm	BÖKÖNYI 1989
10. Környe Környebánya	I. lósír 1912.	1 ló		ALAPI 1913 BÓNIS 1982
	III. lósír 1935.	1 ló		
11.Mőzs Kakasdomb	1 lósír:	1 hátszló	131,0 cm	GAÁL 1979
12. Nagykanizsa, Római temető I.	1 lósír 42. sír	1 hátszló + kutya	140,8 cm	
13. Oroszvár (Rusovce, Szlovákia) Vasúti sor	„9. római sír” – 1 lósír 42. sír alatt – 1 lósír	1 ló 1 ló		RADNÓTI- GABLER 1982, VÖRÖS 1999, VÖRÖS 2005

Lelőhely	Sír típusa	Ló + kutya	Marmagasság	Irodalom
14. Sárbogárd Tringer tanya	„a 63. honfoglalás kori sír alatt” – 1 kettős lósír 1 “B. lósír” 1 “C. lósír”	2 igásló 1 ló 1 ló		K. ÉRY 1968, VÖRÖS 1999, VÖRÖS 2005
15. Seregélyes „Pálinkaház”	1 lósír	1 ló		FITZ 1959
16. Solymár Dinnyehegy	1 lósír	1 hátszló	135,7 cm	VÖRÖS 1991
17. Szöny Brigetio, Gerhát-temető	1. lósír 2. kettős lósír	1 hátszló 2 ló + kutya	140,0 cm 130/135,0 - 130,0 cm	BARKÓCZI 1948, VÖRÖS 1999
18. Tihany Sajkod	1 lósír	1 hátszló + 2 kutya		K. PALÁGYI 1990
19. Vajta Kisvajta dűlő	I. lósír II. lósír	1 hátszló + kutya 1 ló		MAROSI 1939
20. Velence Kecske utca	1 lósír	1 ló		MAROSI 1937
21. Zsámbék Klinger J. borospincéje	1 kocsi sír	3 ló + kutya		ANOMIM 1914

5. táblázat. A 21 leelőhely 37 császárkori ló- és kocsis sír lovainak száma

Sírok száma		lovak száma	+ kutya
22 sír	1 lovas	22	4
10 sír	2 lovas	20	3
4 sír	3 lovas	12	1
1 sír	1 kutya		1
37 sír		54 ló	9 kutya

Lovas kocsi sírok száma		lovak száma	+ kutya	leelőhelyszám
4 kocsi sír	3 lovas	12 ló	1 kutya	1, 2, 7, 21
5 kocsi sír	2 lovas	10 ló		2 (3 db), 3, 9
1 kocsi sír	1 lovas	1 ló		8/2
10 kocsi sír		23 ló	1 kutya	

6. táblázat. Marmagasság átlaga

Lovak száma	Marmagasság Átlag	Marmagasság határértékek	Testmagassági kategóriák
28 ló	138,3	130,0-144,5	alacsony – közepes
6 ló	132,1	130,0-135,7	alacsony
22 ló	139,9	136,2-144,5	közepes
11 ló	137,9	136,2-139,7	“kis” közepes
11 ló	142,0	140,0-144,5	“nagy” közepes

Irodalom

ALAPI 1913

Alapi Gy.: *A környei római sírlelet. — Römischer Grabfund von Környe.* Múzeumi és Könyvtári Értesítő 7 (1913) 36–40.

ANONIM 1904

Anonim (Gasparez G. E.): *Zsámbéki római kori kocsi. — Une voiture celtique a Zsámbék.* ArchÉrt 34 (1914) 150–151, 168.

BARKÓCZI 1948

Barkóczy L.: *Két lósír Brigetioból. — Deux tombes de cheval à Brigetio.* ArchÉrt 7–9 (1946–1948) 1948, 169–182.

B. BÓNIS 1982

B. Bónis, É.: *Das kaiserzeitliche „Wagengrab“ Nr. 3. von Környe. — A környei császárkori 3. számú „kocsisír“.* FolArch 33 (1982) 117–161.

BÖKÖNYI 1981

Bökönyi, S.: *Untersuchung der Tierknochenfunde des römerzeitlichen Gräberfeldes von Várpalota-Inota.* AlbReg 19 (1981) 46–52.

BÖKÖNYI 1989

Bökönyi, S.: *Die Pferdeskelette des römischen Wagengrabes von Kozármisleny.* RégFüz 25 (1989) 51–62.

K. ÉRY 1968

K. Éry, K.: *Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of Archaeological and Anthropological data.* AlbReg 8–9 (1967–1968) 1968, 93–147.

FITZ 1959

Fitz J.: *Seregélyes.* ArchÉrt 86 (1959) 205.

GAÁL 1979

Gaál A.: *Későrómai sírok Mőzs-Kakasdombon. — Spätromische Gräber auf dem Mőzs-Kakasdomb.* BBÁMÉ 8–9 (1977–1978) 1979, 23–85.

GAUL 1890

Gaul K.: *Ókori kocsik helyreállítása. A tétényi leletből helyreállított kocsi. — Wiederherstellung altertümlicher Wagen. Wiederherstellung Wagen auf Fundes von Tétény.* ArchÉrt 10 (1890) 97–107.

KISS-TÓTH 1977

Kiss A. – Tóth E.: *Budakeszi (Pest m.).* RégFüz 30 (1977) 22.

KOUDELKA 1886

Koudelka, F.: *Das Verhältnis der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugethieren.* Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn. 2 (1885) 1886, 127–153.

KÖRÖSI 2008

Körösi A.: *A budaörsi kora római kocsisírok lovainak archaeozoológiai vizsgálata.* Budapest 2008 (kézirat).

MAROSI 1937

Marosi A.: *Kelta bronzdíszek Velencéről.* Székesfehérvári Szemle 7 (1937) 26.

MAROSI 1939

Marosi A.: *Fejér megye népe és vallási viszonyai a római uralom idején.* Székesfehérvári Szemle 9 (1939) 23–37.

MRÁV 2002

Mráv Zs.: *Budakeszi, Széchenyi utca 104-106 (MRT 7. 4/16).* Régészeti kutatások Magyarországon 1999. Budapest 2002, 174.

MRÁV 2009

Mráv Zs.: *Utas két világ között. A helyi elit kocsit tartalmazó temetkezései a császárkori Pannoniában.* Ókor 8:3–4 (2009) 86–95.

OTTOMÁNYI 2004

Ottományi K.: *Budaörs, Frank-tanya (Kamaraerdei-dűlő).* Régészeti kutatások Magyarországon 2002. Budapest 2004, 185.

K. PALÁGYI 1981

K. Palágyi, Sz.: *Die Römischen Hügelgräber von Inota.* AlbReg 19 (1981) 7–45, 93.

K. PALÁGYI 1989

K. Palágyi Sz.: *Áttört zablafeszítők Pannoniából. — Variante von durchbrochenen Tremsenspannern aus Pannonien.* ArchÉrt. 116 (1989) 77–83.

K. PALÁGYI 1990

K. Palágyi, Sz.: *Römerzeitliches Pferdegrab in Tihany.* AlbReg 24 (1990) 17–45.

K. PALÁGYI 1996

K. Palágyi Sz.: *A balácai római kori halomsír kutatása. — Erforschung des Hügelgrabes von Balácsa.* Balácai Közlemények 4 (1996) 7–72.

RADNÓTI–GABLER 1982

Radnóti A. – Gabler D.: *Rusovcei/oroszvári ásátások (1942-43). — Die Ausgrabungen von Rusovce/Oroszvár (1942-1943).* CommArchHung 1982, 47–71.

VITT 1952

Vitt, V. O.: *Losadi pazyrykskih kurganov.* SovArh 16 (1952) 51–69.

VÖRÖS 1991

Vörös I.: *Temetési étel- és állatáldozat leletei solymár kora császárkori temetőjében. — Speise- und Tierknochenfunde der Bestattungen des frühkaiserzeitlichen Gräberfeldes von Solymár.* StudCom 21 (1991) 349–351.

VÖRÖS 1991

Vörös I.: *Állathamvak Balácsa, Likas-domb bustumaiban. — Kalzinierte Knochenreste in der Bustums von Balácsa (Likas-domb).* Balácai Közlemények 4 (1996) 237–242.

VÖRÖS 1999

Vörös I.: *Germán ló-kutya kettős sírok Keszthely avar kori temetőjében. — Germanische Pferde-Hunde-Doppelgräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely.* Zalai Múzeum 9 (1999) 121–151.

VÖRÖS 2005

Vörös I.: *Adatok a római fémkantárok használatához Pannoniában.* Specimina Nova 19 (2005) 147–170.

Árkai Péter – Sajgó Csanád:

Római kori üvegedényekben talált szerves anyagok vizsgálata

A vizsgálatok célja az edényekben feltételezhetően eltemetett szerves anyag jellemzése volt, aminek első lépéseként a mintákat szűrővizsgálatoknak vetettük alá, hogy a nagyobb szerves-anyagtartalmúakat kiválaszthassuk. Az edényekbe utólag behullott föld/törmélék keveredett a feltehetőleg „beszáradt” — fizikailag és kémiailag módosult, esetleg állatok által részben elfogyasztott cickánycsontok — és nem-mineralizálódott szerves anyagokkal. A mintákat restaurátorok vették, amikor hozzájuk kerültek.

Minták

Nagykanizsa-Római temető II. 1. sír (téglasír)

1. számú melléklet (agyagkorsó): Az edényben talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj.).

2. számú melléklet (kis méretű mázas edény): Az edényből a restauráláskor eltávolított föld (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj.). Valószínűleg valamilyen kozmetikum (pl. krém) volt az edényben.

3. számú melléklet (üvegfólia): Az edény falán megmaradt anyagból sikerült mintát venni (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj.). Vélhetően valamilyen illatszer tartottak a fiolában.

4. számú melléklet (üvegekorsó): Az edénybe belepotyogott földből, illetve az edény oldalán kicsapódott maradvány (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj. 2004. 10. 11). Valószínűleg bor volt az edényben.

5. számú melléklet (üvegpohár): A pohárban talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj.).

6. számú melléklet (üvegekorsó): Az edényből vett földminta és az edény belső felületéről vett minta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj.).

7. számú melléklet (orsó alakú üvegedény): Az edény belső felületéről sikerült mintát venni (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 25. obj.).

Összesen: 10 minta (25/1, 25/2, 25/3, 25/4, 25/4a, 25/4b, 25/5, 25/6k, 25/6n és 25/7)

2. sír (földsírr)

1. számú melléklet (üvegpohár): A pohárban talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 26. obj. 2004. 10. 14).

3. számú melléklet (agyagedény): Az edényben talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 26. obj. 2004. 10. 14).

Összesen: 2 minta (26/1, 26/3)

3. sír (földsírr)

6. számú melléklet (agyagedény): Az edényben talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 28. obj. 2004. 10. 26).

7. számú melléklet (piros, festett agyagkorsó): Az edényben talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 28. obj. 2004. 10. 26).

8. számú melléklet (mázas agyagkorsó): Az edényben talált, elkülönített földminta (Nagykanizsa-Palin bútorraktár 28. obj. 2004. 10. 26).

Összesen: 3 minta (28/6, 28/7, 28/8)

35. sír (földsírr)

A bal lábszár mellett talált vörös színű festék (734. Nagykanizsa-Palin szoc. otthon, 570. obj. 2005. 5. 24).
Összesen: 2 minta (570/v, 570/f)

59. sír

14. melléklet (2005. 08. 21).

Összesen: 1 minta (59/14)

Az átvett összes minta száma síronkénti bontásban:
10 + 2 + 3 + 2 + 1 = 18 db.

A mérési eredmények ismertetése alkalmazott mérési módszerek szerint

Három alapmódszerként infravörös spektrofotometriát, röntgendiffraktometriát és a pirolízis gázkromatográfiát alkalmaztuk, segítségével kaptunk átfogó képet az egyes mintákról, illetve terveztük meg a további méréseket. Itt a kitézött feladat szempontjából érdekes eredményekről számolunk be.

Az alábbi minták vizsgálati eredményeit ismertetjük:

- i) igazoltan szerves anyagok: 25/3, 59/14
- ii) csak jelentéktelen szerves anyagúak: 25/4a, 25/4b, 25/6k, 25/7
- iii) festék maradványok: 570/v, 570/f

Az infravörös felvételek értékelése

Hat darab mintáról (25/3, 25/4a, 25/4b, 25/6, 570/v és 59/14) készült felvételek kiértékelését ismertetjük.

25/3 és 59/14 a két szerves anyagban gazdag minta. Ezekben szervesetlen alkotók is jelen vannak (szilikátok és karbonátok) kisebb mennyiségben. Jellegetes funkcionális csoportokat és kötések azonosítottunk a két mintában az alábbi rezgési módok (frekvenciák) alapján:

szerves: β CH₂, δ CH₃, γ -CH_{ar}, ν_{as} CH₃, ν_{as} CH₂, ν_s CH₂, ν_s CH₃, ν C=C_{ar}, ν CO, ν_s C-O-C, ν_{as} C-O-C, ν =CH_{ar}, δ OH, ν OH;

szervesetlen: ν Si-O-Si, ν Si-O, ν Si-O-Al, β CO₃²⁻, ν CO₃²⁻, ν OH, δ OH.

A két minta alifás alkotókban egyaránt gazdag, különbség közöttük a karbonil-tartalmú és az aromás vegyületek relatív mennyiségében van. A 25/3-as minta valamivel gazdagabb mind aromás, mind karbonil csoportot — főleg keton és sav — tartalmazó vegyületekben. Az alifás gazdagságuk ellenére nem tartalmaznak hosszabb alkán láncú komponenseket. A 25/3-as minta relatíve gazdagabb CH₃-csoportokban, mint a 59/14-es.

Négy minta infravörös spektrumát ismertetjük röviden, amelyek csak elhanyagolható mennyiségű szerves anyagot tartalmaznak (ν_{as} CH₃, ν_{as} CH₂, ν_s CH₃, ν_s CH₂). A 25/6 és a 570/v minták közel hasonló mennyiségben tartalmaznak szilikátokat és karbonátokat (ν OH, δ OH, ν Si-O, ν Si-O-Si, ν Si-O-Al, ν CO₃²⁻, β CO₃²⁻) melyeket a az xrd alapján ásványokhoz rendelhetünk. A 25/4 minta két elkülönített frakciójáról megállapítottuk, hogy a 25/4a (lemezes) majdnem tisztán karbonát ásványokból áll (ν CO₃²⁻, β CO₃²⁻), míg a 25/4b (darabos) minta közel tiszta szilikát alkotókból áll (ν OH, δ OH, ν Si-O, ν Si-O-Si, ν Si-O-Al), ami arra utal, hogy a borból átalakulás után karbonátok maradtak vissza.

A röntgendiffrakciós felvételek értékelése

Nyolc darab mintáról (25/3, 25/4a, 25/4b, 25/6, 25/7, 570/v, 570/f és 59/14) készült felvételek kiértékelését ismertetjük.

A két szerves anyagban gazdag mintában (25/3 és 59/14) egyaránt találtunk ásványi fázisokat. A 25/3-ban többet, amely kvarcot (domináns), kevés plagioklász, kálföldpátot és kalcitot is tartalmaz. A szerves anyagra jellemző amorf „púp” is megjelent mindkettőben. Az 59/14-es mintában nagyobb amorf „púp” jelzi, hogy ebben a mintában több a szerves anyag, mint a 25/3-ban és ennek megfelelően kevesebb az ásványok mennyisége: kvarc (domináns), kalcit (szubdomináns) és kevés plagioklász. Ebben a két mintában találtunk két nem azonosítható csúcst, amelyek feltehetőleg a szerves anyagok valamely kristályos vegyületéhez tartoznak.

Erre utal a fordított arányú kapcsolatuk az amorf fázis mennyiségével, nevezetesen az amorf mennyiségnek csökkenésével a diffrakciós maximumok jelentősen növekedtek. A diffrakciós maximumok keresése során azt találtuk, hogy a jelzett két azonosítatlan maximumhoz tartozó (3,63 Å, 3,14Å) pszeudó-strukturák szerkezetileg megfeleltethetőek az u.n. a 46-1089 sz. ASTM lapon nyilvántartott C_xFeCl₃ vegyületnek, de hangsúlyozzuk, hogy ez csak szerkezeti megfelelés, ami kémiaiilag nem volt igazolható.

A 25/4-es minta „lemezes” része (25/4a) kalcit (domináns) és nyomokban tartalmaz kvarcot, plagioklász és 10Å-ös filloszilikátot, míg a 25/4b (darabos rész) kvarcot (domináns), 10Å-ös agyagásványokat, kloritot, plagioklász, kevés kálföldpátot és kalcitot is tartalmaz. A szerves anyagra jellemző amorf „púp” egyik mintában sem jelenik meg, ami arra utal, hogy a bor szerves alkotói a kimutathatóság szintjét nem érik el az alkalmazott technika esetében, tehát átalakulás során elbomlottak, illetve eltávoztak, azaz nem maradtak vissza. Borkósavra, illetve számba jöhető sóira: kálium-hidrogén-tartarát, kálium-nátrium-tartarát, kalcium-tartarát, külön „rákerestünk” a két mintában standardokkal és vizes, illetve alkoholos előkészítést is alkalmaztunk, de nem találtuk meg a feltételezett vegyületek maradványait, valószínűleg vízdoldhatóságuk miatt kimosódtak.

A 25/6 és 25/7 minták valamelyest, hasonlítanak. A 25/6 (üvegkorsó, illetve „üvegpalack”) kvarcot (domináns), kalcitot (szubdomináns), kevesebb 10Å-ös agyagásványt (szericit-muszkovit), kloritot, plagioklász, kálföldpátot is tartalmaz. A 25/7 (orsó alakú üvegedény, illetve „olajos üveg” a kis zacskón) gyakorlatilag csak kalcitot tartalmaz, illetve kimutathatósági határ környékén (<1%) agyagásvány nyomokat találtunk benne.

A szerves anyagra jellemző amorf „púp” egyik mintában sem jelenik meg, és a háttér sem emelkedik meg.

A 570/v és 570/f minták (35. számú sírban talált vörös színű festéket tartalmazó „agyagrög”-ről preparált vörös és fehér részek) csak nagyon kevés festékanyagot tartalmaznak a hordozó agyaghoz viszonyítva. Az 570/v minta uralkodóan kvarcból és kalcitból áll, de 10Å-ös filloszilikátot (szericit-muszkovit), kloritot, plagioklász és kevés kálföldpátot is tartalmaz. Festék pigmentet (feltételezhetőleg hematitot) nem sikerült azonosítani kimutathatósági határ feletti mennyiségben (1-2%). Az 570/f mintában megfordul a kalcit kvarc aránya: kalcit (domináns), kvarc (szubdomináns) és nyomnyi mennyiségben 10Å-ös filloszilikát (illit), szmektit, klorit, plagioklász és kálföldpát voltak kimutathatók.

Pirolízis gázkromatográfiás vizsgálatok eredményei

A minták összes szerves anyagtartalmának becslésére és annak minőségi jellemzésére használtuk a módszert.

Hat minta pirogramját mutatjuk be. Közülük négy nagyon szegény, azaz kicsi a pirolízálható szerves anyag tartalma: 25/4a, 25/4b, 25/6 és 25/7. Ezekből a mintákból C₂- (etán és etilén), C₃- (propán és propilén és C₄- (bután és butilén) vegyületek keletkeztek elsősorban a pirolízis során, de csak kis mennyiségben. Az első három mintában kisebb mennyiségben C₁₂-C₂₀ tartományban n-alkánok, illetve n-alkének is megjelennek, C₁₆-C₁₉ dominanciával. Az alkánok mennyisége nagyobb, mint az alkéneké, bár a 25/4b mintában csak

kevés. A 25/7-es mintában a metán relatív mennyisége nagyobb és a C₂ mennyisége jóval nagyobb a C₃-hoz viszonyítva, míg a C₄ kisebb, és a C₁₂-C₂₀ tartományban a szénhidrogének nem jelennek meg, de a C₅-C₁₂ tartományban sok izomér vegyület jelenléte valószínűsíthető, bár mennyiségük kicsi. Tehát ez utóbbi minta szerves anyaga csekély mennyisége ellenére kimutathatóan más, mint a másik háromé.

A két szerves anyagban gazdag minta (25/3 és 59/14) pirogramjai között jelentős különbségek vannak. A C₂-C₅ tartományban az arányok eltérőek: a C₃ csúcs a legnagyobb mindkettőben, de a C₂ relatív mennyisége sokkal nagyobb az 59/14-ben, a C₄ pedig kicsit nagyobb. A nagyobb szén-atomszámú tartományok sem hasonlítanak egymáshoz, mert a 25/3-as minta gazdagabb (a C₂-C₅ tartományhoz viszonyítva) vegyületekben, melyek azonosításához tömegspektrometriás mérések szükségesek. Ezen mérések a megrendelővel való egyeztetés alapján Bristolban vannak folyamatban a jelen szerződés keretein kívül. Összehasonlítva a ~C₈-C₂₃ tartományba eső csúcsokat a különbségek és az egybeesések is láthatóak, bár az eltérő dúsági különbség itt nem olyan szembeötlő, mint a kisebb molekulásúlyú tartományban (1:2, illetve 1:4,5). Az 59/14-es mintán a C₅ feletti tartományban is megjelennek az alkén-alkán dublettek, míg a 25/2-on csak nyomaik látszanak. Tehát a két feltételezett illatszert pirolízis termékei nagyon sok különbözőséget mutatnak.

Elemanalitikai adatok

A két szerves anyagban gazdag minta (25/3 és 59/14) szerves alkotóelemeit meghatároztuk. Az eredményeket az alábbi táblázatban adjuk meg.

Minta	C	H	N	S	CHNS	ásványok+O	H/C _{atomi}	N/C _{atomi}	S/C _{atomi}
	%	%	%	%	%	%			
Nk-25/3	47,94	5,75	0,68	0,02	54,39	45,61	1,44	0,012	0,00016
Nk-59/14	57,90	6,30	0,36	0,06	64,62	35,38	1,31	0,005	0,00039

A mintákat elemanalízis előtt nem karbonát mentesítettük, tehát a 25/3-as minta szerves széntartalma kicsit kisebb (becsült kalcittartalma 1-2%). Az 59/14 minta szerves széntartalma nagyobb kalcittartalma miatt azonban arányában jobban csökken (CaCO₃-ban a C csak 12%, tehát az eredményt csak kismértékben befolyásolja). Ha hasonló H/C arányt tételezünk fel a két mintában akkor 52,5%-ra csökken a minta szerves széntartalma, ami ~ 45% kalcitot feltételezne, de ez meghaladja az elfogadható mennyiséget. A minták

N és S koncentrációi és a képzett atomi arányok is utalnak a pirolízis vizsgálatoknál észlelt eltérésekre.

Izotóparány mérések

A két szerves anyagban dús mintának (25/3 és 59/14) mértük meg a szén- és hidrogénizotóp arányait. Az eredmények a teljes mintákra vonatkoznak, azaz nem távolítottuk el belőlük a szervesen fázis-

kat. A mintákban a karbonát tartalom zavarhatja a szerves anyag izotóp arányát, ha az nem szerves eredetű. A két minta $\delta^{13}\text{C}$ (‰PDB) értékei nem különülnek el nagyon, aminek két magyarázata is lehet: i) a szervesetlen szén aránya kicsi, ii) a karbonát szene is szerves eredetű, azaz szerves anyag bomlásából származik.

	$\delta^{13}\text{C}$ PDB	$\delta\text{D}^{\text{VSMOW}}$
25/3	-26,03‰	-205‰
59/14	-24,55‰	-98‰

Ez utóbbi magyarázat tartalmazza a fontosabb hatást, mert a 25/3-as mintában sokkal nagyobb mennyiségű karbonát van, és ennek ellenére könnyebb izotóposan összehasonlítva az éppen kimutatható mennyiséget (~1%) tartalmazó 59/14-es mintával. A két minta különbözőségére utalnak az eltérő hidrogén izotóp arányaik is, melyek eltérő eredetű szerves anyagokra utalnak.

Összefoglalás

A nagykanizsai római temetők feltárt sírjaiban talált tárgyak között tárolóedények és eszközök is voltak. Ezek egy részéről feltételezhető, hogy szerves tartalmú anyagokkal töltve temették el az elhunytakkal. A tárolók egy részéből a restaurátorok mintákat vettek.

A szerves anyagtartalomra „esélyes” mintákat vizsgáltuk különféle rendelkezésünkre álló műszerrel. A mérési módszerekkel nyert eredményeket a fentiekben ismertettük. A minták közül kettő — Nagykanizsa-Római temető II., 1. sír 3. számú melléklet - üvegfiola és Nagykanizsa-Római temető I., 59. sír, 14. melléklet — bizonyult nagy szerves anyagtartalmúnak. A minták szerves elemi összetételét és szén- és hidrogén-izotóp arányait is megmértük. Mindkét minta tartalmaz szervesetlen fázisokat is, melyek közül a karbonátok szekunder keletkezésük is lehetnek az izotóparányok alapján. Pirolízis gázkromatográfiás eredmények szerint csak az utóbbi két minta tartalmaz jelentősebb szerves pirolizátum terméket (éghető illókat) szolgáltató szerves anyagot. A két minta pirogramjai sok eltérést mutatnak, ami arra utal, hogy a feltételezett illatszerek legalább részben a főkomponenseikben eltérőek, amit mind az infravörös és röntgendiffrakciós felvételek, mind az izotóp- és elemanalitikai adatok is igazolnak.

A kutatás még nem zárult le, mert a bristoli egyetemen még folynak további mérések, melyek befejeztével lehet az eredmények közzétételét megtervezni. Fontos, hogy ilyen jellegű minták esetében a mintavételt felkészült analitikus végezze, mert sok hasznos információt szerezhet, emellett több és tisztább mintát nyerhet megfelelő oldószerrel és eszközök segítségével. A helyzet hasonlít a „helyszínelő” filmekben látható gyakorlathoz, mert gyakran a mintavételkor eldől a nyerhető eredmény, illetve annak használhatósága.¹

Jegyzet

¹ A jelentésben közölt mérési adatokat és mellékleteket a felsoroltak mérték, illetve értelmezték: Bruknerné dr. Wein Alice, Fekete József, Sajgó Csanád dr., Tóth Má-

ria; a munkálatokban közreműködtek: Komoróczy Olga és Marót Péterné.

Merczi Mónika – Tóth Gábor:

Újabb adatok a Nyugat-Dunántúl késő római kori népességének embertanához

(Nagykanizsa Inkey-kápolna és Palin lelőhelyek, 3-4. század)

Bevezetés

A Dunántúl a Kr. u. 1. században vált a Római Birodalom részévé. A kora római időszak népességéről, a hamvasztásos temetkezési rítus általános volta miatt alig rendelkezünk ismerettel. A hamvasztásos sírok között szórványosan előforduló csontvázas temetkezések vizsgálatára csak a nyugat-dunántúli Oroszvár/Rusovce (PICHLEROVÁ–STLOUKAL 1977) és a kelet-dunántúli Solymár (K. ZOFFMANN 1991) lelőhelyeken került sor.

A késő római korból, melyben a korhasztásos volt az általánosan alkalmazott temetkezési mód (ÉRY 1991), már jóval több, jórészt a 4. század közepe és az 5. század első harmada közötti időszakban használt temető embertani vizsgálatát végezték el. Ezek nagy része azonban a Dunántúl keleti felére kiterjedő Valeria tartomány területén helyezkedik el. Itt a népesség egyrészt a határ menti katonai táborokhoz tartozó temetők — Nyergesújfalu-Sánchegy (MERCZI 2002), Tokod-Erszébetakna (ÉRY 1981), Pilismarót-Öregekdülő (PAP 1981), Visegrád-Diós (MERCZI 2001), Dunaújváros-Intercisa (NEMESKÉRI 1954) — alapján jellemezhető. Ezek mellett, a tartomány belsőbb területein városok — Csákvár (NEMESKÉRI 1956a), Tác (ÉRY 2000), Pécs-István tér (ÉRY 1973) — és falusias jellegű vagy villatelepülések — Babarc (MERCZI 2007a), Bogád (TÓTH 1962), Majs (ÉRY 1968), Vörösmart, Zengővárkony, Kővágószőlős (WENGER 1968) — temetői állnak rendelkezésünkre. Szőny-Brigetio (NEMESKÉRI 1956b) és Budapest-Kaszásdülő (FRÁTER 1993) temetői több évszázadon keresztül, a 2-4. században voltak használatban.

A Dunántúl nyugati felének népességéről, mely a késő római Pannonia Prima tartomány része volt, jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk. A nagyobb

esetszámú Keszthely-dobogói temetőt kivéve (VARGA et al. 2005) csak szórványos adatközléseink vannak — Győr (TÓTH s.a.), Csepreg (TÓTH 1994), Chernelházadamonya (K. ZOFFMANN 1981), Szombathely (MAYER et al. 2006; TÓTH et al. 2006) —, de biztató, hogy Vas megye területéről további embertani szériák feldolgozása kezdődött meg.

Így a Kárpát-medence népességeinek összehasonlító elemzése során a kutatók (ÉRY 1982; ÉRY 1983; ÉRY 1998b; FÓTHI 1998; FÓTHI 2000; VARGA et al. 2003), a késő római népességről jórészt csak a kelet-dunántúli adatok alapján vonhattak/vonhatnak le következtetéseket. A vizsgálatok eredményei alapján a római kor időszakának embertani képe viszonylag egységes volt: europid népesség meso-dolichokran koponyaformával. A testmagasság északról dél felé haladva kissé csökkent. A közelmúltban, részben még közöletlen adatok felhasználásával elvégzett újabb összehasonlító vizsgálat (MERCZI 2006; MERCZI 2007c), megerősítette azt a megfigyelést, mely szerint a kelet-dunántúli (valeriai) késő római népesség mérsékeltlen kevert, jórészt hosszúfejű és közép magas termetű volt. A megnövekedett adatmennyiség az egykori tartomány északi- és déli felének, illetve a határvidékének és a belsőbb területeinek összevetését is lehetővé tette. Bár a tartomány északi- és déli felének, illetve határvidékének és belsőbb területeinek népessége szignifikánsan nem különbözött egymástól, mégis a koponyaméreték és a termetértékek alapján csekély eltéréseket lehetett felfedezni. A férfiak esetében ugyanis a déli területeken élők koponyája rövidebb és alacsonyabb, termetük is alacsonyabb volt, mint a tartomány északi felében. Nők esetében a koponya a határvidéken hosszabb, szélesebb és alacsonyabb volt, mint a belsőbb területeken.

A Dunántúl római kori népességére vonatkozóan a temető-feldolgozások és az összehasonlító jellegű

munkák mellett néhány esetben a gyermek-temetkezések értékelésére is sor került (TÓTH 2004; MERCZI 2007b).

Anyag és módszer

Az embertani vizsgálatra Nagykanizsa-Inkey-kápolna (Római temető I.) és a tőle jól elkülönülő Nagykanizsa-Palin római kori lelőhelyekről (Római temető II.) érkezett csontanyag. A mellékletek alapján az Inkey-kápolnánál feltárt temetőt a 3. század közepe és a 4. század második fele közötti időszakra lehet keltezni, a Palin lelőhelyen előkerült sírokba a 4. század közepe táján temetkeztek, így mindkét temető a Nyugat-Dunántúl késő római népességéről szolgáltat újabb adatokat. A sírok jelentős része korhasztásos temetkezés, csupán néhány a hamvasztott sírból származó csontmaradvány. A csontanyagot előzetesen megmosták, vizsgálatra előkészítették. Inkey-kápolna lelőhelyéről 51 sír anyaga, Palin lelőhelyről pedig 54 sír anyaga volt vizsgálható, utóbbi csontanyaga lényegesen rosszabb megtartású.

A kalcinált maradványok vizsgálatával a fizikai jellemzők meghatározását, az anatómiai rendszerezést, majd az embertani alapadatok megállapítását kíséreltük meg, figyelembe véve a Nemeskéri-Harsányi szerzőpáros ajánlásait (NEMESKÉRI–HARSÁNYI 1968).

A korhasztásos csontmaradványok vizsgálata és értékelése során a felnőttek (23-x év) életkor meghatározása/bebecslése négy korjelző alapján (NEMESKÉRI et al. 1960), a gyermekek (0-14 év) és a fiatalok (15-22 év) életkor meghatározása a fogak áttörése és/vagy a végtagsontok hossza alapján valamint az epifizisek csontosodásának mértéke szerint történt (SCHOUR–MASSLER 1941; STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978; FEREMBACH et al. 1979). A nemi hovatartozás meghatározása 23 jelleg súlyozás nélküli vizsgálatára épült (ÉRY et al. 1963). A nem- és életkor meghatározások esetében rögzítettük és figyelembe vettük a fogazat és a vázcsontok általános állapotát is.

Az adatok felvétele Rainer Knußmann, valamint Éry Kinga és Tóth Gábor ajánlásait követte (KNUßMANN 1988; ÉRY 1992; TÓTH 2007). A fogstátuszt jelen munkában nem ismertetjük. A testmagasság számítása a hosszúcsontok (kar-, orsó-, comb- és sípcsont) legnagyobb hossza alapján Tornstein Sjøvold módszerével a mindkét nemre és az összes rasszra kidolgozott képletek alapján történt (SJØVOLD 1990). A méretek osztályba sorolása Alekszejev és Debec ide vonatkozó táblázatait követte (ALEKSZEJEV–DEBEC 1964). Az adatkezelésnél és a demográfiai számításoknál a Bernert Zsolt-féle paleoantropológiai számítógépes programcsomagot (BERNERT 2005) alkal-

mastuk. A római kori lelőhelyek népességét tíz koponyaméret alapján (Martin No. 1, 8, 9, 17, 40, 45, 48, 51, 52, 54) vetettük össze egymással. Annak ellenére, hogy a Penrose módszerével végzett távolságvizsgálatba (PENROSE 1954) csak azok a sorozatok vonhatók be, melyeknél az esetszám koponyaméretenként tíznél több, elvégeztük a vizsgálatot, melynek eredményei így Nagykanizsa késő római kori népességére vonatkozóan nem tekinthetők teljes értékűnek.

Eredmények

Demográfiai jellemzők

A sírok csontanyaga rossz megtartású, csupán néhány esetben lehetett teljes anthropometriai programot elvégezni. Az egyes egyének nemi és életkori alapadatait az 1. táblázat tartalmazza.

Nagykanizsa-Inkey kápolna temetőjébe 14 gyermeket (0-14 év) és 37 felnőttet (15-x év) temettek. A felnőttek között 14 férfit és 12 nőt lehetett elkülöníteni; 2 egyén csontmaradványai sem a nem, sem az életkor bebecslésére nem voltak alkalmasak, további 9 egyénnél csak az életkor meglehetősen tág határok közti bebecslésére volt mód. A gyermek- illetve fiatalok (15-22 év) a népesség több mint harmadrészét ($18/51 = 35,3\%$) tették ki. Nagykanizsa-Palin temetőjében 12 gyermek és 42 felnőtt nyugodott. A felnőttek között a nemet 7 férfinél és 14 nőnél lehetett meghatározni. A csontanyag rosszabb megtartását jelzi, hogy ebben a temetőben már 6 esetben nem lehetett sem a nemet, sem az életkort megállapítani, emellett azon egyének száma is (15) magasabb, akiknél csak az életkort lehetett becsülni. A gyermek- és fiatalok aránya ugyan csak ebben a temetőben volt magasabb ($23/54 = 42,6\%$). A felnőttek esetében — figyelembe véve az indifferens esetek viszonylag magas számát — a kiegyenlített nemi arány csupán feltételezhető; jelentős férfi-, vagy nőtöbblet nem valószínűsíthető.

A demográfiai értékelésnél, összevont mintával dolgozva, mértéktartó következtetéseket ekkora elemszámmal már le lehet vonni. Az egyének rövidített halandósági tábláját a 2. táblázat, a csecsemőkorúak pótoló értékei alapján végzett korrigált értékeket pedig a 3. táblázat és az 1. kép tartalmazza. Az elvégzett korrekció szerint a vizsgált népességben 49 újszülöttre lehetne számítani. Mint feltételezhető, az újszülöttek hiánya az alacsonyabb sírmélységgel, az eróziós- és földmunkahatásokkal, a csontanyag elkorhadásával magyarázható, esetlegesen a temetőn kívül történő eltemetéssel. A születéskor várható átlagos élettartam (korrekció nélkül) 27,3 év. Az újszülött kori korrekció után 18,4 év. Gyermekkorban jellemző az 5-9

éves korcsoport megnövekedett halandósága — gyermekkori fertőző megbetegedéseket és egyéb veszélyforrásokat feltételezhetünk —, amit a 20-24 éves korban, mindkét nemnél megfigyelhető újabb magas halandóság követ. Ez az érték a nők esetében a szülés-sel-gyermekággal magyarázható, ebben az életkorban tapasztaljuk a halandósági csúcst, a férfiak esetében azonban a magasabb értékek az életmód — betegségek, harci eseményekre utaló sérülések nyomai a csontanyagban — következményei lehetnek. Nőknél a megnövekedett halandósági mutató a 35-39 és 45-54 éves korcsoportokban két újabb, de már kisebb csúccsal jelentkezik. A férfiaknál a halandósági csúcs a 45-54 éves időszakra esik.

Nemi jellemzők

A nemi jellegek vizsgálata során, a rossz megtartás miatt, a medence egyes jellegeinek vizsgálata csak néhány esetben volt lehetséges. Az Inkey-kápolna lelőhelyről meghatározható férfiaknál ($n=14$) a szexualizáltság értéke $+0,56$. Palin lelőhely esetében a férfiak értéke $+0,59$ ($n=6$). Mindkét esetben férfias kategória. A férfias jelleg a koponyán és a vázon egyaránt jellemző. Leginkább férfiasnak tekinthető jellegek — mindkét temető esetében, megközelítőleg azonos kifejezettséggel — a corpus mandibulae, a caput mandibulae, a cotylo-ischadic index, a caput femoris nyílirányú átmérője és a sulcus praeauricularis. Érdekes jelleggyűjtés, hogy mindkét temető férfi halottainál nőies kategóriába(!) tartozik a tuber frontale és parietale, a protuberantia occipitalis externa és az angulus mandibulae. A nők szexualizáltsági értéke Inkey-kápolna lelőhely esetében $-0,97$ ($n=10$). Palin lelőhely esetében $-1,05$ ($n=14$). A nőies jelleg a koponyára és a vázra egyaránt jellemző. Leginkább nőies jellegek (mindkét temetőben, megközelítőleg azonos értékekkel) a tuber frontale és parietale, a glabella és arcus superciliaris, a processus mastoideus, a protuberantia occipitalis externa, az occipitalis felszín, a corpus mandibulae, a mentum, az angulus mandibulae, az angulus subpubicus, az incisura ischiadica major, a caput femoris és a sulcus praeauricularis. Az egyes jellegek alapján a két nem jól elkülönül egymástól, a felnőttkori indifferens esetek előfordulása a maradványok töredékes-hiányos voltával magyarázhatóak. A nemi jellegek hasonlóságai/azonosságai miatt felmerül a lehetőség, hogy a két temetőt használók azonos népességhez tartoztak, vagy pedig azonos etnikai háttérrel rendelkeztek. Ezt a felvetést alátámasztani látszik az a két temetőben eltemetett három személy is, akiknél komplett és szimmetrikus os incae tripartitum, valamint egyéb epigenetikus jellegek is megfigyelhető-

ek voltak, amely alapján köztük a rokoni kapcsolatot is feltételezhetjük (Római temető I.: 6. és 7. sír, Római temető II.: 41. sír).

Metrikus jellemzők

Mindkét római kori lelőhely (Inkey-kápolna és Palin) esetében igen kevés koponyamérettel rendelkezünk, így azt a nemi jellegek alapján tett a felvetést, mely szerint a két temetőt használók azonos népességhez tartoztak, a kisszámú mérhető koponyalelet nem tudja sem megerősíteni, sem cáfolni. A koponya metrikus jellemzőit a két temető népességét összevonva vizsgáljuk, azonban a méretek száma az összevonással sem növekedett meg jelentősen. A 4. táblázat a két minta összevonása után, a távolságszámításokhoz felhasznált koponyaméreteket statisztikai paramétereit tartalmazza, melyeket az alacsony esetszám ellenére meghatároztunk.

Az átlagos koponyaméreteket tekintve a férfiak koponyája igen hosszú középszéles és magas, arckoponyájuk középhosszú és középmagas, szemüregük igen keskeny és középmagas, orruk középszéles volt. A nők koponyája hosszú, középszéles és középmagas, arckoponyájuk középhosszú és középmagas, szemüregük igen keskeny és alacsony, orruk keskeny volt. A koponya hosszúság – szélességi jelzője (Martin No. 8:1), az ún. koponyajelző alapján a férfiak hosszúfejűek (dolichokranok), a nők közepesen hosszúfejűek (mesokranok) voltak.

Mivel a koponyaméretek átlagos szóráshányadosa a népességet nem mutatja egységesnek (a férfiak mérsékelt, a nők erősen keverték voltak), érdemesnek tartottuk a koponya jellegeinek részletesebb elemzését, melybe csak azokat az eseteket vontuk be, melyeknél a koponyajelző meghatározható volt (Inkey-kápolna: 1, 7, 12, 14, 49. sírok; Palin: 554, 561, 567, 776, 781. sírok).

A férfiak koponyája vagy igen hosszú, középszéles/igen keskeny és középmagas, a koponyajelző alapján hyperdolichokran volt (1, 561. sírok); vagy lehetett igen hosszú/hosszú, igen széles/széles és középmagas/igen magas, a koponyajelző alapján dolicho- vagy mesokran (7, 776. sírok). Arckoponyájuk középmagas/magas volt. A szemüreg feltűnően keskeny (igen keskeny/igen-igen keskeny) volt, de magasságát tekintve alacsony, középmagas és magas egyaránt lehetett. Az orr középszéles vagy széles volt. Egyetlen esetben (12. sír) a koponya középhosszú, igen széles, igen magas, a koponyajelző alapján hyperbrachykran volt.

A nők koponyája lehetett hosszú/igen hosszú, keskeny/igen keskeny és középmagas/magas, a koponyajelző alapján hyperdolichokran (49, 554. sírok). Két to-

vábbi nőnél (14, 567. sírok) a koponya középhosszú, középszéles valamint magas illetve alacsony, a koponyajelző alapján mesokran volt. Egy nőnél (781. sír) az ugyancsak mesokran tartományba sorolható koponyajelzőt igen hosszú és igen széles koponya eredményezte, mely a másik két mesokran esettől eltérően közép magas volt. Az arc a mesokranoknál magas, a hyperdolichokranoknál igen alacsony vagy közép magas volt. Szemüregük keskeny/igen keskeny és alacsony volt, mindössze egyetlen esetben bizonyult középszélesnek és közép magasnak. A mesokranok orra keskeny, a hyperdolichokranoké középszéles volt. Mindkét nem képviselői az europid rasszkörbe tartoztak.

A vázcsontméretekéből számított testmagasság értékek mindkét temető esetében a közép magas-magas kategóriákban szóródnak, nőknél alacsonyabb testmagassággal; a kis elemszám érezhetően megmutatkozik az eloszlásban. Így a legbiztosabb támpont továbbra is a szexualizáltság jellegeinek feltűnő azonossága volt, ami alapján megkockáztatható az a megállapítás, hogy valószínűleg a két temetőt azonos népesség használhatta.

A népesség helye a Dunántúlon

Az egyes római kori minták közötti összehasonlítást a koponyaméreték átlagértékei alapján végeztük. Férfiak esetében megállapítható, hogy a koponya sem a Nyugat-Dunántúlon, sem a Dunántúl keleti felében nem volt olyan hosszú, széles és magas, mint Nagykanizsán. Ugyancsak szélesebb a homlok és az orr is. Ezzel szemben a szemüreg sehol sem bizonyult olyan keskenynek, mint Nagykanizsán. Nőknél „csak” a szemüreg két méretben mutatható ki számottevő eltérés, amely a többi mintával összevetve igen alacsony és a férfiakhoz hasonlóan igen keskeny. Az itt vázolt különbségekkel, melyért véleményünk szerint leginkább a nagykanizsai minta kis esetszáma tehető felelőssé, magyarázható, hogy a Penrose-módszerével végzett távolságvizsgálat sem a férfiak, sem a nők esetében nem eredményezett 1 %-ra szignifikáns hasonlóságot ($Cp^2 = 0,197$). (Hasonló eredmény tapasztalható az Oroszvár/rusovcei nők esetében is, akiknél szintén nagyon alacsony volt az esetszám.) A távolságvizsgálat egyéb (szignifikáns) eredményei nem mutatnak jelentős különbségeket az egyes késő római minták, illetve a Dunántúl kora és késő római népessége között (részletesebben lásd Merczi 2006, 2007c). Mindezek alapján sokkal valószínűbbnek tűnik az, hogy az itt bemutatott kis esetszámú minta nem reprezentálja megbízhatóan Nagykanizsa késő római kori népességét. Ennek következtében eredetét illetve leszármazot-

tainak további sorsát sem lehet tisztázni. A felmerülő kérdések megválaszolásához további embertani (és régészet) leletek napvilágra kerülésére és közzétételére van szükség.

Végezetül megemlíthető, hogy a koponyaméreték alapján a két nem is jelentősen különbözik egymástól ($Cp^2 = 0,617$), ugyanis a férfiak koponyája nemcsak az egyéb dunántúli mintákhoz képest, de a nőkéhez viszonyítva is hosszabb, szélesebb és magasabb, az arc és a szemüreg ugyancsak magasabb, az orr szélesebb volt. Az egyetlen közös vonás közöttük a szemüreg feltűnő keskenysége. Ennek oka valószínűleg ismét a kis elemszámra vezethető vissza.

Anatómiai variációk és paleopatológiai esetek

Az epigenetikus jellegek (anatómiai variációk) betegségek és sérülések ismertetésében a felsorolásra hagyatkozunk, mivel a hiányos és töredékes koponyák és vázak miatt gyakorisági mutatókat nem lenne helyes megadni.

Nagykanizsa – Inkey-kápona (Római temető I):

A koponya anatómiai variációi közül megemlítenődő a sutura metopica (6. sír, 7. sír, 49. sír), az ossa Wormiana (7. sír, 12. sír) és az os incae tripartitum, amely komplett és szimmetrikus (6. sír, 7. sír). A vázon foramen olecranii (7. sír, 28. sír).

Paleopatológia:

6. sír: Calcaneuson és ulnán fizikai stress.

7. sír: Cribra orbitalia Stad. I., Spina bifida (sacrumon), A jobb tibián distalisan a fibula ízesülésének megfelelően exostosis (a fibula eltérés nélkül).

12. sír: Calcaneusokon fizikai stress. A jobb oldali femuron a collum és a trochanter minor határolta ívben 40x31 mm-es odacsontosodott csontdarab, amely valószínűleg a hiányzó medence ischiomtöréséből származik. A bal tibián exostosis a fibula ízesülésétől mediálisan az epicondylusnál.

14. sír: Calcaneusokon fizikai stress, a humerusokon fizikai stress, a bal oldalin az alsó harmadban exostosis, az ízületi fej degenerációja. A caput mandibulae mindkét oldalon kissé degenerált. A bal tibián és fibulán az alsó harmadban gyógyult törés, a csontvégek összecsiszva. Az 52-56 éves nőnél (a jó megtartású koponya és vázon kapcsolati hely nélkül) a csontanyagban karfiolszerű csontképlet, amely a méhtest méretének és formájának megfeleltethető (2. kép). Méretei: 51x32x17 mm. Megtisztítva nagy sűrűségű, homogén RTG-áryéket kapunk. A valódi méhdaganatok kö-

zött „...leggyakoribb a fibromyoma. Ez sima izomsejtek egymást különböző irányban átszövő nyálábjaiból áll, melyeket kötőszövet tart össze. ... többszörösek is lehetnek, máskor egy nagyobb daganatban fiókdaganatok vannak. ... feltűnő nagyságúra nőhet, terheség a növekedést még gyorsítja. Gyakori benne a nyálkás, vizenyős lágyulás, tömlőszerű szétfolyósodás, teljes elhalás, elmeszesedés.” (BUDAY 1929). „Ha megnagyobbodnak, akkor vagy félgömbszerűen domborodnak elő, vagy kezdetben széles alappal, később pedig kocsánnyal függenek össze a nyálkahártyával. E nyeles myomák rendszerint kisebb terjedelműek és a kocsányuk körül csavarodhatnak. Ereik ennek folytán thrombolizálódnak, szövetük elhal, gangraeneskál avagy elmeszesedhetik.” (KROMPECHER 1916). Ezt az elmeszesedési folyamatot, amely kocsánycsavarodás következtében vagy nyomásnak kitettség miatt alakul ki, BALÓ (1952) is ismerteti. Jelenkori bonctermi összehasonlítások alapján — köszönettel tartozunk Dr. Tóth Csabának, a Vas Megyei Markusovszky Lajos Rehabilitációs és Gyógyfürdő Kórház Egyetemi Oktatókórház Kórbonctani Osztály vezető főorvosának — az 50 év feletti nők közel egyharmadánál megfigyelhető a fibromyoma uteri, amely elmeszesedve a bemutatott képek megfelelő képletként jelentkezhet.

15. sír: Patellán és humeruson fizikai stress.

27. sír: Örlőfogak életbeni fogvesztése miatti atrophias állkapocs. A bal oldali femur meredek combnyaki szögállása és deformitása alapján csípőízületi displasia valószínű (a medence töredékei nem a kérdéses területről valók).

29. sír: calcaneuson fizikai stress (entesopathia).

39. sír: A bal oldali tibia és fibula középső és alsó harmadának határán enyhe megvastagodással és periostitiszes nyomokkal, tengelyeltérés nélkül gyógyult törés.

49. sír: Calcaneuson fizikai stress. A lumbalis 3-as csigolya testének jobb oldalán lefelé irányuló 19x17 mm-es exostosis.

52. sír: A jobb oldali tibia fibularis oldalán az alsó és középső harmad határán 29x15 mm-es, a csontfelszint érintő gyógyult sebzés nyoma.

54. sír: Humeruson fizikai stress.

65. sír: Humeruson fizikai stress.

Nagykanizsa – Palin (Római temető II):

A koponya anatómiai variációi közül megemlítendő a sutura metopica (2. sír), az ossa Wormiana (24. sír, 46. sír), az os epiptericum (41. sír) és az os lambdae (41. sír). A sutura sagittalisnak megfelelően depressio (33. sír). Os incae tripartitum, amely komplett és szimmetrikus (41. sír). A vázon a foramen olecranii (2. sír, 29. sír, 46. sír).

Paleopatológia

2. sír: A bal oldali tibia distalis epifizisének dorsalis oldalán exostosisok.

3. sír: Atrophias állkapocs.

5. sír: Humeruson fizikai stress. Atrophias állkapocs.

6. sír: Nyaki 3-as és 4-es csigolya blokkcsigolyát alkot.

12-13. sír: A lumbalis csigolyákon és a patellákon fizikai stressnek köszönhetően kialakult entesopathiák.

24. sír: A claviculákon és calcaneusokon fizikai stress.

26. sír: Humeruson fizikai stress.

27. sír: Ulnán fizikai stress.

29. sír: Calcaneuson fizikai stress. Humerusokon fizikai stress, a jobb oldalon fokozottab deformáció és entesopathia.

35. sír: Lumbalis csigolyák peremképződése.

41. sír: Bal oldali femuron a trochanter minor alatt fizikai stress képe.

45. sír: Calcaneuson és patellán fizikai stress. A sternum manubriuma és copusa összecsontosodott.

60. sír: Humeruson fizikai stress.

Irodalom

- ALEKSZEJEV–DEBEC 1964
Alekszejev, V. P. – Debec, G. F.: *Kraniometrija*. Moszkva 1964.
- BALÓ 1952
Baló J.: *Kőrbonctan II*. Budapest 1952, 357–360.
- BERNERT 2005
Bernert Zs.: *Paleoantropológiai programcsomag*. Folia Anthropologica 3 2005, 71–74.
- BUDAY 1929
Buday K.: *Kőrboncolástan II*. Budapest 1929, 203–204.
- ÉRY 1968
Éry, K.: *Anthropological Studies on a Late Roman Population at Majs, Hungary*. Anthropologica Hungarica 8 (1968) 31–58.
- ÉRY 1973
Éry, K.: *Anthropological Data to the Late-Roman Population at Pécs, Hungary*. Anthropologia Hungarica 12 (1973) 63–114.
- ÉRY 1981
Éry, K.: *Anthropologische Analyse der Population von Tokod aus dem 5. Jahrhundert*. In: Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Hrsg.: Mócsy, A. Budapest 1981, 223–263.
- ÉRY 1982
Éry K.: *Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességének embertanához*. VMMK 16 (1982) 35–85.
- ÉRY 1983
Éry, K.: *Comparative Statistical Studies on the Physical Anthropology of the Carpathian basin between the 6-12.th centuries A. D.* AlbReg 20 (1983) 89–141.
- ÉRY 1991
Éry K.: *Paleoantropológia – Paleodemográfia*. Budapest 1991, 40–42 (kézirat).
- ÉRY 1992
Éry K.: *Útmutató csontvázleletek vizsgálatához*. Budapest 1992 (kézirat).
- ÉRY 1998a
Éry, K.: *Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin*. Budapest 1998.
- ÉRY 1998b
Éry K.: *Összegző embertani tanulmányok a Kárpát-medence IV-XVII. századi népességeiről*. Panniculus Ser. B. No. 2 (1998) 35–38.
- ÉRY 2000
Éry, K.: *Anthropological studies on a Late Roman Period population at Tác-Margittelep*. AHNMNH 92 (2000) 347–453.
- ÉRY et al. 1963
Éry K. – Kralovánszky A. – Nemeskéri J.: *Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja*. AnthrKözl 7 (1963) 41–90.
- FEREMBACH et al. 1979
Ferembach, D. – Schwidetzky, I. – Stloukal, M.: *Recommandation pour déterminer l'âge et la sexe sur le squelette*. Bulletin Mém. Soc. Anthropol. 13 (1979) 7–45.
- FÓTHI 1998
Fóthi E.: *Összehasonlító antropológiai vizsgálat a Kárpát-medence népeinek etnogenezéséhez. Embertani kapcsolatok a 6-8. században az eurázsiai steppe és a Kárpát-medence között*. MFMÉ–StudArch 4 (1998) 497–521.
- FÓTHI 2000
Fóthi, E.: *Anthropological Conclusions of the Study of Roman and Migration Periods*. Acta Biologica Szegediensis 44 (2000) 87–94.
- FRÁTER 1993
Fráter E.: *Embertani és szerológiai vizsgálatok Budapest III. Kaszás dűlő, Raktárrét római kori népességén*. AnthrKözl 35 (1993) 39–60.
- KNUßMANN 1988
Knußmann, R.: *Anthropologie I. Wesen und Methoden der Anthropologie*. Stuttgart–New York 1988.
- KROMPECHER 1916
Krompacher Ö.: *A női nemzőszervek kőrbonctana és kór-szövetana*. In: A nőgyógyászat kézikönyve. I. Szerk.: Tauffer V. – Tóth I. Budapest 1916, 115–119.
- K. ZOFFMANN 1981
K. Zoffmann, Zs.: *Das anthropologische Material des spätrömischen Grabes von Chernelházadamonya (42-46 jähriger Mann)*. Savaria 15 (1981) 209–213.
- K. ZOFFMANN 1991
K. Zoffmann Zs.: *A solymári, II. századi római kori temető embertani anyagának vizsgálata*. StudCom 21 (1991) 335–347.
- MAYER et al. 2006
Mayer, A. – Nagy, Á. – Nagy, M.: *Anthropologische Angaben über die Bevölkerung von Savaria in den spätrömischen Zeiten*. Specimina Nova 20 (2006) 147–158.
- MERCZI 2001
Merczi M.: *Embertani adatok a Dunakanyar (Visegrád-Dió) késő római kori népességéhez*. AnthrKözl 42 (2001) 33–44.
- MERCZI 2002
Merczi M.: *Embertani adatok Nyergesújfalu–Sánchegy késő római kori népességéhez*. KEMMK 9 (2002) 99–112.
- MERCZI 2006
Merczi M.: *A Kelet-Dunántúl népessége a késő római korban*. In: Hadak útján. Szerk.: Újalki Pongrácz Zs. Nagykovácsi 2006, 37–52.
- MERCZI 2007a
Merczi, M.: *Anthropologische Analyse der spätrömischen Skelettfunde aus der Villa von Babarc*. In: Die römische

- Siedlung von Babarc, Komitat Baranya (Ungarn). Die Ausgrabungen der Jahre 1978-1979 und 1996-1999. Hrsg.: Fazekas, F. Rahden–Westf. 2007, 51–57.
- MERCZI 2007b
Merczi M.: *Újszülött- és csecsemőhalandóság a késő római korban*. In: Hadak útján. A Népvándorlás Kor Fiaatal Kutatóinak XVIII. találkozója. Szerk.: Gallina Zs. Kecskemét 2007, 11–12.
- MERCZI 2007c
Merczi M.: *A Kelet-Dunántúlon élt késő római népesség újabb összehasonlító vizsgálata*. AnthrKözl 48 (2007) 131–145.
- NEMESKÉRI 1954
Nemeskéri, J.: *Anthropologische Skizze der Bevölkerung von Intercisa im spätrömischen Zeitalter*. In: Intercisa (Dunapentele-Sztálinváros története a római korban I). Szerk.: Barkóczy L. et al. Budapest 1954, 124–141.
- NEMESKÉRI 1956a
Nemeskéri, J.: *La population de Csákvár dans l'époque romaine tardive*. Crania Hungarica 1 (1956) 3–12.
- NEMESKÉRI 1956b
Nemeskéri, J.: *La population de Brigetio (II-IVe siècles)*. Crania Hungarica 1 (1956) 37–46.
- NEMESKÉRI–HARSÁNYI 1968
Nemeskéri J. – Harsányi L.: *A hamvasztott csontvázletek vizsgálatának kérdései*. AnthrKözl 12 (1968) 99–116.
- NEMESKÉRI et al. 1960
Nemeskéri, J. – Harsányi, L. – Acsádi, Gy.: *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*. AnthrAnz 24 (1960) 103–115.
- PAP 1981
Pap, I.: *Untersuchungen des römischen und awarenzeitlichen anthropologischen Materials im Gräberfeld Pilismarót, Öregek-dűlő (1973-1974)*. MAIUAW 10-11 (1980-1981) 1981, 163–182.
- PENROSE 1954
Penrose, L. S.: *Distance, Size and Shape*. Annals of Eugenics 18 (1954) 337–343.
- PICHLEROVÁ–STLOUKAL 1977
Pichlerová, M. – Stloukal, M.: *Kostrové hroby z rimského pohrebiste II v Gerulaté*. Casopis národního Musea v Praze 146 (1977) 28–40.
- SCHOUR–MASSLER 1941
Schour, J. – Massler, M.: *The development of the human dentition*. J. Amer. Dent. Assoc. 28 (1941) 1153–1160.
- SJØVOLD 1990
Sjøvold, T.: *Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation*. Human Evol. 5 (1990) 431–447.
- STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978
Stloukal, M. – Hanáková, H.: *Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen*. Homo 29 (1978) 53–69.
- TÓTH 1962
Tóth, T.: *A bogádi késő római kori temető (Paleoantropológiai vázlat)*. JPMÉ 1962, 137–152.
- TÓTH 1994
Tóth G.: *A Csepreg-szentkirályi római sír embertani anyaga*. Vasi Honismereti Közlemények 2 (1994) 53–54.
- TÓTH 2004
Tóth G.: *A Járdányi Paulovics István Romkertből származó római kori gyermekcsontváz*. Savaria 28 (2004) 335–336.
- TÓTH 2007
Tóth G.: *Gondolatok a biológiai életkor becsülésének lehetőségéről*. Opera Biologica Savariensia 2 (2007)
- TÓTH s.a.
Tóth G.: *Az embertani vizsgálat eredményei (Győr, Vagongyár)*. Arrabona s.a.
- TÓTH et al. 2006
Tóth G. – Mátyás K. K. – Buda B.: *A szombathelyi Isis-szentélyben feltárt emberi csontmaradványok vizsgálatának előzetes eredményei*. In: Hadak útján. Szerk.: Újalki Pongrácz Zs. Nagykovácsi 2006, 33–36.
- VARGA et al. 2003
Varga, P. – Bernert, Zs. – Gyenis, Gy. – Fóthi, E.: *Multivariate Statistics on Roman and Migration Period Populations of the Carpathian Basin*. Anthropology and Society. Praha 2003.
- VARGA et al. 2005
Varga P. – Bernert Zs. – Fóthi E.: *Antropológiai adatok a Keszthely-Dobogó római kori temetőhöz*. In: IV. Kárpát-medencei biológiai szimpózium. Szerk.: Korsós Z. Budapest 2005, 193–196.
- WENGER 1968
Wenger, S.: *Data to the Anthropology of a late Roman Period Population in the SE Transdanubia*. Annales HistNat 60 (1998) 313–342.

1. táblázat: A vizsgált egyének alapadatai (female: nő, male: férfi)

		Sírszám <i>Grave No.</i>	Nem <i>Sex</i>	Életkor (év) <i>Age (yrs)</i>
Nagykanizsa	1	1	male	40 – 50
Inkey-kápolna	2	2	female?	18 – 20
(Római temető I)	3	6	male	22 – 26
	4	7	male	24 – 25
<i>Nagykanizsa</i>	5	8	?	6 – 8
<i>Inkey-chapel</i>	6	10	male?	18 – 20
<i>(Roman cemetery I)</i>	7	11	?	45 – 55
	8	12	male	50 – 54
	9	13	?	9 – 11
	10	14	female	52 – 56
	11	15	male?	30 – 50
	12	16	?	4 – 5
	13	17	?	5 – 7
	14	21	?	6 – 8
	15	22	?	11 – 12
	16	25	?	7 – 8
	17	26	?	20 – 30
	18	27	female	44 – 50
	19	28	female	30 – 40
	20	29	female	26 – 32
	21	32	?	? – ?
	22	35	male?	30 – 40
	23	37	?	4 – 6
	24	38	?	20 – 50
	25	39	female	23 – 30
	26	40	male	45 – 55
	27	41	female	35 – 45
	28	43	female	20 – 30
	29	44/B	?	4 – 6
	30	47	female	20 – 25
	31	48	male	19 – 21
	32	49	female	32 – 38
	33	50	male	45 – 55
	34	51	female	23 – 30
	35	52	male	35 – 41

	Sírszám <i>Grave No.</i>	Nem <i>Sex</i>	Életkor (év) <i>Age (yrs)</i>	
	36	53	?	18 – 20
	37	54	?	45 – 55
	38	55	?	1 – 2
	39	56	male?	23 – 30
	40	57	?	0 – 1
	41	58	?	30 – 50
	42	59	?	7 – 8
	43	60	female?	23 – 50
	44	62	?	45 – 55
	45	63	?	3 – 4
	46	64	male?	45 – 55
	47	65	male	47 – 57
	48	66	?	? – ?
	49	67	?	10 – 11
	50	68	?	23 – 50
	51	69	?	23 – 50
Nagykanizsa	52	1., 25. obj	?	7 – 9
Palin	53	2., 26. obj	female	33 – 39
(Római temető II)	54	3., 28. obj	female?	45 – 55
	55	4., 32. obj	male	28 – 40
<i>Nagykanizsa</i>	56	5., 33. obj	female?	46 – 52
<i>Palin</i>	57	6., 503. obj	female	34 – 40
<i>(Roman cemetery II)</i>	58	508. obj	?	? – ?
	59	517. obj	?	7 – 12
	60	10., 518. obj	female?	35 – 48
	61	12-13., 522. obj	female	52 – 58
	62	14., 524. obj	?	7 – 12
	63	16., 526. obj	?	20 – 50
	64	527. obj	?	25 – 50
	65	18., 528. obj	female	21 – 24
	66	18., 528. obj	?	4 – 6
	67	19., 529. obj	?	? – ?
	68	22., 552. obj	female	20 – 25
	69	23., 553. obj	?	16 – 19
	70	24., 554. obj	female	48 – 52

	Sírszám <i>Grave No.</i>	Nem <i>Sex</i>	Életkor (év) <i>Age (yrs)</i>
71	25., 555. obj	female	23 – 30
72	26., 556. obj	male	25 – 35
73	27., 558. obj	male	17 – 20
74	28., 560. obj	?	14 – 16
75	29., 561. obj	male?	41 – 48
76	30., 562. obj	?	3 – 10
77	31., 564. obj	?	12 – 15
78	32., 566. obj	?	17 – 20
79	33., 567. obj	female	43 – 48
80	34., 569. obj	?	3 – 5
81	35., 570. obj	female	52 – 58
82	36., 771. obj	?	20 – 50
83	37., 772. obj	?	8 – 10
84	38., 773. obj	?	9 – 12
85	39., 774. obj	?	20 – 30
86	40., 775. obj	?	? – ?
87	41., 776. obj	male	19 – 20
88	42., 777. obj	?	18 – 21
89	43., 778. obj	?	18 – 20
90	44., 779. obj	?	5 – 7
91	45., 780. obj	male	54 – 60
92	46., 781. obj	female	19 – 21
93	47., 782. obj	?	25 – 35
94	48., 783. obj	?	19 – 21
95	49., 784. obj	?	20 – 50
96	50., 786. obj	?	15 – 50
97	52., 820. obj	?	18 – 40
98	53., 822. obj	?	? – ?
99	54., 823. obj	?	4 – 5
100	55., 824. obj	?	? – ?
101	56., 825. obj	?	3 – 10
102	57., 826. obj	?	12 – 20
103	58., 827. obj	?	? – ?
104	60., 835. obj	male?	25 – 35
105	61., 837. obj	female	19 – 20

2. táblázat: Halandósági tábla

Korcsoport	Meghaltak - <i>Death's</i>		Továbbélők százaléka	Halálozási valószínűség	Várható átlagos élettartam
<i>Age groups</i>	No. (Dx)	% (dx)	<i>Survivors entering</i> (lx)	<i>Probability of death</i> (qx)	Life expectancy (ex)
0	0,5	0,52	100,00	0,01	27,28
1-4	5,7	5,84	99,48	0,06	26,42
5-9	13,8	14,26	93,64	0,15	23,95
10-14	6,4	6,62	79,38	0,08	22,80
15-19	9,4	9,65	72,77	0,13	19,65
20-24	12,8	13,19	63,11	0,20	17,27
25-29	8,9	9,19	49,93	0,18	16,17
30-34	6,9	7,14	40,73	0,17	14,25
35-39	7,3	7,52	33,60	0,22	11,75
40-44	5,0	5,11	26,08	0,19	9,42
45-49	9,1	9,41	20,96	0,44	6,10
50-54	7,9	8,14	11,55	0,68	4,04
55-59	3,2	3,26	3,41	0,93	2,72
60-64	0,1	0,15	0,15	0,97	2,50
65-69	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
70-74	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
75-79	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
80-84	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
85-89	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
90-94	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
95-99	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	97,0	100,00			

3. táblázat: Halandósági tábla az újszülött korúak korrekciója után

Korcsoport	Meghaltak - <i>Death's</i>		Továbbélők százaléka	Halálozási valószínűség	Várható átlagos élettartam
<i>Age groups</i>	No. (Dx)	% (dx)	<i>Survivors entering</i> (lx)	<i>Probability of death</i> (qx)	<i>Life expentancy</i> (ex)
0	49,0	33,68	100,00	0,49	18,36
1-4	5,7	3,89	66,32	0,09	26,42
5-9	13,8	9,51	62,43	0,22	23,95
10-14	6,4	4,41	52,92	0,12	22,80
15-19	9,4	6,44	48,51	0,19	19,65
20-24	12,8	8,79	42,07	0,30	17,27
25-29	8,9	6,13	33,28	0,27	16,17
30-34	6,9	4,76	27,16	0,25	14,25
35-39	7,3	5,02	22,40	0,33	11,75
40-44	5,0	3,41	17,38	0,29	9,42
45-49	9,1	6,27	13,97	0,65	6,10
50-54	7,9	5,43	7,70	1,03	4,04
55-59	3,2	2,18	2,27	1,39	2,72
60-64	0,1	0,10	0,10	1,45	2,50
65-	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	145,5	100,00			

Férfiak

Life table of males

	(Dx)	(dx)	(lx)	(qx)	(ex)
15-19	2,3	10,71	100	0,02	21,73
20-24	3,1	14,76	89,29	0,03	19,04
25-29	2,6	12,32	74,52	0,03	17,31
30-34	2,1	10,05	62,20	0,03	15,25
35-39	2,0	9,40	52,15	0,04	12,71
40-44	1,6	7,84	42,75	0,04	9,95
45-49	2,8	13,47	34,91	0,08	6,62
50-54	3,1	14,76	21,44	0,14	4,22
55-59	1,3	6,00	6,68	0,19	3,01
60-64	0,1	0,68	0,68	0,21	2,50
65-	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	21,0	100,00			

Nők

Life table of females

	(Dx)	(dx)	(lx)	(qx)	(ex)
15-19	0,8	3,47	100	0,01	21,78
20-24	5,0	20,99	96,53	0,05	17,48
25-29	3,2	13,48	75,54	0,04	16,64
30-34	2,2	9,19	62,06	0,04	14,71
35-39	3,3	13,61	52,87	0,06	11,83
40-44	1,5	6,34	39,26	0,04	10,06
45-49	3,2	13,26	32,92	0,10	6,52
50-54	3,1	12,85	19,65	0,16	4,23
55-59	1,6	6,81	6,81	0,24	2,50
60-64	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
65-	0,0	0,00	0,00	0,00	0,00
Total	24,0	100,00			

4. táblázat: A koponya statisztikai paraméterei

Férfiak

Males

Martin No.	N	M	SD	S.R.
1	7	191,6	6,92	113,44
8	5	143,0	8,54	170,80*
9	5	101,6	2,51	57,05
17	5	138,2	4,92	100,41
40	4	98,0	6,22	126,94
45	2	134,5	2,12	41,57
48	4	71,3	2,06	50,24
51	5	37,0	3,24	180,00*
52	4	33,0	1,63	85,79
54	5	25,8	1,30	72,22
8 : 1	5	75,30	5,99	187,19*
			4,13	118,57

Nők

Females

Martin No.	N	M	SD	S.R.
1	6	177,5	5,21	89,83
8	7	135,0	5,29	110,21
9	8	94,3	2,76	64,19

Nők
Females

Martin No.	N	M	SD	S.R.
17	5	128,6	5,86	124,68
40	4	93,0	11,63	247,45*
45	5	123,6	4,10	85,42
48	5	65,0	5,52	145,26
51	5	36,4	3,51	206,47*
52	5	31,0	2,83	148,95
54	6	22,8	1,60	94,12
8 : 1	5	79,43	4,10	128,13
			4,76	131,34

* szignifikánsan nagy szórás ($P < 1\%$)

* significantly high SD ($P < 1\%$)

5. táblázat: Nyugat és Kelet-dunántúli sorozatok főbb koponyaméretei és egymástól való távolsága.

Férfiak – koponyaméreték Males – cranial measurements	1	8	9	17	40	45	48	51	52	54
Nagykanizsa	191,6	143,0	101,6	138,2	98,0	134,5	71,3	37,0	33,0	25,8
Oroszvár-Rusovce	183,7	141,4	97,9	134,4	97,6	134,5	69,7	40,8	32,7	25,0
Keszthely-Dobogó	185,3	140,0	97,7	134,1	97,9	134,1	67,9	41,8	32,3	23,8
Esztergom-Solva és környéke	186,4	141,7	97,1	133,5	95,5	133,5	69,7	42,0	32,9	24,5
Tác-Gorsium és környéke	187,3	142,1	98,8	134,4	97,4	133,8	71,1	42,1	33,3	25,1
Pécs-Sopianae és környéke	184,2	141,8	97,5	132,3	94,1	131,6	69,1	42,4	34,0	24,9

	A	B	C	D	E	F	(Cp ²)
Nagykanizsa	A						
Oroszvár-Rusovce	B	1,143					
Keszthely-Dobogó	C	1,713	0,192				
Esztergom-Solva és környéke	D	1,659	0,161	0,152			
Tác-Gorsium és környéke	E	1,381	0,125	0,217	0,062		
Pécs-Sopianae és környéke	F	2,132	0,396	0,494	0,175	0,210	

D : E = 0,062

D : E : B = 0,143

D : E : B : C = 0,187

D : E : B : C : F = 0,319

D : E : B : C : F : A = 1,606

Nők - koponyaméretetek* <i>Females*</i>	1	8	9	17	40	45	48	51	52	54
Nagykanizsa	186,2	140,0	97,3	134,6	96,9	132,5	69,9	37,9	31,2	23,7
Oroszvár-Rusovce	181,9	146,3	99,7	138,5	94,6	135,1	69,3	41,9	33,6	23,9
Keszthely-Dobogó	185,8	140,7	96,8	135,0	95,1	130,7	69,4	42,1	32,5	23,7
Esztergom-Solva és környéke	187,5	141,8	96,3	132,8	95,3	134,6	71,3	42,8	33,0	25,0
Tác-Gorsium és környéke	185,7	139,9	97,7	134,5	95,5	135,1	71,8	42,6	33,7	25,1
Pécs-Sopianae és környéke	186,7	139,8	96,3	134,0	93,7	133,8	70,4	43,1	33,8	24,8

* Alekszejev-Debec dimorfikus koefficienseivel "férfiasított értékek"

* According to Alekseev-Debets „masculinised” values

	A	B	C	D	E	F	(Cp ²)
Nagykanizsa	A						
Oroszvár-Rusovce	B	1,211					
Keszthely-Dobogó	C	0,817	0,444				
Esztergom-Solva és környéke	D	1,151	0,811	0,245			
Tác-Gorsium és környéke	E	1,171	0,572	0,274	0,110		
Pécs-Sopianae és környéke	F	1,514	0,692	0,274	0,110	0,084	

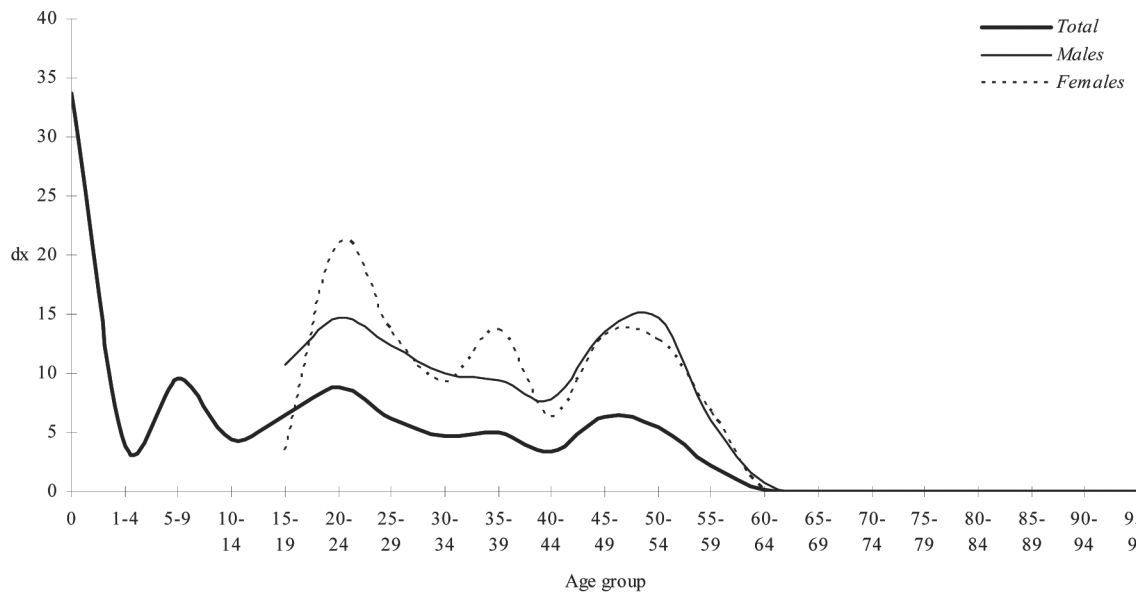
F : E = 0,084

F : E : D = 0,110

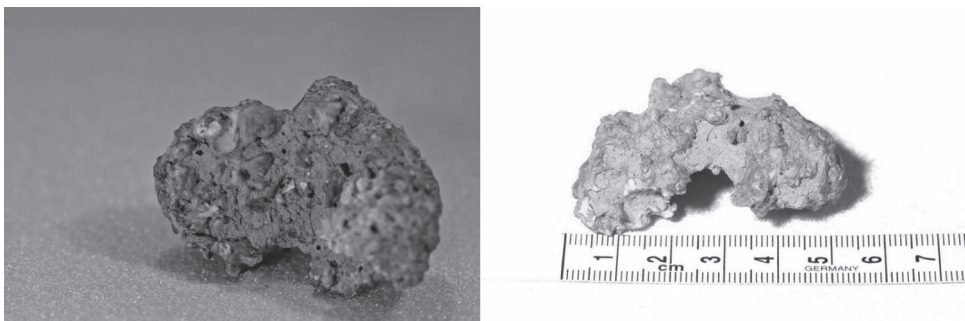
F : E : D : C = 0,264

F : E : D : C : B = 0,630

F : E : D : C : B : A = 1,173

1. kép: Halandósági görbe

2. kép: Elmeszesedett fibromyoma uteri (Római temető I., 14. sír, 52-56 éves nő)

Berdán Zsuzsanna:

Krisna-hívők Somogyban

Értekezés Krisna-völgy társadalmi és gazdasági életéről

Krisna-völgy számomra egy kis mese-birodalom megelevenedése. Hogyan jött létre, miként tud fennmaradni, kik, milyen rendszer szerint dolgoznak benne? 2009-ben készült diplomadolgozatomban, mely a magyarországi Krisna-tudatú hívőkről szólt, egész más szándékkal készült. A Krisna-hívőkről és vallásukról akkor csak általában gyűjtöttem az adatokat, és ellentétben ezzel a kutatással, még nem volt célomm egy kisebb csoport belső rendszerének mélyebb megértése.

2010 márciusának egy esős napján úgy döntöttem, ellátogatok a Völgybe, mert utolsó otlétem óta lassan fél év telt el, és azóta csak a hírekből értesültem a Farm¹ életéről, fejlődéséről.

Eddig minden alkalommal autóval mentem, így eszembe sem jutott, hogy a környékbeli lakossággal is találkozhatnék, és megkérdezhetném, hogyan fogadják őket a Krisna-hívők otlétét. Most erre is sor került, mert autóbusszal történő utazásom alkalmával nagyjából 50 percet kellett várnom Somogyváron. Bár nem volt rajtam szári², de hosszú, kék szoknyát viseltem, és a kedvenc barna fejkendőmet. A buszmegállóban várakozó somogyvári lakosok már messziről rám köszöntek, hogy „Haribol!”³. Kedvesen mosolyogtak, barátságosnak és segítőkésznek bizonyultak, amiből arra következtettem, hogy az itt élők kifejezetten szeretik Krisna-hívő szomszédjaikat.

Délelőtt 11 óra tájban érkeztem Somogyvámosra, a buszsofőr majdnem a Völgykapu bejáratáig vitt. Onnan felsétáltam a templomhoz és megérdeklődtem, hol találom Németh Pétert és Gömöri Sándort. A fiatal hölgy, akivel elsőként találkoztam, csak sejtette, kiket is keresek, mivel a bhakták⁴ inkább avatott neveikről⁵ ismerik egymást. Mosolygott és készségesen segített. Körülnéztem addig a templomban, félretettem a pujarikkal⁶ az aznapi prasadamot⁷, és behallgattam egy beszélgetésbe, mely a templomi murtikról⁸ szólt.

Miután a templomi szolgálatos hölgytől – a viszontlátás örömeiben – elköszöntem, lementem az általános

iskola épületétől nem messze lévő információs központba. Ez emeletes, többirodás, számítógépekkel felszerelt ház, ahol a bhakták intézik Krisna-völgy hivatalos ügyeit.

Premamoya dasa-t (Németh Pétert), Krisna-völgy oktatási vezetőjét nem érte váratlanul az érkezésem. Előre elküldött kérdéseimet már többször is átolvas-ta, így gördülékenyen ment a beszélgetés. Természetesen a legtöbb válasz újabb kérdéseket fogalmazott meg bennem, de ezek sem okoztak gondot, beszélgetőtársam türelme nem ismert határokat.

Szerettem volna egy ott élő bhaktától is hallani, hogyan jött létre a Völgy, és kíváncsi voltam, miért éppen ezt a területet választották lakhelyül? Az előzményekhez hozzátartozik a Krisna-tudat Magyarországon való megjelenése, amit röviden bemutatnék.

A Krisna-tudat gyökere Indiában keresendő, vaisnavizmus néven. Szent könyvei a Védák, melynek fő részei: a 4 Véda (Rig-véda, Sama-véda, Yajurveda, Atharva-véda), továbbá a védikus irodalom részét képezi a 108 Upanisad, 18 Purana, Vedanta Sutra, Mahabharata, Ramayana. Kiemelkednek ezek közül: a *Purana*⁹ közé tartozó *Srímád Bhagavatam*¹⁰ (18000 verset tartalmaz), és a *Bhagavad-Gita* (700 verssel), mely a *Mahabharata* eposz része. Magának a hitnek a teológiai tételei ezeken az írásokon alapulnak.¹¹

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján megvalósuló vallási és lelkiismereti szabadságnak köszönhetően, a vaisnavizmus bengáli (gaudya) ága a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének tevékenysége nyomán terjedt el hazánkban. 1987-ben jött H. H. Sríla Sivarama Swami Maharaja¹² Angliából Magyarországra, és 1989-ben a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége (MKTHK) hivatalosan is bejegyzett egyházzá vált.

Sokan ezt tekintik a kezdetnek. Sivarama Swami Maharaja, aki diplomás mérnökként Kanadában

élt, külföldön ismerte meg a Krisna-tudatot, Sríla Prabhupada¹³ tanítványa lett, és magyar ajkúként jött haza prédikálni. A GBS tagja, ami az ISKCON¹⁴ vezető Testülete (Governing Body Commission). A szervezet ugyanis régiókra van osztva, amely régiók közé tartozik Magyarország is.

Akkoriban nagyon nehéz volt átjönni a határon, sokszor csak parókában, civil ruhában tudtak átjutni. Sőt, voltak olyan országok, ahol úgy terjedt el a Krisna-tudat, hogy a guruk megtanulták az egész Bhagavad-Gítát kívülről, mert a szentírásokat nem vihették át, propagandának számított volna.

Sivarama Swaminak nem volt itt lakása. Az egyik gyülekezeti hívő otthona adott eleinte helyet a Krisna-tudat találkozóinak. Később többen csatlakoztak fiatalok, és akkor született meg a vágy, hogy legyenek önkéntesek, szerzetesek. Ebben az időszakban alakult Budapesten, a II. kerületben egy templomközösség, később Debrecenben, majd több vidéki városban is, így jött létre a mostani helyzet. Pontos adatokat nem lehet tudni, de már majdnem minden nagyobb városban élnek Krisna-tudatos közösségek. Egyre több központ, étterem nyílik, és egyre többet hallunk róluk a civil szférában is.

A társadalmi beilleszkedés kezdeti szakasza nem volt könnyű. Az új dolgokkal szemben mindig bizalmatlanok vagyunk, főleg, ha ezek a dolgok kirívóak. „Kopaszon járó emberek, lepedőben, énekelnek az utcán, ez bolondság...” – gondolhatták az itt élők. A krisnások ellen indult egy lejárató kampány is. Egészen a hágai Nemzetközi Bíróságig kellett vinniük jogaik orvoslását. Egy református lelkész, Németh Géza volt a szószólója ezeknek a törekvéseknek.

„A düh arra zúdul, aki feltűnő és ugyanakkor védetlen.”¹⁵ Akkortájt az emberek közül sokan a hasukra csaptak, és ahhoz, amit láttak, maguktól kitaláltak egy magyarázatot, amihez a valóságnak nem sok köze volt. Látták azt, hogy japáznak¹⁶ a bhakták a városban. Egy zsákot tartanak a kezükben, és amikor mozdítják a szemeket, csörög. Egy református lelkész által megjelentetett könyvben¹⁷ ezt úgy adták vissza, hogy a bhakták különböző kavicsokat csörgetnek egy zsákban, és magukban beszélnek. Nem tudni, hogy miért ilyen bolondok, vagy ez miért jó, de fennakadt szemekkel kavicsokat csörgetnek.

Látták, hogy kopaszok a bhakták, és egy kis hajtincs (sikha¹⁸) van a fejükön. Azt találták ki, hogy Isten majd bizonyára annál fogva ragadja meg őket. Egy alkalommal meglátták, hogy valamelyik bhaktánál egy borotvapenge van, (amit egyébként borotválás céljából vitt haza az illető), és onnantól kezdve elterjedt az a hír is, hogy a krisnások pengét hordanak maguknál, hogy bármikor öngyilkosságot követhessenek el. Továbbá pletykálták, hogy a füstölő biztosan kábítószer,

a prasadamba pedig bizonyára hallucinogén anyagokat kevernek.

Később a médiákon keresztül terjesztett tájékoztatás egyre többekhez eljutott, és sokan megértették, meg is tapasztalták, hogy a Krisna-tudat nem választ szét családokat, nem egy szekta¹⁹, hanem egy több ezer éves vallás, ami karitatív tevékenységeinek köszönhetően nagyon hasznos a társadalom számára.

Ha megnézzük a Krisna-tudatra jellemző vonásokat, akkor számunkra is egyértelművé válik, hogy esetében egy ősi vallás megújulási mozgalmáról van szó. Ilyen jellemző vonások a kegyesség, épületesség, szeretetteljes összetartozás, megbékélés, család szükséglete, kongregációs éneklések, vagy a Bhagavad-Gíta, mint Biblia. Ezek csak pozitív értékeket közvetíthetnek a más felekezetű közösségek, vagy a nem vallásos emberek felé. Húsz év alatt a Krisna-tudatú Hívők Közössége jó néhány templomot létesített, főiskolát működtet, és karitatív tevékenységeket is folytat. Amit egy európai keresztény gyökerű országnak tud ez a vallás adni, az egyrészt a kereső embereknek szól, akik támaszként valamilyen vallás Isten-felfogását keresik, másrészt a krisnás²⁰ emberek életvitelét, amely sok mindenben összevág a legújabb társadalmi igényekkel.²¹

Krisna-völgy dombos-völgyes terület, melyet kis patak szel át. Egy olyan minta-faluközösség él itt, melyben a természettel való együttélés és az önfenntartás egyszerre jelenik meg. 1992-ben találták meg ezt a földet. Kárpótlási jegyeket vásároltak, majd a területet darabonként növelték, jelenleg 230 hektáron gazdálkodnak. Az ország más részein is keresték a megfelelő helyet, de itt találtak olyan fogadtatásra, aminek kapcsán úgy érezték, „Krisna ide akart jönni”. Az akkori polgármester, Hanzel László nyílt gondolkodású ember volt, a falu pedig akkoriban kihalni látszott. Úgy gondolta, ha ide költöznek a Krisna-hívők, az megfordíthatja a falu sorsát.

Természetesen, tapasztaltak némi bizalmatlanságot, megnemértést is, mert sokan nem tudták, kik is a krisnások, de idővel ez lecsillapodott, a helyiek rájöttek, hogy jelenlétük számukra is előnyökkel jár. Évente több munkást alkalmaznak a kertészetben, építkezéseken... stb. Egyre többen vannak, akik nem csupán értik, hogy nem kell tartaniuk tőlük, hanem nap, mint nap, hónapról hónapra alkalmazotti viszonyban is kapcsolódnak hozzájuk.

Tehát egy olyan kihalófélben lévő falura talált a letelepedni vágyó Krisna-hívők csoportja, ahol a polgármester kedvessége meggyőzőnek bizonyult, valamint az éghajlattal, és a természetrajzi viszonyokkal sem volt gond. Valóban ezek indokolják, hogy ezt a területet választották ki akkoriban? *Premamoya dasa* erre nem tudott mást válaszolni: „Nehéz megmagyarázni végérvényesen, ha csak a körülményeket nézzük. Krisna ide akart jönni.”

Isten vezérelte őket, velük volt mindvégig, legalábbis murti formájában bizonyosan. Ezért is szent ez a hely, mert Krisna lakhelye, akárcsak India egyes részei. *Sivarama Swami Maharaja* többkötetes könyvet írt arról, hogy azok a helyek, ahol Krisna murti formájában megnyilvánul, megszentelődnek, és az egész környezet ezoterikus jelentőséggel bír.

A Völgy lakói ma kb. 130-an lehetnek, de évről évre nő a létszámuk, már Somogyvámos faluban is vásárolnak házakat. Jelenleg harmincöt család él itt, a gyerekek száma huszonnégy. Az apukák családvállalás előtti feladatukat folytatják tovább, a várandósok négy órát dolgoznak, és szülés után a gyermek három éves koráig egyáltalán nem végeznek hivatalos munkát. Amíg a gyermek nem éri el a tíz éves kort, addig is csak négy órát vállalnak az anyák. A kicsiket védikus elvek alapján nevelik, a közösség, az iskola és a család értékei nem különböznek egymástól, ami harmonikus fejlődést tesz lehetővé. A gyermekek érintkeznek más fiatalokkal is, kiskorukban a kintről érkező vendégekkel találkoznak, de utána is szabad a mozgásuk. Ha elutaznak máshová, ha rokonok érkeznek, akkor velük is érintkeznek.

Ugyanazokat a játékokat játsszák, mint a többi gyermek, persze itt nincs TV és számítógépes játékok. A gyerekek az óvodán és az iskolán kívüli időt gyakorlatilag mind a szüleikkel töltik. Nem jellemző, hogy valaki feladja ezt az életformát. Mindenki szabadon jöhet-mehet, attól függően, hogy be tudja-e és be is szeretné-e tartani a szabályokat, vagy sem. Akik elköltöznek, azok gyakran azért teszik, mert férjhez, vagy egyetemre mennek. A családon belül nincs hierarchia, mindenki elvégzi a saját feladatát, és önmagát tekinti szolgának. A másikat szeretné szolgálni, ami kedvő léghőrt teremt a lelki és családi élethez. Akik kiküldetést teljesítenek, utaznak, de mindig visszatérnek ide. Egy Krisna-hívő életében is vannak meghatározó események, ilyen a születés, néhány hónapos korukban a murtik előtti bemutatás, az első gabona elfogyasztása, az iskolás kor elérése, az első, majd második avatás, az esküvő, és a temetés. Vannak más rituálék is, de azok nem minden hívő életében játszanak szerepet. Az épületek szerzetesi szállások-lakhelyek, és természetesen családi házak is.²² Azok a gyermekek, akik már itt születnek, automatikusan csatlakoznak a mozgalomhoz, de vannak, akik gyakorló hívőként jönnek valamelyik másik központból, mert szeretnék itt élni, itt gyakorolni a lelki életet. Krisna-völgy indított egy ún. bhakta-programot, ami ahhoz segíti hozzá a csatlakozni vágyókat, hogy lépcsőzetes módon, hosszabb időszakon át megtanulják, hogyan tudnak majd itt letelepedni. A bentlakás feltétele a Krisna-tudat alapvető elveinek követése, a négy szabályozó elv betartása²³, és a napi 16 kör japázás. Más, kisebb templomi közössé-

gekben is van, aki ezt a standardet teljesíti. Ott van egy fokozatos fejlődési folyamat, de nem kötelező mindenkire nézve egy adott szint. Itt már teljes időben szolgálatot végző bhakták élnek. Vallási értelemben vannak természetesen tanulók. A gyerekek, akik beleszületnek a vallásba, még fiatalok ahhoz, hogy rögtön olyan szinten gyakoroljanak, mint egy felnőtt bhakta, aki idősebb korban találkozott először a Krisna-tudattal. Élnek közöttük olyanok is, akik cölibátust fogadtak, és vannak családosok, továbbá idősebbek, nyugdíjasok is, és természetesen lelki tanítómesterek, akik több-kevesebb időt töltenek itt. A férfiak-nők aránya átlagos. Végzettségüket tekintve az itt élők nagyon sokfélék. Sokan egyetemi-, főiskolai végzettséggel is rendelkeznek, de van, aki középiskolával, szakmával jön ide. Mindenkit a végzettségének megfelelően próbálnak lefoglalni, a tanárok tanítanak, a mezőgazdászok gazdálkodnak... stb., de ez nem evidens. Inkább Krisna-völgy igénye és az itt élő bhakta beállítottsága/adottsága határozza meg a munkáját, a rábízott feladatot.

Feladat van bőven. Ha megnézzük Krisna-völgy szerkezeti térképét, még kevésnek is fog tűnni a 130 ember ennyi mindenre.

Van egy asszony, aki írt egy mesekönyvet a fiának arról, hogy „mi leszek, ha...”. A mesék tartalmi mondanivalója az, hogy ha felnőtt a gyermek, mi minden lehet, milyen területek közül választhat. (Iskola, iroda, posta, tehenészet, méhészet, kertészet, templomi imádat, konyha, Krisna-tudat terjesztése, vendégfogadás stb.) A tapasztalat azt mutatja, hogy egy városi közegben nincs ennyiféle lehetőség.

A csak templomi közösség szűkebb, ott nehéz annyira tevékenységet találni, mint egy ekkora területen, ami állandóan növekszik, és mindig újabb projektek megvalósítására kínál lehetőséget. Mindenkinek van munkája, munkanélküliség nincs. A mellékelt ábrán látható, hogy a rendszer osztályokból és igazgatóságokból épül fel, és ezekhez tartoznak beosztottak.

Mivel a legtöbben turistaként jönnek ide, nem kíváncsiak a Völgy létrejöttére, fenntarthatóságára, a rendszer működésére, és a háttér folyamatokra. Azért láttam értelmét e tanulmány megírásának, mert nem a Krisna-tudatot, mint vallási vonalat igyekszem bemutatni a maga filozófiájával, szentírásaival, szertartásaival, szakrális szokásaival... stb., hanem kifejezetten Krisna-völgy lakóinak életét, annak megvalósíthatósági feltételeit szeretném feltárni. Természetesen ehhez hozzátartoznak a vallási élethez tartozó alapvető nézetek is, hiszen ezek az emberek azért élnek úgy, ahogyan élnek, és azért tudják megvalósítani ezt az életformát, mert követik a védikus szabályokat.

Premamoya dasa Krisna-völgy oktatási vezetője. Őt elsősorban az oktatási rendszerről kérdeztem, így olyan információkhoz jutottam hozzá, amelyeket hon-

lapokon, vagy könyvekben nem találtam volna meg. Kicsit úgy tűnhettem, mint egy szociológus, aki statisztikai felmérést készít, de szó sem volt ilyesmiről.

Krisna-völgyben elsősorban általános iskolai oktatás zajlik, az iskola épülete 2002-ben készült el, és a tavalyi évben sikerült akkreditálni az intézményt. Addig a gyerekek magántanulók voltak, a somogyvárosi, somogyvári és a környékbeli iskolákba voltak beíratva. 1996-ban, 2-3 kisdíákkal indult a tanítás, ők azóta már végeztek. A legnagyobb létszám 4-5 fő volt, de ez a generáció is felnőtt már. Most 4 kislány van beíratkozva, ők 2-3. osztályosok, összevont csoport, és szeptembertől csatlakozik hozzájuk még egy fő. Ez már az a generáció, amelynek nagyobb része Krisna-völgyben született. Az előttük ide járó gyerekek még a szüleikkel költöztek ide. Tavaly és az azt megelőző években sok volt az újszülött, ők jövőre fognak óvodába menni, három év múlva pedig iskolába. Ez kb. 16 kislányt jelent, hároméves periódusban szétosztva. Az oktatási vezető számítása szerint 4-5 év múlva telik meg az iskola.

Óvodájuk is van, legalábbis saját kereteik között működő gyermekmegőrző. Otlétem ideje alatt is hallani lehetett a hancúrozó gyerekeket. Az idei évben terveznek indítani családi napközit, ez lesz a csana²⁴.

Az itt élő tanárok/tanítók végzett pedagógusok, erre a kezdetektől fogva nagyon figyeltek. Csak hivatásos pedagógusok taníthattak, és az akkreditáció ezt most már meg is követeli. Az óvodánál ugyanígy, bár a csanánál nem előírás az óvónői végzettség. A 4-5 gyerekre 2 tanító, és egy igazgató jut, aki az adminisztrációt végzi, valamint néhány órát ő is tart. A kis létszám mellett, ugyanannyi adminisztrációt kell végezni, mint egy nagyobb iskolában. Lehet, hogy nem 200 rubrikát kell kitölteniük, hanem kevesebbet, de a papírmennyiség így sem kevés.

A Krisna-völgyi iskola, mivel vallási intézmény is, vallási nevelést is ad. Sőt, a tantervi oktatáson túl nem csak a lelki nevelés jelent többet, hanem a biofarmnak köszönhetően több órát szentelnek a környezettudatos, önfenntartásra való nevelésnek is.

Vannak kapcsolataik más iskolákkal, és van egy kislány, aki a faluból jár föl, mert a szülei Krisna-hívők. A tapasztalat azt mutatja, hogy a vallási vonal miatt a nem Krisna-hívő szülők nem gondolkodnak ebben a lehetőségben.

A Nemzeti Alaptantervet pontról pontra be kell tartaniuk, de vannak kiegészítő órák, szakkörök, melyek színesítik a palettát. Vallási, önfenntartással kapcsolatos tárgyakon túl szanszkritot is tanulnak a gyerekek, mivel ez a vallási nyelv, erre fektetnek nagy hangsúlyt. Nagyon fontos az oktatásban, hogy nem csak elméletet tanítsanak a gyerekeknek, hanem igyekeznek az erkölcsi nevelésben jelentősen előrehaladni velük, mert ezt nagyon fontosnak tartják egy olyan világban, ahol az

erkölcs szerintük romokban hever. Próbálnak egyfajta példát mutatni arra, hogy mint ősi vallás képviselői, miként tudják biztosítani az oda járó tanulók számára, hogy megfelelő erkölcsi értékeket kapjanak. Krisna-völgyben a család, a közösség és az iskola értékrendje ugyanaz. Nagyon nagy hangsúlyt fektetnek erre, a vezetők rendszeresen egyeztetnek családokkal, hogy a hármas stabilitás összehangolt legyen. A szanszkrit nyelv mellett a magyaron kívül még az angolnak van jelentősebb szerepe. A tanár is angol szakos, és sok szent írásuk csak angolra van lefordítva, melyeket használnak is. Szakkörök, szabadidős foglalkozások gazdagítják az oktatást. Az „Ügyes Kezek” olyan kézműves foglalkozás, ahol egyszerűbb tárgyakat tanulnak meg saját kezűleg elkészíteni. Beszélgetőtársamnak kedves emlék az a japalánc, melyet kisfia készített.

Járnak a gyerekek biokertészetbe is, van saját kis kertjük, szoktak a tehenészetben segíteni, vagy kisebb-nagyobb túsorokat tesznek, megnézik Krisna-völgy növény és állatvilágát. Izgalmas éjszakai és hajnali túsorok során bejárják a kialakított szent helyeket, felelevenítik a hozzájuk kapcsolódó kedvteléseket²⁵, történeteket.

Az iskola finanszírozása jelenleg két oldalról biztosított. A jelentősebb rész a Völgy lakóinak a támogatása, az állami, kiegészítő támogatás az alacsony tanulólétszám miatt kisebb. Majd ha nő a létszám, az arány is biztosan változni fog. Az itt élők nem fizetésért dolgoznak, hanem a Völgy biztosítja pénzügyi hátterüket. Ez az önfenntartás alapja. A legtöbb pénz könyvosztásból folyik be, továbbá az ide látogató vendégek belépője révén, az itt fogyasztott ételek és a shopban vásárolt termékek árából. Természetesen mindez szabályos, céges keretek között történik. Esetenként előfordul, hogy egy bhakta külföldre költözik, és megengedheti magának, hogy többet adakozzon, de nem jellemző az „amerikai nagybácsi” típus. A legtöbb közösség, akár farmközösség, akár templomi, igyekszik az önfenntartás elvén működni. Debrecenben is ezt tapasztaltam, amikor megkérdeztem egy reggeli szertartás után, hogy ki hova megy dolgozni? Meglepő választ kaptam: „Nekünk ez a munkahelyünk.” Persze van munka bőven a templom körül, nem azért csodálkoztam. Jó, és egyben irigylésre méltó volt belegendolni, hogy azok a kedves emberek reggeltől estig azért a közösségért és azért a helyért dolgoznak, amelyben és ahol a legjobban érzik magukat.

Az innen kikerült fiataloknak több lehetőségük van. Többen végeznek középiskolát, szintén magántanulóként, majd néhányan a felsőoktatásba is bekapcsolódnak (pl. ELTE). A fő cél azonban az, hogy a Vaisnava Hittudományi Főiskola felé próbálják terelni a diákokat. Ezért is dolgoznak a középiskolai oktatásuk megvalósításán. Szeretnék, ha az óvodától a főiskoláig lenne egy saját felmenő rendszerük.

A vidéken élő Krisna-hívők vállalják, hogy állami iskolába járatják a gyermekeiket, de ők ezzel együtt minden követelményt vállalnak. Azt, hogy vegetáriánusok, hogy másképpen öltözködnek, vagy mások a szokásaik. A tapasztalat azt mutatja, hogy sikerül mással is megismertetni a Krisna-tudatot, és a gyerekek is őszintén vállalják ezt a lelkiséget.

A főiskolát is néhány éve akkreditálták, előbb teológus szakon, 2008-tól pedig jogmester szakot is indítottak. Ezt az irányvonalat a Krisna-hívők kezdték el, eddig nem volt a felsőoktatásban ilyen képzés.

Premamoya dasa nem csak Krisna-völgy oktatósi vezetője, hanem a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségének oktatási vezetője is, beleértve minden tanintézményt.

Miután befejeztük a beszélgetést, a központi épület emeletéről lesétáltam a földszinti irodákba, ahol *Rádháráda dasa-t* (Gömöri Sándort) főként arról kérdeztem, miként vannak ma jelen Magyarországon a Krisna-hívők, hogyan nyilvánulnak meg a közéletben?

Rádháráda Krisna-völgy főkönyvelője. Szolgáltatának két fő része van: az egyik, hogy a Völgyben működő cégeknek és szervezeteknek készíti a könyvelését, és minden dolgot, ami ezzel jár, (bevallásokat az APEH felé, mindenféle elszámolásokat). A másik fontos feladata, hogy az egyes igazgatóknak és osztályvezetőknek ad plusz vezetői információkat. Az osztályvezetőnek egy adott tevékenységnél nem kell látnia, hogy az APEH igényének megfelelően mi történik az osztályában, ezért közvetíteni kell felé plusz információkat.

Nagyon érdekelt engem ez a bonyolultnak tűnő rendszer, amit már *Premamoya dasa* is említett. Részletesebben is meg akartam ismerni, ami végül sikerült is. Maga a rendszer úgy épül fel, hogy vannak igazgatóságok, amelyek egy-egy tevékenységcsoportot fedeznek. Ezekben belül vannak osztályok, egy-egy osztály egy, vagy néhány tevékenységet fed le. A legfelsőbb döntéshozó szerv az Igazgató Tanács, melynek az igazgatók a tagjai. Emellett van egy státusz, a templomelnök, aki az igazgatótanáccsal együtt dolgozik, minden döntésüket véleményezheti, és meg is vétőzhatja azokat. Általában nem szól bele operatív kérdésekbe, inkább elvi okokból dob vissza bizonyos döntéseket, melyeket komolyabban ki kell dolgozni. Öfölte már csak egy személy állhat, az ISCON magyarországi szervezetének helyi képviselője, *Sivarama Maharaja*, aki egyrészt szervezeti vezetője, másrészt lelki vezetője is Krisna-völgynek. Ő általános működési kérdésekbe nem szól bele, a pénzügyi részeket szinte nem is látja, csak azokat a dolgokat, amiket általánosan kommunikálnak a bhakták felé. Egyes szolgálatait átruházta a templomelnökre, és ha tanácsra van valakinek szüksége, helyettesét tudják megközelíteni. Jelenleg 9 igazgató van, abból 1 hölgy.

Ahogy a vaisnavák filozófiája is kimondja, és a tapasztalatuk mutatja, a férfiaknak egyszerűbb vezetői szolgáltatásokat ellátni, mint a hölgyeknek. Egy vezetőnek nagyon sok mindenhez kell értenie, és sok mindennel kell foglalkoznia, aminek az a következménye, hogy nehezen pótolható. A nők, amikor elmennek szülni, pótolni kell őket. Három év alatt annyi változás lehet egy igazgatóságban belül, hogy nehezen vennék vissza a szolgáltatukat. Egyébként nincs megkülönböztetés, ez a praktikus oldala a dolognak. Ugyanakkor, ha valaki igazgató, vezetői helyzetben van, a konfrontációkat, összecsapásokat is kezelnie kell, ami a legtöbb esetben a férfiaknak jobban megy. Vagy a templomprezident, vagy az Igazgató Tanács tagjai jelölnek ki valakit erre a posztra²⁶. Az igazgatói helyzet azt jelenti, hogy minden döntésben részt kell venni, ami Krisna-völgyet érinti. A vezető nem csak a saját igazgatóságáért tartozik felelősséggel.

Az Öko-völgy alapítvány egyik tevékenysége, a „tanítsd a tanítókat” program, ami arról szól, hogy Krisna-völgy önfenntartó gazdálkodási falumodelljét adaptálják más helyeken. Pl. Dubai-ban van egy jelentős Krisna-hívő közösség, akik Dél-Indiában akarnak beindítani egy ilyen farmot, így őket el tudják látni tanácsokkal. Ennek köszönhetően nem fog 17 évig tartani, míg eljutnak arra a szintre, ahova Krisna-völgy eljutott a saját tapasztalataiból. Ezeket a tapasztalatokat megosztják más közösségekkel, akik hasonló projektet szeretnének. Adnak egy modellt, mit hogyan kell tenni különböző aspektusból, gazdaságilag, ökológiailag, társadalmilag. Folyamatban van az Öko-völgy kézikönyv összeállítása, melyben leírják azt is, hogy milyen a szervezeti felépítés. Fontos a vezetői felelőségek megosztása. Mivel sokféle tevékenység van, és sokszor változnak is a körülmények, rugalmasan kezelik az ügyeket, ha kell, változtatnak dolgokon.

Az önfenntartó biogazdálkodásról az Öko-völgy Alapítvány tudományos igazgatóját, *Kun Andrást* kérdeztem, aki a hozzá intézett kérdéseken túl is sokat segített a munkámat.

Kezdetektől fogva (1993 óta) biogazdálkodást folytatnak az itt élők, de az Öko-völgy Program, mint nevesített program 2008-ban indult. Azóta az önellátás és önfenntartás terén egyaránt fejlődött. Az itt lakók nagy része (kivéve az irodai munkát végzőket, a turizmusban és a könyvelésben résztvevőket) a mezőgazdaságban, illetve az ahhoz tartozó tevékenységekben (pl. karbantartásban) vesz részt. A program célja a fenn tartható élet és gazdálkodás megismertetése, népszerűsítése. Ennek érdekében együttműködnek felsőoktatási intézményekkel, kutatóhelyekkel. Fő mintaterületük Krisna-völgy. Elsősorban a gazdálkodással kapcsolatban, másodsorban az egész életforma terén érdekelt, mennyiben őrzik/követik az indiai hagyományokat?

Mi az, amiben eltér a módszerük? „Mind az eltérésre, mind a hasonlóságokra számos példát lehet mutatni. Azonosság van a táplálkozásban (lakto-vegetáriánus), de a konkrét termékekben különbözik (hiszen nem minden terem Indiában, ami itt és fordítva). A vallási életben inkább a hasonlóságok, azonosságok vannak túlsúlyban.”²⁷

Krisna-völgy növénytermesztése sokszínű. Termelnek zöldségeket, gyümölcsöket, gyógynövényeket, fűszereket, olajnövényeket (fogyasztásra, világításra, főzéshez egyaránt), rostonövényeket (esetenként), gabonákat (embernek, állatnak egyaránt), takarmánynövényeket (állatoknak), dísnövényeket, és szántóföldi növényeket. Vannak speciális növények is, amelyek hazánkban amúgy nem jellemzőek. Ezek vagy szent növények, vagy élelmezési célt szolgálnak, részben gyümölcsök. Főként Ázsiából származnak, és kísérletek folynak a honosításukkal. Az országban vannak ugyan magán-kertek, de hasonló méretű bio-gazdálkodás, bio-kertészet nincs másutt.

A Somogyi-dombság átlagos magyar táji adottságokkal bír. Néhány szempontból talán kedvezőbb is, mint az átlag – pl. Somogy megye felszíni vizekkel jobban ellátott, mint sok más táj.

A gazdálkodáshoz szükséges eszközöket, alapanyagokat vásárlás és csere útján szerzik be, pl. nemzetközi magcsere, magvásárlás, visszavethető magvak cseréje a hazai ökofalvakkal. A hagyományos ökrös szerzők is vásárlás és csere útján érkeznek.

„Önöknek természetes ez az életforma, bizonyára szeretnék, ha másoknak is az lenne. Mit gondol arról, megváltoztatható ez a mai környezet/természetpusztító folyamat, vagy pusztulásra vagyunk ítélve? Ha megváltoztatható, milyen lépéseket kellene sorban megtenni a cél érdekében? Miért éppen ezek a fontosak?”²⁸ „Első a probléma felismerése, majd vágy a változtatásra, az egyéni felelősség felismerése és elismerése, konkrét tudás megszerzése a változtatási lehetőségekről, és a gyakorlati megvalósítás. A folyamat iteratív, vagyis egy-egy elem újra és újra megjelenik. Ez ma már létkérdés – nincs más út, mint a változtatás: vagy önként, vagy kényszer alatt.”²⁹

Krisna-völgy számára a fenntarthatóság több elem-ből tevődik össze. Egyrészt beszélünk ökológiai/környezeti fenntarthatóságról, ami azt az oldalát vizsgálja a dolognak, hogy a természetes környezetünkkel hogy tudunk olyan kapcsolatban élni, ami fenntartható hosszú távon. A másik elem a szociális/társadalmi fenntarthatóság, ami ahhoz kapcsolódik, hogy magának a társadalmi felépítésnek, mondjuk a családoknak, a falunak a működését hogyan kell szervezni ahhoz, hogy hosszútávon működőképes legyen. A harmadik rész a gazdasági fenntarthatóság. Hogyan lesz pénz működtetni ezt az egész rendszert. A gazdasági fenntartható-

ság meglepő módon a legkönnyebb. Az ilyen projektek általában a társadalmi fenntarthatóságon véreznek el. Ugyanis amikor elindul egy ilyen projekt, van pár lelkes ember, aki mindenre képes. Ez működik egy ideig, de amikor nő a közösség, megjelennek a családok, megjelennek a gyerekek, akkor az embereknek az életében olyan változások következnek be, melyek már nem biztos, hogy beilleszthetőek az eredeti hangulatba³⁰. Pl. Krisna-völgyben, amikor ide jöttek, nem voltak házak. Az emberek, akik itt laktak, az istállóban rendeztek be egy közösségi szállót. Egy méterre aludtak a tehenek, ami egy világmegváltó vágyakkal telt 18 éves fiúnak nem okoz gondot. Csillagvizsgálónak hívták a fürdőt, mert amikor kimentek 4-kor, vagy 3-kor fürdeni, látták a csillagokat, ui. nem volt a helységnek teteje. Ezek a körülmények nekik megfeleltek. De amikor kialakultak a családok, megszülettek a gyerekek, akkor a dolgok már nem így működtek.

Tehát az volt a fő kérdés, hogyan tudják megváltoztatni, fölépíteni a rendszert annyira, hogy kiszolgálja a megváltozott igényeket. Amikor húszan alszanak egy csarnokban, az húsz embert jelent, de amikor megházasodnak, az már húsz házat, húsz külön családot.

Krisna-völgyben nincs vezetékes áram, állandó áramellátás pedig még a központi épületben sincsen. Az irodákban van de. 9-től este 6-ig minden nap, amit egy nagy áramfejlesztő biztosít. Ez is azért szükséges, mert vannak olyan állami előírások, melyeket nem lehet áram nélkül teljesíteni. Például nem készíthetnek papíralapú adóbevallást, mert mindent elektronikusan kérnek. Másrészt a gépek sokszor megkönnyítik a szervezési és egyéb munkákat. Az, hogy Krisna-völgyben nincs áram, nem a technika, vagy áramellenességüket fejezi ki az itt élőknek, hiszen ők minden praktikus dolgot használnak Krisna szolgálatában, ami csak szükséges a munkájukhoz. Ez inkább a külső rendszerektől való függetlenségüket próbálja támogatni. Van egy aggregátoruk, amibe az üzemanyagot kívülről szerzik be, de ha nagyobb igény lenne rá, akkor termelhetnének repcét, vagy mustárt, aminek az olajával működtethetnék.

Krisna-völgy a Krisna-hívó közösségek között is különleges helyet foglal el. Az a rendszer, amit próbálnak kiépíteni, a varnásrama³¹. Fő mondanivalója, hogy mindenkinek van egy helye és van egy helyzete a társadalomban. Ez olyan gondolkodásmód, amelyet sok Krisna-hívó közösségnek is nehéz megvalósítani. Aki nem képes a szabályaik szerint élni, az nem képes csatlakozni sem, mert nem tud beilleszkedni (pl. vegetáriánus étkezés). Annak, aki szimpatizál ugyan a Krisna-tudatos elvekkel, tevékenységekkel, de nem tud a szabályok valamelyikével azonosulni, lehet még helye és szerepe a Krisna-hívók társadalmában, de lesznek olyan fokozatok, amiket nem tud elérni addig, amíg

nem vetkőzi le ellenállását. A közösség mindenkit vár, nyitottak akár egy folyamatos kapcsolatra is, de természetesen aki 10 éve él a Völgyben, nagyobb előjogokat élvez, mint aki csak beugrott, mert épp a Balatonnál nyaralt, és el szeretne tölteni egy órát Krisna-völgyben. Ezekkel az előjogokkal azonban kötelezettségek is járnak. Pl. az igazgatóságnál az igazgatók nem posztokat jelentenek, vagy előrelépési lehetőségeket, hanem komoly felelősségeket.

Szeretnék, hogy minél többen halljanak róluk, és hogy legyen egy állandó információs szócsovéjük. Vannak olyan tevékenységeik, amelyek egyenesen arra szolgálnak, hogy kapcsolódjanak hozzá az emberek, de vannak olyanok is, amelyek nem erről szólnak. Nem akarják, hogy mindenki csatlakozzon hozzájuk, csak arra akarnak bátorítani mindenkit, hogy találják meg saját helyzetüket a világban. Többen segítenek az egyháznak pusztán szimpátiából, pl. 1% adóval, vagy festéssel, kerti munkákkal... stb.

Krisna-hívővel legtöbbször az utcán találkozunk, miközben a könyvosztási tevékenységét végzi. Az egész országban, nagyobb városokban állandóan, és kisebb településeken legalább évente egyszer-kétszer megfordulnak a bhakták. Ehhez a szolgálathoz is kell hangulat, és egyfajta odaadó életérzés. Debreceni tartózkodásom idején ismerkedtem meg *Nitay Bhavana das*-al, a debreceni közösség vezető lelkészével, akinek prédikáló-szenvedélyéhez hasonlót még addig sohasem tapasztaltam egyetlen vallási közösségben sem. Ha lehet így mondani, a fegyvere nem az erőszakos meggyőzni akarás, vagy a dolgok túlmagyarázása volt, egyszerűen a hitével és a kisugárzásával volt képes hatni az emberekre. Szenvedélyességét soha nem mutatta kifelé, de belül, a lelke mélyén egy-egy ember reakciója nagyon fel tudta vidítani, vagy el tudta szomorítani. Nem volt feltűnő, de tűzön-vízen képes lett volna átmenni azért, amiben hitt. Krisna-völgyben van egy könyvosztó csapat, ők mindannyian rendelkeznek azzal a szenvedéllyel, azzal a mentalitással, mint *Nitay*. Akik más szolgálatot végeznek, azok is rendelkezhetnek hasonló lelkülettel, de gondoljuk csak el, mi lenne, ha valakinek az lenne a feladata, hogy vigyázzon a tehenekre, és ő kitalálná magának, hogy közvetlenül prédikálni akar, ezért minden nap bejárna Somogyvámosról Kaposvárra. Ebből a hozzáállásból egy idő után biztosan zavar keletkezne. A szervezeti működés meghatározza, hogy kinek mit kell csinálnia. Így is kevesen vannak ennyiféle feladatra, nem igazán marad idő, és energia sem mással törődni. „Egyszer volt itt egy ember, aki projektek szervezésével és azok munkaügyi részével foglalkozott, és azt mondta, hogy látszik, hogy ezen a projekten 4-500 ember dolgozik folyamatosan. Nem akarta elhinni, hogy csak 100³² – mert akkor annyian voltak.

Mint már fentebb említettem, akik turistaként jönnek, évi 30 ezer ember, azok számára pl. a tehenészet is csak egy turisztikai látványosság. Emellett egyre többen jönnek, akik szakdolgozatot írnak, kutatnak. Számukra feltárják azokat a részleteket, amelyek érdeklik őket. A honlapot azonban a turisták igényeinek megfelelően próbálták megfogalmazni.

A Krisna-völgyi honlapot 2000-ben hozták létre, búcsúra. Azóta némileg átalakították. Mivel a Völgynek több arculata van, ennek megfelelően mára több honlapja is. Ezek a következők:

krisnavolgy.hu: a Völgy idegenforgalmi és kulturális arculatát mutatja be, itt jelennek meg a vendégeknek szóló hírek és az általános kulturális hírek is.

Önfenntartás, ökológiai gazdálkodás kérdéskörével az **okovolgy.hu** foglalkozik. Vallási részek nélkül mutatja be a Krisna-hívők életének ezt az aspektusát. Mert ahhoz, hogy önfenntartásra törekedjen valaki, nem kell feltétlenül Krisna-hívőnek lennie. Ezért másokat is érdekelhet a téma.

bucsu.krisnavolgy.hu: magának a rendezvénynek egy külön honlapja

Most készül egy új weboldal Krisna-völgy vallási arculatáról.

Krisna-völgy oktatását az **oktatas.krisnavolgy.hu** mutatja be, ami 2008 év végén indult. Egyelőre főleg az általános iskolás oktatással foglalkozott, de folyamatban van, hogy a Völgyben történő egyéb képzéseknek és a főiskolai képzésnek is ez legyen a weblapja.

Egy helyen nem tudtak már mindent kommunikálni, ezért sem lehetett egyetlen honlapra hagyatkozni. Másrészt a különböző érdeklődésű emberek annyira más aspektusból közelítik meg Krisna-völgyet, hogy jobb szétválasztani az egyes témacsoportokat.

Magyarországon a Krisna-tudatos honlapok száma 40-50 körül mozog, ha az összes személyes blogot is belevesszük. Ezen blogok elérhetőségének legtöbbször megtalálható a **krisna.lap.hu** weboldalon.

Egyre több a szimpatizáns, akiknek a Krisna-tudat valamely aspektusa követendő példának tűnik. *Rádharáda* szerint ez azért lehet, mert bemutatnak egy olyan életformát, amelyhez mindenki vonzódik. „Egyszer egy ember mesélte, hogy hónapokon keresztül együtt utazott a villamoson egy krisnás családdal. Soha nem szólította meg őket, csak figyelte, hogy a családtagok hogyan viszonyulnak egymáshoz, hogyan vigyáznak a kisgyerekekre. Ez annyira inspirálta őt, hogy elment a templomba, és azt mondta, hogy ő is így akar élni. Nem feltétlenül kell megállítaniuk valakit az utcán, sokszor maguktól is odamennek az emberek, mert látják a dhótit³³, és tudják, hogy Krisna-hívő az illető, így maguktól kérdeznek. A prédikálásnak is van többféle módja. Krisna-völgyben nagy az összetartás, átveszik egymás problémáját. Itt egy embernek kell aggód-

nia azon, hogy mi lesz az ebéd, ő a szakács, és egy embernek kell aggódnia, hogy mi lesz, ha jön az APEH, aki meg én vagyok, és egy embernek kell azon aggódnia, hogy a gyerekek hányasra fognak vizsgázni, ő a tanároknak a vezetője. Itt mindenki csak egy dolog miatt aggódik, de akkor 120 emberért.³⁴

A Krisna-hívők megjelenése nem mindennapi. A megkérdezettek 80%-a szerint pedig a magyar mentalitás olyan, ha valamit nem ismerünk, ellenségesen kezdünk viszonyulni hozzá. Külföldön az a tapasztalat, ha valamit nem ismernek az emberek, odamennek, és megkérdezik. Itt inkább magukban tanakodnak, és általában kihoznak valami negatív dolgot. Amikor Krisna-völgy elindult, a faluban is volt egy bizonyos távolságtartás, és egy általános negatív hangulat. Majd kezdték megismerni őket, látták, hogy ugyanolyan emberek, beindult az építkezés, sokan munkát is kaptak. Továbbá amikor nem volt a falunak orvosa, egy Krisna-völgyi bhakta vállalta a feladatot. Ma már csak egyikét negatív hangot lehet hallani, de arra a többi falusi is azt mondja, hogy nem érdemes foglalkozni vele, mert akik hangoztatják, mindenben zsörtölődnek. Alapvetően jó a kapcsolat a falusiakkal, de nem mindenben értenek feltétlenül egyet. Néhány falusi már több mint tíz éve dolgozik itt, de az életükbe nem tudnak beleszólni a régi falusiak. Ha valami problémájuk van, és hamarabb kell nekik a pénz, a hívők segítenek megoldani.

Premamoya dasa is elmondta, hogy amikor idejötték a Krisna-hívők, Somogyvamos egy előregedő, elnéptelenedő zsákfalú volt, és pár év alatt Somogy-megyé egyik legjelentősebb turisztikai látványosságává vált. Régen itt nem volt munkalehetőség, most az idegenforgalmi időszakban, ha valaki korábban vetett egy tábla kukoricát és ilyenkor kiül főtt kukoricát árulni, pár hónapra biztosan meg tudja keresni a megélhetését.

Rádharáda dasa van tisztában leginkább Krisna-völgy anyagi helyzetével, neki tettem fel a kérdést, hogy mégis, miből tartják fenn magukat azon túl, hogy az ételt megtermelik, hiszen ahhoz kell tőke is.

Kezdetben jelentős volt az adományok mennyisége, de ahogy elkezdett fejlődni a gazdaság, valamint a tevékenységek köre is kiszélesedett, az adományokból származó bevételek aránya csökkent a költségvetésben. A teljes jövedelmük 30%-a jön adományból. Kezdetben majdnem 100% volt, amit adományokból finanszíroztak, így a vendégmunkások bérét is. Az erő mégis Krisna-völgy lakosságában rejlik. Nagyon sok mindent házon belül megoldanak. Állami támogatást nem kapnak, vagy nagyon ritkán, a személyi jövedelemadó 1%-a szokott jelentős összeg lenni, ezt kizárólag fejlesztésekre és beruházásokra fordítják. Kb. a bevétel 30%-a származik a turizmusból, beleértve az ajándékboltot, az éttermet és a belépőket. A maradék 30%-ot kisebb dolgok eredményezik, mint a könyv-

kiadás és -értékesítés. A Könyvkiadó³⁵ szervezetenként Krisna-völgyhöz tartozik, bár a tevékenység egy része Budapesten zajlik.

A Krisna-tudat vezetői más magyarországi kis-, és nagy egyházakkal is tartják a kapcsolatot. 2008-ban megalakult a Világvallások Együttműködési Fóruma hét egyház összefogásával, és tárgyalásokat kezdeményeztek az (akkori) Oktatási és Kulturális Minisztérium egyházi kapcsolatok titkárságával.

A különböző felekezetűek találkozóinak mindig az a célja, hogy megtalálják a közös pontokat. „Vagy azt csináljuk, hogy koncentrálnak a különbözőségekre és próbáljuk agyonverni egymást, vagy a közös pontokra igyekszünk odafigyelni, és akkor rájövünk, hogy annyira nem is különbözünk.”³⁶ A jó Krisna-hívő teljes mértékben követi a tízparancsolatot, tehát elvileg ő jó keresztény is. Az, hogy történetesen esténként nem a Bibliát olvassa, hanem a Bhagavad-Gítát, azon lehet vitatkozni, hogy mennyire jó, vagy mennyire nem, de ha a mindennapi életét nézzük, akkor semmi kivétnevlőt nem találunk. Türelmes, eljár templomba, nem csak hetente egyszer, hanem hetente hétszer, nagypénteken biztos nem eszik húst, mert egyébként sem eszik húst. Ha megnézzük a különböző vallásokat, a főbb filozófiai pontjaikban azonosak. Ha az elvárásait nézzük a mindennapok szintjén, akkor mind ugyanazt mondja: kövesd a feljebbvalódat, legyél türelmes, ne akarj mindenkit eltiporni... stb. Tehát az erkölcsi tanításokban is sok a közös pont. A Pázmány Péter Tudományegyetem minden évben 2-3 csoportot elvisz a Völgybe. Voltak már ott bencés szerzetesek is, direkt a közösség misszionáriusi, szerzetesi részét látogatták meg. A sannjásik³⁷ élete nagyon hasonló a keresztény szerzetesekéhez. Az utóbbiak csoportjainak általában az a véleménye, hogy saját vallásukban kapnak megerősítést azáltal, hogy látnak egy másik vallási csoportot, amelyik jól működik.

A Krisna-hívők általában nem politizálnak, mert a szentírásaik leírják, hogy milyen követelmények vannak egy társadalmi vezetővel szemben, szavazni azonban elmennek, mivel Somogyvamos nagyon kicsi falu, és nekik lényeges, hogy a polgármester, vagy a képviselőtestület tagjai mennyire rokonszenveznek a törekvésekkel. A választásnál az egyik fő szempont az egyházpolitikai kérdésekben rejlik. Ha valaki nagyon hangsúlyozza Magyarország keresztény múltját, akkor sejthető, hogy valami nem lesz rendben a kisegyházak oldaláról. Amelyik párt elfogadja, hogy ugyanolyan létjogosultságuk van a kisegyházaknak, az a párt már szimpatikusabb lesz számukra. Egyes politikusok az egyházak társadalmi szerepvállalását tekintik fontosnak, ami a Krisna-hívők szempontjából előnyös.³⁸

Társadalmi életükhöz hozzátartozik a már említett ételosztás.³⁹ Most akarják beindítani Krisna-völgyben

saját Food for Life programukat, amikor is napi rendszerességgel 2-300 adag ételt osztanak ki. A faluban nagy igény lenne rá. Negyedévente szeretnék információs napot is tartani az itt élő bhakták, hogy megmutassák, mi történik Krisna-völgyben. Tervezték egy kis újságot is, amit eljuttatnának a falu minden lakójának. Nyitottak az együttműködésre, inkább a falusiak zárkóznak el, mivel kicsi a falu, és van 3-4 olyan hangadó, akik közül ha kettőnek van valami problémája, akkor az már a falu a hangjaként jelenik meg. Ezért nehéz a faluról beszélni.

Mivel Somogyvamos orvosa egy bhakta volt korábban, kíváncsi voltam, milyen módszerrel gyógyítanak a Völgyben.

Használják a hagyományos ajurvédikus⁴⁰ gyógyászatot, és a hagyományos nyugati orvoslást (pl. masszáz, gyógyteák... stb.), de alkalmazzák az új nyugati gyógyászatot is, attól függően, melyik a jobb, hatékonyabb megoldás. Az életmódjuk azonban önmagában megkönnyíti az egészséges életet. Itt nincs például koleszterinprobléma. Csak egy-két példa: allergiás tünetek kezelésére ajánlották, hogy a szezon előtt el kell kezdeni csalánteát inni, és fogyasztani kell minden nap az allergiás időszakban is, akkor szerintük nem lesz problémája a betegnek. Az Ajurvéda azt javasolja, hogy reggelente sós vízzel mossuk ki az orrunkat, de ez inkább azoknak ajánlott, akiknek a tünetük az orrfolyás.

Ha már az ősi gyógyomódról szó esett, beszéljünk egy kicsit az étkezésről is. A bhakták is élvezettel mesélnek róla.⁴¹ A Krisna-völgyi bhakták étkezési szokásairól *Luka Bhandu das*-t kérdeztem, aki a vendégeket fogadja és körbevezeti őket a templomban. Nevének jelentése: a világ barátja, Krisna szolgája.

Egy nap általában kétszer vagy háromszor esznek a bhakták, de jellemzőbb, a kétszeri étkezés. Nyolc-kilenc körül van a reggeli, délután fél kettő körül az ebéd. Rendszeresen kéthetente van böjti nap, az ekadasi, amikor nem esznek gabonafélét és hüvelyeset⁴². A legfontosabb böjti nap Krisna születésnapja. Ilyenkor nem isznak, és nem esznek semmit. Ők is vígnak, mint a keresztények Jézus születésnapján, csak ez a vígság lelki természetű. „... igen, ilyenkor nem kell foglalkozni olyan fölösleges, unalmas dolgokkal, mint az evés...”⁴³ Vannak ezeken kívül bizonyos ünnepek, amikor délig, vagy nagyobb jelentőségű ünnepeken egész nap böjtölnek⁴⁴.

Lakoma minden vasárnap van, és a nagyobb ünnepeket, pl. Krisna születésnapját követően, amikor egész nap böjtöltek, másnap szintén a megszokottnál bőségesebb a prasadam. Mert amikor Krisna megszületett, akkor mindenki várt és izgult, ilyenkor nem ettek az emberek. Utána, amikor már mindenki látta és örült, Krisna apja, Vasudéva rendezett egy nagy ven-

dégséget, és ennek megfelelően a hívők is így tesznek.

A lakoma ellensúlyozza a böjtöt. Sokkal több preparáció van egy ilyen étkezésnél, minimum 10 fogás. Nap mint nap többféle ételt esznek, mint általában az emberek. A 3-4 fogás többünknek már soknak számít. Náluk ez mindennapos. Az ajurvéda szerint a hatféle íz mindegyikének fogyasztása ajánlott naponta. Erre törekednek, ünnepeken különösen. Beszélgetőtársam elmondása szerint az ételeknek van anyagi és lelki hatásuk is, ez utóbbit azonban nem nagyon érzékeljük. A nagy szentek, akik igazán értékelik az ételek transzcendentális mivoltát, akkor is elfogyasztják az ételt, ha az anyagi szempontból már megromlott. Ehhez azonban egy emelkedett tudat kell, nem szabad őket imitálni. Ők nem betegednek meg tőle, mert jó tudattal fogadják el.

Vajon hányan látják el napi négyféle étellel Krisna-völgy lakóit? Miben különbözik az ő szolgálatuk a többiekétől?

A nagy konyhán általában ketten vannak egy átlagos napon, és azon kívül van étterem is, ott egy személy dolgozik, ehhez külön kis konyharész tartozik. Mivel ők készítik a reggelit, ők a reggeli program egy részéről lemaradnak. Ezt pótolhatják később. Fél 5-kor kezdődik reggel a mangala arati⁴⁵, majd a japa meditáció, ahonnan a konyhások már elmennek reggelit készíteni.⁴⁶

Vacsora is van, egyesek esznek, mások nem. A vacsorát is közvetlenül étkezés előtt, frissen készítik a konyhások. Fél hat a vacsoraidő. A murtiknak minden nap hétszer ajánlanak fel ételt. Krisna murtira nem vonatkozik a böjt, ellenben Caitanyára⁴⁷ már igen, mert ő bhakta szerepében jelent meg.

Legnépszerűbb alapanyagok a hajdina, köles, rizs, krumpli. Attól függ, minek van szezonja. Az egész étkezési kultúrájuk a gabonán, tejtermékeken, zöldség- és gyümölcsféléken alapszik. Fontosak a tiszta alapanyagok, és az, hogy a szakács is testileg-lelkileg tiszta legyen. Tradicionálisan élesztőgombát sem használnak a vaisnavák, de ez már kevésbé fontos dolog, és a lelki tanítómesterek megengedik. Korábban csokoládét sem lehetett enni. A szigorítások enyhítése gyakorlati okokból szükségszerűnek látszott, mert van úgy, hogy betartani ezeket az előírásokat nehezebb, mint amennyi hasznuk van. Mérlegelni kell, mire, mennyi időt és energiát fordítanak. Ha annyira odafigyelnének ezekre a dolgokra, nem tudnának a lényegesebbekre koncentrálni. A védikus ételeket persze előnyben részesítik.

Legnépszerűbb fűszerek a kurkuma és a római kömény. Vannak fűszerkeverékek is, én legjobban a garam masala-t⁴⁸ kedvelem.

Kemencében sütnék és főznek. Az étteremben van gázipalack, ezt főleg nagyobb ünnepeken használják. Környezetbarát mosogató- és tisztítószerekkel vigyáz-

nak a tisztaságra és a higiéniára. Itt a Völgyben ruhájukat nagyon sokan hamulúggal⁴⁹ mossák.

Néha természetesen megbetegednek, de járvány, vagy nagyobb csapás még nem érte az itt lakókat.

A vendégek számára van étteremi menü. Ételkihordás, vagy menza nincs, mert ilyen kis faluban nincs rá igény. Külön főznek az étteremre és a bhaktákra. Az éttermi menüt ritkán változtatják, hiszen a vendégek általában mindig újak. Ottlétemkor az éttermi menü a következőkből állt: Alu Góringa (indiai rakott krump-li), pakora⁵⁰ (karfiolos) paradicsom csatnival⁵¹, és rizszsel. Ezen kívül voltak édességek. Az itt lakóknak természetesen egy héttel előre eltervezik a menüt, de nem írják ki a „faliújságra”, mint egy iskolai menzán. Ha egy hívő cukor- vagy tejérzékeny, megszervezik, hogy külön főzzön magának. Az átszedőben lévő kis gáztűzhelyet gázpalackkal használhatják, de a nagykonyhába is bemehetnek.

Az idelátogatók körében nagyon népszerű a rózsavizes limonádé, az édességek közül pedig a halava, míg az itt élők körében a csatni, a halava⁵², és a körd⁵³. Krisna kedvenc étele a kacori⁵⁴.

A vegetáriánus életmódnak van gazdasági előnye is. Egy vegetáriánusnak szükséges ételmet tizedannyi földdarabon lehet megtermelni, mint egy húsevőnek, ui. nem kell annyi erdőt kivágni. Állítólag a húsipar az egyik legfőbb oka a globális felmelegedésnek, mert túl nagy mennyiségű széndioxidot állít elő.

A hívők azt mondják, hogy az ember alapjában véve vegetáriánusnak teremtődött. A Biblia szerint Isten előbb megteremtette a növényeket, eledelül az embereknek, utána az állatokat, hogy az emberiség uralkodjon felettük.⁵⁵ Krisna-völgyben ennek megfelelően élnek. Eszik a növényeket és dolgoznak az állatokkal. Az uralkodás nem jelenti a pusztítást, egy király sem irtja ki az alattvalóit, csak utasítja őket, együttműködik velük.

Ha egy biológus megvizsgálja az emberi test felépítését, nagyon sok olyan jelet talál, ami bizonyítja, hogy inkább növényevők vagyunk.⁵⁶ Több az őrlőfogunk, mint a metszőfogunk, a bélrendszerünk pedig hosszabb, és a cellulóz lebontása miatt olyan enzimeket is tartalmaz, amelyek ezt segítik. Körmeink sem alkalmasak a hús széttepésére, nekünk zöldségpuhaságúra kell főznünk, mielőtt megesszük. Hiába növesztünk karmokat, a köröm vége elvékonyodik. A húsevők szájon keresztül párologtatnak, az ember pedig nem liheg. A húsevőknek 20-30-szor erősebb a gyomorsavuk. A mi gyomrunkban is napokig rohad a hús, ha jó magyar módra nem iszunk hozzá egy kupica pálinkát, ami segíti a lebontást. Ugyanígy, ha valaki sok alkoholt iszik, húst kell ennie, mert annyira kibillent a pH-értékét, hogy helyreállításához valami zsírosra van szüksége. A gyakorlat bizonyítja, hogy nincs szükségünk húsevés-

re, hiszen évezredek óta léteznek vegetáriánus kultúrák, s a Völgyben máig él egy ilyenhez kapcsolódó lelki tanítómester emléke, aki 140 évig élt, teljesen húsmentesen. Ha körülnézünk Krisna-völgyben, a fizikai munkát végző emberek nincsenek legyengülve, a vegetáriánus létbe születetteknek sincsenek egészségügyi problémáik.

Sokféle evolúciós elmélet létezik. A Krisna-hívők szerint az ember nem az egyszerűbbtől halad a bonyolultabb felé, hanem mindig voltak különböző emberek. A változás alkalmazkodás, nem egy új minőségnek, fajnak a létrejötte. A több ezer éves múmiák sem különböztek sokban, sírjaikba a lélekvándorlás hitét követve kis ételcsomagokat adtak útravalóul. Ezekben olyan gabonafélék voltak, amelyek ma is fogyaszthatók lennének. *Kun András* szerint: „A Védikus irodalom kinyilatkoztatáson alapul, és ezért tévedhetetlen, márpedig a Védák szerint az anyag származik az élettől (istentől) és nem fordítva. A természetben is azt látjuk, hogy az élő az élőtől származik, és nem keletkezik a halott anyagból élet – ilyet nem látott, és nem bizonyított senki”.

Az emberi életnek nagy szabad akarata van, tehát mindenevésre is alkalmas. *Srila Prabhupada* mondja, hogy azért kaptunk két metszőfogot, hogy akik húsevők akarnak lenni, legyen erre is lehetőségük.⁵⁷ Beszélgetőtársam, amikor vegetáriánus lett, sokkal frissebbnek érezte magát, evés után nem nehezült el. Valószínűleg azért, mert sokkal tisztább alapanyagok a növények, és általában a jóság kötelékében vannak, ahogyan a védikus irodalomban ez megtalálható.⁵⁸ *Luka Bhandu das* szerint vannak olyan növények, amelyek alacsonyabb rendű kötőereket erősítenek, ilyen, pl. a hagyma is, amely a szenvedély kötőerejét növeli. Valóban, ha valaki szereti a hagymát, magán is megtapasztalhatja, hogy felpezsdíti, felélénkíti a szervezét. A Krisna-hívők szerint a szenvedélyt, a nyughatatlanságot erősíti az emberben. De mit tegyen szegény tigris? Ő sosem lesz vegetáriánus. Hogyan szabadulhat meg állati létformájából? A Védák szerint a válasz egyszerű. Az állatok darmikusan élnek. A darma a dolgok rendeltetését jelenti. Vagyis ha beleillünk a kozmosz rendjébe, akkor mi darmikusan élünk. Egy tigrisnek az a dolga, hogy húst egyen. Ha egy ember teszi ugyanezt, az már nem a darma, mert az ember vegetáriánusnak lett teremtve. Feltehet magának kérdéseket. Ki is az ember? Mi a célja az életnek? Mi a lélek? Megpróbál a lélek természete szerint élni, és Istent szolgálni. A tigris természete szerint szabadul, ahogyan tigrisként él, automatikusan tisztul. Úgy van megalkotva a természet, hogy automatikus a fejlődés. Nagyon lassú, fokozatos, de van fejlődés. Amikor kimegyünk az erdőbe, akkor állítólag azért érzünk nyugalmat, mert ott minden élőlény a darmája szerint él. Ha valaki beleke-

rül ebbe a testbe, a természet rákényszeríti azt, hogy úgy éljen, ahogyan a teste diktálja. Nincs szabad akarat. Előtte lehetett, amikor emberként, vagy magasabb rendű létformában élt, és nem akart felfelé ívelő életet élni.

Isten az eredeti létforma, minden belőle nőtt ki. A Védák azt írják, hogy minden fajnak megvan az eredete a lelki világban. Az anyagi világ a lelki világ torz tükröképe. Minden fajnak van egy eredeti formája, ahova visszaeredeztethető. Érdekes dolog, hogy ebben a világban alacsonyabb rendű létforma kukacnak lenni, de a lelki világban az élőlények azért öltenek magukra egy bizonyos testet, hogy abban tökéletesen ki tudják teljesíteni az istenszeretetüket. Az élőlényeknek nincs alacsonyabb rendű érzésük a testük miatt, ott egy szünyög és egy ember testében ugyanolyan magas rendű tudatállapottal bír a lélek. Pl. a papagájok felderítik a terepet Krisnának, a pávák táncolnak neki. Egy mesevilághoz hasonlít, ahogy az állatok beszélnek, és nem eszik meg egymást. Ott nincs elmúlás, nem pusztulnak el a jivák⁵⁹. Tudva levő dolog, hogy Krisnának és a barátainak vannak kedvenc ételei. Azok a lények nem függenek anyagi feltételektől, nincs szükségük arra, hogy fenntartsák a testüket. A mozgatóerő a szeretet. Azért esznek, mert azt valaki szeretettel megfőzi.

Ez a mesevilág-hangulat leginkább a templomban érvényesül, a színek, illatok, és domborművek hatására.

1996-ra épült fel a templom, döngölt vályogból. Az építésben sokan segítettek, Krisna-hívők és nem Krisna-hívők egyaránt. Egy középkori keresztény kolostor mintájára épült, mivel annak szerkezete ideálisnak bizonyult, hiszen egy keresztény kolostorban hasonló funkciókat kell ellátni. Szükség van egy oltárra, egy templomszobára, és szükséges egy nagy konyha. A templomépület részei: a templomszoba, mögötte van – ha szemben állunk az oltárral⁶⁰ – a pujari-rész, ahol a papok előkészítik az imádatot. Ott készülnek a virágfüzérék, ott van a murtik ruhatára. Természetesen *Prabhupada* szobra sem hiányozhat a templomszobából.

Külön kis oltárterem található az épület egyik szárnyában, melyet az *Úr Nriszimhadévának* szenteltek.⁶¹ *Srila Prabhupada* oltára mögött van a nagy konyha, körben kerengő folyosó, a belső udvarban díszkút, bal oldalon fürdők és irodahelységek, a másik oldalon pedig az étterem és az átszedő, ahol az edényeket lehet elmosni. A templomba betérve jobboldalt egy kis ajándékboltot is találunk, szemben pedig a gyerekeknek egy kis szobát, ahol játszhatnak, hangoskodhatnak. Alvóhelység nincs a templomban. Amíg más, városi templomközösségeknél jellemző, hogy a pujárik a templomban alszanak, addig itt erre nincsen szükség. A templomot este kilenc órakor zárják, de kora hajnalban már újra kinyitják, három óra előtt kezdődnek a szolgálatok.

A templomban az imádatokon kívül más ceremóniát és rendezvényt is tartanak, pl. az ista-gostit, ami egy megbeszélés, és természetesen vallási összejövetel is egyben. A lényege, hogy megbeszéljük az aktuális tennivalókat.

Koncerteknek és előadásoknak is helyet ad a templom. A gyerekek az idei tanévnyitón adtak elő egy színdarabot, a *Ramajanat*⁶². És persze minden nap ott reggeliznek, ott ebédelnek.

A templomszoba úgy 200 ember befogadására képes, de gyakorlatilag többen elférnek benne. Krisna-völgy lakóinak kb. fele vesz részt rendszeresen a mindennapi szertartásokon, hiszen a családanyák és a vezetők nagyon elfoglaltak. A napi élet során a legfontosabb a reggeli és az esti program, ami hat óra-
kor kezdődik, góra áratival⁶³. Ez után énekelnek az *Úr Nriszimhadévának*, és tartanak Bhagavad-gíta leckét.

A vendégeknek ez egy mesevilág. De vajon az itt élőkben milyen hatást vált ki a szent tér atmoszférája?

Ha valaki belép ide, mindenképpen másképp érzi magát, mert „bár Isten mindenhol ott van, murti formája csak a templomban van jelen”⁶⁴. Lelki felüdülést ad. A vidámságot és a jószágot érzi az ember, és azt, hogy itt minden olyan jószágos, szép, és tiszta. Persze mást jelent egy bhaktának, aki a murtit megpillantva azt mondja, hogy itt van Krisna, mint annak, aki egyszerűen elfelejti a szomorúságát. Ez a teológiai pont valóban nehezen érthető, de hitük szerint Krisna valóban nem különbözik a formájától és a nevével, Ő egy abszolút lény.

Az ideális az, hogy az ember az otthonában is úgy éljen, mintha a templomban lenne. A külsőségek ebben segítik a vaisnavákat, mert a viseletük és szokásaik emlékeztetik őket.

Komolyabb felújítás az épületen még nem történt. Vannak tervek, *Nriszimhadéva* templomát szeretnék felújítani, és a kerengőt fedett téré alakítani. Egy védikus templomot felépíteni állítólag külön tudomány. Tervben van az is, hogy egyszer majd erre is sor kerül, de az sokkal költségesebb lesz, arra még nincs elég pénzük. Ami a belső kialakításra vonatkozik, az a jelenlegi templomoknál is követi a vaisnava tradíciókat.

Így jutottam el Krisna-völgy kapujától a templom oltáráig. Igyekeztem átadni azokat az ismereteket, amelyeket a Völgy lakóitól hallottam, az ide költözésüktől a mai társadalmi megjelenésükig.

Jegyzetek

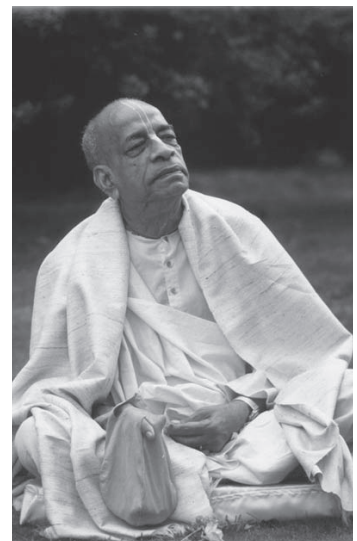
- ¹ A hívők egymás között néha csak farmnak nevezik Krisna-völgyet, hiszen ott élnek, és gazdálkodnak.
- ² Tradicionális vaisnava női viselet a sari (szári), négy-öt méter hosszú, színes anyag, amit meghatározott módon tekernek maguk köré.
- ³ Így köszöntik egymást a Krisna-hívők. Jelentése: mondd, Hari! , amire a válasz általában Hare Krisna. A hölgyeket magázzák, „mert ez a tisztelet és szeretet kultúrája”/ *Lukha Bhandu das* – Krisna-völgy lakója/, Isten nevével köszönnek
- ⁴ Bhakta: jelentése hívő. A vaisnava filozófia legfőbb tétele a bhakti. Ez a szó a szanszkrit bhadzs igetéből ered, melynek jelentése: szeretetteljes, önátadó imádat. Aki ily módon imádja Istent (Visnut), azt bhaktának vagy vaisnavának hívják.
- ⁵ A Krisna-hívőknél a beavatás funkcióját tekintve a katolikusok keresztelésével vonható párhuzamba. Az első avatást mindenki megkapja, később, ha a lelki tanítómester is úgy gondolja, akkor az illető kap egy második avatást is, de ez már igen nagy felelősséggel jár. Mint a keresztény szerzetesrendekben, itt is kapnak lelki nevet az avatottak. Ezek szanszkrit vagy bengáli nevek, és Krisnának vagy valamely inkarnációjának a nevei.
- ⁶ Pujari: a puja jelentése imádati ceremónia, lényege, hogy a hívők kimutassák szeretetüket Isten iránt. Pujarinak hívják azokat, akik az Úrnak a szobor-formáit imádják, a murtikat. Egész nap az a feladatuk, hogy imádkoznak Hozzá, öltöztetik, főznek Neki, ételt ajánlanak fel,... stb. Ez a szolgálat komoly odaadást követel, általában brahmanák (papok), szerzetesek, és kétszer avatottak lehetnek pujárik.
- ⁷ Prasadam: Mivel Krisnának főznek, az alapanyagokat is felajánlják az oltárra téve, különböző mantrák segítségével. Ameddig nincs felajánlva, addig nem is kóstolják meg. Ettől kezdve hitük szerint az étel lelki töltettel rendelkezik, és elfogyasztása a lelki fejlődést segíti. A felajánlott étel neve: prasadam (praszádam), ellentétben a bógával, amit pl. a boltokban vásárolunk.
- ⁸ Murti: Krisna szoborformája. A tanítómesterek hangsúlyozzák, hogy Isten nem különbözik a kimondott nevéől, vagy a formájától.
- ⁹ Purana jelentése: régi
- ¹⁰ Srimad: Srí a szerencse istennője, ezt a jelzőt azonban tiszteletadásképpen használják nevek elé helyezve, különböző formában. Könyvek előtt Srimad (Srimad Bhagavatam, Srimad Bhagavad-Gita), Krisnáról beszélve Srí Krisna, Rhadaraniról beszélve (Krisna kedvесе) Srimathi Rhadarani, ha együtt beszélünk a kettőről, akkor Srí Srí Rhadakrisna, amikor lelki tanítómesterről van szó, akkor Srila Prabhupada. (egy évvel ezelőtt egy bhakta hangsúlyozta nekem, hogy ezek a jelzők mind-mind az Úr Krisnára utalnak, és viccesen megjegyezte, hogy ez különbözteti meg a Srímad Bhagavatamot az Egri csillagoktól.)
- ¹¹ In.: Berdán Zsuzsanna: Krisna-tudat és annak hazánkban megjelenő formája; Diplomamunka 2009.
- ¹² A H. H. : His Holiness jelentése: öszentsége
- ¹³ Abhay Charan De Srila Bhaktivedanta Goswami Srila Prabhupada a teljes neve az ISKCON alapító gurujának. Nevében a „pad”, kiejtve: pád, lábat jelent. A Prabhupada, az a prabhu, aki Krisna lótsuzlábainál van. A Goswami az érzékek mesterét jelenti, a bhakti az istenszeretet. Ebből következően az istenszeretet védantistája a Bhaktivedanta, aki az istenszeretetet prédikálja.
- ¹⁴ ISKCON: International Society for Krishna Consciousness, Krisna-tudat Nemzetközi Szervezete
- ¹⁵ Horkheimer Adorno filozófus írta A felvilágosodás dialektikája c. művében.
- ¹⁶ Japa: Krisna nevének ismétlése a 108 gyöngyből álló japa-lánc segítségével. (Hasonló a katolikusok rózsafüzéréhez).
- ¹⁷ A Tévtanítások pergőtüzében.
- ¹⁸ Sikha: ejsd: szika, az egyistenhitet (tarkón meghagyott hajtincs) szimbolizálja a férfiakon, templomban élőknek kötelező.
- ¹⁹ Szekta: ha a latin sequi (követni) fogalmát vesszük alapul, akkor legmegfelelőbb meghatározás az, hogy szorosan összetartó, egy nézetet valló, a külvilágtól elkülönülő csoportosulás. Egy másik értelmezés szerint az uralkodó vallásból kivált vallási csoport. Ez utóbbi végképp nem igaz a vaisnavákra, hiszen egy ősi vallás követői.
- ²⁰ A Krisna-hívők nem sértődnek meg, ha krisnásoknak nevezik őket, mert így is kimondja az illető Isten személyes nevét, és ettől hitük szerint jobb lesz nekik. (Állítólag a Hari kimondása már biztosít minket arról, hogy emberi létformában szülessünk ujjá.)
- ²¹ In.: Berdán Zsuzsanna: Krisna-tudat és annak hazánkban megjelenő formája; Diplomamunka 2009.
- ²² A lemondott rendben élők között megkülönböztetik a szannjászit (idősebb férfi), brahmácsárit (tanulót), és a vānapraszthát („remete”). Igazából a grigaszthák (család-apák) is lemondott életet élnek, hiszen csak gyereknemzés céljából élhetnek nemi életet.
- ²³ A védikus vallásbólcelet szerint négy fő erkölcsi alapelv létezik: tisztaság, lemondás, igazmondás, kegyesség. Ezeknek a szellemében a hívők négy szabály követését különösen fontosnak tartják. Ezek a következők: 1. nem esznek húst, gombát és tojást, 2. tilos bármilyen mámorítószert használnia, 3. nemi életet csak házasságon belül, gyermeknemzés céljából élnek, 4. nem játszanak szerencsejátékokat
- ²⁴ Csana a családi napközi rövidítése, de van egy ételalap

- anyaguk is, amit chanának hívnak (csicseriborsó).
- ²⁵ *Krisna* kedvtelése: *Krisna* ötezer évvel ezelőtt mutatta be a Földön örök kedvteléseit (liláját szanszkrit nyelven) a vaisnava hagyomány tanításai szerint. Ezek közül többhöz ünnepek, fesztiválok kapcsolódnak. Híresek a *Rhadaranival* és a gópickal (pásztorlányokkal) folytatott játéka és a démonok elpusztításai.
- ²⁶ Krisna-völgy igazgatói és az Öko-völgy Alapítvány munkatársai: Gaura Sakti das (Sölétormos Jenő) – templomelnök, Rádhakantha das (Barsi Attila) – mezőgazdasági igazgató, Cittahari das (Nagy Attila Csongor) – társadalomfejlesztési és kulturális igazgató, *Sundari dévi dasi* (Dr. Farkas Veronika) – szociális igazgató, *Sankirtana das* (Koós Zsolt) – misszionáriusi tevékenységek igazgatója, *Prémamoya das* (Németh Péter) – oktatási igazgató, *Manoráma das* (Kozák Mihály) – üzleti igazgató, *Pártha das* (Pöcs Vilmos) – tájrendezési igazgató, Hosszú Zoltán – az Öko-völgy Alapítvány elnöke, Kun András – az Alapítvány tudományos igazgatója, Rév Szilvia – az Alapítvány program koordinátora
- ²⁷ Kun András
- ²⁸ Jelen cikk szerzője
- ²⁹ Kun András
- ³⁰ A Krisna-hívők gyakran használják a hangulat vagy az aspektus kifejezést. Szentírásaikban is gyakori, így én is az alkalmas helyeken ezeket a kifejezéseket választom.
- ³¹ Varnásrama: A varnásrama dharmán (kasztrendszeren) belül a négy dharma a következő: tanítók és lelki tanácsadók (brahmanák), adminisztrátorok és harcosok (ksatriják), földművesek és üzletemberek (vaisják), munkás- és mesteremberek (súdrák). Mindegyik renhez tartozó személynek meghatározó jellemvonásokkal kell rendelkeznie, természetéből fakadóan megfelelő szabályok szerint kell élnie.
- ³² *Rádharádya dasa*
- ³³ dhóti: ejtsd: dóti, a vaisnava férfi szokásos viselete, hasonló a szárihoz, a férfiak megfelelő technikával csavarják a derekuk köré, és erre veszik rá a kurtát, ami egy vászon ing.
- ³⁴ *Rádharádya dasa*
- ³⁵ Lal-Kiadó
- ³⁶ *Rádharádya dasa*
- ³⁷ sannjászi: ejtsd: szannjászi: szankszrit nyelvben elhagyót jelent, a hinduizmusban vándoraszketaként is szerepel. A Krisna-tudatban a világi dolgokról lemondott szerzetesek, akiket sáfrányszínű ruhájukról is meg lehet ismerni. (lásd: Sivarama Swami, vagy Sríla Prabhupada)
- ³⁸ Két éve a kazah kormány a kereszténységet betiltotta, mint egy üldözendő szektát, mert egy muzulmán országban ezt tűrhetetlennek nyilvánították. Ami nálunk államvallás és mindenki hivatkozik rá, az néhány országgal arrébb egy szekta.
- ³⁹ Az Étel az Életért alapítvány csak karácsony környékén több mint 5000 ételt és ételcsomagot oszt ki országszerte.
- ⁴⁰ Az Ájurvéda az Atharva Veda kiegészítő részeként ismeretes. Az Ájurvéda szerint a testben három fő elem van, amelyek fenntartják és befolyásolják az anyagi test fiziológiai állapotát. Ezek az elemek a vata, vagyis levegő, a pitta, vagyis a tüzelem és a kapha, a földelem. E három elem egyensúlya biztosítja a test egészséges állapotát. Az embereket általában a három elem valamelyike uralja, bizonyos típusokra osztva őket. Az Ájurvéda ezeket a típusokat figyelembe véve kezeli a betegségeket. Az Ájurvéda diagnosztizálja a test kiegyensúlyozatlanságait, s módszerei nemcsak a betegség tüneteit gyógyítják meg, hanem annak okát is. /Terebess Ázsia Lexikon)
- ⁴¹ Akit a téma mélyebben érdekel, ajánlom a következő köteteket: Rohini Dévi Dászi: Hare Krisna – Vegetáriánus szakácskönyv, Gyulai, G.: Govinda szakácskönyve. Lál, Budapest, 1998.
- ⁴² Az ekadasi a holdtölte és az újhold utáni 11. nap, amikor is a bűn személyisége (pápa purusa) a gabonába száll. Ezért a bhakták nem esznek gabonát és hüvelyeseket sem ezen a napon. Kerülni kell tehát mindenféle gabonát (rizs, búzaliszt, zab, stb.), a hüvelyeseket (dál, zöldborsó, zöldbab, csicseriborsó stb.), a szezámmagot és a kukoricát is. A gabona helyettesítésére alkalmas a hajdina, a szágó (tápióka) és a gesztenyeliszt /Krisna.hu/.
- ⁴³ *Luka Bhandu das*
- ⁴⁴ Egész napos böjt pl. az Úr Caitanya megjelenési napja. (Caitanya: 43. lábjegyzet). Délig tartó böjt egyes lelki tanítómesterek megjelenési napján kötelező, pl. Bhaktinoda Thakura (19. századi tanítómester).
- ⁴⁵ mangala arati: az Úr tiszteletére rendezett első énekes ceremónia
- ⁴⁶ A tehenészeknek nyáron már hajnalban kezdődik a szolgálatusuk, ők nem mennek mangala aratira, hanem az esti programon vesznek részt. Délután jappáznak, olvasnak valamennyit.
- ⁴⁷ Caitanya: Caitanya Maháprabu (1486-1534) a középkor legnagyobb hatású vallásreformere, aki helyreállította a védikus tanítások hitelességét és a Krisna iránti odaadást.
- ⁴⁸ Garam masala: a garam jelentése csípős, a masala pedig keveréket jelent. Indiában szinte minden családnak saját receptje van erre a fűszerkeverékre. Összetevői általában: fahéj, babérlevél, római kömény, koriander, zöld vagy fekete kardamom, szemes feketebors, szegfűszeg, őrölt szerecsendió-virág.
- ⁴⁹ A fáhamut az emberiség évezredek óta használja, háztartásokban általában mosószerként, szappanként és fafestékként terjedt el. Környezetbarát.
- ⁵⁰ Pakora: fűszeres bundában sült zöldségek egyvelege
- ⁵¹ chatni (csatni): Édes, mint a lekvár, ugyanakkor kicsit savanykás és fűszeres is, valamint nagyon csípős. Zöldségekkel és gyümölcsökből készítik, segíti az emésztést.
- ⁵² Halava: tkp. darapuding, összetevői: víz, cukor, dió, vaj, búzadara. Többféle halava is ismert, pl. mogyoró-, vagy répapuding.

- ⁵³ Kérd: indiai sajtkülönlegesség, amit általában főételekbe tesznek.
- ⁵⁴ A kacsori: édes süteményféleség, több fajtája ismeretes, alapja általában a ghí (tisztított vaj), joghurt, liszt, asafoidapapor, örölt csípős paprika, ezekhez jön még több, a kacsorifajtától függő hozzávaló.
- ⁵⁵ Isten újra szól: „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá. Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog.” Azután ezt mondta Isten: „Nézzétek, nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem, és minden fát, amely magot rejtő gyümölcsöt érlel, hogy táplálékotok legyen. / Ter 1,20-1,31/. Azt már én teszem hozzá, hogy a Ter 9,3 szerint Isten ezt is mondta: „Minden mozgó állat, amely él, legyen nektek eledelül, amint a zöld füvet, nektek adtam mindezeket.”
- ⁵⁶ Ezt az eszmefuttatást egy Krisna-hívő biológus írta a Vissza Istenhez c. magazin egyik számában. Én egy Krisna-völgyi hölgytől hallottam.
- ⁵⁷ Mózes könyve azt is említi, hogy „... ezek az állatok, melyeket megehettek e földnek minden oktalan állatai közül...” /Móz. III. könyv XI. rész/
- ⁵⁸ Az élőlények háromféle kötőerőben létezhetnek, ezek a következők: jóság, tisztaság, tudatlanság.
- ⁵⁹ Jíva (ejtsd: dzsiva): az egyéni örök lelket jelenti, a lélek, amely elpusztíthatatlan, megmérhetetlen, születetlen és örökkévaló.
- ⁶⁰ Az oltáron a híres murtiszobor: Srí Srí Radha-Sjamasundara
- ⁶¹ Krisna, ahogyan végtelen sok avatára-formában száll alá, meghatározott küldetésekkel. Legtöbbször démonoktól kell megmentenie kedves bhaktáit. Srí Nrisimha is egy ilyen avatar, aki félig oroszlán, félig ember formájában szétépte Hiranyakasiput, a nagy hatalmú, zsarnok királyt, megmentve így annak fiát, Prahládát apja haragjától.
- ⁶² *Ramajana*: Az egyik nagy szankszrit eposz címe Rámájána, „Ráma útja”. Ráma, isteni avatára, Isten földi alászállása, aki állítólag kétmillió évvel ezelőtt jelent meg. Hitvese, Síta (Szíta), a szüziesség mintaképe, akit elragadnak Rámától. Tíz év alatt sikerül visszaszerezni. Az erényesség és a szeretet igazi hőse Ráma, akit öccse, Laksman és a félig ember, félig majom Hanuman önzetlenül szolgál. Utóbbi, Ráma bhaktája, aki az erő, a hűség és az odaadás tökéletes képviselője, mindig követi Urát, és tulajdonképpen neki sikerül megtalálnia Sítát is, akit egy győztes csatával visszaszerez. Hanumánnak is nagy kultusza van Indiában, külön templomokat is emelnek a tiszteletére. /id. Krisna-tudat és annak hazánkban megjelenő formája, Diplomamunka 2009, 34. o., írta: Berdán Zsuzsanna/
- ⁶³ Az esti arati (istentisztelet) neve a gaura-arati (góraarati). Ilyenkor a múlt században élt nagy szent *Srila Bhaktivinoda Thakura* egyik dalát éneklik.
- ⁶⁴ *Lukha Bhandu das*

1. kép Siwarami Swami

2. kép Srila Prabhupada

4. kép Az általános iskola épülete, 2009

5. kép A gyerekek a tanító nénivel ebédelni mennek, 2009

6. kép Kis bhakta a botanikus kertben

7. kép A gyerekek együtt nőnek fel a vallással,
a kép 2009-ben készült

8. kép Meditálásra kialakított szent helyek,
készült 2009-ben

9. kép Védikus ételek

10. kép A párommal egy napra mi is bhaktákká válhattunk és purit készíthettünk, ami egy indiai kenyérféleség, 2010

11. kép Krisna-völgyi szentély

